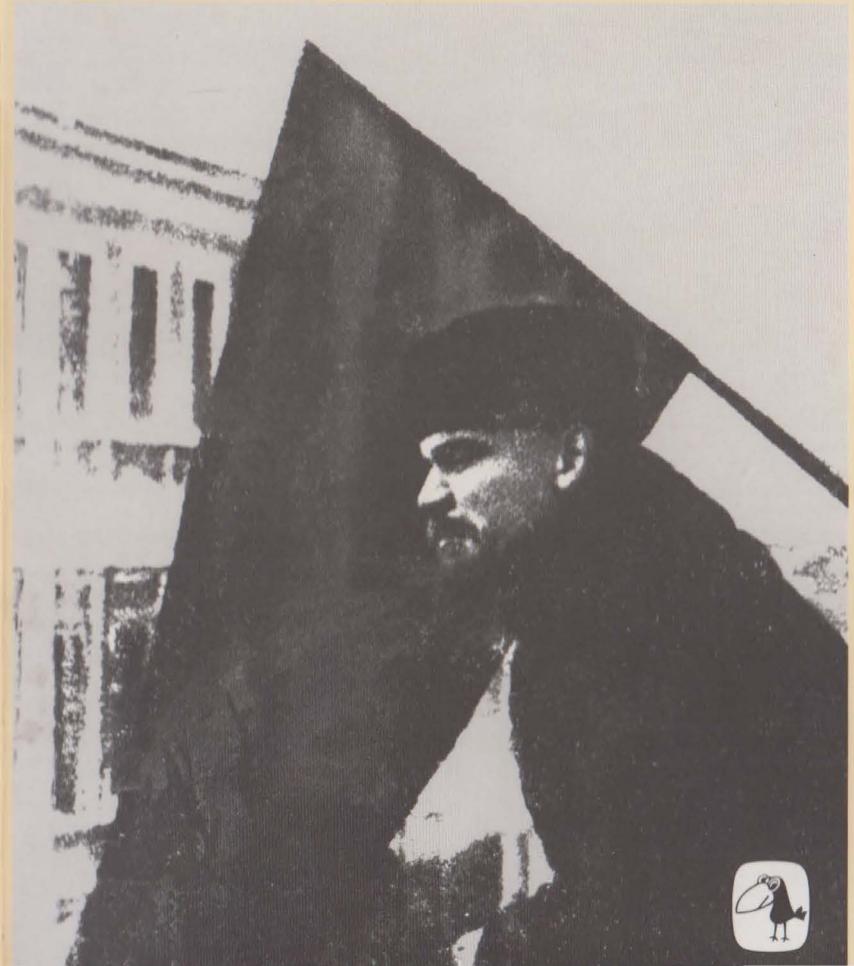
SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 2

1917-1923

E.H.Carr

Çeviren: Orhan Suda

2
SOVYET RUSYA TARİHİ 1917-1923
BOLŞEVİK DEVRİMİ
E.H.Carr

metis

METİS YAYINLARI

BOLŞEVİK DEVRİMİ
1917-1923, CİLT II

Edward Hallett Carr 1892 yılında Londra'da doğdu. Merchant Taylors School ve Cambridge Trinity College'da öğrenim gördü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1927'de Moskova'ya ilk gezisini yaptı. 1936'da Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı ve 1936-47 arasında Aberstwyth'deki Wales Üniversitesi'nde uluslararası politika profesörü olarak ders verdi. 1941-46 arasında *The Times* gazetesinin yayın yönetmeni yardımcılığını yaptı. 1953-55 arasında Oxford Üniversitesi'ne bağlı Balliol College'da, 1955'ten sonra da Trinity College'da çeşitli akademik görevler üstlendi. Birçok kitabı arasında başlıcaları şunlardır: *The Romantic Exiles* (1933), *The Twenty Years' Crises, 1919-1939* (1939), *Conditions of Peace* (1942), *The Soviet Impact on the Western World* (1946), *The New Society* (1951), *What is History?* (Tarih Nedir?) (1961) ve *Sovyet Rusya Tarihi* adlı dizide *The Bolshevik Revolution 1917-1923* (3 cilt), *Interregnum 1923-1924* (1 cilt) ve *Socialism in One Country 1924-1926* (3 cilt).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923, CİLT II
Özgün Adı: The Bolshevik Revolution 1917-1923

İlk İngilizce Basımı: Macmillan 1952
Diğer Basımları: Pelican Books, 1966-76
© Edward Hallett Carr, 1952

© Metis Yayınları, 2005
Akçalı Ajans aracılığıyla
E.H. Carr'ın eserlerini temsile yetkili
Curtis Brown Group Limited, Londra ile yapılan
sözleşme temelinde yayımlanmıştır.

İlk Basım: Ekim 1998
İkinci Basım: Ocak 2007

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003

Takım No: ISBN 975-7650-19-6
Cilt No: 975-342-164-8

SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 1917-1923

CİLT II

EDWARD HALLETT CARR

Çeviren: Orhan Suda

METİS YAYINLARI

ÖNSÖZ

Bu eserin birinci cildine yöneltilen eleştirilerden en inandırıcı olanı, Sovyet rejiminin ilk yıllarındaki siyasal ve anayasal düzenlemeleri, bunları geniş ölçüde dayatan ve açıklayan ekonomik şartları ele almadan önce anlatmaya kalkışmakla, normal düzeni tersine çevirdiğim suçlamasıydı. İkinci cildin ilk ciltten bir yıl sonra yayınlanması, birbirine sıkı sıkıya bağlı bu iki konunun, şimdi birlikte incelenmesini sağlayacaktır; ve bu şaşırtıcı seçimi yapmak zorunda kaldığım için, önce içinde yer aldıkları siyasal çerçeveyi saptamaksızın dönemin karmaşık ekonomik gelişmelerini inceleyerek işi kolaylaştırmış olmam gerektiğine tamamen ikna olmuş değilim. Şimdi bile tablo henüz tamamlanmış değil, çünkü Sovyet Rusya'nın o yıllardaki dış ilişkileri gelecek yıl yayına hazır olacak üçüncü ciltte yer almaktadır.

Elinizdeki bu kitapta düzenlemeyle ilgili tuhaf sorunlar ortaya çıktı. Ekonominin her bir kısmı diğer bütün kısımlarına bağlı olduğundan, şüphesiz burada, Sovyet ekonomisini başlıca sektörlerine ayırmak zorunluydu. Daha az açık olarak görünen şey ise bu cildin kapsadığı dönem içinde alt dönemlere göre yeni bir bölümlemenin de kaçınılmaz oluşuydu. İlk bakışta, örneğin bütün bu dönem boyunca tarımın gelişmesini tek bir bölümde incelemenin daha iyi olacağı düşünülebilir. Bununla birlikte söz konusu dönem, birbirinden tamamen farklı nitelikteki üç alt döneme —asıl devrim dönemi, savaş komünizmi dönemi ve NEP'in ilk dönemi— ayrıldığı için, sonunda bölümler arasında ekonominin her sektörünün bu dönemlere ayrılmış üç kısımda da incelendiği kronolojik bir sıralama yapmayı seçtim. Okur isterse, sanayiye, maliyeye ilişkin bölümlere girmeden, örneğin tarımın tarihini cilt boyunca rahatlıkla izleyebilecektir.

Açıklama gerektiren bir başka sorun, bu cildin hangi noktada sona erdirileceğidir. Sovyet Rusya tarihinin bu ilk üç ciltlik kısmının genel planı, gelişmeleri aşağı yukarı Lenin'in sahneden çekildiği ve iktidar mücadelesinin başladığı ana kadar izlemeyi öngörüyordu. Birinci ciltte, SSCB'nin doğuşu, anayasanın kabulü ve Temmuz 1923'te Milliyetler Halk Komiserliği' nin il-

gası uygun bir durak noktası oluşturdu. İkinci ciltte ise durak noktası biraz daha erken oluştu. NEP'in ilk aşaması 1922-23 kışında sona erdi ve onikinci parti kongresi Nisan 1923'te —Lenin'in çalışamaz hale gelmesinden bir ay sonra— rakip liderleri tutum almaya zorlayan kaçınılmaz bir ekonomik krizin gölgesi altında toplandı. Bu yüzden, bu kongrede yer alan "Planlamanın Kökenleri" hakkındaki tartışmalar, sonrakilerin değil ilk tartışmaların özetiydi ve bu bakımdan son bölümde ele alındı.

Birinci cildin önsözünde yardımlarından dolayı kendilerine minnet duyduklarımın hemen hepsi ikinci cildin hazırlanmasında da bana şu ya da bu şekilde yardım ettiler; ayrıca Sayın Maurice Dobb kendi kitaplığından benim için erişilmesi mümkün olmayan bazı kitapları ödünç verme inceliğini gösterdi. Royal Institute of International Affairs'den Sayın Dewar, Sovyetler'de işgücü politikasına ilişkin incelemesi için toplamış olduğu belgeleri yararlanmam için bana cömertçe sundu. Widener Library of Harvard University'deki yayınlanmamış Troçki Arşivi'yle ilgili notlarından yararlanmamı sağladığı için Sayın Isaac Deutscher'e ayrıca minnettarım. Hepsine ve bu cildin belgelerinin araştırılmasında ve hazırlanmasında bana yardım etmiş olan ve görüşlerinden yararlandığım herkese bir kez daha yürekten teşekkür ediyorum.

Yararlandığım kaynakların tam listesinin üçüncü ve son cildin sonunda yer alacağını da bu vesileyle belirtmek isterim.

E. H. CARR

5 Haziran 1951

İÇİNDEKİLER

KISIM IV
Ekonomik Düzen

15	TEORİLER VE PROGRAMLAR	11
16	DEVRİMİN ETKİSİ	33
	(a) *Tarım*	33
	(b) *Sanayi*	57
	(c) *Çalışma Hayatı ve Sendikalar*	96
	(d) *Ticaret ve Dağıtım*	110
	(e) *Maliye*	125
17	SAVAŞ KOMÜNİZMİ	139
	(a) *Tarım*	139
	(b) *Sanayi*	162
	(c) *Emek ve İşçi Sendikaları*	210
	(d) *Ticaret ve Dağıtım*	209
	(e) *Maliye*	225
18	SAVAŞ KOMÜNİZMİNDEN NEP'E	246
19	NEP: İLK ADIMLAR	255
	(a) *Tarım*	255
	(b) *Sanayi*	270
	(c) *Emek ve İşçi Sendikaları*	288
	(d) *Ticaret ve Dağıtım*	300
	(e) *Maliye*	311
20	PLANLAMANIN KÖKENLERİ	325
	Not C. MARX, ENGELS VE KÖYLÜLÜK	346
	Not D. DEMİRYOLLARINDA İŞÇİ DENETİMİ	355
KISALTMALAR LİSTESİ		359
DİZİN		361

KISIM IV

EKONOMİK DÜZEN

BÖLÜM 15

TEORİLER VE PROGRAMLAR

Marx'ın öğretisi kendi zengin, doğurgan hayal güçleriyle ideal sosyalist toplumlar üreten ve geleceğin bu ideal toplumlarının varolan toplumlardan nasıl doğacağını düşünme gereği duymayan ilk sosyalistlerin "ütopyacılığı"na tepki olarak doğdu. Marx'ın yöntemi tarihseldi: İnsanlığın kaderinde ve örgütlenmesinde meydana gelen bütün değişimler durmadan akan tarihsel bir sürecin parçalarıydı. Marx modern toplumun, *uzun vadede*, kendi üretici kaynaklarından en etkin yararlanmayı sağlayacak şekilde örgütlenmeye çalışacağı varsayımından hareket ediyordu — asla ispatlamaya kalkışmadığı tek önermesi buydu. Dolayısıyla Marx işe varolan toplumun bir tahliliyle başladı; amacı, kapitalist düzenin bir süre için insanlığın üretici kaynaklarının eşi görülmedik derecede büyümesini sağlayıp kolaylaştırmanın aracı olduktan sonra, tarihsel gelişmesinin artık bu kaynaklardan azami yararlanmayı frenleyen ve ilerlemeyi engelleyen bir aşamaya eriştiğini göstermekti: Demek ki kapitalist toplum, Marx'ın başlangıç önermesi geçerli kaldığı ölçüde, yerini, üretici kaynaklardan azami yararlanmayı sağlayıp kolaylaştıracak yeni bir sosyal düzene (onun bazen "sosyalizm" bazen "komünizm" dediği bir düzene) boyun eğmek zorundaydı. Kapitalizmden sosyalizme geçişin, yönetici sınıf olarak burjuvazinin yerini proletaryanın almasını gerektireceğine ve en azından birçok ülkede, bu yeni düzenin şiddete başvurmadan gerçekleşmesinin düşünülemeyeceğine inandığı için, Marx'ın görüşü siyasi ve devrimci bir görüştü. Fakat aynı zamanda bilimsel ve evrimci bir görüştü bu. Tıpkı kapitalist toplumun ekonomik yapısının feodal toplumun ekonomik yapısından doğması gibi, sosyalizmin ekonomik yapısı da benzer bir süreçten geçerek kapitalizmin ekonomik yapısından doğacaktı. Marx'ın eserlerinin birçoğu okurlarını kapitalizmden sosyalizme geçişin istenir olmasına değil —bu varsayım onun önermesinde örtük olarak bulunuyordu— kaçınılmazlığına inandırmayı amaçlıyordu.

Nitekim Marx hayatı boyunca, kapitalist düzenin yıkıntılarından doğa-

cak olan gelecekteki sosyalist düzeni tanımlamak yerine, varolan kapitalist düzeni tahlil etmekle ve kendi içinde kapitalizmi kemirip çökertecek güçleri sergilemekle uğraştı. Kapitalizmin fiilen çöktüğü an gelmeden geleceğin sosyalist düzenini tasvire kalkışmak, bir bakıma vaktinden önce girişilmiş bir çaba olacaktı. Marx, "bir sorun kendisini, ancak çözümü için gerekli maddi şartlar zaten varolduğu ya da en azından, gerçekleşme sürecinde olduğu takdirde ortaya koyar," diye yazıyordu *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'ne önsözünde. Marx, mizacı ve inancı gereği, ütopyacılığın her türünün amansız düşmanıydı; onun düşüncesi, geleceğin sosyalist toplumuna ilişkin gerçekdışı tablolarla oyalanan ütopyacı sosyalistlere karşı kaleme aldığı ilk polemiklerinin damgasını taşıyordu. Çalışma hayatının sonuna doğru, *Fransa'da İç Savaş*'ta işçilerin "hazır hiçbir ütopyaları" ya da "gerçekleştirecek hiçbir idealleri" olmadığını küçümseyici bir ısrarla açıklıyordu: İşçiler, "şartları ve insanları dönüştüren bir dizi tarihsel süreçten, uzun mücadelelerden geçmeleri gerektiğini," biliyorlardı. Toplumun tarihsel süreçler üzerinden dönüşebileceğine beslenen bu inanç, bazı bakımlardan ampirik bir yaklaşım olarak görünen bir şey için cesaretlendiriciydi: Engelleri önünüze çıktıkça aşacaktınız. Marx geleceğin sosyalist düzenine ilişkin bir program ya da manifesto yazmadı. Sadece bir kez, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "komünist toplumun en yüksek aşamasına" dair geçici bir öngörüde bulunma izni tanıdı kendine: "Toplum, üretici güçler doruk noktalarına erişince ve refah kaynakları bollaşınca herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre, diye yazabilecektir bayrağına." Kullandığı alışılmadık inandırıcılıktaki terminoloji bir yana, Marx'ın sosyalizmin yozlaşmış bir kapitalizmin engellediği üretici güçleri kurtarmak ve geliştirmek için gerekli olduğu şeklindeki temel varsayımının tekrar belirtilmesinden başka bir şey değildi bu; üstelik *Eleştiri*'yle birlikte Brakke'ye yolladığı açıklayıcı mektubunda, burada da ihtiyatlılığı elden bırakmıyordu. "Gerçek hareketin her adımı bir düzine programdan daha önemlidir,"[1] diye yazıyordu. Ancak sakıncaları vardı bu özdeyişin. Marx'ın "Geleceğe ilişkin program yapan kişi gericidir"[2] sözünü (belki gerçekten o söylemiştir) kaydeden revizyonist Bernstein oldu; ütopya ile Marksizm arasındaki bağdaşmazlığın en iyi teorik ispatlamasını ise sendikalist Georges Sorel yapmıştı:

1. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XV, s. 267.
2. G. Sorel'in *Reflections on Violence* (İngilizce çevirisi, 1916) adlı eserinde alıntılanmıştır, s. 150.

Geleceğin ekonomik düzeninin teorik bir tahlilini yapmak, buna temel olması gereken üretim şartlarının ideolojik üstyapısını önceden inşa etmeye kalkışmaktır; dolayısıyla bu tür hiçbir girişim Marksist olmayacaktır.[3]

Bernstein da Sorel de, her biri kendince, bu savdan şu sonucu çıkarıyordu: "Hareket her şeydir, hedef ise hiçbir şey ." Marx bu sonuca karşı çıkardı. Ancak tutumuyla bunu bir anlamda desteklemiş oldu.

Bu yüzden, Marx'ın gelecek kuşaklara miras bıraktığı şey, sosyalizmin ayrıntılı bir ekonomi projesi değil, kapitalizmin ekonomik bir tahliliydi; onun ekonomik araçları kapitalist sisteme uygun araçlardı. "Ekonomi politik", bilinen değer, fiyat ve kâr kategorileri ile, esas itibariyle kapitalizme ait bir şeydi ve onunla birlikte yok olup gidecekti.[4] Sosyalizm döneminde emek-değer teorisi bile anlamını yitirecekti.[5] Ekonomik yasaların insan iradesinden bağımsız olarak işlediği görüşü bile kapitalist toplumun özüne aitti. Marx, kapitalist düzendeki üretim anarşisinden birçok kez söz etti ve dönemsel krizlerin piyasanın kör yasalarına güvenmenin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu savundu. *Komünist Manifesto*'da, "proletaryanın, burjuvazinin elindeki bütün sermayeyi adım adım söküp almak, üretim unsurlarının tümünü devletin, yani yönetici sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde toplamak ve üretici güçlerin sayısını olabildiğince hızla artırmak için kendi siyasi üstünlüğünden yararlanacağını" kesinmiş gibi kabul ediyordu. Yirmi yılı aşkın bir zaman sonra, *Fransa'da İç Savaş*'ta, milli üretimi "ortak bir plana göre" düzenleyen Paris Komünü'nün bildirisinden övgüyle söz ediyordu; Engels ise proletaryanın burjuvaziyi mülksüzleştirdikten sonra, "sosyal üretim araçlarını sosyal mülkiyete dönüştüreceği" ve böylece "sosyal üretimi, önceden düzenlenmiş bir plana göre"[6] gerçekleştirmeyi mümkün kılacağı anı bekliyordu. Marx *Kapital*'de, sosyalizmde üretimin, toplumun bilinçli ve önceden tasarlanmış denetimine tabi olacağını söylüyordu.[7] Ancak Marx, sosyal bakımdan planlanmış üretim şartlarını ya da araçlarını tartışmaya girişmedi hiçbir zaman. Bu konularda ondan öğrenileceklerin tümünü, kapitalist öğretinin niteliği ve sonuçlarına

3. G. Sorel, *Décomposition du Marxisme* (3. basım, 1925), s. 37.

4. Öte yandan Engels, "ekonomi politiği", en geniş anlamıyla, "insan toplumunda maddi geçim araçlarının üretim ve değişimini yöneten yasaların bilimi" olarak tanımlamıştı (Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XIV s. 149); bu cümle sonradan, 1920'li yıllardaki tartışmalarda, planlama döneminde ekonomik yasaların geçerliliğini sürdürdüğünü kanıtlamak için ileri sürüldü.

5. *A.g.e.*, c. XV, s. 273. 6. *A.g.e.*, c. XIV, s. 288-9.

7. Karl Marx, *Kapital*, c. III, Kısım X.

ilişkin tahlilinden çıkarsamak gerekiyordu.

Dağıtım ve değişim konusunda[8] söylenebilecek şey daha da azdı. Sosyal ilişkileri belirleyen sosyal üretim yöntemleri, dağıtım ve değişim yöntemlerini de belirliyordu.[9]

> Üretim, dağıtım, değişim ve tüketim... bunların hepsi bir bütünün parçalarıdır, bir birimin farklı görünüşleridir. Üretim diğer bütün faktörlerin önüne geçer. Süreç her seferinde tekrar ondan başlar.[10]

"Esas itibariyle dağıtım sorunları etrafında dolanıp duran"[11] ve sosyalizmin amacının üretimin sosyalleştirilmesi değil, dağıtımın eşit kılınması olduğuna inanan sadece "kaba sosyalizm"di. *Komünist Manifesto*, "burjuva üretim şartlarının" komünistler tarafından ortadan kaldırılmasının, "alım satımın komünistlerce ortadan kaldırılması"[12] anlamına da geldiğini çoktan ilan etmişti. Kapitalizmin sona ermesi, meta üretiminin ve kapitalist anlamda değişimin sona ermesine yol açacaktı. Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "Üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine kurulmuş kolektif bir toplumda, üreticiler ürünlerini değişime sokmazlar," diye yazıyordu. Nihai komünist toplumda, maddi teşviklerin yerini manevi teşvikler alacağı için dağıtım, çalışmayı teşvik edici bir öğe olmaktan çıkacaktır. Fakat "kapitalist toplumun" bağrından henüz çıkan ve kendi kökeninin "doğum izlerini" taşımaya devam eden geçiş toplumunda, işçinin, toplumdan (kolektif fon için sarf edilen emek düşüldükten sonra) şu kadar miktar emek sarf ettiğini kanıtlayan bir makbuz alacağı ve sarf ettiği emeğin değerine tekabül eden tüketim mallarını sosyal stoklardan bu makbuz karşılığında sağlayacağı bir sistem tasarlıyordu Marx.[13] Fakat zaman zaman söylenmiş bu *obiter dic-*

8. Marx, "dağıtım" (*Verteilung*) ve "değişim" (*Austausch*) arasında bir ayrım gözetiyordu. Birincisi "ürünlerin bireylere ne oranda (nicelikte) pay edildiğini", ikincisi ise, "bireylerin dağıtımda kendilerine düşen pay için talep ettikleri biçimler olarak özel ürünleri belirler"; dağıtım sosyal bir kararı, değişim ise bireysel bir kararı temsil eder (Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XII, Kısım I, s. 179).

9. *A.g.e.*, c. XII, Kısım I, s. 185.

10. *A.g.e.*, c. XII, Kısım I, s. 189; Marx bununla birlikte, "her organik bütünde" olduğu gibi "farklı faktörler arasında da karşılıklı bir etki vardır," diye ekliyordu.

11. *A.g.e.*, c. XV, s. 276.

12. İlk sosyalistlerin tümü, tüccarları, üreticilerin aksine, toplumun asalakları olarak görüyorlardı: Owen, "Association of All Classes of All Nations" ("Bütün Ülkelerin Bütün Sınıflarının Birliği") için kaleme aldığı 1835 tarihli "taslak tüzük"te "papazların, yargıçların, askerlerin, satıcı ve alıcıların bulunmadığı" bir toplum öngörüyordu.

13. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XV, s. 274; aynı görüş, hemen hemen aynı sözlerle Karl Marx'ın *Kapital*'inde de tekrarlanır, c. III, Kısım XVIII.

*ta**, onun sosyalist toplumda dağıtım ve değişim sorunlarını tahlil etmeye pek kalkışmadığını göstermektedir yalnızca. Planlı bir ekonomide değerin, fiyatın ve kârın işlevlerine ilişkin tartışmalar ise çok daha uzak bir geleceği beklemektedir.

Marx'ı, bilerek ya da bilmeyerek, sosyalizmin ekonomik sorunlarına yapıcı bir yaklaşımda bulunmaktan alıkoyan bir başka sebep, sosyalist toplumda planlamanın kimin tarafından yapılacağını kesin bir şekilde saptamakta yetersiz kalışıydı. Planlamanın temel işlevi konusunda son derece açık olmasına rağmen "toplumu" bu işle görevlendirmekle yetiniyordu:

> Toplum, örneğin demiryolları yapımı gibi, uzun bir zaman, bir yıl ya da daha uzun bir süre alan, ancak üretim araçları, geçim araçları ya da herhangi bir kullanım değeri sağlamayan, buna karşılık yıllık toplam üretimden emek, üretim araçları ve geçim araçları çeken sanayi kollarında, herhangi bir zarara yol açmadan, bu tür işlerde ne kadar emek, üretim araçları ve geçim araçları kullanılacağını önceden hesap etmelidir.[14]

Ekonomik planlama devletin bir işlevi olarak değil, daha çok, devleti gereksiz kılacak bir işlev olarak tasarlanmıştı. "Gelişme içinde sınıf farklılıkları ortadan kalkınca ve üretimin tamamı tüm yurttaşlardan oluşan geniş bir topluluğun elinde toplanınca, kamusal iktidar siyasi niteliğini yitirecektir," diye ilan ediyordu *Komünist Manifesto*. Fakat bu "geniş yurttaşlar topluluğunda" üretimin planlanması işine nerede el atılacaktı? Marx bu soruyu asla cevaplamaya kalkışmadı. *Kapital*'deki bir pasaja göre toplumun kendisi, "kör bir kuvvet olarak ürünlerin değişimi tarafından yönetilmek yerine, bizzat üreticilerin düzenleyecekleri ve onu kendi ortak yönetimleri altına alacakları bilinçli ve sistemli bir topluluk halinde örgütlenecekti".[15] Ekonomik hayatın planlanması ve yönlendirilmesi açıkça sosyalizmin tamamlayıcı bir parçası olduğu halde, Marx, Saint-Simon'dan itibaren bütün sosyalistlerin ileri sürdükleri gibi, bu işlevlerin devlet ya da herhangi bir siyasi örgüt tarafından değil, fakat bizzat üreticiler tarafından gerçekleştirileceği varsayımını yinelemekle yetiniyordu[16]; Marx'ın tilmizleri de, 1917'ye kadar bu alanda anlamlı bir ilerleme kaydetmediler. Planlama, tartışılmaktan

* resmi olmayarak ileri sürülen düşünce, rasgele söylenmiş söz. (*Lat.* ç.n.)

14. Karl Marx, *Kapital*, c. II, Kısım XVI. 15. *A.g.e.*, c. III, Kısım XXXIX.

16. Saint-Simon "sanayiciler" kelimesini kullanıyordu, üretime katılan herkesi kapsıyordu bu kelime. Onun ölümünden sonra, belki de, "sosyalistliğinin" pek güvenilmez oluşundan çekinen tilmizleri "işçi birliği"nden söz ederek, "işçiler" kelimesini kullandılar (*Doctrine de Saint-Simon: Exposition, Première Année* [1830], s. 197).

çok, doğal bir şey olarak kabul ediliyordu. 1903'teki ikinci kongre tarafından kabul edilen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi programı, kesin bir Marksist terminoloji kullanarak "üretim ve değişim araçları üzerindeki özel mülkiyetin yerini sosyal mülkiyetin alacağından ve sosyal üretim sürecinin planlanmasına geçileceğinden,"[17] söz ediyordu. Ancak işin biçimsel yanıydı bu; devrimden önce, Bolşevik literatürde planlama anlayışını ayrıntılarıyla ortaya koyan hiçbir şey yapılmadı. Devrimin arifesinde, Lenin bu aşikâr boşluğu bizzat Marx'ın ileri sürebileceği bir savla açıkladı:

> Marx'ta, ütopyalar yaratmaya, bilinemeyecek olanı boşlukta keşfetmeye kalkışmanın hiçbir izine rastlanmaz. Marx komünizm meselesini, tıpkı bir doğa bilimcinin yeni bir biyolojik tür meselesini formüle etmesi gibi ortaya koyar: doğa bilimci ancak bu türün bir biçimde varlık kazandığının ve belirli bir yönde evrilmekte olduğunun farkına vardıktan sonra böyle bir formulasyona gidecektir.[18]

Marx sosyal olarak planlanan bir ekonomi görüşünü bir yana bırakmıştı; onun kapitalist düzene ilişkin ekonomik tahlili, diyalektik bir süreç izleyerek sosyalist planlama tekniklerinin temelini ortaya koyacaktı.[19] Fakat sosyalist düzeni yaratma mücadelesi boyunca devrimin geçmek zorunda kaldığı geçiş döneminin ekonomi politikaları, devrimi gerçekleştirmiş olan işçiler tarafından denenerek kotarılacaktı.

Marx gelecekteki sosyalist düzenin gelişmesine ilişkin uzun vadeli genel belirlemelerden ayrı olarak, ekonomi politikasının güncel sorunları hakkında zaman zaman açıklamalar yapıyordu ve bu açıklamaların, programlarının Marx'ın öğretisinden esinlendiğini ileri süren partiler üzerinde daha doğrudan bir etkisi vardı. Marx *Komünist Manifesto*'da, hiç değilse "en ileri ülkelerde" proletaryanın mevcut şartlarda tatmin edici reformlar olarak savunulabileceği bazı acil tedbirler sayıyordu. Marx'ın, kaçınılmaz olarak "kendi kendilerini aşma" ve "eski sosyal düzene başka müdahaleleri gerektirme" eğilimi göstereceklerini düşünmesine rağmen, bu reformlar burjuva demokrasisinin sınırları içinde gerçekleşebilecekti. *Manifesto*'da sıralanan on tedbirin en önemlileri (Marx bunların ülkeden ülkeye değişebileceğini kabul ediyordu), özel toprak mülkiyetinin kaldırılması, dereceli gelir vergisi, miras hakkının kaldırılması, para akışının milli bir banka ara-

17. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I. s. 20.

18. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 482.

19. Sonradan Sovyet Rusya'da uygulanmış olan planlama teknikleri, Marx'ın *Kapital*'de kapitalist sistemin tahlili için kullandığı kategorilere dayanıyordu: fakat rejimin ilk yıllarında bu teknikler ya çok az uygulandı ya da hiç uygulanmadı.

cılığıyla merkezileşmesi, haberleşme ve ulaşım araçlarının devlet elinde merkezileşmesi, devletin sahip olduğu fabrikaların ve üretim araçlarının genişletilmesi, herkes için çalışma yükümlülüğü, parasız eğitim, çocukların fabrikalarda "şimdiki şekliyle" çalıştırılmasına son verilmesiydi. Bu sınırlı taleplerin karşılanmasının, proletaryanın çektiği sıkıntıları azaltmakla birlikte, onun devrimci coşkusunu körelteceği ve bu tür taleplerin gerçek devrimciler tarafından ileri sürülmemesi gerektiği yolunda zaman zaman teorik karşı çıkışlar olmuştu. Ancak pratikte hiçbir parti geniş işçi kitlelerinin acil taleplerine çare bulmaya yönelik bir program olmaksızın onların desteğini sağlayamazdı. *Komünist Manifesto*'daki örneği izleyen sosyal demokrat partiler için, devrimci özlemlerini dile getiren azami programlarla mevcut burjuva düzen içinde bile hemen gerçekleşeceğini umut edebildikleri talepleri içeren asgari programlar arasında ayrım gözetmek bir alışkanlık haline geldi. Bu ayrımın beklenmedik sonuçlarından biri, inançları ya da mizaçları gereği azami programdan ziyade asgari programa ilgi duyan çok sayıda üyenin sosyal demokrat partilere katılmasıydı; asgari taleplerden bazılarının fiilen gerçekleştiği, diğerlerinin ise gelecekte gerçekleşebilecek gibi göründüğü ülkelerde, burjuva demokrasisinin evriminden dolayı, partiler azami programda yer alan talepleri uzak teorik amaçlar kategorisine havale etme eğilimi göstermişler ve parti faaliyetlerini asgari programın gerçekleştirilmesi üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Başka bir deyişle, sosyal demokrasi teoride devrimci olarak kalırken, pratikte esas itibariyle reformist oldu. Alman Sosyal Demokrat Partisi bu tedrici dönüşümün klasik bir örneğini sergiliyordu.

Marksist öğretinin Rusya'da yayılışının Rus toplumunun hem ekonomik şartlarının hem de siyasi şartlarının geriliğine denk düşen bazı özellikleri vardı. 19. yüzyılda Kafkasya'nın fethi ve Sibirya'nın göbeğindeki, son derece zengin maden kaynaklarının bulunduğu Altay bölgesine ulaşılması Rusya'nın sınai gelişmesinin maddi şartlarını sağladı ve bu ülkeyi potansiyel bir sanayi gücü haline getirdi. Serflerin 1861'de özgürlüklerine kavuşmaları — ki doğrudan Rus feodal düzeninin kalesine indirilmiş bir darbeydi bu— bağımsız ve güçlü bir kapitalist burjuvazinin gelişme şartlarının hiç bulunmadığı bir ülkeye modern sanayi kapitalizminin ilk kez girişinin işareti oldu. Bu reformun tarihi işlevi, İngiliz tarihindeki çitleme hareketine benzer bir şekilde, milli ekonominin sanayileşmesi için gerekli emeği topraktan koparıp kentlere ve fabrikalara sürmekti. Fakat bu durum en başta tüm geleceği

açıkça tartışma konusu olan köylülüğün sosyal durumunu ve toprak imtiyazı sistemini etkiledi. Sonraki otuz yılın en çok tartışılan sorunu olacaktı bu. İlk Rus Marksist grupların, Rus köylüsünün ve Rus tarımının kaderi konusunda *narodnikler*'le aralarındaki tartışmalar sonucu ortaya çıkmaları doğaldı. Tarım sorunları, Marx'ın düşüncesinde tali bir yer tuttuğu halde, nüfusun yaklaşık yüzde 90'ının esas olarak tarımla uğraştığı bir ülkedeki tilmizlerinin gözünde hayati bir önem taşıyordu; ayrıca Marx'ın, hayatının son yıllarındaki kimi sözleriyle Rus Marksistler'e karşı *narodnikler*'den yana çıkar görünmesi belli bir sıkıntıya yol açmıştı.[20] *Narodnikler* Rus köy komününün, serflik boyunca varolan ve serflik kalktıktan sonra da devam eden, toprağın dönem dönem kişi ya da aile başına bölüştürülerek ortaklaşa işletilmesi sisteminin, geleceğin sosyalist düzeninde toprağın ortak mülkiyeti ilkesine temel olacağına ve Rusya'nın bu nedenle bütün dünyaya sosyalizm yolunda önderlik etmesine imkân verecek eşsiz bir fırsata sahip olduğuna inanıyorlardı. Oysa Rus Marksizmi'nin babası ve yurt dışındaki ilk Rus Marksist grubun kurucusu Plehanov'un, Rus tarım sorunu açısından Marksizm'in ne anlama geldiği hakkında hiçbir kuşkusu yoktu. Plehanov tıpkı Batı'daki gibi Rusya'da da, köylülüğün esas itibariyle muhafazakâr bir unsur olduğu görüşündeydi. 1892'de kaleme aldığı ve sık sık alıntılanan bir yazısının bir bölümünde, "ülkemizde muhalefetin ya da devrimci grupların, burjuvazi ve proletarya dışında, destek sağlayabileceği hiçbir sosyal güç görmüyoruz,"[21] diye belirtiyordu. Dolayısıyla Rusya'da devrimin Batı'da izlediği yolu — *Komünist Manifesto*'da açıklanan yolu— izlemesi gerektiğine inanıyordu. İlk aşama, Rus sanayisinin gelişmesini destekleyecek ve köy komünü gibi köhne feodal toprak imtiyazı sistemlerini yıkacak burjuva kapitalist bir devrim olacaktı. Sonra kapitalizm kentte ve köyde zafere ulaşınca, proleter sosyalist devrim tarafından alaşağı edileceği an gelecekti. Kapitalizm aşamasından geçmeden ve güçlü bir proletarya yaratmadan köy komünü aracılığı ile sosyalizme ulaşmanın mümkün olduğunu ileri süren *narodnik* görüş ham bir hayaldi — ya da gericiliğe bir kılıftı. Lenin 1890'larda Plehanov'un ateşli bir savunucusu olarak siyaset sahnesine çıktı. Onun ilk yazıları *narodnikler*'e karşı girişilen polemiği işliyor, Rusya'da kapitalist gelişmenin zorunlu olduğuna ilişkin tezi hararetle destekliyordu.

1890'lı yılların ortalarında Lenin çalışmalarına başladığında, olgular

20. "Not C"ye bakınız: "Marx, Engels ve Köylülük", s. 346-54.
21. G.V. Plehanov, *Soçineniya*, c. III, s. 119.

Marksistler'i haklı çıkarmaya başlamıştı. 1840'lı yıllar boyunca Haxthausen, bu ileri görüşlü Prusyalı gözlemci, serfliğin Rus ekonomisindeki can alıcı rolünü açıkça ortaya koymuştu:

> Eğer büyük ölçekli mülkiyet medeniyetin ilerlemesi ve milli refahın artması için gerekliyse, ki bence kesinlikle böyledir, serfliği ortadan kaldırmak henüz imkânsızdır.[22]

Serflerin özgürlüğü, Rus kırsal kesiminde yürürlükte olan alt düzeydeki serflik ekonomisinin sağladığı dengeyi, yerine başka bir şey getirmeksizin temelinden sarsıyordu. Eski serflerini ücretli tarım işçisi olarak çalıştırarak ve ihracata yönelik büyük ölçekli bir üretimi geliştirerek malikânelerini verimli bir kapitalist temel üzerinde işletebilen becerikli ve çalışkan toprak sahiplerinin işine yarıyordu bu özgürlük; daha az girişken ya da daha az elverişli durumda olan toprak sahipleri ise yeni şartlara uyum sağlayamadıkları gibi gitgide borç batağına saplandılar ve hiçbir şey yapamaz oldular. Reform, mülklerini sağlama bağlayarak geliştirebilen ve talihi yaver gitmeyenleri çalıştırarak güç durumdan kurtulabilen az sayıda becerikli köylünün de işine yaradı; fakat köylülerin büyük çoğunluğu için borçlanma, daha ağır şartlar ve eskisi kadar tepki duyulan yeni sömürü şekillerinden başka bir şey getirmedi. Reform, köylülüğü, bir yanda bazıları tarım işçileri çalıştıran (bazı bölgelerde beşte bir oranına kadar yükselen) toprak sahibi köylüler azınlığı, öbür yanda emeklerini büyük toprak sahiplerine ya da hali vakti yerinde köylülere satan topraksız veya geçim için yeterli toprağı olmayan köylüler çoğunluğu olmak üzere böldü. Böylece Rus kırsal alanında kapitalizmin girişinden kaynaklanan sınıf farklılıkları başlamış oldu.[23]

Bu arada, serflerin özgürlüğe kavuşmalarını Rusya'da sanayileşmenin ilk adımları izledi. 1890'dan sonra, yabancı sermaye akınının etkisiyle sanayinin hızla gelişmesi, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin üzerine inşa edileceği temelleri yarattı: 1896 grevleri proleter hareketin gerçek başlangıcı oldu. Ancak Rusya'da kapitalist sanayinin bu gecikmeli gelişmesi birçok özelliğini de belirledi; bu yüzden Lenin, Rusya'da "en modern kapi-

22. A. von Haxthausen, *Études sur la Situation Intérieure, la Vie Nationale, et les Institutions Rurales de la Russie*, c. I (1847), s. 151.

23. Plehanov'un belirttiği gibi, bir bütün olarak köylülük, bir sınıf değil, fakat bir "ortaçağ zümresi"ydi (*sostoyanie*). 1861 reformu iki sınıfa böldü köylülüğü: toprak sahibi "köy burjuvazisi" ve topraksız "yoksul köylüler", sömürenler ve sömürülenler (G. V. Plehanov, *Soçineniya*, c. III, s. 410). 1905'te Lenin köylülüğün kararsız durumunun "küçük burjuva" ve "yarı-proleter" tabakalara bölünmüş olmasından ileri geldiğini belirtiyordu (*Soçineniya*, c. VI, s. 369-70).

talist emperyalizm, adeta kapitalizm öncesi ilişkilerin sıkı dokusuyla sarmalanmıştır,"[24] diyordu. Batı Avrupa'da, 20. yüzyıl başlarında, sanayiyi yönlendirenler ya da yönetenler, açıkça izlenebilen tedrici bir sürecin ürünü olarak klasik iktisatçıların yakından tanıdığı o bireysel girişimcinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştı. Küçük işletmeci ekonomide hâlâ önemli bir rol oynuyordu ve modern büyük sanayi, bağrında geçmişin maddi ortamından ve dünya görüşünden birşeyler taşıyordu. Rusya'da modern sanayi, tüm donanımıyla Batı ve Rus mali çevrelerinin beyninden doğmuştu.[25] Modern sanayinin gelişmesinin nedenleri ekonomik olduğu kadar siyasaldı da[26]; sanayi bu gelişmeyi işadamlarından çok devletin ve bankaların girişimine borçluydu; ve Rusya'da sanayideki büyük işletmelerin oranı başka herhangi bir Avrupa ülkesine göre adamakıllı yüksekti.[27] Batılı işçilerle Rus fabrika işçileri arasındaki fark ise çok daha çarpıcıydı. Batı'da fabrika işçisi küçük zanaatkârın becerilerinin ve diğer özelliklerinin bazılarına hâlâ sahipti. Rus fabrika işçisi ise köyden gelmiş ve ölü mevsimde ya da ekonomik kriz dönemlerinde köyüne dönebilecek bir köylüydü. Yasal bakımdan da köylü sayılıyordu ve "küçük burjuva" kategorisine dahil dar zanaatkârlar zümresinden farklıydı. Batı'da kapitalizmin kârlarından pay alma hevesinde olan gelişme yolundaki "işçi aristokrasisi" zümresini yaratmış olan vasıflı işçilik ve eğitimden yoksundu ve neredeyse sınırsız ölçüde sömürüldüğü için, devrimci propagandaya elverişli bir zemin yaratıyordu. Hem sanayinin yapısındaki hem de işçilerin niteliğindeki bu farklılıkların çoğu Batı ve Doğu Avrupa'daki farklı siyasi sistemlerde yansımasını buluyordu. Kısacası, Rus fabrika işçisinin ve Rus köylüsünün kimliği, her ikisinin çıkarlarıyla şikâyet konularının birbirini yakından etkilediğini gösteriyordu ve genellikle, Batı ülkelerinde olduğu gibi bunları pratik amaçlar için birbirinden ayırmak ya da ayırt etmek imkânsızdı.

24. Lenin, *Soçineniya*, c. XIX, s. 136.

25. Bu sorunla ilgili başvuru kitaplarına göre, yabancı sermayenin Rus sanayisindeki yatırımları 1914'ten önce 2 milyar rubleden fazlaydı. Bunun %32'si Fransız, %22'si İngiliz, %19.7'si Alman, %14.3'ü Belçika, %5.2'si de Amerikan sermayesiydi (P.B.Ol',Y.S. Rozenfeld'in *Promişlennaya Politika SSSR* [1926] adlı eserinin 44. sayfasında alıntılanmaktadır).

26. Sanayinin en güçlü destekçisi Witte anılarında anlamlı bir yorum yapıyor: "Sanayinin gelişmesi için yapay araçlar kullandığım söyleniyor. Bu aptalca cümlenin anlamı nedir? Yapay araçlardan başka hangi araçlarla sanayi geliştirilebilir?" (*Vospominaniya* [Berlin, 1922], c. I, s. 451).

27. 1913'te, Rus sanayi işçilerinin %24.5'i, 1000'den fazla işçi ve %9.5'i, 500 ila 1000 işçi kapsayan birimlerde çalıştırılıyordu; 1907'de Almanya için aynı rakamlar sırasıyla %8.1 ve %6.1 idi. (Y.S. Rozenfeld, *a.g.e.*, s. 46).

Bu yüzden, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin ilk programı azami ve asgari talepleri kapsayan bölümlere ayrılmıştı. Ancak Rus partisi, Alman partisini saran sinsi tehlikeye, asgari talepleri azami talepler aleyhine yüceltmek türünden bir tehlikeye maruz değildi ve bunun çok açık bir nedeni vardı. 1848'den beri asgari program anlayışı esas itibariyle burjuva kapitalist düzenin çerçevesini parçalamaksızın burjuva devrimiyle gerçekleştirilebilecek olan şeylere tekabül ediyordu. Azami program proleter sosyalist devrimin programıydı. Burjuva devrimin bir *fait accompli*'ye* dönüştüğü Batı Avrupa'da asgari program, bu nedenle artık devrimci bir program değildi ve bu ilke farkından dolayı, azami devrimci programdan ayrılmış bulunuyordu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1903'te programını kabul ettiğinde, Rusya'da burjuva devrimi henüz geleceğe ait bir şeydi ve bu nedenle asgari ve azami programın her ikisi de devrimciydi. 1903 parti kongresi tarafından kabul edilen programın asgari siyasi talepleri, çarlık otokrasisinin devrilmesi ve onun yerine demokratik bir cumhuriyet kurulmasıyla başlıyordu.[28] Bunun ardı sıra gelen asgari ekonomik talepler, ölçülü bir ılımlılıkla ifade edilmiş olmalarına ve ileri burjuva demokrasilerinde vaktiyle gerçekleşmiş ya da gerçekleşmek üzere olanlardan başka bir şey içermemelerine rağmen, yine de bir bütün olarak bakıldığında o dönem Rusyası için devrimci taleplerdi. Sekiz saatlik işgününü, haftalık tatili, teknik zorunluluklar dışında gece vardiyasının kaldırılmasını, 16 yaşından küçük çocukların (bazı sınırlamalarla 18 yaşından küçük çocukların) ve kadınların sağlıksız işlerde çalıştırılmalarının yasaklanmasını, hastalık ve yaşlılık için devlet sigortasını, fabrikaların fiilen denetlenmesini ve Batı toplumlarının sosyal yasalarında ya da radikal programlarında yer alan diğer bir dizi maddeyi kapsıyordu. Programın tarım bölümü, gerçekte "serflik rejiminin kalıntılarını ortadan kaldırmayı" ve "ülkede sınıf mücadelesinin özgürce gelişmesini" kolaylaştırmayı amaçlayan tedbirlerle yetindiği için özellikle ılımlıydı. Tarım bölümünün başlıca önemli maddeleri, azat edilmeleri karşılığında köylülerden istenen ödemelerin iptali, daha önce yapılmış ödemelerin geri verilmesi, kilise topraklarına ve imparatorluk arazilerine el konulması, serfliğin ilgası sırasında köylülerden çalınmış toprakların (sözde "parsellerin") köy topluluğu üyelerine geri verilmesi için köylü komitelerinin oluşturulmasıydı.[29] Kongrenin programın ekonomik talepler bölümüne

* oldu bitti (*Fran.* ç.n.).

28. Bkz. E.H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 36-41.

29. 1903 programı *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941) içindedir, c. I, s. 19-23.

gösterdiği ilgisizlik anlamlıydı. Ne o zaman ne de Bolşevikler'le Menşevikler arasındaki bölünmeden sonra başlayan polemikler sırasında ekonomik sorunlar büyük bir rol oynadı.

Rus-Japon Savaşı kentte ve kırda içten içe kaynayan bir huzursuzluğa yol açtı. 1905 Devrimi genç fabrika proletaryasının sanayi kapitalizmine karşı yeni başlayan isyanı ile Rus köylüsünün dayanılmaz tarımsal şartlara karşı yüzyıllık isyanının kendiliğinden, düzensiz ve yarı bilinçsiz birleşiminin ilk dramatik belirtisiydi. 9 Ocak 1905'te, Kanlı Pazar'da devrimi acemice başlatanlar kentli işçilerdi. İşçilerin 1905 sonbaharında gerçekleştirdikleri sanayi grevleri ise devrimin en görkemli başarıları oldu. Ancak daha Şubat 1905'te, Ukrayna'da kara topraklardaki, Baltık ve Kafkasya bölgelerindeki köylüler de ayaklanmışlardı; aynı yılın sonunda tüm Rusya'ya yayılan köylü ayaklanması, devrimin kentlerde ve fabrikalarda bastırılmasından çok sonra, 1906 ilkbaharı ve yazı boyunca yer yer patlamayı sürdürdü. 1905 olayları devrimde proleter öncülüğün zorunluluğuna ilişkin Bolşevik öğretiyi doğruluyordu. Ancak bu olaylar, Rusya'da devrimin köylülüğün etkin desteği olmaksızın başarıya ulaşamayacağını gösterdiği gibi, Rus köylüsünün, parti programının ılımlı tarım bölümünün içerdiğinden çok daha köklü bir devrimci talebe açık olduğunu da ortaya koymuştu.

1905 olaylarının sonucu, Bolşevikler'in değerlendirmelerinde köylülüğe tamamen yeni bir önem ve üstün bir yer vermeleri oldu. Daha 1905 Nisanı'nda, Londra'da toplanan üçüncü parti kongresi (Bolşevik), "köylü hareketinin yükselişini" selamlıyor ve henüz "kendiliğinden ve siyasi bakımdan bilinçsiz" olduğunu tespit etmekle birlikte sosyal demokratların desteğini hak ettiğini bildiriyordu. Parti programının ılımlı maddelerini çok aşan kongre kararı, "köylülüğü ve köy proletaryasını", "vergilerle borçları topluca reddetmeye ya da askere gitmemeye, hükümetin ve onun temsilcilerinin emirlerine, buyruklarına itaat etmemeye"[30] kışkırtıyordu açıkça. Lenin yine aynı ay içinde, devrimin ilk hedefi olarak "proletarya ve köylülüğün devrimci-demokratik diktatörlüğünü" gösteriyor ve *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* adlı broşüründe, proletaryanın tüm köylülükle ittifak edeceği devrimin ilk ya da burjuva aşaması ile köylülüğün gerici unsurlarına karşı yoksul köylülerin proletaryaya katılacağı ikinci ve sosyalist aşamasını birbirinden dikkatle ayırarak aynı temayı işliyordu:

30. *A.g.e.*, c. I, s. 46-7.

Köylü hareketini devrimci-demokratik nitelikte olduğu ölçüde destekliyoruz. Gerici olduğu ve proletaryaya karşı bir rol oynamaya kalkıştığı ölçüde ona karşı mücadele etmeye hazırlanıyoruz (evet, şimdiden hazırlanıyoruz). Marksizm'in tüm özünü bu ikili görev oluşturuyor.[31]

Ancak bu iki aşamada izlenecek olan tarım politikasının içeriği hiç tartışılmadı. Aralık 1905'te Tammerfors'daki Bolşevik konferansı parti programının tarım bölümünü yeniden gözden geçirme sorununu ele aldı. Konferans, programdan (fazla ılımlı olduğu için) "parseller"le ve (zaten artık tasfiye edildiği için) borç ödemelerinin iptali ile ilgili olan eski maddelerin çıkarılmasını; özel toprak mülkiyetlerinin hepsine el koyma dahil, köylülüğün aldığı tüm devrimci tedbirleri desteklemeyi; köylüleri, "kendi çıkarları ile köy burjuvazisinin çıkarları arasındaki çözülmesi imkânsız çelişkiye inandırmak" ve köylülere sosyalizm hedefinin yolunu göstermek için çaba sarf edilmesini öneriyordu.[32]

Bolşevikler'le Menşevikler arasında 1905-6 kışında gerçekleşen *yakınlaşmanın* sonuçlarından biri, tarım programının değiştirilmesine ilişkin önerileri saptayıp inceleyecek ortak bir komisyon kurulmasıydı[33]; bu öneriler Nisan 1906'da Stockholm'de toplanan (Bolşevikler'in sonradan dördüncü kongre diye adlandıracakları) sözde "birleşme" kongresi tarafından değerlendirilecekti. Stockholm kongresinde partinin tarım politikası, sosyal demokrat çevrelerde o zamana kadar hiç olmadığı kadar uzun bir süre boyunca, kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde tartışıldı; Bolşevikler'le Menşevikler (ki küçük bir farkla çoğunluğa sahiptiler) arasındaki temel bölünmenin yanı sıra, hem Bolşevikler hem Menşevikler kendi aralarında da bölünmüşlerdi. Pek az istisna dışında herkes, eski programın geçerliliğinin kalmadığını ve köylülüğün sık sık patlak veren ayaklanmalarla dile gelen özlemlerini gidermek için bir bütün olarak toprak konusunda bir şeyler yapılması gerektiğini kabul ediyordu. İlk adım nispeten basitti. Bolşevikler devletin, kilisenin, imparatorluğun ve toprak sahiplerinin tüm topraklarına "el konulmasını" istiyorlardı. Menşevikler ise, bir ödemeyi gerektirdiği ya da en

31. Lenin, *Soçineniya*, c. VIII, s. 185-6; Lenin'in o dönemdeki görüşlerinin daha kapsamlı bir tahlili için bakınız: E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 61-3.

32. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 58-9; *Memories of Lenin*, c. I, (İngilizce çevirisi, 1930), s. 131-3'te Krupskaya Lenin'in 1905 Devrimi'nin tecrübelerinden çıkardığı sonuçları ilk kez Tammerfors kongresinde ortaya koyduğunu belirtir.

33. Komisyonun hazırladığı rapor Lenin'in *Soçineniya*'sında yer alıyor, c. IX, s. 458-60; Lenin (komisyonun çoğunluğunca kabul edilen) bu tasarıyı gerekçelerini de açıkladığı ayrı bir broşür olarak Mart 1906'da yayımladı (*Soçineniya*, c. IX, s. 55-76).

azından ödeme olasılığını ortadan kaldırmadığı için bu toprakların "devredilmesini" istiyorlardı. Fakat Menşevikler'in önemli bir bölümü bu konuda çoğunluğu sağlamaları için Bolşevikler'le anlaştı ve "el koyma" kelimesi kongrenin kararında yer aldı. Küçük mülkiyetler, daha kesin bir tanım getirilmemiş olmakla birlikte, "el koyma"dan muaf tutulacaklardı.

El koymadan sonra neler olacağı çok daha nazik ve tartışmalı bir konuydu. Bu konuda başlıca üç görüş ayırt edilebilir. Menşevikler, merkezileşmiş bir devlet otoritesine güven duymadıklarından, toprağın mülkiyetini onu işleyen köylülerin ömür boyu yararlanmalarını sağlayacak olan "yerel özyönetim organlarına" devretmek istiyorlardı. "Belediyeleştirme" diye bilinen çözümdü bu. İkinci görüş, Lenin'in kaleme aldığı ve hazırlık komisyonunun çoğunluğunca desteklenen tasarıda dile getiriliyordu. Bu görüş, el konulan toprakların bir Kurucu Meclis toplanıncaya kadar köylü komitelerinin denetimine verilmesini öneriyordu; daha sonra tam anlamıyla demokratik bir cumhuriyet kurulursa —ancak böyle bir şey olursa— parti, özel toprak mülkiyetinin kaldırılmasını ve toprağın "tüm halka" (ya da bir başka öneriye göre, devlete) devredilmesini isteyecekti. Lenin, kendi tasarısında yer alan tümüyle demokratik bir cumhuriyetin kurulmasına ilişkin şartlı hükmün, Menşevikler'in, toprağın merkezileşmiş bir devletin yetkisine devredilmesinin yaratacağını iddia ettikleri tehlikeleri ortadan kaldıracağını ileri sürüyordu. Bolşevikler'in çoğunluğunu içeren üçüncü grup ise Lenin'in tasarısında köylü komitelerinin kurulmasına ilişkin ilk aşamayı kabul ediyor, fakat ormanlarla madenlerin devlete ve "ortaklaşa ekilip biçilecek" toprakların yerel özyönetim organlarına devredilmesinden sonra geri kalan toprakların köylüler arasında tam mülkiyet esasına göre pay edilebilmesinin Kurucu Meclis'ten istenmesini öneriyordu. Vaktiyle esas itibariyle kapitalist olan küçük köylü mülkiyetinin, toprak aristokrasisinin sahip olduğu büyük toprak mülkiyetine dayalı ve toprakların emekçi köylülük tarafından işlendiği feodal sisteme oranla ileri bir adımı temsil ettiğini ileri süren Lenin[34], şimdi, paylaştırma politikasının "yanlış" olmakla birlikte (çünkü nihai amaç olarak sosyalizm yolunda hiçbir katkıda bulunmuyordu) "zararlı" olmadığını, oysa belediyeleştirme politikasının (ki ne kapitalistti ne de sosyalizm yolunda bir adımdı) "hem yanlış hem de zararlı" olduğunu iddia ediyordu. Bu nedenle hiçbir başarı şansı olmayan kendi önergesini geri çekecek ve belediyeleştirmeye karşı paylaştırmayı destekleyecekti. Bütün

34. Lenin, *Soçineniya*, c. IX, s. 61.

bu tartışma, gelecekteki devrimin burjuva demokratik bir nitelik taşıyacağı varsayımından kaynaklanıyordu. Lenin, köylünün bireysel mülkiyetinin desteklenmesine karşı temel itirazını —sosyalizm aşamasına erişilip geniş kolektif üretim düzeni yeniden kurulduğunda paylaştırma sürecini tersine çevirmenin nihai zorunluluğu— ne kongredeki konuşmasında ne de sonradan buradaki savını geliştirdiği broşürde[35] açıkça dile getirdi; bu kadar ilerisini düşünen başka biri de yoktu.[36] Ancak Bolşevikler azınlıkta kaldılar. Menşevikler'in belediyeleştirme önergesi kongrenin görüşü olarak kabul edildi. Bununla birlikte taktikle ilgili ek bir kararda partiye "meta üretimi varoldukça, kitlelerin yoksulluğunu ortadan kaldıramayacak olan küçük mülkiyet sisteminin çekiciliğine karşı onu (yani köylüyü) uyarması ve nihayet her türlü yoksulluğa ve sömürüye son verecek tek çare olan sosyalist bir devrimin zorunluluğu üzerinde durması" önerilerek daha geniş bir ufuk açılıyordu. Bir başka karar ise köylü isyanını "proletaryanın çarlığa karşı saldırı hareketi" ile eşgüdümlü kılmanın öneminden söz ediyordu.[37]

Stockholm kararlarındaki yetersizlikler, *narodnikler*'in varisleri olan, dönemin başlıca köylü partisi Sosyalist Devrimciler'in (SD'ler) tarım programıyla karşılaştırıldığında ortaya çıktı. SD'lerin Ocak 1906'daki parti kongresinde kabul edilen programlarına göre, SD'ler toprağın "ticari değişim aracı olmaktan çıkarılıp, özel mülkiyet yerine milli bir ortak mülkiyete dönüştürülerek" sosyalleştirilmesini destekliyorlardı. Toprak bireylere iki ilkeye, "emek ilkesi" ve "eşit dağıtım" ilkesine göre dağıtılmalıydı, yani toprak onu işleyenler arasında eşit olarak dağıtılmalıydı; tek güçlük eşitliğin hangi ölçüte göre (hanedeki çalışan sayısına göre mi, yoksa tüketici sayısına göre mi) hesaplanacağını saptamaktı. Bu politika SD'leri, sosyalizmin özünü üretim yöntemlerinin değil, eşit dağıtımın oluşturduğuna inanan Marksist olmayan sosyalistlerle bir araya getiriyordu. İlk bakışta SD program, Stockholm Kongresi'nde reddedilmiş olan Bolşevik karar tasarısından pek de farklı değildi; o tasarı da toprağın köylüler arasında eşit paylaşımını talep ediyordu. Fakat Lenin 1907 sonunda kaleme aldığı, tarım politikasına ilişkin uzun bir açıklamada bu iki tutum arasındaki ortak noktayı ve nihai

35. Lenin, *Soçineniya*, c. IX, s. 149-56, 184-200.

36. Bir yıl sonra Lenin şöyle yazıyordu: "Proletarya kendisi ile birlikte küçük mülk sahiplerinin eşitliğine dayalı bir sosyalizmi değil, geniş ölçekli sosyalleşmiş üretime dayalı bir sosyalizmi getirecektir" (*Soçineniya*, c. XI, s. 187).

37. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), s. 75-6; Stockholm Kongresi'ndeki tartışmalar *Çetvertyi (Ob"edinitel'nyi) S"ezd RSDRP* (1934)'te yer alıyor.

temel görüş ayrılığını şöyle açıkladı:

Eşitlik fikri genel olarak eski mutlakiyet düzenine karşı, özel olarak da toprak imtiyazına dayalı, serf kullanan büyük mülkiyete karşı mücadelede en devrimci fikirdir. Eşitlik fikri feodal toprak köleliği sisteminin eşitsizliğine karşı mücadeleyi dile getirdiği ölçüde küçük burjuva köylü için ilerici ve meşru bir fikirdir. Toprak imtiyazını "eşitleme" fikri, yedi desyatinlik tarlalarda yaşayan ve toprak sahiplerinin perişan ettiği on milyon köylünün, serf çalıştıranların ortalama 2300 desyatin yüzölçümündeki büyük topraklarının paylaşımı[38] uğruna giriştiği mücadeleyi dile getirdiği ölçüde meşru ve ilericidir. Tarihin şimdiki anında bu fikir gerçekten bu tür bir mücadeleyi dile getirmekte ve yarı-sosyalist bulanık sözlerle allanıp pullanmasına rağmen tutarlı bir burjuva devrimini canlandırmaktadır (...) *narodnikler*'in "sosyalleştirme" diye anladıkları bu devrimin gerçek özü, toprak köleliğini kesinlikle ortadan kaldırarak kapitalizme giden yolu en tutarlı bir şekilde açmaktan ibaret olacaktır (...) *narodnikler* bu "eşitleştirmenin" burjuva unsuru ortadan kaldıracağını hayal ediyorlar. Oysa bu, en radikal burjuvazinin emellerini temsil ediyor.[39]

Böylece Bolşevikler açısından, bu ilk aşamada SD'lerin "eşitleştirme" sloganının kullanılması ve hatta tarım politikası konusunda SD'lerle açık bir ittifak kurulması mümkündü. Fakat SD'lere nihai sosyalist hedef olarak görünen şey Bolşevikler için yalnızca burjuva devriminin arızi bir olgusuydu. Burjuva devrimi feodalizmin ve serfliğin kalıntılarını herkesin toprak sahibi olması adına ortadan kaldırdığı zaman, Bolşevikler'in sosyalist tarım anlayışı SD'lerin tarım anlayışından tamamen farklı olduğu için bölünme başlayacaktı. Fakat sosyalizmin tarım politikalarının tam anlamıyla ele alınmasının vakti gelmedikçe Bolşevikler'le SD'ler arasındaki sınır çizgisi kolayca gözardı edilebilirdi.

Çarlık hükümeti 1905-6 olaylarından devrimcilerin çıkardıkları sonucun aynısını çıkarmıştı, yani köylülüğün tutumu Rusya'daki durumun odak noktası değildi. Şehirlerdeki liberal ve radikal unsurları yatıştırmayı amaçlayan 17 Ekim 1905 anayasa bildirgesini, 3 Kasım'da köylülerin ödenmemiş borçlarının bağışlanacağını vadeden bir başka bildirge izledi. Tam bir yıl sonra —bu arada Stockholm'de parti kongresi yapıldı— Stolipin'in yeni tarım politikasını açıklayan 9 Kasım 1906 tarihli ünlü kararnamesi yayımlandı. Bu kararnamenin iki yönlü bir etkisi oldu. Toprağın dönem dönem

38. Lenin şu notu ekliyor: "Burada mülkiyet açısından paylaşımdan değil, ekip biçme açısından paylaşımdan söz ediyorum: ve paylaşım mümkündür —küçük işletme ağır bastıkça bir süre için kaçınılmazdır da— hem belediyeleştirme hem de kamulaştırma altında mümkündür bu."

39. Lenin, *Soçineniya*, c. XI, s. 347.

yeniden dağıtılması alışkanlığının geçerliliğini yitirdiği köylü komünleri lağvedildi ve topraklar komünü oluşturan aile reisleri arasında dağıtıldı. Toprağın yeniden dağıtımının hâlâ uygulandığı komünlerde aile reisleri, komün toprağından pay alarak komünden ayrılmaya teşvik ediliyordu; toprakları yeniden gruplayarak bu tür ayrılmaları kolaylaştırmak için düzenlemeler yapıldı. Böylece kararname, köylülüğün eski kolektif mülkiyet sistemini parçalayarak, yerine, Rusya'da köy ekonomisinin temeli olarak bireysel köylü mülkiyetini getirmeye yöneliyordu. Yasal düzenlemelerin yanı sıra kendi toprağını işleyen ya da işlemek isteyen köylülere uygun şartlarla borç veren Köylü Toprak Bankası da dahil, dolaylı teşvikler düşünülmüştü. Kararnamenin ilanından sonraki on yıl boyunca iki milyonu aşkın hane komünlerden ayrıldı; bu ayrılışın en yoğun olduğu dönem 1908 ve 1909 yıllarıydı. Bu reform en büyük etkisini, eski komün topraklarının yaklaşık yarısının bireysel mülkiyete geçtiği Ukrayna'da, Dinyeper Nehri'nin batısında gösterdi. Bu bölge buğday ihracatının merkeziydi: Rusya'da tarımın en kârlı olduğu ve kapitalist biçimde en iyi örgütlendiği bölge burasıydı. Tarım işçisi olarak çalışan topraksız köylülerin sefaletinin uç noktaya vardığı bölge de burasıydı. Bu anlamdadır ki Troçki Ukrayna'nın kara topraklar bölgesine "Rusya Hindistanı"[40] diyordu. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında Ukrayna'dan Sibirya'ya ve Atlantik ötesine uzanan göç dalgaları birbirini izledi.

Gerçi Stolipin hükümetinin baskıcı yönetim politikası göz önünde tutulduğunda "Stolipin gericiliği"nden söz etmek olağandır, ama bu deyim serflerin özgürleşmeleriyle başlayan gelişmenin mantıki sonucu olan Stolipin tarım politikası için geçerli olamaz. Bu özgürleştirmenin asıl amacı sınai gelişme için yedek bir "özgür" emek kitlesi yaratmaktı; kırsal kesim de para ekonomisi alanına sürüklenmiş, kapitalizm eski feodal düzeni mahvetmişti. Bu eski düzenin son kalıntısı olan köylü komünü kapitalist rekabetin ve kapitalist verimliliğin Rus tarımına girişi karşısında bir engeldi şimdi. Belki de Stolipin reformu refaha kavuşmuş ve halinden memnun bir köylü sınıfı yaratarak devrimi engelleme arzusundan esinlenmişti; ancak kapitalizm feodalizme oranla bir ilerlemeyi temsil ettiği sürece, Lenin'in dediği gibi, "bilimsel-ekonomik anlamda ilericiydi".[41] Öte yandan kapitalist tarım iki farklı şekle bürünebilirdi: ücretli tarım işçisi çalıştıran mülk sahipleri kapitalizmi ve bireysel köylü kapitalizmi. Lenin ilkini Prusya sistemi, ikin-

40. L. Troçki, *1905* (ikinci bas. 1922), s. 18.
41. Lenin, *Soçineniya*, c. XI, s. 352.

cisini ise (bir bakıma yanılarak) Amerikan sistemi diye nitelendiriyordu.[42] Stolipin reformunu da ikincisinden çok ilkini hedef aldığından, bütünüyle köylülüğe yöneltilmiş olduğu gerekçesiyle yeriyordu (bu noktada da bir bakıma yanılıyordu). "Komünlerin *kulaklar*'ca yağmalanmasına teşvik etmekle, eski tarım ilişkilerini bir avuç zengin mülk sahibinin yararına ve kitlelerin hızla mahvı pahasına parçalamakla" suçlayarak yapıyordu bunu; böylece Stolipin "yüz lanet toprak sahibi" ile aynı kefeye konulmuş ve politikası "köylülüğü tamamen mahveden, *ne pahasına olursa olsun* tarımda kapitalizme yol açmak için komünleri zorla ortadan kaldıran bir politika"[43] olarak tanımlanmış oluyordu.

Yine de bir gerçek payı vardı bu demagojik sözlerde. Bu konuda yazılanların hepsinde köylülüğü üç kategoriye ayırmak alışkanlık olmuştu: toplam köylülüğün yüzde 80'ini oluşturan topraksız ya da kendi emeklerini ve ailelerinin emeklerini başkalarına satmaksızın geçinemeyecek kadar az topraklı "yoksul köylüler", kendi tarlalarında kendi ailelerini çalıştırarak yaşayabilen "orta köylüler" ve (her ne kadar tek bir işçi çalıştırmak bile bu kategoride yer almaya yetiyorsa da) tarım işçisi çalıştıracak kadar varlıklı "köy burjuvazisi" ya da *kulaklar*. Reformun amacı daha az çalışkan, daha az verimli ya da daha az talihli yoksul köylü kitlesinin zararına *kulaklar*'ı veya potansiyel *kulaklar*'ı destekleyip teşvik etmek ve böylece hali vakti yerinde, rejime sadık köylülerden oluşan bir üst tabaka yaratmaktı. Stolipin'in kendisi, "hükümet muhtaçlara ve ayyaşlara değil, gözüpeklere ve güçlülere oynadı," diye açıklıyordu.[44] Bu hesap boşa çıktı. Tarım üretiminin içler acısı düzeyini yükseltmeyi başaramıyorsa eğer, Rusya'da tarım sorunu açısından, hiçbir çözüm kabul edilebilir sayılmıyordu — ilerde Bolşevikler'in de başını ağrıtacak bir ikilemdi bu. Modern makinalar ve modern teknikler kullanılmaksızın herhangi bir çözüme ulaşılamazdı, öte yandan köylülerin bireysel mülkiyeti üzerine kurulu sistemde modern makina ve tekniklerin kullanılması da mümkün değildi. Lenin Stolipin planını Prusya sistemiyle bir tutmakta haklı olsaydı, plan en azından aslında sahip olmadığı o can alıcı önemdeki verimlilik özelliğine sahip olurdu; gerçekteyse büyük çiftlik birimlerini parçalayıp daha küçük birimler oluşturma eğiliminde olduğu ölçüde teknik açıdan gericiydi. Bu durumda Stolipin, uyuşuk, yoksul köylü

42. *A.g.e.*, c. XI, s. 348-9, 352. 43. *A.g.e.*, c. XI, s. 378; c. XII, s. 123.
44. G.T. Robinson'un *Rural Russia Under the Old Régime* (1932) adlı eserinin 194. sayfasında alıntılanmıştır.

kitlesinin daha da acımasız sömürülmesi pahasına bir avuç "becerikli ve güçlü" *kulak*'ın payına düşeni artırmayı —Lenin bu hususta tamamen haklıydı— umabilirdi ancak. Sonunda devrimi savuşturmayı amaçlayan tedbir devrimin başarısına çok önemli bir katkıda bulundu. Köylülerin çoğunluğunun kaderini hem mutlak olarak hem de içlerinde daha şanslı olan az sayıdaki benzerlerine kıyasla daha da kötüleştirerek, köylülerin kendi aralarında bölünmelerine yol açtı; böylece devrimcilerin çağrıları köylülüğün saflarında bile sömürülen yoksulların zengin sömürücülere karşı çıkmasını sağlamış oldu. Bu yüzden propagandacı Lenin, bu yıllar boyunca Stolipin reformunun köylü kitlesi için bir felaket olduğunu ısrarla tekrarladı. Ne var ki Marksist ve Rus iktisatçısı Lenin nihai çözümün nerede olduğunu gayet iyi biliyordu:

> Toprak sahipleri ve kapitalistler çarpışacakları düşmanın kim olduğunu çok iyi biliyorlar; toprak sahiplerinin kendi çıkarlarının zaferinin, bir bütün olarak toprakta özel mülkiyetin zaferiyle ve köylülerin kendi çıkarlarının zaferinin, hem mülk sahiplerinin hem de köylülerinki dahil, özel toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılmasıyla özdeş olduğunun *devrim tarafından tespit edildiğini* çok iyi sezinliyorlar... *Gerçekte* mücadele, Yeni Rusya'nın toprak sahipleri tarafından mı kurulacağına (her tür toprağın özel mülkiyete dönüştürülmesi dışında, böyle bir şey imkânsızdır) yoksa köylü kitlesi tarafından mı kurulacağına (yarı-feodal bir ülkede *hem* toprak sahiplerinin topraklarında *hem de* pay edilmiş topraklarda özel mülkiyeti ortadan kaldırmaksızın bu mümkün değildir) karar vermekten ibarettir.[45]

Toprağın köylülere eşitlik esasına göre dağıtılmasının, devrimin burjuva aşamasında gerekli bir adımı temsil etmekle birlikte, kalıcı hiçbir çözüm sağlayamayacağının ve tıpkı toprak sahiplerinin mülklerinin burjuva devrimi tarafından ortadan kaldırılacağı gibi, köylülerin topraklarının da günün birinde sosyalist devrim tarafından daha geniş ekonomik birimlere katılması gerekeceğinin, belki de Lenin'in o dönemdeki yazıları içinde bulunabilecek en açık kabulüydü bu.

Gerek Rus hükümetinin, gerek Rus devrimcilerin o dönemde tarım sorununa gösterdikleri büyük ilgi yalnızca 1905'in tecrübeleriyle değil, köylülüğün nüfusun yüzde 80'ini oluşturduğu ve milli gelirin yüzde 50'sini ürettiği bir ülkedeki temel ekonomik şartlarla da kolayca açıklanabilir. Bununla birlikte gelecek açısından daha anlamlı olan şey, sanayinin milli ekonomi içindeki hızlı ve sürekli büyümesiydi. 1900-13 arasında Rusya'da sınai üre-

45. Lenin, *Soçineniya*, c. XII, s. 406.

tim, tarım üretimindeki yüzde 35'lik artışa karşılık yaklaşık yüzde 62 arttı.[46] Aynı dönemde sınai ve ticari tekellerde yoğun bir gelişmeyle birlikte sanayide, hem yabancı hem de Rus devlet yatırımlarına artan bir bağımlılık görüldü. Böylece ilkel bir köylü çevrede faaliyet gösteren ileri bir kapitalist sanayinin çelişkileri savaş ve devrim krizi yaklaştıkça arttı. 1900'lerin ilk yıllarındaki ekonomik bunalımdan sonra 1908-13 dönemi Rus sanayisi için refah ve büyüme yılları olmuştu ve sonuç olarak ortada devrimci propagandaya elverişli bir zemin yoktu. Bu yıllar boyunca, Rus sosyal demokratları partinin sanayi politikalarının geliştirilmesi için ortaya pek az yeni fikir koyabildiler. Petersburg Sovyeti tecrübesinden esinlenen Troçki, proletaryanın sekiz saatlik işgünü gibi "demokratik talepleri" uygulamaya kalkışarak, kaçınılmaz olarak fabrikaları ele geçirmeyi amaçlayan "sosyalist" politikaya yöneleceğini vurgulamaya devam ediyordu.[47] Lenin de daha temkinli bir üslupla, "sekiz saatlik işgünü ve benzeri reformların *her* siyasi durumda, kaçınılmaz bir şekilde öncü hareketin araçları olacağını" belirtiyordu[48]; ancak bu yorumun tarım politikasının tartışılması vesilesiyle yapılmış olması anlamlıdır. Bununla birlikte sanayi kesiminde 1905 kitle grevlerinin yenilgisinden sonra geri çekilmiş olan huzursuzluk dalgası 1912'de daha şiddetli bir biçimde yükseldi. 500 grevcinin askeri birlikler tarafından öldürüldüğü —"Kanlı Pazar"dan sonra en dehşet verici katliam— Lena altın madeninde patlak veren ciddi kavga, sanayi kesimindeki huzursuzluklarda yeni bir dönemi başlattı; 1914'te savaşın patlamasından önceki iki yılda nükseden köylü ayaklanmaları da belirleyici oldu. 1905 Devrimi'ni yapmış olan gizli güçler bir kez daha için için kaynamaya başlamıştı. Had safhaya varmış beş yıllık bir karamsarlık ve yıkıcı parti içi çekişmelerden sonra Lenin bir kez daha sorunlarla dolu bir geleceğe umut bağladı.

1914 Savaşı Rus milli ekonomisinin modern savaş şartları içindeki yetersizliğini ve güçsüzlüğünü hızla açığa çıkardı. Askeri ihtiyaçlar ağır sanayiye hız verdi: Savaş yıllarının yarattığı iki özgül gelişme, sanayi üzerinde devlet denetiminin yaygınlaşması ile küçük ve güçsüz işletmelerin elenmesi sonucu sanayinin yoğunluk kazanmasıydı. Fakat yabancı ülkelerden makina ve özel donanım ithalinin fiilen durması, savaş sanayilerindeki genişlemeye bile kısa zamanda son verdi. Diğer sanayilerse kısa süre içinde nere-

46. P. I. Lyaşçenko, *Istoriya Narodnogo Kozyaistva SSSR*, c. II (1948), s. 349.
47. Bkz. E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 66-7.
48. Lenin, *Soçineniya*, c. II, s. 197.

deyse tümüyle durdu. 1916 sonunda Rusya'nın temel sınai gücünün tükendiği açıkça ortaya çıkmıştı. Bu arada tarım, en etkin insan gücünü orduya kaptırdığı ve tarım makinalarıyla araç gereçlerindeki yenileşmeyi artık sağlayamaz olduğu için sanayiye oranla daha da büyük bir kayba uğramıştı. Üretim felaket ölçüsünde düştü ve 1916-17 kışından itibaren büyük kentlerde açlık başgösterdi. Açlığın, fabrikalarda giderek güçleşen şartların ve savaştan doğan umutsuzluğun kamçıladığı sanayi grevleri Şubat Devrimi'nin ilk adımları oldu. Kapitalizmin tüm Avrupa'daki can çekişme belirtilerini İsviçre'den izleyen Lenin, tarihin geleceğe doğru dev bir adım daha attığını belirtiyor, fakat geleceğin sosyalist düzeni hakkında kehanette bulunmaktan ya da tasarılar yapmaktan kendine has üslubuyla kaçınıyordu. 1916 yılı boyunca, savaş dönemindeki başlıca eseri *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nı tamamladı. Lenin Marx'ın gerçek bir tilmiziydi; devrimin arifesinde sosyalizmin ekonomi bilimine yaptığı bu katkı, kapitalist toplumun en son aşamasının ekonomisini irdeleyen araştırıcı bir tahlildi.

Lenin'in 3 Nisan 1917'de Petrograd'a dönüşünü Nisan Tezleri izledi. Nisan Tezleri, devrimin "iktidarı burjuvaziye verdiği ilk aşaması"ndan "iktidarı proletaryaya ve köylülüğün en yoksul tabakasına devredecek olan *ikinci aşaması*"na geçtiğini ilan ederek, Ekim Devrimi'nin stratejisini ortaya koyuyordu. Ekonomik program 6., 7. ve 8. tezlerde açıklanmıştı. 6. tez "tarım programında ağırlık merkezinin (Lenin'in o dönemdeki anlayışına göre Köylü Sovyetleri'nden ayrı tutulması gereken) Yoksul Köylü Temsilcileri Sovyetleri'ne aktarılması" ve" toprak sahiplerinin tüm malikânelerine el konulması" çağrısını yapıyordu. Toprakların tümü Yoksul Köylü ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri'ne tahsis edilecek ve (yerel şartlara göre, 100 ile 300 desyatinlik yüzölçümüne sahip olan, ki bu sayı böyle bir adlandırma için hayli düşüktür) büyük malikâneler, "yoksul köylülerin denetiminde ve sosyal yarar için"[49] çalışan örnek çiftliklere dönüştürülecekti. 7. tez İşçi Temsilcileri Sovyetleri tarafından denetlenen tek bir milli bankayı, 8. tez, "sosyal üretimin ve ürünlerin dağıtımının" İşçi Temsilcileri Sovyetleri tarafından denetlenmesini (bu her ne kadar, "*acil görevimiz* olarak sosyalizmin başlatılmasını" öngörmüyorsa da) ifade ediyordu.[50] Bankalara, sanayiye, ticarete ilişkin tezlere kıyasla tarımla ilgili tezin çok daha ayrıntı-

49. Burada "sosyal" ile karşıladığımız Rusça kelime *obşçestvenni*, "toprağın sosyalizasyonu" terimindeki fiilde de bulunan bir belirsizlik taşıyor; çünkü buradaki "sosyal yarar", "ortak yarar" diye anlaşılabileceği gibi, "kamu yararı" diye de anlaşılabilir.

lı olması, Lenin'in düşüncesinde en büyük önem taşıyan şeyin ne olduğunu açıkça gösteriyordu. Lenin bir gerçekçiydi ve şimdi Rus Devrimi'ni, esas itibariyle köylülerden oluşan bir ülkedeki devrimi, ilk kez somut şartları göz önünde tutarak düşünüyordu. İsviçre'den ayrılmadan önce, Geçici Hükümet'in halka ekmek veremediğini (en iyi durumda, olsa olsa yalnızca Almanya'nın yaptığı gibi "dahice örgütlenmiş bir açlık" verebileceğini), çünkü ekmeğin "ancak sermayenin ve mülkiyetin kutsal niteliği ile bağdaşmayan tedbirlerle"[50] elde edilebileceğini yazıyordu. Lenin 6. tezdeki pek ayrıntılandırılmamış örnek çiftlikler benzetmesinde olduğu gibi, burada da Rus Devrimi'nin can damarına parmak basıyordu. Toprak mülkiyetinin en köklü biçimde yeniden dağıtımıyla da olsa hiçbir burjuva demokratik devrimi Rusya'yı besleyemezdi: Toprak mülkiyetine en etkili darbeyi ancak sosyalizm indirebilirdi. Troçki burjuva devriminden sosyalist devrime geçişin zorunluluğunu 1905 Devrimi'nde Petersburg proletaryasına ilişkin gözlemlerinden çıkartmışken, Lenin'in, 1917'de savaşın yıkıcı sürecinin bütün çıplaklığı ile ortaya koyduğu, Rus halkının nasıl besleneceği gibi temel bir sorunu inceleyerek benzer bir sonuca vardığını söylemek haksızlık olmaz. Bu iki yol hiçbir zaman tam çakışmadı ve öncüller aynı değildi. Fakat 1917'de her iki yol da pratikte aynı politikaya götürüyordu.

50. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 88-9. 51. *A.g.e.*, c. XX, s. 19.

BÖLÜM 16

DEVRİMİN ETKİSİ

(a) *Tarım*

Lenin'in Nisan Tezleri'nin ekonomi ile ilgili bölümünde tarım sorununa verdiği öncelik sonuçta doğrulandı; oysa o dönemde Bolşevikler arasında bu teze hiç taraftar çıkmamıştı. Köylülük hâlâ bilinmeyen bir nicelikti ve Lenin 1917 Nisanı'nda taraftarlarına geleceğe ilişkin son derece ihtiyatlı bir tahminini aktarıyordu:

> Köylülüğün burjuvaziden daha ileri giderek toprak sahiplerinin elinden topraklarını almasını istiyoruz, ama şu anda gelecekteki tutumu hakkında kesin bir şey söylemek imkânsızdır... Proletarya partisinin şimdi umutlarını köylülükle çıkar ortaklığı üzerine dayandırmasına izin verilemez. Köylülüğü kendi saflarımıza çekmek için mücadele ediyoruz, fakat köylülük, bir dereceye kadar, kapitalistlerin safında bilinçli olarak yer almaktadır.[1]

Lenin siyasi açıdan, Sosyalist Devrimci Parti'nin burjuvaziyle bağlarını koparmayacağına inanmakta haklıydı; köylülük de geleneksel savunucuları olarak SD'lere bağlıydı hâlâ. Bolşevik önderliğin devrimde başarıya ulaşma koşulu, köylülüğü bu bağımlılıktan kurtarmaya bağlıydı. Geçici Hükümet'e karşı Sovyetler'in yürüttüğü mücadele içinde —Bolşevikler'ce cansiperane ve tutarlı bir biçimde, her iki tarafta da tabanı olan SD'lerce ise gönülsüzce ve tereddütle yürütülen mücadelede— Bolşevikler köylülerin desteğini kazanmak için bir de SD'lerle mücadele etmek zorundaydı. Bu sorun Şubat Devrimi ile Ekim Devrimi arasındaki dönemin bütün siyasi hesaplarında ve manevralarında etkili olmuştur.

Rusya'da tarım devriminin seyri Lenin'in sosyalizm yolunu "milyonların işe el koymasıyla kazanılacak tecrübelerin göstereceği" şeklindeki ilkesini doğruladı. Şubat Devrimi'nin beslediği umutlar ve coşku, Rusya'nın birçok yerinde köylülerin karışıklıklar çıkarmasına yol açtı. Olup bitenin içyüzü ve kapsamı hakkında kesin kanıt elde etmek güçtür. 1917 Nisanı so-

1. Lenin, *Soçineniya*, c. XX. s. 241, 245.

nunda Lenin, "köylülerin tazminat ya da üç aylık kirayı ödemeksizin toprakları şimdiden ele geçirdiklerini," ve Penza eyaletinde "köylülerin toprak sahiplerinin hayvanlarına el koyduklarını," belirtiyordu; Geçici Hükümet ve taraftarlarınca köylülere Kurucu Meclis'in kararlarını beklemeleri yolunda yapılan sürekli çağrılar da bu tür olayların[2] sık sık meydana geldiğini kanıtlamaktadır. Geçici Hükümet'in bu karışıklıklara cevabı, ancak Kurucu Meclis toplandığında yürürlüğe konabilecek olan, bir toprak reformunun koşullarını hazırlayacak bir komiteler hiyerarşisi kurulmasını öngören bir kararnameydi; halk tarafından seçilmiş kırsal bucak toprak komiteleri, ilçe komiteleri, il komiteleri ve nihayet merkezde, Toprak Üst Komitesi bulunacaktı. Bu komitelerin yapıları Sovyetler'inkini andırıyordu, fakat köylü komiteleri hâlâ ilkel bir aşamadaydı ve yönetim aygıtının tamamen dışında kalıyorlardı. Kararname, Geçici Hükümet'in, bir Kadet olan ve ilke olarak toprağın tazminat karşılığında kamulaştırılmasını destekleyen ilk tarım bakanının eseriydi. Sonradan, toprak komiteleri SD'ler tarafından ele geçirildi ve politikalarının önemli bir aracı oldu.

Bu arada Bolşevik Parti'nin o ayın sonunda toplanan "Nisan Konferansı", tarım sorunu konusunda Nisan Tezleri'nde öngörülen politikayı yürürlüğe koyan bir kararı kabul etti. Kararda toprak sahiplerine, kiliseye ve devlete ait bütün topraklara el konulması, bütün toprakların derhal "Köylü Temsilcileri Sovyetleri ya da gerçekten ve tam demokratik bir biçimde seçilmiş diğer özyönetim organları içinde örgütlenmiş köylülere devredilmesi" ve tüm toprakların devlet mülkiyeti halinde kamulaştırılması, devletin de toprağın dağıtım hakkını yerel demokratik organlara aktarması isteniyordu. Lenin konferansa sunduğu raporunda, toprağın örgütlenmiş köylülüğe devredilmesini öngören maddenin, "bizim için asıl olan devrimci eylemdir; yasalar ise bu eylemin sonucu olmalıdır"[3] gerekçesiyle, kamulaştırmayı öngören maddeden önce gelmesi gerektiği üzerinde ısrar etti. Karardaki tek yenilik buydu. Köylülere "toprak sahiplerinin rızalarını alarak" anlaşmaya çalışmalarını tavsiye eden, onları "yasayı kendileri yapmaya" kal-

2. Troçki (*Istoriya Ruskoy Revolyutsii*, c. I, (Berlin, 1931), s. 429-45; c. II (Berlin, 1933), s. 5-39), 1917 Şubatı'yla Ekimi arasındaki çeşitli köylü karışıklıkları için sayısız örnek vermektedir.

3. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 270; devrimci eylemin önceliği düşüncesini Lenin, daha 1906'da Stockholm'deki dördüncü parti kongresinde, "el koyma sözcüğünün, zorla alma fiilinin hukuki olarak tanınması, yasal olarak onaylanması olduğu" gerekçesiyle bizzat kendi karar taslağındaki "el konmuş" kelimesini "zorla alınmış" diye değiştirirken dile getirmişti (*A.g.e.*, c. IX, s. 185).

kıştıkları için cezalandırmakla tehdit eden Geçici Hükümet taraftarlarının aksine, Bolşevik kararname köylüleri "mülklere en küçük bir zarar vermeksizin ve üretimi artırmaya çalışarak toprağı örgütlü bir şekilde ele geçirmeye" çağırıyordu. Dolayısıyla Bolşevikler, toprak sahiplerinin bir köylü devrimi tarafından zorla mülksüzleştirilmesini benimseyen tek partiydi; köylülüğün desteğini sağlamak için girişilen uzun ve sabırlı bir kampanyanın ilk adımıydı bu. Büyük ölçekli tarımın sosyalizmin temel bir unsuru olduğuna ilişkin görüş, Nisan Tezleri'nde büyük malikâneleri "sosyal yarar için çalışan... örnek çiftliklere" dönüştürme önerisi şeklinde kabul edilmişti; kısa bir süre sonra Lenin *Pravda*'da, Bolşevik görüşü gerekçeleriyle birlikte bir kez daha açıkladı:

> Meta piyasaları ve kapitalizm var oldukça, küçük ölçekli tarımın insanlığı kitlesel yoksulluktan *kurtaramayacağını*, sosyal yarar için çalışan büyük ölçekli tarıma geçiş konusunda *düşünmenin* ve *bunu bir an önce ele almanın* zorunlu olduğunu köylülerden, kırsal bölgelerin proleterlerinden ve yarı-proleterlerinden saklayamayız; bu geçişin uygun pratik tedbirlerini kitlelere öğreterek ve *kitlelerden öğrenerek* gerçekleştirebiliriz.[4]

Ancak köylü devrimi geleceğe ait bir şey olarak kaldıkça, bu bir bakıma henüz uzak bir ideal olarak görünüyordu ve devrimci taktiklerin çalkantılı havası içinde, hemen uygulanamayacak ve köylüye çekici gelmeyen bir öneri olarak kolayca gözardı ediliyordu. Nisan konferansında kabul edilen karar, öneriyi isteğe bağlı ve biraz yumuşatılmış bir biçimde ileri sürüyordu. Sonuç bölümü "kırsal bölge proleterlerine ve yarı-proleterlerine, her malikâneyi, tarım işçileri temsilcilerinin Sovyetleri tarafından, tarım uzmanlarının yönetiminde ve en iyi teknik yöntemler uygulanarak, sosyal yarar için işletilecek yeterli büyüklükte bir örnek çiftlik haline getirmeye uğraşmalarını," salık veriyordu.[5]

Geçici Hükümet'in "Nisan krizi" Bolşevik parti konferansıyla aynı zamana rastladı. Kriz, Milyukov'un istifası ve Bolşevikler dışında tüm sosyalist partilerin katıldıkları, SD'lerin önderi Çernov'un Tarım Bakanı olduğu bir koalisyon hükümetinin kurulmasıyla son buldu. Bu değişiklik, Kurucu Meclis'ten önce hiçbir şey yapılamayacağına ilişkin karar dahil, hükümetin tarım politikasının bütün sorumluluğunu SD'lere yüklüyor ve Bolşevikler'in şansını artırıyordu. Köylü ayaklanmalarının bütün kırsal bölgelere yayılması, Bolşevikler'in ve koalisyon partilerinin tarım politikaları arasındaki farkın ne olduğunu en açık ve en anlaşılabilir şekliyle ortaya koymuş

4. *A.g.e.*, c. XX, s. 194. 5. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 229-30.

oldu. Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi 1917 Mayısı'nda Petrograd'da toplantıya çağrıldığında, Lenin *Pravda*'da delegelere hitaben, tarım konusundaki bütün tartışmayı tek bir soruna, "köylüler toprak sahiplerine hiçbir şey ödemeksizin ve Kurucu Meclis'i beklemeksizin tüm toprakları derhal ele geçirmeli mi, geçirmemeli mi?"[6] sorununa indirgeyen bir açık mektup yazdı. Bundan on gün sonra, Lenin'in kendisi Bolşevikler'in baş delegesi olarak kongreye hitap etti; toprakların köylüler tarafından derhal ele geçirilmesi sorunu Bolşevik karar tasarısının başında yer almaktaydı ve Lenin'in konuşmasının neredeyse yarısı bu konuya ayrılmıştı. Lenin, anarşi yayma suçlamasına karşı partisini şöyle savundu:

> Anarşistler lafı, devlet iktidarının gerekliliğini kötüleyenler için kullanılır; biz devletin, yalnız şu andaki Rusya için değil, doğrudan sosyalizme geçen bir devlet için de kayıtsız şartsız zorunlu olduğunu söylüyoruz. Çok kararlı bir iktidar kayıtsız şartsız zorunludur. Biz sadece bu iktidarın tümüyle ve yalnızca işçi, asker ve köylü temsilcileri çoğunluğunun elinde olmasını istiyoruz.

Lenin, ihtiyaçları sadece tüm toprakların "halka" devredilmesiyle karşılanamayacak olan "ücretli tarım işçilerinin ve en yoksul köylülerin" savunuculuğunu üstlenerek sözlerini sürdürdü. Her şeyden önce, en yoksul köylülerin tüm köylü örgütleri içinde "ayrı bir kesim ya da ayrı bir grup" halini almaları gerekiyordu. İkincisi, her büyük malikâne (Lenin bunların sayısını 30 bin olarak tahmin ediyordu) "tarım işçileri ve vasıflı tarım uzmanları tarafından sosyal yarar için işletilecek" örnek çiftlikler haline getirilmeliydi. Lenin, "toprak, bilimsel eğitimden geçmiş tarım uzmanlarının yönetiminde en iyi makinaları kullanan tarım işçileri tarafından ortaklaşa işletilmedikçe, kapitalizmin boyunduruğundan kurtulmanın hiçbir çaresi olmadığını" ileri süren "sosyalist öğretiyi" bir kez daha yineledi. Aslında bu bir öğreti sorunu da değildi:

> Acil gereksinim tüm Rus halkının kapısını çalıyor. Bu acil durum, eski usul çiftçiliği sürdürmenin olanaksızlığı gerçeğinden kaynaklanıyor. Eskisi gibi küçük çiftliklerimizde kalacak olursak, özgür topraklarda özgür yurttaşlar olsak bile, kaçınılmaz bir yıkımla karşı karşıya kalacağız... Bireysel parseller üzerinde bireysel çiftçilik "özgür toprak üzerinde özgür emek" olsa bile, korkunç bunalıma karşı çıkar yol değildir... Gerekli olan, büyük örnek çiftliklerin birlikte işletilmesine geçmektir.[7]

Bolşevikler, tamamen SD'lerin egemenliğindeki kongrede küçük bir azınlık oluşturuyorlardı. Fakat bu durum, köylü kitlesiyle onların SD hamileri-

6. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 350. 7. *A.g.e.*, c. XX, s. 416-17.

nin arasını açma sürecinde bir aşamaya damgasını vurdu. SD'ler ayak dirediler ve köylü kongresinden hemen sonra toplanan üçüncü parti kongrelerinde toprakları zorla alma ya da Kurucu Meclis'in kararlarından önce davranma girişimlerini kınadıklarını bir kez daha belirttiler.

1917 yazında Petrograd'da birbirini izleyen kongreler, Geçici Hükümet'e katılmış olmaları kendileri için bir ayakbağı haline gelen SD'leri niyetlerini daha da açığa vurmak zorunda bıraktı. Haziran ortalarında toplanan ilk Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde SD'ler çoğunluktaydı ve kongrenin tarım konusundaki kararı, esas itibariyle parti programının açıklanışıydı. Toprak "ticari dolaşımdan çıkarılacaktı." Yani ne satın alınacak ne de satılacaktı. Toprağın tasarruf hakkı "tüm halkın" olacak ve "demokratik özyönetim organlarınca" uygulanacaktı. "Hem bireylerin hem de toplulukların" toprağı kullanma hakları "tüm vatandaşların eşitliği ilkesine göre özel hukuki normlarla"[8] güvence altına alınacaktı. Toprak komiteleri piramidi, köylü Sovyetleri'yle eşzamanlı olarak, şimdiki halde başarıyla kurulmuştu[9] ve SD'lerin tasarladıkları yapının payandasını oluşturuyorlardı. Seçimle işbaşına gelmiş ve ara organlar aracılığıyla Petrograd'daki Toprak Üst Komitesi'ne karşı sorumlu bölge komiteleri, "kırsal bölgelerdeki tüm serflik düzeni kalıntılarının en hızlı ve en kesin bir şekilde tasfiye edilmesini" sağlamakla ve genel olarak tarım politikasının uygulanmasını denetlemekle yükümlü olacaklardı.[10] Eski *narodnikler*'in savundukları "kara bölüşümü" hatırlatan kamulaştırma ve eşit dağıtım önerisi köylüleri yatıştırmak bakımından iyi hesaplanmıştı. Fakat Geçici Hükümet üyeleri olarak SD'lerin Kurucu Meclis'i beklemeksizin toprakların köylüler tarafından ele geçirilmesini ısrarla kınamaları, bu önerinin etkisini kırdı. Lenin halkın SD'lerin programına gösterdiği ilgiyle birlikte programın bu en can alıcı zaafını da hemen fark etti.

İkinci aşamaya 1917 Ağustosu'nda ulaşıldı. O sırada devrim hızla olgunlaşıyordu. Temmuz günlerinden beri Lenin ve öteki önde gelen Bolşevikler ya gizlenmişlerdi ya da tutukluydular; kentlerde ve kırsal alanlardaki kargaşa hızla büyüyordu.[11] Tekrarlanan krizlerin etkisiyle tüm hükümet ay-

8. *Pervyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1930), c. II, s. 304.

9. E. A. Lutski'ye göre (*Voprosi Istorii*, No. 10, 1947, s. 17) Ağustos 1917'de 52 il komitesi, 422 ilçe komitesi ve bilinmeyen sayıda kırsal bucak komitesi vardı.

10. *Pervyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1930), c. II, s. 306-10.

11. Resmi istatistiklere göre, köylüler tarafından yapılan toprak işgalleri Mayıs 1917'de 152, Haziran'da 112, Ağustos'ta 440, Eylül'de 958'dir (*Razvitye Sovetskoy Ekonomiki*, haz. A. A. Arutinyan ve B. L. Markus (1940), s. 60).

gıtı çatırdıyordu. Ağustos ortasında SD'ler denetimindeki Tüm Rusya Köylü Kongresi'nin gazetesi, birinci kongrede delegeler tarafından sunulan 242 talebi esas alarak hazırlanmış "model kararname" denilen bir kararname yayımladı. Önerilerin özü bilinen şeylerdi. Malikânelerin kamulaştırılmasını, tüm toprak mülkiyetinin halka verilmesini, ücretli işçi çalıştırmanın ve toprak alım satımının yasaklanmasını, toprağın "eşitlik temeli üzerinde, yerel koşullar elverdiği ölçüde, ya emek standardına ya da tüketim standardına göre"[12] dağıtılmasını ve yerel özyönetim organları tarafından belirli zamanlarda yeniden dağıtılmasını içeriyordu. Artık iktidarı ele geçirme anının yaklaştığına ve bu durum gerçekleştiğinde devrimin sosyalist aşamaya geçişinin hemen başlayacağına inanan Lenin, yeni bir taktik uygulamaya karar verdi. Model kararnamenin kendi başına bir program olarak kabul edilebileceğini açıkladı: "SD'lerin kendi kendilerini aldatışları ya da köylülerin onlar tarafından aldatılışları", bu programın, kapitalist rejimi yıkmadan uygulanabileceği yolundaki teoride yatıyordu. O ana kadar Lenin, toprağın kamulaştırılmasını burjuva devrimi programının bir parçası olarak ele almıştı; şimdiyse, toprakların büyük bir kısmı bankalara ipotek edildiği için, "devrimci sınıf, kapitalistlerin direncini devrimci yasalarla kırıncaya" dek topraklara el koymanın düşünülemeyeceğini savunuyordu. 242 talep, köylülükle ittifak yapan proletaryanın önderliğinde kapitalizme karşı amansız bir savaş ilan edilince gerçekleşebilirdi ancak.

> O zaman, sermayenin ve ücretli emeğin hâkimiyetine son verilecek, o zaman sosyalizmin, barışın ve emekçilerin saltanatı başlayacaktır[13] [diye sözlerini bitirdi Lenin].

Böylece Lenin, SD'lerin ilan ettikleri tarım programını, bu programın burjuva kapitalizmine karşı devrimin, ancak başlamak üzere olan proleter sosyalist devrimin bir parçası olarak gerçekleşebileceği yolundaki can alıcı çekinceyle birlikte bütünüyle devralıyordu.

Lenin'in "model kararnameye" ilişkin, Finlandiya'da gizlendiği yerde yazmış olduğu ve kapatılan *Pravda*'nın yerini alan yarı-yasal parti gazetesi *Raboçii*'de yayımlanan makalesi büyük bir ilgi uyandırmadı ve devrimin

12. Bu madde için bkz. s. 43.

13. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 107-13. Böylece 1917'den önce, toprağın kamulaştırılmasının sadece burjuva devriminde bir adım olduğunu ileri süren Lenin, bu görüşünü değiştirmiş oluyordu: Kamulaştırma şimdi "sadece burjuva devriminin 'son sözü' değil, fakat aynı zamanda *sosyalizm yolunda atılmış bir adım*"dı (*A.g.e.*, c. XXI, s. 233).

kargaşası içinde unutuldu. Lenin'in devrimin ertesi günü yaptıkları, hem düşmanlarını hem de kendisini destekleyenlerin birçoğunu şaşırttı. Nüfusun büyük çoğunluğunun, yani köylülüğün devrim karşısındaki tutumunu belirleyecek iki yakıcı sorun savaş ve topraktı. 26 Ekim-8 Kasım 1917'de ikinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunulan ve oybirliği ile kabul edilen —barış kararnamesi ve toprak kararnamesi diye anılan— iki kararnamenin belirleyici önemde olduğu görüldü. Toprak kararnamesi kısaydı. Topraktaki tüm özel mülkiyete son verildiğini, toprak sahiplerine, devlete ve kiliseye ait topraklar ile tahsisli toprakların tümünün "Kurucu Meclis toplanıncaya kadar, kırsal bucak toprak komiteleriyle ilçelerdeki Köylü Temsilcileri Sovyetleri'nin emrine verileceğini," ilan ediyordu; uygulamanın ayrıntıları için ise Ağustos'ta SD'ler tarafından ileri sürülmüş (ve şimdi Lenin'in konuşmasında, "Rusya'nın tümünde bilinçli köylülerin büyük çoğunluğunun kayıtsız şartsız iradesinin ifadesi" diye tanımladığı) "model kararname" bütünlüğü içinde kabul ediliyordu. Emekçi köylülerle emekçi Kazaklar'a ait küçük parseller el koyma kapsamı dışında bırakılmıştı.[14] Lenin'in köylülüğün sempatisini kazanmak için olduğu kadar, Rusya'nın kırsal bölgelerindeki başlıca siyasi güç olan SD'leri bölmek ve yıpratmak için de giriştiği en usta siyasi manevralardan biriydi bu.

Teorik bakımdan, Lenin, bu manevrayı iki farklı zeminde savundu. Sağduyunun tecrübeden doğacağı umuduyla, başlangıçta bunu taktik bir zorunluluk olarak, aynı görüş paylaşılmasa bile çoğunluğun iradesine boyun eğme olarak savundu. Bu, devrimin hâlâ demokratik aşamasında olduğu, tamamen sosyalist bir program için henüz olgunlaşmadığı görüşüyle uyumluydu. Kararname kongreye sunulduğunda ve bunun SD'lerin işi olduğu yolunda protestolar yükseldiğinde [15] ise Lenin şöyle cevapladı:

> Kimin işi olduğunun ne önemi var? Biz, demokratik bir hükümet olarak, onlarla aynı görüşü paylaşmasak bile, halk tabanının kararlarından kaçınamayız. Kararnameyi hayatın ateşi içinde, pratikte sınayarak, yerinde uygulayarak, köylüler kendileri neyin doğru olduğunu anlayacaklardır... Hayat en iyi öğretmendir ve kimin haklı olduğunu kanıtlayacaktır; köylüler bir ucundan, biz öbür ucundan başlayarak bu sorunu halledelim. [16]

14. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No.1 (ikinci basım), madde 3; Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 23. İşlemlerin aceleye getirildiğini, temel "toprak kararnamesi" ile "model kararname" arasındaki çözümlenmemiş çelişki ortaya koymaktadır; ilki, tazminat sorununu Kurucu Meclis'e bırakıyordu, ikincisi ise topraklara tazminat ödenmeksizin el konulacağını ilan ediyordu.

15. Çernov daha sonra öfkeyle, "Lenin bizim kararlarımızı kopya edip 'kararname' diye yayımlıyor," şeklinde yazacaktır (*Delo Naroda*, 17-30 Kasım 1917).

Ve üç hafta sonra, SD'ler bölündüklerinde ve Sol grupla koalisyon kurulduğunda Lenin, "ikinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi tarafından onaylanan toprak programında salt SD maddelerle ilgili sorunlarda" Bolşevikler'in çekimser oy kullanacaklarını açıkladı; özellikle "SD maddelere" örnek olarak Lenin, "küçük toprak sahipleri arasında toprağın kullanım ve dağıtımının eşitlenmesini"[17] gösterdi. Lenin, geçen ağustosta önce övgüyle karşılamış olduğu model kararnamenin, yani SD programının özünde doğru, ne var ki ancak sosyalist bir devrim çerçevesinde doğru olduğu görüşünü yineliyordu. Bu yüzden Lenin, Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi'ni "toprak kararnamesini oluşturan bütün düzenlemelerin tam anlamıyla gerçekleşmesinin, ancak 25 Ekim'de başlayan sosyalist işçi devriminin başarısıyla mümkün olduğunu" kabul etmeye ve "25 Ekim Devrimi'ni yürekten desteklediğini ve onu sosyalist bir devrim olarak desteklediğini," ilan etmeye çağırıyordu.[18] Lenin'in altı ay önce üzerinde o kadar ısrarla durduğu büyük ölçekli tarım işletmelerini geliştirme ihtiyacı, bütün bu dönem boyunca, farkına varılmaksızın arka plana itildi.

Pratikte belki bu teorik tartışmaların sonucu çok da önemli değildi. Daha 1917 Eylülü'nde Lenin, "köylü isyanının her yere taşkın bir sel gibi yayıldığını," kaydediyordu.[19] Ekim Devrimi bu seli engelleyen son setleri de devirdi. Sadece köylüleri boyunduruktan kurtulmaya çağıran devrimci bir parti değil, kendini hükümet ilan etmiş bir örgüt, yayımlanan ilk demeçlerinden birinde "köylüleri iktidarı derhal kendi ellerine almaya çağıran", "Halk Komiserleri Sovyeti" vardı şimdi.[20] Fakat devrimin zaferi, eski düzenin yıkılışını tamamlamayı amaçlayan devrimci sürecin sürdürülmesiyle yeni düzenin kurulması ve güçlendirilmesi için gerekli örgütlenme süreci arasındaki mücadeleyi hızla harekete geçirdi. Ekim Devrimi'ni izleyen altı ay boyunca bu mücadele, art arda gelen, ancak birbiriyle ilişkili iki aşamadan geçti. İlk aşamada sorun şuydu: Toprak sahiplerinin malikânelerine köylüler tarafından el konulması, beraberinde getireceği şiddet ve tahribat dahil, devrimden önceki köylü isyanı kalıbını mı izleyecekti, yoksa yeni

16. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 23. Lenin sonradan bu savına daha geliştirilmiş bir biçim verdi: "Proleterlerin köylülere emretmek, onlara herhangi bir şeyi zorla kabul ettirmek istemediklerini, aksine, onlara yardım etmek, onlarla dost olmak istediklerini ispatlamak için muzaffer Bolşevikler, toprak kararnamesine *kendilerine ait tek bir kelime* koymadılar ve SD'ler tarafından SD gazetesinde yayınlanmış köylü kararlarını (en devrimci kararların bunlar olduğu da bir gerçektir) kelimesi kelimesine kopya ettiler" (*A.g.e.*, c. XXIV s. 641).

17. *A.g.e.*, c. XXII, s. 83-4. 18. *A.g.e.*, c. XXII, s. 89-90.

19. *A.g.e.*, c. XXII, s. 53. 20. *A.g.e.*, c. XXI, s. 273.

devrimci otoritelerin talimatlarındaki gibi düzen içinde ve örgütlü bir tarzda mı yürütülecekti?[21] İkinci aşamada, SD politikanın bireyci akımları ile Bolşevikler'in kolektivist eğilimleri arasındaki temel çatışma yeniden canlanıyordu. Birçok farklı biçim alan bu çatışma, toprak kararnamesinde SD programın Bolşevikler tarafından kabul edilmesi ve bunun ardından Sol SD'lerle koalisyon kurulması sayesinde geçici olarak askıya alınmıştı; ancak tarım politikasına ilişkin somut sorunlar hakkında karar vermek gerekince hızla tekrar alevlendi ve Sol SD hükümet üyelerinin Brest-Litovsk'tan sonra istifa etmesiyle bir dönüm noktasına ulaştı.

Topraklara şiddet kullanarak ya da düzen içinde el konulması sorunu kısmen yerel şartlara göre değişerek, kısmen de Sovyet otoritesinin genelde ilgili bölgedeki yerleşme hızına bağlı olarak çözümlendi. Olayların seyrinin sadece ilden ile değil, köyden köye bile değiştiği böylesi bir durumda kanıtlar dağınık ve aldatıcıdır. Öyle görünüyor ki toprağın düzenli ve örgütlü bir şekilde ele geçirilişi tarımın teknik bakımdan en ileri olduğu bölgelerde en yüksek derecesine ulaşmıştır; bu, Batı Ukrayna ve Podolya gibi pancar üretimine ayrılmış, ya da ihracat amacıyla geniş çapta buğday üretilen bölgelerin genel özelliğiydi. Buralarda tarım zaten çok sayıda topraksız tarım işçisinin çalıştırıldığı kapitalist yöntemlerle yürütülüyordu; böylece bu işçilerin hızla örgütlü bir önderliğe kavuşmaları mümkün olmuştu.[22] Genelde, toprakları ele geçirme süreci en düzenli biçimde, Sovyet iktidarının hızla yerleştiği ve merkezi otoritenin en yoğun hissedildiği, merkeze en yakın illerde gerçekleşti. Daha uzak bölgelerde 1917-18 kışı boyunca anarşi ve düzensizlik ağır bastı ve köylülerin toprakları ele geçirmesine çoğu zaman şiddet ve yıkım eşlik etti.[23] İç savaş sırasında bu farklılık son derece önemli oldu: Çünkü Sovyet kuvvetleri ağırlıklı olarak, tarım devriminin

21. Toprak kararnamesi "bundan böyle tüm halkın malı olan el konmuş mülkiyete" verilecek her türlü zararın bir "devrim mahkemesince" cezalandırılacağı konusunda köylüleri uyaran ve ilçe Sovyetleri'ni bu kararnameyi düzenli bir şekilde uygulamakla yükümlü kılan bir madde içeriyordu.

22. *Razvitye Sovetskoy Ekonomiki*, haz. A. A. Aruntinyan ve B. L. Markus (1940), s. 93.

23. E. A. Lutski, *Izvestiya Akademii Nauk SSSR; Seriya Istorii i Flosofii*, c. V (1948), No. 6, s. 510-14'te, Sovyet yönetiminin Ekim Devrimi'nden hemen sonra kurulduğu Tver ve Ryazan illerinde toprakların köylülere devredilmesinin, çoğu durumda düzenli bir şekilde gerçekleştiğini, oysa Sovyet yönetiminin ancak Ocak 1918'de kurulduğu Tambov'da "toprak sahiplerinin mülklerinin tasfiyesi"nin büyük ölçüde malikânelerin birdenbire yağmalanması şeklinde olduğunu yerel belgelere dayanarak göstermektedir. Narkomzem'in bir yetkilisine göre, karışıklıklar, esas itibariyle Ukrayna'nın kara topraklar bölgesinde ve toprak ihtiyacının had safhaya vardığı Orta Volga bölgesinde meydana geldi (*O Zemle*, c. I (1921), s. 20).

hızla gerçekleştiği ve uzunca bir zamandan beri hayli düzenli bir yönetim altında olan bölgelerde tutundu; buna karşılık tarım mücadelesinin en şiddetli ve kıyasıya olduğu, kargaşanın yoğun bir şekilde hüküm sürdüğü bölgeler "beyaz" hatların gerisinde kaldı. Ancak toprakların ele geçirilişinin düzen içinde ya da şiddet yollu oluşu, neredeyse tümüyle, söz konusu yerlerdeki insanların dürtülerine, girişkenliklerine bağlı kaldı; merkezi otoritenin bu konuda ya hiç sesi çıkmıyor ya da cılız kalıyordu. İlk Halk Tarım Komiseri, "toprak sahipleri iktidarını tasfiye etme işinin köylü kitleleriyle yerel organlar tarafından" gerçekleştirildiğini belirtiyordu; "bunlar gerçek Halk Komiserliği aygıtlarıydı".[24]

Zaman açısından birincisinin üstüne binen ikinci aşama, kamulaştırma sürecinden ya da el koymadan sonra girişilen, toprağın bölüşümü sürecini kapsıyordu ve Bolşevikler ile SD müttefikleri arasında büyük bir gedik açmıştı. Bolşevikler de SD'ler de eski toprak sahiplerinin tazminat ödemeksizin mülksüzleştirilmesi konusunda samimi olarak görüş birliği içindeydiler. Ortadaki temel mesele bu olduğu sürece, bütün köylülerin çıkarları aynıydı. Bu gerçekleştiği andan itibaren ise köylülüğün farklı kategorileri farklı amaçlar ve tutkular peşinde koşmaya başlamıştı. Bu noktada, SD'lerin kendi topraklarını bireysel olarak ya da komünlerde işleyen nispeten hali vakti yerinde ve iyi örgütlenmiş köylülerin yanında yer aldıkları, Bolşevikler'in ise topraksız köylüleri ya da emeklerini başkalarına satmaksızın kendilerini geçindirmeye yetmeyecek kadar az toprağa sahip olan köylüleri destekledikleri söylenebilir. Bu farklılık zaten toprakların köylülere düzenli bir şekilde ya da "kendiliğinden" devredilmesi konusunda Bolşevikler'le SD'lerin arasını açan çatışmaya da bir dereceye kadar yansımıştı. Yoksul ve topraksız köylüler, toprak sahiplerinin malikânelerinin zorla ve devrimci bir tarzda parçalanıp paylaşılmasına, kendiliğinden patlak veren genelleşmiş köylü karışıklıklarında kendi küçük mülklerinin de zarar göreceğini düşünen rahatı yerinde köylülerden daha yatkındı. Bu anlamda SD'ler — özellikle de Sağ SD'ler— Bolşevikler'den daha az devrimci bir partiydiler ve kentlerdeki vasıflı işçi gruplarını temsil eden Menşevikler'i andırıyorlardı. Tarım politikasının Ekim 1917'den Haziran 1918'e kadar uzanan tarihine, önce Sağ SD'ler ile köylülüğün daha yoksul tabakasının çıkarlarını onlardan daha çok destekleyen Sol SD'ler arasındaki bölünme, sonra da yok-

24. V. P. Milyutin, *Agrarnaya Politika SSSR* (ikinci basım, 1927), s. 60; bir başka yorumcu da "tarımda yerel anlamda bir 'kendi kaderini tayin hakkı'"ndan söz etmektedir (S. N. Prokopoviç, *The Economic Condition of Soviet Russia* [1924], s. 68).

sul köylülüğü *kulaklar*'a karşı köklü bir şekilde destekleme politikasını tek başına sonuna kadar götürmeye kararlı Bolşevikler ile Sol SD'ler arasındaki bölünme açıklık getirmektedir.

SD'lerin tarım programının birçok maddesinin SD'lerin kendi aralarında bile farklı yorumlanıyor olması, programın başlıca maddelerinin Bolşevikler tarafından üstlenilmesini kolaylaştırdı. 26 Ekim-8 Kasım 1917 tarihli Bolşevik toprak kararnamesinde içerilen SD model kararname, toprağın eşit kullanımını, onu işleyenler arasında "emek ölçütüne ya da tüketici ölçütüne göre" eşit olarak dağıtılması diye tanımladığında, bu farklılıkların en dikkat çekici olanını ustalıkla gözden saklıyordu. "Eşit dağıtım"ın, toprağı işleyene dağıtım yapılması anlamına geldiğini herkes zımnen kabul ediyordu. Fakat eşitlik, bilfiil işçi sayısına göre mi (eğer böyle ise, kadınlarla gençler, tam anlamıyla işçi olarak mı hesaplanıyordu), yoksa (çocuklar, yaşlılar ve sakatlar dahil) beslenmesi gerekenlerin sayısına göre mi hesaplanmıştı? İlk alternatif herkesin bilfiil işleyebildiği kadar toprak hak ettiği görüşüne, ikinci alternatif ise kendisini ve ailesini geçindirmeye yetecek kadar toprak hak ettiği görüşüne dayanıyordu. Her biri kendi içinde tutarlı ve devrimci geleneğe sıkı sıkıya bağlı bu iki görüş birbiriyle bağdaşmıyordu; üstelik, her yerde bu taleplerden birini ya da diğerini karşılamaya yetecek kadar toprak bulunacağının herhangi bir garantisi de yoktu. Bu sorun SD'lerle Bolşevikler arasında asla kesin bir tartışma konusu olmadı, çünkü hangi çözümün hangi köylü kategorisinin yararına olacağı sorusunun kestirme bir cevabı yoktu. Ne var ki sorunun çözümü yerel kararlara bırakıldığında her şey bu konuda karar verecek otoritenin niteliğine ve tutumuna bağlı kalıyordu. İkinci bir yorum farkı da, model kararnamenin "yoğun tarım uygulayan malikânelerin (yani bahçelerin, plantasyonların, fidanlıkların, vb.'nin), haralar ve üretme çiftlikleriyle birlikte, boyutlarına ve önemlerine göre, *devletin ya da komünler*'in özel kullanımına" bırakılacağını öngören maddesi üzerinde ortaya çıktı. İlke bakımından büyük ölçekli tarımdan ve merkezi denetimden yana olan Bolşevikler'in, "yoğun tarım uygulanan malikâneler" kategorisine neyin gireceği (bu kategori pancar, keten, pamuk gibi "sanayi" ürünlerine ayrılmış tüm toprakları kapsayacak mıydı?) konusunda olduğu kadar, pratikte bunları hangi otoritenin yöneteceği konusunda da zamanla, SD'lerin birçoğunun görüşünden farklı bir görüş benimsemeleri mümkündü. Üçüncü ve en belirleyici fark ise hangi toprakların dağıtılacağı konusunda ortaya çıktı. Model kararname, hem köylülerin topraklarının hem de toprak sahiplerinin malikânelerinin "eşit" dağıtım

için ortak fona dahil edilmeleri gerektiğini açıkça ortaya koyuyor gibiydi; sadece "az topraklı köylülerin demirbaşlarının" bunun dışında bırakıldığı ilan edilmişti. Ancak mesele somut bir biçim aldığında, hali vakti yerinde köylülerin çıkarlarını temsil eden Sağ SD'ler tutumlarını değiştirdiler ve halihazırda bireysel ya da kolektif köylü mülkiyeti altında bulunan toprağa dokunulamayacağını, eşitlik ilkesinin ancak toprak sahiplerinin el konulan malikânelerinin yoksul ya da topraksız köylülere dağıtılmasını gerçekleştirdiği ölçüde uygulanabileceğini savundular.[25] Köylülüğün farklı kategorilerinin çıkarları bu noktada birbiriyle açıkça çelişiyordu; işte Sağ ve Sol SD'ler arasında, sonra da Sol SD'lerle Bolşevikler arasında ortaya çıkan temel ayrılık bu temelin üzerinde yükseldi. Bununla birlikte kararnamede birçok önemli nokta, yerinde yapılacak pratik yorumlamaya açık bırakıldığından, kararnameyi uygulamakla yükümlü bucak toprak komitelerinin denetim altında tutulması son derece önemliydi ve denetim şimdilik asıl olarak SD'lerin elindeydi. Toprak komiteleriyle, Lenin'in bir köylü delegasyonuna açıkça "yerel bölgelerde devlet iktidarının yetkili organları"[26] diye tanımladığı Köylü Temsilcileri Sovyetleri arasındaki ilişkiler ise o dönemdeki kararname ve demeçlerin tümüne özgü anayasal bir sise bürünmüştü.

Durum, kırsal alanlarda gözle görülür bağımsız bir güç oluşturamamış olan Bolşevikler'in SD'lerle bozuşmasına elvermeyecek kadar nazikti; Sağ SD'lerin denetimindeki Toprak Üst Komitesi, 31 Ekim-13 Kasım 1917'de toprak kararnamesinin geçerliliğini tanımayı reddeden bir demeç yayımladığında buna karşı çıkan bir girişim olmadı.[27] Birkaç gün sonra, ilk Tarım Halk Komiseri Milyutin istifa ettiğinde, SD'lerin iki kanadı arasında öteden beri bir bölünmeye yol açmayı amaçlayan Lenin, SD'lerin tarım işleri sözcüsü Kolegayev'e açıkça tarım bakanlığını teklif etti.[28] Teklif reddedil-

25. Genel olarak, SD'ler Mayıs 1917'den itibaren Tarım Bakanlığını ellerinde bulundurdukları Geçici Hükümet döneminde sürekli Sağ'a kaydılar. Son SD tarım bakanı Maslov, mülksüzleştirilen toprak sahiplerine, köylülerin kendilerine dağıtılan malikânelere ödedikleri kira üzerinden tazminat ödenmesi konusunda Kadetler'le bir uzlaşma sağladı. Lenin bunu "SD'lerin partisinin köylülere yeni bir ihaneti" olarak kınadı (*Soçineniya*, c. XXI, s. 357-61). SD'lerin Şubat ve Ekim Devrimleri arasında tarım sorununa ilişkin tutumlarının hayli düşmanca fakat iyi belgelendirilmiş bir bilançosu E. A. Morokovets'in *Agraryne Programmi Rossiiskik Politiçeskik Partii v 1917 g* . (1929) adlı kitabında yer almaktadır (s. 103-16).

26. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 52; otoriter niteliğini vurgulamak amacıyla, Lenin'in bu demeci *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 2, madde 24'te de yayımlandı.

27. *Volya Naroda*, 31 Ekim 1917, *Voprosi Istorii*, No. 10, 1947, s. 19'da alıntılanmıştır.

28. *Protokoli Zasedanii VTsIK Soziva* (1918), s. 29.

di. Fakat aradan daha iki hafta geçmeden, Lenin'in SD'leri bölme politikası başarıyla sonuçlandı. Bolşevikler'le Sol SD'ler arasında koalisyon kuruldu ve Kolegayev Tarım Halk Komiseri oldu. Sağ SD'lerin aksine Sol SD'ler, 26 Ekim-8 Kasım 1917 tarihli toprak kararnamesini tanıdılar. Epey yol alınmış oldu böylece. Fakat kısa süren resmi görevi sırasında Milyutin'in Tarım Halk Komiserliği'ni (*Narkomzem*) örgütlemek için pek az vakti olduğundan,[29] bu kuruluş Kolegayev'in yönetiminde de, personel ve amaçları bakımından Geçici Hükümet'e bağlı SD Tarım Bakanlığı'nın bir alt uzantısı olarak kaldı. 13-26 Aralık 1917 tarihli yeni bir kararname ve talimatname, esas itibariyle SD politikayı vurguluyordu. Toprak komitelerinin "daha önce çıkarılmış ya da gelecekte çıkarılacak tarım yasalarını uygulamaya" yetkili oldukları, bu kararnameyle bir kez daha teslim edilmiş oluyordu. "Özel bir tarım uygulanan ya da sanayi bakımından önem taşıyan toprakların... ve bilimsel deneme çiftlikleriyle tarımsal ve diğer eğitim kurumları topraklarının" paylaşım dışı bırakılacağı ve toprak komitelerinin yönetimine tabi olacakları özellikle belirtilmişti; diğer bütün topraklar "eşitlikemek" ilkesine göre dağıtılacaktı. Kararnamede daha fazla ayrıntı belirtilmemişti.[30] Bundan bir hafta sonra, toprak kararnamesini tanımayı hâlâ reddeden Toprak Üst Komitesi Kurulu, Sovnarkom'un çıkardığı bir kararnameyle lağvedildi.[31] Komiteleri merkezde bağımsız olarak temsil edilmekten yoksun bırakan bu işlem, onların itibarını ve gücünü sınırlama ve onları yerel Sovyetler'e tabi kılma yolunda atılmış ilk adımdı.

Bundan sonraki dönüm noktasına ise Ocak 1918'de Kurucu Meclis'in kapatılması ve üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin toplanmasıyla gelindi. Sovyet otoritesi şimdi kuzey ve merkez Rusya'da, Volga bölgesinde yerleşmiş bulunuyor ve hızla Sibirya'ya yayılıyordu. Toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesi her yerde tamamlanıyordu ya da tamamlanma yolundaydı. Fakat Kurucu Meclis'in kararını bekleme zorunluluğu herkes tarafından kabul edildiği için, toprakların yeniden dağıtım işlemi henüz başlamamıştı ve her şey ilçe ve bucak toprak komitelerinin ya da yerel Sovyetler'in toprak seksiyonunun denetimine bağlı kalıyordu. Bu konuda durum Bolşevikler açısından henüz güven verici olmaktan uzaktı. Merkezde bile,

29. "İlk günlerde Tarım Halk Komiserliği'nin merkezileşmiş bir örgütü yoktu; raporların ve işlerin tümü Smolni'den yürütülüyordu" (V. P. Milyutin, *Agrarnaya Politika SSSR* (ikinci basım, 1927), s. 60); Milyutin "sabotaj" ve "görevlilerin direnci"nden de söz ediyor.

30. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 7, madde 105.

31. *Voprosi Istorii*, No. 10, 1947, s. 38.

Sol SD'lerle Bolşevikler arasındaki koalisyon hiç de iç açıcı değildi. Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Kurucu Meclis'in lağvedilmesini onaylamak için toplandığında, eski Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi, resmi olarak Kongre'ye dahil edilmesine karşın, Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin "köylü seksiyonu" olarak Kongre'nin gölgesinde varlığını bağımsız olarak sürdürmeye çalıştı. Kırsal alanlarda koalisyonun henüz büyük bir etkinliği yoktu; Bolşevikler'e açık bir düşmanlık gösteren SD'ler toprak komiteleri üzerindeki egemenliklerini sürdürüyorlardı. Petrograd'da, üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ile aynı zamanda toprak komiteleri delegelerinin bir kongresi toplandı. Delegelerin dörtte üçü Sol SD'lermiş gibi göründükleri halde, başlangıçta sadece "köylü seksiyonu" ile görüşmeye razı olarak, Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne karşı düşmanca bir tavır aldılar. Kolegayev arabuluculuk etmek için canla başla çalıştı ve Lenin delegelere seslenen bir konuşma yaptı.[32] Sonunda kongre, tartışmalı toprak dağıtımı sorununa çare bulmayı amaçlayan ve üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin 18-31 Ocak 1918'deki son oturumuna alelacele sunulmuş olan "Toprağın Sosyalizasyonu Üzerine" başlıklı bir yasa tasarısını onayladı. Tasarının son anda sunulmuş olması kongre tarafından tartışılmasını önledi. Tasarı ilke olarak kabul edildi ve üzerinde ayrıntılı olarak çalışılması işi VTsIK'ya bırakıldı.[33] Aynı kongre Bolşevik tarım politikasının iki temel maddesini de Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi'ne koymuştu: "Toprakta özel mülkiyet kaldırılmıştır," ve "örnek çiftlikler ve tarım işletmeleri milli mülkiyet ilan edilmiştir."

Serflerin özgürleşmesine ilişkin II. Aleksandr kararnamesinin 57. yıldönümüne denk getirilerek 19 Şubat 1918'de ilan edilen "Toprağın Sosyalizasyonu Üzerine" yasasının son metni,[34] Bolşevikler'in görüşleriyle SD'lerin görüşlerinin bir dereceye kadar bağdaştırılmasını temsil ediyordu. 9. madde ekilebilir toprakların dağıtımını "köy, bucak, ilçe, il, bölge ve federasyon Sovyetleri'nin toprak seksiyonlarına" bırakıyordu; böylece eski top-

32. Bu kongrenin tutanakları hakkında, o dönem basınından ve yayımlanmamış arşivlerden toplanmış bilgiler, *Voprosi Istorii*, No. 10, 1948, ss. 29-30 ve *İzvestiya Akademii Nauk SSR: Seriya Istorii i Filosofii*, c. VI (1949), No. 3, s. 231'de bulunabilir; Lenin'in konuşmasının basında çıkan yetersiz bir örneği, ki bu konuşmanın mevcut tek belgesidir, *Soçineniya*, c. XXII, s. 252-3'te yer almaktadır.

33. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 86.

34. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 25, madde 346; Kongre'nin kapanış tarihi olan 18-31 Ocak 1918 ile, yasanın, bu tarihten on dokuz gün sonra ilan edilişi arasında yapılan görüşmeler *Voprosi Istorii*, No. 10, 1948, s. 32-3'te anlatılmıştır.

rak komitelerini iptal ediyor ya da onları Sovyetler'in birer bölümü haline getiriyordu. Sağ SD'ler toprak komitelerinin yapısına egemen olmaya devam ettikleri için, bu düzenleme, hem Bolşevikler hem de Sol SD'ler tarafından kabul edilebilir bir düzenlemeydi; bununla birlikte Bolşevikler Sovyet aygıtını bütünüyle denetledikleri için sonunda bundan kârlı çıkan onlar oldu. Yeni yasanın uzun vadede Bolşevikler'e en çok yararı dokunacak maddesi buydu. Ancak Lenin, sosyalist bir tarım programının amaçlarını aşağıdaki şekilde tanımlayan 11. maddeyi de gururla belirtiyordu:

(a) Toprağın verimliliğini artırarak, tarımsal teknikleri geliştirerek ve nihayet, tarımla uğraşan emekçi kitlelerin tarım bilgisinin genel düzeyini yükselterek ülkenin üretici güçlerinin gelişmesine uygun şartları yaratmak;
(b) Ekilebilir topraklar için bir yedek fon yaratmak;
(c) Bahçecilik, arıcılık, sebzecilik, hayvancılık, süt ürünleri gibi tarım işletmelerini geliştirmek;
(d) Tarımsal nüfusun daha iyi bir biçimde dağılımını sağlayarak, çeşitli bölgelerde az verimli ekim sistemlerinden daha verimli ekim sistemlerine geçişi hızlandırmak;
(e) Sosyalist ekonomiye geçişi sağlamak amacıyla, bireysel işletmelere karşı, hem ürünler hem de emek açısından daha ekonomik olan kolektif tarım sistemini geliştirmek.[35]

Böylece bu yeni yasada, 26 Ekim-18 Kasım 1917 toprak kararnamesinde geçici olarak bir yana bırakılmış olan Bolşevik kolektif tarım ilkesi, SD "kara bölünme" ilkeleriyle yan yana, açıkça yer almış ve kabul edilmiş oluyordu.

Bununla birlikte bu Bolşevik demeçler daha çok, sonradan Lenin'in tırnak içine alarak ifade ettiği gibi "ruhu"nu "toprağın eşit kullanımı sloganının oluşturduğu"[36] bir yasaya eklenti görünümündeydi. Yasanın bu sloganı uygulamaya kalkışmakla yaptığı şey onun gerçek dışı niteliğini göstermek oldu. Sosyalist Devrimci temel ilkeler tümüyle kabul edilmişti. 3. madde, "toprağı kullanma hakkı, onu kendi emeği ile işleyene aittir," diyordu; 52. madde ise ücretli işçi çalıştırmanın "yasa tarafından yasaklandığını" özellikle belirtiyordu. 12. madde, "emekçilere toprak dağıtımının eşitlik ilkesi-

35. *Sobranie Uzakonenii. 1917-1918,* No. 25, madde 346. Sonradan 1918'de Lenin, iki kez, özel bir hoşnutlukla bu maddeye atıfta bulundu (*Soçineniya,* c. XXIII, s. 397, s. 425-6); hatta biraz abartarak bu kararnamede "Sovyet iktidarının komünleri ve birlikleri en ön plana çıkararak onlara *doğrudan* bir öncelik vermiş olduğunu" söyleyerek övündü (*A.g.e.,* c. XXIII, s. 399).

36. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 398.

ne ve toprağı işleyenlerin yeteneğine göre yapılması gerektiğini... hiç kimsenin ne işleyebileceği topraktan daha fazlasına, ne de kendi geçimi için gerekenden daha azına sahip olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini," söylüyordu. 25. maddeye göre, "bu kuralın uygulanmasının anlamı, bireylere tahsis edilmiş toprağın yüzölçümünün, tüketici-emek standartının sınırlarını aşmaması gerektiği"ydi ve bu standartın nasıl hesaplanacağı ekteki ayrıntılı bir "kılavuz" ile açıklanıyordu. Belirli bir toprağın büyüklüğü, bu topraktaki "emek birimleri"ni (bir erkek bir birim, bir kadın 0.8; 16-18 yaşlarındaki erkekler 0.75; aynı yaş grubundaki kızlar 0.6; 12-16 yaşlarındaki çocuklar ise 0.5 birim sayılıyordu) ve "beslenecek nüfusu" göz önünde tutan çetrefil bir hesaba göre saptanacaktı. Toprakların bu standarta ulaşmadığı yerlerde, eksikliğin, malikânelere el koyma sayesinde yaratılmış "ihtiyat topraklar"la giderilebileceği, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise ailelerin bir başka bölgeye göç etmeleri gerekeceği varsayımının kabul edilmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat uygulamadaki güçlüklerin hiçbiri çözümlenmedi, hatta dikkate bile alınmadı. Yasanın bir başka bölümünde, "toprağın doğal bereketliliğinden ya da bir pazara yakın oluşundan dolayı sağlanan fazla gelirin, bunu sosyal yarar için kullanacak olan Sovyet Hükümeti organlarına devredilmesini öngören" bir madde bulunmasına rağmen, yüzölçümleri standarttan daha büyük olan toprakların standarta uydurulması sorunu es geçildi. Yasa, yerel özel şartlara uyum sağlayıcı birçok maddeyi de içeriyordu.

"Toprağın Sosyalizasyonu Üzerine" yasasını, Lenin sonradan şu teorik gerekçeye dayanarak eleştirdi: Eşit dağıtım sloganının "burjuva demokratik devrimde ilerici ve devrimci bir anlamı" olduğu halde, sosyalist devrimle hiçbir ilişkisi yoktu ve Bolşevikler tarafından sadece devrimci gelişmeye gerekli bir adım olduğu ve o dönemde köylülerin çoğu tarafından arzulandığı için kabul edilmişti.

> Biz Bolşevikler [diye yazıyordu Lenin] köylülüğe, küçük burjuva sloganların üstesinden gelebilmesi ve sosyalist sloganlara olabildiğince çabuk ve kolay *geçebilmesi* için *yardım edeceğiz*.[37]

Bu yasaya yöneltilecek daha doğrudan ve pratik bir eleştiri, maddelerinin aşırı muğlaklığı yüzünden hemen hemen bütün ikircikli sorunların yerel olarak yorumlanmaya bırakılması ve ortaya konan ilkelerin uygulanmasında bütünsellik perspektifinin her türlüsünün göz ardı edilmiş olması olabi-

37. *Soçineniya*, c. XXIII, s. 398.

lirdi. Ancak şartların eski Çarlık imparatorluğunun farklı yerlerinde hem sosyal hem de ekonomik açıdan büyük ölçüde çeşitlilik göstermesi, bütünlüklü her tarımsal düzenlemeyi rastlantılara kalmış bir girişim haline getiriyordu. O dönemde ve toprağın kullanımı gibi can alıcı bir sorun hakkında herhangi bir merkezi otoritenin, güçlü yaptırım imkânları olmaksızın (ki Bolşevikler'in yoktu) Rusya'nın Sovyet rejimini kabul etmiş kırsal bölgelerinde bile kararlarını yürürlüğe koyamayacağı açıktı. Toprağın dağıtım biçimi, ilgili köylülerin kolektif isteğine ya da onlar tarafından kabul edilmiş yerel otoritelerin kararına bağlıydı. Moskova'dan gelen her karar ancak akla yakın göründüğü ve köylülerin devrimin kendilerine neler getirmesi gerektiği konusundaki anlayışına uygun düştüğü ölçüde kabul görüyordu; ve bu anlayış, Lenin'in bildiği gibi, Bolşevikler'in Rus tarımı açısından sadece nihai amaç değil fakat aynı zamanda nihai zorunluluk olarak gördüğü kolektivizmden ziyade SD'lerin "eşit dağıtımı"na yakındı.

1918 ilkbaharı ve yaz başı boyunca Avrupa Rusyası'nın merkez, kuzeybatı ve kuzeydoğu illeriyle Sovyet iktidarının kesinlikle yerleştiği tüm Volga havzasında (toplam 28 il) yeniden bir toprak dağıtımı gerçekleşti.[38] Fakat bu dağıtım süreci daha henüz açıklanmış olan yasayla pek az ilintiliydi ve en az bir önceki kış boyunca toprak sahiplerinin topraklarına el konulmasında olduğu kadar karmaşık, değişken ve güç izlenebilir nitelikteydi.

> Sosyalizasyon ulusal çapta gerçekleştirilemedi [diye yazıyordu bir Narkomzem görevlisi]... Pratikte, köylüler yalnızca kendi yörelerindeki topraklara el koydular ve toprağın az olduğu yerlerden daha bol olduğu yerlere göçme girişiminde bulunmadılar. Köylerin hemen hepsinde eşit toprak dağıtımı gerçekleştiyse de, kırsal bölgeler arasında bir eşitlemeye pek ender rastlandı. Bölgeler ve iller arasında eşit dağıtım ise daha da az görülen bir olguydu.[39]

Toprak sıkıntısı çeken merkezi eyaletlerde ve Volga dolaylarında tüketici başına dağıtım yaygınken, nüfus yoğunluğu daha az olan Kuzey Rusya ve Sibirya steplerindeki illerde emek gücüne göre dağıtım daha yaygındı. Yeniden dağıtımın süreli olarak yapıldığı komün işletme sistemi reformdan

38. *Voprosi Istorii*, No. 11, 1947, ss. 6-8, otuz sekiz ilin ayrıntılı bir listesini vermektedir. Asya Rusyası'nın bazı bölgelerinde de dağıtım yapıldığı anlaşılıyor; fakat burada süreç o kadar düzenli değildi ve ayrıntılı kayıtlar da bulunmamaktadır.

39. *O Zemle*, c. I (1921), ss. 24-5. *Voprosi Istorii*, No. 11, 1947, s. 14'e göre, "bucaklar, köyler arasındaki toprakların dağıtımında uygulamadaki sorunlar hakkında karar veren temel kuruluş ilçe toprak seksiyonuydu"; daha üstteki kuruluşların pek etkin bir rol oynamadıkları anlaşılıyor.

etkilenmedi; gerçekten, ücretli tarım işçisi çalıştırmaya ve toprak kiralamaya yasaklama getirmek gerekiyorsa, aile durumlarındaki değişiklikler göz önünde tutulduğunda, süreli yeniden dağıtım çok açık bir zorunluluktu. Dağınık toprakları işlemek güçlükleri azaltmıyor, artırıyordu; kayıtlarda köylülere evlerinden 70 ya da 80 verst uzaktaki toprakların verildiği aşırı durumlar[40] vardı. Bazı raporlarda köylülerin dağıtım sürecini, köylü komünlerindeki süreli yeniden dağıtımdan edinmiş oldukları tecrübe sayesinde hiç sorunsuz yürüttükleri anlatılırken, başkalarında *kulaklar*'la yoksul köylüler arasında açık çatışmalar çıktığından söz ediliyordu.[41] Çizilen bu farklı tabloların tümü gerçekti; asıl güçlük herhangi bir oran ya da genel bir perspektife varmak istenince ortaya çıkıyordu. El konulan toprakların yüzde 11'i, esas itibariyle Sovyet çiftlikleri şeklinde devlete, yüzde 3'ü de tarım kolektiflerine bırakıldığından, yüzde 86'sının köylülere dağıtıldığı anlaşılıyordu. Köylülere dağıtılan toprakların miktarındaki ortalama artış bölgeden bölgeye bir desyatinin dörtte birinden dörtte üçüne kadar değişiyordu.[42] Fakat eşitliğin uygulanması sadece dar sınırlar içinde kalmadığı gibi, her yerde benzer şekilde de değildi. Bazen köyün ya da bölgenin tüm toprakları dağıtıma arz ediliyor, bazen de toprak sahiplerinin el konulmuş olan toprakları dağıtılıyordu. Dağıtım bazen "tüketici" ya da beslenecek nüfus sayısına göre, bazen de işçilerin varsayılan emek gücüne göre yapılıyordu (toprağın sadece tohumluğu olan köylülere dağıtıldığı durumlar da vardı). Bolşevikler genel olarak, tüm toprakların dağıtılmasını ve hesaplamanın yoksul ve topraksız köylüleri gözetecek biçimde tüketici sayısına göre yapılmasını destekliyordu. SD'ler ise dağıtımın toprak sahiplerinin arazisiyle sınırlandırılmasını ve işgücüne göre dağıtım yapılmasını savunuyorlardı; bu yöntem varlıklı köylülerin yararınaydı.[43] Genel nedenlerle ve ilgili kuruluşların birçoğuna SD'ler egemen oldukları için yoksul köylüler varlıklı komşularına oranla dağıtımdan genellikle daha az yararlandılar.

40. *O Zemle*, c. I (1921), s. 160.

41. Bunyan ve Fisher'in kitabında alıntılanmış belgelere bakınız: *The Bolshevik Revolution 1917-1918* (Stanford, 1934), ss. 679-83.

42. *Otçet Narodnogo Komissariata Zemledeliya i Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 6; bu yüzdeler önemsiz, küçük bir farkla, *O Zemle*, c. I (1921), s. 23'te de tekrarlanıyor.

43. Bu farklı uygulamaların örnekleri *Razvitye Sovetskoy Ekonomiki* (haz. A. A. Arutinyan ve B. L. Markus, 1940), ss. 94-5'te ve *Izvestiya Akademii Nauk SSSR: Seriya Istorii i Filosofii*, c. VI (1949), No. 3, ss. 231-5'te bulunmaktadır: Her iki belge de yayımlanmamış arşivlere dayanmaktadır.

Brest-Litovsk anlaşmasının onaylanması Sol SD üyelerin Mart 1918'de Sovnarkom'dan istifa etmelerine neden oldu ve Tarım Halk Komiseri Kolegayev'in yerini Bolşevik Sereda aldı. Bu durum Sol SD'lerin yerel toprak komitelerindeki üstünlüğünü anında zayıflatmadığı için, yeniden dağıtım süreci muhtemelen bundan etkilenmedi. Sol SD'ler VTsIK üyesi olarak kaldılar[44] ve Kolegayev'in istifasından sonra Narkomzem'i denetimleri altında tutmak için yaptıkları kararlı girişim başarısızlıkla sonuçlandıysa da,[45] o zamana kadar neredeyse tümüyle SD görevlilerden oluşan komiserliğin bünyesi ve genel görünüşü pek az değişti. Mayıs 1918 gibi ileri bir tarihte Sverdlov, "kırsal bölge Sovyetleri'nde burjuva *kulaklar*'ın yönlendirici bir rol oynadıklarından" yakınmakta[46] haklıydı bir bakıma. Üstelik merkezi otoritenin buyrukları kırsal alanlara hâlâ zorlukla ulaşıyordu. Yerel Sovyetler'in, "tüm iktidar Sovyetler'e" sloganını, kendi mutlak egemenlikleri —ya da en azından, merkezi otoritenin talimatlarını diledikleri gibi uygulamak ya da bilmezlikten gelmek— anlamında yorumladıkları dönemdi bu. Merkezde politika Sol ya da Sağ SD'ler tarafından denetlendiği sürece böyle bir otorite sağlamak için hiçbir girişim mümkün görünmüyordu: Sol SD'lerle yapılan koalisyonun ödenmesi gereken bedeliydi bu.

Merkezden etkin bir müdahaleyi zorunlu kılan ve bu koalisyonun kesin çöküşünü haber veren şey, Bolşevikler'in artık görmezlikten gelemeyecekleri vahim bir aciliyetti: başkentte yiyecek kıtlığı. 1917'nin ilk haftalarında Petrograd'da uzayan ekmek kuyrukları Şubat Devrimi'ne katkıda bulunan önemli bir faktördü; ortalamanın altına düşen 1917 hasatı cepheye yollanan erkeklerin yokluğunu hissettirmişti. Ulaşım ve ekonomik örgütlenme bozulmaya devam etti ve Ekim Devrimi'nden sonra, Rusya'nın en zengin tahıl ambarı olan Ukrayna, merkezi otoritenin denetiminden çıktı. Resmi olarak, kıtlığa buğday stoku yapan spekülatörlerle zengin köylülerin sebep oldukları ileri sürülüyordu. Bu gerçek olmasına gerçekti ama gerçeğin sadece bir yüzüydü, ne var ki, altı ay sonraki hasata kadar insanların dertlerine deva

44. Bununla birlikte, önemli konularda artık VTsIK'nın köylü seksiyonuna danışılmadığı (*Protokoli Zasedanii VTsIK 4^go Soziva* (1920), ss. 403-4), ve köylü seksiyonunun kasıtlı olarak ödenekten yoksun bırakıldığıyla ilgili yakınmalar da vardı (*Pyatyi Vserossiiskii S'"ezd Sovetov* (1918), ss. 53-4).

45. Sol SD'lerin talebi parti merkez komitesi tarafından incelendi ve 3 Mayıs 1918'de reddedildi (*Leninskii Sbornik*, c. XXI (1933), s. 147); ancak Sol SD görevlilerin Narkomzem'den atılması Temmuz'daki karışıklıktan sonradır.

46. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4^go Soziva* (1920), s. 294.

bulunacağına ilişkin başka umut da yoktu. Ocak 1918'de yiyecek sorunu hem Petrograd'da hem de Moskova'da bir kez daha kaygı verici bir hal aldı. Petrograd Sovyeti prezidyumu ile iaşe dairelerinin temsilcileri arasında yapılan bir toplantıda Lenin, ambar ve depolarda "topyekûn arama" yapılması ve buğday istif eden spekülatörlerin bulundukları yerde kurşuna dizilmesi gerektiğini savundu.[47] İaşe Halk Komiseri de hem köylere silahlı birlikler gönderilerek tahıl stoklarını silah zoruyla almayı hem de kentlerle köyler arasında ürün değişiminin teşvik edilmesini önerdi.[48] Sonraki birkaç ay boyunca bu iki çareye de başvuruldu, fakat her ikisi de başarısızlıkla sonuçlandı. Brest-Litovsk krizi doruktayken silahlı birlikleri örgütleyip köylere yollamak kolay değildi ve gönderilen bu birliklerden bazıları sert bir dirençle karşılaştı. Ticareti ve değişimi teşvik tedbirleri de kısmen köylülerin satın alabilecekleri mallar kıt olduğu, kısmen de, Lenin'in açıkladığı gibi, varlıklı köy küçük burjuvazisi para sıkıntısı çekmediği ve malını hemen satma ihtiyacı duymadığı için etkisiz kaldı.[49] Kırsal kesim kentlere karşı pasif bir isyan halindeydi. Köylü ekonomisinin belirleyici olduğu bir proletarya devriminde esas sorun şimdiden su yüzüne çıkmaya başlamıştı. İaşe Halk Komiseri'nin 1918 yazında beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunduğu, yönetimle ilgili çaresizlik tablosunu gözardı etmek güç olacaktı:

> Mal ve yiyecek sevkiyatıyla ilgili emirlerimizin uygulandığına ilişkin hiçbir bilgi edinemedik, tek kelimeyle her yerde müthiş bir kargaşa hüküm sürüyor... Yiyecek yüklü vagonlar istasyonlardan geçerken, kim oldukları bilinmeyen birtakım kişiler kendilerinde vagonları katardan ayırıp malları aktarma hakkını görüyorlar... Ve aynı zamanda, şartlar ne olursa olsun tahıl vermeyi reddeden halkın son derece şiddetli direnciyle karşılaştık. Yaşadığımız gerçeklerden çıkardığımız sonuç şudur ki, o kadar umut bağladığımız tedbirin, yani mal değişiminin yararlı olma şansı pek azdır. Malımız olmadığını gören köylülerin, "mal olmadıkça buğday teslim etmeyeceğiz" dedikleri birçok durum yaşadık. Malları getirdiğimizde de tahıl alamadık ve malları aralarında paylaştılar.[50]

Fakat durum bundan çok daha önce umutsuz bir hale gelmişti. Türdeş bir grup oldukları varsayılan köylüleri yıldırmaya ya da ikna etmeye kalkışmak somut hiçbir sonuç vermemişti ve öyle görünüyordu ki, neredeyse son bir girişim olarak hükümet, Lenin'in 1905'te *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*'nde, kırsal kesimde devrimin iki aşama-

47. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 243.
48. *İzvestiya*, 18-31 Ocak 1918. 49. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 515.
50. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), ss. 141-2.

sıyla ilgili olarak yazdıklarından bu yana Bolşevik programın temel öğesi olan bir çareye sarılmak zorunda kalmıştı.[51] Şu sırada, 1918 ilkbaharında Lenin'in öngörüleri gerçekleştirilebilirdi. Feodal toprak sahiplerine karşı tüm köylülükle birlikte yürüyen proletarya, devrimin ilk aşamasını tamamlamıştı. Devrimin, proletaryanın köylülüğü ikiye bölerek, "yarı proleter" yoksul köylülerle birlikte küçük burjuva *kulaklar*'a karşı yürüyeceği ikinci aşamasının zamanı gelmişti. Moskova'da 14 Şubat 1918'de Lenin bir köylü topluluğuna, "Emekçi köylülüğün, kendi zalim *kulaklar*'ına karşı amansız bir savaş ilan edeceğine ve halk ve sosyalizm uğruna daha iyi bir gelecek için giriştiğimiz mücadelede bize yardım edeceğine inanıyoruz," diyordu.[52] Üç hafta sonra, Brest-Litovsk anlaşmasını onaylamaya karar veren parti kongresinde, daha kesin bir dille şunları söyledi:

> Tarım sorununu dönüştürmek gerekiyor, şu anlamda ki, burada ilk kez proletaryanın saflarına katılmak, sosyalist devrimde ona destek olmak ve tüm önyargılarına ve geleneksel inançlarına rağmen sosyalizme geçiş görevini üstlenmek isteyen küçük köylülere ilişkin bir hareketin ilk adımlarını görmekteyiz... Köylülük, iktidarı ele geçirmiş olan proletaryanın sosyalizmi gerçekleştirmesine yardım etmek istediğini lafla değil eylemle göstermiştir.[53]

Mayıs 1918'de Lenin, kırsal kesimdeki küçük burjuva unsurların, "ancak yoksullar, yani nüfusun çoğunluğu ya da yarı proleterler bilinçli öncü proletarya etrafında örgütlenebildiği takdirde," engellenebileceklerini[54] yeniden vurguluyordu. Bolşevikler'in devrimin ilk altı ayı boyunca bu politikanın gerçekleşmesi yolunda ciddi bir adım atmayı başaramamış olmaları, kırsal bölgelerdeki güçsüzlüklerinin belirtisiydi — Sol SD'lerle koalisyon yapmak zorunda kalmış olmaları da aynı güçsüzlükten ileri geliyordu. Tüm dikkatlerini kırsal alanda güçlerini tesis edecek önlemler üzerine çevirmeleri ise ancak kentlerdeki açlık tehlikesinin etkisi altında mümkün oldu.

Kırsal alanlara ilişkin yeni Bolşevik politika ciddi bir şekilde Mayıs 1918'de başladı. 9 Mayıs'ta VTsIK, "Buğday Stoklarını Saklayan ve Bunlar Hakkında Spekülasyon Yapan Köy Burjuvazisi ile Mücadelede İaşe Halk Komiserliği'ne Olağanüstü Yetkiler Veren Kararname"ye onay verdi. Kararnamenin uzun başlığında dile getirilen tema, tumturaklı bir önsözle geliştirilmişti:

> Tüketici yörelerin açlıktan kırıldığı bir zamanda, üretici yöreler 1916 ve 1917 hasatlarından kalma henüz öğütülmemiş tonlarca tahılı istif ediyor. Bu tahıl köyler-

51. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 62.
52. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 253.
53. *A.g.e.*, c. XXII, ss. 356-7.
54. *A.g.e.*, c. XXII, s. 515.

deki *kulaklar*'ın ve zengin köylülerin, köy burjuvazisinin elindedir. Savaş yılları boyunca bolca para biriktirmiş, rahatı yerinde ve iyi beslenmiş köy burjuvazisi, işçilerle yoksul köylülerin feryatlarına inatla kulaklarını tıkıyor, oralı bile olmuyor ve sonuçta devletin nasılsa ekmek fiyatlarını daha da artırmak zorunda kalacağını hesaplayarak buğdayı toplama merkezlerine teslim etmeyi reddediyor.

Kararnamenin somut hükümleri pek etkileyici değildi. "Tüm işçilerle topraksız köylüleri" *kulaklar*'a karşı amansız bir mücadeleye çağırıyor, tahıl istifçilerinin ya da tahılı içki yapımında kullananların şiddetle cezalandırılacağını belirtiyor ve İaşe Halk Komiserliği'ni (Narkomprod) yerel otoritelerin kararlarını iptal etme ya da bu otoriteleri dağıtarak yeniden örgütlemeye girişme, "buğday ve diğer doğal ürünlerin nakline karşı konulduğu takdirde silah kullanma" yetkisi veriyordu. Kararname en etkili çarenin zor kullanmak olduğunu saklamıyordu: "Buğday istifçilerinin aç yoksullar üzerinde kurdukları baskıya cevap burjuvazi üzerinde baskı kurmaktır."[55]

Kabul edilen yeni hareket tarzı büyük bir gayretle uygulanmaya başlandı. Birkaç gün sonra Putilov fabrikasından bir temsilci Petrograd işçilerinin durumunu anlatmak için Lenin'i ziyaret etti. Lenin buna bir telgrafla cevap verdi; telgrafta işçileri "İaşe Halk Komiserliği'nce örgütlenen yiyecek birliklerine katılarak devrimi kurtarmaya"[56] çağırıyordu. Petrograd işçilerine "Kıtlık Hakkında" gönderdiği mektup ise, uygulanacak yeni taktiklerin tam bir açıklamasını içeriyordu. Sağ SD'ler de dahil olmak üzere sağ partilerin Sovyet iktidarına karşı giriştikleri açık muhalefeti Sol SD partinin, "iaşe diktatörlüğünü 'protesto etmeyi' yeterli sayan, kendini burjuvaziye teslim eden, *kulaklar*'la mücadeleden korkan, isterik bir şekilde bir o yana bir bu yana yalpalayıp, sabit fiyatlarda artış, özel ticaret için izin vb. tavsiye eden 'kişiliksiz' tutumu" ile karşılaştırıyordu. Mektup birincil ilkelere dönerek son buluyordu:

> Ekim Devrimi'nin, Sovyet Devrimi'nin en büyük, en sarsılmaz görevlerinden biri, yoksul köylünün *kılavuzu*, emekçi köylü kitlelerin *önderi ve işçi devletinin kurucusu olarak* öncü işçinin "halka" gitmesi gerekliliğidir... Öncü işçilerin uçsuz bucaksız ülkemizin her köşesine yayılacakları topyekûn bir "seferberliğe" ihtiyacımız var. Komünizme yürekten bağlı bilinçli proletaryanın bugünkünden on kat fazla *demir birlik* oluşturmasına ihtiyacımız var. O zaman yeneceğiz açlığı ve işsizliği. Devrimi sosyalizmin eşiğine getirmeyi o zaman başaracağız.[57]

55. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 35, madde 468; Kararname, muhalifleri tarafından "iaşe diktatörlüğü kararnamesi" diye adlandırıldı ve sonradan genellikle bu adla anıldı.

56. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, 524-5; Lenin'in kaleme aldığı ilk taslak için bkz. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 25.

Elli yıl önce, *narodnikler*'in "halka gitmesi", köylülüğe feodal toprak sahiplerine başkaldırıda öncülük etmeyi amaçlayan radikal aydınların hareketiydi. Bolşevik halka gitme hareketinin ise, yoksul köylüye burjuva *kulaklar*'a başkaldırmakta öncülük edecek, böylelikle sosyalist devrimin zaferine yol açacak bir sosyalist proletarya hareketi olması gerekiyordu. İşçilerden oluşan bu "demir birlikler"in ikili görevi, Narkomprod'a tüm "hayati ihtiyaç maddelerinin" dağıtımı üzerinde tekel kurma yetkisi veren 27 Mayıs 1918 tarihli yeni bir kararnamede çok açık görülüyordu. "Asıl olarak tüketici bölgelerden oluşturulan" birlikler, yiyeceklerin toplanmasına yardımcı olmak amacıyla Narkomprod'un yerel organlarına bağlı kalacaklardı. Fakat "başlıca görevleri", "*kulaklar*'a karşı emekçi köylülüğü örgütlemek" olduğundan, bu birlikler aynı zamanda "örgütleme, eğitim ve ajitasyon" için de kullanılacaklardı.[58]

Bu kararnameler yayımlandığında iç savaşın kara bulutları her yere yayılmıştı. İlk belirgin patlamalar Lenin'in Petrograd işçilerine mektubuyla hemen hemen aynı zamana rastladı. İç savaş ekonomi politikasının her alanında "savaş komünizmi" diye bilinen bir dizi düzenlemenin kabul edilmesini hızlandırdı. Ancak bu değişiklikleri bir ölçüye kadar daha önce olup bitenler hazırlamıştı ve bu hiçbir alanda, açlık tehdidinin bu tür örgütlenmeleri zaten hazırladığı ve iç savaş aciliyetinin de tamamladığı tarım politikası alanında olduğundan daha belirgin değildi. Tarımda "savaş komünizmi"nin kuruluşu ünlü "yoksul köylü komiteleri"ni (*Kombedi*) —"iaşe organlarının doğrudan katılımıyla ve İaşe Halk Komiserliği'nin genel yönetiminde yerel İşçi ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri tarafından örgütlenmiş yoksul köylülerin kırsal bucak ve köy komiteleri"ni— resmen tanıyan 11 Haziran 1918 tarihli kararnameyle ilan edilmişti. "Tanınmış *kulaklar*, zengin köylüler, toprak sahipleri, tahıl ya da diğer doğal ürün istifçileri, yoksul köylüleri ya da emekçileri çalıştıran ticari işletme ve imalathane sahipleri" dışında, bütün kırsal nüfusun bu komitelere seçme ya da seçilme hakkı vardı.[59] Bunlar "*kulaklar*'ın ve zenginlerin" ellerinden tahıl fazlasının alınma-

57. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 26-31.

58. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 38, madde 498; kararnameye ilişkin genel bilgi için bu kitapta s. 117'ye bakınız. Birkaç gün sonra, "Devlete Tahıl Teslimatı Yöntemi Üzerine" başlığıyla ek bir kararname yayımlandı (*A.g.e.*, No. 38, madde 502).

59. Daha sonraki bir dönemde İngiliz bir gezgine verilen bir belgede seçim yöntemi şöyle anlatılıyordu: "Tüm köy ahalisi toplandı ve [Köy Sovyeti'nin] başkanı 'yoksulluk komitesi'ne aday olanların listesini okudu. Okunan her ad tartışılıyor ve adayların birçoğu 'yoksul' olmadıkları gerekçesiyle reddediliyordu. Oylama el kaldırılarak yapıldı. Yaklaşık kırk üye ve üç

sına, tahılın ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin dağıtımına ve genelde Sovyet Hükümeti'nin tarım politikalarının yerinde uygulanmasına yardım edeceklerdi. Ele geçirilen tahılın bir kısmı, hizmetlerine karşılık, yoksul köylülere 15 Temmuz'a kadar bedava, 15 Ağustos'a kadar yüzde 50 indirimle, bu tarihten sonra yüzde 20 indirimle verilecekti; diğer ihtiyaç maddelerini de buna benzer indirimlerle alacaklardı.[60]

Bütün belgeler Lenin'in, özellikle, bu düzenlemeye verdiği büyük önemi doğrulamaktadır. Siyasal amaçlı bir düzenlemeydi bu. Stolipin, Rus tarımının üretkenliğini artırmanın yollarını ararken, reformlarını köylülüğün kayırılan kesiminin rejime bağlılığını sağlayacak şekilde kotarmayı — belki de esas itibariyle sadece bunu— düşünmüştü. Bolşevikler'in yoksul köylüye seslenişinde de benzer bir güdü yatıyordu. Fakat aynı zamanda sosyalist ilkelerin gerektirdiği bir düzenlemeydi bu. Burjuva çizgisi yeterince açıktı:

> Bize diyorlar ki, özel fiyatlara, sabit fiyatlara, tahıl tekellerine gerek yok. Dilediğiniz gibi ticaret yapın. Zenginler daha da çok kazanacaklar, ölen yoksullara gelince, iyi de onlar zaten her zaman açlıktan ölür. Ancak bir sosyalist böyle mantık yürütemez.[61]

Fazla üreten zengin köylü buğday fiyatlarının yükselmesinden, fiyatların sınırlandırılmamasından; kendi tüketimi için bile yeteri kadar üretemeyen ve emeğini satarak yaşamak zorunda kalan yoksul köylü ise düşük ve sabit fiyatlardan yanaydı. Bu ölçü, burjuva ve sosyalist politikalar arasında kesin bir tercih anlamı taşıyordu. Sonunda Lenin, bu adımın her şeyden çok burjuva devrimden sosyalist devrime geçişte nihai ve kesin aşamayı belirleyici bir önem taşıdığını hissetti. Kentlerdeki işçiler çok önceden geçmişlerdi bu aşamadan. Fakat, kırsal kesimde köylülük feodal toprak sahiplerinin mülklerine el koyma amacıyla birleşmiş halde ve bölünmeden kaldığı sürece, devrim burjuva demokratik aşamadan sıyrılamıyordu. Ancak köylülük ikiye bölündüğü, sanayi işçileriyle ittifak kuran ve onlar tarafından yönetilen yoksul köylüler küçük burjuva *kulaklar*'a karşı saldırıya geçtikleri zaman

kişilik bir 'prezidyum' seçildi" (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 134). Birkaç ay sonra bu komiteleri gözden düşürmek isteyen Zinovyev, altıncı Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde yaptığı konuşmada bunların hiç bir "gerçek seçim ilkesine" dayanmadığını, "birlikte toplanan [Sovyet] yürütme komitesi temsilcileri ya da parti örgütü temsilcileri tarafından atandıklarını" ileri sürmüştü (*Şestoy Vserossiiskii Çrezviçeynyi S"ezd Sovetov* (1919), ss. 87-8).

60. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 43, madde 524.

61. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 126.

sosyalist devrimin kırsal kesimde de başladığından söz edilebilecekti. O dönemde Lenin, "Ancak 1918 ilkbaharı ve sonbaharı sırasındadır ki kırsal kesimimiz kendi Ekim (yani proleter) Devrimi'ni bizzat yaşadı," diye yazıyordu.[62] Ve kısa bir süre sonra, yoksul köylü komitelerinin kurulmasını, "bizim devrimimizin inşası ve gelişmesi sürecinde son derece önemli bir dönüm noktası" ve "burjuva devrimini sosyalist devrimden ayıran sınırı aşmamızı sağlayan adım" diye niteliyordu. [63]

Böylece, açlığın ve iç savaşın baskısı, Sovyet rejimini, onu sosyalizm yoluna götüreceğe benzeyen gerekli tedbirleri almaya zorlamıştı. Kaçınılmaz bir acil duruma hazırlıklı olmak için gereken ve aynı zamanda komünist ilkelerin ifadesi olan bu düzenlemelerin taşıdığı ikili nitelik daha sonra "savaş komünizmi" diye adlandırılan şeyin özüydü. Bir rastlantı değildi bu çakışma ve Bolşevikler bunu, komünistlerin savunduğu ilkelerin nesnel bir durumdan bilimsel olarak çıkarılmış sonuçlar olduğunu söyleyen Marksist tezin doğrulanışı olarak kabul ettiler.

(b) *Sanayi*

Sanayi politikası, Bolşevik düşünürlere, tarım politikasının yol açtıklarına benzer güçlükler yaratacak gibi görünmemişti. Proletarya önderliğindeki sosyalist devrim, kendi ilkeleriyle çelişmeyecek ve köylülüğü kendine düşman etmeyecek bir tarım politikası geliştirmeye ve bunu geçerli kılmaya kalkışmanın çetin bir iş olduğunu fark edebiliyordu. Oysa sanayi politikası hayli netti: Kendi hesaplarına ve kendi adlarına hareket eden işçiler, doğal olarak sanayinin denetimine el koyacaklardı. Nisan Tezleri'nin ana hatlarına bu konuda pek fazla bir şey eklemeyen Nisan 1917 parti konferansı, "acil düzenlemeler" kapsamında, "kapitalizmin en güçlü konsorsiyumları üzerinde devlet denetimi kurmayı," salık veriyordu[64] ve bu tezi savunan Lenin, bunların ele geçirilip devlet denetimine tabi kılınmalarıyla, "Rusya'nın sosyalizme bir adım atmış olacağını," ilan etmişti.[65] Uygulamada ise sorunun o kadar basit olmadığı ortaya çıktı. Bolşevikler, kırsal kesimdeki tecrübelerinin aşağı yukarı aynısını fabrikalarda da yaşadılar. Devrimin seyri, sadece toprakların köylüler tarafından ele geçirilmesine değil, aynı zamanda fabri-

62. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 393. 63. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 420.
64. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 237.
65. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 282.

kaların işçiler tarafından ele geçirilmesine de yol açtı. Tarımda olduğu gibi sanayide de devrimci parti ve daha sonra devrimci hükümet, kendilerini birçok bakımdan zor duruma düşüren, ancak devrimin temel itici gücü olarak onaylamaktan kaçınamayacakları bir hareketin içine sürüklendiler.

Savaşan öteki ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da savaş, bir ilk karışıklık döneminden sonra sanayi üretimine geçici bir ivme sağladı. Ancak Rusya'da sınai donanımın eksikliği, başlıca kaynaklardan tecrit edilmişlik, emeğin üretkenliğindeki yetersizlik, sınai ve siyasal örgütlenmedeki cılızlık nedeniyle, bu ivme diğer ülkelere kıyasla daha zayıf kaldı ve çok çabuk söndü. 1916'dan itibaren savaş yorgunluğu, temel maddelerin eksikliği, gereçlerin ve makinaların aşınıp eskimesi kendini hissettirdiğinden üretim düşmeye başladı. Şubat Devrimi tüm elverişsiz etkenleri daha da artırdı. Her türlü kıtlık sürekli bir hal aldı ve hammadde yokluğundan fabrikalar kapanmaya başladı. Bu şartlar savaş zamanında görülen kamulaştırma ve devlet denetimi eğilimini kamçıladı. Geçici Hükümet'in ilk girişimlerinden biri, "Rusya'da üretici güçlerin geliştirilmesi üstüne daimi bir konferans" düzenlemek olmuştu. Haziran 1917'de bunun yerini, "milli ekonominin örgütlenmesine ilişkin genel bir plan yapmak, aynı zamanda yasa tasarıları hazırlamak ve ekonomik hayatın rayına oturması için genel düzenlemeler yapmakla" yükümlü bir Ekonomi Konseyi ile Ekonomi Üst Komitesi aldı.[66] Ekonomi Konseyi sorunların görüşülüp tartışıldığı bir kuruldu. Ekonomi Üst Komitesi ise küçük bir planlama dairesinin çekirdeğini oluşturuyordu. Ne var ki Geçici Hükümet yönetimi altında Ekonomi Konseyi'nin de, Ekonomi Üst Komitesi'nin de ne gittikçe hızlanan ekonomik çöküşü ve parçalanmayı durdurabilecek gücü vardı ne de böyle bir şeye kalkışabilirdi.

Savaş dönemi planlamasına karşı gösterilen bu açıkça isteksiz yaklaşımlardan çok daha önemli olan şey Şubat Devrimi'nin işçi hareketine sağladığı atılganlıktı. Fabrikalarda hızla işçi komiteleri kurulmuş, Geçici Hükümet'in 22 Nisan 1917 tarihli geçici bir kararnamesiyle bunlara işverenler ve hükümet nezdinde işçileri temsil etme hakkı tanındığından, yasal bir kimlik de kazanmışlardı.[67] İlk talepler işgününün sekiz saate indirilmesi ve ücretlerin artırılmasına ilişkindi. Ancak bu talepler, yönetime el koyma ve fabrikaları ele geçirme amacıyla işçiler tarafından önce yer yer gerçekleştirilen ve kısa zamanda gitgide yayılan az çok örgütlü girişimlere dönüşmek-

66. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 182, madde 1015.
67. S. Zagorski, *State Control of Industry in Russia during the War* (Yale, 1928), s. 173.

te gecikmedi. Troçki'nin 1905'te önceden apaçık gördüğü gibi, devrimci bir durumda taleplerinin reddedilmesine karşı işçilerin kaçınılmaz bir tepkisiydi bu ve devrimi burjuva demokratik bir çerçevede sınırlı tutmak isteyen her girişime karşı da bir meydan okumaydı. İşverenler kimi kez boyun eğdiler ve fabrika komiteleriyle anlaşmalar yaptılar, ama çoğu zaman lokavt ilan ederek, fabrikalarını kapatarak intikam aldılar.[68] Bolşevikler yükselen gerilimi artırmak için her şeyi yaptı. Fabrikalarda yükselen anarşi dalgası onların devrimci amaçlarına yarıyordu. Bunu isteseler de önleyemezlerdi; ama bu harekete katılmaya hazır oldukları ölçüde anarşiyi kısmen yönlendirmeleri mümkündü. Bolşevikler'i, Bolşevik olmaktan çok anarşist ve sendikalist olan uygulamaları kendilerininmiş gibi kabul edip savunmak zorunda bırakan da bu durumdu.

Ne var ki hiç kimsenin önceden göremediği şey, fabrikalara işçiler tarafından el konulmasının, toprakların köylüler tarafından ele geçirilmesine kıyasla, uzun vadede sosyalist bir düzenin kuruluşuyla çok daha az bağdaşır olmasıydı. Bu güçlük bir süre için belirsiz ve çift anlamlı "işçi denetimi" terimiyle maskelendi. Lenin Nisan 1917'de, şeker tekeli "işçilerle köylülerin denetimi altında devletin eline geçmelidir," dediğinde, Nisan Tezleri'nde ve Nisan konferansı kararlarında ortaya atılan "Sovyet" ya da "devlet" denetimi ilkesinin somut bir örneğini veriyordu. Cümlenin ilk kısmı, ikinci kısmı için bir cilaydı sadece; devletin "işçilerle köylüler" aracılığıyla ve onlar adına hareket edeceğinin ifadesiydi. Birkaç hafta sonra Geçici Hükümet'in, sanayi işletmeleri üzerinde "sosyal denetim" kurmakla yükümlü bir komite oluşturulmasına ilişkin bir kararı Lenin'i, "fabrikalar ve tekeller üzerinde *proleter* denetim kurma zorunluluğunun işçi çevrelerinin bilincinde gittikçe yer ettiğini," ve ancak proleter denetimin etkili olabileceğini[70] belirtmek durumunda bıraktığında, Lenin söylediğinin yeni bir şey olduğunu ya da "işçi çevrelerinden" yükselen bu talebin kendisinin vaktiyle savunduğu şeyden farklı bir şey amaçladığını kabul etmiyordu — belki de bunun tam olarak bilincinde değildi. Birkaç gün sonra, 1917 Mayısı'nın or-

68. Şubat 1917 ile Ekim 1917 arasında fabrika komiteleri hareketine ilişkin genel bilgi *Voprosi Istorii*, No. 10, 1947, s. 40-64'te yer alıyor. G. Tsiperoviç, *Sindikati i Tresti v Rossii* (3. basım, 1920) s. 145'te, işverenler tarafından, Ekim 1917'den önce "üretimin suni olarak azaltıldığını" ve "işletmelerin toplu halde kapatıldığını" anlatır. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (2. basım, 1929) s. 45'te alıntılanan istatistiklere göre, Mart 1917 ile Ağustos 1917 arasında, aydan aya artış gösteren bir biçimde, 100 000'den fazla işçinin çalıştığı 568 fabrika kapatıldı.

69. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 211. 70. *A.g.e.*, c. XX, s. 348.

talarında Lenin "denetim"le ilgili görüşlerini daha da geliştirdi. Sovyetler ya da banka çalışanları kongreleri, tek bir devlet bankası kurulması ve "çok sıkı bir denetim uygulanması," için planlar hazırlamalıydı; tekel ve kartel işçileri Sovyetleri kendi kurumları üzerinde denetim kurmayı sağlayacak benzer düzenlemeler yapmalıydı; denetim hakkı sadece tüm İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri'ne değil, her büyük fabrikadaki işçi Sovyetleri'ne ve "her büyük siyasi partinin temsilcilerine" de tanınmalıydı.[71] Ancak bu adamakıllı zorlayıcı tavsiyelerde iki nokta belirgindi. Her şeyden önce Lenin'in bu bağlamda hesapların halka açıklanması üzerinde ısrarla durması, onun, imalatla ya da fabrikanın örgütlenmesiyle ilgili teknik işlemler üzerinde bir denetim kurulmasını değil (bu aşamada bu tür olguları henüz sorun olarak algılamıyordu),[72] mali ve ticari kararlar üzerinde, hesap defterleri esas alınarak denetim kurulmasını düşündüğünü göstermektedir. İkinci olarak, öyle görünüyor ki Lenin şu ya da bu fabrikadaki, sınai ya da idari alandaki işçilerin temsilcileri olarak Sovyetler'in "doğrudan" eyleme geçmesini değil, devlet iktidarının merkez ya da yerel temsilcileri ve emanetçileri olarak Sovyetler'in "siyasal" eylemini öngörmekteydi.

"Siyasal" ve "doğrudan" eylem arasındaki bu ayrım pratikte olduğu kadar teoride de önemliydi. Bu ayrım teoride, ekonomik gücün genelde işçiler tarafından merkezi bir siyasal otorite aracılığıyla örgütlenmesine inanan komünistleri, işçilerin doğrudan ve kendiliğinden gerçekleşen ekonomik girişiminin tüm devrimci eylemler içinde en üstün eylem olduğuna ve despotluğa dönüşmeye mahkûm merkezi siyasal otoriteye karşı bir alternatif oluşturduğuna inanan anarşistlerden ve sendikalistlerden ayırıyordu. Pratikte bu ayrım, devrimin temel stratejisini işçilerin disiplinli ve düzenli örgütlenmesi varsayımına göre planlayan Bolşevik önderler ile günlük hayatın dayanılmaz baskısı altında ezilen, kendilerini kapitalist patronlarının boyunduruğundan kurtaracak bir devrim özlemiyle yanıp tutuşan ve parti merkezlerindeki yöneticilerin politikalarına ya da görüşlerine hiç itibar etmeksizin her eylemi bir fırsat olarak kabul eden fabrika işçileri arasındaydı. Bütün Sovyetler, İşçi ya da İşçi Temsilcileri Sovyetleri olduğuna göre, girıştikleri ya da onlar adına girişilen "siyasal" eylemle "doğrudan" eylem

71. *A.g.e.*, c. XX, s. 377.

72. Lenin, çok sonraları elektrifikasyonun ateşli bir savunucusu oluncaya kadar sanayinin teknik süreçleriyle hiç ilgilenmedi; fabrika işçisinin siyasi zihniyetini çok iyi anlamakla birlikte, onun günlük hayatına ilişkin olarak bir köylünün günlük hayatına dair bilgisinden çok daha az şey biliyordu.

arasındaki sınır çizgisi kolayca bulanıklaşıyordu. Sovyetler, daha önce de değinildiği gibi, belirgin bir sendikalist eğilim taşıyorlardı.[73] Sovyetler'i ve yönetimin bizzat işçiler tarafından denetlenmesi ilkesini coşkuyla karşılayan Lenin, Nisan ve Mayıs 1917'deki demeçleriyle bu ayrımı daha da belirsiz bir hale getirmişti. Ancak sanayi politikasında ortaya çıkan ve tarım politikasında devlet çiftlikleriyle bireysel köylü mülkiyeti zıtlığına tekabül eden, "devlet denetimi" ile "işçi denetimi" arasındaki potansiyel zıtlık yeterince gerçekti. Eğer "işçi denetimi" Sovyetler'in merkezi kongresi ve onun yürütme komitesi tarafından yönetim anlamına geliyorsa, bu "işçi ve köylü hükümeti" yönetimi altında gerçekleştirilen bir kamulaştırma ve devlet denetimi demekti. Öte yandan eğer "işçi denetimi", işyeri komiteleri ya da fabrika Sovyetleri tarafından denetim anlamına geliyorsa, sadece devlet denetimi ile değil, üretimdeki kapitalist anarşiyi sona erdirmek için uygulanan "planlama" politikasıyla da açıkça çelişen tamamen farklı bir şeydi. Bolşevik ekonomi politikasının önderlerinden biri tarafından daha sonra yapılan yorumda bir haklılık payı vardı:

> Partimiz, 25 Ekim'den önce işçi denetimi sistemini bir bütün olarak nasıl tasarlıyordu ve onu hangi ekonomik temel üzerine kurmak niyetindeydi diye soracak olursak, hiçbir yerde bunun açık seçik bir cevabını bulamayacağız.[74]

Petrograd bölgesindeki fabrika ve işyeri komitelerinden 400'den fazla temsilcinin 30 Mayıs 1917'de Petrograd'da katıldığı konferans, ilk sınav oldu. Lenin, konferans için, parti merkez komitesi ve Bolşevikler'in çoğunlukta olduğu konferans düzenleme bürosu tarafından da onaylanan bir karar tasarısı hazırladı. Sanayinin örgütlenmesi hakkında devrimden önceki en önemli Bolşevik tasarı olan bu bildiri, "işçi denetimi" tezine dayanıyordu ve şimdi artık popülerleşmiş olan bu slogan parti belgelerinde muhtemelen ilk kez kullanılıyordu. Tasarı, "Rusya'da tüm ekonomik hayatın tamamen çöküntüye uğradığını," ve kestirilemeyecek boyuttaki bir felaketin yaklaştığını belirterek şöyle devam ediyordu:

> Felaketi önlemenin çaresi üretim ve ürün dağıtımı üzerinde gerçek bir "işçi denetimi" kurmaktır. Bu denetimi uygulamak için, önce temel kurumların hepsinde işçilerin oyların en azından dörtte üçünü alarak çoğunluğu sağlaması, işlerini terk etmemiş iş sahipleriyle bilimsel ve teknik bakımdan deneyimli personelin bu kurumların çalışmasına katılmaya zorlanması; ikinci olarak, tüm fabrika ve atölye ko-

73. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 125-7.
74. N. Osinski [Obolenski], *Stroytel'stvo Sotsializma* (1918), s. 34.

mitelerinin, merkezi ve yerel İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri'nin ve sendikaların denetime katılma hakkını elde etmeleri, tüm banka ve ticaret hesaplarının incelenmek üzere onlara açık tutulması ve üçüncü olarak, büyük demokratik ve sosyalist partilerin hepsinin aynı haktan yararlanmaları gereklidir.

Çeşitli anlaşmazlıklar sırasında kapitalistlerce çoktan kabul edilmiş olan işçi denetimi, iyice düşünülmüş ve derece derece, ancak derhal uygulanabilecek bir dizi düzenlemeyle işçilerin üretimde ve ürün dağıtımında tam bir düzen kurabilmelerini sağlayacak şekilde derhal geliştirilmelidir.

Kararda daha sonra, "tarım araçlarının, giyeceklerin, çizmelerin ve benzeri malların bölgeler, hatta tüm ülke düzeyindeki değişiminin örgütlenmesi", "genel zorunlu çalışma"nın yürürlüğe konması ve bir "işçi milisi" kurulması gereğinden söz ediliyordu. Tasarı konferansa Zinovyev tarafından sunuldu. İlk okunuşunda 290 oy aldı ve bir yazı kurulunun yaptığı küçük değişikliklerden sonra 21 aleyhte ve 44 çekimser oya karşı 297 oyla kabul edildiği bildirildi. Konferans, büyük bir Bolşevik çoğunluğu temsil eden ilk büyük toplantıydı ve bu bakımdan önemliydi.[75]

Bu kararın yapısı ve taktikleri Lenin'in siyasal dehasının mükemmel bir örneğiydi. Lenin, işçi denetimi lehinde kendiliğinden başlayan devrimci hareketi coşkuyla karşıladı; hatta mümkün olduğu kadar çok sayıda işçi örgütüne —fabrika komitelerine, yerel ve merkezi Sovyetler'e, sendikalara ve kararda adı geçen tüm "demokratik ve sosyalist partilere"— yayılmasını sağlayarak bu hareketi teşvik eder göründü; böyle yapmakla, geneldeki tasarlanış ve uygulanış biçimiyle işçi denetiminin anarşik sonuçlarını tamamen gün ışığına çıkarıyor ve "meta üretimi ve dağıtımı üzerinde işçilerin tam denetimini" gerçekleştirmek için gerekli olacak "iyice düşünülmüş ve tedrici" düzenlemelerin önünü açıyordu. Karar Lenin için sadece taktik bir manevra değil, aynı zamanda eğitici bir süreçti. Konferansta ek bir konuşma yapmakla yetinerek, "sanayi üzerinde tam anlamıyla bir denetim sağlamak için, bunun bir işçi denetimi olması gerekir," dedi, ama ardından "sorumlu bütün kurumlarda işçilerin çoğunlukta olması ve yöneticilerin en yetkili durumdaki işçi kuruluşlarına uygulamalarının hesabını vermeleri gerektiğini,"[76] vurgulayarak sözlerini ılımlı bir havaya soktu. Niyetinin yanlış anlaşılması korkusuyla, bu noktayı *Pravda*'da yayımlanan bir makalesinde konferansta yapmayı göze aldığından daha açıkça ve kesinlikle dile

75. Lenin'in ilk taslağı *Soçineniya,* c. XX, s. 422-4'te yer alıyor; konferansın tutanakları için bkz. *Oktyabr'skaya Revolyutsiya i Fabzavkomi* (1927), c. I, s. 63-137.

76. Lenin *Soçineniya,* c. XX, s. 459; bu konuşma ile ilgili belge olarak sadece kısa bir gazete haberi kalmıştır.

getirerek, "ülke çapında bir örgütlenme söz konusu olduğuna göre, denetimin ve yönetimin örgütlenmesinin İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyetleri tarafından sağlanması gerekir," diye belirtti.[77] Ne var ki kararı onaylamış olanların tümünün bu yorumu kabul ettikleri söylenemezdi.

Bir ay sonra, Tüm Rusya İşçi Sendikaları Konferansı şeklinde yeni bir unsur ortaya çıktı. Rus işçi sendikaları ilkin 1905 Devrimi'nde etkin bir güç olarak belirmiş, on yıl hiçbir varlık göstermemiş, ancak Şubat Devrimi ile yeniden hayata dönmüştü.[78] Haziran 1917 konferansı, kitlelere kıyasla daha az radikal, daha az devrimci olan örgütlü bir "seçkin" işçi eğilimini bir kez daha simgeleyen geniş bir SD ve Menşevik çoğunluğu içeriyordu ve fabrika komitelerindeki "ekonomik anarşi"yi umursamaz bir hava içindeydi. Konferans bu tür komiteleri ilkece kabul etmekle birlikte, bunların merkezden belirlenmiş sendikal politikanın organları haline gelmelerini istiyor ve sendikalar tarafından hazırlanan listelerden, sendikaların denetimi altında seçilmeleri gerektiğini düşünüyordu. Konferansın en önemli başarısı merkezi bir sendikalar örgütünün kurulması oldu. Konferansta temsil edilen bütün partilerin üyelerinden belirli oranda oluşturulan bir Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi seçildi ilk kez. Merkez Konsey'in Bolşevik üyeleri Şliyapnikov ile Riyazanov'du. Daha da önemlisi, birkaç hafta sonra Bolşevik partisine katılacak *Mejrayonka*'cılardan birinin, Lozovski'nin sekreterliğe atanmasıydı.[79] Lozovski sonraki birkaç yıl boyunca sendikal hareketin kaderinde önemli rol oynayacak yetenekli ve haris bir aydındı. Fakat o sırada şu ya da bu şekilde işçileri temsil ettiklerini iddia eden bütün grup ve örgütlerden en az önemseneni sendikalardı. İçlerinden birçoğu Menşevikler'in ya da Menşevik görüşün etkisindeydi. Sendikalar Ekim Devrimi'nin hazırlanışında hiçbir rol oynamadılar; aslında birçoğu Ekim Devrimi'ni eleştirmekteydi. Haziran konferansında oluşturulan Merkez Konsey'in önemli bir rol oynamasını sağlayacak ne kaynakları vardı ne de örgütleri. Sonradan Lozovski tarafından çizilen karanlık bir tabloya göre, Konsey'in taşraya gönderebileceği sadece tek bir örgütleyicisi vardı ve Ekim Devrimi'nden önce aylık dergisini sadece iki sayı yayımlayabilmişti.[80]

77. *A.g.e.*, c. XX, s. 472.

78. Sendikaların rolü ve Bolşevikler'in onlara karşı tavrı bir sonraki bölümde incelenecektir (bkz. s. 96-104).

79. Konferansa 2 Temmuz 1917 tarihli *İzvestiya*'da geniş yer verildi; bu konferansla ilgili varlığı bilinen hiçbir resmi tutanak yoktur.

80. *Pervii Vserosssiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 34-6; Ocak 1918'de Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'ne katılan Menşevik bir delege, merkez konseyin altı ay bo-

Öte yandan, fabrika komiteleri ise gitgide güçleniyorlardı. Mayıs 1917'deki Petrograd Fabrika Komiteleri Konferansı, Mayıs ile Ekim arasında düzenlenen bu tür dört konferansın ilkiydi; sonuncusunu ise Ekim Devrimi arifesinde bir hafta boyunca toplanarak kendini "Birinci Tüm Rusya Fabrika Komiteleri Konferansı" olarak ilan eden ve komitelerin merkezi örgütünü kurmaya çalışan daha geniş ve temsili niteliği daha büyük bir kongre izledi.[81] Böylesine bir girişim Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi'ne açık bir meydan okumaydı ve iki rakip örgüt arasında çok şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Konferansta net bir çoğunluğa sahip olan Bolşevikler, fabrika komitelerinin bağımsızlığını destekleyen SD'ler ve Anarşistler'le disiplinli bir sendika örgütünden yana olan Menşevikler arasında kalıp ikiye bölündüler. Bu belirsizlik konferansta kabul edilen kararlara da yansıdı. "Tüm ülke çapındaki bir işçi denetimi"nin desteklenmesi kaygı vericiydi; sendikaların öncülüğünde "çalışma şartlarının denetimi" ile "üretimin dolaylı bir şekilde, komiteler tarafından denetimi" arasındaki ayrım da benzer kaygılara yol açıyordu. Tüm Rusya Fabrika Komiteleri örgütü tarafından, görevi açıkça "milli ekonomiyi düzenlemek" olarak tanımlanmış merkezi bir organ seçilecek ama bu organ Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi'nin bir seksiyonu olarak çalışacaktı.[82]

Devrimden önceki son ayların kargaşası içinde bu anlaşmazlıkların ve farklılıkların pek az önemi vardı. Fabrikalara ve fabrika yöneticilerine işçiler tarafından girişilen saldırılar devrimci gerilimi artırmış ve ekonomik parçalanma sürecini hızlandırmıştı. Lenin bu eylemleri dönemin özellikleri olarak memnuniyetle karşıladı ve "işçi denetimini" övmeye devam etti. Eylül 1917 başında yazılmış ve ancak birkaç hafta sonra yayımlanmış olan *Yaklaşan Felaketle Nasıl Mücadele Edilir* başlıklı kitapçıkta sanayi politikasına dair hayli belirsiz bir taslak öneriyordu. Açlık tehlikesini önlemek için gereken şey, "devlet tarafından denetim, teftiş, mali işlerin yürütülme-

yunca "kesinlikle hiçbir şey yapmadığını", "tek aktif üyenin Lozovski olduğunu" belirtiyordu (*A.g.e.*, s. 52).

81. Bütün bu konferanslarla ilgili tutanaklar *Oktyabr'skaya Revolyutsiya i Fabzavkomi*'de yer alıyor (2 cilt, 1927).

82. *Oktyabr'skaya Revolyutsiya i Fabzavkomi* (1927), c. II, s. 186-8, 193; Komitelerin sendikalarla kaynaşmasını savunmuş olan Riyazanov (*a.g.e.*, c. II, s. 191-2), sonradan bu kararı, "yönetimi tümüyle sendikalara terk eden, böylece işçi sınıfının durumunu düzeltmeyi de sendikalara bırakan" fabrika komiteleri için "ölüm fermanı" olarak nitelendirdi, fakat Riyazanov komitelerin kendilerinin bu yoruma katılmadığını kabul ediyordu (*Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 233-4).

si, düzenleme, meta üretimi ve dağıtımında işgücünden tam olarak yararlanmanın sağlanması, milli kaynakların iyi yönetilmesi, kaynakların boş yere israf edilmesine son verilmesi ve bunların kullanımında tasarruftur," diye yazıyor ve Kadetler'den, SD'lerden ve Menşevikler'den oluşan mevcut koalisyon hükümetinin, "toprak sahipleri ve kapitalistlerin sınırsız gücüne, onların eşi görülmedik, akıl almaz, yüz karası kazançlarına zarar verir korkusuyla" hiçbir zaman bu gibi düzenlemelere yanaşmayacağını ekliyordu.[83] Lenin somut beş düzenleme yapılmasını gerekli görüyordu: bankaların kamulaştırılması (tek bir imzayla gerçekleştirilebilirdi bu); büyük "ticaret ve sanayi tekellerinin (şeker, kömür, demir, petrol, vb.)" kamulaştırılması ve devlet tekellerinin kurulması (bu da kolayca gerçekleştirilebilirdi, çünkü tekeller aslında kapitalizm tarafından zaten yaratılmıştı); ticari gizliliğin kaldırılması; hem etkili bir üretimi hem de denetimi kolaylaştıracağından küçük işletmelerin birleşmeye zorlanması; hakça ve etkin bir karne yöntemi uygulanarak "tüketimin düzenlenmesi". İşçi denetimi bu şema içinde yer alıyordu. Lenin işçilerle işverenleri "konferanslarda ve kongrelerde" bir araya getirmenin ve "işçilere, üretimde genel bir denetim ve artış sağlamaları şartıyla, kârdan belirli bir oranda pay vermenin iyi olacağını," düşünüyordu. Bu da, "toprak sahipleri ile kapitalistler *üzerinde* işçi ve köylüler *tarafından* denetim" anlamına gelecekti.[84] Fakat Lenin, burada —esas olarak propaganda amacıyla— bir burjuva devrimi çerçevesi içinde bile, teorik olarak Geçici Hükümet'in uygulamalarına açık olan düzenlemelerden söz ediyordu. Geleceğin sosyalist düzeninde işçi denetimi sorunu ile henüz yüz yüze gelmemişti.

Birkaç hafta sonra Lenin, devrim sonrası ekonomi politikasını ilk kez ayrıntıyla ele aldığı *Bolşevikler Devlet İktidarını Elde Tutabilecekler mi?* başlıklı çok daha önemli bir kitapçık yazdı. Bu kitapçıkta bankalar ve büyük tekellerin kamulaştırılması ve küçük işletmelerin "zorunlu olarak birleştirilmesi" hakkındaki görüşlerini tekrarlıyordu. Önce biraz tereddütle "plan" kelimesini ortaya atıyor ve "merkeziyetçilikten ve *proleter* devletin planlamasından yana olduğunu" ilan ediyordu.[85] Lenin'in planlama hakkındaki felsefesinin ilk taslağı —ki henüz bir politika olmaktan epey uzaktı— işçilerin denetim haklarının güçlü bir savunmasını da içeriyordu:

83. Lenin, *Soçineniya,* c. XXI, s. 160. 84. *A.g.e.,* c. XXI, s. 164-79.
85. *A.g.e.,* c. XXI s. 269-70: bu bölüm ileride, s. 327-8'de daha geniş biçimde alıntılanmakta ve tartışılmaktadır.

Proleter devrimin yenmek zorunda olduğu başlıca güçlük, sosyal üretim ve dağıtım üzerinde kurulacak, her şeyi inceden inceye hesaplayan bir *işçi denetiminin*, ülke çapında gerçekleştirilmesidir.

Ancak sendikalizm suçlamasını bir kez daha reddeden Lenin, slogana Mayıs konferansından sonra getirdiği yorumu açık seçik ve kesin bir şekilde tekrarlıyordu:

"İşçi denetimi" derken, bu sloganı proletarya diktatörlüğüyle *yan yana* ancak daima *ondan sonraya* koymakla, nasıl bir devlet tasarladığımızı en açık şekilde göstermiş oluruz. Devlet bir sınıfın egemenlik organıdır. Hangi sınıfın? Eğer burjuvazinin ise, Rusya'da emekçi halkın altı aydan fazladır kahrını çektiği Kadet-Kornilov-Kerenski türü bir devlettir bu. Eğer proletaryayı, bir proletarya devletini, yani bir proletarya diktatörlüğünü düşünüyorsak, o zaman malların üretim ve dağıtımının hesabı "işçi denetimi" ile milli, herkesi kucaklayıcı, her yerde hazır ve nazır, son derece dikkatli ve vicdanlı bir şekilde tutulacaktır.[86]

Lenin saymanlık ve denetimle yükümlü mevcut devlet aygıtının, devletin diğer "baskıcı" unsurları gibi devrim tarafından ortadan kaldırılmasının zorunlu olmadığını sözlerine ekliyordu: Bu aygıt kapitalistlerin elinden alınacak ve "proleter Sovyetleri"ne tabi kılınacaktı sadece.[87] Böylece "işçi denetimi", "proleter Sovyetleri"nin denetimi ile eşitlenmişti veya siyasal, ya da mesleki kapasitesini gerçekleştiren işçi Sovyetleri şeklindeki ince ayrım çizgisi çizilmemişti. Sonunda Lenin *Devlet ve Devrim*'de bütün bu karşıtlığı ustalıklı bir kalem darbesiyle halletti:

Burada *tüm* vatandaşlar, tıpkı silahlı işçiler gibi, devletin ücretli hizmetkârları haline gelmiştir. *Tüm* vatandaşlar tek, ülke çapındaki bir devlet "tekeli"nin ücretlileri ve işçileri olurlar. Önemli olan eşit çalışmaları, doğru çalışma normlarını gözetmeleri ve eşit ücret almalarıdır. Bunun muhasebesi ve denetimi kapitalizm tarafından olağanüstü biçimde *basitleştirilmiş* ve her okuryazar insanın anlayabileceği, aritmetiğin dört işlemini bilmeye ve uygun makbuzların çıkartılmasına dayalı son derece basit inceleme ve kayıt tutma işlemlerine indirgenmiştir.[88]

Devletle işçiler tek ve aynı şey olunca, devlet denetimi ile işçi denetimi arasında hiçbir zıtlık olamazdı. Lenin'in, zorunlu gördüğü nihai bir hedef peşinde ısrarla gidişini, bu ısrarını halkın bu hedefle açıkça çelişen bir talebiyle bağdaştırmadaki olağanüstü becerisini bundan daha iyi sergileyen pek az örnek vardır.

86. *A.g.e.*, c. XXI, s. 259. 87. Lenin, *Soçineniya,* c. XXI, s. 260.
88. *A.g.e.*, c. XXI, s. 440; "tek bir büyük kartel" olarak işçi devleti kavramı, *a.g.e.*, c. XXI, s. 437'den başlayarak tekrarlanmaktadır.

Devrimin ilk aylarındaki sanayi politikasının tarihsel gelişimi de "işçi denetimi"nden "planlama"ya geçerek, devrimden hemen önceki aylarda Lenin'in düşüncesinde oluşan evrime uygun bir yol izledi. "Ekim Devrimi'nin en popüler ve en geçerli sloganları" olan "işçi denetimi"ni, "barış" ve "toprak"la yan yana koyan yorumcu[89] —"işçi denetimi" ile ilgilenen fabrika işçilerinin sayısı, "barış"la ya da "toprak edinme"yle ilgilenenlerin sayısından epey az olduğuna göre— durumu abartmaktan başka bir şey yapmış olmuyordu. Lenin 25 Ekim-7 Kasım 1917'de öğleden sonra Petrograd Sovyeti'nde yaptığı ilk konuşmasında "üretim üzerinde gerçek bir işçi denetimi kuracağız," diyordu; işçi denetimi, hem bu vesileyle kabul edilen kararnamede hem de sonraki gün ikinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin ilan ettiği bildiride yeni rejimin hedefleri arasında yer alıyordu.[90] Kongrenin bu konuda toprak ve barış kararnameleriyle aynı zamana rastlayan bir kararname ilan etmesi öngörülmüştü ve bir tasarı hazırlaması için parti merkez komitesince Milyutin'e birkaç gün öncesinden talimat verilmişti.[91] Ancak sorunun karmaşıklığı belki de tasarı hazırlanırken ortaya çıktı. Kongre'de bu konuda hiçbir şey yapılmadı ve birkaç hafta sonra *Pravda* Lenin'in kaleme aldığı bir karar taslağını yayımladı. Taslak işçi denetiminin her fabrikada Sovyetler modeline göre, fabrika bunu mümkün kılacak kadar küçük olduğu takdirde doğrudan doğruya, diğer durumlarda ise "seçilen temsilciler" aracılığıyla gerçekleştirilmesini öngörüyordu. İşçi denetimi organlarının kararları işverenler için bağlayıcıydı ve ancak "sendikalar ve kongreler" tarafından iptal edilebilirdi (sendika kongrelerince mi yoksa Sovyetler kongrelerince mi iptal edilebileceği açık değildi). Ülke çapında öneme sahip işletmelerde işverenler de işçi temsilcileri de, "sıkı bir düzenin ve disiplinin sağlanmasından, üretim araçlarının bakımının en iyi şekilde yapılmasından" devlete karşı sorumluydular.[92] Bu anlayış Lenin'in daha önce *Bolşevikler Devlet İktidarını Elde Tutabilecekler mi?*'de işlediği anlayıştı. İşverenlerin ve teknik elemanların "işçi denetimi"nin titiz gözetimi altında işletmelerini çalıştırmaya devam edecekleri, hiç kuşku duyulmadan varsayılıyordu.

İşte tam bu sırada sendikaların müdahalesi belirleyici bir hal aldı. Fabrika komitelerinin Ekim ayındaki konferansı, Sendikalar Merkez Konse-

89. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 1-2, 1919, s. 23.
90. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 5-6, s. 11.
91. *A.g.e.,* c. XXII, s. 575, not 7. 92. *A.g.e.,* c. XXII, s. 25-6.

yi'nin işçi denetiminin anarşist eğilimlerini önlemeye yönelik ilgisini ortaya koydu; aynı ilgi temel üretim sürecini devam ettirmek ve örgütlemek için mücadele eden devrimci hükümet tarafından daha da yoğun bir biçimde paylaşılıyordu. Böylece Lenin'in taslağının yayımlanmasını izleyen perde arkası tartışmada sendikalar beklenmedik bir şekilde düzeni ve disiplini sağlamanın, üretimi bir merkezden yönetmenin önde gelen savunucuları haline geldiler; sonunda 14-27 Kasım 1917'de VTsIK'ya sunulan gözden geçirilmiş karar taslağı, sendikalarla fabrika komiteleri arasındaki mücadelenin, Ekim konferansından beri devam eden mücadelenin sonucu oldu.[93] Karar taslağı, işçi denetiminin "milli ekonominin planlı bir şekilde düzenlenmesi yararına" gerçekleştirildiğini belirten içtenlikli bir hükümle başlıyor, işçi temsilcilerinin kararlarının bağlayıcı niteliğine ve işverenlerin ve işçi temsilcilerinin devlete karşı sorumlu olduklarına ilişkin olarak Lenin'in özgün taslağında yer alan maddeleri tekrarlıyordu. Ancak Sovyet modelinden aktardıklarını, Sovyetler'in siyasal modelini aynen taklit eden yepyeni ve karmaşık bir işçi denetimi aygıtı gerçekleştirerek daha da geliştiriyordu. Fabrika komiteleri ya da konseyleri belli bir yerin (bir kentin, bir ilin ya da bir sanayi bölgesinin) yüksek işçi denetimi konseyine karşı sorumluydu; bu yerel konseyler de en sonunda işçi denetimi konseylerinin kongresine karşı sorumlu olan Tüm Rusya İşçi Denetimi Konseyi'ne karşı sorumluydu. Taslak, eleştirileri önlemek kaygısıyla "Tüm Rusya İşçi Denetimi Konseyi ile milli ekonomiyi örgütleyen ve düzenleyen diğer kurumlar arasındaki ilişkiler hakkında yasa gücünde bir kararnamenin ayrıca yayımlanacağını," vaat ederek son buluyordu. VTsIK içindeki tartışmada en sert eleştiri sendikaların sözcüsü Lozovski'den geldi:

> Bu tasarının başlıca kusuru milli ekonominin planlı düzenlenmesiyle hiçbir ilgisi olmayışı ve üretim üzerinde denetimi yoğunlaştırmak yerine dağıtmasıdır... Her işletmedeki işçilerin işletmenin kendilerine ait olduğu izlenimine kapılmamalarını açıkça ve kesinlikle belirtmek gerekir.

Bununla birlikte Lozovski aslında, "sendikaların kararnameyle atanmış ve işçi sınıfının çıkarlarıyla bağdaşan bir denetim kurmayı amaçlayan organlara bağlı olmaları şartıyla" bu kararname lehinde oy kullandı. Sonradan

93. A. Lozovski, *Raboçii Kontrol'* (1918), s. 20. Bu kitapçık hakkındaki bir eleştiride, *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*, No. 2-3 (Şubat-Mart), 1918, s. 385-7, Lazovski hem "işçi denetiminin" sebep olduğu zarara hem de fabrika komiteleriyle sendikalar arasındaki karşılıklı düşmanlığın ölçüsünü abartmakla suçlanmaktadır: Gerçekte kaynaşma fazla güçlük çıkmadan gerçekleşti.

koyu bir "kamulaştırmacı" olan kararname raportörü Milyutin, adeta özür dilercesine "hayat bizi aşıyor, mahallinde gerçekleştirilen işçi denetimini tek bir devlet aygıtı içinde birleştirmek acil hale gelmiştir," diyerek, mantıken bir "ekonomik plan" çerçevesi içinde yer alması gereken işçi denetimi yasalarının, bizzat planla ilgili yasalardan önce gelmesi zorunluluğunun doğduğunu açıkladı.[94] Aslında işçi denetimi ilk tasarlanışı ve o dönemde geneldeki uygulanışı açısından ele alındığında VTsIK'da hemen hemen hiç destek görmedi. Bir konuşmacı işçi denetiminin kapsamını genişletmek isteyenlerle daraltmaya uğraşanlar arasındaki bölünmeye değindi. Fakat işçi denetimini en fazla dillerine dolayanlar ve yaygınlaştırmayı savunanlar aslında işçi denetimini merkezileşmiş, geniş ölçekli bir kamusal kuruma dönüştürerek, itaatkâr ve zararsız kılmak için başarılı bir girişimde bulunmuş oldular. Kararname VTsIK'da 10'a karşı 24 oyluk bir çoğunlukla kabul edildi ve sonraki gün yürürlüğe girdi.[95]

Hayat yasa yapıcıları "aşmaya" devam etti ve üzerinde iyice düşünülmüş olan 14-27 Kasım 1917 Kararnamesi de pratik hiç bir sonuç vermedi.[96] İşçilerin kendiliğinden fabrika komitelerini örgütleme ve fabrika yönetimine müdahale etme eğilimi, kaçınılmaz biçimde, işçilere ülkenin artık kendilerine ait olduğu ve onu kendi yararlarına diledikleri gibi yönetebilecekleri inancını veren devrim tarafından iyice kamçılanmıştı. Ekim Devrimi'nden önce oluşmaya başlayan şey artık daha sık ve apaçık bir biçimde tekrarlanıyordu; bu devrim dalgasının önüne hiçbir şey geçemezdi bundan böyle. Şüphesiz olayların ayrıntıları fabrikadan fabrikaya değişiyordu, bu yüzden tam bir dökümünü sağlamak mümkün değildi. Çoğu zaman işverenler fabrikaları kapatmaya ya da dikbaşlı işçileri işten atmaya hazırlanıyorlardı. Sovyet Hükümeti'ni en çok korkutan ihtimal şuydu: Lenin'in işçi denetimi hakkındaki taslağı "işçi temsilcilerinin rızası olmaksızın, bir işletmenin kapatılmasını ya da üretimin durdurulmasını," yasaklayan bir madde de içeriyordu.[97] Bazen fabrika yöneticileri ile işçiler arasında, sonuçta

94. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 60.

95. Tartışma *a.g.e.*, s. 60-2'de, kararname ise *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*'de, No. 3, madde 35'te yer alıyor.

96. Tüm Rusya İşçi Denetimi Konseyi, Riyazanov'un Ocak 1918'de açıkladığı gibi *(Pervii Vserossiiskii S"ezd Profsoyuzov* (1918), s. 234) ya sadece bir kez toplandı, ya da aynı kişinin dört ay sonra söylediğini dikkate alırsak hiçbir zaman toplanmadı (*Trudi 1 Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* [1918], s. 104); bir başka yoruma göre ise konsey toplantı yapmaya kalkıştıysa da çoğunluk sağlanamadı (*A.g.e.*, s. 72).

97. 23 Kasım/16 Aralık 1917 tarihli *Izvestiya*'da yayımlanan bir makalede, işçi denetimi-

işin devamını sağlayacak gerilimli bir pazarlık yapılıyor; bazen de bu işbirliği, belirli bir sanayi kolunda işverenlerle işçiler, cephane üretimine ayrılmış fabrikaların kapatılması ya da işin yoğunlaştırılmasına ilişkin hükümet kararlarına karşı koymak için birleştiklerinde, ya da yine hiç umulmadık bir biçimde, kadınların gece çalıştırılmasını yasaklayan kararnameyi uygulamamak yönünde anlaştıklarında olduğu gibi, tedirgin edici biçimlere bürünüyordu.[98] Çoğu zaman fabrika komiteleri fabrikalara doğrudan doğruya işçiler adına el koyuyordu. Kendi başlarına bırakılan işçiler bir fabrikanın işletilmesi için gerekli teknik yeteneği, iş disiplinini ve muhasebe bilgisini, o dönemin şartları içinde nadiren sağlayabiliyorlardı. İşçilerin bir fabrikayı ele geçirdiklerinde fabrikanın stoktaki mallarını ve donanımlarını kendi hesaplarına sattıkları durumlar ortaya çıktı.[99] Yönetimine bir işçi komitesi tarafından el konulan ve eski yöneticisinin sabotaj suçundan üç aya mahkûm edildiği Moskova'daki bir düğme fabrikası on beş günlük bir uğraştan sonra komitenin yönetmeyi beceremediği nedeniyle kapanmak zorunda kaldı; yöneticilere yol verdikten sonra tekrar işbaşına gelmeleri için onlara yalvarıp yakaran işçilere ya da fabrika komitelerine de rastlanıyordu.[100] 1918 baharında işçi denetimi artık gözden düştüğünde, birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bir konuşmacı bu tür durumlara yol açan bazı şartları açık bir dille ortaya koydu:

> Bu işletmelerde çalışanlar kusurun sadece "toplantı yapmaları" yüzünden işçilerde olmadığı, işletme personelinin ve yöneticilerinin işçileri gütmekte kullandıkları sopalar ellerinden düştüğü ve Batı Avrupa burjuvazisinin işçileri çalıştırmakta yararlandığı imkânların hiçbirine sahip olmadıkları için ellerinin bağlı kaldığı söylenebilir... Bütün bu şartlarla birlikte işçi sınıfı, kendini dayatan bir işletme yönetimi göreviyle yüz yüze geldi ve bunu üstlenmesi gerekiyordu. Şüphesiz işçi sınıfı acemice sarıldı bu işe. Anlaşılır bir şey bu. İşçiler eski yöneticileri ve teknisyenleri kovdu; muhtemelen bu insanlar geçmişte onlara kötü davranmışlardı; yine de bazı fabrikalarda yöneticilere iyi davranıldığı durumlar da görülmüştür.[101]

İşçi denetimi anlayışı kamu hizmetlerine bile yayıldı. Devrimin ilk ayı boyunca yayımlanan bir sürü kararname arasında, Posta ve Telgraf Halk Komiserliği ile Donanma Halk Komiserliği'nde denetimi ele geçiren Devlet

nin "lokavtçıların faaliyetini felce uğratmak için" gerekli olduğu belirtiliyor ve bu kararname olmaksızın "ülkenin ve devrimin felakete uğrayacağı" ileri sürülüyordu.

98. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Profsoyuzov* (1918), s. 175, s. 194.

99. G. Tsiperoviç, *Sindikati i Tresti v Rossii* (üçüncü basım, 1920), s. 157.

100. A. Lozovski, *Raboçii Kontrol'* (1918), s. 33-4.

101. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 339-40.

Memurları Sovyetleri'nin kapatıldığını ilan eden iki ilginç kararname de yer aldı.[102] Demiryollarında ise başka bir durum ortaya çıktı. İşçilerle teknik personel yönetime el koyup demiryollarını işletmek için anlaştılar ve dışardan gelen her türlü müdahaleye uzun süre inatla karşı koydular.[103]

Bu gibi uygulamaların Rus sanayisi genelinde ne ölçüde yaygınlaşmış olabileceğini saptamak güçtür. Fabrika komitelerinin amansız düşmanı Riyazanov Ocak 1918'de, "bunların Petrograd dışında hiçbir etkinliklerinin olmadığını, orada da sadece metal sanayisinde aktif olduklarını," ileri sürmüştü.[104] Bu sözler o tarih için bile bir azımsamaydı. Petrograd'daki metal işçileri proletaryanın devrimci seçkinleriydiler, öyle ki devrimin ilk haftalarında orada meydana gelen her şeyin daha sonra başka yerlerde de tekrarlanma ihtimali vardı. Ekim Devrimi'nden önce bile, Rus savaş sanayisinin çatırdayan merkezi olan Petrograd'da şartlar zaten özellikle zordu: Çözülme şimdi bu merkezden dışa doğru yayılıyordu. Bu sürecin de tümüyle ya da esas olarak işçi denetimine bağlanması mümkün değildi. Hammadde kıtlığı, makina ve gereçlerin bakımsız kalışı, savaşın yarattığı bezginlik ve moral çöküntü gibi etkenler yüzünden bu süreç devrimden çok önce başlamıştı. Devrim bütün bu elverişsiz etkenleri pekiştirdi ve süreci hızlandırdı. Sanayide hüküm süren bu kaosun başlıca kentlerden Sovyet topraklarının tümüne yayılışına dair kesin kayıtlar yoktur. Devrim bazı bölgelere ve bazı fabrikalara ağır nüfuz ediyor ve işler bir süre neredeyse eskisi gibi devam ediyordu. Petrograd'daki Coats iplik fabrikası 1918 Şubatı sonuna kadar herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın yüksek verimle çalıştı ve ancak bu tarihte, iletişim ve ulaşım eksikliği yüzünden dağıtımın aksaması ve böylece stoklarda anormal bir birikim oluşması sonucunda üretim durdu.[105] Tüm iktisadi organizma çürüdüğünde, sağlıklı kalanlar da kendilerini genel salgından kurtaramıyordu.

Çözülme süreci kısmen Bolşevik eylem tarzının sonucu olarak, kısmen

102. İlki kararname olarak yayımlandığı halde (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 3, madde 30), gerçekte, "Posta Telgraf Bakanlığı (aynen böyle denmiş) Halk Komiseri" tarafından bütün posta-telgraf memurlarından sabotaja son vermelerini isteyen bir çağrı gibiydi. Kararname şöyle son buluyordu: "Posta telgraf dairesi yönetimi adına hiçbir sözde girişim grubu ya da komitesi merkezi iktidara ait yetkilere ve Halk Komiseri sıfatıyla bizzat benim yetkilerime el atamaz." Donanma Sovyeti'nin kapatıldığına ilişkin kararname 28 Kasım-11 Aralık 1917 tarihlidir (*A.g.e.*, No. 4, madde 58).

103. Not D'ye bkz.: "Demiryolları'nda İşçi Denetimi", (s. 355-8).

104. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov,* (1918), s. 234.

105. *The Lansing Papers, 1914-1920*, c. II, (Washington, 1940), s. 369.

de Bolşevikler'in bu süreci engelleme çabalarına rağmen devam etti. Bolşevikler'in bu ikili tutumu kolaylıkla açıklanabilir. Ekonomik çöküş, bir noktaya kadar Bolşevik politikanın zorunlu bir parçasıydı. Burjuva iktidarının hem siyasal hem de ekonomik mekanizmasının parçalanması devrimin zaferinin zorunlu bir koşuluydu ve işçi denetimi bir tahrip silahı olarak devrim davasına tartışılmaz bir katkıda bulundu. İnşa etmenin ön koşulu olarak önce yıkmak gerekiyordu.[106] Fakat belirli bir noktaya erişildiğinde (kesin biçimde tanımlanması o dönem için imkânsız olan "ideal" bir noktaydı bu) tahribatın sürmesi rejimin varlığını tehdit eder hale geliyordu. Bir toplumda üretim ve sınıf ilişkileri sorunlarını tek tek her fabrikadaki işçilerin doğrudan ve kendiliğinden eylemlerinin çözümleyebileceği görüşü, sosyalizm değil sendikalizmdi. Sosyalizm, sorumsuz kapitalist işletmeciyi, mevcut siyasal otoriteden bağımsız olma hakkı talep eden bir o kadar sorumsuz bir fabrika komitesine tabi kılmayı amaçlamıyordu. Marx'ın kapitalizmin lanetlenmiş lekesi saydığı "üretim anarşisi"ni kalıcı kılmaktan başka bir sonuç veremezdi bu. Fabrika komitelerinin önüne geçilemeyen bu kaçınılmaz eğilimi, belli bir fabrikadaki ya da belli bir bölgedeki işçilerin çıkarlarını gözeten kararlar almaktı. Sosyalizmin özü ise merkezi bir otorite tarafından, en ince ayrıntılarına dek düzenlenip planlanmış bir ekonominin toplum yararına gerçekleştirilmesinde yatıyordu.

Bir örgütlenme biçimi olarak işçi denetimi, varlığını devrimin ilk haftalarından sonra pek sürdüremedi. 14-27 Kasım 1917 tarihli kararnamenin, işçi denetimini kurumlaştırma ve bu yolla adem-i merkeziyetçi etkilerini yok etme girişimi başarısızlığa uğrayınca ve kararname ölü bir metin haline gelince, yapıcı güçleri harekete geçirecek başka araçlar bulma zorunluluğu doğdu. Bu amaçla seçilen araç, görevlerinin ne olduğu açıkça anlaşılmaksızın, Aralık 1917'de kurulan ve sonraki iki yıl boyunca sanayiyi merkezileştirmenin ve yönetmenin başlıca odağı haline gelen Milli Ekonomi Yüksek Konseyi'ydi. Bu konseyin işçilerle ilgili görevleri, işçi denetimine duydukları hasetten dolayı iktisadi devlet kuruluşlarıyla sıkı işbirliği yapmak durumunda kalan sendikalar tarafından yerine getiriliyordu; Birinci Tüm Rusya Sendikaları Kongresi Ocak 1918'de toplandığında, bu süreç son kertesine varmıştı.[107]

106. Bu görüş sonradan Buharin tarafından derinlemesine geliştirildi (bkz. s. 183).

107. Sendikaların daha sonraki gelişmesi bir sonraki bölümde incelenecektir (bkz. s. 97-100).

Kimi zaman Ekonomi Yüksek Konferansı, kimi zaman da Milli Ekonomi Konseyi diye adlandırılan organın kurulmasının devrimin ilk günlerinde tartışma konusu olduğu anlaşılıyor. 17-30 Kasım 1917'de işçi denetimi kararnamesinden üç gün sonra Sovnarkom, Geçici Hükümet'in Ekonomi Konseyi'ni ve Ekonomi Üst Komitesi'ni resmen sona erdiren ve bunların yetkilerini geçici olarak "bir Milli Ekonomi Konseyi kuruluncaya kadar, Ekonomi Yüksek Konferansı'nın düzenlenmesi amacıyla Sovnarkom temsilcilerine devreden" bir kararname yayımladı. Bu temsilciler Obolenski, Smirnov ve Saveliyev'di; şimdi bunlara Buharin, Larin ve Milyutin de katılıyordu.[108] Bundan on gün sonra Lenin, "ekonomi konferansına şimdiye kadar yeterince ilgi gösterilmediğinden" yakındı ve Buharin'i bu asal görevinden alarak *Pravda*'nın yazı kuruluna atama yönündeki bir teklife karşı boş yere protestoda bulundu.[109] 1-14 Aralık 1917'de Lenin, VTsIK'da, bir Milli Ekonomi Yüksek Konseyi kurulması için Buharin tarafından önerilen taslak kararnamenin lehinde konuştu.[110] Kararname 5-18 Aralık 1917' de yayımlandı.[111]

İşçi denetimi kararnamesi işçi denetiminin amacını, "milli ekonominin planlı bir şekilde düzenlenmesi" olarak tanımlamıştı. 5-18 Aralık 1917 kararnamesi Milli Ekonomi Yüksek Konseyi'nin (kısaca Vesenka deniyordu) amacını, "ulusun ekonomik faaliyetinin ve hükümetin mali kaynaklarının örgütlenmesi" olarak tanımlıyordu. Bu yeni organ, Tüm Rusya İşçi Denetimi Konseyi dahil, merkezi ve yerel tüm ekonomi otoritelerinin faaliyetlerini "aynı hedefe doğru yönlendirecek", Tüm Rusya İşçi Denetimi Konseyi üyeleri ile bütün Halk Komiserlikleri'nin temsilcilerinden ve danışman olarak atanmış uzmanlardan meydana gelecekti. Yüksek Konsey işçi denetimi aygıtının yerini alıyor ve onu kendi içinde eritiyordu; Lenin'in birkaç hafta sonra belirttiği gibi, "işçi denetiminden Milli Ekonomi Yüksek Konse-

108. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 3, madde 38; Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 588; *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 12. Larin'e göre (*a.g.e.,* s. 16), Lenin devrimden birkaç gün sonra kendisine şöyle demişti: "Siz Alman ekonomisinin örgütlenme sorunlarını, konsorsiyumları, tröstleri, bankaları incelediniz; şimdi de bunları bizim için inceleyiniz."

109. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 107.

110. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII s. 108; VTsIK'nın bu toplantısının tutanakları yazık ki kayıptır. Larin kararnamenin Buharin tarafından kaleme alındığını belirtmektedir (*Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 17); Bronski ise Buharin, Saveliyev ve kendisi tarafından yazıldığını söylemektedir (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistvo* (1918), s. 162).

111. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918,* No. 5, madde 83.

yi'nin yaratılmasına geçilmişti."[112] Bazı durumlarda yeni kurulan örgüt ile eski örgüt arasında bir süreklilik de söz konusuydu: Örneğin, kurumlaşmış ender işçi denetimi organlarından biri olan Petrograd İşçi Denetimi Bölge Konseyi de kendisini Petrograd Milli Ekonomi Bölge Konseyi'ne dönüştürdü.[113]

Bununla birlikte, işçi denetimi kararnamesinin yayımlanmasından sonra geçen üç hafta boyunca çok şey öğrenilmişti. Yeni kararname Vesenka'yı tüm üretim ve ticaret dallarına el koymak, mallarını haczetmek, kamulaştırmak ya da bunların tümünü zorla birleştirmekle yetkili kılıyordu; yönetimi altındaki bütün iktisadi kuruluşları merkezileştirmek ve yönetmekle görevlendirilmişti; ekonomiyle ilgili yasalar ve kararnameler Sovnarkom'a onun aracılığıyla iletilecekti. Günlük işlerin eşgüdümü on beş üyeli bir büro tarafından sağlanacaktı. Obolenski, Üretimin Örgütlenmesi ve Düzenlenmesi Halk Komiseri sıfatıyla (ki bu sıfat kısa bir süre sonra kullanım dışı kalacaktı) Vesenka'nın başkanlığına atandı. Vesenka'nın ilk bürosu Buharin, Larin, Milyutin, Lomov, Saveliyev, Sokolnikov ve Shmidt'ten oluşuyordu.[114] Eski Ekonomi Üst Komitesi binaları usulen devralınmıştı ama personel işi terk etmişti. Vesenka selefinden birkaç büro eşyasından ve birkaç dosya ile kitaptan başka hiçbir şey devralmadı.[115] Yeni doğmuş bir rejimin her projesinin belirsiz ve karmakarışık olduğu bir dönemde Vesenka açıkça ülkenin ekonomik hayatını planlayıp yöneten merkez organ olarak kabul ediliyordu. Doğuşunun arifesinde Lenin onu "tıpkı Sovnarkom'un politikada yaptığı gibi, ekonomik alanda kapitalistlerle toprak ağalarına karşı mücadele organı" diye tanımlamıştı.[116] Kuruluşun potansiyel işlevlerinin tanımsız kaldığı ve bu işlevlerin nereye kadar uzandığının belirsiz olduğu, farklı seksiyonları gösteren ilk listede "askerlerin terhisi" ve "finans" terimlerinin "yakıt" ve "madenler" terimleriyle yan yana sıralanışında da görülüyordu. Başkan Obolenski'nin ilk görevi Devlet Bankası'nın devralınmasını yönlendirmek oldu.[117] Obolenski'nin bilinen ilk kararnameleri (res-

112. Lenin, *Soçineniya.* c. XXII, s. 215.

113. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918. s. 8. Rikov daha sonra Vesenka'nın "Petrograd fabrika komitelerinden doğduğunu" doğruladı *(Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1920), c. I (Plenumi), 7).

114. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 9, madde 129; *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopedia,* c. XIII, (1929), s. 561, VSNKh maddesi.

115. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 11-2.

116. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 108.

117. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 12.

men yetkisi olmadığı halde kendisinde yasama gücü görüyordu) Smolni'deki hükümet karargâhına yasaklanan saatlerde elektrik verilmesine ilişkin yönetmeliği[118] ve dış ticaret politikasına ilişkin kuralları ve ilkeleri içeriyordu.[119]

Bu nedenle tüm öteki işlevleri dışlanarak Vesenka'nın çok geçmeden Sovyet sanayi politikasının başlıca aracı haline getirilmesinin başlangıçtaki niyetle bir ilgisi yoktu. Ne var ki bu rota, Vesenka bürosunun 14-27 Aralık 1917'deki ilk toplantısında az çok rastlantısal olarak belirlendi. Olaylarla dolu bir gündü bu. Özel bankalar o sabah Kızıl Muhafızlar tarafından işgal edilmiş ve VTsIK ilerleyen saatlerde bankaların kamulaştırıldığını bildiren bir kararname yayımlamıştı.[120] Vesenka bürosunun toplantısına katılan Lenin, sadece bankaların değil tüm sanayi işletmelerinin kamulaştırılmalarını öngören bir karar tasarısı sundu.[121] Bu oturuma ilişkin hiçbir resmi tutanak bulunmuyor. Obolenski'ye göre Lenin'in önerilerine sadece Lozovski ile Riyazanov açıkça karşı çıkmıştı. Fakat toplantıda bulunanların çoğu bu önerilerin uygulanabilir olmadığı görüşündeydi[122] ve karar tasarısı ilan edilmemiş ve yayımlanmamış olarak kaldı. 20 Aralık 1917-2 Ocak 1918 tarihli kararname ile Vesenka, sanayinin devletçe finansmanının ve devlet kurumlarınca ödenen ücretlerin tümünün denetimini üstleniyordu; bu uygulamalarda eşgüdüm Vesenka'nın "devlet planlama seksiyonu" tarafından sağlanacaktı.[123] Bu kararname de o dönemdeki birçok benzeri gibi ölü bir metin olarak kaldı; sadece Vesenka bünyesi içinde tek bir kişinin, muhtemelen Larin'in, zamanın ötesinde düşünebildiğini göstermesi bakımından ilginç bir kararnamedir yine de. Yalnızca genel bir ekonomik planın değil, sanayinin bir bütün olarak ve etkin bir şekilde kamulaştırılmasının da henüz çok uzağında bulunuluyordu.

Birkaç gün sonra Vesenka, yabancı bir tanığın canlı bir şekilde tasvir ettiği o ilk genel toplantısını yaptı.[124] Pek az eşya bulunan soğuk bir odada yirmi kadar kişi bir masanın etrafında toplanmıştı: Sendika temsilcilerinden, fabrika komiteleri işçilerinden, bazı Halk Komiserleri'nden ve "uzman olarak" metal ve demiryolu işkolundan gelen birkaç mühendisten oluşan

118. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918,* No. 10 madde 158.
119. *A.g.e.*, No. 10, madde 159; daha geniş bilgi için ileride, s. 121-2'ye bkz.
120. Bkz. s. 128-31. 121. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 139-41.
122. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 11-14.
123. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918,* No. 11, madde 167.
124. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution*,(1921), s. 213-15.

"çok karışık bir topluluk"tu bu. Obolenski işçi denetimi kararnamesinin yetersizliğinden, fabrika komiteleriyle sendikaların çabalarının Sovyetler'in merkezi siyasal otoritesi ile eşgüdümlü kılınması ihtiyacından söz eden bir konuşma yaptı. Çeşitli pratik güçlükler görüşülüp tartışıldı. Toplantı farklı sanayi kolları için özel komisyonlar —gelecekteki *glavklar* ve "merkezler"— kurulmasına ilişkin bir planı ve ikinci derecedeki yerel organlar ağının gerçekleştirilmesini öngören ve 23 Aralık 1917-5 Ocak 1918'de ilan edilen bir kararnameyi onayladı. Kararname her bölgede, Vesenka'nın denetimi altında bir Milli Ekonomi Konseyi (Sovnarhoz) kurulmasını öngörüyordu. Her bölge Sovnarhozu merkezdeki Vesenka'nın minik bir kopyasıydı. Bölge Sovnarhozu farklı sanayi kollarını kapsayan on dört seksiyona ayrılacak ve yerel kurumlarla örgütlerin temsilcilerini içerecekti: Bu temsilcilerin sayısı "İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri Sovyeti (muhtemelen oradaki bölge Sovyeti) tarafından saptanacaktı.[125] Bölge Sovnarhozları, küçük birimlerden oluşan, aynı görevlerle yükümlü, kendisine karşı sorumlu il ve yöre Sovnarhozları oluşturmakla yükümlüydü. Bunlar eğer halihazırda mevcutsa, o yerin işçi denetimi organlarıyla birleşeceklerdi.[126] Sonradan Mayıs 1918'de,[127] birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde resmileştirilen tüm sistem, başta yukarıdan aşağıya örgütlenen kongreleri olmak üzere İşçi Köylü Temsilcileri Sovyetleri'nin siyasal yapısının ekonomi alanındaki bir kopyasıydı. Fakat siyasal ve iktisadi otoriteler arasında gerçekdışı bir yetki bölüşümüne dayanan bu paralellik tamamen etkisizdi.[128] Vesenka zirvede de olsa, ekonomik bir Sovnarkom olmayı asla amaçlayamazdı, taşra Sovnarhozları ve yerel Sovnarhozlar Sovyetler'e karşı çıkamazlardı. Ekonomik nitelikleri olan Sovyetler fikri ölü doğmuştu. Yaratılmış olan şey yerel büroları olan merkezi bir ekonomi bölümüydü.

Bu kararnameyle öngörülmüş ayrıntılı örgütlenme, ekonomik faaliyetleri her yanıyla denetlemeye yönelik ilk niyetin izlerini taşıyordu hâlâ. Ama bu niyet kısa zamanda yok oldu. Milli ekonominin bir bütün olarak plan-

125. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 13, madde 196.

126. İllerde Sovnarhozlar, yerel Sovyetler'in ekonomi seksiyonları ve (eğer mevcutsa) yerel işçi denetimi organları arasında herhangi bir ayrım yapılmamış gibi görünüyor; Nijni Novgorod'da (Gorki) bu üçünün görevlerini tek bir organ yerine getiriyordu *(God Proletarskoy Diktaturi* (Nijni Novgorod, 1918), s. 28-31); *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 219'da da başka bir örnekten söz edilmektedir.

127. *A.g.e.,* s. 485-8.

128. Lenin birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde yaptığı açılış konuşmasında Vesenka'nın, "bütün devlet kuruluşları içinde, kendi yerini sürekli koruyacak biri-

lanması erişilmesi zor bir ideal olarak kaldı. Tarım politikası Sol SD'ler ile Bolşevikler arasında hassas bir dengeye bağlıydı; maliye politikası ise genelde Vesenka kurulmadan önce çizilmişti ve Maliye Halk Komiserliği'nin sınırları içinde kalıyordu. Ticaret ise hâlâ üretimin ikincil bir işlevi durumundaydı. İşçi denetiminin kendisinden bekleneni veremediği ortaya çıktığından, asıl boşluk sanayi politikasındaydı. Bu alanda planlama ve örgütleme can alıcı bir ihtiyaçtı ve Vesenka giderek bu boşluğu doldurmaya yöneldi. Vesenka'nın 23 Aralık 1917-5 Ocak 1918 tarihli kararnamesinde öngörülen örgütlenme, "her sanayi kolu için özel komisyonlar" içeriyordu. Öte yandan, Rusya'daki büyük sanayilerin çoğu, savaş sırasında gördükleri resmi destek ve teşviklerin yardımıyla, sanayinin tümü adına söz sahibi olduklarını, üretimde eşgüdüm ve satışlarda düzenleme sağlayacaklarını şu veya bu düzeyde iddia eden merkezi organlar kurmuşlardı. Devrimin ilk haftalarında bu tür kuruluşların Sovyet iktidarıyla ilişkilerinin nasıl olacağı sürekli gündemdeydi; birkaç sanayi kolunda sendikalar önemli bir rol oynayacak kadar güçlüydüler, ama zaten devlete ait olan demiryolları dışında hiçbir alanda belirleyici bir etkileri yoktu. Hiç kuşku yok ki bazı durumlarda Vesenka'nın sanayicilerin hakkını yemeye yeltendiği oluyordu. Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bir delege, "büyük bir metal işletmesinin başına bir terzinin ve bir dokuma fabrikasının başına bir ressamın getirildiğinden", "bir bakıma bohem" bir tablonun ortaya çıktığından söz etti.[129] Bu tür şeyler gerçekten de olmuştu ve kimi zaman, Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de ileri sürdüğü ve şimdi Buharin tarafından hararetle yaygınlaştırılan teorilerle aklanmaya çalışılıyordu. Ancak bu gibi olayların daha çok işverenle yöneticilerin açıkça direnişe geçtikleri, baltalama girişimlerinde bulundukları ya da fabrikalarını terk ettikleri yerlerde meydana gelmiş olması daha muhtemeldir. Ayakta kalan kapitalist işletmelerle yeni iktidarın organları arasındaki ilişki tarzı çoğunlukla tedirgin edici, güvensiz ve adeta düşmanca bir işbirliği görünümündeydi. Vesenka'ya yapılan ilk atamalarda partiye bağlılık esas alınmış olabilir. Ancak Moskova Bölge Sovyeti Ekonomi Komitesi ile Harkov Bölge Birinci Sovnarhozu'nda işadamlarının temsilcilerinin bulunduğu kayıtlarla sabittir.[130]

cik kuruluş" olduğu, çünkü hükümetin siyasal organlarının ortadan kalkacağı sosyalizm koşulları altında, bir "yönetim" olarak varlığını sürdüreceği temasını geliştirdi *(Soçineniya,* c. XXIII, s. 36).

129. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 71.

130. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya,* c. XIII (1929), s. 559-60, VSNKh maddesi.

Devrimin ilk kışında, sanayinin adım adım Vesenka'nın elinde toplandığının, sanayi üzerinde merkezileşen bir denetim kurulduğunun en açık kanıtı, Rusya'nın en büyük iki sanayi dalı olan metal ve dokumada yaşanan olaylarda görülebilir. Her ikisinde de denetim, devrim öncesinde saptanmış esaslara göre kurulmuştu. Metalurji sanayisi Rus ekonomisinin en iyi örgütlenmiş birimiydi; bu sanayinin bütününü kapsayan Prodamet adlı ilk pazarlama örgütü 1902 kadar erken bir tarihte kurulmuştu. Savaşın dayattığı talepler, metal ürünlerinin dağıtımı için 1915'te Rasmeko adında resmi bir komitenin kurulmasına yol açmıştı. Vesenka'nın ilk uygulamalarından biri Rasmeko'yu kendi metal seksiyonunun bir yürütme organına dönüştürmek ve onu maden fiyatlarını saptamakla görevlendirmek oldu.[131] Mart 1918'de, Vesenka'nın devrim öncesi esaslara göre kurulmuş maden ve metalurji seksiyonu 750 kişinin çalıştığı etkin bir örgüttü.[132]

Dokuma sanayisi Rusya'daki büyük ölçekli sanayilerin en eskisiydi. Bütün fabrikalarının merkez bölgede toplanmış olması gibi apayrı bir özelliği de vardı, öyle ki tüm dokuma sanayisi Sovyet denetimindeki bölgede yoğunlaşmıştı. Ancak çok geçmeden başlıca yerli hammadde kaynağı olan Türkistan'la bağları kesildi. İlk dönemde kamulaştırılan fabrikalar arasında pek az dokuma fabrikasının bulunması,[133] bu sanayideki işverenlerin, diğer bazı sanayilerdeki işverenlere oranla daha uzlaşmacı olduklarını düşündürmektedir. Dokuma sanayisi ile anlaşan Geçici Hükümet, merkezi Moskova'da bulunan ve görünürdeki amacı malların daha iyi dağıtılmasını sağlamak olan Çentrokan adlı bir örgüt kurmuştu. 16-29 Aralık 1917'de yayımlanan bir kararname, Moskova Sovyeti'nin ekonomi seksiyonuna "tüm dokuma fabrikalarının dökümünü çıkarması, bunlara devlet mülkiyeti olarak el koyması ve mallarını İaşe Halk Komiserliği'nin genel devlet örgütü aracılığı ile dağıtması" için Çentrokan'ın yeniden örgütlenmesi talimatını veriyordu.[134] Bu kararname büyük bir ihtimalle, Sovyet iktidarının sanayicilerle bir anlaşma zemini bulabileceği bir örgüte temel sağlamaktan başka bir

131. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 10, madde 149; bundan birkaç gün önce, Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği tarafından hemen hemen aynı mahiyette bir kararname yayımlanmıştı (*A.g.e.,* No. 10, madde 155); ne var ki bu komiserlik sanayi örgütlenmesine ilişkin tüm yetkilerini kısa bir süre sonra Vesenka'ya devretti.

132. *Byulleteni Vissego Soveta Narodnogo Kozyaistva,* No. 1, Nisan 1918, s. 42.

133. V. P. Milyutin'e göre (*Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 112), 1 Haziran 1918'den önce, kamulaştırılan tüm işletmelerin sadece yüzde 5'i dokuma işkolundaydı.

134. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 9, madde 137.

sonuç vermedi. Ocak 1918 sonunda dokuma işçileri sendikası, şüphesiz resmi makamların da teşvikiyle bir kongre düzenledi ve sanayi için Çentrotekstil adlı bir merkezi örgüt kurulmasını öngören kararı kabul etti.[135] En sonunda Vesenka, Mart 1918'de, dokuma sanayisini yönlendirecek bir örgüt kurdu; adı işçiler tarafından önerilmiş bu örgüt, gerçekte Çentrotekstil ile Çentrokan'ın bileşiminden oluşan merkezi bir örgüttü. Yeni Çentrotekstil, tüzüğünde, "bu sanayinin tüm faaliyetini birleştiren ve yöneten bir devlet kuruluşu" olarak tanımlanıyordu. Kuruluş otuz sanayi işçisinden, on beş mühendis ile işletme yöneticisinden (Çarlık döneminin deyişiyle, "vergilendirilmiş" ya da "vergi ödeyen" grup deniyordu bunlara) ve çeşitli resmi ya da yarı resmi kuruluşların otuz temsilcisinden oluşacak, yürütme kurulu ise 11 üyeden meydana gelecekti.[136] Kuşkusuz hammadde kıtlığı tehdidi (ki 1918 sonbaharında had safhaya ulaşmıştı), bu sanayide yöneticiler, işçiler ve Sovyet iktidarı arasında nispeten üst düzeyde bir işbirliği kurulmasını kolaylaştırmıştı.

Metalurji ve tekstil sanayileri, Vesenka'nın 1918'in ilk aylarında belirli sanayi kollarında birleşik bir yönetim kurma sürecini nasıl başlattığını göstermektedir. 1915 ve 1916 boyunca Çarlık Hükümeti, savaşın sürdürülmesi için doğrudan ya da dolaylı gerekli olan malları üreten birçok sanayi için, bazen "komiteler" bazen de "merkezler" adı verilen merkez organlar oluşturmuştu[137] ve 1917'ye gelindiğinde, söz konusu sanayilerin temsilcilerinden oluşan ve niteliği pek belli olmayan idari işlerle yükümlü bu merkezi organlar sanayi üretim alanının hemen tümüne yayılmıştı. 1918'in ilk yarısında Vesenka bu organlara ya da bu organlardan arta kalanlara yavaş yavaş el koydu ve bunları *glavki* (üst komiteler) ya da *çentri* (merkezler) adı altında, Vesenka'nın yönetim ve denetimine tabi idari kuruluşlara dönüştürdü. Deri sanayisi için üst komite (Glavkoz) Ocak 1918'de oluşturuldu.[138] Bunu hızla, kâğıt ve şeker üst komiteleriyle sabun ve çay "merkezleri" izledi; bunların tümü ve Çentrotekstil Mart 1918'de etkin durumdaydı.[139] Bu organların temeli devrimden önce atılmamış olsaydı ya da sanayide çalışan

135. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 10, 1918, s. 32; No. 11, 1918, s. 43-6.

136. *A.g.e.,* No. 2, 1918, s. 43-4.

137. S. Zagorski, *State Control of Industry in Russia during the War* (Yale, 1928), s. 129'da pamuk, yün, deri, keten ve kâğıt sanayileri için komiteler oluşturulduğunu anlatıyor.

138. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 18; *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 95.

139. *Byulleteni Visşego Soveta Narodnogo Kozyaistva,* No. 1, Mart 1918, s. 28; şeker sanayisi üst komitesinin (Glavsakar) kurulduğunu ilan eden kararname *Sobranie Uzakonenii*

idari ve teknik elemanların işbirliği olmasaydı hayata geçirilmeleri çok zor olurdu. Çoğunun 1918'in baharında ve yazında yayımladıkları dergiler de, resmi görünümlerinin ardında daha çok eski ticaret gazetelerinin özelliklerini taşır nitelikteydiler. Bu dönemde Almanya'da savaş sırasında kurulmuş modeli örnek alan Rus ekonomisi, Vesenka'nın temsilcisi olduğu yaygın bir devlet denetimi altında, sanayi ile yeni devlet iktidarı arasında yoğunlaşma ve özyönetim temelinde kurulan bir uzlaşmaya doğru yöneliyormuş gibi görünüyordu. Ancak devlet denetiminin ne dereceye kadar etkili olduğu sorusuna açık seçik ve tek yönlü bir cevap vermek mümkün değildi. Ne var ki, bu denetimin etkili olması, baskı ve zorlamanın değil daha çok işbirliğinin ürünüydü. Savaşın ve devrimin çökerttiği Rus ekonomisinin anarşi ve parçalanma uçurumuna yuvarlandığı bir noktada, düzenli bir üretime dönmeyi düşünen sanayicilerin daha sağduyulu ve ılımlı olanlarıyla hükümet arasında zımni bir çıkar birliği sağlanabilirdi.[140]

Bu yüzden ilk Bolşevik programda sanayide yoğun bir kamulaştırma yer almıyordu ve Vesenka'ya "el koyma, kapatma, haczetme" gibi yetkiler verilmiş olmasına rağmen, kamulaştırma yolundaki ilk adımlar çekingen ve kesintili oldu. Sanayinin kamulaştırılması başlangıçta kendi başına bir amaç olarak değil, özel şartlara, genellikle işverenlerin ters tutumlarına bir cevap olarak ele alınmış ve bir bütün olarak sanayi dallarına değil, tek tek fabrikalara uygulanmıştı; öyle ki bu ilk tedbirler herhangi bir planlama unsurundan tamamen yoksundu. Bu ilk dönemin kamulaştırma politikasını tanımlamak için Sovyet literatüründe iki sıfat kullanılmıştı: "cezalandırıcı"ydı[141], yani kapitalistlerin direncini ya da baltalama girişimlerini etkisiz kılmayı veya cezalandırmayı amaçlıyordu; "kendiliğinden"di,[142] yani esas olarak merkezi otoritenin değil, işçilerin kendiliğinden eylemlerinin sonu-

1917-1918, No. 29, madde 377'de yer alıyor; çay merkezinin (Çentroçay) kuruluşuna ilişkin ayrıntılar için bkz. *İzvestiya Çentroçaya,* No. 1, 25 Nisan 1918.

140. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 3, 1918, s. 7-12'de zehirli gaz uzmanı ve Teknoloji Enstitüsü eski öğretim görevlisi Makavetski adında bir "uzman"ın makalesi yayımladı. Makalede Rus kimya sanayisinde gelişme ve verimliliğin ancak devlet denetiminin kabul edilmesiyle mümkün olduğu ileri sürülüyor ve bu sanayinin kamulaştırılması savunuluyordu; V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 237'de, kimya sanayisi üst komitesi Glavkim'in, Çarlık Rusyası Savaş Bakanlığı Topçuluk Yüksek Dairesi'ne bağlı kimya komitesinden oluşturulduğunu anlatmaktadır.

141. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basını, 1929), s. 137; Lenin, Ocak 1918'de, üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde, rejimin düşmanı kapitalistleri yererken "bankaların kamulaştırılmasını ve mal varlığına el konulmasını", "onları dize getirmeyi amaçlayan tedbirler" olarak tanımlıyordu (*Soçineniya,* c. XXII, s. 210).

cuydu. Bu her iki tanımlamayı doğrulayacak birçok kanıt bulunabilir.

İster Sovnarkom ister Vesenka tarafından yayımlanmış olsun, ilk kamulaştırmaların "cezalandırıcı" özelliğini kamulaştırmayı gerektiren ya da doğrulayan sebeplerin, ilk kararnamelerde daima belirtilmiş olması göstermektedir. İşçi denetimine tabi olmayı reddetme en çok ileri sürülen kamulaştırma gerekçesiydi.[143] Bir elektrik şirketi, yöneticileri devlet yardımlarına rağmen işletmeyi "tam bir mali iflasa sürükledikleri ve işçilerle anlaşmazlığa düştükleri" için kamulaştırılmıştı.[144] Petrograd'daki Putilov fabrikasına "hazineye olan borçlarından" dolayı el kondu; bir başka büyük metalurji işletmesi "yöneticilerin, şirketin işlerini tasfiye etmek niyetinde olduklarını beyan etmeleri üzerine" kamulaştırıldı.[145] Çivi üreten bir başka demir ve çelik fabrikası ise, "şirketin fabrikayı işletmeye devam edecek durumda olmaması ve hükümet açısından önemli" olduğu için kamulaştırıldı.[146] Ocak 1918'de Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde kabul edilen Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi tüm fabrikaları, madenleri ve ulaştırmayı devlet mülkiyetine geçirdi. Bu, her ne kadar yasal bir tasarruf olmaktan çok ilkelerin ortaya konmasıydıysa da, kesinlik kazanmış bir görüşü ifade ediyordu ve o tarihten itibaren kamulaştırma kararnamelerinde, kural olarak herhangi bir gerekçe gösterilmez oldu.[147] İlk kararnamelerdeki "kendiliğindenlik" öğesi cezalandırıcı özelliğe oranla çok daha belirgindi. Sovnarkom ve Vesenka tarafından çıkarılan kararnameler, esas olarak Petrograd'daki işletmeler ile başkentte büroları bulunan taşradaki tanınmış bazı işletmeleri kapsıyordu. Fakat ülkenin dört bir yanındaki irili ufaklı işletmelerin büyük bir kısmı bölge Sovyetleri, yerel Sovyetler, Sovnarhozlar veya öteki yerel organlar tarafından, ya da yerel Sovyetler'in onayı olsun olmasın, bizzat işçiler tarafından kamulaştırıldı.[148] Bazen, yerel

142. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 92; *Za Pyat' Let* (1922), s. 238; Rusça *stikiini* kelimesi için bkz. *Bolşevik Devrimi,* c. I, s. 25, not 22.

143. Bu ilk örnekler için bkz. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 4, madde 69; No. 6, madde 95; No. 13, madde 190, 191, 192; V. P. Milyutin'e göre (*İstoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* [ikinci basım, 1919], s. 115), o dönemde kamulaştırmaların yüzde 70'i, işverenler ya işçi denetimini kabule yanaşmadıkları ya da fabrikalarını terk ettikleri için yapılmıştı.

144. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918,* No. 9, madde 140.

145. *Sbornik Dekretov po Narodnomu Kozyaistvu* (1918), s. 270-1.

146. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 9, madde 130.

147. Şubat ve Mart 1918'de yayımlanan bir dizi kamulaştırma kararnamesi için bkz. *a.g.e.*, No. 27, madde 350, 351, 354-60.

148. Esas itibariyle gıda maddelerine ilişkin, erken dönemdeki bir kararname yerel Sovyetlere "bütün ticaret ve sanayi işletmelerine" el koyma hakkını da vermişti *(Sobranie Uzako-*

Sovyetler tarafından yapılan kamulaştırmalar siyasal özerklik talepleriyle el ele gidiyordu. Devrimden hemen sonra, Moskova ve Petrograd'daki dokuma fabrikaları için gerekli pamuk ikmalini sağlamak amacıyla Türkistan'a gönderilen heyet, Türkistan Sovyeti'yle Sovnarkomu'nun yerel pamuk sanayisini çoktan kamulaştırmış olduğunu keşfetmişti.[149] Uçsuz bucaksız Soyvet ülkesinde olup bitenler hakkında kesin bir tahminde bulunmak mümkün değil.[150] Ancak her şey, 1917-18 kışı boyunca kamulaştırmanın başlıca kaynağının işçi denetiminin düzensiz işleyişi olduğunu ve bölge Sovyetleri, yerel Sovyetler ve Sovnarhozlar'ın çoğu zaman kendi girişimleriyle ilgili kararnamelerden çok bizzat işçilerin eylemlerini kapsayıcı kararnameler çıkarttıklarını göstermektedir. Daha sonra Rikov'un belirttiği gibi, kamulaştırma "ihtiyaç maddeleri sorununa ya da ekonomik kaygılara aldırmaksızın devam ediyordu; ortaya çıkış nedeni sadece burjuvaziyle hesaplaşma zorunluluğuydu".[151] Bu gelişigüzel "cezalandırıcı" ya da "kendiliğinden" kamulaştırma girişiminin özelliği, yalnızca tek tek işletmelere uygulanmış olmasıydı. Daha önce tek bir birim halinde örgütlenmiş ve Ocak 1918'de yayımlanan bir kararnameyle[152] kamulaştırılmış olan ticaret filosu dışında, bir sanayinin tümünün birden kamulaştırılmasına ilk örnek, Mayıs 1918'de şeker sanayinin kamulaştırılması oldu; bunu bir ay sonra, petrol sanayisinin kamulaştırılması izledi.[153] Bununla birlikte, kamulaştır-

nenii 1917-1918, No. 1 (ikinci basım), madde 9); fakat o dönemde yasallık sorunu pek bir şey ifade etmiyordu.

149. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva,* 1918, s. 97.

150. V. P. Milyutin'in alıntıladığı istatistiklere göre (*Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 113), 1 Haziran 1918'den önce kamulaştırılan 521 işletmenin yüzde 50'si bölge Sovnarhozları, yüzde 25'i daha alt düzeydeki Sovnarhozlar ya da Sovyetler tarafından, sadece yüzde 20'si Sovnarkom ya da Vesenka tarafından kamulaştırılmıştı. Şüphesiz üst düzeydeki yetkililer için bir hayli doğru olan bu istatistiklere, daha alt düzeydeki kamulaştırmalar söz konusu olduğunda pek güvenilemez; üstelik hiçbir istatistiğin bu resmi kamulaştırmaların hangi oranda işçilerin "kendiliğinden" eyleminin sonucu olduğunu ortaya koymasına imkân yoktur. Rikov'un kamulaştırmalarla ilgili istatistiklerin güvenilmezliğine ilişkin yorumu şöyle: "Birçok rakam ileri sürülüyor, ama bu rakamların doğruluk derecesini kimse bilmiyor" (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 92).

151. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 92.

152. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918,* No. 19, madde 290.

153. *A.g.e.,* No. 34, madde 457; No. 45, madde 546. Her iki işletme de Almanya'nın Ukrayna'yı işgalinden dolayı son derece istikrarsız bir durumdaydı. Yukarıda söylediğimizin gözle görülür istisnası, kibrit ve mum fabrikalarının 6 Mart 1918 kararnamesi gereğince kamulaştırılmasıdır (*A.g.e.,* No. 29, madde 385). Kuraldışı bir durumdu bu. Kararnamenin amacı bazı temel maddelerin (pirinç, kahve ve karabiber de bunlara dahildi) dağıtımı üzerinde bir devlet tekeli kurmaktı. Kibrit ve mum fabrikalarının "kamulaştırılması" bu amacın tali bir par-

manın birimi sanayi kolu değil de fabrika olduğu sürece, işçi denetiminde varolan sendikalist eğilimleri tam anlamıyla gidermek mümkün olmadı. Sendikalist bir çizgiden çok sosyalist bir çizgiye göre örgütlenmeyi amaçlayan bir toplulukta, herhangi bir fabrikanın ya da işletmenin kaderi hakkında, deyim yerindeyse salt onun yararları göz önünde tutularak karar verilemezdi. Sanayinin tümü ya da belli bir üretim dalı ve nihayet milli ekonominin tümü tek bir bütün olarak ele alınmak zorundaydı.

Brest-Litovsk anlaşması tüm Sovyet örgütlenmesi üzerinde ciddi bir şok etkisi yarattı. Neredeyse topyekûn bir çaresizliği, parçalanışı tüm çıplaklığı ile yansıtarak ekonomi alanında son üç aya damgasını vurmuş olan yalpalama ve uzlaşma politikalarına dur demenin zamanının geldiğine dikkati çekti. Anlaşmanın imzalanması sırasında en çok vurgulanan tema "sosyalist anavatanın savunulması" için yeni bir ordunun kurulması gereği ve yaklaşan dünya devrimine duyulan kesin güvendi: Bu iki nokta 8 Mart 1918 anlaşmasını onaylayan yedinci parti konferansı kararının ana temasıydı hâlâ. Tam bir hafta sonra, anlaşmayı resmen onaylayan Dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin kararı bu iki temayı tekrarlıyor ve bunlara yeni bir tema ekliyordu — ekonomi politikasında kesin bir yön değiştirme zorunluluğu:

> Kongre, tüm işçilerin, askerlerin ve köylülerin, tüm emekçilerin ve sömürülen kitlelerin dikkatini ısrarla şu andaki en temel güncel ve zorunlu göreve çeker: İşçilerin faaliyetlerinin ve öz disiplinlerinin artırılması; her yerde ve her alanda meta üretimi ve dağıtımını mümkün olduğu kadar geniş ölçüde kapsayan güçlü, istikrarlı örgütlerin yaratılması; yıkıcı savaşın yol açtığı tarihsel olarak kaçınılmaz, fakat aynı zamanda sosyalizmin nihai zaferinin ve sosyalist toplumun temellerinin güçlendirilmesinin önündeki başlıca engeli oluşturan anarşi, düzensizlik ve parçalanmayla amansız bir mücadele. [154]

Şüphesiz Brest-Litovsk anlaşmasının sebep olmadığı, ancak tescil ettiği büyük ekonomik kayıpların dökümünü yapmanın vakti gelmişti. Bu kayıplar eski Rus İmparatorluğu sanayisinin ve çalışan nüfusunun yüzde 40'ına,

çasıydı. Ve kamulaştırma terimi kullanılmış olmasına rağmen bu iki fabrika (kararnameyi çıkaran) Vesenka'nın ya da bir başka devlet organının denetimine değil, Kooperatifler Merkez Konseyi'nin (Çentrosoyuz) denetimine tabi kılınmıştı. Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Vesenka'nın o zamana kadar sadece iki sanayinin, deniz taşımacılığı sanayisi ile şeker sanayisinin tümünü kamulaştırdığı özellikle belirtilmişti *(Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 93).

154. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 69.

demir ve çelik sanayisinin yüzde 70'ine ve şeker sanayisinin yüzde 90'ına ulaşıyordu.[155] Ülkeyi yıkımın pençesinden kurtarmak için kesin önlemler almak gerekiyordu. Öte yandan Alman tehlikesinin bir bakıma atlatılmış olması ihtiyatlı bir iyimserlik yaratmıştı. Son aylardaki karışıklıklar, haklı olarak savaşın dehşetine yorulabilirdi, şimdilik sonuna gelinmişti bunun. Sovyet Cumhuriyeti yabancı istilası kaygısından ilk kez kurtulmuştu. Sanayinin yeniden yapılandırılması, "soluk alma döneminin" ilk ve en acil göreviydi.

Siyasetteki bu yeni dönüşüme Vesenka'daki önemli değişiklikler eşlik etti. İlk başkan Obolenski birdenbire itibarını yitirmiş görünüyordu.[156] Obolenski, Buharin ve Lomov, üçü birden Brest-Litovsk anlaşmasının etkin muhalifleri olarak parti merkez komitesinin tartışmalarına katılmışlardı; orada yenilgiye uğrayınca Vesenka bürosundan çekildiler ve Vesenka'nın izlediği politikanın sorumluluğunu üstlenmediler.[157] Bu durumda Vesenka'nın karargâhının en nüfuzlu üyeleri olan Larin ve Milyutin'e yol açılmış, bir an Larin'in başkanlığa getirileceği umulmuştu.[158] Sabık Menşevik Larin, savaş dönemi Almanyası'nın devlet himayeciliğindeki sanayiye öncelik tanıyan planlı ekonomisini incelemişti ve bunlara hayrandı. Milyutin ise başından beri Bolşevik olmasına rağmen, Kasım 1917'deki koalisyon tartışmaları nedeniyle istifasının da gösterdiği gibi, hiç de uzlaşmaz bir aşırılık yanlısı değildi.[159] Larin de Milyutin de, her şeyden önce üretimdeki feci düşüşü durdurmayı amaçlayan pratik işadamları olarak ortaya çıkmışlardı. Her ikisi de planlamadan ve merkeziyetçilikten yanaydı. Temsil ettikleri politika işçi denetiminin ve "kendiliğinden" kamulaştırmanın aşırılıklarına karşı bir tepkiydi ve bir süre için Lenin'den de destek gördü.

155. Bu rakamlar Mayıs 1918'de, birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'ne sunulan bir raporda Radek tarafından verildi *(Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva,* s. 15). İlgili kayıplar hakkındaki daha ayrıntılı hesaplamalar *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 161-3'te yer almaktadır.

156. Ocak 1918'de Obolenski, Donetz madenlerinin kamulaştırılması hazırlıkları için Harkov'a gönderildi *(Narodnoe Kozyaistva,* No. 11, 1918, s. 14); Mart 1918'de,Vesenka plenumunda Donetz madenlerinin kamulaştırılması lehinde bir rapor sundu *(Byulleteni Vissego Soveta Narodnogo Kozyaistva,* No. 1, Nisan 1918, s. 34-41).

157. Vesenka'nın gazetesi *Narodnoe Kozyaistva*'nın Mart 1918 tarihli sayısı Obolenski, Lomov ve Smirnov'dan oluşan bir yazı kurulunun sorumluluğu altında yayımlandı; ikinci sayıdan itibaren (Nisan 1918) Milyutin bu gazetenin yazı işleri müdürü oldu.

158. Obolenski ayrıldıktan sonra başkanlık yapan Saveliev'in demeci için bkz. Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 624.

159. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 108-9.

Bu yeni yolda atılan ilk kararlı adım 3 Mart 1918'de —Brest-Litovsk anlaşmasının imzalandığı tarihte— Vesenka'nın yayımladığı, Larin'in imzasını taşıyan bir kararnameydi. Bu kararname sanayide teknik işletme yönetiminin işlevlerini açık seçik belirtiyordu ve aynı zamanda eksiksiz bir merkezi yönlendirme ve denetim sisteminin temellerini atmayı deniyordu. Her "merkez yönetim"(*glavk* ya da merkez), kendi denetimindeki sanayiye ait işletmeye hükümet temsilcisi ve denetleyicisi olarak bir komiser ve biri teknik diğeri idari iki müdür atayacaktı. İdari müdür işletmenin işçi, işveren ve teknisyen temsilcileri ile sendikalar ve Sovyet organları temsilcilerinden oluşan "ekonomik yönetim konseyi"nin kararlarına tabiydi. Teknik yöneticiye ise yalnızca hükümet komiseri ya da sanayinin "merkez yönetim"i tarafından itiraz edilebilirdi. Kararname, "kamulaştırılmış işletmelerde işçi denetimini uygulamanın, fabrika ya da atölye komitesinin ya da denetleme komisyonunun tüm demeç ve kararlarının ekonomik yönetim konseyinin onayından geçmesine bağlı olduğu"nu ilkeleştiriyordu; ayrıca, ekonomik yönetim konseyi üyelerinin ancak yarısının işçilerle işverenlerden oluşabileceğine ilişkin bir madde vardı.[160] Vesenka'nın 19 Mart 1918'de başlayan bir oturumunda Milyutin, "Proletarya diktatörlüğü, tüm ekonomi politikamızda tepeden tırnağa bir değişikliği kaçınılmaz kıldı," diyerek ana raporu sundu. O güne kadar uygulanmış işçi denetiminin ve kamulaştırmanın yetersizliklerini ihtiyatlı bir dille eleştirdi:

> Kamulaştırma bölge ve çoğunlukla da yerel İşçi, Asker ve Köylü Temsilcileri tarafından aşağıdan yukarıya, ya da burada olduğu gibi Sovnarkom veya Vesenka tarafından yukarıdan aşağıya gerçekleştirildi. Fakat bu kamulaştırma sisteminin kusuru genel bir plandan yoksun oluşudur. Tüm kamulaştırma süreci ekonomik durum ve sınıf mücadelesi koşullarınca, dışardan, zorla dayatıldı. Şu anda sanayimize mali destek vermek devlete düşüyor ve fiiliyatta, kamulaştırılmış işletmelerin de özel işletmelerin de birçoğu, şimdi, devlet hazinesinin desteği ile işler durumda. Bu yüzden, devlete olan borçları göz önünde tutulduğunda, kamulaştırılmış işletmelerle kamulaştırılmamış olanları birbirinden ayırt etmek gerçekten güç olacaktır ve gene aynı nedenle gelecekte henüz kamulaştırılmamış bu fabrikaları, atölyeleri vb. yönetmek ve *sanayinin kamulaştırılmasını gerçekleştirip tamamlamak* gibi bir gereklilikle karşı karşıya olacağız.

Bunun doğal sonucu, "cezalandırıcı" kamulaştırma sistemini terk edip uygun biçimde hazırlanmış ve herhangi bir sanayi kolunun tamamını kapsayan "planlı bir kamulaştırma sistemi" uygulamaktı. Böyle bir kamulaştır-

160. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistva* (1918), s. 311-15.

ma ile "üretimin artırılması" arasında bir bağıntı kurulması gerekiyordu. Ayrıca Larin, Vesenka'nın görevinin "ülkede üretilen yararlı malların miktarının artırılması" olduğunu ifade ediyordu — bugünden bakıldığında olağan bir yargı gibi görünse de, o zaman için epey yeni bir görüştü bu. Larin bayındırlık işleriyle ilgili üç büyük projeyi (Orta Sibirya'da Kuznetsk madenlerinde yoğun makina donanımı, Petrograd'da sanayinin elektriğe kavuşturulması ve Türkistan'da sulama) önerdiğinde yaşadığı dönemin çok ilerisindeydi.[161] Ukrayna ve güneydoğu Rusya'da yıkıma uğramış sanayilerin yerine Sibirya'daki madenleri ve sanayiyi geliştirmeye yönelik planlar 1918 başlarında çok tartışıldı, fakat iç savaş yüzünden kesintiye uğradı; aynı nedenlerle Türkistan'la ilgili proje de uygulanamadı. Sanayinin elektriğe kavuşturulması, daha sonra verimli hale gelecek bir düşüncenin ilk nüveleriydi ve Sovyet planlama tarihinde saygın bir yer kazandı. Fakat o dönemde, Larin henüz olmayacak hayaller kuruyordu.

Brest-Litovsk anlaşmasını izleyen kısa süreli, yüzeysel sükûnet döneminde şiddetli bir tartışmaya yol açan sorun, devrimci hükümetin kapitalist sanayinin eski yöneticileriyle olan ilişkisi oldu. Lenin'in, patronlara kendi sanayi işletmelerinin sahipliğini ve yönetimini bırakan, ancak denetimin ve yönlendirmenin devletin elinde olduğu bir rejim olarak "devlet kapitalizmi" görüşü terk edilmemişti. Vesenka ile sanayiciler arasındaki ilişkiler teşvik edilmişti; demir çelik sanayisinin nüfuzlu kişisi, ülkenin başlıca lokomotif ve vagon yapımı fabrikalarına sahip olan Meşçerski ile sanayinin gelecekteki örgütlenmesi konusunda görüşmelerin başlamış olmasında şaşılacak bir şey yoktu. Mart 1918'de Meşçerski, hisse senetlerinin yarısına kendi grubunun, diğer yarısına devletin sahip olacağı ve ortaklık adına grup tarafından yönetilecek yeni bir metalurji tröstü kurulmasına ilişkin parlak bir öneride bulundu. Bu temel üzerinde görüşmelere geçilmesi Vesenka'da küçük bir çoğunlukla kabul edildi.[162] Hemen hemen aynı zamanda Stakeyev adlı bir başka sanayici Urallar'da kendi grubunun iki yüz milyon, devletin iki yüz milyon, adı belirtilmeyen Amerikalı kapitalistlerin de yüz milyon ruble sermaye ile katılacakları bir demir çelik sanayi tröstü kurul-

161. Milyutin'in iki konuşması, V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (İkinci basım, 1929), s. 130-141'de yer alıyor. Larin'in raporu ise *Byulleteni Vsşego Soveta Narodnogo Kozyaistva,* No. 1, Nisan 1918, s. 23-34'te; resmi bir tutanak yayımlanmadığı anlaşılıyor. Milyutin'in konuşmasının bir kısmı emek politikasına da değiniyordu. Bkz. s. 105-6.

162. *Narodnoe Kozyaistvo,* No. 11, 1918, s. 22'de yer alan bir tutanağa göre, "Sovnarkom'dan bazı liderlerin" de katıldığı bir Vesenka prezidyumu toplantısında karar sadece tek oy farkla kabul edildi.

masını önerdi. Bir başka öneri de, tüm sermayenin devlet tarafından karşılanması ve tröstü devlet adına Stakeyev grubunun yönetmesiydi.[163]

Bu projeler, ki içlerinde en ciddi olanı Meşçerski projesiydi, kısa süre içinde sert bir siyasal muhalefetle karşılaştı. Brest-Litovsk anlaşmasının onaylanması konusunda yenilgiye uğrayan sol grup, Buharin ve Radek'in önderliğinde, geniş bir ekonomik cephe üzerinde hücuma geçti. 4 Nisan 1918'de bu grup bir parti toplantısında bir dizi tez sundu ve bu tezler on beş gün sonra, kısa ömürlü *Kommunist* dergisinin ilk sayısında yayımlandı.[164] Toplantıya katılan Lenin bir dizi karşı tez getirdi: Bu tezler o dönemde yayımlanmadı, fakat anlaşılan o ki, daha sonra parti merkez komitesinin onayından geçerek —alışılmadık ağırlıkta bir resmiyetle— 28 Nisan 1918 tarihli *İzvestiya*'da yayımlanan *Sovyet İktidarının Acil Görevleri* başlıklı çok kapsamlı makalenin ilk taslağının bir bölümünü oluşturdu.[165] Sonraki gün VTsIK'da Lenin tarafından halka açık bir genel tartışma başlatıldı; 3 Mayıs'ta VTsIK *Sovyet İktidarı'nın Acil Görevleri*'ne ilişkin olarak altı tezi kabul etti, bu da Lenin'in tutumunun tamamen desteklendiğini gösteriyordu.[166] Bu biçimsel zaferle yetinmeyen Lenin, polemiği sona erdiren ve kendisinin o dönemde ekonominin genel görünüşü hakkındaki en mükemmel tahlilini içeren *"Sol"un Çocukluk Hastalığı ve Küçük Burjuva Zihniyeti* adlı canlı kitapçığıyla zaten yenik düşmüş rakiplerini iyice hırpaladı.

Bir dönüm noktasına erişildiği konusunda her iki taraf da görüş birliğindeydi. Devrim iç düşmanlarının hakkından gelmiş, burjuvazi iktidardan indirilmiş, siyasal ve ekonomik burjuva yönetim aygıtı çökertilmişti; devrimin yıkıcı aşaması tamamlanmıştı. Ancak yapıcı aşamada nasıl hareket edilmesi gerektiği konusunda görüşler köklü farklılıklar gösteriyordu. Sol grup üyeleri, Ekim 1917 Devrimi'nin öncesinde ve sonrasında hemen sosyalist devrime geçiş olanağına kuşkuyla yaklaşanların tam karşıt kutbunda yer alıyorlardı; sosyalist devrimin gerçekleşmiş olduğunu ileri sürüyor ve

163. G. Tsiperoviç, *Sindikati i Tresti v Rossii* (üçüncü basım, 1920), s. 161-2.

164. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 178; bu tezler Lenin, *Soçineniya*, c.XXII, s. 561-71'de de yer almaktadır.

165. *A.g.e.*, c. XXII, s. 439-68; ilk taslağın Mart sonunda yazılmış ve kesin şeklini almış metinden bir hayli farklı olan bir parçası korunmuştur, *a.g.e.*, c. XXII. s. 412-25; merkez komitenin onayından geçtiği, muhtemelen yayımlanmamış parti arşivlerine dayanılarak, belirtiliyor, *a.g.e.*, c. XII, s. 620, not 177. *Kommunist*, No. 1, 20 Nisan 1918, s. 13, Lenin'in karşı tezleri yayımlanmamış olmasını kınıyordu.

166. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4 go Soziva* (1920), s. 206-38; Lenin'in iki konuşması (ikincisi Buharin'e bir cevaptır) *Soçineniya*, c. XXII, s. 471-98'de de yer almaktadır; altı tez için *a.g.e.*, c. XXII, s. 499-501.

hayat verici meyvelerini toplamak için sabırsızlanıyorlardı. Sol grup üyeleri somut bir program öne sürmekten kaçındılar ve esas olarak bir muhalefet grubu olarak kaldılar. Ancak söz konusu ilke apaçıktı. Yeni devlet iktidarını güçlendirmek uğruna proleter devrimin programı rafa kaldırılmak üzereydi. Nasıl ki dünya devrimi davası, "Sovyet devletinden arta kalanı korumak ve güçlendirmek" uğruna Brest-Litovsk'ta feda edildiyse, aynı şekilde ekonomik alanda da, "şimdi bütün güçler, kapitalist üretim ilişkilerini parçalamaya, hatta bu ilişkileri kısmen yeniden kurmaya karşı çıkarak, üretim kapasitesini takviye edip geliştirmeye, topyekûn bir inşa hareketine yöneltilecekti". Bu sav şöyle devam ediyordu:

> Kısmi kamulaştırmadan büyük ölçekli sanayinin genel bir sosyalizasyonuna doğru gitmek yerine, "sanayinin büyük başları" ile anlaşmalara girişmek, dışardan bakıldığında devlet girişimleriymiş görüntüsünü veren, ancak sanayiciler tarafından yönetilen ve başlıca sanayileri kapsayan büyük tröstlerin oluşumuna yol açmak durumundadır. Bu tür bir örgütlü üretim sistemi devlet kapitalizminin evrimi için sosyal temel oluşturur ve bu yönde bir geçiş aşaması yaratır.

Aynı eleştiri, "sanayi tröstleri yaratma politikasının sanayiyi kamulaştırma bayrağı altında yapılmasından" yakınan Menşevik basın tarafından da tekrarlanıyordu.[167] Lenin'in merkezi örgütlenme ve bunun gerçekleştirilmesi amacıyla önerdiği düzenlemelerle ilgili yeni ısrarları, sosyalizmden devlet kapitalizmine geri dönüşü temsil ettiği için reddedildi.

Nisan 1918 ortasında bu tartışma doruk noktasındayken, Meşçerski projesini red kararı alındı.[168] Muhalefetin bu kararın alınmasında ne gibi bir rol oynadığı tam olarak bilinmiyor; bir yoruma göre red kararı, Meşçerski grubuna ait hisse senetlerinin büyük bir kısmının Almanlar'ın eline geçtiğinin anlaşılması üzerine alınmıştı.[169] Ancak ilke tartışması bu karar söz konusu edilmeksizin devam etti. Lenin'in Sol muhalefetin eleştirisine cevabı ken-

167. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 523'te alıntılanmıştır.

168. Meşçerski projesiyle ilgili görüşmeler hakkında pek az ayrıntı yayımlandı. Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bir konuşmacı, "Bolşevikler'in, bu birinci sınıf tröst yöneticisinden, Meşçerski'den öğrenmek ve ders almak için tam dört ay harcamış olduklarını" söyledi; Rikov'a göre, Meşçerski ile Larin arasında bir plan görüşülmüş fakat bu, Vesenka Prezidyumu'nda çoğunlukla reddedilmişti (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 72, 112). Osinski'nin (Obolenski) bir makalesine göre (*Kommunist,* 27 Nisan 1918, No. 2, s. 17) partinin 4 Nisan'daki toplantısında Lenin, Meşçerski'ye, grubun büyük bir metalurji tröstünü örgütlemeyi üstlenmesi halinde 200-250 milyon ruble tutarında bir "rüşvet" vermeye gerçekten hazır olduğunu söyleyerek planı savunmuştu.

169. G. Tsiperoviç, *Sindikati i Tresti v Rossii* (üçüncü basım, 1920), s. 165.

dine özgü ve anlamlıydı. Nisan 1917'den beri devrimi dar bir burjuva çerçeveye oturtmaya çalışanlara karşı, burjuva devriminden doğrudan doğruya sosyalist devrime geçiş öğretisini savunmuştu. Ancak sosyalizme geçebilmenin zamanı ve şartları konusunda çok ihtiyatlı davranmıştı. "*Acil* görevimiz sosyalizmin 'başlatılması' değil," diyordu Nisan Tezleri'nde, "acilen İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin denetimine geçilmesidir." Ekim Devrimi arifesinde yazılmış olan *Devlet ve Devrim*'de, tekelci devlet kapitalizmine devlet sosyalizmi diyebilen sapkınlığı yermekle birlikte, savaş Almanyası'nı göz önünde tutarak "tekelci kapitalizmin tekelci devlet kapitalizmine dönüşmesi dönemi"nden söz etmişti; bu sosyalizm değil, sosyalizm yolunda atılmış bir adımdı.[170] Lenin'in "devlet kapitalizmi" derken kastettiği şey, sözde özel mülkiyete ait, ancak kapitalistler tarafından yönetilen devletin sıkı denetimi altındaki son derece merkezileşmiş ve tekelleşmiş bir ekonomi anlayışıydı. Bunu devrimden hemen sonra, işçi denetimi sisteminde gerçekleştirme girişimi, kısmen kapitalist işverenlerin kendilerinden beklenen rolü oynamayı reddetmeleri nedeniyle başarısızlığa uğramıştı.[171] Ancak Vesenka'nın denetim ve yönetiminde izlenen büyük sanayi tekelleri örgütleme politikası, Meşçerski ile görüşmelerin sonuçsuz kalmasına rağmen, büyük bir başarı sağlamıştı.[172] Sosyalizm değildi bu, fakat sosyalizme giden yolda bir adımdı. "Rusya'nın sosyalist olmaya kalkışmadan önce gerilikten kurtulması gerektiği" yolunda Menşevikler'in bel bağladığı görüşü Lenin asla tartışma konusu yapmamıştı. Lenin'in bütün hesaplarının aksine, Almanya ve Batı Avrupa proletaryasının Rus devrimine yardım elini uzatmaması yüzünden sorun büsbütün vahim bir hal almıştı. Geri kalmış Rusya'nın, Avrupa kendisine yardım edinceye kadar kendi burjuva devrimini tamamlaması, kendi gayretiyle modernleşmesi gerekiyordu.

Bundan Lenin'in "devlet kapitalizmi" savını bir suçlama olarak değil, bir övgü olarak karşıladığı sonucu çıkıyordu. VTsIK'daki tartışmada muhaliflerini alaylı bir dille mat etti:

170. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 391, 416.

171. Ne gariptir ki, uzun bir süre bundan ötürü onlara diş bilendi; Birinci Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'nde, "kapitalist sınıf," diyordu Şliyapnikov, "üretimde kendi üstlerine düşen örgütleyici rolü oynamayı reddetti" (*Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1918], s. 2).

172. Bu dönemdeki iktisat teorilerinin yetkin bir temsilcisi olan Kritsman, Vesenka'nın (milli ekonominin birleştirilmesinde) "finans kapital kuruluşlarının mirasçısı ve halefi olduğu"ndan söz ediyordu (*Oçerk Kozyaistvennoy Jizni i Organizatziya Narodnogo Kozyaistva Sovetskoy Rossii* [1920], s. 122).

Devlet kapitalizmine doğru evrim — işte bize mücadele etmemizi önerdikleri şeytan, işte mücadele edin dedikleri düşman.

Yine de Sol Komünistler'in gazetelerinde bu düşmanlarla ilgili yazıları okuyunca, bu adamlara n'oldu, nasıl oluyor da bir kitaptan yaptıkları alıntılar onlara gerçeği unutturabiliyor diye soruyorum. Devlet kapitalizminin bizim için ileri bir adım olacağını hakikatler söylüyor. Eğer Rusya'da kısa bir zamanda devlet kapitalizmini gerçekleştirirsek, bu bir zafer olacaktır. Küçük mülk sahibinin, küçük sermayenin düşmanımız olduğunu nasıl oluyor da göremiyorlar? Nasıl oluyor da devlet kapitalizmini baş düşman belliyorlar?[173]

Lenin, *"Sol"un Çocukluk Hastalığı ve Küçük Burjuva Zihniyeti'*nde bu görüşü aynı ağırlıkla ve daha ayrıntılı bir biçimde geliştirdi. Rusya değişik üretim biçimlerinin birbiriyle mücadele ettiği bir arenaydı. Fakat aslolan kimin düşman kimin müttefik olduğunu bilmekti:

Burada sosyalizme karşı mücadele eden şey devlet kapitalizmi değil, hem devlet kapitalizmine hem sosyalizme karşı tek bir vücut olarak mücadele eden küçük burjuvazi ve özel ticaret kapitalizmidir.[174]

Böylece devlet kapitalizmi sadece sosyalizme bir atlama taşı değil, aynı zamanda düşmanlarının düşmanı olarak sosyalizmin de müttefiki oluyordu.

Sadece devrimci Lenin'in değil, devlet adamı Lenin'in de büyük bir dikkatle izlemeye devam ettiği yabancı ülke Almanya'ydı. Lenin'in Almanya'nın savaş ekonomisine gösterdiği ilgi meyvelerini vermeye başlıyordu. Bu temayı büyük bir tutkuyla işlerken henüz Brest-Litovsk anlaşması imzalanmamıştı:

Evet, ders al Alman'dan! Tarih zikzaklardan, eğri büğrü yollardan geçerek ilerler. Görüyoruz ki vahşi bir emperyalizmle yan yana, en modern makina sanayisi ile sıkı bir muhasebe ve denetim temeli üzerinde disiplin, örgütlenme, yek vücut olarak birlikte çalışma ilkelerini Alman temsil etmektedir bugün.

İşte bizde eksik olan tam da budur. Öğrenmemiz gereken tam da budur.[175]

Lenin *"Sol"un Çocukluk Hastalığı ve Küçük Burjuva Zihniyeti'*nde bütün bir bölümü "devlet kapitalizminin en somut örneği" ve büyük sermayenin çağdaş tekniğinin ve planlı ekonominin "en son modeli" olarak Alman-

173. Lenin, *Soçineniya,* c. XXII, s. 481. 174. *A.g.e.,* c. XXII, s. 514.

175. *A.g.e.,* c. XXII, s. 378. Brest-Litovsk anlaşmasından sonra Almanya ile ekonomik görüşmeleri yönetmek üzere Berlin'e giden Bronski, Alman yetkililere Sovyet ekonomi politikasını açıkladığında bu yetkililerin, "sizin tasarladığınız, bizim yaptığımız şeydir; sizin 'komünizm' dediğinize biz 'devlet denetimi' diyoruz," diye cevap verdiklerini anlatır *(Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* [1916], s. 157). Lenin bu karşılaştırmayı kabul etmiş olabilir, ama buna hiçbir zaman komünizm ya da sosyalizm dememiştir.

ya'ya ayırdı. Alman devlet kapitalizminin tek hatası, devletinin "*Junker* burjuva emperyalizminin devleti" olmasıydı. Bunun yerine "*Sovyet*"i, yani proletarya devletini koyduğunuzda "sosyalizmin sağlayacağı şartların tümüne kavuşmuş" olacaktınız. Tarih garip bir oyun oynamıştı. Aynı yumurtada yan yana iki civciv bulunması gibi, 1918 başında, biri Almanya'da diğeri Rusya'da olmak üzere "sosyalizmin farklı iki yarısını" yaratmıştı. Siyasal devrim Rusya'da meydana gelmişti; ekonomik örgütlenme ise Almanya'daydı. Sosyalizme erişmek için her ikisi de gerekliydi. "Nasıl Büyük Petro barbarlıkla mücadelede ilkel silahlardan korkmaksızın, Batıcılığın barbar Rusya tarafından kabul edilmesini hızlandırmışsa", Alman devriminin başlamasını beklerken Rus sosyalistlerinin de görevi, "Almanlar'ın devlet kapitalizmini incelemek ve *diktatörlük* yöntemlerine başvurmaktan çekinmeksizin, *mümkün olan bütün güçleriyle* bunun bir an önce kabul edilmesini sağlamaktı".[176] Lenin'in eserlerinde Büyük Petro'ya —ya da belki herhangi bir Rus çarına— takdir dolu tek atıf bu olsa gerek. Böylece Lenin, devrimin birinci aşamasıyla ikinci aşaması arasında çok kesin bir ayrım yapmış oluyordu. "Sömürücülerin direncini kırma görevi esas olarak 7 Kasım (25 Ekim) 1917 ile aşağı yukarı Şubat 1918 dönemi arasında" tamamlanmıştı. Öte yandan, "proleter muhasebeciliği ve denetimi örgütleme görevimiz, sorunlar üstüne düşünen herkesin açıkça gördüğü gibi, mülksüzleştirenleri derhal mülksüzleştirme görevimizin *gerisinde kaldı*." Bir sonraki aşamanın "radikal görevi ise kapitalizmden daha üstün bir sosyal düzen yaratmaktı"; bu da, "emeğin üretkenliğini artırmak ve bu hedefle bağlantılı olarak (ve buna erişmek için) üretimi daha yüksek düzeyde örgütlemek" anlamına geliyordu. "Sizden alınmış olan ne varsa yağmalayın," sloganı ilk aşama için tamamen yerindeydi; ikinci aşamada sloganın, "yağmalananların sayımını yapın, bunların israf edilmesini önleyin ve bunları dolaylı ya da dolaysız kendine mal etmeye kalkışarak disiplini bozanları kurşuna dizin" olması gerekecekti.[177] Birinci aşamada devlete karşı duyulan sosyalist bir düşmanlığı ve burjuva devlet aygıtını parçalama gereğini vurgulamak önemli görülmüştü: Lenin'in *Devlet ve Devrim*'de vurguladığı da buydu. Buharin *Devlet ve Devrim*'i Nisan 1918'de *Kommunist*'te irdelerken "şimdiden... köhnemiş olanı, dünün sorununu" alıntılamıştı sadece;

176. *A.g.e.*, c. XXII, s. 516-17; Lenin yaklaşık üç yıl sonra bu pasajı belirtirken, bile bile ya da tesadüfen Büyük Petro'ya atıfta bulunmayı unutmuş (*A.g.e.*, c.XXVI, s. 326).

177. *A.g.e.*, c. XXII, s. 493. Ünlü *"Grab' Nagrablennoe"* cümlesinin İngilizce'de veciz bir karşılığı yoktur. Lenin buna "mülksüzleştirenleri mülksüzleştirme" diyor kısaca.

yarının görevini, "muhasebeyi, denetimi ve disiplini gerektiren her şeyi" ise sessizce geçiştirmişti.[178] Birinci dönemde "işçi denetimi" genel slogan olmuştu; şimdi ise sosyalizme giden yol olarak örgütlenme üzerinde durulması bu sloganı unutturmuştu:

> Çar döneminde binlerce, Kerenski döneminde yüz binlerce insanı örgütledik. Bu hiçbir şey demek değildir, politikada bunun bir önemi yok. Hazırlık çalışması, bir hazırlık sınıfıydı bu. İşçilerin öncüleri on milyonlarca insanı örgütlemeyi öğrenmedikçe sosyalist sayılamayacaklar, sosyalist toplumun yaratıcıları olamayacaklar ve örgütlenme için gerekli tecrübeyi edinemeyeceklerdir. Örgütlenme yolu uzun bir yoldur ve sosyalizmi inşa görevi sürekli ve sabırlı bir çalışmayı ve henüz yeterince sahip olmadığımız tecrübeleri gerektirir. Bizden daha gelişmiş olan, hemen ardımızdan gelen kuşağın bile sosyalizme tam bir geçişi gerçekleştirmede işi epey zor olacak.[179]

Lenin o dönemde örgütlemenin önemini belki de bilerek abartıyordu. Eğer bir tüccar ona demiryollarında bir düzelme olduğunu söylemişse, "Böyle bir övgü bence yirmi komünist kararnameden on kat daha değerlidir," diyordu. Demiryolları "kilit" önemdeydi; "kentle kırsal kesim arasında, sanayi ile tarım arasında sosyalizmin temel dayanağı olan somut bağın göstergelerinden biri"ydi.[180] Burada, iki yıl sonra Lenin'in hayallerini dolduracak olan her derde deva elektriklendirme kampanyasının ilk belirtileri sezilmektedir.

Mayıs 1918'de sanayinin örgütlenmesine ilişkin tartışmaya son verildi; taraflardan hiçbiri için kesin bir zafer değildi bu. Bir yandan kapitalistlerle bir anlaşmaya varılması hakkındaki öneri reddedilmiş ve yenilenmemişti; kapitalistlerle "devlet kapitalizmi" bayrağı altında bir uzlaşma imkânı ortadan kalkmıştı. Öte yandan yerel özyönetim ve "işçi denetimi"nin Sol muhalefet tarafından savunulması da tavsamış oldu; günün sloganları örgütlenme ve merkezileştirmeydi. Meşçerski planının reddedilmesini, kamulaştırmayı tartışmak üzere Mayıs ortasında Moskova'da Vesenka tarafından düzenlenen bir metalurji sanayisi konferansı izledi. Esas olarak ilgili işletmelerin işçi ve teknik personelinin temsilcilerinden oluşan konferansa, Larin başkanlık ediyordu. Konferansta Lenin'in Sovnarkom adına gönderdiği bir mektup okundu. Mektupta farklı işletmelerin mühendislerle uz-

178. *A.g.e.*, c. XXII, s. 489; *Devlet ve Devrim*'de devlet aleyhindeki görüşlerini hatırlatarak Lenin'in şimdiki tutumunu gözden düşürmeye kalkışan Buharin'e yönelttiği kınamayı, *"Sol"un Çocukluk Hastalığı ve Küçük Burjuva Zihniyeti*'nde tekrarladı (*A.g.e.*, c. XXII, s. 527-8).

179. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 487. 180. *A.g.e.*, c.XXII, s. 494.

manlardan meydana gelen tek bir yönetim altında birleştirilmesi ve "tam bir emek disiplini" sağlayan kuralların kabul edilmesi şartıyla kamulaştırmadan yana olunduğu belirtiliyordu. Teknisyenler oylamaya katılmadılar, fakat tartışmaları da engellemediler. Durum mantıki olarak bir zorunluluğu dayatıyordu: Meşçerski'nin yarı yarıya kamulaştırma projesi reddedildiğine göre, tam kamulaştırma akla uygun tek alternatifti. Konferansın sonunda, "fabrikaların derhal kamulaştırılmasını ve fabrikaların birleştirilmesinin gerçekleştirilmesini" destekleyen bir karar alındı ve Lenin'in "zorunlu tröstleşme" ilkesine göre Vesenka tarafından kurulmuş tröstlerin ilki ve en önemlisi olan "devlet birleşik metalurji fabrikalarını" (Gomza) örgütlemek üzere Vesenka'nın himayesinde geçici bir komite atandı.[181] Ulaştırma dışında tek bir bütün olarak ele alınan ilk sanayi olan şeker sanayisi de iki hafta önce bir Sovnarkom kararnamesiyle kamulaştırılmıştı.[182]

Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi 26 Mayıs 1918'de Moskova'da toplandı. Bu kongre bir tür ekonomi parlamentosu olarak tasarlanmıştı. Oysa bunun yerine Vesenka'dan, Vesenka'nın *glavklar*'ından ve merkezlerinden, bölgesel ve yerel Sovnarhoz'lardan ya da diğer ekonomik kuruluşlardan ve sendikalardan oy hakkına sahip 100'den fazla delege gönderilmişti; ayrıca 150 kadar gözlemci delege vardı.[183] Kongreye Vesenka'nın başkanlığına yeni atanmış olan Rikov başkanlık ediyordu.[184] Sol muhalefetin sesi bir kez daha yükseldi. Resmi görevi parti merkez komitesinin selamlarını kongreye iletmek olan Buharin, "bayrağı 'komünizme doğru' yükselteceklerine kapitalizme geri çeken kimselerin bulunduğunu," biraz iğneleyici bir dille belirtti. Obolenski bu yeni düzenleme gereğince "üretimin anahtarlarının kapitalistlerin elinde kalmasından" korkuyordu. Sosyalizmin kapitalistlerden öğrenilmesine ilişkin cümlenin 1890'larda "sözde Marksist" (ve şimdiki burjuva) Struve tarafından icat edildiğini kongreye hatırlatan Lomov, işçi denetimini savunmak için geriden hücuma geçti ve sonraki yıllar boyunca bütün muhalefet gruplarının dillerine dolayacakları görüşü dile getirdi:

181. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 22; bu konferans hakkında bkz. *a.g.e.*, c. XXIII, s. 538-9, not 4 ve J. Bunyan, *Intervention, Civil War, and Communism in Russia* (Baltimore, 1936), s. 379-81.

182. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 34, madde 457.

183. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. VI-X, 82 (Bu metinde toplam delege sayısında açıkça bir baskı hatası vardır).

184. Rikov'un temiz Bolşevik geçmişi ve tarafsız görüşleri, onun sabık Menşevik Larin'e yeğ tutulmasını sağladı; Larin ve Milyutin Vesenka'nın "Ekonomi Politikası Seksiyonu"nun yöneticileri olarak kaldılar.

Her çareye başvurarak —kamulaştırarak, merkezileştirerek— ülkemizin güçlerini boğazlıyoruz. Milli ekonomimizin bütün dallarında kitlelerin canlı yaratıcı güçle bağı kesiliyor. [185]

Fakat teoriden yapılan fedakârlık ne olursa olsun, üretimi artırma ve örgütleme konusundaki pratik ihtiyacın gerçekliği kongreye hâkim oldu. Ana raporu hazırlayan Milyutin'in önerileri geleceğe ilişkin iyimser değerlendirmeleri kadar eleştirilmedi; Vesenka'nın başkanı sıfatıyla Rikov topyekûn bir kamulaştırma politikasından yana konuştu. O zamana kadar izlenen ampirik yöntemler ne ekonomik anarşiye etkili bir panzehir olmuştu ne de sosyalizmin kuruluşuna gerçek bir katkıda bulunmuştu. Tek tek her işletmenin kamulaştırılması sosyalizm değildi, bu olsa olsa sendikalizmdi. Sanayilerin tümden kamulaştırılması bile yeterli değildi.

Her zaman için, uluslararası sosyalist bir devrimin gerçekleşmesi şartıyla sosyalist bir *toplumu* örgütlemenin mümkün olacağını düşündüm [diyordu Rikov], fakat sosyalist bir *sanayi kolu* örgütlemek, tek bir fabrikayı ya da işletmeyi *sosyalleştirmek* — Beni affedin ama hiçbir sosyalist ne şimdiye kadar böyle önerilerde bulundu ne de bundan sonra bulunabilir. [186]

Ancak yarı sosyalist-yarı kapitalist bir ekonominin bağdaşmazlığına ilişkin öğreti böyle açıkça dile getirilmekle beraber, "kamulaştırmayı sadece sanayinin belli bir kısmında yapmak ve böyle kamulaştırılmış işletmeleri idare etmek durumunda olunduğunu" da kabul etmek gerekiyordu ve bu yüzden en önemli olandan başlamak zorunluydu.[187] Kongrenin asıl kararında ise daha ılımlı olan şu noktaya yer veriliyordu:

Üretimin örgütlenmesi alanında kamulaştırma çalışmasını tamamlamak ve tek tek işletmelerin kamulaştırılmasından (ki bunların 304'ü kamulaştırılmış ve işleme konmuştur) sanayi kollarının ve öncelikle metalurji, makina yapımı, kimya, petrol ve dokuma sanayilerinin kamulaştırılmasına geçmek kaçınılmazdır. Kamulaştırma süreci rasgele olmaktan çıkarılmalı ve özellikle ya Vesenka ya da Vesenka aracılığı ile Sovnarkom tarafından gerçekleştirilmelidir. [188]

Kongre ticaret, maliye ve iş disiplinine ilişkin olarak da kararlar aldı. Biri komün çiftliklerinin yararlarına ilişkin olmak üzere, çeşitli kararlar çıkartan bir tarım seksiyonu bile vardı; ancak kongrenin bütün bu kararları dikkate alacak vakti yoktu.[189] Tartışmaların genel etkisi hem Vesenka'nın faaliyet alanını sınırlandırmak, hem de otoritesini artırmak yönünde oldu. Ve-

185. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva,* 1918, s. 7, 63, 73, 75.
186. *A.g.e.*, s. 98. 187. *A.g.e.*, s. 113.
188. *A.g.e.*, s. 473. 189. *A.g.e.*, s. 273-4, 460-3.

senka'nın asıl işlevinin sanayinin örgütlenmesi üzerinde yoğunlaşmak olduğu onay gördü ve bu alanda kesin yetkiye sahip oldu.[190] Uyumlu bir Sovyet sanayi politikası, kaynak eksikliğinin, özellikle de vasıflı personel eksikliğinin bu politikanın bilfiil uygulanmasını aksatmaya devam etmesi bir yana, ilk kez Mayıs 1918'de mümkün bir hale geldi.

Bununla birlikte olaylar bu gidişatı kısa sürede hızlandıracaktı. Öyle ki daha Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nin Moskova'daki toplantısı sırasında Çekoslovak birlikleri Urallar'da silaha sarılmaktaydı: Haziran ayında iç savaşın hızla geliştiği ve İtilaf Devletleri müdahalesinin başladığı görüldü. Bütün bunlar Moskova'da gerginliği artıracak ve sanayinin daha sıkı örgütlenmesini ve denetlenmesini acil bir zorunluluk haline getirecek gibi görünüyordu. Fakat harekete geçirici ilk itki başka bir yerden geldi. Brest-Litovsk anlaşmasından sonra Ukrayna'nın Almanya tarafından işgali Almanlar'ın Rus kaynaklarına duyduğu ilgiyi artırmıştı ve Rus ağır sanayi hisse senetlerinin Alman grupları tarafından geniş çapta satın alındığı görülüyordu. Bu sürecin böyle devam etmesi halinde Rus sanayisinin önemli bir kısmının Almanya'nın eline geçeceğinden ve Almanya'nın kamulaştırma aleyhindeki diplomatik müdahalesinden korkuluyordu. Bazı raporlara göre, Moskova'daki Alman elçisi Mirbach şimdiden protesto etmesi için talimat almıştı.[191]

190. Vesenka'nın yükselişi kısmen, sanayi politikasından uzaklaştırılınca görevi esas itibariyle dış ticareti denetlemekten ibaret kalan Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği'nin zararına gerçekleşti. Bu komiserliğin evrimi, Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde komiser yardımcısı Bronski tarafından anlatıldı *(A.g.e.*, s. 161-2). Vesenka, 39 kişiden oluşan bir dış ticaret seksiyonu bile kurdu (*Narodnoe Kozyaistvo,* No. 1, 1918, s.11), fakat bu alandaki faaliyeti hakkında pek az ipucu var.

191. Almanya'nın bir eylem tasarladığına ilişkin hiçbir kanıt olmadığı ortaya çıkıyor; fakat çeşitli tedbirleri içeren bir kararnamenin çarçabuk yayımlanmasının bu tür bir eylemden duyulan korkudan ileri geldiğini iki ayrı tanıklık doğrulamaktadır (M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 285-6; S. Liberman, *Building Lenin's Russia* (Chicago, 1945) s. 24-6). Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde, bir ay önce Radek, "Alman vatandaşların Rus işletmelerindeki hisse senetlerini geri satın almak" gereğinden söz etmiş ve burjuvazinin her çareye başvurarak "kendi hisse senetlerini Alman vatandaşlara satmaya ve her türlü sahte ve hayali anlaşmayla Almanya'nın yasal desteğini sağlamaya kalkıştığından" yakınmıştı *(Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* [1918], s. 16). Bronski (belirten Y. S. Rozenfeld, *Promişlenneya Politika SSSR* [1926], s. 99-100) biraz farklı bir yorum getiriyor. Brest-Litovsk anlaşması son aşamasındayken, özellikle Rusya'da el konulmuş Alman mallarına toptan bir tazminat saptamak için Berlin'de Alman hükümetiyle görüşmeler yapılıyordu (Sovyet heyetine Bronski başkanlık ediyordu): Sovyet Hükümeti anlaşma sona ermeden önce bu malları mümkün olduğu kadar fazla kamulaştırmaya can atıyordu.

Bu korkular şaşırtıcı bir karara yol açtı. 28 Haziran 1918'de bütün bir gece devam eden bir oturumdan sonra Sovnarkom, tüm önemli sanayi dallarını kamulaştıran bir kararname yayımladı. Kısa giriş bölümünde de belirtildiği gibi, bu kararnamenin amaçları "üretim ve iaşe alanındaki kargaşayla kararlı bir şekilde mücadele etmek" ve "işçi sınıfıyla yoksul köylülüğün diktatörlüğünü pekiştirmekti" — tarım politikasının araçları olarak yoksul köylü komitelerinin kuruluşu ile sanayideki durum arasında hayli aldatıcı bir paralellik kurma çabasıydı bu. Mal varlıklarının tümü artık "Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'nin mülkiyeti" ilan edilen sanayiler madencilik, metalurji, dokuma, elektrik, kereste, tütün, reçine, cam ve seramik, deri ve çimento sanayileriyle, buharla işleyen imalathaneler, yerel kamu kuruluşları, özel demiryolları ve daha az önem taşıyan öteki bazı sanayilerdi. Fakat bu cesur başlangıçtan sonra, bu kararnameyi kaleme alanlar bir işletmeyi kamulaştırmakla bu kamulaştırılmış işletmeyi yönetmek arasındaki Lenin ve Rikov tarafından ısrarla belirtilmiş olan ayrımın bilincine daha iyi vardılar. "Kamulaştırılmış işletmelerin yönetimini örgütlemek", "acil bir mesele olarak" Vesenka'ya ve onun seksiyonlarına bırakıldı. Ancak Vesenka bu kararnamenin kapsamına giren özel işletmelere ilişkin özgül talimatlar yayımlayana kadar, bu tür işletmeler bunları finanse etmeyi ve bunlardan gelir sağlamayı sürdürecek eski sahiplerine bedelsiz kiralanmış kabul edileceklerdi ve yöneticiler ve personel görevlerini terk ettikleri takdirde cezalandırılacaklardı.[192] Böylece 28 Haziran 1918 kararnamesi, mülkiyetin yasal olarak devlete devredilmesi ile —ki kendi başına herhangi bir pratik sonuç yaratmayacaktı bu— pratikte yönetim sorumluluğunun devlet tarafından üstlenilmesi arasındaki ayrımı sürdürüyordu. Alman müdahalesi tehdidi altında, büyük sanayiler konusunda ilk adım hızlı bir biçimde atılmıştı. İkinci adım ise belki de kararnameyi yapanların düşündüklerinden çok daha hızlı bir biçimde, iç savaşın zorlamasıyla atılmak durumunda kaldı.

(c) *Çalışma Hayatı ve Sendikalar*

Marksist program esas olarak bir "emek" politikası oluşturuyordu. Değerin biricik kaynağının emek olduğu teorisinden mantıksal çıkarsamalar yapı-

192. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 47, madde 559.

yor ve proletaryayı gelecekteki devrimin temel aracı ve başlıca yararlanıcısı olarak görüyordu. Normal olarak "işçi" platformlarında yer alan taleplere karşı kimi zaman kayıtsız kalıyor gibi görünmesinin nedeni, söz konusu taleplerin kapitalist sistemin kabulünü varsaymaları ve ancak bu sistem var oldukça bir anlam taşımalarıydı; dolayısıyla bu tür talepler ancak ikincil kabul edilebilirdi; işçilerin asıl amacı kapitalizm koşulları altında kendi durumlarının düzelmesi değil, kapitalizmi devirmek olmalıydı. *Komünist Manifesto*'da ve daha sonra ondan esinlenmiş parti programlarında işçilerin asgari talepleri olarak yer alan maddeler kendi çıkarlarından çok, devrimci amacın araçları olarak önemliydiler. Almanya'daki "Revizyonistler" ve Rusya'daki "Ekonomistler" örnekleri, tek başına ya da aşırı derecede bu asgari talepler üzerinde yoğunlaşan partilerin başlarına neler geldiğini gösteriyordu. Bu iki örneği daima göz önünde tutan Bolşevikler'in "reformist" bir parti değil, devrimci bir parti olduklarını unutmaları mümkün değildi; işçi politikalarının bu ölçütün ışığında oluşturulması gerekiyordu. Öte yandan ise Bolşevikler, burjuva bir yönetim altında bile kısmen tatmin olabilen işçilerin pratik taleplerine ilgisiz kalamazlardı. 1903'te ikinci kongre tarafından kabul edilen parti programı işgününün sekiz saate indirilmesini, haftalık tatil günü taleplerini ve bir işçi programındaki alışılagelmiş diğer konuları içeriyordu.

Aynı belirsizlik ve uzlaşma Bolşevikler'in sendikalara karşı tutumunda da vardı. Birinci Enternasyonal, sendikacılığın son derece önemli olduğunu düşünen üyelerinin (esas olarak İngiliz grubun) tutumları ile devrimci mücadeleyle bir ilgisi olmadığı için sendikacılığı gözden çıkarmaya eğilimli olanlar (esas olarak Fransızlar ve Almanlar) arasında bir orta yol tutturmuştu. 1866 Cenevre Kongresi'nde kabul edilen bir karar "kapitalizm varoldukça" sendikaların gerekli ve vazgeçilmez olduğunu kabul ediyor, fakat onları "kısır" amaçlar peşinde koşmaya karşı uyarıyor ve "ezilen milyonlarca işçinin genel kurtuluşu için mücadeleye" teşvik ediyordu.[193] Bu karar, işçi sınıfının mücadelesini sendikaların "ekonomik mücadelesi" ile sınırlamak istemiş olan Ekonomistler'in sözde amentüsüne karşı çıkan Le-

193. Karar kongrede bulunmayan Marx tarafından merkez konseyi delegelerine yazılmış bir "talimat"a dayanıyordu. Sendikaların patronlara karşı "günlük mücadelesi" "sadece meşru değil fakat zorunluydu" da. Öte yandan "sendikalar sermaye ile emek arasındaki gerilla savaşı için gerekli olmakla birlikte, *ücretli emek ve sermaye iktidarı sisteminin kendisini yıkmak için örgütlü bir güç olarak*" daha da önemliydiler: Onların temel görevi "işçi sınıfının tam kurtuluşundan" başka bir şey olamazdı (Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XIII, Kısım 1, s. 201-2).

nin tarafından 1899'da alıntılanmıştı.[194] İngilizce "*trade-unionism*" [sendikacılık] kelimesini aşağılayıcı bir anlamda kullanmak Lenin ve diğer Bolşevik yazarlarda bir gelenek olarak korunmuştu. Lenin *Ne Yapmalı?*'da, "Ekonomistler, sürekli olarak sosyal demokrasiden sendikacılığa kayıyorlar," diye yazıyor, "sosyal demokrasinin siyasi mücadelesinin, işçilerin işverenlere ve hükümete karşı ekonomik mücadelesinden daha kapsamlı ve daha karmaşık olduğunu" savunuyor ve sosyal demokratların sendikalarda mücadele verirken, sosyal demokrat sendikalar kurmaya kalkışmamaları gerektiğini düşünüyordu.[195] "Parti dışı" sendikalar ilkesi, 1906'da Stockholm'da yapılan dördüncü parti kongresinde hem Menşevikler hem Bolşevikler tarafından savunuldu ve kongre kararında yer aldı.[196] 1907 Londra Kongresi ise bu kararı tekrar doğrulayarak "sendikalarda sosyal demokrat partinin ideolojik önderliğinin" gereğine dikkat çekiyordu;[197] aynı yıl içinde daha sonra Lenin sendikaların tarafsızlığının "*ilke olarak* savunulamayacağı" görüşüne döndüğünü açıkladı.[198] Sonraki yıl merkez komitesi, bundan böyle parti tarafından temel ilke kabul edilen bu tezi benimsedi.[199] Sendika hareketini partiye bağımlı ve parti politikasının bir aracı olarak düşünme eğilimi Bolşevik öğretinin özünde de vardı zaten, ve böylece partinin sendikalara daha aktif katılımını sağlama yönündeki her girişimle daha fazla güçlendi.[200]

Bolşevikler'in emek politikası ve sendikalar karşısındaki tutumu Rusya'ya özgü durumu yansıtıyordu. 1905'ten önce, çalışma koşullarının düzeltilmesiyle ilgili hiçbir programın en ufak bir başarı şansı yoktu ve sadece gelişmemiş bir sendika hareketi vardı. Önemli grevler patlak verse de, bunlar dayanılmayacak ölçüde ağır koşullara karşı dağınık ve kendiliğinden isyanlardı. 1905'te isyancı işçiler sendikalarda değil, başlangıçtan beri siyasal ve devrimci yapılar olan Sovyetler'de örgütlendiler. Rusya'da ilk sendika toplantıları 1905 ve 1906'da yapıldı; ancak hemen ardından gelen baskı

194. Lenin, *Soçineniya*, c. II. s. 480-2; Ekonomistler'le tartışma konusunda *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 22-4'e bakınız.

195. *A.g.e.*, c. IV, s. 447-8.

196. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 79-80.

197. *A.g.e.*, c. I, s. 108.

198. Lenin, *Soçineniya*, c. XII, s. 66.

199. *A.g.e.*, c. XII, s. 138.

200. Sendikaların işçi partisinden daha önce varolduğu İngiltere'de, sendikalarla parti arasında daha yakın ilişki kurma girişiminin sendikalar tarafından parti üzerinde daha etkin bir denetim kurmaya dönüşmesi; buna karşılık sendikalarla partinin hemen hemen eş zamanda geliştikleri Almanya'da uzun süren bir rekabetin eşit düzeyde işbirliği anlayışı ile son bulması anlamlıydı; Bolşevik bakış açısı İngilizler'inkine taban tabana zıttı.

döneminde sendikalar da sol siyasi partiler kadar eziyet çektiler. 1917 Şubat Devrimi sendikalara yeniden bir canlılık kazandırdı ve üye sayısının artmasına yol açtı. Şubat ve Ekim Devrimleri arasındaki dönemde sendikaların rolüne daha önce değinmiştik.[201] Ağustos 1917'deki altıncı parti kongresi, "Ekonomik Durum Üstüne" başlıklı kararında, sendikalardan, fabrika komitelerinden ve İşçi Temsilcileri Sovyetleri'nden, nitelikleri ve işlevleri arasında hiçbir ayrım yapmaksızın "işçi örgütleri" diye söz ediyordu.[202] Fakat en radikal ve en etkin işçilerin gözünde sendikalar, Sovyetler'in gücü karşısında pek sönük kalıyordu;[203] ve Bolşevikler Ekim Devrimi'ne kadar, işçi sendikalarıyla fabrika komiteleri arasında tercihte bulunurken, esas olarak Menşevikler'den oluşan ve emeğin düzenli örgütlenmesini savunan sendikalara karşı, geleceğe devrim açısından bakan ve Bolşevik çoğunluk içeren komiteleri desteklemekte her bakımdan haklıydılar.

Sovyet iktidarının zaferinden hemen sonra Bolşevikler'in tutumunda köklü bir değişiklik meydana geldi. Hayli geç bir zamanda ve yerleşik büyük ölçekli sanayi örgütlenmesinin şartları içinde doğan Rus işçi sendikaları tekil meslek ve zanaat temelinde değil, bütün olarak sanayi işkolları temelinde büyümeye yöneliyorlardı. Bu yüzden Rus işçi sendikalarının bir-

201. Bkz., s. 63-4.

202. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 257.

203. 1917'den önce de sonra da Sovyetler'in işçi sendikalarından çok daha fazla önem kazanmalarının başlıca sebeplerinden biri, işçileri olduğu kadar askerleri (yani köylüleri) de temsil etmeleriydi. Ocak 1918'de, birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde Zinovyev, 1917 Sovyetleri'ni 1905 Sovyetleri'yle kıyaslarken "Onların gücü askerlerin işçilerle birleşmiş olmasından ileri gelmektedir," diyordu (*Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1918], s. 72). Fakat Sovyetler'i işçi sendikalarını temsil ediyormuş gibi göstermeyi amaçlayan bu düşünce sosyalizm döneminde işçi sendikaları ikileminin bir ön belirtisiydi; eğer yönetimin organları resmen işçileri temsil eden organlardıysa, geleneksel sendikalara ne gibi bir yer verilecekti? Buna karşılık yalnızca sendikaların işçileri temsil etmeleri gerektiğini ileri süren Menşevikler'in, Sovyetler'in işçileri temsil ettikleri görüşünü kabul etmemeleri mantıklıydı (İkinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde Menşevik karara bkz. s. 186). Sovyetler'le işçi sendikaları arasındaki çekememezlik, en azından yerel planda, 1920-21 kışı boyunca da devam etti; o sıralarda sendikalar konusundaki tartışmada, Zinovyev'e göre, illerdeki parti çevrelerinde Sovyetler'in işçi sendikalarını gereksiz kıldığı görüşü bir hayli yaygındı (*Partiya i Soyuzi*, G. E. Zinovyev, basımı 1921, s. 3-4). Bu görüşü savunanlardan biri olan Miyasnikov (*a.g.e.*, s. 282-7) birkaç ay sonra partiden atılmıştı (bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 194, 196). Almanya'da Kasım 1918'de Sovyetler kurulduğunda da aynı sorun başgösterdi. Aralık 1918'de Alman Komünist Partisi'nin kuruluş kongresinde bir delege "sendikaları terk ediniz" sloganını önerdi ve Rosa Luxemburg bile, sendikaların yerini İşçi ve Asker Temsilcileri Konseyleri ile fabrika komiteleri alınca sendikaların ortadan kalkacağını düşünüyordu (*Bericht über die Verhandlungen des Gründungparteitages der KPD*, 1919, s. 16, 80); o dönemde Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin Sol kanadı sendikaların İşçi Temsilcileri Konseyleri içinde erimeleri gerektiğini ileri sürdü (E. Prager, *Geschichte der USPD* [1922], s. 192).

çoğu Batılı sendikalara kıyasla üyelik açısından daha kapsayıcı ve daha genelleşmiş bir yapıya sahipti ve kendilerini belirli bir meslek grubunun değil, bütün işçilerin temsilcisi olarak görüyorlardı.[204] Rus işçi sendikalarının faaliyette bulunmak zorunda kaldıkları karmaşık devrimci durumun pekiştirdiği bu gelenek, Sovyet politikasının yeniden inşaya ilişkin ihtiyaçlarıyla tamamen bağdaşıyordu. Devrimci hükümet, öncelikle, Batı demokrasilerinde uzun zamandan beri yürürlükte olan iş yasası düzenlemelerini, Rusya'nın mevcut şartlarındaki uygulanabilirliğine pek aldırmaksızın, yürürlüğe koymaya girişti. Devrimden dört gün sonra, günde 8, haftada 48 saat çalışma ilkesini getiren, kadınlarla gençlerin çalışmalarını sınırlandıran ve 14 yaşından küçüklerin çalıştırılmasını yasaklayan bir kararname yayımlandı.[205] 11-24 Aralık 1917 ve 22 Aralık 1917-4 Ocak 1918 kararnameleri işsizlik ve hastalık sigortası hakkında hükümler içeriyordu.[206] Bu "koruyucu" iş yasası politikasını işçileri temsil eden merkezi bir organla işbirliği yapmadan hayata geçirmek imkânsızdı. Böylece sendikalar yaratılmış olan bu gedikten içeri sızdılar ve buna bağlı olarak durumları güçlendi. Başka bir mekanizma olmadığından, Aralık 1917 kararnameleri gereğince sosyal sigortaların yönetimi sendikalara verildi.[207] İkinci olarak Sovyet Hükümeti acil olarak, fabrika komitelerinin ve işçi denetiminin yol açtığı artan anarşiye karşı denge sağlayacak bir ağırlığa ihtiyaç duymaktaydı ve bunu belirli grup çıkarlarına karşı işçi sınıfının genel çıkarlarını temsil ettiğini ileri süren bir örgütte bulmuş oldu. İşçi sendikaları burada da kendi hesaplarına bir zafer kazanmış oldular. Fabrika komitelerinin düzenli sendikal örgütlenmeye bağımlı kılınması hem sendika politikasının hem de Sovyet politikasının amacı haline gelmişti.

204. Tomski 1920'de Rusya'ya gelen İngiliz İşçi Partisi heyetine "bizim taktiğimiz, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan taktikten tamamen farklıdır. Bu ülkelerde sendikalar sadece kendi üyelerinin durumunu düzeltmeyi denerler; oysa biz tüm işçi sınıfının durumunu düzeltmeye çalışıyoruz," demişti (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 118).

205. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 1 (ikinci basım), madde 6. Bir yıl sonra Narkomtrud, kararnamenin gençlerin iş günlerini sınırlayan ve çocukların çalıştırılmasını yasaklayan maddesinin uygulanmasını zorunlu kılan bir talimat yayımladı, çünkü bu tedbirlere aldırış edilmiyordu; 1918'in sonunda, yeni bir kararname çocukların çalıştırılmasını yasaklıyordu (*Sobranie Uzakoneii, 1919*, No. 1, madde 7). İşgücü sıkıntısının had safhaya ulaştığı iç savaş döneminde bu tür yasaklar pek az etkili oldu.

206. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 8, madde 111; No. 13, madde 188.

207. Çok daha öncesinden genişletilmiş VTsIK'ya 50 sendika temsilcisinin kabul edilmesi sonucu, sendikalar resmi kimlik kazanma yoluna girmişlerdi (Bkz. *Bol,ševik Devrimi*, c. 1, s. 110).

Hükümetle işçi sendikaları arasındaki yeni ittifak, Kurucu Meclis'in kapatıldığı sırada, Ocak 1918'de Petrograd'daki Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nin ilk toplantısında açıkça onaylandı. Ekim Devrimi'nin başarısı sendikaların siyasal görünümünü de etkilemişti: Oylamaya katılan 416 delegenin 273'ü Bolşevik, 66'sı Menşevik'ti.[208] Hükümetle işçi sendikaları arasındaki ilişkinin geleceği bir anda kongrenin temel meselesi haline geldi ve en şiddetli tartışmalara konu oldu. İşçi denetiminin sebep olduğu anarşinin üstesinden gelmek amacıyla hükümet ve sendikalar arasında ittifakı savunduğu halde, her zamanki sert üslubuyla, işçi sendikalarını siyasal otoriteden tamamen bağımsız kılmanın gerektiğini yazılı ve sözlü olarak dile getiren ve bu yüzden Bolşevik Partisi'nden istifa eden ya da ihraç edilen Lozovski'nin tutumu yüzünden sorun daha da karmaşık bir hal aldı. Sendikalar Merkez Konseyi'nin önde gelen öteki Bolşevik üyesi Riyazanov parti üyesi olarak kaldı, ama onun da Lozovski'nin görüşlerinden pek farklı olmayan görüşler taşıdığı herkesçe biliniyordu. Kongre'de Bolşevik Partisi'nin baş delegesi olarak görünen Zinovyev sendikaların "bağımsızlığı" görüşüne şiddetle saldırdı: Vaktiyle burjuvaziden bağımsız olmayı dile getiren bu slogan, işçi yönetimi döneminde "sabotajcıları destekleme" hakkından başka bir anlama gelemezdi. Sendikalar VTsIK'ya delegelerini yollamakla, Sovyet iktidarının bir parçası haline gelmişlerdi. Öte yandan Zinovyev, grevleri yasaklamak gibi bir niyeti olmadığını ileri sürdü (kamulaştırılmış sanayiler sorunu henüz gündeme geliyordu); hatta hükümetin kendisi grev fonuna katkıda bulunmaya hazırdı. Menşevikler'in en önemli sözcülerinden Mayski ve Martov, devrim bir burjuva demokratik devrimi olduğuna ve daha da başka bir şey olamayacağına göre, sendikaların bildik görevlerini devletten tamamen bağımsız olarak yerine getirmeye devam etmeleri gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ekim Devrimi'nden beri tutumunu değiştirmemiş olan Lozovski akıllıca davranıp bir orta yol tutturdu. Sendika-

208. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 338. Bolşevikler'in denetimi sağlama tarzı sendikadan sendikaya değişiyor ve ayrı bir incelemeyi gerektiriyordu. Bazı durumlarda sendika üyesi işçiler genellikle başlangıçtan itibaren Bolşevik sempatizanıydı; Ocak 1918 Tüm Rusya Metal İşçileri Sendikası kuruluş kongresinde 75 Bolşevik, 20 Menşevik, 52 partisiz delege, bir avuç Sol SD delege ve diğer grupçuklar vardı (*Professional'nye Soyuzi SSSR*, Y. K. Milinov basımı, 1927, s.119); aynı ay içinde birinci Tüm Rusya Dokuma İşçileri kongresinde delegelerin yüzde 52'si Bolşevik'ti (*a.g.e.*, s. 135). Öte yandan Posta ve Telgraf İşçileri Sendikası'nda Bolşevikler ancak Mart 1918'de ve hayli baskıcı yöntemlerle çoğunluğu sağlayabildiler (*a.g.e.*, s. 325-6); durum Demiryolu İşçileri Sendikası'ndaki durumun genellikle aynıydı (bkz. s. 355-6); Basın İşçileri Sendikası ise uzun süre Menşevikler'in kalesi olarak kaldı.

ların derhal "devlet organlarına" dönüştürülerek devlet kararlarını "zorla uygulamaları gerektiğini" savunan görüşe değer vermediğinden, kendisini Zinovyev'in görüşlerinden kesinlikle ayırıyordu. Fakat Menşevikler'in görüşlerinde ima edilen, sosyalizm gerçekleştiği andan itibaren sendikaların devlet aygıtıyla bütünleşmesine zaten itiraz edilemeyeceği yolundaki değerlendirmeyi kabul etti. Kongre'nin ana kararı, devrimi "sosyalist devrim" olarak selamlarken, Lozovski'nin zamanlama konusundaki daha ihtiyatlı görüşleriyle bir tür uzlaşmayı yansıtıyordu:

> Gelişmiş şekliyle sendikalar şimdiki sosyalist devrimin evrimi içinde sosyalist iktidarın organları olmalıdır... Böylece tasarlanan evrim gereğince sendikalar kaçınılmaz olarak sosyalist devletin organları haline gelecekler ve belli bir sanayi kolunda çalışanların tümünün sendikalara katılmaları devlete karşı görevlerinin bir parçası olacaktır.[209]

Böylece birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi, sendikaların devlete tabi kılınması ilkesini ortaya atmış oluyordu; bu ilke yaklaşık üç yıl boyunca, Menşevikler hariç, hiç tartışılmadı. Sosyalist ekonomide temel bir sorun olan emek politikası üstünkörü ele alınmıştı. Karar "üretimi örgütleme ve ülkenin darmadağın olmuş üretici güçlerini toparlama temel görevinin sendikalar tarafından üstlenilmesi gerektiğini," bildiriyor ve bu anlayış içinde "üretimi düzenleyen bütün merkezi kuruluşlara şevkle katılmayı, işçi denetimini örgütlemeyi, işgücünün kayda geçirilmesini ve yeniden dağılımını gerçekleştirmeyi, kentle kırsal kesim arasında mal değişimini örgütlemeyi, sanayinin sivil hayata uyarlanmasına etkin olarak katılmayı, baltalama hareketleriyle mücadele etmeyi, herkesi çalışmakla yükümlü kılmayı vb. sendikaların en acil görevleri olarak" sıralıyordu.[210] Fabrika komiteleri bir kez daha anlaşmazlık nedeni oluyordu. Bir anarşist delege fabrika komitelerini "geleceğin sosyalist düzeninin, siyasi iktidarı olmayan bir düzenin hücreleri" diye tanımlıyordu; bir diğeri sendikalardan "canlı cenazeler" diye söz ediyordu. Ancak Kongre, "fabrikalarla atölye komitelerinin, kendilerine tekabül eden sendikaların yerel organları olmaları gerektiğini" bildiren bir kararı onaylatmakta pek güçlük çekmedi.[211] Fabrika komitelerinin bir merkezden yönetilen sendikalar sistemine dahil edilmesi, küçük işçi gruplarına ait özgül çıkarların proletaryanın genel çıkarları doğrultusunda gözden çıkarılması anlamına geliyordu; zaten 1917-18 kışında ve daha

209. *A.g.e.*, s. 38, 73-5, 97-8, 364-5.
210. *A.g.e.*, s. 364. 211. *A.g.e.*, s. 85, 101, 374.

sonraki yıllar boyunca genel çıkarın esas olarak "üretimin örgütlenmesi" ve "ülkenin harap olmuş kaynaklarının onarılması" olduğunu inkâr etmek mümkün değildi. Bu savda birçok eksiklik vardı. Yine de kendi sınırları içinde geçerli bir savdı bu. Bu rolün işçi sendikalarınca kabul edilmesinin mantıksal sonuçlarından biri Sendikalar Merkez Konseyi ile Vesenka arasında sıkı bir ittifakın kurulması oldu. Fabrika komiteleri her ikisinin de başını ağrıtmıştı; her ikisi de merkezileşmeye inanıyordu ve ekonominin diğer sektörlerinden yükselen taleplere karşı sınai üretim davasını destekliyorlardı. Nasıl ki kimi zaman kapitalist ülkelerde işverenler ve sendikalar, tüketici ya da ziraatçi karşısında aralarında bir çıkar birliği olduğunu keşfediyorlarsa, benzer bir ortak çıkar da Sovyet Rusya'da bu iki önemli kuruluş arasındaki ilişkide yansımasını bulmuştu. 1918 Martı'na gelindiğinde, Sovyetler ile sendikaların organları ve işlevleri arasındaki bütünleşme ileri noktalara ulaşmıştı. Çalışma Halk Komiserliği (Narkomtrud) yöneticilerinden birçoğu şimdi, tıpkı bölgesel ve yerel temsilcileri gibi ("çalışma komiserleri" deniliyordu bunlara) işçi sendikaları tarafından atanıyordu ve Shmidt'in Narkomtrud'un resmi gazetesinde yer alan bir makalesine göre, "bütün sorun, Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi ile Çalışma Halk Komiserliği arasında oluşturulması gereken bütünleşmenin pratik şekilde nasıl gerçekleştirilebileceğiydi."[212]

Bolşevik çoğunluklu kongre yeni bir Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi seçti; başkanlığa Zinovyev, yoldan çıkmış ancak henüz pişmanlığını açıklamamış eski sekreter Lozovski'nin yerine ise Shmidt getirildi. Fakat Zinovyev başka birçok işle de görevliydi ve Mart 1918'de konseyin genel merkezi de hükümetin ardından Moskova'ya taşınınca, Sovyet işçi sendikaları hareketinde on yıl süreyle önemli rol oynayan ve sendikaların itibarının artmasına büyük katkıda bulunan Bolşevik işçi Tomski başkan oldu. Ocak ayından itibaren işçi sendikaları, danışman olarak seslerini duyurdukları bir emek politikasının temsilcileri ve uygulayıcıları olarak tanınır hale gelmişlerdi. Bu politikanın ve dolayısıyla da sendikaların en acil hedefinin üretimi örgütleyip artırmak olduğu zaten önceden kabul edilmişti. Üretimi artırmanın —ya da hızla azalmasını durdurmanın— temel şartının işi örgütlemek ve iş disiplininin uygulanmasını sağlamak olduğunun, dolayısıyla gelecek yıllarda sendikaların başlıca görevinin bununla sınırlı kalacağının anlaşılması ise daha yavaş oldu.

212. *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*, No. 2-3, 1918, s. 27-8.

Bu sevimsiz ilkenin kabulü dolambaçlı yollardan sağlandı. Daha Mayıs 1917 gibi erken bir tarihte Lenin, Tüm Rusya Köylüleri Kongresi'nde, geniş ölçekli tarım birimlerine işçi devşirmek için bir "zorunlu çalışma"ya ihtiyaç duyulabileceğinden söz etmişti.[213] Eylül 1917'de de daha genel sözlerle, kapitalist çerçeveyi aşarken "hayatın kapsamlı bir zorunlu çalışma"yı gündeme getirdiğini belirtmişti.[214] Devrimin arifesinde, *Bolşevikler Devlet İktidarını Elde Tutabilecekler mi?*'nin çarpıcı bir bölümünde "buğday tekelini ve ekmek karnelerini biz değil, savaş halindeki kapitalist devlet yarattı," diye belirtiyordu keyifle: Kapitalist devlet "kapitalizm çerçevesi içinde genel zorunlu çalışmayı, yani işçiler için cebri askeri köleliği" de yaratmıştı. İşçilerin devralarak kapitalistlere —"ve genelde *zenginlere*"— karşı uygulamaları için hazır bekleyen araçlar olduğunu söylüyordu Lenin bunların. Fransız Devrimi düşmanlarının kellesini uçurmuştu; proleter devrim ise onları kendi yararına çalışmaya zorlayacaktı. Lenin, "çalışmayana ekmek yok," diye belirtiyor ve bunun, "İşçi Temsilcileri Sovyetleri'nin iktidara geldiğinde uygulayacağı ve uygulaması gereken temel, ilk ve ana kural olduğunu" ekliyordu.[215] Bu baskının kapitalistlere uygulanacağı, işçiler için gerekli olmayacağı şeklinde ima edilen umut, devrimin zafere ulaşmasıyla birlikte yitirildi. Ama bundan açıkça vazgeçmek de kolay değildi. Ocak 1918'de yayımlanan bir kararname gereğince iş ve işçi bulma kurumları kurulunca, işverenlerin sadece bunlar aracılığıyla işçi almaları zorunlu hale getirildi; oysa işçilerin yerine getirmeleri gereken tek şart, işsiz kalınca bu kuruma kayıt yaptırmalarıydı.[216] Shmidt Ocak 1918 kongresinde, "sabotaj"dan ve "hükümet temsilcilerinin şahsında işçi sınıfı tarafından izlenen politikaya muhalefet etmekten" sorumlu olanlardan söz etti; Shmidt, "bunların kendilerine düşen işi yapmaya mecbur edilmesi için zora başvurmaktan kaçınılamayacağını," düşünüyordu.[217] Aynı ay içinde yazılmış bir makalesinde Lenin, "çalışmayana ekmek yok" cümlesini "sosyalizmin *pratik* ilkesi" olarak bir kez daha alıntılıyor ve "işlerini savsaklayan işçileri", "hapse atılmayı" hak etmiş suçlu kişiler kategorisine dahil ediyordu.[218] Ancak bu makale yayımlanmadı ve sorun iki ay boyunca askıda kaldı.

213. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 417: "zorunlu çalışma" (*trudovaya povinnost*) terimi "zorunlu askerlik" (*voennaya povinnost*) terimine benzetilerek yaratılmıştı ve zor kullanımını çağrıştırıyordu.

214. *A.g.e.*, c. XXI, s. 233. 215. *A.g.e.*, c. XXI, s. 263-4.

216. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 21, madde 319.

217. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 108.

218. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 166-7.

Brest-Litovsk krizi ve sınai üretimdeki hızlı düşüşü durdurma girişimi, iş disiplini ve teşvikler sorununu kaçınılmaz hale getirdi. 1918 Mart ayı başında anlaşmanın onaylanmasına karar veren yedinci parti kongresi "öz disiplini ve işçilerle köylülerin disiplinini yükseltmek amacıyla en enerjik, en köklü ve en sert tedbirlerin alınmasını" talep ediyordu;[219] anlaşmayı bir hafta sonra resmen onaylayan dördüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ise "işçilerden verimi artırmalarını ve kendilerini disipline sokmalarını" istiyordu.[220] Bu sorun Vesenka'nın bir oturumunda Milyutin'in sunduğu raporda geliştirildi; Milyutin, "zorunlu çalışma sorunundan, ancak kelimenin en geniş anlamıyla bir zorunlu çalışmadan; Batı'da uygulanan ve kitlelerin düşündüğü türden, herkesi çalıştıran bir çalışma zorunluluğundan değil, üretimi artırmak amacıyla iş disiplini ve işin örgütlenmesi sistemine dayalı bir zorunlu çalışma sorunundan"[221] söz ediyordu. Böyle bir plan, "ancak işçi sınıfı kitlelerinin bağımsızlığı ve çelik öz disiplini temelinde kurulabilir," diye ekliyordu.[222] Ancak sonunda sorumluluğu yüklenerek, 3 Nisan 1918'de tüm soruna ilişkin bir "düzenleyici karar" yayımlayan, Sendikalar Merkez Konseyi oldu — yeni rejimin iş disiplinine ve çalışmanın teşvik edilmesine, sendikaların bu alandaki görevlerine ilişkin yeni rejimin ilk ayrıntılı bildirisiydi bu. "Proletaryanın imhasına" yol açabilecek "ekonomik parçalanma" koşulları içinde, sendikalar "emeğin üretkenliğini artırmak ve dolayısıyla fabrika ve atölyelerde iş disiplininin kaçınılmaz temellerini atmak için canla başla uğraşmak" zorunda olduklarını görmüşlerdi. Her işçi sendikası, "bütün meslek ve işçilik kategorileri için üretkenlik normlarını saptayacak" bir komisyon kuracaktı. "Emeğin üretkenliğini artırmak için" parça başına ücret tarifelerinin uygulanması biraz tereddütle kabul edildi;

219. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 278.

220. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak*, 1939, s. 69.

221. Larin bu konuda, geniş ölçüde savaş Almanyası'nda emeğin seferber edilmesi tecrübesinden esinlenen *Trudovaya Povinnost' i Raboçii Kontrol'* (1918) adlı kitapçığını yeni yayımlamıştı; resmi *Vestnik Narodnogo Komissariata Truda*'da (No. 2-3, 1918, s. 385-7) bu kitapçığa ilişkin bir başyazı bu vesileyle ortaya çıkması mümkün olan olumsuz izlenimi dağıtmaya gayret ediyordu açıkça.

222. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 137-8; Vesenka'nın bu oturumuna ilişkin yayımlanmış tutanaklar temin edilememiştir. Lenin'e göre (*Soçineniya*, c. XXII, s. 622, not 186), kendisi Vesenka prezidyumunun bu önerilerin tartışıldığı iki oturumuna katılmıştı. Bu sorunların işçi sendikalarına aktarılıp aktarılmaması konusunda henüz bir karar verilmemişti o sırada; ele alınan tasarılar arasında "işçi karneleri" vardı. İş disiplini konusunda "kapitalistlerin, mühendislerin ve teknisyenlerin" de görüşlerini dile getirmeleri istenecekti.

ve yine "standart çalışma normunu aşan üretkenlik artışına ödenecek primler, işçiyi canından bezdirmeksizin, üretkenliği belirli sınırlar içinde artıracak yararlı bir tedbir olabilirdi". Nihayet, eğer "bazı işçi grupları" sendika disiplinine uymayı reddedecek olurlarsa, sonuçta "getireceği bütün sonuçlara da katlanarak" sendikadan atılabileceklerdi. [223]

Bu düzenlemeler çok geçmeden eleştirilere yol açtı. Sol muhalefet 4 Nisan 1918 parti toplantısında okunan ve iki hafta sonra *Kommunist*'te[224] yayımlanan tezlerinde, " 'öz disiplin' bayrağı altında işçiler arasında disiplin uygulanmasına, işçiler için çalışma zorunluluğu getirilmesine, parça başı ücrete ve işgününün uzatılmasına yönelik bir emek politikası"ndan nefretle söz ediliyor ve "üretimde kapitalist yönetimin diriltilmesiyle el ele giden iş disiplini uygulamasının işçi sınıfının köleleştirilmesine yol açacağı ve proletaryanın sadece geri tabakasının değil, öncü kesiminin de hoşnutsuzluğuna neden olacağı" sonucu çıkartılıyordu.[225] Menşevik yayın organı Bolşevikler'in, "ülkenin üretici güçlerinin canlandırılması bayrağı altında sekiz saatlik işgününü ortadan kaldırmaya ve yerine parça başı ücreti ve Taylorizm'i getirmeye yeltendiklerini"[226] duyuruyordu — emeğin üretkenliğinin artırılmasını amaçlayan bir dönemin ünlü Amerikan sistemi Taylorizm'i Lenin önceki yıllarda "insanın makina tarafından köleleştirilmesi" olarak nitelendirmişti.[227] Lenin VTsIK'da bu eleştirilere meydan okudu. "Sosyalizm için başlıca güçlüğün iş disiplinini sağlamak olduğunu anlamayanlar düşkün küçük burjuva aydınlarıdır sadece," diyordu ve "bizim proletarya diktatörlüğümüz düzenin, disiplinin ve emek üretkenliğinin teminatıdır," diye ekliyordu.[228] Sol muhalefete cevap olarak tasarlanmış olan *Sovyet İktidarının Güncel Görevleri* kitapçığının ilk taslağında, "disiplinin ve öz disiplinin en kesin şekilde uygulanmasını sağlama görevini" ele alarak şöyle diyordu:

> Burjuvazinin iktidardan devrilişinin ertesi gününde, yani kapitalizmden sosyalizme geçişin ilk aşamasında —ya da zor kullanmadan— böylesine bir görevin başarılabileceğini hayal etmiş olsaydık gülünç ütopyacılara benzerdik. [229]

Yayımlanan metinde ise ihtiyatlılıkla daha örtük bir dil kullanmıştı:

223. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 2, 1918, s. 38.
224. Bu tezler ve Sol muhalefetin gazetesi için bkz., s. 87.
225. Lenin'in *Soçineniya*'sında alıntılanıyor; c. XXII, s. 569.
226. *A.g.e.*,'de alıntılanıyor; c. XXII, s. 625, not 201.
227. *A.g.e.*, c. XVII, s. 247-8.
228. *A.g.e.*'de alıntılanıyor; c. XXII, s. 486.
229. *A.g.e.*, c. XXII, s. 424.

Ekonomiyi canlandırmanın şartı işçilerin disiplin altına alınmasını sağlamak, iş hünerlerini, dikkatlerini geliştirmek, hızı ve yoğunluğu artırarak çalışmayı daha iyi örgütlemektir.

Rus proletaryasının en bilinçli öncüsü iş disiplinini geliştirme görevini şimdiden üstlendi... Bu çalışmayı desteklemeli ve var gücümüzle ilerletmeliyiz. Parça başına ücret gündeme getirilmeli, pratiğe geçirilmeli ve denenmelidir; Taylor sistemindeki bilimsel ve ilerici olan birçok şey uygulanmalı, ücretler üretimin genel bilançosuna ya da demiryolları ve su yolları işletmesi, vb. yerlerde elde edilen sonuçlara göre ayarlanmalıdır.[230]

O dönemde en güçlü tepkilerin zorunlu çalışma projelerine karşı değil, parça başına ücretin ve üretimi teşvike yönelik diğer farklı prim tarzlarının devreye sokulmasına karşı ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Burada tehlikede olduğu düşünülen şey iş disiplininden çok eşitlik konusuydu. *Komünist Manifesto*'da belirtildiği gibi, kapitalist toplumda işçiyi "makinanın bir parçası" haline getiren şey işbölümüydü. Eşitlikçi bir toplumun kurulmasına başlangıç olarak sınai emekle tarım emeği, el emeği ile kafa emeği arasındaki farklılıklara son vermek sosyalistlerin bilinen amacıydı.[231] Bu yüzden herkese eşit ücret verilmesini sağlayacak sosyalist politikanın benimsenmesi zorunluydu. Engels Paris Komünü'nü "en alttakinden en üsttekine kadar bütün görevlilere diğer işçilere verilen miktarda ücret ödendiği" için övmüştü ve sosyalizmde işçilerin eğitimi ve yetiştirilmesi toplum tarafından karşılanacağına göre, daha nitelikli işçinin devletten en az nitelikli olanın alacağı ücretten daha fazlasını talep edemeyeceğini ileri sürüyordu.[232] Ne var ki bu açıklamalar eldeki mevcut imkânlarla nihai amaç arasındaki ayrım çizgisini belirsizleştiriyor gibiydi. Marx, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde "komünist toplumun" ilk aşaması ile daha sonraki aşamaları arasında ayrım yaptığında, ilk aşamada dağıtımın henüz ihtiyaçlara göre değil yapılan işe göre gerçekleştirileceğini açıkça belirtmişti. Üretimin "herkese ihtiyacına göre" ilkesi ile birlikte komünizmin tamamen gerçekleşmesine yetecek bir düzeye gelişine kadar, "eşit işe eşit ücret" ilkesi (aslında eşitsizlik ilkesinin ta kendisidir bu, çünkü bireylerin yetenekleri arasında daima eşitsizlik vardır) tasarlanabilecek tek eşitlik biçimi olarak kalacaktı.[233] Bunun-

230. *A.g.e.*, c. XXII, s. 454. *The System of Taylor* üzerine bir çalışma 1918'de Moskova'da yayımlandı; Lenin 1922'de kitabın ikinci basımından söz etti (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 302).

231. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. IV, s. 58. Lenin *Devlet ve Devrim*'de (*Soçineniya*, c. XXI, s. 436) ücretler arasındaki farklılıkların çağdaş *sosyal* eşitsizliğin başlıca kaynağı ve bunların ortadan kaldırılmasının devletin yok oluş şartlarından biri olduğunu söylüyordu.

232. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XVI, böl. II, s. 93; c. XIV, s. 204.

233. *A.g.e.*, c. XV, s. 274-6.

la birlikte Ekim Devrimi'nin hemen öncesinde yazılmış olan *Devlet ve Devrim*'de Lenin, milli ekonominin, "teknisyenlerin, saymanların ve *bütün* diğer yöneticilerin 'işçi ücreti'nden daha yüksek maaş almayacak" şekilde örgütlenmesini "yakın bir hedef" olarak görüyordu;[234] yine aynı dönemde yazdığı daha az teorik ve daha pratik yaklaşımlı *Bolşevikler Devlet İktidarını Elde Tutabilecekler mi?* adlı kitapçığında eşit ücret politikasına sadece "uzmanlar" için geçici bir istisna getirilebileceğini düşünüyordu.[235]

Bu öğretinin sonucu olarak şimdi Bolşevik önderler arasında ve onlardan da çok Bolşevik kitle tabanında, farklı emek türleri ya da farklı işçiler arasında ayrım gözetilmesine karşı büyük bir nefret uyanmıştı; öğreti devrimin ilk aşamasında ücretlerin eşitlenmesine ilişkin hiçbir kesin güvence sağlamamış olsa da, hiç şüphesiz, eşitliği erişilecek bir ideal olarak korumuştu. İlk kararnamelerden biri, bir halk komiserinin aylık ücretini 500 ruble ile sınırlandırırken, çalışmayan ve geçindirmekle yükümlü olduğu her kişi başına da 100 ruble vermeyi öngörmüştü — vasıflı bir fabrika işçisinin ücretine denk bir ücretti bu;[236] uzun yıllar yürürlükte kalmış bir parti kuralı da, dönem dönem belirlenen asgari bir miktarın üstünde ücret alan parti üyelerinin ücret fazlasını parti kasasına yatırmalarını gerektiriyordu.[237] Parti görüşü açısından, taraftarları arasında en vasıflı işçilerin bulunduğu Menşevikler ücret farklılığının, Bolşevikler ise ücret eşitliğinin doğal savunucuları olmuşlardı. İlk Çalışma Halk Komiseri Şliyapnikov, Narkomtrud ve Sendikalar Merkez Konseyi tarafından kabul edilmiş "genel ilkeye" göre, "ücretli işçiler arasında imtiyazlı bir grubun olamayacağını," ve ücretler ve istihdam şartlarına ilişkin politikaların "tulumlu işçiler ile ceketli işçiler arasındaki her türlü farkı ortadan kaldırması" gerektiği açıklamasını yapmıştı.[238] Ancak ücretleri eşit kılmak için özel bir çaba gösterilmediği gibi, eşitlik ilkesini uygulamak amacıyla ciddi hiçbir girişimde de

234. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 404.

235. *A.g.e.*, c. XXI, s. 263; Mart 1919 parti programında benimsenen tutum da buydu (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 291).

236. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 3, madde 46; 2 Temmuz 1918 tarihli bir kararname bir Halk Komiseri'nin aylık ücretini 800 ruble olarak saptıyordu, diğer Sovyet yetkililerin aylık ücreti 350 rubleye kadar düşüyordu; fakat bazı "uzmanlara" Sovnarkom'un onayıyla 1200 rubleye kadar aylık ücret ödenebiliyordu (*A.g.e.*, No. 48, madde 567).

237. Bu ilk kural yayımlanmamış görünüyor, ancak partinin sonraki kararlarında bu kural sık sık belirtilmişti (örneğin *VKP(B) v Rezolyutsiyak*, 1941, c. I, s. 434, 470).

238. *Protokoli II Vserossiiskogo S"ezda Komissarov Truda i Predstavitelei Birj Truda i Strakovik Kass*, 1918, s. 11, Ocak 1918. Birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde "aylık ücretlerin, vergi düşüldükten sonra azami 600 ruble olarak sınırlandırılması"na ilişkin

bulunulmamıştı. Petrograd metalurji sanayileri için ücret derecesini saptayan 19 Ocak-1 Şubat 1918 tarihli kararname, ücretler saptanırken göz önünde tutulması gereken ölçütleri şaşırtıcı bir pragmatizmle belirtiyordu: gerekli asgari geçim düzeyi, işin gerektirdiği profesyonel ustalık derecesi, özellikle ağır ya da tehlikeli çalışma koşulları ve söz konusu sanayi kolunun milli ekonomi içindeki göreli önemi. Bu esasa göre saptanmış ücret kademeleri en yüksek ücretle en düşük ücret arasında 3/2 oranı olacak şekilde değişiyordu ve olağanüstü durumlarda parça başına ücretleri, üretim normlarına uyulmaması halinde ücret kesintilerini ve yeteneksizliğin ispatlandığı durumlarda daha alt dereceye inilmesini öngören hükümler konulmuştu.[239] Bundan birkaç gün sonra, posta telgraf hizmetlerindeki ücretlere ilişkin bir başka kararname de vasıflı işçiler için ayda 215 ile 600 ruble arasında değişen bir ücret ve bir fabrika "müdürü" için 800 ruble aylık saptıyordu.[240] Resmi kararname ile saptanmış olmalarının dışında bu oranlarda yeni bir şey yoktu. Parti teorisyenlerinden bazılarının ileri sürdükleri savlar ne olursa olsun, yeni rejim farklılaştırılmış ücretler uygulamasına karşı çıkmamıştı. O sırada eleştiriye yol açan şey ise bu farklılıkları üretimi artırıcı bir teşvik olarak bilinçli ve kasıtlı bir şekilde kullanmak ve yoğunlaştırmaktı.

Mayıs 1918 birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi, ekonomi politikasının diğer yönleri hakkında olduğu gibi bu konuda da, devrimin bu ilk döneminin acil ve anlaşmazlık konusu olan sorunlarını içeren bir taslak hazırladı. Tomski, Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi delegesi olarak, "sendikaların şu andaki tüm görevlerinin savaşın çökerttiği sanayiyi canlandırma görevlerine sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu" bildirdi ve sözlerini, "Milli Ekonomi Yüksek Konseyi ve sendikalar birbirine öylesine benzeyen, öylesine bağlı örgütlerdir ki her iki örgütün ayrı ayrı taktikler uygulaması imkânsızdır," diye bitirdi.[241] Vesenka'nın ilk başkanı ve artık Sol muhalefet üyesi olan Obolenski parça başı ücretleri ve Taylorizm'i eleştirdi.[242] Lozovski Taylorizm'i "her şeyi seçkin işçiler üzerine kuran, işçi aristokrasisini güçlendiren bir teori" olarak değerlendirdi; bunun

Larin tasarısı gündeme geldi (*Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional' nik Soyuzov*, 1918, s. 82) ama bir daha bu tasarıdan söz edilmedi.

239. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 16, madde 242.

240. *A.g.e.*, No. 18, madde 262.

241. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva*, 1918, s. 10.

242. *A.g.e.*, s. 66.

bir sakınca olmadığını düşünen bir başka delege ise "en iyi Bolşeviği alır ve ona parça başına ücret verirsek normalin çok üstünde bir verim sağlanacaktır,"[243] diyordu. Kongrenin sonuçları bağlayıcı değildi. "Kamulaştırılmış Sanayilerin Yönetimi Hakkında" kabul edilen bir karara göre yöneticilerin üçte biri sendikalı işçiler tarafından atanacaktı; bu karar Sendikalar Merkez Konseyi'nin "sağlama bağlanmış belirli bir ücrete karşı, belirlenmiş, sabit bir üretim oranının garanti edilmesi"ni ilkeleştiren "Emeğin Verimliliğinin Artırılması" hakkındaki kararıyla şeklen bağdaşıyor, parça başına iş ilkesini ve "normalin üstündeki üretkenliğe prim ödenmesini" ihtiyatlı bir dille kabul ediyordu. Sendikalar "iç disiplin kurallarını" saptamayı da üstlendiler ve "bu kuralların en sıkı şekilde uygulanmasını sağlama" görevini fabrika komitelerine bıraktılar.[244] Belirli bir politikadan çok bir görüş birliği havası oluşmaktaydı. Ancak 1918 yazında bu tedrici gelişme birdenbire durdu; iç savaş ve bunun neden olduğu savaş komünizmi, bu yavaş yavaş olgunlaşan eğilimlere hızla somut bir biçim ve içerik getirdi.

(d) *Ticaret ve Dağıtım*

Uygar bir toplumda dağıtımın başlıca sorunu daima kentlerle kırsal bölgeler arasındaki ilişki olmuştur. Savaş dönemi Rusyası'nda bu ilişki doğrudan doğruya yiyecek kıtlığı şeklinde kendini göstermişti. Ekmek karnesi uygulaması Petrograd ve Moskova'da daha 1916 yılında başlamış ve Petrograd'daki yiyecek kuyrukları Şubat Devrimi'ne yol açan önemli etkenlerden biri olmuştu. Geçici Hükümet hemen bir iaşe komitesi oluşturmuş, tahılın fiyatını belirleyerek devlete teslim etme zorunluluğu getirmiş ve tekelleştirmişti. Mayıs 1917'de SD'lerle Menşevikler'den meydana gelen bir koalisyon hükümeti kurulunca, iaşe komitesinin yerini gerçek bir İaşe Bakanlığı aldı.[245] Ne var ki bu tedbirlerin karaborsayı teşvik ettiği ve köylülerin fiyatları yükseltmek için tahıllarını saklamalarına yol açtığı görüldü. İaşe Bakanlığı'nın görevleri arasında sadece tahıl tekelinin yönetilmesi ve tahıl fiyatlarının saptanması değil, köylülere kendi ürünleri karşılığında ihtiyaç duydukları maddelerin uygun fiyatlarla sağlanması da vardı. Böylece 1917 Eylülü'nde, ordunun ihtiyacı karşılandıktan sonra, dokuma üretimi fazlasının yüzde 60'ının köylülerle bir mübadele süreci başlatmak için kullanıl-

243. *A.g.e*, s. 78, 393. 244. *A.g.e.*, s. 477-8, 481-2.

ması yolunda bir karar çıkarıldı.[246] Bu düzenleme de etkili olmadı; çiftçilerin taleplerini karşılamak için tahılın resmi fiyatında iki kez yapılan artış, iktidarının son dönemi boyunca Geçici Hükümet'in kentlerdeki aç insanların da gözünden düşmesine yol açtı.

Bolşevikler Şubat'la Ekim arasında Geçici Hükümet'in adil bir dağıtım sistemi kurmakta uğradığı her başarısızlıktan alabildiğine yararlandılar. Lenin'in 1917 Nisan Tezleri, hem dağıtım hem de üretim üzerinde Sovyet denetimi kurulmasını talep ediyordu ve Nisan Konferansı kararlarında "devlet tarafından denetlenmeleri" talep edilen "en güçlü kapitalist tekeller" hem imalat hem de ticaret tekellerini içeriyordu.[247] O tarihten itibaren dağıtım, kamu denetimini ya da işçi denetimini gerektiren faaliyetler olarak genelde üretimle bir araya getirildi ve "devlet aygıtı"na dahil edildi — Lenin'in deyişiyle "kapitalizm altında tamamen 'devlet' olmayan, ancak bizimle, sosyalizm altında tamamen 'devlet' olacak aygıta".[248] Ekim Devrimi'nin ertesi gününde Petrograd Sovyeti, mal üretimi ve dağıtımı üzerinde "işçi denetimi kurulmasını" talep etti.[249] İşçi denetimine ilişkin 14-27 Kasım 1917 tarihli kararname kâğıt üzerinde, üretim yapanlara olduğu kadar dağıtım yapan işletmelere de uygulandı. Ancak kararnamenin tamamı, tıpkı devrim öncesi dönemin parti demeçleri gibi, yazarlarının düşüncesinde açıkça fabrika işçilerine hitap ediyordu; mağazalarda ve diğer dağıtım şirketlerinde çalışanlar, kelimenin en dar anlamıyla, işçi değildiler ve işçi olarak örgütlenmemişlerdi. Bolşevikler'in onlar arasında pek fazla taraftarı da yoktu. Eski İaşe Bakanlığı'nın üyeleri, Geçici Hükümet tarafından kurulmuş iaşe konseyinin emirlerini yerine getirmeyi yeğliyorlardı ve yeni atanan İaşe Halk Komiserini tanımayı haftalarca reddettiler.[250] Yeni rejim henüz kendi dağıtım aygıtını kurmasına imkân verecek kaynaklara sahip olmadığı için, mevcut ticari ve resmi dağıtım aygıtının tam anlamıyla çökmesiyle karşı karşıyaydı.

Sorun çok basitmiş gibi görünmesine rağmen çözümü sanıldığı kadar

245. *Sobranie Uzakonenii i Rasporyajenii Vremennogo Pravitel'stva, 1917*, No. 60, madde 358; No. 85, madde 478; No. 103, madde 574. Narkomprod'un yerine geçen bu bakanlık ve komiserlikten çoğu zaman Yiyecek Bakanlığı (ya da Komiserliği) diye söz edildi; fakat Rusça *prodovol'stvie* kelimesi, Fransızca'daki *ravitaillement* (iaşe) kelimesi gibi daha geniş bir anlam taşır.

246. P.I. Lyaşçenko, *Istoriya Narodnogo Kozyaistva SSSR*, c. II, 1948, s. 676.

247. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 237.

248. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 260. 249. *A.g.e.*, c. XXII, s. 6.

250. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 5, madde 88.

basit değildi. Ekim Devrimi'nden üç gün sonra yayımlanan ve yiyecek maddelerinin ve "en gerekli malların" dağıtımından ve nüfusu 10 000 ve daha fazla olan bütün kentlerde[251] yiyecek mağazalarının, lokantaların, otellerin ve un fabrikalarının denetiminden belediye yetkililerini sorumlu tutan kararname kâğıt üzerinde kalmaktan öteye geçemiyordu; çünkü mevcut bütün belgelere göre kıtlığın başlıca sebebi kentlerde dağıtımın yetersiz oluşu değil, kırsal kesimden kentlere mal sevkiyatını gerçekleştirmedeki başarısızlıktı. Orduya yapılan bir açıklama, cephedeki komiserliğin başarısızlıkları karşısında Sovnarkom'un duyduğu kaygıyı dile getiriyordu:

> Ülkede yiyecek kıtlığı yok. Toprak sahipleri, *kulaklar* ve tüccarlar bol miktarda yiyecek maddesini sakladılar. Yüksek devlet memurları, demiryolu ve banka çalışanları askerlere, işçilere ve köylülere karşı burjuvaziye yardım ediyorlar... Banka yöneticileri Sovyet Hükümeti'ne işe sağlamasını mümkün kılacak parayı vermeyi reddediyor.[252]

Bu açıklama "spekülatörlere, hırsızlara, rüşvetçi ve karşı devrimci memurlara" karşı "son derece enerjik tedbirlerin" alınacağının ipuçlarını veriyordu. Yayımlanan bir kararname bu gibilerin tümünün askeri devrimci komite tarafından *"tutuklanarak Kronstadt hapisanelerine atılacağını,"* bildiriyordu.[253] Ne var ki bu demeçlerin tonu, günah keçisi aramanın çareler bulmaktan çok daha kolay olduğunu düşündürüyordu. Bütün siyasal ve ekonomik parçalanma dönemlerinde vurgunculuk sürekli bir hal alır; Fransız Devrimi'nin ekonomiye ilişkin ilk kararnamesi yiyecek maddesi stoklayan vurgunculara karşı çıkarılmıştı. 1917'nin son günlerinde gazeteler yeni bir "çuvalcılık" olayıyla, kırsal kesimden çuvallar dolusu yiyecek maddesi toplanması olayıyla ilgilenmeye ve şehirlerde ateş pahasına satmak üzere köylülerden yiyecek maddesi satın alan "çuvallı adamların" yaptıklarını anlatmaya başladılar.[254] 24 Aralık 1917-6 Ocak 1918'de VTsIK'nın bir kararnamesi ikinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin bir kararına değinerek, Sovnarkom'a bağlı olarak bir Tüm Rusya İaşe Komitesi'nin, bunun da

251. *A.g.e.*, No. 1 (2. basım), madde 9; *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* , 1918, s. 5-6.

252. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 3, madde 29.

253. *A.g.e.*, No. 3, madde 33; askeri-devrimci komite kısa zamanda ilk Çeka'nın doğuşuna yol açacaktı (Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 151).

254. Bunyan ve Fischer'in *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* adlı kitabında (Stanford, 1934, s. 330-1) yer almaktadır; L. Kritsman'a göre, *Geroyçeskii Period Velikoi Russkoi Revolyutsii* (tarihsiz [1924?], s. 135), bu olaylar Geçici Hükümet'in buğday tekeli kurmasından sonra başlamıştır.

kendisine karşı sorumlu ve yerel Sovyetler'e bağlı yerel komitelerden oluşmasını karara bağlıyordu.[255] Ancak bu sadece, bir krizi hiçbir zaman etkili olamayacak şekilde kâğıt üzerinde uydurulan mekanizmalarla çözmeye çalışmanın bir başka örneğiydi.

Dağıtımdaki çöküş üretimin azalması kadar cesaret kırıcıydı ve önlenmesi çok daha güçtü. Üç buçuk yıllık bir savaştan sonra Rus köylüsü dokuma ürünlerine, araç gereçlere, neredeyse her tür tüketim malına susamış bir haldeydi. O sırada başlıca engel mal yokluğu da değildi. Birçok fabrika stoklarında hâlâ satılmamış mal bulunduğunu rapor ediyordu.[256] Neler olup bittiği yeterince açıktı. Devrimi düzenli ticari ilişkilerdeki genel bir parçalanma izlemişti; yeni rejimin resmi bir dağıtım mekanizması kurma yolundaki aceleci girişimleri de tamamen sonuçsuz kalmıştı. Aralık 1917 ile Mart 1918 arasında yayımlanan bir dizi kararname dokuma ürünleri, iaşe, kibrit, mum, pirinç, kahve ve karabiber alım satımının tekelini resmi kurumlara verdi.[257] Bir başka kararname tahıl ambarlarının tümünü devlet mülkiyetine aldı.[258] Hükümet kendi yöneticilerinin Geçici Hükümet döneminde kıyasıya eleştirdikleri hareket tarzını benimseyerek nakit para enflasyonuna ayak uydurmaya kalkıştı: İlk altı ay boyunca sabit tahıl fiyatlarında iki yeni artış gerçekleştirildi.[259] 16 Şubat 1918'de "çuvalcılığa karşı son derece kararlı bir mücadele yürütüleceği" ilan edildi ve çuvalcıların tutuklanmaları ve silahla direnmeye kalkışmaları halinde oldukları yerde vurulmaları konusunda yerel Sovyetler'e ve demiryolu örgütlerine emir verildi.[260] On beş gün sonra Lenin öfkeyle, "demiryollarının kaçakçılardan, ser-

255. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 12, madde 181.

256. Dokuma sanayisine ilişkin bir örnek için bakınız s. 71; Mart 1918'de maden ürünleri stokları, "görünürdeki aşırı talebe rağmen" durmadan artıyor ve satışların yüzde 60'ı karaborsada gerçekleşiyordu (*Byulleteni Vişşego Soveta Narodnogo Kozyaistva*, No. 1, Nisan 1918, s. 44-5). Ayrıca bkz. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 413.

257. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 9, madde 134; No. 12, madde 181; No. 29, madde 385.

258. *A.g.e.*, No. 25, madde 344.

259. Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bir konuşmacı, kentlerde temel besin kaynağı olan çavdar ekmeğinin fiyatının artırılması konusunda ayrıntılı bilgi verdi. 1916 başlangıcı ile Şubat Devrimi arasında çavdar ekmeğinin fiyatı yüzde 170, Şubat Devrimi ile Ekim devrimi arasında yüzde 258, Ekim Devrimi ile Mayıs 1918 arasında yüzde 181 artırılmış, yani Ocak 1916'dan beri toplam yüzde 800 oranında bir artış meydana gelmişti (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva*, 1918, s. 384).

260. L. Kritsman, *Geroyçeskii Periyod Velikoy Russkoy Revolyutsii*, tarihsiz (1924?), s. 136.

serilerden temizlenmesini" istiyor, çuvalcıları "vurguncular, kaçakçılar, tahıl tekelini ihlal edenler" ve "en büyük 'iç düşmanımız'" diye suçluyordu.[261] Fakat bu resmi kınama pek bir işe yaramadı. Hükümetin elinde, denetlediğini ve dağıttığını iddia edebileceği hiçbir mal stoku yoktu; kentlerde insanlar açlığın eşiğine gelmişlerdi; yaşamayı sadece az miktarda ve ateş pahasında bir mal dolaşımı sağlayan karaborsa mümkün kılıyordu. Bununla birlikte yetkililer çaba sarf etmekten geri durmuyorlardı. 15 Mart 1918'de Sovnarkom tahıl karşılığında köylülere satılacak malların alımı için bir milyar rubleyi aşan bir fon ayırdı.[262] Nihayet, dağıtım sorununu bir bütün olarak ele almak üzere yeni rejimin ilk sistemli girişimi olan 2 Nisan 1918 tarihli kararname, köylülerden alınacak tahıl ve diğer yiyecek maddeleri karşılığında verilmek üzere Narkomprod'a giyecekten çivi ve at nalına kadar her türlü tüketim malını tedarik etme yetkisi verdi. Dağıtım Narkomprod'un yerel organları ya da onun izin verdiği kuruluşlar tarafından sağlanacak, ancak yoksul köylüler de "muhtaç nüfusun" kendine düşen payı almasını güvence altına alacak şekilde bu dağıtım işine katılacaklardı: Böylece kararname kendi ekonomik amaçlarıyla kolayca çelişkiye düşebilecek bir sınıf temeline dayanmış oluyordu.[263] Bu kararnamelerin öncekilerden daha etkili olup olmadığı kuşkuludur. Sovyet makamlarının buyrukları büyük şehirler dışında pek az etkili oluyordu. Daha kapsamlı ticari ilişkiler kurabilecek iaşe komiteleri ya da benzer devlet organları henüz parmakla sayılacak kadar azdı.

Bu arada sorunla ilgili olarak daha umut verici görünen bir başka yaklaşım ortaya çıktı. Rusya'da kooperatifçilik hareketi yaygın biçimde gelişmiş ve üç farklı biçim almıştı: kırsal kesimdeki tarım ve el sanatlarını içeren üretim kooperatifleri, kredi kooperatifleri ve tüketim kooperatifleri. Bunların hepsi de görünürde siyasi olmayan kuruluşlardı. Özellikle kırsal kesim-

261. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, 305, 514; çok daha sonra Lenin bu vurguncuların "ekonomi ve siyaset kuramlarından bağımsız olarak insana mükemmel dersler veren yaratıklar olduğunu" söyledi (*A.g.e.*, c. XXVII, s. 41).

262. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 744, not 31.

263. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 30, madde 398. Vesenka dağıtımın yerel Sovnarhozlar'ca ve *glavklar*'ın yerel kuruluşlarınca sağlanmasını önermişti; Sovnarkom, tahıl toplamakla yükümlü bir kuruluş oluşunu göz önünde tutarak Narkomprod'un lehinde karar verdi (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva*, tarihsiz, s. 47). Böylece 2 Nisan 1918 kararnamesi Narkomprod'u iç ticaret ve dağıtımla görevli kuruluş olarak belirledi. Bununla birlikte fiyatların saptanmasından Vesenka ile Narkomprod ortaklaşa sorumluydular (*A.g.e*).

de faaliyet gösteren üretim ve kredi kooperatifleri SD'lerle, çoğunluğu kent kökenli tüketim kooperatifleri ise Menşevikler'le bağlantı kurmuştu. Lenin ilk eserlerinden birinde, *narodnik* parti programının maddeleri arasında yer alan köylü bankalarından ve "ucuz kredi"den küçümseyici bir dille söz etmişti, çünkü "bunlar sadece burjuvaziyi güçlendirip geliştirmek" için tasarlanmıştı;[264] geçmişte de sosyalistler üretim kooperatiflerine, kapitalist işletmelere dönüşme eğilimi gösterdikleri için genelde iyi gözle bakmamışlardı. 1910'da Lenin İkinci Enternasyonal'in Kopenhag Kongresi için bir karar tasarısı kaleme almıştı; kararda, üretim kooperatiflerinin "ancak tüketim kooperatiflerinin bir parçasını oluşturdukları takdirde sınıf savaşı açısından anlamlı olabileceklerini" belirtiyor, tüketim kooperatiflerini de ihtiyatlılık içinde onaylıyordu.[265] Bolşevikler şimdi gözlerini Rus tüketim kooperatiflerine çevirmişlerdi. Tüketim kooperatifleri iki kategoriye ayrılmıştı: fabrikaları odak alan işçi kooperatifleri ve esas olarak küçük burjuvazi tarafından yönetilen genel kooperatifler. Devrim işçi kooperatiflerinin yaygınlaşmasına yol açmıştı. Moskova'daki bir birleşik işçi kooperatifinin 200 000, Petrograd'daki Putilov fabrikasının işçi kooperatifinin 35 000 üyesi olduğu söyleniyordu. Ağustos 1917'de Petrograd'ta yapılan kongrede işçi kooperatifleri için özel, merkezi bir organ kurulmasına ilişkin bir karar kabul edildi.[266] Bununla birlikte bu kararın hayata geçirilemediği anlaşılıyor. Ekim Devrimi sırasında, Çentrosoyuz adıyla bilinen güçlü bir merkez organ çevresinde öbeklenmiş yedi sekiz milyon üyeli, çeşitli türlerden, yirmi ile yirmi beş bin tüketim kooperatifi vardı.[267]

İlk adım, Lenin'in 1917'nin son günlerinde, Noel sırasında Finlandiya'da kalırken tüm halkı yerel tüketici kuruluşlarında toplamak gibi epey naif bir plan kaleme almasıyla atıldı. Her kuruluşun kendisine bağlı bir satın alma komitesi olacak, hem bu şirketler hem de onların komiteleri tüketim mallarının ticaretini tekellerinde bulunduracaklardı. Ancak tasarı bu mekanizmayı, sadece mevcut kooperatifleri devralarak yaratma niyetine dönüştü: "Mevcut tüm tüketici kuruluşları kamulaştırılmalı ve belirli bir bölgedeki tüm halkı üye yapmakla yükümlü kılınmalıdır."[268] Ocak 1918'de bu tasarı Nar-

264. Lenin, *Soçineniya*, c. I, s. 143.

265. Karar tasarısı için bkz. *a.g.e.*, c. XIV, s. 434-5; Lenin'in yorumları için bkz. *a.g.e.*, c. XIV, s. 357-63.

266. E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 114-15.

267. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 451, kooperatiflerin üye sayısının "on milyondan fazla" olduğunu ileri sürmektedir.

268. *A.g.e.*, c. XXII, s. 172-3.

komprod tarafından bir karar tasarısı şeklinde yayımlandı; bu nabız yoklayıcı yaklaşım bir muhalefetin beklendiğini ve Sovyet Hükümeti'nin kendi politikasını bir çırpıda kabul ettirecek kadar güçlü olmadığını gösteriyordu. Kooperatiflerle görüşmeler yaklaşık üç ay kadar sürdü. Bolşevikler'e göre kooperatiflerin durumu ve onlara karşı alınacak doğru tavır, "devlet iktidarı proletarya tarafından ele geçirildiğinden beri kökten değişmişti". Ama ancak Brest-Litovsk krizi atlatıldıktan sonradır ki Lenin'in, "burjuva kooperatifleriyle burjuva görüşe saplanmış işçi kooperatifleri arasında bir uzlaşma" diye tanımladığı noktaya gelindi.[269] 11 Nisan 1918'de anlaşma VTsIK tarafından görüşülüp kabul edildi; yine de "temel zaafları olan uzlaşmacı bir karar" diye nitelendirildi.[270] Özür dilercesine sarf edilen bu sözler, kendi yetkilerinden henüz pek emin olmayan bir hükümete karşı bağımsız bir savunma harekâtı yürütebilen bir örgütün gücünün fiilen kabul edilmesiydi. Yayımlanan kararnameye göre tüketim kooperatifleri herkese açık olacak, "tüm halka hizmet edecekti"; öte yandan her ne kadar yoksulların 50 kapik gibi sembolik bir aidat ödeyerek üye olmaları mümkündüyse de, kooperatif üyeliği kendiliğinden ve bedelsiz gerçekleşmiyordu. Öte yandan kooperatifler de tüketim malları ticaretini Lenin'in taslağında öngörüldüğü şekilde tekellerine almış değillerdi. "Başkalarının kooperatiflere üye olmalarını teşvik etmek için",[271] kooperatif üyelerinin yıl sonunda kendi kooperatiflerinden geri alacakları yüzde beş oranında bir gider vergisi konulmuş olmasına[272] rağmen, özel ticari girişimler de kabul görmekteydi. Aynı alanda sadece iki kooperatif —"genel vatandaş kooperatifi" ve "işçi sınıfı kooperatifi"— faaliyet gösterebiliyordu; bu ayrım mevcut uygulamalara da uygundu. Son olarak kooperatifler de özel ticari işletmeler gibi Vesenka'nın düzenlemelerine, gözetimine ve denetimine tabiydi.[273] Kooperatiflerle ilişkileri yürütmek amacıyla Vesenka kendi prezidyumunun üç üyesinden ve Narkomprod'un bir temsilcisiyle üç kooperatif temsilcisinden oluşan özel bir bölüm kurdu.[274] Bu kararname kooperatifleri fiilen Sovyet

269. *A.g.e.*, c. XXII, s. 423, 452.

270. *Protokoli Zasedanii VTsIK* 4gO *Soziva* (1920), s. 104.

271. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva*, 1918, s. 437.

272. Eski bir kooperatif yetkilisine göre kooperatifler üyelerine yüzde 5 satış vergisini geri ödemekten başka, kendileri de bu vergiyi devlete ödemekle yükümlü kılındılar; öyle ki vergi aslında iki kez ödenmiş oluyordu (E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921*, 1922, s. 106-7).

273. *Sobranie Uzakoneii, 1917-1918*, No. 32, madde 418.

274. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 436.

iktidarının yörüngesine sokmuş oldu. Üyelerinin sayısını artırarak ve özel ticaretin zararına kayırarak kooperatifleri güçlendiriyormuş gibi görünmekle birlikte, onları Sovyet Hükümeti'nin bir organına karşı sorumlu tutuyor ve aynı organa bağımlı kılıyordu; Vesenka kararnameyi uygularken bu bağımlılığı gerçek bir bağımlılığa dönüştüreceğe benziyordu.

1918 ilkbaharının bu karmakarışık şartları içinde, kooperatiflerle ilgili kararname Rusya'daki fabrikalarla çiftlikler arasındaki ticaret ve dağıtım sorununu çözmeye yetmediği gibi, Vesenka ile Narkomprod arasındaki rekabeti içinden çıkılmaz duruma sokan yeni bir unsur oldu. Kararname kooperatifleri komiserliğe karşı değil, Vesenka'ya karşı sorumlu tutuyordu. Bununla birlikte o dönemdeki genel eğilim, üretimin denetimini Vesenka'ya, dağıtımın denetimini Narkomprod'a verecek olan bir işlev ayrımından yanaydı. 9 Mayıs 1918 tarihli, "iaşe diktatörlüğü" kararnamesi denilen kararname "iaşe ile ilgili bütün düzenlemelerin" tek bir merkezden yönlendirileceği "tek kurum" olarak Narkomprod'u tanıyor ve tüm yerel iaşe örgütlerini onun denetimine tabi kılıyordu.[275] Bu kararname ne Vesenka'dan ne de kooperatiflerden söz ediyordu. Ancak "İaşe Halk Komiserliği'nin ve Yerel İaşe Organlarının Yeniden Örgütlenmesi Üstüne" başlıklı 27 Mayıs 1918 tarihli bir başka kararname, amacını "halkın birincil öneme sahip ihtiyaç maddelerinin karşılanmasını tek bir örgüt içinde birleştirmek, bu maddelerin ülke çapında dağıtımını örgütlemek ve birincil öneme sahip ihtiyaç maddeleri ticaretinin kamulaştırılmasına geçişi sağlamak" olarak belirliyor ve bu eksikliği gidermeye çalışıyordu. Kararname bu tür birincil öneme sahip ihtiyaç maddeleri fiyatlarının Vesenka tarafından, Narkomprod ile "birlikte" saptanmasını ve "bu maddelerin halka dağıtımının, kooperatiflerin de katılımıyla, yerel iaşe örgütleri tarafından gerçekleştirilmesini" öngören maddeler içeriyordu. Narkomprod'a bağlanan bir iaşe konseyinde hem Vesenka'nın hem de Çentrosoyuz'un temsilcileri bulunacaktı. Bununla birlikte, kararnamenin büyük bölümü, bu alanda faaliyet gösteren diğer örgütleri hesaba katmaksızın, Narkomprod'un yerel iaşe komitelerinin tüzük ve yetkilerinin tanımlanmasına ayrılmıştı; ve bütün dağıtım biçimleri üzerindeki otoriteyi Narkomprod'un elinde toplama niyeti yine de belli oluyordu.[276]

Kentle kırsal kesim arasında ticaret ve değişime ilişkin temel sorun konusunda ilk büyük tartışma Mayıs 1918 sonunda birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde çıktı.[277] Tartışma içinden çıkılması güç

275. Bkz. s. 53-5. 276. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 38, madde 498.
277. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 291-6, 395-

birçok sorun yarattı. Resmi kanallardan resmi fiyatlarla yapılan ticaretin hemen hemen durduğu ve dağıtımın, işlerini ya takas yoluyla ya da resmi fiyatlarla hiçbir ilgisi olmayan fiyatlar uygulayarak yürüten "çuvalcıların" ve karaborsacıların elinde olduğu herkesçe biliniyordu. Fakat bu hastalığı teşhis etmeye çalışanlar iki farklı açıklama getiriyordu. Bazılarına göre hastalık sadece, dağıtım mekanizmasının parçalanmasından, eski kapitalist sistemde bu mekanizmayı yöneten şirketlerin ya da bireylerin yok olmasından ileri geliyordu. Diğerlerine göre sorun esas olarak parasaldı. Hem tahıl hem de diğer birincil öneme sahip ihtiyaç maddeleri için hükümet tarafından tespit edilen resmi fiyatlar banknot basımındaki tedrici artışın neden olduğu para enflasyonu dolayısıyla yörüngesinden çıkmıştı. Ne var ki bu ikinci açıklama üzerinde görüş birliğine varanlar çare konusunda farklı düşünüyorlardı. Bazıları paranın değer kaybını göz önünde tutarak fiyatların artırılmasını savunuyorlardı; diğerleri ise fiyatları dizginleyen ve paranın değere kavuşması için banknot basımını azaltan deflasyonist bir politikadan yanaydı.[278] Çöküşün parasal nedenlere dayandığını ileri süren ikinci açıklama hayli inandırıcıydı. Fakat bunu önerenler kendi aralarında bölünmüş olduğu ve fiyatlarda tedrici bir artış ya da para basımının sınırlandırılması 1918'in ilk aylarında siyasal açıdan uygulanabilir olmadığı için, hastalığa daha iyi bir örgütlenmenin çare olacağını savunan birinci açıklama resmi kabul gördü ve o dönemdeki politikayı etkiledi. Kongre'nin kararı Narkomprod'un dağıtım alanına çöreklenmesinden duyduğu rahatsızlığı ortaya koyuyor, ancak yapıcı bir şey önermiyordu. Kongre'nin en yeni önerisi, "özel ticari örgütler yok olduğu, felce uğradığı ya da yoğun bir spekülasyona kalkıştığına göre" ve "değişim süreci ülkeyi neredeyse mahvolmaya sürükleyecek toptan bir kesintiye uğradığı" için, "devlet organlarının yönetim ve denetiminde ve tercihen bir komisyon ücreti temelinde" özel ticari girişimlerden yararlanmaya girişmenin gerekliliğiydi. [279]

Kongre aynı zamanda, Vesenka'nın kooperatifler üzerindeki otoritesini pekiştirmeye özen gösterdi ve "kooperatif faaliyetlerinin eşgüdümünün sağlanarak Sovyet örgütlerinin faaliyetiyle bir araya getirilmesini", bu sürecin tüketim kooperatiflerini olduğu kadar tarım ve kredi kooperatiflerini de kapsamasını, kooperatiflerin tüm halkı kucaklayan genel örgütlere dönüşmesinin "ürünlerin ve tüketim mallarının sosyal dağıtımını sağlamak"

436; 27 Mayıs 1918 kararnamesi kongre toplantı halindeyken yayımlandı, ancak bu toplantı boyunca bundan söz edilmemiş olduğu anlaşılıyor.

278. *A.g.e.*, s. 291-6, 395-420. 279. *A.g.e.*, s. 483-4.

için esas olduğunu, Vesenka'ya bağlı bölgesel ve yerel Sovnarhozlar'ın kooperatif hareketi üzerinde genel bir denetim yürütmesi gerektiğini vurgulayan bir kararı onayladı.[280] Genel niyetin kooperatifleri Sovyet politikasının araçları haline getirmek olduğu yeterince açıktı. Fakat tutarlı bir dağıtım sistemini tasarlama gücü hâlâ yoktu. Yerel Sovnarhozlar ile Narkomprod'un yerel iaşe komiteleri arasındaki ilişkiler, her ikisinin de yerel Sovyetler'le ilişkilerinde olduğu gibi, iyi tanımlanmamıştı. Moskova'da farklı bölümler arasında şüphesiz kıyasıya bir rekabet vardı; yerel birimlerde de iaşe komiteleriyle Vesenka'nın kanadı altındaki kooperatifler arasında sık sık sürtüşmeler oluyordu.[281] Eğer Vesenka ya da Narkomprod'tan birisi gerçekten dağıtım üzerinde etkin bir denetim sağlayabilmiş olsaydı, ya da yerel Sovnarhozlar ve iaşe komiteleri kırsal alanın ekonomisinde herhangi bir şekilde kök salmaya vakit bulabilselerdi, kaçınılması çok zor, ciddi bir rekabet çatışması ortaya çıkacaktı. Ne var ki bütün bu yeni kurumlar henüz nüve halindeydiler; varlıklarından söz edilebiliyorsa da birçoğu henüz kâğıt üzerindeydi. Ülke iç savaşa sürüklendiğinde, son kararnamelerle kurulmuş olan değişim ve dağıtım sistemi hızla bir kenara atıldı ve bir süre boyunca köylülerden tahıl alabilmenin en etkili araçları kentlerden ve fabrikalardan gelen işçilerden oluşan ve yerel yoksul köylü komitelerince takviye edilen "demir müfrezeler" oldu. Bu sel karşısında bir dereceye kadar direnebilen ve ayakta kalabilen yegâne iaşe örgütleri, temelleri çok eskiden atılmış olduğu için, kooperatiflerdi. Bir sonraki dönemde de kooperatifler, zorlanarak ve sıkı bir biçimde Sovyet iktidarına bağlanarak, Sovyet dağıtım politikalarının temel araçları haline geleceklerdi.

İç ticaret üzerindeki Sovyet denetimi bu şekilde çeşitli uzlaşmalardan ve gerilemelerden geçerek dura kalka ilerlerken, dış ticaret hiçbir ara aşamadan geçmeksizin, Ekim Devrimi'nden altı ay sonra kesin bir düzenlemenin, tam bir devlet tekelinin kurulduğu yegâne ekonomik faaliyet alanı oldu. Bu hızlı gelişme öğretiden kaynaklanan herhangi bir önkabulden değil —devrimden önce dış ticaretle ilgili Bolşevik demeçler bulmak çok güçtür— bazı özel şartlardan ileri geliyordu. 1914'ten önce Rus dış ticaretinde ihracat ithalata oranla çok yüksekti, çünkü Rusya Batılı kapitalistlerce sağlanan hizmetleri malla ödüyordu. Savaş boyunca, Rusya'nın en büyük ticaret ortağı olan Almanya ile ticareti tamamen durmuştu; diğer ülkelerle ticareti ise hem her

280. *A.g.e.*, s. 484-5.

yerde ticareti kısıtlayan genel kıtlıktan hem de Rusya'ya ulaşmanın özel güçlüklerinden ötürü sınırlı kalmıştı; kuşkusuz Rusya'nın gerek yiyecek maddelerinde gerek hammaddelerde ya da işlenmiş ürünlerde büyük ölçüde azalan üretimi de tümüyle savaş tarafından emildiği için, ihracata hiçbir şey bırakmıyordu. Bu şartlarda Rus dış ticareti 1916'dan itibaren büyük ölçüde azalmıştı ve daha çok, Rusya'ya müttefikleri tarafından gönderilen mallardan ibaretti; bu yüzden de dış ticaret dengesinde önemli bir açık oluşuyordu. İtilaf Devletleri Ekim Devrimi'nden sonra mal sevkıyatına son verince — Brest-Litovsk anlaşmasından sonra gerçek bir abluka uygulanmıştı— dış dünya ile ticaret neredeyse tamamen durdu. Bolşevikler dış ticaretteki bu kopmayı düşman bir dünya içinde tecrit edilmişliklerinin hem bir belirtisi hem de simgesi olarak gördüler. Diğer bazı özel etkenler de Sovyet Hükümeti'nin bu alanda, diğer alanlardaki politikasına kıyasla çok daha köklü bir politika izlemesini kolaylaştırıyordu. 1914'ten önce Rusya'nın dış ticaretinin büyük bir kısmı Petrograd ve Moskova'da şubeleri bulunan yabancı firmalar tarafından yürütülüyordu; bunların birçoğu da savaş başlar başlamaz ortadan kaybolan Alman firmaları, ya da temsilcileri Alman olan firmalardı. Savaş boyunca, gittikçe azalan ticaret doğrudan ya da dolaylı bir biçimde hükümet denetimine girdi. Ekim Devrimi başladığında bu alandaki özel girişimler savaştan dolayı ya dağılmış ya da güçlerini yitirmişlerdi ve kendilerini savunamaz bir haldeydiler.

Tıpkı Sovyet sanayi politikası gibi Sovyet dış ticaret politikası da, savaş boyunca savaşan bütün ülkelerin politikalarını etkileyen benzer şartlar altında gelişti. 1914'ten önce, kendi sanayicileriyle tüccarlarının kârlarını artırmayı gözeten hükümetler, her şeyden önce ihracatı teşvik etmeye ve milli ürünlerle rekabet edebilecek ithal mallarını sınırlandırmaya bakıyorlardı. Savaş her yerde, o zamana kadar uluslararası ticareti yönlendirmiş olan bireysel çıkarlarla çelişen daha yaygın bir milli çıkar kaygısını öne çıkardı. Hükümetlerin politikası şimdi, savaşın sürdürülmesi için şu ya da bu şekilde gerekli malları azami miktarda ithal etmek ve ihracatı, bu gerekli ithalatın finansmanını sağlamaya yetecek zorunlu asgari miktara düşürmekti. İthalat da ihracat da bireylerin çıkarlarının değil, milli çıkara ilişkin genel çıkarların ağır bastığı bir ayıklanma sürecine tabiydi. Bu amaçlar sanayideki mevcut "devlet kapitalizmi" sisteminden esinlenen ve onun takipçisi olan bir devlet denetimi sistemi sayesinde gerçekleştirildi. Dış ticareti denetim

281. *A.g.e.*, s. 429.

altında tutan bu yeni politika, mevcut kriz atlatılır atlatılmaz kapitalist güçlerce isteksizce terk edilirken, Sovyet Rusya'nın bunu mantıksal sonucuna kadar götürmüş olması kısmen sosyalist teoriden alabildiği onaydan, ama asıl olarak Sovyet ekonomisinin bu gibi destekleri vazgeçilmez kılan zayıflığından kaynaklanıyordu.

Sovyet dış ticaret politikası ilkin bir savunma eylemi olarak tasarlandı. Ekim Devrimi'nden birkaç gün sonra Petrograd'daki Amerikan askeri ataşesi, "Bolşevikler iktidarda kalırlarsa ve Almanya ile barış yapma programlarını sürdürürlerse, Rusya'ya yapılan ihracat üzerindeki mevcut ambargonun devam edeceğini" Rus genelkurmayına bildirdi;[282] *İzvestiya* ise ölkeyle, "Kuzey Amerikalı zenginlerin Rus askerlerinin kellelerine karşılık lokomotif ticaretine hazır olduklarını," yazdı.[283] Rusya'ya ambargonun uygulandığı son derece sert önlemler döneminde, ülkeyi bir yandan yabancı müşterileri yararına kıt rezervlerinden yoksun bırakmayı, öte yandan dış ülkelerden toplumun acil ihtiyacı olan ürünler yerine yüksek fiyat ödenerek satın alınabilecek türden malları ithal etmeyi kâr bilen iç düşmanlara karşı bir korunma aranması acil bir zorunluluktu. Vesenka'nın 5-18 Aralık 1917'de yayımlanan ilk kararnamesi ihracat ve ithalatı denetlemenin ilkelerini saptamayı amaçlayan bir girişimdi. "Halihazırda Arhangelsk'den yapılan çay ve diğer ürünlerin sevkıyatı da dahil olmak üzere", yiyecek maddeleri ihraç edilmeyecekti; "kürk, İran halısı ve diğer lüks maddeler", Rusya'ya fabrikalar için gerekli makina, yedek parça ve diğer malların satılmasına izin vermeye hazır olan "İsveç'e ve diğer ülkelere" ihraç edilebilecekti; hammaddeler, ancak Rus sanayisi için yeteri kadar stok varolduğu takdirde ihraç edilebilecekti; sadece "Rus ekonomisi için kesinlikle gerekli olan" mallar ithal edilebilecekti; ithalat ve ihracat belgelerinin çıkarılmasından Vesenka'nın bir seksiyonu sorumlu kılınmıştı.[284] Aralık ayının sonunda Sovnarkom, lisanslı olanlar dışında ihracat ve ithalatı resmen yasaklayan bir kararname yayımladı.[285] 1917-18 kışında başgösteren sevkıyat güçlükleri dış ticaret için belki de hükümetin uyguladığı kısıtlamalardan daha etkili bir engel oluşturdu. 26 Ocak-8 Şubat 1918'de ise ticaret filosu-

282. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. I (1931), s. 266-7: İtilaf Devletleri'nce, Rusya'ya yapılan tüm ihracatın durdurulduğuna dair resmi bir tebligat yapılmadığı anlaşılıyor.

283. *İzvestiya*, 14-27 Kasım 1917.

284. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 10, madde 159.

285. *A.g.e.*, No. 14, madde 197; Larin bu kararnameyi kaleme alanlardan biri olduğunu iddia etmektedir (*Narodnoe Kozyaistvo*, No. 11, 1918, s. 19).

nun kamulaştırılmasıyla başka bir denetim biçimine geçildi.[286]

3 Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşmasının imzalanması Batı Avrupa ile ticaretin yeniden başlaması şansını tamamen ortadan kaldırdı, fakat Sovyet-Alman ticareti sorununu yeniden gündeme getirdi. Bu da eşitlik temelinde bir ticaret değildi. Sovyet heyeti ilk demecinde, diğer meselelerin yanı sıra görüşmelerde "güçlü milletlerin iktisadi boykot, ticaret anlaşmaları ve ayrı gümrük tarifelerine dayalı sözleşmeler sonucu ekonomik bağımlılık yaratmak gibi dolaylı yöntemlerle zayıf milletleri ezme girişimlerinin" kınanmasını da önermişti.[287] Ancak bu istekler kabaca geri çevrildi. Ukrayna'nın tahıl ambarlarına yönelik acil Alman emelleri bir yana, Almanya kendisinin İtilaf Devletleri ablukasından kurtulmasına yardım edebilecek bütün malları dize getirilmiş bir Rusya'dan sağlamaya can atıyordu: Brest-Litovsk anlaşmasına ek iktisadi anlaşma Sovyet Rusya'nın İttifak Devletleri'ne karşı 1903'tekinden daha yüksek gümrük tarifeleri uygulamamasını ve kereste ya da maden cevheri ihracatına yasaklama ya da gümrük yükümlülükleri getirmemesini şart koşuyordu.[288] Yeni rejimi iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini artırmaya iten farklı faktörlerin göreli etkisini saptamak güçtür. Kuşkusuz Sovyet politikasının yöneticileri de Sovyet Hükümeti'nin Almanya ile ticari ilişkilerinde sadece düzenleyici değil, aynı zamanda egemen unsur olarak ortaya çıkarak, Brest-Litovsk anlaşmasının maddelerini resmen ihlal etmeksizin alışılmış ticari pazarlık sürecinde istediği her sınırlandırmayı ya da şartı getirebileceğini hızla kavramışlardı. Dış ticaret üzerindeki devlet tekeli, hükümetin kamu yararına olan politikalarla çatışma ihtimali olan özel çıkarları tümden hiçe saymasına yol açmakla kalmıyor, aynı zamanda, Brest-Litovsk anlaşması dahil, yürürlükteki uluslararası ticari anlaşmaların getirdiği kısıtlamaların da geçersiz kılınabilmesini sağlıyordu.

Bütün bu düşünceler, dış ticaretin sanayiden ya da iç ticaretten çok önce kamulaştırılmasındaki aceleyi açıklamaya yardım etmektedir. 22 Nisan 1918 tarihli bir kararnameyle tüm dış ticaretin kamulaştırıldığı ilan edildi; yabancı devletlerle ya da yabancı ticari şirketlerle olan bütün ticari ilişkiler yalnızca "özellikle bu amaç için yetkili kılınmış kuruluşlar tarafından Rusya Cumhuriyeti adına" yürütülecekti. Kararnamenin uygulanmasını, bu

286. *A.g.e.*, No. 19, madde 290.

287. *Mirnye Perogovori v Brest-Litovsk* (1920), s. 9-11.

288. *Mirnyi Dogovor* (1918), s. 12-3; *Texts of the Russian "Peace"* (Washington, 1918), s. 26-8.

amaçla bir Dış Ticaret Konseyi kuracak olan Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği sağlayacaktı — bu konsey Vesenka'nın, onun *glavklar*'ının ve merkezlerinin temsilcileriyle, kooperatiflerin, sendikaların ve hatta özel ticari kuruluşların temsilcilerinden oluşacaktı.[289] Dış ticaret tamamen ve kayıtsız şartsız kamulaştırılmıştı; ancak üretim ve dağıtımın büyük bir kısmı devlet denetiminin dışında kaldığı sürece, dış ticaret tekeli, sözleşmeli kooperatiflerle özel işletmelere[290] ve ülke içindeki satıcılar olan *glavklar*'a ve merkezlere bağlı kalacaktı yine de. Bu gariplik durumun kendisinden ileri geliyordu. İşin çok daha vahim olan yanı mal ve personel eksikliğiydi. Milyutin sonradan, uygulamada hemen her şeyin yapılmayı beklediğini kabul etti:

> Kararnameyi uygulamaya koymakta başlıca güçlük, şüphesiz, malların satın alınmasını ve devletin elinde toplanmasını sağlamakla görevli, geniş bir ademi merkeziyetçi aygıtın yaratılmamış olmasında yatıyordu. Bu aygıtı yaratmak gerekecektir, çünkü şimdiye kadar hiç varolmadı... Kamulaştırılmış dış ticareti sağlam temeller üzerine oturtma imkânı ancak zaman içinde ve büyük bir hazırlık çalışmasından sonra doğacaktır.[291]

Doğrusunu söylemek gerekirse, dış ticaretteki bu aksaklıklar Sovyet ekonomisinin herhangi bir dalının örgütlenmesinde karşılaşılanlardan daha göze batıcı değildi; karşılaşılan güçlükler genel olarak daha önemsizdi. 1918 sonbaharında Bolşevikler'in az sayıdaki tecrübeli iş idarecilerinden biri olan Krasin Dış Ticaret Konseyi'nin başkanlığına atandı. Böylece kısmen dış ticaretin Rus ekonomisinde nispeten küçük bir rol oynamasından, kısmen kapitalist ülkelerin ekonomik sömürüsüne karşı savunmanın acil zorunluluğundan, kısmen de bir dizi aksilikten ötürü, dış ticaretin tekelleştirilmesi, Sovyet sisteminin ön önemli öğesi olarak, bu kadar erken ve kesin biçimde gerçekleşti.

1918 ilkbaharında, en azından kâğıt üzerinde bir dış ticaret örgütü yaratmak, bir politika saptamaktan çok daha kolaydı. Fakat bu işe de kalkışıldı. Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Radek, Sovyet-Alman görüşmelerinde Sovyet görüşmecilere bir hareket hattı saptamayı amaçlayan siyasi bir demeç okudu. Gelecek birkaç yıl boyunca Sovyet dış ticaretinde açık vermek kaçınılmaz olduğuna göre, Sovyet Rusya, "Rus

289. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 33, madde 432.

290. Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Bronski'nin, "Sol" tasfiyecilerin eleştirilerine karşı bu uygulamayı savunmakta güçlük çektiği anlaşılıyor (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva*, 1918, s. 160).

291. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 109-10.

üretimi için gerekli yabancı malları" sadece dış borçlar ve krediler sayesinde sağlayabilirdi. Oysa bu ancak "Rusya'nın henüz yararlanılmayan üretim kaynaklarının genel bir plana göre sistemli bir şekilde geliştirilmesi için gerekli yeni işletmelerin yaratılması" amacıyla imtiyazlar vererek gerçekleştirilebilirdi. Bu tür imtiyazların "yabancı ülkelerin Rusya'da nüfuz alanları yaratmalarına" yol açmaması gerekiyordu; Urallar, Donetz ve Kuznetsk havzaları ve Bakü bölgesi bu planın dışında bırakılacaktı; imtiyaz sahipleri Sovyet yasalarına tabi olacaklardı; Sovyet Hükümeti, ürünlerin belirli bir miktarını piyasa değeri üzerinden alacak ve elde edilen kârın %5'i geçmesi durumunda kârdan pay alacaktı. Diğer şartlar gereğince, Almanya Don bölgesini tahliye edecek ve Sovyet Rusya'nın Ukrayna, Polonya, Baltık ya da Kafkasya ülkeleriyle imzaladığı ticari anlaşmalara müdahalede bulunmamayı taahhüt edecekti. Demeç bütünüyle, açıkça ya da dolaylı olarak sadece Almanya'ya yönelikti ama anlamlı bir genel maddeyi de içeriyordu:

> Tarafsız bir ülke olan Rusya için İttifak devletleriyle ekonomik ilişkiler kurmak ve İtilaf Devletleri'yle ilişkilerini devam ettirip genişletmek milli ekonomisinin kalkındırılmasının ayrılmaz bir şartıdır. [292]

Larin 1917-18 kışında, Amerika Birleşik Devletleri'ne mal ya da ödünç para karşılığında Kamçatka üzerinde imtiyaz vermeyi içeren bir ticari anlaşma planı önerdiğini, ancak bu görüşü sadece Radek'in ciddiye aldığını anlatmaktadır.[293] Bununla birlikte, Amerikalı Albay Robins Mayıs 1918'de Moskova'dan ABD'ye döndüğünde, Radek'in planı doğrultusunda imtiyazlara ilişkin genel bir teklif getirmişti;[294] birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Bronski, Amerika'yı "milli ekonomimizi kalkındırmamızı sağlayacak bir şeyler gönderebilecek tek ülke" diye tanımlıyordu.[295] Bu tür planlar o dönem için ütopyaydı. Ancak görünüşte daha elverişli olan Almanya ile ilgili projenin de olgunlaşmamış ve gerçekleştirilmesi imkânsız olduğu ortaya çıktı. Sovyet dış ticaretinin yapısını taş taş üstü-

292. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 21. Bu demeç Çiçerin'in birkaç hafta sonra beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde okuduğu raporda da yer almaktadır.

293. *Narodnoe Kozyaistvo*, No.11, Kasım 1918, s. 20. Amerikan yardımına ilişkin umut son derece yaygındı. Ocak 1918'de, birinci Sendikalar Kongresi'nde bir konuşmacı, "aşırı altın rezervlerine sahip olan ABD'nin Rusya gibi bir ülkeye, özellikle de Sibirya'ya sermaye ihraç etmekte sakınca görmeyeceği inancında olduğunu" söyledi (*Pervyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 167).

294. Bu teklif Kısım V'te (3. ciltte) ele alınacaktır.

295. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 163.

ne koyarak inşa etmenin uzun ve yorucu süreci sonraki üç yıl boyunca da devam etti. Yine de Sovyet Hükümeti'nin gelecekteki imtiyazlar politikasının ana hatlarının bu kadar erken bir dönemde çizilmiş olduğunu kaydetmek ilginçtir.

(e) *Maliye*

Bolşevikler'in Ekim Devrimi'nden önceki mali politikası ısrarla tekrarlanan iki talepte özetlenmişti: bankaların kamulaştırılması ve önceki Rus hükümetlerinin mali yükümlülüklerinin iptali. Bunların yanı sıra, Ağustos 1917'deki altıncı parti kongresi —mali sorunların görüşüldüğü ilk kongre— "kâğıt para basımının derhal durdurulmasını", emlak vergisini, "lüks maddelerden alınacak dolaylı yüksek vergileri" içeren mali reformların ve bir gelir vergisi reformunun yapılmasını talep etti.[296] Bu son dilekler, yapıcı bir programın ana hatları olmaktan ziyade, Geçici Hükümet'in uyuşukluğunu eleştirmeyi amaçlayan hareketler olarak düşünülüyordu ve bunları gerçekleştirmenin yolu yordamı üzerinde asla durulmadı. Ekim Devrimi'nden sonra ilk adım bankaların kamulaştırılması ve borçların iptaline ilişkin başlıca taleplerin yerine getirilmesi oldu. Bu, Brest-Litovsk anlaşmasından önceki bütün bir dönemi kapsadı. Ancak Brest-Litovsk krizinden sonradır ki, maliye ve vergi politikasıyla ilgili daha büyük sorunlarla ilk kez ciddi bir şekilde yüzleşildi.

Bankaların kamulaştırılması Bolşevikler'in mali programının en yalın ve en somut maddesiydi. Planlı ve örgütlü bir ekonomide bankaların bir denetim manivelası olarak düşünülmesi Saint-Simon'a kadar uzanmaktadır;[297] bu görüş, 19. yüzyıl sosyalist geleneğinde baştacı edilmişti. Yüzyılın sonunda bütün Avrupa'da ve özellikle Almanya'da sanayinin gelişmesinde bankaların üstlendikleri başrol bu varsayımın pratikteki parlak bir doğrulanışı olarak görüldü. Hilferding'in 1909'da yayımlanan *Finanzkapital*'i Marksistler tarafından her yerde Marksist teoriye önemli bir katkı olarak kabul edildi ve *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı kitabında Lenin'in de başlıca esin kaynaklarından biri oldu; Hilferding bu eserinde "Berlin'deki altı büyük bankaya sahip olmanın, bugün büyük sanayi-

296. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 257.

297. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*'nın sonunda (*Soçineniya*, s. 174-5), Saint-Simon'un en önemli bölümünü ikinci elden aktarır.

nin en önemli sektörlerini ele geçirmek anlamına geleceğini" ileri sürüyordu.[298] Lenin de uzun bir süre önce Paris Komünü'nün yenilgiye uğramasında bankaları ele geçirmeyi başaramamış olmasının büyük bir rol oynadığını düşünmüştü.[299] 1917'deki yazılarında da tekrar tekrar bankaları kamulaştırmanın canalıcı önemi üzerinde duruyordu.[300] Rusya'ya dönüşünden hemen sonra, "bir grup bankacı savaş sayesinde küplerini doldurmakta ve bütün dünyayı avuçlarının içinde tutmaktadır," diye yazıyordu; bir süre sonra ise bankaları "kapitalist milli ekonomi sisteminin başlıca sinir merkezleri" olarak tanımlıyordu.[301] Nisan 1917 parti konferansı "tüm bankalar üzerinde devlet denetiminin kurulmasını ve bunların tek bir merkez bankası içinde birleştirilmesi" talebinde bulundu; Temmuz-Ağustos 1917 altıncı parti kongresi "bankaların kamulaştırılmasını ve tek bir merkeze bağlanmasını," talep ediyordu.[302] Sonunda Lenin, Ekim Devrimi arifesinde, sosyalizmde bankaların rolü hakkındaki geleneksel görüşe kesin bir biçimde katıldı:

Büyük bankalar olmaksızın sosyalizm gerçekleşemez. Büyük bankalar sosyalizmi gerçekleştirmek için bize *gerekli* olan ve kapitalizmden *hazır aldığımız* "devlet aygıtı"*dır*... Her bölgede, her fabrikada bir şubesi olan (mümkün olan en geniş) tek bir devlet bankası *sosyalist* aygıtın onda dokuzu demektir.[303]

Vakti gelince yeni rejim diğer birçok konuda olduğu gibi bu konuda da, güncel zorunluluklar kadar, kendi programında yer alan maddelerin de dayatmasıyla karşı karşıya kaldı. Rus bankacılık sistemi üç kategoriden oluşuyordu. En tepede adından başka hiçbir şeyde bir hükümet dairesine benzemeyen Devlet Bankası vardı: Tüzüğüne göre bu banka "doğrudan Maliye Bakanlığı'na tabiydi." Parayı ve krediyi denetliyor (1897'den beri bank-

298. R. Hilferding, *Das Finanzkapital* (1909), s. 506; Zinovyev Ekim 1920'de, Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'nin Halle Kongresi'nde bu pasajı tam tamına aktarmadı (*USPD: Protokoll über die Verhandlungen des ausserordentlichen Parteitags in Halle* [tarihsiz], s. 149, s. 182 ile karşılaştırınız).

299. Lenin, *Soçineniya*, c. VIII s. 82; partinin 1919 programı bu nokta üzerinde ısrarla duruyordu (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 302).

300. Lenin, *Soçineniya*, c. XX, s. 377; c. XXI, s. 164-8.

301. *A.g.e.*, c. XX, s. 156; c. XXI, s. 164. Bu görüş Bolşevikler'e özgü değildi; Otto Bauer sosyalist rejimde milli bankanın "ülkenin en yüce ekonomik kuruluşu, başlıca yönetim organı" olacağını, bankaları kamulaştırmanın topluma "işgücünü bir plana göre düzenleme ve kaynaklarını mantıklı bir şekilde üretimin farklı kolları arasında dağıtma gücü" vereceğini düşünüyordu (*Der Weg zum Sozialismus* (1921), s. 26-7). Mali düzenlemenin gücüne, onun milli ekonomi siyasetinin başlıca yönetim aracı olduğuna beslenen inanç kapitalist dünyada da uzun süre varlığını sürdürdü.

302. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 237, 257.

not basım tekelini elinde tutuyordu), hükümete ve ülkenin diğer bankacılık kurumlarına karşı banker rolü oynuyordu; her ne kadar özel kişilerden ya da şirketlerden mevduat toplayıp kredi veriyorduysa da, genellikle bir merkez bankasının yapması gereken şeyleri üstleniyordu. İkinci sırada, genellikle bankacılıkla uğraşan ve sistemin çekirdeğini oluşturan elli kadar büyük anonim şirket yer alıyordu; bunlar arasında "yedi büyükler" toplam mevduatın yarısından fazlasını ellerinde tutuyordu.[304] Üçüncü sırada ise üretim ya da ticaret alanındaki özel kuruluşlara ya da halkın özel bir kesimine hizmet veren uzmanlaşmış banka ve kredi kurumları vardı: Bunların hacimleri, kooperatiflerin bankası olan büyük Moskova Narodniyi Bankası'ndan önemsiz yerel ya da belediyeye ait kredi kurumlarına kadar uzanan bir çeşitlilik gösteriyordu.

Sovyet makamları başlangıçta ilk iki kategoriyle ilgileniyorlardı.[305] İktidarın Bolşevikler tarafından ele geçirilmesine bankaların ilk cevabı, yeni rejimi mali bir boykotla felce uğratma girişimi olmuştu. Bankalar kapılarını günde ya sadece birkaç saat açıyor ya da hiç açmıyorlardı; banka hesabından para çekme miktarı sınırlandırılmıştı ve yönetimin acil ihtiyaçlarını karşılamak ya da işçilerin ele geçirdikleri fabrikalarda ücretlerin ödenmesi için ne kredi ne de nakit para veriyorlardı.[306] 30 Ekim-12 Kasım 1917 tarihli bir kararname bankalara faaliyetlerine yeniden başlamalarını ve adlarına düzenlenmiş ticari ve şahsi çekleri ödemelerini emrediyor, bunun aksi hareket eden dikbaşlı yöneticileri hapis cezasıyla tehdit ediyordu. Ancak kararnamenin sadece mevduat sahiplerinin yararına çıkarıldığı açıklandı ve banka sermayesine el konulacağına ilişkin söylentiler yalanlandı.[307] Mazeret sözcükleriyle dile getirilen bir emrin bir zaaf belirtisi olarak algılanmasına ve böylece görmezden gelinmesine belki de şaşmamak gerekir. Bu-

303. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 260.

304. M. S. Atlas, *Natsionalizatsiya Bankov v SSSR* (1948), s. 6. Kitabın 10. sayfasında yer alan istatistikler, bankacılıkla uğraşan anonim şirketlerin sermayesinin 1900-17 yılları arasında hemen hemen dört kat arttığını ve 1900'de önemsiz olan yabancı sermaye katılımının 1917'de toplam sermayenin yüzde 34'üne yükseldiğini göstermektedir. Bu yabancı sermayenin yüzde 47'si Fransız, yüzde 35'i Almandı.

305. E. Epstein'in *Les Banques de Commerce Russes* (1925) adlı eserinin 74-108. sayfalarında, Petrograd Rus Bankaları merkez komitesi başkan yardımcısının bankaların kamulaştırılmasına ilişkin ayrıntılı ama düşmanca yorumu yer almaktadır.

306. *A.g.e.*, s. 75-6; sonradan yayımlanan Bolşevik bir demece göre "işçilerin el koydukları fabrikalara bankaların para vermemeleri" konusunda sanayicilerle bankalar arasında bir anlaşma vardı (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 174).

307. *Denejnoe Obraşçenie i Kreditnaya Sistema Soyuza SSSR za 20 Let* (1939), s. 1.

nunla birlikte devrimin üzerinden daha on beş gün bile geçmeden nakit para sıkıntısı, tereddütle ve yarı gönüllü de olsa hükümeti harekete geçmeye zorladı. Artık ismen ve hukuken Sovyet Hükümeti'nin bir temsilcisi durumunda olan Devlet Bankası'na el atıldı ilk olarak. 7-20 Kasım 1917'de, Maliye Halk Komiseri Yardımcısı Menjinski, askeri-devrimci komite adına devlet bankası yöneticisinden Sovnarkom'un acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere resmen on milyon ruble avans talep etti. Talep reddedildiği için Menjinski aynı gün öğleden sonra silahlı bir birlikle geri geldi ve bir arada bulunan tüm banka personeline İşçi ve Köylü Hükümeti'nin on milyon ruble verilmesini talep eden emrini okudu.[308] Silahlı birlik bankadaki işgali sürdürdü. Ancak ne bu birliğin varlığı ne de ertesi gün VTsIK'nın bankanın "sadık" personeline çağrısı[309] boykotu kırabildi; altı gün sonra banka Sovnarkom'a yirmi beş milyon ruble tutarında kısa vadeli bir avans verilmesini talep eden yeni bir kararnameyi de umursamadı. Aynı gün hükümet Obolenski'yi bankanın "devlet komiserliği"ne atadı; 17-30 Kasım 1917'de yeni bir kararname yayımlayarak, Obolenski'yi Sovnarkom'a gerekli iki milyon rublenin ödünç verilmesini sağlamak ve geçici bir önlem olarak, üç gün içinde, "resmi ve sosyal kurumlarda" ve "ticari ve sınai kuruluşlarda çalışan işçilerin aylıklarının ödenebilmesi için" gelecek talepleri karşılamakla görevlendirdi.[310]

Bu son düzenlemenin, bu kritik haftalar boyunca büyük bir sabırla ve hukukun sınırları içinde kalınarak davranılan anonim şirket bankaların direncini kırma girişimi olduğu açıktı. Devlet Bankası'nın içine düştüğü çıkmaz bu bankaları nakit paradan yoksun bırakarak faaliyetlerini felce uğratınca, Obolenski banka yöneticilerini üç gün süren bir konferansa davet etti. Konferans anlaşmayla sonuçlandı; anlaşmaya göre Devlet Bankası Komiseri para sağlamayı garanti edecek, özel bankalar da Devlet Bankası'nın denetiminde iş görecekler ve hesaplarını ona bildireceklerdi.[311] Bu uzlaşma uygulanamadı ve kısa sürdü. 14-27 Aralık 1917 sabahı silahlı birlikler başkentteki başlıca özel bankaları işgal ettiler.[312] Aynı günün geç saatlerinde

308. Bu emirnamenin yayımlanmamış arşivlerden sağlanan metni M. S. Atlas'ın *Nationalizatsiya Bankov v SSSR* (1948), s. 72-3'ünde yer almaktadır.

309. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 44.

310. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 3, madde 42.

311. Bu görüşmelerin tüm ayrıntıları E. Epstein'in kitabında yer alıyor: *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 77-80.

312. Moskova'daki bankalar ise ertesi gün işgal edildi (E. Epstein, *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 80).

VTsIK'nın bir toplantısında Lenin, hükümetin bankaların engellemede ısrar etmeleri yüzünden zora başvurmak durumunda kaldığını savundu:

Denetimi sağlamak amacıyla bankaları yöneten kişileri toplantıya çağırdık ve birlikte düzenlemeler üzerinde çalıştık, onlar da bu düzenlemeleri onayladılar; böylece denetimin bütünüyle sağlandığı ve sorumluluğun üstlenildiği koşullarda avans alabileceklerdi... Bankerlerle uyum içinde çalışmak istedik, işletmelerin finansmanı için onlara avans verdik, ancak şimdiye kadar görülmedik boyutlarda bir sabotaj hareketine giriştiler; dolayısıyla denetimi başka yöntemlerle sağlamak zorunda kaldık.[313]

Partinin maliye uzmanlarından, geleceğin Maliye Halk Komiseri Sokolnikov, bankaların muhalefeti ve sabotajları finanse ettiklerini ve muhasebe kayıtlarını tahrif ederek denetimden yakayı sıyırdıklarını açıkladı VTsIK'ya.[314] Onaylanan iki kararname toplantı sonunda hemen yayımlandı. Birinci kararnameyle bankacılık üzerinde devlet tekeli ilan edildi, özel bankalar ise Devlet Bankası'yla bütünleştirildi.[315] İkinci kararname bütün özel kasaların zorla açılmasını, altınlara ve külçelere el konulmasını öngörüyordu; tüm banknotlar ise Devlet Bankası'nda sahipleri adına açılmış hesaplara aktarılacaktı.[316] Kısa bir süre sonra, Devlet Bankası'nın adı Milli Banka'ya ya da Halk Bankası'na dönüştürüldü. Devrimin bu aşamasında "devlet" kelimesinin Bolşevikler'in kulaklarında hâlâ çirkin ve yabancı bir tınısı vardı.

O anda bile güç olan şey, kamulaştırmaya ilişkin kararnameler çıkarmak değil bunları yürürlüğe koymaktı. Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin şöyle diyordu:

313. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 132. Bir ay sonra, üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin ağız değiştirdi: "'Eğitilmiş' kişilerin, daha doğrusu, bilgilerinin geri kalanının ticaretini yapan burjuvazinin 'eğitimsiz' taraftarlarının eleştirilerinden korkmaksızın bildiğimiz gibi hareket ettik. Dedik ki: Bugün bütün özel bankaları işgal etmeleri için işçilerle köylüleri silahlandırdık; onlar bunu gerçekleştirince, tüm iktidar bizim elimize geçince, ne yapmamız gerektiğini işte o zaman tartışacağız. Ve sabahleyin bankalar işgal edildi. Akşam da VTsIK kararnamesini yayımladı" (*A.g.e.*, c. XXII, s. 214).

314. *Protokoli Zasedanii VTsIK 2 Soziva* (1918), s. 149.

315. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 10, madde 150. Bu kararname daha sonra Lordlar Kamarası'nda görüşülürken Lord Cave, "bunun hemen yürürlüğe konmak üzere yayımlanmış bir yasadan ziyade siyasi bir amaç görünümünde olduğunu" söyledi (*Law Reports (House of Lords)*, 1925, s. 124). Sonradan bu değerlendirmeyi bir Rus hukukçu şöyle yorumladı: "Açıkça belirtmek isterim ki ben bu yoruma katılmıyorum, ayrıca bunun siyasi bir demeç olmadığını Rusya'da herkes kendi içinde hissetmektedir" (*Law Reports (King's Bench Division)*, 1932, c. I, s. 629). Hukukçular tarafından değil de Sovnarkom üyeleri tarafından kaleme alınan ilk dönem Sovyet kararnamelerinde pek resmi olmayan bir üsluba rastlanıyordu.

316. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 10, madde 151.

Aramızda, kapitalist üretim sisteminin temeli üzerinde yüzyıllar boyunca gelişmiş bankacılık gibi böylesine entrikaya dayalı ve hassas bir aygıtın birkaç gün içinde belinin kırılacağını ya da yenilebileceğini hayal eden tek bir kişi bile yoktu. Asla böyle bir şey iddia etmedik... Karşımıza çıkan güçlükleri asla küçümsemiyoruz, fakat aslolanı daha şimdiden yaptık. [317]

Kamulaştırma kararnamesinin ilan edilmesinden sonraki birkaç hafta boyunca banka memurlarının sürdürdüğü grev direnmenin uzamasına neden oldu. Bankalar yeni yönetim altındaki faaliyetlerine ancak 15 Ocak 1918' den sonra başladı.[318] Şubatta ise kamulaştırılan özel bankaların sermayesi Devlet Bankası'na aktarıldı; bankaların tüm hisse senetleri resmen iptal edildi ve bu alandaki işlemler yasadışı ilan edildi.[319] Nisan'da, beklenmedik bir şekilde banka temsilcileri ile yeniden görüşmeler başladı ve gerçekten yeni bir anlaşma kaleme alındı; bu anlaşmaya göre özel bankalar kamulaştırılmış işletmeler görünümü altında, ancak eski yöneticilerinin özerk yönetiminde yeniden yapılandırılacaktı[320] (sanayicilerle Meşçerski arasındaki görüşmelerin[321] mali alandaki karşılığıydı bu). Ancak bu tasarılar her ne kadar o dönemde Lenin'in salık verdiği "devlet kapitalizmi" öğretisine denk düşüyor olsa da, Sol'un sert muhalefetiyle karşılaştı ve özel bankaların yeniden yapılandırılması planı da diğer planlar gibi suya düştü. Uzmanlaşmış bankaların ya da yerel bankaların ve kredi kurumlarının geri kalanı (devlet tarafından yönetilen ve tasfiye edilip Devlet Bankası ile bütünleştiği ilan edilen iki tarımsal kredi bankası[322] hariç), birkaç ay daha bağımsız kimliklerini sürdürdü. Bunların çoğu 1918 yılı boyunca tasfiye edildi. Kooperatif-

317. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 214-5.

318. M. Philips Price, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (1921), s. 211; Lenin 12-25 Ocak 1918'de 50 bin banka görevlisinin direnişten vazgeçtiğini belirtti (*Soçineniya*, c. XXII, s. 241). Bankalarla sanayinin kamulaştırılmasında farklı yöntemlerin uygulandığını ve çeşitli engellerle karşılaşıldığını belirtmek gerekir; bankaların durumunda proleter unsur mevcut değildi ve işçi denetimi aşaması yaşanmadı.

319. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 19, madde 295.

320. Görüşmelerin ayrıntıları E. Epstein'in kitabında anlatılmaktadır: *Les Banques de Commerce Russes* (1925), s. 96-106; Epstein, "Sovyet görüşmecilerin böyle bir anlaşmayı imzalamaya hazır olduklarını görünce banka temsilcilerinin çok şaşırdıklarını" belirtir. Sadoul'un 14 Nisan 1918'de yazdığına göre Gukovski, bankaların kamulaştırma dışı bırakılması ve dış borçların vadelerinin iptal edilmesi için Lenin ve Troçki dahil "başlıca Halk Komiserlerinin" onayını almıştır (J. Sadoul, *Notes sur la Révolution Bolchevique* (1919), s. 309-10); Gukovski'nin bankaların kamulaştırma dışı bırakılmasından yana olduğu söyleniyordu ve Gukovski bu söylentiyi Mayıs 1919'daki birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde yalanlamak zorunda kaldı (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 133).

321. Bkz. s. 86-7.

lerin merkezi bankası olan Moskova Narodniyi Bankası, sona kalan bankalardan biriydi. 2 Aralık 1918 tarihli bir kararname bu bankanın da bağımsız statüsüne son vererek şubelerini Milli Banka'ya bağlı şubelere dönüştürdü.[323] Aynı gün içinde "RSFSC topraklarında faaliyet gösteren bütün yabancı bankaların" resmen tasfiye edildiğini bildiren bir kararnameyle[324] ortadaki tuhaf duruma son verilmiş oldu.

Bolşevik mali programındaki ikinci ve önemli bir madde devlet ikrazlarının ve tahvillerinin iptaliydi. Üçüncü Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin'in de belirttiği gibi, bankaları kamulaştırmaktan daha kolaydı bu.[325] Çarlık hükümetinin borçlarının devrimci yönetim tarafından tanınmaması ilkesi, o dönemdeki hükümetin yabancı ülkelerden yeni bir borç alma girişimini kötülemek amacıyla, ilk kez Aralık 1905'te, Petrograd Sovyeti'nin yayımladığı ünlü "Viborg Bildirgesi"nde ilan edilmişti. Bildirge özellikle dış borçlarla ilgiliydi; Rus Hükümeti'nin daha az önemi olan içteki borçları ise dahil edilmemişti. Sovyet Hükümeti'nin ilk hareketi 29 Aralık 1917-11 Ocak 1918'de, tahvil ve hisse senetleri üzerinden tüm faizlerin ve temettülerin ödenmesini durduran ve bu alandaki işlemleri yasaklayan bir kararname yayımlamak oldu.[326] Ayrıca, 28 Ocak-10 Şubat 1918' de, "Rus toprak sahipleri ve burjuvazisinin yönetimlerinin" hem dış hem iç borçlarını kapsayan ayrıntılı bir kararname yayımlandı. Dış borçlar kayıtsız şartsız iptal edildi. İç tahvil sahiplerinin 10 bin rubleye kadar olan alacakları yeni bir RSFSC ikrazına dönüştürüldü: Kısa vadeli senetler ve Hazine bonoları faiz getirmeyecek, ancak dolaşımda para olarak kullanılmaya devam edecekti.[327] Sovyet Hükümeti'nin kendisinden önceki hükümetlerin mali borç arı-

322. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 4, madde 56. Aynı dönemin diğer kararnameleri gibi bu kararnameyi de yayımlamak uygulamaktan daha kolay oldu; söz konusu iki bankanın tasfiyesine ilişkin ayrıntılı talimatlar içeren, bir yıl sonrasına ait bir Maliye Halk Komiserliği kararnamesinin gösterdiği de budur (*Sbornik Dekretov i Rasporyajenni po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 54-5).

323. *A.g.e.*, No. 90, madde 912. Daha sonra Krestinski, Moskova Narodniyi Bankası'nı kamulaştırmanın niçin gerektiğini içtenlikle açıkladı: "Ekim Devrimi, bizim saflarımızda iktidar ve toprak için çarpışan tüm köylülüğün ittifakıyla gerçekleştirildi. O dönemde biz Moskova Narodniyi Bankası'na saldırsaydık, saflarımızda yer alan köylülüğün bir kısmını hiç şüphe yok ki kendimize düşman edecektik, bu da ortak düşmana karşı mücadelemizi zayıflatacaktı. Fakat kırsal kesimde bölünmelerin başladığını görünce, bize sempati besleyen yoksul ve orta köylülüğün desteğini sağlayacağımızı bildiğimizden Moskova Bankası'na el koymaya karar verdik" (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 76).

324. *A.g.e.*, No. 90, madde 907. 325. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 215.

326. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 13, madde 185.

327. *A.g.e.*, No. 27, madde 353. *Foreign Relations of the United States, 1918: Russia*, c. III

nı ödeyebilmesi ya da ödemek istemesi beklenmediğinden bu kararname Rusya'da hiçbir özel ilgi uyandırmadı.[328] Ancak İtilaf Devletleri'nde resmi ve gayrı resmi şiddetli protestolara yol açtı; Petrograd'daki başlıca yabancı temsilciler tarafından imzalanan bir notada "bu kararnamenin kendi uyrukları için geçersiz olduğu" ilan edildi[329] ve kararname uzun yıllar şiddetli tartışmalara konu olmaya devam etti.

Bankaların kamulaştırılması ve borçların iptaline ilişkin bu iki talebin dışında Bolşevik önderlerin mali görüşleri belirsiz ve şekilsizdi; mevcut güncel sorunlara daha baştan kesin bir mali kuralcılıkla yaklaşıyorlardı. Devrimin ilk haftalarında burjuva kamu maliyesinin, bir bütçenin dengeli olması gerektiği, kamu giderlerini karşılamak için sınırsız banknot basımının derhal son verilmesi gereken bir felaket olduğu, dolaysız gelir vergisinin ve lüks maddelerden alınan dolaylı vergilerin gelir artışını sağlamanın en tutarlı çareleri olduğu türünden yerleşik ilkeleri hiç kimse tarafından tartışılmadı. 1917-18 kışında Sovyet Rusya'da bu ilkelerden hiçbiri gerçekte itibar görmedi. Başarısızlığın tümüyle geçici olduğu düşünüldü ve Avrupa'nın savaşan büyük devletlerinin ve birçok tarafsız ülkenin uğradığı başarısızlıklara benzetildi. Sovyet Hükümeti Rusya'da iktidara geldiğinde hemen hemen her Avrupa devleti gelirinin bir kısmını banknot basımını enflasyonist bir biçimde kullanarak sağlıyordu. Rusya mali ihtiyaçlarını aynı yoldan, ancak çok daha büyük boyutlarda karşıladığı içindir ki bir istisna oluşturuyordu; bunun da Bolşeviklik'le hiçbir ilgisi yoktu. Rusya'nın devlet bütçesindeki açık 1914'te toplam giderinin yüzde 39'una ulaşmış, sonraki üç yıl boyunca ise sırasıyla yüzde 74'e, 76'ya ve 81'e yükselmişti.[330]

Bu açıklar yansımasını gittikçe artan bir para enflasyonunda buluyordu. 1897'deki Witte para reformundan sonra Rus rublesi 1914'e kadar istikrarlı bir değer tutturmuştu; o tarihte, 1.6 milyar rublelik para basımı hemen he-

(1932), s. 31-2'de yer alan bir rapora göre, kararname 1-14 Ocak 1918'de Sovnarkom ve 21 Ocak-3 Şubat 1918'de VTsIK tarafından onaylanmıştı; resmen açıklanmasının "uluslararası sebeplerden dolayı ertelendiğini," *Narodnoe Kozyaistvo* doğrulamaktadır: No. 11, 1918, s. 19.

328. 10 bin rubleye kadar olan tahvillerin RSFSC tahvilleriyle değişimini öngören madde uygulamaya konulmadı, çünkü böyle bir ikrazı gerçekleştirmek mümkün değildi; bu tahviller üzerindeki meblağların Devlet Bankası tarafından sahiplerine ödenmesini Ekim 1918'de yayımlanan bir kararname garanti ediyordu (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 79, madde 834).

329. *Foreign Relations of The United States, 1918: Russia*, c. III (1932), s. 33.

330. *Na Novik Putyak* (1923), c. II, s. 2.

men tamamen Devlet Bankası'nın altın rezervleriyle karşılandı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcıyla Şubat 1917 arasında altın rezervi önemli ölçüde azalırken, tedavüldeki para miktarı yaklaşık 10 milyar rubleyi bulmuştu. Şubat ve Ekim Devrimleri arasında kâğıt para basımı 9 milyar ruble artti. Geçici Hükümet tedavüldeki para miktarının yasal sınırını her seferinde geriye dönük olarak beş kez yükseltti — sonuncusu yasal sınırın 16.5 milyar rubleyi bulduğu 6 Ekim 1917'deydi, o tarihte bu rakam zaten çoktan aşılmıştı.[331] Ancak Bolşevik önderler başlangıçta nakit para sorununu çok önemli görmüyorlardı ve hükümet ihtiyaçlarını karşılamak için banknot basmaya devam etmekte sakınca görmediler. Modern dünya henüz para değerinin o sıralar Rusya ve Almanya'daki gibi felaket haline gelen bir oranda düşmesi tecrübesini yaşamamıştı ve bunu ciddi bir ihtimal olarak bile hesaba alımıyordu. Geçici Hükümet'in iç piyasa için çıkardığı sözde "özgürlük bonosu" girişimi de fiyaskoyla sonuçlandı. Önceki Rus hükümetlerinin çıkardığı tahvilleri iptal eden Sovyet kararnamesi hem iç hem dış ikraza kapıları bir süre kapadı; vergi gelirleri ise, nakit paranın değer kaybına uğramasından ve yönetimdeki kaostan dolayı azalıyordu. Böylece baskı makinaları Sovyet Hükümeti için ulaşılabilir tek gelir kaynağı olmayı sürdürdü. Her ne kadar Lenin, Mayıs 1918'de, "Şimdiye kadar yapıldığı gibi iç ekonominin kâğıt para basımı sayesinde yürütülmesi ancak geçici bir tedbir olarak haklı görülebilir," demiş olsa da,[332] bu durum ilk birkaç ay boyunca kendiliğinden ve hiç sorgulanmaksızın devam etti. Geçici Hükümet'in Ekim 1917'de saptadığı ve çoktandır aşılmış olan yasal sınırı yükseltmek için hiçbir resmi girişimde bulunulmadı. Ancak bütün bu dönem boyunca tedavüldeki kâğıt para miktarı Geçici Hükümet dönemindeki hıza eşit bir hızla yavaş yavaş arttı. Bu artış, önce Geçici Hükümet'in "özgürlük bonosu"ndaki yüz rubleyi aşmayan kupürlü tahvilleri, sonra iptal kararnamesinden önce vadesi gelmiş tüm devlet tahvillerinin ödenmemiş kuponlarını ve nihayet tüm hazine bonolarıyla kısa vadeli hazine tahvillerini ödeme araçlarına dönüştüren bir dizi kararnameyle pekiştirildi.[333] Kısmen küçük tasarruf sahiplerinin yükünü hafifletmeyi, kısmen de Hazine'yi hemen

331. 1914-17 dönemine ilişkin istatistik bilgiler şu kitapta yer almaktadır: A. Z Arnold, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia* (New York, 1937), s. 27-52; banka kredilerinde de hızlı bir artış vardı, bununla ilgili ayrıntılar için bkz. M. S. Atlas, *Nationalizatsiya Bankov v SSSR* (1948), s. 28, 36-7.

332. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 19.

333. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 24, madde 331; No. 39, madde 509.

yerine getiremeyeceği yükümlülüklerden kurtarmayı amaçlayan bu tedbirler, açıkça kâğıt para basımına başvurmaya gerek kalmaksızın tedavüldeki parayı artırmak gibi bir sonuç verdi.

Rejimin ilk dönemi boyunca vergi toplama, en iyi şartlarda bile rasgele ve kesintilerle yapılıyordu. Vergilendirmenin geleneksel ilkelerinden ayrılmak söz konusu değildi henüz. 1903'teki ilk parti programı, "devletin demokratikleşmesinin temel şartı olarak" (yani burjuva demokratik devrimin asgari programının bir parçası olarak) "bütün dolaylı vergilerin kaldırılmasını, gelir ve miras üzerinden artan oranda vergi alınmasını," talep etmişti[334] ve Lenin daha önce alıntıladığımız Mayıs 1918 tarihli konuşmasında, "tüm sosyalistlerin dolaylı vergilere karşı olduklarını, çünkü sosyalist görüş açısından kabul edilebilir tek verginin artan oranda gelir vergisi ve emlak vergisi olduğunu" tekrarlamıştı.[335] Ne var ki çok geçmeden iyice anlaşıldı ki bütün bunlar o zamanın şartları içinde, ciddi vergi politikaları yerine ikame edilmiş boş bir dilekten ibaretti. Ekonominin tümüyle parçalanmakta olduğu bir durumda ve ekonomi politikası özel gelirlerin tasfiyesine yöneldiği sürece, ne gelir vergisine ağırlık vermek, ne de vergi sistemini yeniden düzenlemek ciddi bir şekilde düşünülebilir bir şey değildi. Yeni rejimin şimdilik, önceki rejimin kendisine bırakmış olduğu gelirlerle günü gününe yaşamanın dışında herhangi bir şeye özenmesi mümkün değildi. Rejimin vergi alanındaki ilk işi, 24 Kasım-7 Aralık 1917'de, gelir vergisi için Geçici Hükümet'in saptadığı matrah üzerinden, bir son ödeme tarihi bildiren ve vergi ödenmediği takdirde uygulanan cezaları artıran bir kararname yayımlamak oldu; aynı tarihte çıkarılan bir başka kararname de tütün vergisinin toplanmasında küçük değişiklikler getiriyordu.[336] Bunlar muhtemelen önceki Rus hükümetlerinden birinin çıkardığı yasaların uygulanması ve pekiştirilmesiyle ilgili ilk iki Sovyet kararnamesiydi. Ocak 1918'deki bir başka kararname, Geçici Hükümet'ten miras kalan eğlence vergisinin genellikle uygulanmadığını belirtiyor ve gelecekte kesinlikle tahsil edilmesini istiyordu.[337]

Vergi konusunda ilk devrimci girişim, diğer gelir kaynaklarından yoksun kaldığı için hali vakti yerinde vatandaşlardan keyfi değerlendirmelere göre "bağış" almaya başlayan yerel Sovyetler tarafından yapıldı. Ancak merkezi otoritenin gitgide güçlenmesiyle birlikte bu uygulama, devrimci

334. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 21. 335. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 19.
336. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 5, madde 71; No. 12, madde 169.
337. *A.g.e.*, No. 14, madde 205.

değerlere ters düşmediği halde, belki kısmen mali muhafazakârlara karşı bir saldırı kısmen de merkezi hükümetin vergi alanındaki yetkilerine tecavüz olduğundan, Maliye Halk Komiserliği'nin (Narkomfin) şiddetli muhalefetiyle karşılaştı.[338] Mart 1918 sonunda komiserlik yerel kuruluşlara bu uygulamayı yasaklayan bir genelge gönderdi.[339] İçişleri Halk Komiserliği tarafından desteklenen yerel Sovyetler ise kendi özerk haklarına yapılan bu müdahaleyi protesto etti. VTsIK, yerel Sovyetler'i kayırarak "bağış" sistemine örtülü destek verdi;[340] yerel Sovyetler'in kendi ihtiyaçlarını vergileri yükselterek karşılama hakkı, RSFSC anayasasında da tanındı. Bu, merkez ve yerel otoriteler arasındaki anlaşmazlığın başlangıç noktası oldu.[341] Yerel Sovyetler'in mali seksiyon temsilcilerinin Mayıs 1918'de Moskova'da, İçişleri Halk Komiserliği'nin himayesinde yaptığı toplantıda raportör yerel mali işlerin merkez denetiminden tamamen ayrılmasını savundu. "Demokratik merkeziyetçiliğin" yeni rejimin gerektirdiği mali reformların bir şartı olduğunu ileri süren Lenin bu öneriyi tepkiyle karşıladı.[342] Yine de merkez ve yerel maliye arasındaki ilişkiler 1918 boyunca karmaşa içinde kaldı.

Ne var ki bu, Sovyet Hükümeti'nin karşılaştığı kamu maliyesi sorununun yanında sadece küçük bir ayrıntıydı. Brest-Litovsk anlaşmasından hemen sonra genel politikanın yeniden yönlendirilmesi sırasında bu sorunlar ilk kez ciddi tartışmalara yol açtı. O sırada hazırlanmakta olan RSFSC anayasasının bütçe bölümü, cumhuriyetin mali politikasının "burjuvaziyi mülksüzleştirmeyi ve zenginliklerin üretimi ve dağıtımı alanında cumhuriyet vatandaşlarını eşit kılacak şartları hazırlamayı öngören temel amacı" gerçekleştirmeyi hedef aldığını ve bu amacın "özel mülkiyet hakkına tecavüzlerden" dolayı yara almasına izin verilmeyeceğini ilan ederek başlıyor-

338. Bu vergilerin saptanmasında ve tahsilinde, elbette ki, kötüye kullanmalar oldu: Maliye Halk Komiseri Gukovski, Perm ilinde 5 000 nüfuslu bir kasabaya 2 milyon ruble vergi biçilmiş olduğunu söylüyordu (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 142).

339. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918,* No. 31, madde 408.

340. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 34. VTsIK önleyemediği şeyi desteklemekle yetiniyordu: Tartışmalar sırasında Lenin, "Eğer bir vergi değerlendirmesi gerçekleştirseydik, farklı bölgelerin, halen kendi vergilerini kendi kafalarına göre, diledikleri gibi ve yerel şartların el verdiği ölçüde saptamaları durumuyla karşılaşırdık," dedi (*Soçineniya*, c. XXII, s. 428).

341. Bkz. *Bolşevik Devrimi,* c. I, s. 143-4.

342. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 18-19: Konferansın tamamen Narkomfin'in dışında, "yerel çıkarlar, yerel ihtiyaçlar, yerel vergiler, yerel bütçeler havası içinde" yapılmış olması sonradan sık sık şikâyet konusu oldu (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 4).

du. Ancak görünüşe göre Narkomfin'den kaynaklanan sonraki maddelerin hiçbir özgün yanı yoktu ve bu maddeler tümüyle ortodokstu. 15 Nisan 1918'de Maliye Halk Komiseri Gukovski, bütçe ile ilgili bir rapor olması beklenen, ancak gerçekte kendisinin bir bütçe oluşturacak yetenekte olmadığını teslim eden şeyi VTsIK'ya sundu; yukarıda sözü edilen yerel Sovyetler mali seksiyon temsilcileri konferansı Mayıs ortasında Moskova'da toplandı; Mayıs sonunda ise birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Sovyet maliye politikasının ilkeleri ilk kez tam bir eleştirel tartışmaya konu oldu. Bu tartışmalardan hareketle (sadece üçüncü tartışmanın tam tutanağı mevcuttur), acı tecrübelerin ışığında su yüzüne çıkmaya başlayan farklı eğilimler hakkında epey net bir fikir edinilebilmektedir.

Gukovski'nin temsil ettiği resmi görüş, genel anlamda söylersek Sağ'ın görüşüydü ve açıkça ortodoks ilkelerden kaynaklanıyordu. Gukovski, "tedavülde para oldukça" (bu sınırlandırma, paranın en sonunda ortadan kalkacağına ilişkin öğretiye ayinsel bir bağlılığı yansıtıyordu yalnızca) kâğıt para basımının altınla desteklenmesinin şart olduğunu ileri sürüyordu. Narkomfin'in görevinin, ona harcamalar dairesince sunulan gider tahminlerini elden geldiğince azaltmak ve gideri gelire göre ayarlamak olduğu inancındaydı. Gukovski maliye bakanlarının dolaylı vergilendirmeden yana olan geleneksel tercihini temsil ediyordu; dolaysız vergi kapitalist bir rejimde sosyalistler tarafından haklı olarak savunulmuş olmakla birlikte, bundan sağlanan gelir ve kaynaklar kapitalistler ortadan kaldırıldıkça azalacaktır, diyerek savunuyordu görüşünü. Gukovski "bağış" tahsilatının yerel Sovyetler tarafından yapılmasına, hem yanlış olduğu hem de merkezi iktidarın mali otoritesine bir müdahale oluşturduğu için şiddetle karşı çıkıyordu.[343] Lenin Mayıs'taki Moskova Konferansı'nda bu konu üstüne yaptığı, o dönemdeki düşüncesinin en ayrıntılı ifadesi olan konuşmasında, Gukovski'den sadece parti tarafından uzun zamandan beri tercih edilen dolaysız vergiyi savunmakta ayrılıyor; gelir vergisinin genelleştirilmesini ve aylık ödemeler şeklinde tahsil edilmesini (şüphesiz gerçekleştirilemez bir öneriydi bu) ileri sürüyordu. Lenin ilke olarak Gukovski kadar karşı değildi "bağışlara"; ancak bunların "geçiş dönemi iktidarına" ait olduğunu ve vergi tahsilatının tek bir merkezden gerçekleştirileceği dönemin geleceğini düşünüyordu.[344] Res-

343. Gukovski'nin savları birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde yaptığı uzun konuşma esas alınarak incelenebilir (*Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 129-43).

344. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 19-20.

mi tezi güçsüz kılan şey, bu esasa göre —ya da aslında başka herhangi bir esasa göre— tutarlı bir bütçe yapmanın imkânsızlığıydı; Nisan 1918'de, VTsIK'da Gukovski ilk altı ay için rejimin giderlerini 40-50 milyar ruble olarak tahmin etti ve gelir konusunda hiçbir tahminde bulunmadı. Altı hafta sonra yapılan birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde ise ilk altı ay için giderleri 20-25 milyar, geliri de 5 milyar ruble olarak tahmin ediyordu.[345] Ancak bu rakamların her birinin tahminden öte herhangi bir anlamı olduğunu düşünmek gerçekten güçtü.

Kongre'de sözcülüğünü Smirnov'un yaptığı Sol muhalefet, bir bütçe hazırlamanın mümkün olmayışında şaşırtıcı bir yan görmediği gibi (burjuva bütçeler ne de olsa uzun yıllar boyunca edinilmiş tecrübelerin ürünüydü), bütçe açığında da, harcamalar istenen amaçlara kullanıldığı sürece telaşlandırıcı bir yan görmüyordu. Sol muhalefet para basım makinalarının ifrata varan kullanımından ötürü rublenin değer kaybına uğramasını da hiç umursamıyordu, çünkü "sosyalizm zafere ulaşınca, rublenin hiçbir değeri kalmayacak ve değişim para olmadan yapılacaktı." Dolaysız vergi de dolaylı vergi de günün mevcut şartları içinde pek fazla bir şey ummaya imkân bırakmıyordu, ancak bağış sistemi teşvik edilmeliydi.[346] Kongre'de hiç kimse Smirnov'a cevap vermeye kalkışmadı: Bu radikal öğreti ya anlaşılmadı ya da ciddi bir ilgiyi hak etmeyecek kadar fantastik bulundu. Mali politika üstüne esas raporu hazırlayan Sokolnikov bazı bakımlardan bir orta yol izliyordu. Dış ülkelerle ticari ilişkilerde altının önemi üzerinde duruyor, ancak ülke içinde banknot basımının altın karşılığına bağlı olarak sınırlandırılmasını ne gerekli ne de gerçekleşebilir görüyordu. Aşırı miktarda kâğıt para dolaşımının tehlikeleri fiyatlar sabit tutularak önlenebilirdi: "Malların fiyatlarını düşürmeyi amaçlamamız gerekmez, ancak hedefimiz her yerde fiyat istikrarını sağlamak olmalıdır." Bununla birlikte Sokolnikov vergilendirmeye karşı çıkmıyordu; aksine, köylülerden dolaysız vergi alınmadıkça "Rusya'nın varolamayacağını," ve "Sovyet iktidarının ekonomiyi yönetemeyeceğini," ileri sürüyordu. Bütçe yokluğu konusunda, Fran-

345. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 140; Gukovski bir başka yerde (*a.g.e.*, s. 133) departmanlar tarafından talep edilen kredilerin toplam 24 milyar olduğunu, bunun 14 milyara indirildiğini, fakat bu rakamların aslındaeksik olduğunu söylüyor. 1918'in ilk altı ayı için öngörülen bütçe 11 Temmuz 1918'de Sovnarkom tarafından onaylandı (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 50, madde 579); resmi rakamlara göre bu dönem için giderler 17.6 milyar, gelirler de 2.8 milyar rubleydi (G. Y. Sokolnikov vd., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 126).

346. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 147-149.

sa'nın 1918 yılı için hâlâ bir bütçe düzenlememiş olduğunu bir teselli olarak belirtiyordu.[347] Kongre, açıkça çözümsüz görünen bu sorunlar hakkında herhangi bir şey söylemekten kaçındı. Ticaret ve mübadeleye ilişkin kararın tek yararı, gerçekçi bir mali politika izlemenin Sovyet ekonomi siyasetini yönetenlerin düşüncesinden henüz ne kadar uzak olduğunu göstermesiydi. Karar, "dolaylı ya da dolaysız vergi artışını, çek kullanımının yaygınlaşmasını, para basımı politikasında daha belirleyici bir azaltmaya gidilmesini," talep ediyordu.[348] İç savaş Sovyet Hükümeti'nin mali politikasının esas olarak henüz biçimlendirilmediği, hatta tanımlanmadığı bir anda patlak verdi.

347. *A.g.e.*, s. 116-28, 173.
348. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 483.

BÖLÜM 17

SAVAŞ KOMÜNİZMİ

(a) *Tarım*

Tarımda "savaş komünizmi"nin uygulanması ile Sol SD üyelerin Mart 1918'de hükümetten istifasına rağmen VTsIK'da ve Sovyetler'de kalmış olan Sol SD'lerden kesin siyasal kopuş aynı zamana rastladı. Bolşevikler'le Sol SD'ler resmi ortaklar olarak son kez 5 Temmuz 1918'de (Mirbach'ın öldürüldüğü günün arifesinde), beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin ikinci oturumunda yan yana yer aldılar; oturum tarım konusunda şiddetli bir tartışmaya sahne oldu ve bu tartışma sırasında Spiridonova "Bolşevik Partisi'nin amansız muhalifi olduğunu" ilan etti.[1] Sovyet Hükümeti'nin politikası Sol SD'lerin üç noktada saldırılarına hedef oluyordu. Sol SD bir konuşmacının dediği gibi, Bolşevik işçi müfrezeleri "neredeyse kentlerin kırsal kesime karşı ilan ettiği bir savaşı yürütüyorlardı";[2] ve SD'ler kentlere karşı kırsal kesimin geleneksel savunucularıydı. Yoksul köylü komiteleri, birçoğunda hâlâ SD'lerin söz sahibi olduğu toprak komitelerinin yetkisine son vermek için Bolşevikler tarafından gerçekleştirilmiş bir girişimdi; hali vakti yerinde köylülerin çoğunluğunun Sağ ya da Sol SD'lere bağlı bulunduğu, buna karşılık yoksul ve siyasi bakımdan daha az bilinçli köylülerin, henüz Bolşevikler tarafından kazanılmış olmasalar da, en azından Bolşevikliğin cazibesine açık olduklarını yansıtan bir farklılıktı bu. Nihayet, ele geçirilen topraklarda büyük çiftlikler kurulmasının hükümet tarafından teşvik edilmesi —o sırada etkisiz de kalsa— hem SD'lerin köylülere toprak dağıtım politikasına, hem de toprağın işlenmesinde ücretli işçi çalıştırılmasına karşı koydukları yasağa tamamen ters düşüyordu; köylülerin toprağa susadığı bölgelerde büyük toprak sahiplerinin mülkleri bölünmeden kaldığı ve işçiler, gerçek sosyalist ilkeler hiçe sayılarak ücret karşılığı tarlalarda çalıştırıldığı için kongrede protestolar yükseldi.[3] Ormanların kamulaştırılmasına ve

1. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 55. 2. *A.g.e.*, s. 75.
3. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 56-7. O dönemin SD gazetelerinden alıntı-

merkezi bir orman idaresi tarafından yönetilmesine ilişkin yeni bir kararname de —doğal kaynakların tek bir merkezden yönetilmesi konusundaki ilk girişim— benzer bir muhalefetle karşılaştı.[4]

Mirbach'ın öldürülmesinin sonucu olarak Sol SD'lerin yasadışı ilan edilmesi, salt Bolşevik nitelikli bir tarım politikasına karşı merkezdeki tüm muhalefeti ortadan kaldırdı. İç savaşın hızla yayılışı köylülerden kentler ve ordu için tahıl toplanmasını bir ölüm kalım sorunu haline getirdi; öte yandan iç savaş köylülere giyecek ve diğer tüketim malları sağlanmasını da gitgide güçleştiriyordu, çünkü ne var ne yok her şeye ordu sahip çıkmaktaydı. Bu yüzden işçi müfrezeleri ve yoksul köylü komiteleri aracılığı ile mallara el koyma yöntemine hız vermekten başka çare yoktu. 1918 Ağustosu'nun ilk haftası boyunca bu müfrezelerin görevlerine ilişkin tam üç kararname yayımlandı. Birinci kararname sendikaları, fabrika komitelerini, kent ve ilçe Sovyetleri'ni tahıl üreten bölgelere giderek "sabit fiyatlar üzerinden tahıl sağlayacak ya da bunu *kulaklar*'dan zorla alacak" olan, "işçi ve yoksul köylülerden" oluşturulacak yiyecek müfrezeleri örgütlemekle yetkili kılıyordu. Bu yolla elde edilecek tahılın yarısı müfrezeleri gönderen örgüte ya da örgütlere, diğer yarısı da genel dağıtım için Narkomprod'a teslim edilecekti. İkinci kararname, il ve ilçe Sovyetleri ile yoksul köylü komitelerini ve sendikaları, ihtiyaç duyulan her yerde hasada el koymak üzere benzer müfrezeler kurmaya çağırıyordu. Üçüncü kararname, "güvenilir ve devrime bağlı en az yirmi beş işçi ve köylüden" oluşacak bu müfrezelerin örgütlenmesinin ayrıntılarına ilişkindi.[5] Yerinden oynatılmamış taş bırakmamak ve işleri sağlama almak için aynı hafta içinde "malların zorunlu değişimine" ilişkin bir başka kararname daha yayımlandı. Kararname, tahıl üreten bölgelerde kooperatiflerin ve malların dağıtımıyla ilgili kuruluşların, tarımsal ürünlerin değerinin en az yüzde 85'inin ödenmesini şart koşmaksızın herhangi bir bölgeye ya da köye mal veremeyeceklerini, bunun aksine hareket edenlerin şiddetle cezalandırılacaklarını bildiriyordu.[6]

Bu kararnamelerin ardında hangi gerçeklerin yattığını kestirmek güçtür.

lar *Izvestiya Akademii Nauk SSR: Seriya Istorii i Filosofi*, c. VI (1949), sayı 3, s. 235-6'da bulunmaktadır. Tarım işletmelerinde ücretli işçi çalıştırmanın yasaklanması SD'lerin programında her zaman yer almıştı; bir vakitler Lenin, "tarımda ücretli işçi çalıştırmanın, kapitalizmin başlıca belirtisi ve ölçütü olduğunu" söylemişti (*Soçineniya*, c. XVII, s. 644).

4. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 42, madde 522; *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 56.

5. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 57, madde 633, 635; No. 62, madde 677.

6. *A.g.e.*, No. 58, madde 638.

Tarım Halk Komiseri Tsiurupa, beşinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde yaptığı konuşmada tahıl sağlamak için her olağan çareye başvurulduğunu ve "sadece hiçbir şey elde edilemediğinde, ancak o zaman müfreze gönderildiğini," açıkladı. "Bu müfrezelerin köylere varır varmaz etrafa dağılıp sarhoş olduklarına" ilişkin söylentilere gelince; bu tür şeylerin olduğu doğruydu, ancak müfrezelerin oluşturulmasında son derece titiz davranmak dahil, bu gibi olayları engellemek için gerekli bütün tedbirler alınıyordu.

Biz bu müfrezeleri "salt askeri bir güç olarak" düşünmüyoruz; gerçi bu müfrezelerde, silahlı olarak köylere giden insanlar görüyoruz, ama aynı zamanda fikirlerimizi köylere taşıyacak, kırsal kesimde propaganda yapacak ajitatörlerdir onlar.[7]

Köylüler göze alabildiklerinde tahıllarına el konulmasına karşı direniyorlardı. Bazen direniş ciddi boyutlara ulaşıyor ve tam anlamıyla çatışmaya dönüşüyordu, istisnai olsa da bu tür olaylar muhtemelen çok da ender değildi.[8] Bu müfrezelerin sayısını ya da bunların faaliyetlerinin kapsamını tahmin etmek de kolay değil. İkinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'ndeki bir konuşmacıya göre, Petrograd Sovyeti 189 müfreze, yani 7 200 kişi, Moskova Sovyeti de hemen hemen aynı sayıda müfreze yollamıştı.[9] O tarihte, toplanan erzakın kapsamı, buğday, hayvan yemi, şeker ve patatesten, et, balık ve kenevir tohumu, ayçiçeği ve keten tohumu yağı dahil, diğer bütün hayvansal ve bitkisel yağlara kadar genişletilmişti.[10] Lenin bu uygulamalar için geçerli olabilecek yegâne mazereti, sonunda bunlardan vazgeçildiği bir anda ortaya koydu:

Savaş komünizminin özelliği gerçekte ordunun giderlerini karşılamak ve işçileri korumak amacıyla köylülerden tüm ürün fazlasını, hatta bazen fazla olmayıp kendi geçimleri için gerekli olanın da bir kısmını almamızdan kaynaklanmaktadır. Çoğu zaman bunları kâğıt para karşılığı krediyle alıyorduk. Aksi halde, çoğunluğu küçük köylü olan bu ülkede büyük toprak sahiplerini ve kapitalistleri yenemezdik. [11]

Umutsuz hal çareleriydi bunlar. Sosyalist teori açısından, ihtiyaçların saptanmasındaki ölçüt doğal ve uygun görünebilirdi: Köylüden, kendisinin ve

7. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 143-4.

8. İki yıl sonra Volga bölgesinde bazı köylere giden bir İngiliz gözlemciye "civar köylerden birinde karışıklıklar çıktığından ve birçok köylünün öldürüldüğünden" söz edilmişti (*British Labour Delegation to Russia 1920: Report* [1920], s. 132).

9. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 170; bir başka delege işçi örgütlerince yollanan müfrezelerin toplam 30 000 kişi olduğunu söyledi (*A.g.e.*, c. I, s. 174.)

10. *Sobranie Uzakonenii, 1919,* No. 1, madde 13.

11. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 332.

ailesinin geçimi için gerekli olanın dışında ne varsa vermesi isteniyordu. Uygulama açısından ise kötü bir kadere mahkûmdu bu. *Kulak* denilen köylülerden keyfi olarak saptanmış bir ürün fazlasını zorla almaya kalkışmak köylünün iki geleneksel cevabına yol açtı: stokları saklamaktan ibaret olan kısa vadeli cevap ve kendi ailesinin geçimi için gerekli olandan daha fazla toprağı işlemeyi reddetmekten oluşan uzun vadeli cevap.

Sovyet yöneticileri bu tehlikelerin tamamen farkındaydılar. 30 Ekim 1918'de ilk kez yeni bir ayni vergi denemesi devreye sokuldu. Her ne kadar tahıl fazlasını bu ayni vergi ilan edilmeden önce teslim etmiş olanlar vergi kapsamı dışında tutuldularsa da, bu vergi tahıl toplama uygulamalarının yerine geçecek bir tedbir değildi, aksine tamamlayıcı nitelikteydi. Vergi, köylünün geçindirmekle yükümlü olduğu kişilerin yanı sıra, sahip olduğu toprağın ve hayvanların da göz önünde tutulacağı karmaşık bir hesaba göre saptanacaktı.[12] Bu vergi sadece ürün fazlasının alınmasını değil, varsayılan bir ödeme gücüne göre saptanmış sabit miktarların ödenmesini öngörüyordu. Ne var ki bu da o dönemin hiçbir zaman yürürlüğe konmayan sayısız kararnamelerinden biri oldu.[13] Ocak 1919'da yeni bir karar yürürlüğe kondu. Merkezi hükümetin tahıl ve hayvan yemi ihtiyacı, Sovnarkom'un Narkomprod tarafından verilen ayrıntılı bilgilerle tamamlanmış bir kararnamesince saptandı; temin edilecek miktar farklı üretici iller arasında "bölüştürüldü": İller bu kotaları ilçe merkezleri arasında, ilçe merkezleri bucaklar arasında, bucaklar da köyler ya da köylüler arasında bölüştürecekti.[14] Bu sistemin yararı vergi tahsilatı gibi ağır bir yükü merkezdeki yetkililerin üzerinden kaldırmasıydı; sistem Çarlık hükümeti döneminde tarım vergisinde uygulanan kolektif sorumluluk ilkesini geri getiriyordu. Ancak sürekli değişen bu tedbirler Sovyet Hükümeti'nin karşısında duran aşılmaz güçlükleri göstermekten başka bir anlam taşımıyordu. Harap olmuş, yaralanmış, parçalanmış bir ülkede Kızıl Ordu'nun ve kentli nüfusun ihtiyaçları tarımsal üretimdeki ürün fazlasının tümü olmaksızın asla karşılanamazdı. Oysa sanayi, normal değişim sürecini rayına oturtmayı sağlayacak mamul malları üretebilecek durumda değildi; diğer yandan ürün fazlasının zorla alınmasının sürdürülmesi, tahıl stoklarının saklanmasına ve köylülerin kendi ihtiyaçlarının dışında ekim yapmamasına yol açacaktı. Kriz iyi kötü

12. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 82, madde 864; No. 91-2, madde 928.
13. Bkz. s. 228-9.
14. *Sobranie Uzakonenii*, 1919, No. 1, madde 10, 11.

atlatıldı; ordunun ihtiyacı karşılandı, kentler açlıktan kurtulmamış olsa da kıtlıktan ölmekten kurtuldu. Ürün fazlasını elde etme yöntemi geliştirildikçe ve iç savaşın kasıp kavurduğu bölgeler Moskova'nın denetimi altına geçtikçe toplanan tahıl miktarında artış sağlandı.[15] Ancak savaş komünizmi boyunca köylünün tahılının ya el altından serbest piyasaya sürüldüğünü ya da hükümet görevlileri tarafından zorla ele geçirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kendileri için daha da kötü olacak "beyaz" bir karşı-devrim tehlikesine karşı Sovyet Hükümeti'nin yanında çarpışan köylüler bile bir yandan bu tahıl savaşını yürütmeyi sürdürdüler.

1918 yazı boyunca yoksul köylülere yöneliş Sovyet politikasındaki bir diğer temel hedefe, geniş ölçekli tarımın geliştirilmesi hedefine bağlanmıştı. Bu yöneliş söz konusu hedefe açıkça karşı çıkan Sol SD'lerle kesin bir kopmaya yol açmıştı; yoksul köylüler mal sahibi olmaya kayıtsız kalacağı ve potansiyel olarak kolektif tarımı destekleyeceği düşünülebilen yegâne köylü grubuydu.[16] Bu kolektif kuruluşlar birkaç farklı tipteydi. İlk Sovyet çiftlikleri (Sovhozlar) —Lenin'in Nisan Tezleri'nde ve daha sonraki demeçlerinde sözünü ettiği örnek çiftlikler— genellikle şeker pancarı ve keten gibi özel ürünler yetiştiren ve teknik beceri ya da özel düzenleme gerektiren büyük tarım alanlarında kurulmuştu.[17] Dağıtılmamış toprakları işlemek için bir araya gelmiş köylülerin harcanan emeği ve elde edilen ürünü

15. Narkomprod'un resmi rakamları bu yıllarda toplanmış tahıl miktarını (milyon pud olarak) aşağıdaki gibi gösteriyordu: 1917-18: 47.5; 1918-19: 107.9; 1919-20: 212.5; 1920-21: 283.0 (*Pyat' Let Vlasti Sovetov* [1922], s. 377). Kısmen, bu ilk yıllarda kesin istatistikler yapılmadığı, kısmen de, gözlemlenen bölge hep aynı bölge olmadığı için bu rakamlara pek güvenilemez: 1918-19'da Volga havzası ilk kez bu istatistiklerin kapsamına alındı, 1919-20'de ise Ukrayna, Transkafkasya ve Orta Asya dahil edildi. Aynı rakamlar, hafif değişikliklerle G. Y. Sokolnikov vs., *Soviet Policy in Public Finance*, (Stanford, 1931), s. 93'te yer almaktadır.

16. Ertesi yıl, resmi politika orta halli köylüleri kayırmaya başladığında, bunların kolektif tarıma, "küçük tarımı terketmeyecek" yoksul köylülerden çok daha yatkın oldukları ileri sürülüyordu (Buharin ve Porebbrajenski, *Azbuka Kommunizma* [1919], Kısım XIII, s. 114); aslında, yoksul köylülerle orta halli köylüler eski toprak imtiyazı sistemlerine bağlı kalmayı aynı inatla sürdürüyorlardı.

17. 1914'ten itibaren herhangi bir yılda şeker pancarı ekimi yapılmış olan, köylü tarlaları dışındaki bütün topraklar, Mayıs 1918'de, "kamulaştırılmış şeker fabrikalarının devredilemez toprak fonları"na dönüştürüldü. (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 34, madde 457); 13 Temmuz 1918 tarihli kararnameyle, bu toprakların yönetimi Vesenka'nın Şeker Üst Komitesi'ne (Glavsakar) bırakıldı (*Proizvodstvo, Uçeti Raspredelenie Produktov Narodnogo Kozyaistva* [tarihsiz], s. 16). Ekim 1918'de Narkomzem'in, örnek çiftliklerin, "teknik" çiftliklerin ve "özelleşmiş ekonomilere dayalı eski büyük malikânelerin" yönetimine el koyması öngörüldü (*Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 72, s. 787).

bölüştükleri tarım komünleri vardı; bunlar Rus köylülüğündeki ilkel komünizmin uzantısını temsil ediyor gibiydiler.[18] Nihayet komünal unsurun üretim ve pazarlama ile sınırlandığı tarım artelleri* vardı. 1918 sonbaharında Lenin, henüz "devlet desteğinden yararlanan sadece birkaç yüz tarım komünü ve Sovyet çiftliği bulunduğunu" kabul ederken muhtemelen bütün bu kolektif tarım biçimlerini hesaba dahil etmekteydi.[19] O sırada Sovyet denetimindeki bölgelerde ekilebilir toprakların dağıtımı, alelacele olmakla birlikte az çok tamamlanmış gibiydi. Şeker pancarı, keten ve diğer özel ürünlere ayrılmış sınırlı alanların dışında en iyi topraklar köylü mülkiyetine dönüşmüştü; ortaklaşmacı deneyler için kalan toprak ise muhtemelen en kötü ve işlenmesi en güç olanlardı. Sonradan bir Bolşevik yorumcunun yazdığı gibi:

> Büyük toprak sahiplerinin topraklarının büyük bir kısmı bölüşüme sunulmuştu ve tarımda geniş ölçekli üretimin ortadan kalkacağından korkmak için yeterli neden vardı. Bundan ayrı olarak küçük mülkiyet ideallerinin çok güçlenmesi tehlikesi de vardı.[20]

Cesaretle uygulanacak düzenlemeler gerekiyordu. 4 Temmuz 1918'de Sovnarkom, tarım komünlerini teşvik için 10 milyon rublelik bir fonu onayladı.[21] 2 Kasım 1918'de, tarım komünlerine, tarım işçileri derneklerine, köy topluluklarına ya da gruplarına, "bireysel tarımdan ortak ekip biçmeye ve ortak hasata geçmeleri şartıyla" avans vermek üzere 1 milyar rublelik bir fon ayrıldı.[22] Sonraki ay Lenin, "birinci tüm Rusya tarım seksiyonları, yoksul köylü komiteleri ve tarım komünleri kongresi" diye adlandırılan toplantıda uzun ve önemli bir konuşma yaptı. Konuşmanın konusu kırsal kesime sosyalizmin girişiydi ve bu onun tarımın sosyalleştirilmesiyle ilgili ilk önemli açıklamasıydı. Lenin bu konuşmasında geniş tarihi perspektiflerin-

* Kolektif ürünlerinin gelirini paylaşan sendikalı işçiler. (ç.n.)

18. Şubat 1919'da Narkomzem, tarım kooperatifleri için ilkel komünizmin safiyetini yansıtan "örnek bir tüzük" kabul etti: "Her kim bir komüne girmek isterse, paradan, üretim araçlarından, sürü hayvanlarından ve genelde komünist bir ekonominin yönetimi için gerekli her şeyden komün yararına vazgeçer... Komünün her üyesi, tüm gücünü ve tüm yeteneklerini komüne adamalıdır. Komün her üyesinden gücüne ve yeteneklerine göre bir hizmet ister ve onun gerçek ihtiyaçlarını karşılar" (*Normal'nyi Ustav Sel'skokozyaistvennik Proizvoditel'nik Kommun* [1919], s. 4-5).

19. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 403.

20. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 171-2.

21. Bu karar Lenin, *Selected Works* (tarihsiz), c. VIII, s. 409'da yer alan bir notta yer alıyor; bunun ilk kaynağını bulamadık.

22. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 81, madde 856.

den birini ortaya koydu. Köylülüğün bir bütün olarak ortak çabalarıyla "toprak sahiplerinin iktidarı fiilen alaşağı edilmiş ve sonunda ortadan kaldırılmıştı". Ancak Rus kırsal alanındaki devrim burada duracak olursa, Batı'da 1789 ve 1848 devrimlerinin durduğu noktada kalmış olacaktı:

> Devrim bütün emekçilerin en güçlü, en modern düşmanına, sermayeye dokunmadı henüz. Bu yüzden devrim, tıpkı kent işçileriyle tüm köylülük arasındaki geçici birliğin monarşiyi devirmeyi, ortaçağın kalıntılarını ortadan kaldırmayı ve toprağı toprak sahiplerinin mülkiyetinden ve iktidarından az çok temizlemeyi başardığı, fakat hiçbir biçimde sermaye iktidarının temellerini yıkmayı başaramadığı Batı ülkelerindeki devrimlerin birçoğunun birdenbire sona ermesindeki gibi bir tehlikeyle karşı karşıyadır.

Yoksul köylü komiteleri köylülüğü parçalama işlevini yerine getirmişlerdi: "Kırsal kesimde birlik ortadan kalktı." Bu başarı, "kentlerdeki işçi sınıfının Ekim'de kararlı ve kesin bir şekilde yapmak istediği gibi devrimimizi sosyalizm rayına oturttu". Şimdi yapılması gereken şey —diye sürekli tekrarlıyordu Lenin— küçük bireysel köylü çiftliklerinden, toprakta sosyalleştirilmiş çalışmaya geçmekti. Hedefin devasalığını gizlemeye de çalışmıyordu:

> Küçük bireysel köylü işletmesinden toprağın ortak işlenmesine bir geçiş olarak hayatın ve varoluşun en derin köklerini temellerinden sarsan, on milyonlarca insanın hayatına giren bu tür büyük devrimlerin ancak çok uzun süren bir çaba sonunda gerçekleştirilebileceğini, ancak zorunluluklar insanları hayatlarını yeniden biçimlendirmeye ittiği zaman gerçekleşebileceğini iyi biliyoruz.

Savaş, ardında bıraktığı tahribatla bu zorunluluğu yaratmıştı. Aynı zamanda, tarım üretiminde köklü dönüşüme yol açabilecek "teknik harikaları" ortaya çıkarmış ve halkın bilincinde yer etmesine yol açmıştı. Kongre, tarım politikasının ana hedefinin "tarım komünlerini, Sovyet komünist çiftliklerini ve toprakta sosyal çalışmayı örgütlemenin kararlı ve sarsılmaz bir şekilde sürdürülmesi" olması gerektiğini ilan eden bir kararı onayladı.[23]

Kampanya birkaç hafta bütün hızıyla devam etti. Ocak 1919'da, ikinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde genel bir tartışmanın konusu oldu; resmi sözcülerden biri, "kentlerin beslenme sorununun ancak kırsal alanlarda geniş üretim birimleri kurularak çözümlenebileceği" görüşünü dile getirdi.[24] Bu görüş VTsIK'nın 14 Şubat 1919'da yayımladığı uzun bir kararnamede doruk noktasına ulaştı; bir yılı aşkın bir zaman önce Sol

23. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 420-9, 588, not 135.
24. N...sky, *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Profsoyuzov* (1919), s. 85.

SD'lerle birlikte ilan edilen "sosyalizasyon" kararnamesinden beri, tarım politikasındaki ilk önemli yasaydı bu. Yeni kararname "topraktan bireysel yararlanma biçimlerinden kolektif biçimlere geçileceğini," cesaretle ilan ediyor, "topraktan bireysel yararlanma biçimlerinin tümünün geçici ve köhnemiş kabul edilebileceğini," duyuruyor ve temel hedefin "Sovyet cumhuriyetinde, halkın emeğini en az düzeyde israf ederek en büyük miktarda iktisadi mal sağlamaya yönelik tek bir üretim ekonomisi yaratılması" olduğunu açıklıyordu. Kararnamenin 138 maddesi Sovyet çiftliklerinin ve tarım komünlerinin kuruluşuna, yetkilerine ve yükümlülüklerine ilişkin ayrıntılı hükümler içeriyordu. Tek bir yönetici ya da bir işletme komitesi tarafından yönetilebilecek olan Sovyet çiftlikleri doğrudan doğruya il Sovyeti'ne ya da yerel Sovyet'e ve bunların aracılığıyla da Narkomzem'in ilgili dairesine karşı sorumlu olacaklardı: Örgütlenme kamulaştırılmış fabrikaların Vesenka'nın denetimi altında örgütlenmesine yakından benziyordu. Tarım komünleri, "gönüllü işçi birlikleri" olarak sonunda her ne kadar yerel toprak seksiyonuna ve Narkomzem'e karşı sorumlu olsalar da, daha geniş bir özerklikten yararlanıyorlardı.[25]

Bu alandaki bir başka deney de kent işçileri içindeki örgütlü bir kendi kendine yardım girişiminden doğup gelişti. 1918 sonunda kentlerdeki yiyecek durumu, işçilerin çoğunun geldikleri köylere dönmesiyle, proletarya için tam bir parçalanma tehlikesi yarattı. Aralık 1918 tarihli bir kararname, sendikalara ve işçi örgütlerine, kendi üyelerinin yararlanması için buğday ve un dışındaki yiyecekleri —bunlar da kısa bir süre sonra kaldırılacak istisnalardı— stoklama ve nakletme hakkı tanımıştı.[26] Yiyeceklerin kolektif olarak sağlanmasından kolektif tarıma geçmek için yalnızca küçük bir adım kalmıştı; 1918-19 kışında bu küçük adım, açıkça Vesenka'nın becerisi ve girişimciliği sayesinde atıldı. Sovyet çiftlikleri ile ilgili kararnameden hemen kısa bir süre sonra, 15 Şubat 1919'da, sanayi işletmelerinin ya da sanayi işletme gruplarının, kent Sovyetleri'nin, sendikaların ve kooperatiflerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere toprak edinerek Sovyet çiftlikleri kurmalarına izin veren bir kararname yayımlandı.[27] Kendileri tarafından

25. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 4, madde44.
26. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 91-2, madde 927.
27. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 9, madde 87. Sonradan yayımlanan bir kararname, "geçici ya da istisnai" de olsa tek tek her fabrikaya, hâlâ fabrikaya özel çiftlikler "tahsis" edilebilmesine rağmen, bu planı Sovyet çiftlikleri gruplarını denetleyen geniş örgütlerle sınırlandırmayı denedi (*a.g.e.*, No. 24, madde 277).

denetlenen fabrikalar adına toplam 80 000 desyatin kadar toprak edinmiş, sayıları otuzun üzerinde *glavk* ve merkez rapor edilmiştir.[28] Bu sanayi tipi Sovhozlar'da yerel işgücünün, fabrikalardan gelecek işçi ekipleriyle zaman zaman takviye edilebileceği de düşünülmüştü açıkçası: Fabrika işçisinin hasat zamanı kendi köyüne dönmesi Rus sanayisinde sık sık görülen bir olaydı. Bu plan (her ne kadar bu kararname karnelerde belirtilen miktara oranla yiyecek maddeleri fazlalığının dağıtılmayıp Narkomprod'a teslim edilmesini öngörüyorduysa da) karnelendirme ve düzenli dağıtım ilkelerinden bir kaçıştı. Yine de aciliyet dayatan bir ihtiyacı karşılamıştı ve kentleri yeterli miktarda beslemenin küçük ölçekli köylü tarımı sistemiyle her halükârda bağdaşmadığı gerçeğini sergileyen küçük bir örnekti.

Dönemin resmi propagandasında kolektif çiftliklere verilen önem elde edilen sonuçlarla tamamen ters orantılı gibi görünüyordu. Ukrayna hariç Avrupa Rusyası'na ilişkin mevcut en ayrıntılı istatistikler 1918'de 3 100, 1919'da 3 500 ve 1920'de 4 400 Sovyet çiftliği bulunduğunu göstermektedir. Görülen bu hafif artışın nedeni fabrikalara "tahsis edilmiş" ve 1920'de Sovyet çiftliklerinin hemen hemen yarısını oluşturan çiftliklerin sayısındaki hızlı artıştı; öyle ki doğrudan doğruya resmi makamlarca işletilen çiftliklerin sayısında gerçekte bir azalma olmuş olması mümkündür. O dönemdeki Sovyet çiftliklerinin birçoğu epey küçüktü ve sonraki on yılların dev Sovhozları'yla pek az bir benzerlik gösteriyordu: 1920'de bunların yüzde 80'inden fazlasının yüzölçümlerinin 200 desyatinden az olduğu tahmin ediliyordu. Toprakların genel kalitesi de çok iyi değildi ve yarısından az bir kısmı ekiliydi. Şubat 1919'da, yüzölçümleri toplamı 12 000 desyatin olan otuz beş Sovhoz'un (bunlar en büyük çiftliklerden olsa gerek) doğrudan doğruya Narkomzem'in, geri kalanının ise yerel Sovyetler'in yönetimi altında olduğu ve "perişan bir halde bulundukları" rapor edilmişti. 1919 ortasında 2 100 tarım komünü vardı; sonradan, bu tür komünal girişimleri teşvik eden coşkunun azalmasıyla birlikte bunların sayısında giderek bir azalma oldu. Öte yandan, tarım artellerinin sayısı 1919'da 1 900 iken, 1920'de 3 800'e yükseldi ve daha sonra da hızla arttı; fakat tarım alanında bu tarz çalışma kolektif tarıma katkı sağlamıyordu.[29]

28. *Dva Goda Diktaturi Proletariata* (tarihsiz [1919?]), s. 47-50. Bu coşkulu yazar, bu yoldan edinilmiş çiftliklerde çalışan işçiler için sanatoryumlar kurma projesinden bile söz etmektedir.

29. Yukardaki paragrafta belirtilen istatistikler Narkomzem'in yayımladığı *O Zemle*, c. I (1921), s. 30-40'tan alınmıştır; *Otçet Narodnogo Komissariata Zemledeliya IX Vserossiisko-*

Bu sayılar tarımda daha geniş üretim birimlerinin köylüler tarafından kendiliğinden desteklenmediğini açıkça göstermekte ve Bolşevik politikanın tam bir yenilgisini yansıtmaktadır. Geniş ölçekli tarım kampanyası özellikle kentlerden ve resmi makamlardan kaynaklanıyordu. Geniş ölçekli tarım lehindeki savlar sosyalist teori açısından da, pratikteki verimlilik açısından da karşı çıkılamaz nitelikteydi. Kararnamelerde, bu tür birimlerin yaratılması için kullanılabilecek toprakların dağıtılmamış büyük mülklerle ve diğer kullanılmayan ya da işgal edilmiş topraklarla sınırlı tutulması gerektiği üzerinde titizlikle durulmuştu. Ancak bu tür toprak işgallerinin, geleneksel olarak toprağa susamış olan köylülüğün hırsını tahrik etmemesi beklenemezdi. Özellikle, yaşanılan somut koşulların geçmişte çekilen zorluklara ya pek az düzelme getireceği ya da hiçbir şey getirmeyeceği bir dönemde küçük mülk sahibi olma sevdasından vazgeçmeleri ve "tarım proleterleri" olarak Sovyet çiftliklerinde çalışmaları istenen kimi insanların duygularını tahmin etmek güç olmasa gerek. "Köylü şöyle düşünür: Büyük bir mülk söz konusu olduğuna göre, ben bir kez daha ücretli tarım işçisiyim demektir."[30] Mart 1919'da Lenin, Petrograd ilinde bir tarım işçileri sendikası kurmak amacıyla düzenlenmiş bir kongrede kolektif tarımın yararlarından söz edince, 14 Şubat kararnamesinin Sovyet çiftliklerinde çalışan işçilerin kendi sürü ve kümes hayvanlarına ve sebze bahçelerine sahip olmalarını yasaklayan maddesi hakkında soru yağmuruna tutuldu; Lenin kimi zaman bazı istisnaların gerekli olduğunu ve tartışıp görüşüldükten sonra, Petrograd ilini "kısa bir süre için" bu istisnalardan biri haline getirmenin mümkün olabileceğini istemeye istemeye kabul etti.[31] Her zamanki gibi, köylüler düşündüklerini açıkça söylemiyorlardı. Ne var ki iç savaş diğer bütün sorunları unutturdu ve köylü muhalefeti ve engellemesi, Sovyet çiftlikleriyle diğer kolektif çiftliklerin her türlü genişlemesini fiilen durdurdu. Sovyet Hükümeti, uzun vade için ne kadar arzu edilmiş olsa da, daha ilk hasatta hızlı bir azalmaya yol açabileceği aşikâr bir politikada ısrar edemezdi.

Ancak o sırada, Sovyet tarım politikasında bir başka köklü değişiklik ortaya çıktı. Haziran 1918'de yoksul köylü komitelerinin kurulması esas olarak köylülüğü bölmeye yönelik politik bir hareketti. Bu komiteler pratik bir

mu S"ezdu Sovetov (1921), s. 106-7 ve V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 171 ise 1918 ve 1919'da Sovhozlar'a ilişkin daha düşük rakamlar veriyorlar.

30. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 167-8. 31. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 42-4.

işlevin yerine getirilmesini, muhbirler yaratılmasını sağladı. Bunlar kurulmadan önce, bölgeye yabancı olan görevlilerin ya da işçilerin tahılın nerede saklandığını, belli *kulaklar*'ın ne miktarda stoğa sahip olduğunu bilmelerine imkân yoktu; bu yüzden birçok tahmin "hataları" da yapılmıştı.[32] *Kulaklar*'ın yolsuzluklarının ya da kaçamaklarının ihbar edilmesinde bölgedeki yoksul köylülere güvenilebilirdi; bu yolla ortaya çıkan kin ve düşmanlık kırsal alanlardaki sınıf savaşını da körükleyecekti. Bununla birlikte yoksul köylü komiteleri kurumu başarısızlığa uğradı. Artık topraklar dağıtılmış olduğundan kaybedecek hiçbir şeyi olmayan köylüler anlamındaki "yoksul köylüler" Bolşevikler'in tahmin ettiğinden çok daha fazla azalmıştı. Komiteler etkin oldukları yerlerde, kırsal alanda çalışma konusunda tecrübeli olmayan ve o dönemde çoğunlukla parti dışı bir yapıya sahip olan yerel Sovyetler'le hemen çatışmaya giren ateşli Bolşevikler tarafından yönlendiriliyor olmalıydılar. Öyle ki, tarım işlerinin yerel yönetiminde komitelere de, Sovyetler'e de yer olmadığının açık biçimde görüldüğü bir iktidar mücadelesi başlamıştı.[33] Kasım 1918'in ilk günlerinde Petrograd'da düzenlenen Petrograd bölgesi yoksul köylü komiteleri kongresi bundan mantıksal bir sonuç çıkarmaya hazırdı; temsilcilerin çoğu tüm siyasi iktidarın Sovyetler'den komitelere devredilmesini talep etmeye gelmişlerdi. Ancak yönetimdekiler için bu kadarı fazlaydı. VTsIK duruma müdahale etti ve kongre, içeriği tamamen farklı bir kararı çoğunlukla kabul etmek zorunda kaldı. Kararda övgü ile üstü örtük bir kınama ustalıkla dengelenmişti. Komiteler *kulaklar*'a karşı mücadele etmişlerdi, ama bu görevi yerine getirirlerken "kaçınılmaz olarak 11 Haziran kararnamesinin sınırlarını aşmak zorunda kalmışlardı"; böylece "kırsal alanda kısır bir enerji dağılımına ve ilişkilerde karışıklığa yol açan ikili bir iktidar yaratılmıştı". "İşçiler ve en yoksul köylülerin diktatörlüğü, tabandan yukarıya dek Sovyet iktidarının üst organlarında" somutlaşabilirdi ancak; ve komitelerin görevi "kırsal bucak ve köy Sovyetleri'nin, kent Sovyetleri modeline göre Sovyet iktidarının ve komünizmin kuruluşunun hakiki organlarına dönüştürülmesine en etkin şekilde katılmak" olmalıydı. Petrograd Kongresi'ni yönetmiş olan Zinovyev, bir hafta sonra bu kararı, konudan konuya atladığı tuhaf bir konuşmayla al-

32. *Pyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1918), s. 143.

33. Her iki tarafın da çatışmayı önceden tasarlamamış olduğu söylenemez; VTsIK'da SD bir sözcü komiteler kurmanın "Köylü Temsilcileri Sovyetleri'ne karşı bir imha savaşı açmak" amacına yönelik bir plan olduğunu ifade etmişti (*Protokoli Zasedanii VTsIK 4go Soziva* [1920], s. 403).

tıncı Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne de sundu; karar hiç tartışılmadan oy birliğiyle kabul edildi.[34] Gerçekte, yoksul köylü komiteleri bağımsız statülerini yitirmiş ve yerel Sovyetler'de bir baskı grubu haline gelmiş oldular. Kongre kararının ardından 2 Aralık 1918'de VTsIK'nın yayımladığı bir kararname, kırsal alandaki "ikili iktidar" durumu nedeniyle köy Sovyetleri'nde yeni seçimlere gidilmesinin acil bir zorunluluk haline geldiğini, yoksul köylü komitelerinin bu seçimlerin düzenlenmesinde aktif bir rol oynaması gerektiğini, ancak yeniden seçilecek Sovyetler'in "yegâne iktidar organları" olarak kalacağını ve komitelerin lağvedileceğini ilan ediyordu.[35] Lenin daha sonra bu konu hakkında parti kongresinde yaptığı açıklamada, "Komiteler o kadar iyi örgütlenmişlerdi ki usulünce seçilmiş Sovyetler'i bunların yerine geçirmek, yani yerel Sovyetler'i sınıf egemenliğinin organları, proleter iktidarın kırsal alandaki organları haline gelecek şekilde yeniden örgütlemek bize mümkün göründü,"[36] dedi. İdealize edilmiş bir tabloydu bu. Komitelerin ilgası, başarısızlığın tam vaktinde yapılmış bir itirafıydı — savunulamayacak bir tutumun terk edilmesiydi. Ancak karar ilkesel bir karar değildi ve aynı deneyin bir başka yerde tekrarlanmasını engellemedi. 1919'un başında, Alman yenilgisinden sonra Ukrayna'da Sovyet iktidarı yeniden kurulunca, yoksul köylü komiteleri, tam da RSFSC topraklarında tümüyle ortadan kalktıkları bir zamanda burada tekrar kurulmuş oldular.[37]

34. Petrograd Kongresi hakkında Zinovyev'in *Şestoi Vserossiiskii Çrezviçainyi S"ezd Sovetov* (1918), s. 89'da anlattıklarına ve Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 254, 567-8, not 66'ya; altıncı Tüm Rusya Kongresi'nin çalışmaları konusunda *Şestoi Vserossiiskii Çrezviçainyi S"ezd Sovetov* (1918), s. 86-93'e bakınız. Karar *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 120-1'de de yer almaktadır. Petrograd kararının Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunulduğu günün arifesinde Lenin Moskova bölgesi yoksul köylü komiteleri kongresinde konuştu ve bu önerilerin sonucunu şöyle anlattı: "Yoksul köylü komiteleriyle Sovyetler'i birleştireceğiz ve bunu o şekilde yapacağız ki komiteler Sovyetler haline gelecek" (Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 283); Moskova Kongresi'nin Petrograd Kongresi'nden daha olaysız geçtiği anlaşılıyor.

35. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 86, madde 901.

36. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 162.

37. Zengin *kulaklar*'la topraksız aç köylüler arasındaki farklılaşma, Ukrayna'da, Büyük Rusya'ya oranla, özellikle Stolipin reformundan sonra had safhaya varmıştı. Lenin o dönemde bir İngiliz gözlemciye yaptığı açıklamada iç savaşın "Ukrayna'da, büyük bir ihtimalle, başka yerlere oranla daha çetin geçeceğini, çünkü mülkiyet güdüsünün Ukrayna'da köylülük arasında daha gelişmiş olduğunu ve çoğunlukla azınlığın orada daha eşit güçlere sahip olacağını" belirtti (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* [1919], s. 151); aynı görüşü iki yıl sonra da tekrarladı (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 305). Yoksul köylü komiteleri formülü, bu yüzden, Ukrayna'ya özellikle uyarlanabilir görünüyordu. Fakat bu, tarım politikasında hatalar yapılmasını önlemedi. Resmi bir parti tarihçisine göre, RSFSC'de işlenen hatalar 1919 ilkbaharın-

Yoksul köylü komitelerini ilga etme kararı "orta köylü"yü kazanarak Sovyet iktidarına destek olmasını sağlama isteğine sıkı sıkıya bağlıydı. Devrimden bir süre önce Rusya'da iki yerine üç köylü tabakasını birbirinden ayırmak alışkanlık haline gelmişti — kendi geçimleri için olduğu kadar pazar için de üretim yapan, ücretli tarım işçisi çalıştıran ve ürün fazlasını satan zengin köylüler (*kulaklar*), topraksız ya da kendisini ve ailesini geçindirecek kadar toprağı olmayan ve yaşamak için emeğini satmak zorunda kalan yoksul köylüler (*batrak*'lar) ve ailelerini geçindirebilen fakat genellikle tarım işçisi kullanmayan ve satacak ürün fazlası olmayan bir ara katman olan "orta köylüler". Bu tür bir sınıflandırma ister istemez çok belirsiz kalıyordu ve ilgili istatistikler de güvenilir olmuyordu. Ancak *kulaklar*'ın köylülüğün yüzde 10'dan az bir kısmını oluşturduğu, "yoksul köylüler"in yüzde 40'a ulaştığı, geri kalan yüzde 50'nin de "orta köylüler" olduğu genel bir kabul görmüştü.[38] Orta köylüler Batı Avrupa'da genellikle küçük köylüler diye bilinenlere tekabül ediyordu. Rusya'nın yoksul köylüleri Batı terminolojisinde esas itibariyle tarım emekçileri olarak geçerdi; fakat bazıları ailelerinin geçimi için bile yetersiz kalan ama yine de onları teknik anlamda "topraksız" köylüler kategorisinin dışında bırakan küçük toprak parçalarına sahiptiler.

Ekim Devrimi sırasında Lenin, Sovyet rejiminin politikasının "emekçi köylüye yardım etmek, orta köylüye zarar vermemek, zengin köylüyü ise zora koşmak" olduğunu ilan ettiğinde Rus köylülüğüne ilişkin bu üçlü sınıflandırmayı kabul etmişti.[39] Ancak bu politika henüz hayata geçirilmemişti. Kırsal alandaki devrim hâlâ burjuva aşamasındaydı, Bolşevikler'le Sol SD'ler arasındaki ittifak yürürlükteydi ve 1917-18 kışının ana hedefi

da Ukrayna'da da tekrarlandı. Orada da (politik hazırlığın yapılmış olmaması bir yana), asgari teknik imkânlar dahi yokken, orta halli köylünün ihtiyaçları göz önünde tutulmadan ve sanayi çöküntü içindeyken Sovhozlar'la komünler mekanik bir şekilde kurulmaya kalkışıldı"; Mart 1919'da Harkov'daki üçüncü parti kongresi, "tek kişilik ekonomiden kolektif ekonomiye geçilmesinde" ayak diretti (N. N. Popov, *Oçerk Istorii Kommunistiçeskoy Partii [Bol'şevikov] Ukraini* [5. baskı, 1933], s. 181, 185-6). Aynı anda Lenin, Moskova'da sekizinci parti kongresinde, Ukrayna dahil "Rusya'nın sınır bölgelerinde", RSFSC'de yapıldığı gibi, bu politikayı değiştirmenin gerekebileceğini ve Rusya'da yayımlanan kararnameleri "Rusya'nın bütün bölgeleri için körükörüne ve aynen kopya etmenin bir hata olduğunu" belirtiyordu (*Soçineniya*, c. XXIV, s. 125-6). Bununla birlikte Ukrayna yoksul köylü komiteleri (Komnezamoji) NEP uygulamasına kadar varlığını sürdürdü; onların faaliyetleri Aralık 1920'de sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde bir temsilci tarafından savunuldu (*Vos'moi Verossiiskii S"ezd Sovetov* [1921], s. 202).

38. V. P. Milyutin, *Agrarnaya Politika SSSR*, (2. basım, 1927), s. 161-2.

39. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 50.

köylülüğün tümü yararına büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesini sürdürmekti. Sonra, 1918 yazında Sol SD'lerle ayrılma ve *kulaklar*'a karşı sosyalist devrimi başlatacak olan yoksul köylü komitelerinin kuruluşu gündeme geldi. Bu yeni hareketin verdiği coşku içinde "orta köylüler" pek hesaba katılmadı. Yasa açıklandığı sırada Lenin orta köylülerle yapılacak "anlaşma" ve "ittifak" ihtiyacından ve verilmesi gereken "tavizler"den özel olarak vurgulayarak söz etti;[40] ve Ağustos 1918'de tüm yerel kuruluşlara, Lenin ve Tsiurupa'nın imzasını taşıyan ve Sovyet Hükümeti'nin "işçileri sömürmeyen orta köylülere" hiçbir şekilde karşı olmadığını ve 11 Haziran 1918 tarihli kararnamenin yararlarının yoksul köylüleri olduğu kadar orta köylüleri de kapsayacak şekilde genişletilerek uygulanması gerektiğini bildiren bir genelge yollandı.[41] Ancak yoksul köylü komiteleri aktif ve güçlü oldukları sürece, en yoksul köylülerin çıkarları üzerinde yoğunlaşma ve orta köylüleri *kulaklar*'ın içinde eritme yönündeki eğilim kaçınılmazdı.

Yoksul köylü komitelerinin 1918-19 kışında dağıtılmasının ardından Sovyet tarım politikasında meydana gelen değişikliği Sağ'a kayma ya da 1921'in Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) bir başlangıcı olarak teşhis etmek yanlış olacaktır. Ancak bu, savaş komünizminin daha aşırı uygulamalarında belli bir yumuşama ve o zamana kadar kırsal alandaki küçük burjuva unsurlar olarak kabul edilenlerle bir uzlaşma politikasına dönüş anlamına gelmişti. İç savaşın dönüm noktası sayılabilecek bir anında Sovyet yöneticileri mümkün olan bütün müttefikleri, büyük tehlike içeren bu mücadelede kendi saflarına çekme ihtiyacını duydular. Orta köylüye verilen taviz, bir yandan Çeka'nın kanatlarını kırmak için başlatılan sonuçsuz girişimle, Menşevikler ve SD'lere karşı Kasım 1918'de başlayan ve kış boyunca devam eden hoşgörü hareketiyle,[42] öte yandan yeni rejimin hizmetine girmeleri için burjuva aydınlara ve her türden "uzmana" yapılan daha genel bir çağrıyla aynı zamana rastladı. Lenin "orta köylülükle, dünün işçiler arasındaki Menşevizmi ile, yine dünün devlet memurları ya da aydın zümre içindeki sabotaj hareketleri ile bugün yapılan anlaşmanın" tek ve aynı politikanın parçaları olduğunu özellikle belirtti.[43] Bunların hepsi de burjuva davası ile proleter davası arasında bocalayan ve her an saf değiştirebilecek küçük burjuva eğilimli, güvenilmez unsurlar olarak kabul ediliyordu.[44]

40. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 128, 173.
41. *İzvestiya*, 18 Ağustos 1918, aktaran Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 767-8, not 61.
42. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 163-4. 43. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 295.
44. Lenin orta köylülüğün "ister istemez bocalayacağını ve ancak geçişin kaçınılmazlığı-

Eğer o sırada bu unsurların Sovyet iktidarını belli ölçüde desteklemesi sağlanmamış olsaydı, iç savaş asla kazanılamazdı. Ancak bu değişiklik Bolşevik önderlerin, tarım reformu sonucu orta köylülükteki sayısal ve etkisel güç artışını küçümsemiş olduklarını kabul ettiklerini de gösteriyordu. Bolşevik teorisyenler daima, toprağın küçük köylü mülkiyeti şeklindeki dağılımının kırsal alandaki küçük burjuva kapitalizminin gücünü zorunlu olarak artıracağını öne sürmüşlerdi. Teori şimdi pratikte doğrulanmış oluyordu. "Yoksul" köylüler, Lenin'in daha sonra yazdığı gibi, "orta" köylülere dönüşmüştü.[45] Yoksul köylü komitelerini kullanarak vurucu taktiklerle sosyalizm aşılama girişimi başarılı olmamış, uzlaşma günün zorunluluğu haline gelmişti. Bu açıdan bakıldığında, bu cephe değişikliği Mart 1921'de girişilen çok daha geniş harekâtın habercisiydi.

Orta köylünün yatıştırılması 1919 yılı boyunca Sovyet politikasının temel ve önemli bir özelliği oldu. Mart 1919'daki sekizinci parti kongresi sırasında bu politika tüm hızıyla sürüyordu. Kongre'de Lenin açış konuşmasında, merkez komitesi çalışmaları hakkındaki genel raporunda ve "kırsal alanda çalışma üstüne" olan ayrı bir raporunda olmak üzere en az üç kez bu konuyu vurguladı. Orta köylüleri "tarafsızlaştırmak" artık yeterli olmuyordu; ulaşılmış olan sosyalist inşa aşamasında ilişkileri "sıkı bir ittifak temeli üzerine" oturtmak gerekiyordu. Engels'in *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu Üstüne* başlıklı son kitapçığında küçük köylüye cebir uygulanması karşısında yaptığı uzlaşma tavsiyelerini iki kez alıntıladı.[46] Şüphesiz, *kulaklar*'la uzlaşma diye bir şey söz konusu olamazdı: "*Kulaklar*'a karşı açtığımız iç savaşı devam ettirdik, ettiriyoruz ve ettireceğiz." Ancak *kulaklar*'a indirilmesi gereken darbeleri, "Sovyet işçilerinin tecrübesizliğinden ötürü" orta köylülere indirmek ciddi bir hataydı.[47] Kongrede onaylanan yeni parti programının tarım bölümü, Sovyet kolektif çiftlikleriyle diğer kolektif çiftliklerin ve tarım kooperatiflerinin desteklenmesi ilkesini onayladıktan sonra bireysel köylüye geçiyordu. "Küçük köylü ekonomisi daha uzun bir süre devam edeceğine" göre, parti "köylü ekonomisinin üretkenliğini artırmaya yönelik" tedbirler üzerinde durmak zorundaydı. Bu yüzden ürününü ve

nın somut ve inandırıcı bir uygulamasını gördüğü zaman sosyalizme katılacağını" kabul etti (*a.g.e.*, c. XXIII, s. 426); daha sonra onu, "kısmen mülk sahibi, kısmen de emekçi olduğu için yalpalayan bir sınıf türü" olarak tanımladı (*a.g.e.*, c. XXIV, s. 164).

45. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 330.

46. Bkz. 353-4; Lenin bu pasajı Kasım 1918'de tarım politikasına ilişkin bir tartışmada aktarmıştı (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 307-9).

47. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 114, 126-7, 158-71.

toprağını geliştirmesi için köylüye mümkün olan her türlü yardım yapılmalıydı, kırsal alandaki "sosyalist inşa" çalışmalarına daha fazla sanayi işçisi katılmalıydı, "*kulaklar*'ın, kırsal burjuvazinin" muhalefeti kesin biçimde ezilmeliydi. Son paragraf ise orta köylülüğe karşı takınılacak tutumu tanımlıyordu:

> Parti orta köylülüğün ihtiyaçlarını dikkatle inceleyerek, bu katmanın geriliğine karşı asla baskı tedbirleriyle değil, ideolojik ikna tedbirleriyle mücadele ederek, can alıcı çıkarlarının söz konusu olduğu her durumda bilfiil anlaşma yolunu arayarak, sosyalist dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlayacak araçların tercihinde tavizler vererek orta köylülüğü *kulaklar*'dan ayırmayı ve işçi sınıfının yanına kazanmayı kendine görev bilmektedir.

Kongre orta köylülük konusunda bu sonucu pekiştirecek şekilde özel bir karar kabul etti. "hayli güçlü ekonomik kökenleri" nedeniyle ve Rus kırsal kesimindeki teknik gelişmenin geriliğinden ötürü, orta köylülük "proleter devrimin başlangıcından sonra da epey uzun bir süre direncini sürdürebilirdi"; Sovyet işçileri "başkalarının emeği üzerinden kâr elde etmedikleri için orta köylülüğün sömürücülere dahil olmadığını" kabul etmeliydiler. Bu yüzden orta köylüleri tarım komünlerine ve her tür kuruluşa katılmaya teşvik ederken, bu amaç için "en küçük bir baskı" bile uygulamamak gerekiyordu. Tüm "keyfi zorla el koyma eylemleri" şiddetle cezalandırılmalı, vergilerin ağırlığı "tümüyle *kulaklar*'ın üzerine" yıkılmalı, orta köylülük "son derece ihtiyatlı bir şekilde, tamamen imkânları ölçüsünde ve baskı uygulanmaksızın" vergilendirilmeliydi.[48]

Bütün güçlüklere rağmen bu kararları uygulamak için hiçbir fırsat kaçırılmadı. VTsIK'nın saygın ve etkili başkanlık koltuğunda oturan Sverdlov, parti kongresinden az önce ölmüştü. Yerine Kalinin atandı; Tver ilinden gelmiş eski bir köylü, bir orta köylü olan ve Lenin'in ifadesiyle, "köyle bağlarını koruyan... ve her yıl köyünü ziyaret eden" Petrogradlı işçi Kalinin. Lenin bu atamanın sembolik niteliğini açıkça belirtiyordu: "Küçük köylü tarımına dayalı bir ülkede temel görevimizin işçilerle orta köylülüğün sarsılmaz ittifakını sağlamak olduğunu biliyoruz."[49] Ancak 1919 yazı boyunca güvenle izlenen bu yolun bazı sakıncaları da olduğu ortaya çıktı. Orta köylü daha ziyade *kulaklar*'ın geleneksel özelliklerini gösteriyordu ve nasıl yoksul köylüye verilen destek üretimi teşvik etmeyi başaramamışsa,

48. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 292, 307-9.
49. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 189, 215.

orta köylüye verilen destek de üretilenlerin gitgide daha fazlasının karaborsaya akmasına yol açmıştı. Lenin ilk tehlike işaretini Kasım 1919'daki bir parti işçileri konferansında vermişti:

Orta köylü kendi ihtiyacından daha fazla yiyecek üretiyor ve böylece tahıl fazlasına sahip olduğu için aç işçiyi sömürür hale geliyor. Temel meselemiz, temel çelişkimiz de budur. Bir emekçi, kendi emeğiyle yaşayan, kapitalizm tarafından ezilen bir insan olarak köylü, işçinin yanındadır. Ama ürün fazlasına sahip olan mal sahibi köylü onu dilediği gibi satabileceği bir mal olarak görme alışkanlığındadır.

Ve daha sonra şöyle demişti:

Serbest tahıl ticaretinin devlete karşı işlenmiş bir suç olduğunu köylülerin tümü anlamıyor. Köylü alışkanlıkla, eskiden olduğu gibi "bu buğdayı ben ürettim, kendi ellerimle ürettim, onu istediğim gibi satmaya hakkım var," diye düşünüyor. Biz de bunun devlete karşı işlenmiş bir suç olduğunu söylüyoruz.[50]

Orta köylü idari düzenlemelere, kırsal alanın kıymetli ayrıcalıklarına karşı kentlerin bir tecavüzü olarak kabul eden geleneksel köylü zihniyetiyle bakıyordu. Verilen desteğin yoksul köylüden orta köylüye çevrilmesiyle bir kez daha küçük burjuva köylü kapitalizmi güçlerinin önü açılmış oluyordu. Ancak o an için yapılacak başka bir şey de yoktu. Aralık 1919'daki yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, kapsamı tahıl ve etten "patatese ve gereğinde diğer tarımsal ürünlere" de genişletilebilecek bir zorla el koyma politikasını onaylayan sert bir karar çıkardı.[51]

Yoksul köylüden orta köylüye bu dönüş Sovyet çiftliklerine ya da diğer geniş ölçekli tarım biçimlerine de herhangi bir yarar sağlamadı. Mart 1919'da, orta köylüyle uzlaşma politikasını ilan eden dokuzuncu parti kongresinde Lenin, kolektif tarımın can alıcı noktalarından birine işaret ediyordu. Orta köylünün komünist topluma kazandırılması, "ancak... hayatının ekonomik şartlarının kolaylaştırılması ve düzeltilmesiyle" mümkün olacaktı. Güçlük de buradan kaynaklanıyordu:

Yarın son model 100 000 traktör verebilseydik, bu traktörlere yakıt ve donanım sağlayabilseydik (gayet iyi biliyorsunuz ki bugün için bu bir hayaldir), orta köylü "ben komünden (yani komünizmden) yanayım," diyecekti. Ancak bunu yapabilmek için önce uluslararası burjuvaziyi dize getirmek, onu bize bu traktörleri vermeye mecbur etmek gerekir.[52]

50. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 538, 540-1.
51. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 142-4.
52. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 170.

Lenin bu çıkarsamayı sonuna kadar götürmedi. Sosyalleşmiş bir tarım olmadan Rusya'da sosyalizmi inşa etmek imkânsızdı, traktörler olmadan tarımı sosyalleştirmek mümkün değildi, bir uluslararası proleter devrimi olmadan traktörleri bulmak mümkün değildi. O sırada köylülerin sloganı şuydu: "Yaşasın Sovyet iktidarı, yaşasın Bolşevikler, kahrolsun komün."[53] Sovhozlar'ın, "büyük toprak mülklerinin Sovyet bayrağı altında yeniden ihya edilmesinden" başka bir şey olmadığı şeklinde yakınmalar duyulmaya başlandı.[54] Kırsal alanda parti çalışması üstüne Kasım 1919'da yapılan bir parti konferansında Lenin, özellikle Sovhozlar'da yönetici ya da teknisyen olarak "eski sömürücüler" çalıştırıldığında köylülerin Sovhozlar'a karşı "güvensizlik ve kızgınlık" duymalarını anlayışla karşılıyor, ancak söz konusu uygulamayı da şiddetle savunuyordu:

> Hayır, eğer tarımı kendimiz yeni şekliyle örgütlemeyi bilmiyorsak, eski uzmanları hizmetimize sokmamız gerekir; bunu yapmadıkça yoksulluktan asla kurtulamayız.[55]

Bununla birlikte, Aralık 1919'daki yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Sovhozlar'a karşı tam bir saldırıya yol açtı. Sovhozlar yerel Sovyetler'den uzak durmakla, yüksek ücretler vererek uzmanları kendilerine çekmekle ve toprak dağıtımına engel olmakla suçlandı. Sovhoz yöneticileri eski toprak sahiplerinin evlerinde lüks içinde yaşıyordu; bazı durumlarda da eski toprak sahipleri Sovhoz yöneticisi sıfatıyla yeniden eski yerlerine yerleşmişlerdi: "Sovyet çiftlikleri, Sovyet iktidarı aleyhine karşı-devrimci ajitasyonun araçları haline gelmişti."[56] Lenin bu suçlamaları cevaplarken bu tür yolsuzlukların olmuş olabileceğini kabul etmiş, bunlara çare olarak sadece Sovhozlar'ın "hem köylü nüfusla hem komünist gruplarla sıkı ilişkiler kurmasını"[57] önerebilmişti. Orta köylü bireyci kalmakta ısrarlıydı. Komintern'in 1920 yazındaki ikinci kongresinde bir Alman delege, geniş ölçekli tarıma karşı küçük mülk sahibini desteklemekle Sovyet Hükümeti'nin "çoktan köhnemiş küçük burjuva düşünce tarzına saplandığını," ve "proletaryanın çıkarlarını köylülüğün yararına feda ettiğini," söylediğinde, Lenin

53. *A.g.e.*, c. XXIV, s. 241. Lenin bu sloganı iki yıl sonra şu şekilde açıklıyordu: "Bizler komünist değil, Bolşevik'iz, Bolşevikler'den yanayız, çünkü onlar toprak sahiplerini kovdular, fakat bizler Komünistler'den yana değiliz, çünkü onlar kişisel mülkiyete karşıdır" (*A.g.e.*, c. XXVI, s. 456).

54. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 6 (1919), s. 18.

55. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 539-40.

56. *7i Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1920), s. 199, 219.

57. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 622-3.

sert bir dille "aksi halde küçük köylü, eski hükümetle Sovyet diktatörlüğü arasında hiçbir fark göremeyecekti" ve "proletaryanın devlet iktidarı böyle hareket etmezse varlığını sürdüremez,"[58] şeklinde cevap verdi. Ne var ki bu görüş, egemen olduğu sürece, Lenin'in ve bütün Marksistler'in —Rusya şartlarında haklı olarak— daha verimli bir tarıma giden tek yol saydıkları şeyin önünde etkili bir engel oluşturuyordu.

Bu yüzden, 1920 sonbaharında iç savaş nihayet son bulmaya yüz tuttuğunda ve artık Sovyet iktidarı altında birleşmiş eski Rus İmparatorluğu toprakları yeniden inşa gibi güç bir işle sadece kendi imkânlarıyla baş başa kaldıklarında, devrimin Rus kırsal alanlarının çehresini değiştirmiş olmakla birlikte bu alanların temel sorunlarından hiçbirini çözümleyememiş olduğu bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Yiyecek maddeleri üreten önemli bölgeler 1920 hasatından önce Sovyet ekonomisine dahil edildi.[59] Kolçak'ın yenilgisinden sonra girilen Sibirya'da önceki hasatlardan kalma büyük miktarda tahıl stokları bulunduğu sanılıyordu ve saklayanların elinden bu stokları almak için her türlü zorlayıcı tedbire izin veren kararnameler yayımlanıyordu.[60] Ancak bu beklenmedik fırsatlar her ne kadar büyük kentlerde artık had safhaya varmış yiyecek kıtlığına geçici bir düzelme getirdiyse de, üretimde tüm ekonomiyi durgunluğa sürükleyecek tedrici düşüşe karşı etkili olmuyordu. Savaş dönemi komünizminin tarıma ilişkin istatistikleri güven duyulabilecek gibi değildi. En iyi niyetle bile, kırsal kesim hakkında yaklaşık da olsa doğru rakamlar elde etmek mümkün değildi; köylünün ürününü ve stoklarını saklamak için kendince geçerli sebepleri vardı.[61] Elde edilebildiğinde de bu tür raporların karşılaştırılması ve tahlili doğru bilgi vermekten uzak kalıyordu. Farklı kuruluşlar farklı rakamlar ileri sürüyorlardı ve bunların hangi bölgelere ait olduğu da her zaman açık de-

58. *Der Zweite Kongress Der Kommunist, Internationale* (Hamburg, 1921), s. 318; Lenin, *Soçineniya*, XXV, s. 359. Kongrenin tarım sorununa ilişkin kararı, ekonomik bakımdan geri kalmış Rusya'da Sovyet çiftliklerinin "nispeten nadir bir istisna olduğunu" kabul etmekle birlikte, "ileri kapitalist ülkelere büyük tarım çiftliklerini devam ettirmelerini ve bunları Sovyet çiftlikleri ilkelerine göre örgütlemelerini" tavsiye ediyordu (*Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* [1933], s. 136).

59. Ukrayna'da hasat Mayıs-Haziran Polonya istilasından son derece zarar görmüş olmalı; kötü sonuçların bu sebebe ya da kıtlığa ve ya önceki yıkımlara ne derece bağlı olduğunu kestirmek mümkün değil.

60. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 66, madde 298.

61. L. Kritsman'ın bir tahminine göre (*Geroyçeskii Period Velikoi Russkoi Revolyutsii* [tarihsiz (1924?)], s. 131-3), 1920 yılı rekoltesinin yaklaşık üçte biri köylüler tarafından saklanmıştı.

ğildi. Yine de bütün bu sakıncalara rağmen, kaba istatistiksel bir özet olarak, Rusya'da tarımın NEP arifesindeki bir resmi çizilebilir.

Ekim Devrimi'yle başlayan toprağın yeniden dağıtımı, Sovyet denetimi altındaki bölgelerde 1918 sonunda fiilen tamamlanmıştı; 1920 yazında ise uygulama Sovyet cumhuriyetlerinin kapsadığı tüm alana yayılmıştı. Bu uygulama üretim biriminin yüzölçümünde dikkat çekici bir eşitlenmeye yol açtı. O dönemde yayınlanmış bir tablo 1917, 1919 ve 1920 yılları için yüzölçümleri farklı işletmeleri yüzde olarak şöyle sınıflandırıyordu:

	1917 %	1919 %	1920 %
Ekilemeyen topraklar	11.3	6.6	5.8
Ekilebilir topraklar (4 desyatine kadar)	58.0	72.1	86.0
Ekilebilir topraklar (4 ile 8 desyatin)	21.7	17.5	6.5
Ekilebilir topraklar (8 desyatinin üstü)	9.0	3.8	1.7 [62]

Tek bir köylü ve ailesi tarafından işletilen, genellikle tek bir ata sahip olan ve daha 1917'de tipik sayılan küçük işletmeler, 1920'de Rusya tarımında egemen birim haline gelmişti. Büyük toprak mülkiyeti ortadan kalkmıştı. Büyük toprak birimini Sovyet çiftliği ya da tarım komünü şeklinde yeniden yaratma girişimi her yerde dirençli bir muhalefetle karşılaşmış ve pek az başarı sağlamıştı. Ekim Devrimi'nden sonraki üç yıl boyunca üretimin düşmesinin birçok sebebi —kırsal alanın yıkıma uğraması, işgücü kaybı, hayvanların telef olması, donanım ve gübre kıtlığı— arasında küçük işletmenin büyük işletmeye kıyasla daha düşük verim sağlamasına çok fazla yer vermek haksızlık olur. Ancak bu, doğrudan doğruya savaştan ve iç savaştan kaynaklanan faktörlerden daha kalıcı olan, süreklilik gösteren bir engeldi ve Sovyet ekonomisinin temel ikilemini oluşturuyordu.

Küçük köylü tarımının büyük işletmeler aleyhine gelişmesi bazı özgül sonuçlar da yarattı. Her şeyden önce, daha değerli ve uzmanlık isteyen ürün türlerinin gündelik geçime yönelik ürün türleri lehine terk edilmesine yol açtı. Üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi Ocak 1920' de, "teknik ve uzmanlık gerektiren ürünlerin (eskisine göre daha az

62. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [? 1924]), s. 68; bir başka tablo (*a.g.e.*, s. 67) 4 desyatine kadar başlığı altında sınıflandırılan toprakların yarısından fazlasının yüzölçümünün 2 desyatinden az olduğunu göstermektedir. Başka bir tablo (*a.g.e.*, s. 67) işletme başına at sayısı hakkında benzer sonuçlar vermektedir. Atsız işletmeler yüzdesi 1917'de 29 iken 1920'de 7.6'ya düşmüş, tek atlı işletmeler 49.2'den 63.9'a yükselmiş, iki attan fazlasına sahip işletmeler yüzdesi ise 4.8'den 0.9'a düşmüştür.

keten, kereste, yağlı tohumlar, pamuk, vb.) ve çiftlik hayvanları yetiştiriciliğinin zararına, besin maddeleri üretimine doğru tehlikeli bir yönelim" olduğuna dikkat çekti.[63] Kasım 1920' de toplanan sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin tarım sorunları raportörüne göre Sovyet cumhuriyetlerinde ekili topraklar 1917 ile 1919 arasında yüzde 16 azalmıştı: Bu düşüş çavdar ekili topraklarda daha az olmuş (yüzde 6.7), özel ürün ekiminin yapıldığı topraklarda ise en yüksek yüzdeye ulaşmıştı (kenevir yüzde 27, keten yüzde 32, hayvan yemi yüzde 40).[64] İkincisi, küçük köylü işletmesi sadece daha az üretmekle kalmıyor, ürettiğinden daha fazlasını tüketiyordu da; böylece şehirlere kalan miktar iki kat azalmış oluyordu. Ürün fazlasının olduğu yerlerde ise bunların toplanması çok daha güçleşmişti ve düzensizlik gösteriyordu, çünkü birkaç zengin çiftçiye ya da devlete veya kent proletaryasına bağlı kolektif birimlere karşı kullanılması mümkün olabilecek zorlayıcı önlemleri geniş bir küçük ya da "orta köylü" kitlesine karşı uygulamak, hem maddi hem de manevi bakımdan imkânsızdı. Lenin'in daima öngörmüş olduğu gibi, ortalama üretim biriminin boyutlarını düşürmek suretiyle köylüye toprak dağıtmak, proletarya devriminin zaferini mühürlemek için kentlere gerekli olan yiyecek ve hammadde sevkinin artışı önünde ölümcül bir engel oluşturdu. Ekonomisi geri bir köylü tarımına bağlı olan bir ülkede sosyalist bir düzen kurmanın zorluğu bir kez daha bütün açıklığı ile görülmüştü.

Tarım sisteminden kaynaklanan bütün güçlükler bir yana, şehirlere yiyecek maddesi sağlamada en temel güçlük karşılık olarak köylülere verilebilecek işe yarar hiçbir şeyin olmamasıydı, ve hangi şekil altında olursa olsun zorla alma aslında tahıl elde etmenin tek yasal yöntemiydi. Uygulanabilecek herhangi bir alternatif önerileri olmayan Sovyet önderleri bu acı gerçeği kabul etmekte hayli yavaş davrandılar.[65] Ancak 1920 sonbaharında köylülerin hoşnutsuzluğu üstü örtülemeyecek ölçüde yaygınlaştı. Eylül

63. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 22.

64. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov*, (1921), s. 123.

65. 1920 yazında, Lenin Varga'nın Macar devrimi tecrübesinden esinlenen bir uyarısını, "Zoralımlar amaçlarına ulaşmıyor, çünkü üretimde bir azalmaya sebep oluyor," ifadesini okuduğunda bu cümlenin kenarına iki soru işareti koymuştu (*Leninskii Sbornik*, c. VII [1928], s. 363); birkaç ay sonra Buharin *Ekonomika Perekodnogo Perioda*'sında köylüye karşı zor kullanmanın "sadece basit bir zorlama" olarak kabul edilemeyeceğini, çünkü bunun "ekonominin genel gelişmesi yolunda zorunlu bir adım olduğunu" yazmıştı. Lenin, bu kez "çok güzel" diye bir not düştü (*A.g.e.*, c. XXXV [1945], s. 175).

ayından itibaren askeri birliklerin terhisi, orta ve güneydoğu bölgelerde — köylü ayaklanmasının geleneksel şekli olan— "eşkıyalığa" yol açtı; Tambov ili bu karışıklıkların merkezi gibi görünüyordu.[66] Moskova ili köy Sovyetleri yürütme komiteleri başkanlarının Lenin'in konuşmasıyla açılan bir toplantısında köylülerin düşmanlığı açıkça dile getirildi: Lenin konuşmasının sonunda, "soğuk, açlık ve dayanılmaz vergilerin köylülerin çoğunluğunu son derece etkilediğini," ve "görüşlerini açıkça dile getirenler olsun, dolaylı konuşanlar olsun bunların büyük çoğunluğunun merkez iktidarı suçladığını" kabul etti.[67]

Savaş komünizmi döneminde tarım sorununun ciddi anlamda son ele alınışı Aralık 1920'deki sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ydi. Wrangel'in yenilgisi iç savaşa son vermişti ve kongre kendini hemen hemen tümüyle sadece ekonominin kalkındırılmasına verdi. Lenin açış konuşmasında "Küçük köylü mülkiyetine dayalı bir ülkede asıl ve temel görevimiz tarım üretimini artıracak devlet yaptırımını oluşturmanın yolunu keşfetmektir" görüşüne bağlı kalıyordu.[68] Menşevik Dan'ın konuşması Sovyet pratiğine karşı suçlamaların bir özetiydi. "Zora dayalı iaşe politikası" fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Gerçi köylülerden otuz milyon pudluk tahıl alınmasında başarılı olunmuştu ama bu, "eskiden ekilen toprakların toplam yüzölçümünde hemen hemen dörtte bir oranında genel bir düşüş, çiftlik hayvanları miktarında ve sanayi hammaddesi olan bitkilerin ekiminde düşüş ve tarımda vahim bir çöküntü pahasına elde edilmişti".[69] Sol SD delege tarafından sunulan bir karar, "tarımda gelişmeyi teşvik etmek amacıyla" zorla alma uygulamasının her köylünün ürettiğinin sadece bir kısmıyla sınırlandırılmasını, geri kalanının "hem kendi tüketimi için, hem de emekçi köylü hanesinin ihtiyaç duyduğu maddeleri tüketim kooperatifleri sistemi içinde değiş tokuşla sağlayabilmesi için" köylüye bırakılmasını öneriyordu.[70] Menşevik bir karar daha da ileri giderek, Rus köylülerinin "faaliyetlerini pazar ekonomisinin ilkelerine bağlı olarak geliştiren ya da azaltan bir üreticiler sınıfı" —yani bir küçük kapitalistler sınıfı— oluşturduğunu kabul ediyor ve "devlete karşı, kesin bir biçimde tanımlanmış belli yükümlülüklerini yerine getirdikten sonra köylülüğün, serbest meta değişimi teme-

66. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 37-8. Kış boyunca, Narkomprod on üç bölgede buğday toplamayı tamamen durdurmak zorunda kaldı (*a.g.e.*, s. 231).

67. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 426.

68. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 38.

69. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1921), s. 42.

70. *A.g.e.*, s. 122.

linde yada devletle anlaşma yoluyla sabitlenmiş fiyatlar temelinde, kendine kalanı dilediği gibi kullanabilme imkânına kavuşturulmasını" öneriyordu.[71] Menşevik öneri büyük bir tepkiyle karşılandı; Bolşevik bir delege bu önerinin "özellikle Ukrayna'da bütün *kulaklar*'ın ve eşkıyaların ağzından defalarca dinlenmiş sözlerden" hiçbir farkı olmadığını belirtti.[72] Ancak tartışma bir bütün olarak sıkıcı ve kısırdı. Raportör Teodoroviç durumun üç temel özelliğini şöyle saptıyordu: "kırsal kesimde genel bir yoksullaşma", tarımsal üretimde uzmanlaşmış ekimden "doğal" ekime geçişin eşlik ettiği bir düşüş ve "köylü işletmelerinin aralarındaki farklılıkların kaldırılması". Bu şartlar iki "temel kusur" yaratmıştı: ekili toprakların alanında bir düşüş ve ("birçok Batı Avrupa ülkesine kıyasla üç dört kat daha az" olan) düşük bir üretkenlik. Teodoroviç, köyle kent arasındaki ezeli ikilemi, "kısır döngüyü", ve her birinin karşılıklı taleplerini bir kez daha şöyle açıklıyordu:

> Kırsal alanları yeniden canlandırmak için kentlerden onlara gelen malların normal miktarda olması gerekir; ne var ki kentler de bu malları üretebilmek için belli miktarda hammadde ve yiyecek maddesine ihtiyaç duymaktadır. [73]

Ne var ki bu kısır döngüden kurtulmak ve kentlere gereken "belli miktardaki" ürünü sağlamak için ileri sürülen görüşler hâlâ çok acemiceydi ve tamamen kentli bir bakış açısının ağırlığını taşıyordu. 1919'da Tula il Sovyeti yürütme komitesi, daha fazla üretim sağlamak amacıyla köylüler arasında bir "ekim komitesi" kurulması fikrini ortaya atmıştı.[74] Bu fikir başka yerlerde de kabul görmüştü ve ülkenin tamamına uygulanabilir nitelikte görünüyordu.[75] İl, ilçe ve kırsal bucaklarda "ekim komiteleri"nin kurulmasına karar verildi. Narkomzem tarafından "bütün ülke için geçerli zorunlu bir ekim planı" hazırlanacaktı. İl komiteleri "zorunlu bir ekim planı hazırlayacak... ve bütün bir il ve tek tek her ilçe için ekim alanları saptayacaklardı"; alt komiteler de planın uygulanmasından sorumluydular. "Devletin ekim planında saptanmış toprakları" işlemenin bir "devlet hizmeti" olduğu ilan edildi.[76]

71. *A.g.e.*, s. 201. 72. *A.g.e.*, s. 202. 73. *A.g.e.*, s. 123-5. 74. *A.g.e.*, s. 148.

75. Tasarı *Gosudarstvennoe Regulirovanie Krest'yanskogo Kozyaistva* (1920) adlı bir kitapçıkta Osinski (Obolenski) tarafından açıklanmıştı: Osinski "yiyecek maddeleri üzerinde kurulan tekelin yerine, serbest ticarete ve *'kulaklar'ı'* kayıran bir politikaya yol açacak vergi-nin malla ödenmesi"ne ilişkin her tasarıyı yeriyordu (*a.g.e.*, s. 16).

76. Karar (*S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* [1939], s. 170-5) kongrenin diğer kararlarıyla birlikte *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 1, madde 9'da yayımlandı; Ocak başında yayımlanan resmi bir kararnameyle ekim komiteleri oluşturuyordu (*a.g.e.*, No. 2, madde 14) ve Ocak ayı sonunda yayımlanan bir başka kararname ise bu komitelerin görevlerini tanımlıyordu (*a.g.e.*, No. 7, madde 52) — savaş komünizmi dönemi tarım politikalarının ölü doğmuş son çocuğuydu bu.

Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ndeki tartışma belirli bir ileleme sağladı. Bolşevik rejimin ilk üç yılı boyunca yiyecek kıtlığı bir üretim sorunu olarak değil toplama ve dağıtım sorunu olarak düşünülmüştü. Yakın zaman öncesine kadar buğday ihracatçısı olan bir ülke için doğal olan bu varsayım, şimdi trajik bir hata olarak görünüyordu. İç savaş, tarım reformu ve zorla el koymanın neden olduğu üreticiler grevi ekili toprakların yüzölçümünde ve rekoltede sürekli bir azalmaya yol açmıştı. İç savaş sona erdiğinde Sovyet tarım politikasının temel meselesinin köylünün varolmayan ürün fazlasını zorla almak değil, tarımsal üretimi teşvik etmek olduğu açıkça görülmüştü. Kongrede kabul edilen de buydu. Ne var ki edinilmiş bütün tecrübeye rağmen, köylüyü istenilen miktarda ürünü teslim etmeye zorlamanın ya da ikna etmenin mümkün olabileceği düşüncesi bir kez daha ağır bastı. Ancak bu sefer yanılgı kısa sürdü. Üç ay sonra Lenin'in ilan ettiği Yeni Ekonomi Politikası, sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Sol SD'lerin ve Menşeviklerin dile getirmiş oldukları tasarılardan artık hiç de uzak değildi.

b) *Sanayi*

İç savaşın sanayi üzerindeki etkisi, tarım üzerindeki etkisine kıyasla daha dolaysız ve kısa vadede daha yıkıcı oldu. İç savaş tarımda tüm talebi artırdı ve böylece başka türlü daha acelesiz ve daha denetlenebilir şekilde kotarılabilecek olan hal çarelerini zorlayarak üretim ve iaşe alanındaki tüm güçlükleri pekiştirdi. Sanayide ise bütün bunların daha da fazlasına sebep oldu. Barış ekonomisine geçişin gündeme geldiği bir sırada üretimin şeklini daha da çarpıttı, en önemli sanayilerin tümünü Kızıl Ordu için bir levazım örgütü haline dönüştürdü ve sanayi politikasını askeri stratejinin bir parçası haline getirdi; bütün kararlar, uzun vadeli perspektifler ve ilkeler göz önünde tutulmaksızın, acil duruma bağlı olarak alınıyordu. İç savaştan önce ve sonra Sovyet sanayi politikasında bir süreklilik sağlandığı sürece, bu durum savaşların ve sosyal karışıklıkların önceki ve daha derin sebeplerden dolayı meydana gelen devrimci değişiklikleri hızlandırdığına ilişkin görüşü tamamen ön plana çıkardı. Bolşevikler iktidara gelmeden önce Birinci Dünya Savaşı'nın teşvik ettiği sanayi üzerindeki devlet denetimi, iç savaşın etkisiyle şimdi yeni ve kesin bir ivme kazanıyordu ve bunun Bolşevik öğretideki yeri zorlu bir pratik tecrübeyle yeniden doğrulanmış oluyordu. Sana-

yinin iç savaştan aldığı başlıca ders merkezi bir denetimin, yönetimin ve planlamanın kaçınılmazlığıydı. İç savaş görünüşte sosyalist ilkelerle daha az bağdaşan ama etkililik bakımından gerekli olan iki sonuç daha yarattı: teknik uzmanlara ve yönetimden tek kişinin sorumlu olmasına duyulan ihtiyaç.

Devletle sanayi arasındaki yasal ilişkileri, tüm sanayi işletmelerinin tedricen kamulaştırılması belirledi. Sanayide savaş komünizmi dönemi, belli başlı tüm sanayi dallarını kamulaştıran 28 Haziran 1918 kararnamesiyle başladı.[77] 1918 yılı sonunda bir takım kamulaştırma kararnameleri 28 Haziran kararnamesinden doğan boşlukları kapattı; "Cumhuriyetin tüm üretimini düzenleyen ve örgütleyen merkez organ sıfatıyla" Vesenka'dan başka hiçbir örgütün sınai işletmelere el koyma hakkına sahip olmadığına ilişkin kuralı tekrarlayan Ekim 1918 tarihli bir kararname[78] yerel Sovyetler'le Sovnarhozlar'ın hâlâ kendi hesaplarına kamulaştırmalarda bulunduklarını düşündürüyor. Ancak, çok küçük birkaç sanayi işletmesi dışında, resmi kamulaştırma, el koymanın gerçekleşmiş olup olmamasına bakılmaksızın 1918 sonunda artık kapanmış bir mesele halini almıştı. 1919 yılının başından itibaren dikkatler yoksul köylülerle ailelerinin genellikle ek iş yapmalarına ya da evde çalışmalarına dayanan dağınık ve örgütlenmemiş küçük köylü zanaatları üzerinde toplandı. Bu tür işletmelerin Rusya ekonomisinde muazzam bir payı vardı. Fabrikaların makinalaşmış büyük sanayisi ile hemen hemen aynı oranda olmak üzere köylünün basit ihtiyaçlarını, aletlerini, avadanlıklarını, giysilerini, evinin gerekli eşyasını ve donanımını karşılıyorlardı.[79] Ne pahasına olursa olsun üretimi artırmayı amaçlayan Mart 1919 parti programı devlet siparişleri vererek, mali destek sağlayarak kırsal kesimdeki küçük zanaatları teşvik ediyor ve "kendi başlarına çalışan köy emekçilerini, tarım işçileri artellerini, üretim kooperatiflerini ve küçük işletmeleri daha geniş üretim ve sanayi birimleri haline" getirmeyi arzuluyordu.[80] Vesenka ve yerel Sovnarhozlar bünyesinde kırsal sanayilerin örgütlenmesi için özel seksiyonlar kurulması Aralık 1918'de kararlaştırılmış-

77. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 47, madde 559; bu kararname için bkz. s. 104-5.

78. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 83.

79. *Narodnikler* köylerdeki bu zanaatı kentlerin kapitalist sanayisine sağlıklı bir alternatif diye yüceltmişlerdi; öte yandan Rus Marksistleri bunları tanımlayan sıfatı (*kustarni*) mecazi anlamda, aşağılık, örgütlenmemiş ve geri kalmış her şey için kullandılar. Devrimden önce bu köy sanayileri köylerdeki işgücünü örgütleyip "sömüren" küçük işletmecilerin el attıkları bir yemlikti.

80. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 290.

tı;[81] Ocak 1920'de Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi, bunları kooperatiflerin yönetiminde birleştirmeyi önerdi.[82] Bu alanda neyin ne kadar gerçekleştiği şüpheli. Beşten fazla işçi çalıştıran makinalı ya da 10 işçi çalıştıran makinasız tüm küçük işletmeleri kamulaştıran bir kararnamenin Kasım 1920 sonunda yayımlanması yasal duruma ilişkin bütün şüpheleri sonunda ortadan kaldırmış oldu. Ne var ki 28 Haziran 1918 kararnamesi gibi bu kararname de sadece yasal unvanı kapsıyordu; Vesenka ya da yerel organlar harekete geçinceye kadar, mal sahipleri işletmelerinin gerçek sahipliğini korudular.[83]

Savaş komünizmi döneminde sanayiyi kamulaştırmanın kesin dökümü hiçbir zaman yapılmadı. O sırada Sovyet rejimine tabi bölgelerde (ve gerçekte Doğu Sibirya hariç, daha sonra Sovyetler Birliği'ni meydana getirecek bütün bölgelerde) 1920'de yapılan sanayi sayımı, 350 000'i işler durumda 404 000 "sanayi işletmesi" bulunduğunu ortaya koydu. Bu 350 000 işletmenin yaklaşık dörtte üçü tek bir kişinin ya da ailesinin çalıştığı işletmelerdi; sadece %26'sı ücretli işçi çalıştırıyordu. Sanayide çalıştırılan toplam işçi sayısı 2 200 000'di. Bu sayı sanayideki tüm işçilerin yüzde 89'uydu ve bunun 1 410 000'i her biri 30 işçi çalıştıran sözde büyük işletmelerde çalışıyordu. Kasım 1920 kararnamesi gereğince kamulaştırılmış sanayi işletmelerinin toplam sayısı 37 000'di; bu işletmelerde toplam 1 615 000 işçi çalışıyordu. Ayrıca, sanayi kooperatiflerinde 230 000 işçi çalıştırılıyordu.[84] Ancak bu genel kamulaştırmadan önce Vesenka tarafından derlenen rakamlar gerçek durumu daha iyi yansıtmaktadır. Bu rakamlara göre, toplam 6 908 sanayi işletmesi Vesenka tarafından kayda geçirilmişti. İçlerinden 4 547'si gerçek anlamda kamulaştırılmıştı, yani devlet denetimi altına girmişti. Aynı zamanda İstatistik Genel Müdürlüğü kamulaştırılan işletme sayısının 3 833'ü aşmadığını saptıyordu.[85] Ulaştırma, elektrik, kimya, dokuma ve kâğıt sanayilerinde kamulaştırmanın hemen hemen tamamen ger-

81. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 396.

82. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 30-2. Bu kongrenin Tomski tarafından önerilen bir başka kararı, sadece "tamamen gerekli kollarına" yardım edilmesi gereken köy sanayilerine karşı sendikaların düşmanlık beslediklerini ortaya koydu; genel politika "köy sanayisi yerine fabrikayı" ikame etmekti" (*A.g.e.*, s. 28).

83. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 93, madde 512.

84. Sayım sonuçları *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 165-78'de tümüyle özetlenmiştir.

85. Bu rakamlar, birbirini tutmayanlar arasında bir bağdaştırma çabasına girilmeksizin, L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 127-8'de yer almaktadır; V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (İkinci basım, 1929), 1920 Şubatı için 6500'ün biraz altında bir rakam veriyor; bunun hemen hemen 3 000'i "tröstleş-

çekleştirilmiş olduğunu bütün yetkililer kabul etmektedir.

Savaş dönemi komünizminde gerçek sorun sanayinin kamulaştırılması değil, sanayinin devlet tarafından sosyalist esaslara göre yönetilmesiydi — Lenin'in de sık sık işaret ettiği gibi kamulaştırma bizatihi sosyalist bir tedbir değildi ve burjuva kapitalist yapının henüz değişmeden varlık sürdüğü ülkelerde bile o sırada bir dereceye kadar zaten gerçekleştiriliyordu.[86] Sanayi hakkında Temmuz 1918'den 1919 sonuna kadar yayımlanan bir sürü kararnamenin en önemlileri "sanayi işletmelerinde yönetimin devlete devredilmesini," (kullanılan ibare buydu) öngörüyordu; bazen kararname Vesenka'nın yönetimi üstlenecek seksiyonunu belirtiyor, bazen de bu sorumluluk Vesenka'ya ya da onun prezidyumuna bırakılıyordu. Kararnameler belirli işletmelere ilişkindi. Belirli bir sanayi kolundaki işletmelerin ya da fabrikaların tümü aynı zamanda kamulaştırılmadı: Geniş ve değişken dokuma sanayisine el koymak için bir düzineden fazla kararname gerekmişti. Ancak politikanın hedefi, Lenin'in 1917 sonbaharından itibaren kapitalist örgütlenmenin nihai aşaması ve bu yüzden sosyalizmi örgütlemenin gerekli bir şartı dediği, sanayinin cebri "tröstleştirilmesi"ni tamamlamaktı.[87] Her bir sanayi kendi *glavk*'ının ya da merkezinin yönetiminde, politikanın yüce hakemi Vesenka'ya karşı sorumlu tek bir "tröst" halinde gruplandırılacaktı. 1919 sonunda bu "devlet tröstleri"nin doksan kadarı örgütlenmişti.[88]

Sanayi politikası alanında bu dönemin türlü türlü kararnamelerinde belirli ve tutarlı bir politika keşfetmek her zaman kolay değildir. Vesenka o sırada kendi başkanı Rikov'un dediği gibi, "ekonominin nizami örgütlenmesi"ni bir yana bırakmak ve arkadan gelecek bir hücumdan korunmak için aşırı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı.[89] Hiç şüphe yok ki iç savaş, sa-

tirilmiş ve son derece önemli işletmelerdi", geri kalan 3 500'ü ise yerel Sovnarhozlar tarafından yönetilmekteydi.

86. Mart 1919'da, Komintern'in birinci kongresinin görünüşte Troçki tarafından kaleme alınmış olan bildirgesi şu nokta üzerinde duruyordu: "Kapitalist liberalizmin o kadar karşı çıktığı ekonomik hayatın kamulaştırılması başarıldı. Bu gerçekten geri dönülemez — ne serbest rekabete ne de tröstlerin, konsorsiyumların ya da diğer ekonomik biçimlerin egemenliğine. Asıl sorun şudur: Kamulaştırılmış üretimin yönetimini sonra kim üstlenecek? Emperyalist devlet mi yoksa muzaffer proletarya mı?" (*Kommunistiçeskii International v Dokumentek* [1933], s. 57-8; Troçki, *Soçineniya*, c. XXII, s. 41).

87. Bkz. sayfa 64-5.

88. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (İkinci basım, 1929), s. 170. Tröstleştirilemeyecek kadar geniş ve dağınık olan dokuma sanayi, o sırada tek bir merkezin yönetiminde 40 "birlik" halinde örgütlenmişti (*A.g.e.*, s. 171).

89. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 10, 1918, s. 31.

vaş için doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak gerekli sanayi işletmelerinin kamulaştırılmasında diğer bütün faktörlerden çok daha etkili olmuştu. Demir çelik sanayisi üzerinde devlet denetiminin kurulması 28 Haziran 1918 tarihli kamulaştırma kararnamesi ilan edildiğinde bilfiil tamamlanmıştı. Deri, dokuma, kimya, elektrik sanayileri gibi başlıca sanayi kollarındaki işletmelerin 1918 sonbaharında hızla kamulaştırılması savaş yüzünden zorunlu olmuş, Aralık 1918'de tüm yakıtların üretim ve dağıtımı üzerinde diktatörce yetkilerle donatılmış bir yakıt komitesinin (Glavtop) kurulması için hiçbir açıklamaya gerek olmamıştır. Kâğıt, tütün, sigara, ateşe dayanıklı kapkacak üreten fabrikalara erken bir zamanda el konulmasının ya da Haziran kararnamesinde nedense unutulmuş olan şarap ve ispirto sanayilerinin Kasım 1918'de kamulaştırılmasının ve ertesi ay yönetim altına alınmasının sebebi daha genel düşüncelere bağlanabilir. Ancak müzik eserleri yayım ve basım sanayisini ya da Moskova ve Petrograd'daki şekerleme sanayisini kamulaştırmak ve yönetimlerine el koymak için Aralık 1918'de alınan tedbirlerin nedenini keşfetmek daha güçtür.[90] Makul ve gerekli sebeplerden dolayı harekete geçirilen "kamulaştırma" aygıtı kendi kendine hızlanmış ya da bütün bir bürokratik evrime özgü karmaşık ve kısmen tesadüfi sebepler ve dürtüler tarafından hızlandırılmıştı.

Bu düzenlemelerin sonucu Vesenka'yı başlangıçta düşünüldüğü haliyle tüm Sovyet ekonomisinin yöneticisi ve hakemi olma görevinden saptırmak ve onu kamulaştırılmış Sovyet sanayisinin yönetiminden sorumlu bir bölüm haline getirmek oldu. Ağustos 1918 tarihli uzun bir kararnamede belirtilen iki görevden, "üretimi ve dağıtımı düzenleyip örgütlemek" ve "cumhuriyetin bütün işletmelerini yönetmek" görevlerinden, ikincisi bundan böyle onun asıl görevi oldu. Aynı kararnamede Vesenka'nın yapısı ayrıntılı bir şekilde açıklanıyordu. 69 üyesinden 10'u VTsIK, 20'si bölge Sovnarhozları, 30'u da sendikalar merkez konseyi tarafından atanmıştı; ayda en az bir kez toplanacaktı. Günlük çalışmaları başkanı ve başkan yardımcıları Sovnarkom, diğer üyeleri ise VTsIK tarafından atanan 9 kişilik bir prezidyum yapacaktı. Prezidyum kısa zamanda yöneten ve politika saptayan bir kuruluş haline geldi. 1918 sonbaharından sonra Vesenka bir konsey olmaktan çıktı. Tıpkı İngiltere Ticaret Odası gibi, etkinliğini yitirmiş bir kurulu-

90. Bu ve buna benzer kararnameler *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 9-10, 112-34'te yer almaktadır. Aynı dönemde yayımlanan ve tek tek işletmelerin kamulaştırılmasına ilişkin birçok kararname *a.g.e.*, c. II, s. 137-67'de bulunmaktadır.

şun unvanını taşıyan bir devlet organı haline geldi.[91]

Vesenka'nın bu yeni sanayi krallığını yürütme girişiminde kullanacağı aygıt, merkezi kuruluşlardan —*glavklar* ve merkezler— oluşan bir sistemden geliştirilmişti; bunlardan ilki kamulaştırmadan önce kurulmuş bulunuyordu. Daha az önemli sanayilerden bazıları doğrudan doğruya Vesenka'nın bölümlerine bağlanarak bu sistemden ayrıldılar. Ancak bu önemli bir farklılık getirmeyen bir ayrıcalıktı, çünkü merkezler ve *glavklar* yarı bağımsız statülerini gitgide yitirerek Vesenka'nın seksiyonlarına dönüşmüşlerdi. Merkezlerin ve *glavklar*'ın bu dolaysız bağımlılığı, kamulaştırılmış işletmelere tahsis edilen tüm krediler Vesenka'dan geçmeye başladığı andan itibaren kaçınılmaz hale geldi. Aralık 1918'de, ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nin bir kararıyla da resmen doğrulanmıştı bu durum.[92] Başlangıçta daha belirsiz ve ikircikli olan şey, merkezlerin ve *glavklar*'ın kendi denetimleri altındaki sanayilerle ilişkileriydi. Sanayinin kamulaştırılmasından önce kurulan ilk *glavklar*'dan olan petrol üst komitesinin (Glavneft) görevleri şöyle tanımlanmıştı: "Petrol ticaretini devlet hesabına örgütleyip yönetmek, özel petrol sanayilerini denetlemek ve bir düzene bağlamak ve bu sanayi alanında faaliyet gösteren farklı işletmeleri kapatmak, açmak ya da birleştirmek."[93] Yine ilk kuruluşlardan biri olan tütün üst komitesi (Glavtabak) "hammaddeleri plan dahilinde sağlamak ve ürünlerin planlı bir şekilde dağıtımını gerçekleştirmekle"[94] görevlendirilmişti. İşletmelerin doğrudan doğruya Vesenka ya da *glavklar* tarafından yönetilmesi kamulaştırmadan önce de sonra da tasarlanmamıştı. Dokuma sanayisinde yönetimi devlet tarafından üstlenen işletmeler gittikçe arttığı için devlet dokuma fabrikalarını Çentrotekstil emrinde yönetmek amacıyla Aralık 1918'de Natsional'tkan adlı yeni bir örgüt kuruldu.[95] Öte yandan deri üst komitesi (Glavkoz) "kamulaştırılmış işletmelerin yönetimini örgütlemekle", boya ve vernik üst komitesi (Glavlak) bu tür işletmelerin "genel yönetimini

91. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 58, madde 644; V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (İkinci basım, 1929), s. 168. Bu dönemde Vesenka'nın örgütlenmesinin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 99-105.

92. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 396-400; bu karar için bkz. s. 232-3; aynı kongre, sanayinin yönetimine ilişkin ayrıntılı kararlar kabul etti (*A.g.e.*, s. 402-3).

93. *Byulleteni Visşego Soveta Narodnogo Kozyaistva*, No. 6-8, 1918, s. 34-8.

94. *Glavtabak*, No. 1, Ağustos 1918, s. 50.

95. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II, 1920, s. 66. Çentrotekstil hakkında bkz. s. 78-9.

sağlamakla" görevlendirilmiş ve kâğıt üst komitesi (Glavbum) "kâğıt sanayisindeki devlet işletmelerinin üst yönetimine" dönüştürülmüştü.[96] Bu terminoloji değişiklikleri hiç şüphesiz farklı uygulamalara tekabül ediyordu. İç savaşın hararetli atmosferi düzenli ve yekpare bir sistemin gelişmesine hiç de elverişli değildi.

Sayıları 1920'de 42'yi bulan merkezlerle *glavklar*'ın[97] en zayıf noktaları başlangıçta kendilerine verilmemiş ve bu amaçla donatılmadıkları bir görevi sonuçta yerine getiremeyişleri olabilir: Yönetmekten ziyade müdahale etmekti görevleri. Sonraki yorumculara göre her türlü güçsüzlükle eş anlamlı bir hale geldiler ve savaş komünizminin hatalarından biri olan aşırı merkeziyetçiliğin somut simgesi olarak kabul edildiler. Bununla birlikte, o zamanki şartlarda merkezileşme önlenemezdi. Devrimin ilk kışında yönetimdeki kaosa karşı gösterilen tepki hem kaçınılmaz hem de sağlıklı bir tepkiydi.

> Kaos ancak merkezileştirme gerçekleştirilirken, yerel çıkarların terk edilmesiyle bertaraf edilebilir [diyordu Lenin Ocak 1919'da]; ne var ki yerel çıkarlar tek çıkış yolumuz olan merkezileşmeye karşı muhalefetin tepkisini kışkırttı... Durumumuz kötü... çünkü tam anlamıyla merkeziyetçi olamadık.[98]

Merkezileşmeyi teşvik eden iç savaş oldu; diğer bütün savaşlar gibi önemli kararların tek bir merkez tarafından alınmasını, kimi zaman da üretimin tek bir noktada yoğunlaşmasını gerektirdi. Ekim 1918'den itibaren, hammadde kıtlığı birçok sanayi kolunda üretkenliği daha düşük fabrikaların kapanmasını ve üretimin, en iyi verim alan fabrikalarda yoğunlaşmasını zorunlu kıldı;[99] bu tür kararlar ancak güçlü bir merkezi otorite tarafından alınabilirdi. RSFSC toprakları 1919 yazında eski Moskova Prensliği'nin boyutlarına indirgendiğinde, sanayinin merkez tarafından denetimi önceden ya da sonradan düşünülene oranla çok daha gerçekleşebilir bir öneriydi. Her şey merkezileşmeyi kaçınılmaz kılıyordu; ancak çok pahalıya mal olan lüzumsuz bir bürokrasiyi gerektiren bu merkezileşmeyi uzun zaman sürdürmek de mümkün değildi.

Merkezileşme politikası, kısa zamanda il Sovnarhozları'nın kıskanç di-

96. *A.g.e.*, c. II, s. 37, 39, 72.

97. L. Kristman, *Geroiçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 100-1'de bir liste yer alıyor. Bir başka liste, Vesenka'nın *glavk*, merkez ve şubelerini Kasım 1920'de 74 olarak gösteriyor (*Narodnoe Kozyaistvo*, No. 4, 1921, s. 48).

98. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 472.

99. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 12, 1918, s. 30-1.

renciyle karşılaştı. İkinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi Aralık 1918'de toplandığı sırada, siyasi Sovyetler'in yanı sıra hantal bir ekonomik Sovyet sistemi kurma efsanesi artık terk edilmişti. İl Sovnarhozları'nı Vesenka'nın "yürütme organları" olarak kabul eden yeni bir kararname bölge Sovnarhozları'nı ilga etti ve yerel Sovnarhozları —kaç adet kurulmuş olduğunu kestirmek güçtür— bunlara tekabül eden yerel Sovyetler'in yürütme komitelerinin "ekonomi seksiyonları"na dönüştürdü. Ancak kararname, il Sovnarhozları'nı geniş özerk yetkilerle donattığını iddia etmesine rağmen, gerçekte, *glavklar*'la merkezlerin il genel karargâhında kendilerine tabi aygıtlar kurmalarına izin vermekle onların kolunu kanadını kırmış oluyordu ve her ne kadar bu aygıtlar sözde il Sovnarhozları'na bağlanmış oluyorsa da bu tedbir bütün ülkede sanayi kollarından her birinin, Moskova'da Vesenka emrindeki *glavkı*'nın ya da merkezinin aracılığı ile merkezi denetime doğru bir adım daha atmış olduğunu apaçık gösteriyordu. Sovnarhozlar'a hızla çökmekte olan bir grup sanayiyi, "yerel önem taşıyan" sanayileri yönetmekten başka bir şey kalmıyordu.[100] Yönetim düzeyindeki bu gelişme, merkezi sendikal örgütlenmenin yerel fabrika komitelerinde ve diğer sendikal örgütler üzerindeki artan hâkimiyetiyle atbaşı gidiyordu[101] ve hatta sendikaların *glavklar*'da adamakıllı güçlendiği şeklinde yorumlanıyordu.[102] *Glavk* ve Sovnarhoz temsilcileri arasında Nisan 1919'da yapılan özel bir toplantı bir uzlaşma sağlayamadı ve merkez organların güçlenmesini denetlemeyi de başaramadı.[103] Bununla birlikte, aşırı merkeziyetçilik uygulamanın mümkün olmadığının açıkça görüldüğü ve bir tür adem-i merkeziyetçiliğin acil hale geldiği tek alan, sanayinin günü gününe yönetildiği alandı.

Bu yüzden, ekonominin yönetilmesinde merkezileşmeyle özerklik arasında açık bir mücadele olarak başlayan şey kısa zamanda işlevsel ve coğrafi adem-i merkeziyetçilik arasında bir mücadeleye dönüştü. *Glavklar* her sanayinin bizzat kendisinin tek bir otoriteye karşı tek bir kuruluş olarak işlev göreceği "dikey" bir örgütlenme sistemini temsil ediyorlardı. İl Sovnar-

100. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 406-8. İkinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde "yerel bir önemi olan tüm üretimin ve üretim aygıtının yerel Sovnarhoz'un (yani il Sovnarhozu'nun) elinde kaldığı" ve "sanayiyi tüm Rusya çapında yöneten *glavklar*'la merkezlerin yerel Sovnarhoz Prezidyumu ile doğrudan doğruya temas halinde olması gerektiği" üzerinde duruldu (*A.g.e.*, s. 208). Fakat bu avutucu güvencelerin geniş ölçüde uygulanmış olduğu şüphelidir.

101. Bkz. 190-1. 102. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 4, 1919, s. 16-19.

103. *A.g.e.*, No. 5, 1919, s. 40-5.

hozları ise belirli bir ildeki sanayi işletmelerinin il yüksek kurulu tarafından örgütlenip denetleneceği "yatay" bir düzenleme adına bu sisteme karşı çıkıyorlardı. Sorun Aralık 1919'da, yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde, Halk Komiserlikleri yerel organlarının yerel Sovyetler'e ve onların yürütme komitelerine karşı olan sorumluluğu hakkındaki genel tartışma sırasında ortaya atıldı. Yerel Sovyetler'in yetkilerini ihlal ettikleri gerekçesiyle Sovnarhozlar'ı sekizinci parti kongresinde kıyasıya eleştiren Sapronov,[104] "Sovyetler halinde örgütlenme" yerine "bölümler halinde örgütlenmeyi", demokratik bir sistem yerine bürokratik bir sistemi ikame girişimini temsil ettiklerini ileri sürerek bu kez eleştirisini gözden düşmüş *glavklar*'a yöneltiyordu. Bir başka konuşmacı, "Denikin ve Kolçak'ın yenilgisinin ertesi gününde ortadan kaldırılması gereken nedir?" sorusuna halkın yüzde 90'ının, "*glavklar* ve merkezler" diye cevap vereceklerini dile getirdi. Kalinin, "Bütün *glavklar*'ın en çok merkezileşeni ve halka en fazla yük olanı Kızıl Ordu'dur,"[105] diyerek yardıma koştu. Tartışma hiçbir sonuç vermedi ve *glavklar*'ı desteklemek için sendikalarla ittifak kuran Vesenka prezidyumunun, yerel Sovnarhoz temsilcileri tarafından kıyasıya eleştirildiği Ocak 1920 tarihli üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde tekrar ele alındı. Sanayinin yönetimine ilişkin bir karar üçte iki çoğunlukla kabul edildi. Karar işletmeleri üç gruba ayırıyordu: doğrudan doğruya Vesenka'nın merkez organları tarafından yönetilen "bir araya getirilmiş" ya da devletçe önemli işletmeler, "Vesenka'nın merkez organları emrindeki" il Sovnarhozları tarafından yönetilen işletmeler ve sadece il Sovnarhozları'nın yönettiği yerel önem taşıyan işletmeler.[106] Mart 1920'de dokuzuncu parti kongresi bu sorunu ele aldı ve "örgütlenme görevi, dikey merkeziyetçiliği hem *glavklar* ilkesine göre sürdürüp geliştirmek hem de coğrafi bölgeler ilkesine göre işletmeler arası yatay bağımlılıkla bağdaştırmaktır," diyen bir kararı kabul etti.[107] Ancak güzel sözler hiçbir şeyi çözümlemiyordu. Merkeziyetçilikten yana kuvvetler gücünü iç savaştan alıyordu ve iç savaş devam ettiği sürece önlenmeleri zordu. Buna karşı tepki ancak NEP'le birlikte ve genel politikanın bir parçası olarak başladı.

104. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 203.

105. *7i Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1920), s. 197, 218, 222.

106. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 6-7, 15-16.

107. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 331.

Vesenka'nın merkeziyetçi örgütlenmesine hücumlar bazen açıkça, çoğu zaman alttan alta yapılan daha şiddetli bir tartışmayı —uzmanların kullanılmasına ilişkin tartışmayı— içeriyordu. Bu konuda da iş verimliliğinin gerekleri ile sosyalist hatta demokratik özyönetim ilkeleri arasında bir çatışma olduğu açıkça görülüyordu. Ancak uzmanlar konusundaki tartışma parti öğretisini ve partinin önyargılarını da hedef alıyordu. Bu tartışma Lenin'in 1917 sonbaharında *Devlet ve Devrim*'de belagatla yinelediği eski yönetim aygıtının parçalanacağına ve devletin ortadan kalkacağına ilişkin inanç ile *Bolşevikler İktidarı Elde Tutabilirler mi?*'de kesin bir dille açıkladığı, kapitalizm tarafından yaratılmış ve miras bırakılmış ekonomik ve mali denetim teknik aygıtını ele geçirmenin ve kullanmanın pratik zorunluluğu arasındaki açık çelişkiyi yeniden canlandırıyordu.[108] Devrimin ilk döneminde, işçi denetiminin yol açtığı anarşiden sonra sanayiyi yönetmenin basit bir şey olduğunu, aklı başında her vatandaşın bunu yapabileceğini ileri süren öğretiyi uygulama girişimleri oldu. Bu öğreti *Devlet ve Devrim*'deki bazı pasajlara dayanıyordu. Mart 1918'de Vesenka'nın bir yetkilisi bir fabrikada burjuva bir mühendis çalıştırmanın "işçilere ihanet olduğunu"[109] yazabiliyordu hâlâ. Ancak çok geçmeden köklü bir değişiklik meydana geldi. *Bolşevikler İktidarı Elde Tutabilirler mi?*'de Lenin yeni rejimde her zamankinden daha çok "mühendise, tarımcıya, teknisyene ve bilimsel eğitimden geçmiş her türden uzmana" ihtiyaç duyulacağını, bunların "geçiş dönemi boyunca" diğer işçilerden daha yüksek ücret almaları gerekeceğini öngörürken ihtiyatlı davranmıştı.[110] Brest-Litovsk'tan sonra Troçki Kızıl Ordu'yu kurmak için eski subaylardan yararlanırken, Lenin "bilginin, tekniğin ve deneyimin çeşitli dallarında uzmanlar yönetmedikçe sosyalizme geçişin imkânsız olduğunu" açıkça bildirdi ve "burjuva uzmanları emrimizde çalıştırmamıza imkân verecek şartları *henüz* yaratamadık," diyerek üzüntüsünü dile getirdi.[111] Sol muhalefet bundan "kapitalistlerin önderliğinin yeniden canlandırılması" diye söz ettiğinde, Lenin bu "önderliğin" kapitalistlere kapitalist oldukları için değil, uzman teknisyenler ya da örgütleyiciler oldukları için önerildiğini belirtiyordu.[112] Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde "burjuva uzmanlardan yararlanma görevinden" ve sosyalizmi gerçekleştirmek isteniyorsa, "bilimsel

108. Bkz. s. 67. 109. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 1, 1918, s. 19.
110. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 263. 111. *A.g.e.*, c. XXII, s. 446.
112. *A.g.e.*, c. XXII, s. 524.

eğitimden geçmiş geniş bir uzmanlar kadrosu" oluşturma ihtiyacından dolayı "düşman unsurlara" bile güvenmek durumunda bulunulduğundan söz etti ve yineledi: "Bu olmadan sosyalizmin de olamayacağını biliyoruz."[113] Vesenka'da görevli olanların sayısı Mart 1918'de 300 kadar iken, altı ay sonra 2500'e, hatta *glavklar* ve merkezlerdeki personelle birlikte 6000'e yükseldi.[114] Vesenka'ya düşen ve iç savaş ortasında Rus sanayisini yeniden örgütlemekten ibaret olan muazzam görev göz önünde tutulduğunda bu rakam pek fazla bir şey ifade etmiyordu. Ancak bu durum bürokrasideki artışa ilişkin bildik şikâyetlere yol açtı, çünkü Lenin'in talimatlarının ardından, bu yeni sorumluların çoğunun nereden geldiği biliniyordu.

"Uzmanlar" sorunu sonraki iki yıl boyunca bir anlaşmazlık konusu olmaya devam etti. Aralık 1918'de ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Molotov en önemli 20 *glavk* ile merkezlerde çalışanların bir dökümünü çıkardı. İlgili 400 kişiden yüzde 10'u eski işveren ya da işveren temsilcisi, yüzde 9'u teknisyen, yüzde 38'i Vesenka dahil çeşitli dairelerdeki görevliler, geri kalan yüzde 43'ü de işçi ya da sendikalar dahil işçi örgütleri temsilcileriydi. Demek ki çoğunluk "sanayideki proleter unsurlarla hiçbir ilişkisi olmayanlardan" meydana geliyor ve *glavklar*'ın "proletarya diktatörlüğüne tekabül etmekten uzak bir organ" olarak düşünülmeleri gerekiyordu; politikayı yönetenler "patronların temsilcilerinden, teknisyenlerden ve uzmanlardan" oluşuyordu.[115] Menşevik delege Dalin, "Avrupa'daki büyük tröstlerde" pek az bürokrasi bulunduğunu açıkça dile getirirken ve "hazırlanmamış bir alanda hazırlanmamış bir mekanizmaya göre" sosyalizmin vaktinden önce uygulanmasına karşı çıkan Menşevik görüşü tekrar ederken genel bir saldırıyı başlatmış oldu:

> Proletarya yok, geride proletaryanın değil işlemeyen fabrikalarla atölyeleri sultası altında tutan büyük bir bürokratik aygıtın diktatörlüğü var sadece. Demek ki biz, kültür ve eğitimi umursamayan ve ancak işçi sınıfı üzerinde kurduğu baskıdan dolayı eski burjuvaziye benzeyecek olan bir burjuvazi yaratmaktayız. Sizler zulüm ve sömürüye hiçbir sınır tanımayan bir burjuvazi yaratmaktasınız.

113. *A.g.e.*, c. XXII, s. 40-1. 114. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 10, 1918, s. 31.

115. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 213. İki yıl sonra Rikov tarafından verilen rakamlara göre Vesenka ve yerel Sovyetler prezidyumlarının yüzde 57'si, *glavklar*'la merkezlerin yüzde 51'i, fabrika yöneticilerinin yüzde 63'ü işçilerden meydana geliyordu: Vesenka'ya bağlı tüm iktisadi kuruluşlarda çalışanların yüzde 61'i işçi, yüzde 30'u da uzmandı (*Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1921], s. 103). Fakat bu işçilerin birçoğunun sadece "temsili" bir görevi vardı.

Bir konuşmacıya göre "Amerikan burjuvazisi" olarak adlandırdığı şeyin gelişmesi üretimin düşmesine ve işçilerin tembelliğine yol açmıştı ve küçük burjuvazinin orta köylüye karşı yeni tutumunda belirginleşen uzlaşma politikasına bağlıydı.[116]

Bu tür hücumlar "uzman" burjuvaların Sovyet aygıtıyla gittikçe bütünleşmesini pek fazla engellemedi; bunların yardımını zorunlu kılan iç savaş, anavatanın yabancı istilacıya karşı savunulması açısından, uzlaşmayı daha da kolaylaştırıyordu. Sovyetler'in emrinde askeri ya da ekonomik alanlarda çalıştırılan eski burjuvalar konusunda Lenin, "Ne yani, bunları işten mi atalım?" diye bağırıyordu. "Yüzbinlerce insanı işten atamazsınız, böyle bir şey yapsaydık kendi mahvımıza sebep olurduk."[117] Mart 1919'da kabul edilen yeni parti programında "bilinçli komünistlerin yönetiminde işçi kitlesiyle elele" çalışan uzman burjuvalar hakkında dostça sözler yer alıyordu.[118] Bu bunalımlı aylar boyunca, yönetimin etkinliğinden başka bir ölçüt olamazdı. 1919 sonbaharında Moskova'dan Omsk'a ulaşan bir "beyaz" profesör "birçok merkezin ve *glavk*'ın başında eski işverenlerle işletme yöneticilerinin bulunduğunu, bu merkezlerle *glavklar*'dan habersiz ve şahsen eski sanayi ve ticaret alemine aşina bir ziyaretçinin büyük deri fabrikalarının eski sahiplerini Glavkoz'da, büyük sanayicileri dokuma sanayisi merkezinde görmekten hayrete düşeceğini," anlatıyordu.[119] İç savaş nerdeyse kazanılmak üzereyken ve geleceğe umutla bakmak yeniden mümkün hale gelirken Lenin, "burjuva uzmanlar"dan övgüyle söz etti:

> Bu gruptakileri daha iyi bir duruma kavuşturmanın gereğine inanıyoruz. Çünkü kapitalizmden komünizme geçiş burjuva uzmanlar kullanmaksızın imkânsızdır ve bütün zaferlerimizi, yarı emekçi yarı mülk sahibi köylülüğü peşinden sürükleyen proletarya önderliğindeki Kızıl Ordu'muzun bütün zaferlerini kısmen burjuva uzmanlar kullanma yeteneğimiz sayesinde kazandık. Askeri meselelerde uygulanan bu politikamız, ülkeyi yeni baştan inşa etmedeki politikamız olmalıdır.[120]

Ancak yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongesi'nde Lenin kendini bir kez daha savunmak zorunda kaldı. Kaçınılmaz olarak "kapitalist toplum"dan gelen "eski uzmanların yardımı olmaksızın" bir devlet aygıtı kurmak

116. *A.g.e.*, s. 25-6. 117. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 67.

118. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 291.

119. G. K. Gins, *Sibir', Soyuzniki, Kolçak* (Pekin, 1921), c. II, s. 429; L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 200, kamulaştırma ile birlikte kapitalistlerin temsilcilerinin *glavklar*'dan atıldıklarını iddia ediyor. Bu diğer bütün tanıklıklarla çelişmektedir.

120. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 568.

imkânsızdı. Bununla birlikte, ihanet etmeseler bile —istisnai değil, sürekli karşılaşılan bir durumdur bu, diye sertçe ekliyordu Lenin— "yeni şartları, yeni görevleri, yeni ihtiyaçları" anlayamazlardı. *Glavklar*'la merkezlerde ve Sovyet çiftliklerinde, ordu yönetimindekinden çok daha fazla karşıdevrimci unsur, çok daha fazla bürokrasi vardı. Çünkü bu alanlara daha az işçi ve köylü alınmıştı ve dolayısıyla uzmanları denetlemek pek mümkün olmuyordu. Tek çare sürekli gözetimdi.[121] Bütün bu süreçte genel izlenim, burjuva uzmanların durumunu parti tabanının kıskançlıklarına ve tepkilerine karşı savunmak için Lenin ve birkaç önderin çetin ama kararlı bir mücadele sürdürdükleridir.[122] Ancak bu politikada bir yumuşama yoktu ve olması da mümkün değildi; Mart 1920'de, dokuzuncu parti kongresi, "partili işçilerden, proleter devrimin burjuva düzenden devraldığı uzman teknisyenlerle işçiler arasında yoldaşça bir işbirliği havası yaratılması için mücadele etmelerini" isteyen açık seçik bir kararı kabul etti.[123] Savaş komünizminin sanayi alanındaki en uzun vadeli politikalarının geniş ölçüde eski burjuva teknisyenlerle sanayicilerin aktif işbirliği sayesinde gerçekleşmiş olması ilginç bir durumdur.

Bununla birlikte, Lenin'in burjuva uzmanları kullanmayı gerekli (ve mahiyeti itibariyle geçici) bir beladan başka bir şey olarak düşündüğünü ya da devleti bizzat işçilerin yönetmesi idealinden vazgeçtiğini sanmak yanlış olur. İşçiler yönetim işlerine hazır olmadıkları ya da henüz yeterli sayıda ye-

121. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 621-3. O dönemde Milyutin "uzmanlar tarafından girişilen gizli baltalama hareketinden" de söz etti ve çarenin "işçi saflarında örgütleyiciler yetiştirmek olduğunu" öne sürdü (V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* [ikinci basım, 1929], s. 168).

122. İlginç ve açıklayıcı bir belge, Glavkoz'a bağlı devlet deri sanayilerinin yönetim kurulu başkanı olan, Voronej Tarım Enstitüsü'nün sabık bir profesörünün Lenin'e yolladığı ve Lenin'in cevabıyla birlikte *Pravda*'da 28 Mart 1919'da yayımlanan bir mektuptur (Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 184-7). Mektubun yazarı, alt düzeydeki komünist görevlilerin devlet hesabına çalışan burjuva uzmanlarla aydınlara yaptıkları "asılsız ihbarları, suçlamaları, sonuçsuz fakat son derece onur kırıcı aramaları, ölüm tehditlerini, zoralımları, el koymaları" içeren eziyetlerden yakınıyordu. Lenin bu yakınmaların bazılarının abartıldığını ve burjuva uzmanların aslında ayrıcalıklı durumlarına çok güvendiklerini düşünüyordu, ama görevlerin kötüye kullanıldığını da kabul ediyor ve parti adına "aydınlara yoldaşça davranılmasını" öneriyordu. Profesörü öfkelendiren sebeplerden biri, komünist bir görevlinin profesörle karısını aynı yatakta yatmaya zorlamasıydı; Lenin her Rusun genellikle kendine ait bir yatağı olmasına yetecek kadar yatak bulunmadığını belirtiyordu. Yaklaşık üç yıl sonra Lenin "sadece Urallar'da değil, Donbas'daki kamulaştırılmış madenlerde de mühendislerin işçiler tarafından öldürülmesini" ve Moskova Sular İdaresi baş mühendisinin sürekli taciz yoluyla intihar etmek zorunda bırakılışını kınayacaktı (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 155)

123. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 334.

tişkin eleman olmadığı içindir ki burjuva uzmanlara bağımlı kalınması kaçınılmazdı. Lenin 1920'de ülkenin genelindeki parti çalışması konusunda şöyle diyordu:

> Bu çalışmanın başlıca kusurlarından biri devlet işlerini nasıl yöneteceğimizi bilmeyişimiz, yoldaşlarımız, hatta yöneticilerimiz arasında eski yeraltı çalışma alışkanlığının hâlâ devam etmesi, ülke içinde ya da yurt dışında grupçuklar kurduğumuzda çalışmamızı devletin çıkarlarına göre düzenlemeyi hiçbir şekilde düşünemeyişimizdir... Hâlâ kötü işleyen muazzam bir devlet mekanizmamız var çünkü yeterince becerikli değiliz, onu gereği gibi yönetmesini bilemiyoruz.[124]

Bürokrasiyi kınamak sürekli bir tema haline geldi. Aralık 1920'de sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Zinovyev, "bütün kurumlarımız üzerine çöreklenmiş" diye anarak Sovyet devlet memurları ordusunu kıyasıya eleştirdi.[125] NEP'in devreye girmesi gereksiz personelin azaltılması lehinde büyük bir baskı yarattı. Ve Lenin ömrünün son yılında bürokrasi şeytanıyla daha da çok uğraşmak zorunda kaldı. Bu ilk yıllardaki Sovyet bürokratların, önceki dönemde genellikle burjuva aydın zümreye ya da yönetici sınıfa mensup oldukları ve eski Rus bürokrasi geleneklerini büyük ölçüde devam ettirdikleri tartışma götürmez. Ne var ki söz konusu grupların sağladıkları bilgi ve teknik yetenekler olmaksızın rejimin ayakta kalması imkânsızdı. Bu "sınıf düşmanları"nın yardımına başvurmaksızın sosyalizmin mümkün olmayacağı hakkında Lenin'in 1918 ve 1919'da yinelediği görüş devrimin temel ikileminin bir ifadesiydi.

Merkeziyetçiliğe ve uzmanların kullanılmasına ilişkin anlaşmazlıklar, taraflar arasındaki karşıtlıktan dolayı, "tek kişi yönetimi" başlığı altında tekrar su yüzüne çıktı. "Ortaklaşa yönetim" denen şey hiçbir parti programında yer almıyordu ve parti öğretisinde de resmen öngörülmüş değildi. Ancak bunun Fransız Devrimi tecrübesinde saygın bir yeri vardı; kararların tek bir kişi tarafından değil bir grup tarafından alınmasını öngören demokratik sosyalizm anlayışına uygundu. Her halk komiserinin çevresinde, önemli sorunlarda danışılması gereken ve kendi kararları konusunda Sovnarkom'a başvurma hakkına sahip beş kişiden oluşan bir kurul vardı. Bu ilke Sovnarkom'un demiryollarında müzmin hale gelmiş ertelemeler ve düzensizlikler sorunuyla karşılaştığı bir sırada, Mart 1918'de ilk kez ihlal

124. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 301.
125. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1921), s. 214.

edildi. Lenin "her yerel merkeze demiryolları örgütlerince seçilmiş bir tek sorumlu görevlinin atanmasını ve onun emirlerinin tartışmasız uygulanmasını" kesinlikle talep etti.[126] Bu talep üzerine Sovnarkom'un yayımladığı kararname[127] hem Sol SD'ler hem de Bolşevik Sol muhalefet tarafından merkeziyetçilik belasına yol açacağı gerekçesiyle şiddetle eleştirildi. Sol muhalefetin gazetesi *Kommunist*'te Osinski, "*Yönetimin merkezileştirilmesinin* yanına, bir de *müstebitlik* ekleniyor," diye yazıyordu sert bir dille; "müstebit" sıfatı özellikle çarın eski unvanlarının en nefret edilenini hatırlatıyordu.[128] Lenin görüşünde ayak diriyordu ve bu ilkeyi genelleştirmeye hazırdı. *Sovyet İktidarının Güncel Sorunları* 'nda şöyle yazıyordu:

> Sosyalizmde üretimin kaynağını ve maddi temelini oluşturan her büyük makinalaşmış sanayi yüz binlerce ve yüz milyonlarca insanın ortaklaşa çalışmasını düzenleyen kesin, mutlak bir irade birliğini gerektirir. Tek bir iradeye *kayıtsız şartsız boyun eğme*, makinalaşmış büyük sanayi modeline göre düzenlenmiş bir çalışmanın başarısı için mutlak bir zorunluluktur.[129]

Hiç şüphe yok ki çok katı önyargılara yol açan bir temaydı bu. Ancak Aralık 1918'de, iç savaşın adamakıllı kızıştığı bir sıradadır ki Lenin ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bu temayı tekrar ihtiyatlı bir dille ele alarak, sözü özellikle kamulaştırılmış sanayinin yönetimi konusuna getirdi:

> Savaş durumu özel bir sorumluluk gerektiren ağır görevler yüklüyor bize. Sendikaların katılacağı kurullara dayalı yönetim bir zorunluluktur. Kurullar oluşturmak bir zorunluluktur, fakat kurullara dayalı yönetim pratik çalışmalara engel teşkil etmemelidir... Tüm Sovnarhozlar'dan, *glavklar* ve merkezlerden kurullara dayalı yönetim sistemini, kesinlikle laf salatasına, kararnameler yazımına, planlar hazırlamaya ve bölgeciliğe dönüştürmemelerini istiyoruz.[130]

Ancak bu uyarı tartışmada ele alınmadı; "yönetim kurulları üyelerinden kendilerine verilmiş işlerde ve başında bulundukları işletmelerle kuruluşların çalışmalarında sorumlu davranmalarını" isteyen bir kararnamede[131] buna sadece şöyle bir değinildi. Yaklaşık bir yıl sonra, yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin yine aynı şeyi savunuyordu:

126. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 622, not 187.
127. Kararname için bkz. s. 357.
128. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 627, not 215.
129. *A.g.e.*, c. XXII, s. 462. 130. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 447.

Bizim için kişisel sorumluluk esastır; kolektif yönetim temel sorunların tartışılması için nasıl gerekliyse, kırtasiyeciliği, sorumluluklardan kaçınmayı önlemek için de kişisel sorumluluk ve bağımsız yönetim o derece gereklidir. Bize, her durumda bağımsız yönetmeyi öğrenmiş insanlar gereklidir.[132]

Üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Lenin, bu sorunu "emek orduları" sorunuyla bütünleştirerek konuşmasına ana tema olarak aldı. Açıklamaları gene uzlaştırıcı ve yapıcıydı:

Sovyet yönetim örgütünün tipik özelliği olan kolektif yönetim ilk aşamada, bir şeylerin yoktan varedilmesi zorunlu olduğu zaman önemlidir. Ancak, az çok istikrarlı yapılar oluştuktan sonra uygulamaya geçerken, insanların yeteneklerinin en iyi şekilde kullanılması ve yapılan işin sadece laf olsun diye değil gerçekten denetlenmesi gerektiğinden, bunu garanti edecek tek kişilik yönetim zorunlu olmaktadır.[133]

Ancak kongrenin kararı "kolektif yönetim ilkesinin" "kamulaştırılmış sanayiyi yönetmenin" esasını oluşturduğunu bir kez daha doğruluyor, ama tek kişilik yönetimin ancak "her özel durumda, ilgili sendikanın onayı alınarak" uygulanabileceğini belirtiyordu.[134]

Tek kişinin yönetimi ilkesine karşı gösterilen tepkinin sendikalardan geldiği o sırada açıkça görülüyordu. Lenin Tüm Rusya İşçi Sendikaları Konseyi'nin Bolşevik fraksiyonunda, Ocak ve Mart 1920'de iki kez bu tasarı lehinde konuştu ve her ikisinde de önerisi reddedildi; ikinci seferinde fraksiyon, Tomski'nin kolektif yönetim ilkesini ısrarla savunan "işçi sendikalarının görevleri"ne ilişkin tezlerini kabul etti:

Sanayiyi düzenleyen ve yöneten organların yaratılmasında temel ilke —ki geniş kitlelerin partiye sendikalar aracılığı ile katılımını ancak bu sağlayabilir— Vesenka prezidyumundan fabrika yönetimlerine varıncaya dek, sanayide halen uygulanmakta olan kolektif yönetim ilkesidir.[135]

Bunun üzerine Lenin sorunu en yüce organa, kendi nüfuzunun etkisinden en fazla yararlanacağı organa, yani 1920 yılının Mart ayı sonunda toplanacak dokuzuncu parti kongresine götürmeye karar verdi. Kongre'de en sert tartışmaların kökeninde bu sorun vardı. Troçki'nin tek bir kişi tarafından yönetim ilkesini ihtiyatlı bir dille onaylayan karar tasarısı, kendilerine "de-

131. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 393.

132. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 623.

133. *A.g.e.*, c. XXV, s. 17. Bu kongrenin steno ile kaydedilmiş tutanakları yayımlanmadı ve Lenin'in konuşmasının metni sadece o dönemin basınında yer aldı. "Emek orduları" için bkz. s. 196-7.

134. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narod. Kozyaistva* (1920), s. 13.

135. Bu tartışmalar hakkında bkz. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 593, not 26.

mokratik merkeziyetçilik" diyen grubun yöneticilerinden Osinski ile Sapronov'un ve sendikalar adına konuşan Tomski'nin önerileriyle çatıştı.[136] Arada kalan grup, tek kişi tarafından yönetim ilkesinin küçük sanayilerde ve "tek tek askerileştirilmiş işletmelerde" sendikaların onayından geçtikten sonra uygulanmasını kabule yanaşırken, Tomski'nin tezleri uzlaşmaz bir tarzda, "sanayide halen uygulanmakta olan kolektif yönetim ilkesinin" sürmesini zorunlu görüyordu.[137] Kısa bir zaman sonra Vesenka'nın başkanlığından uzaklaştırılacak olan Rikov kolektif yönetimi hararetle savundu, Smirnov küstahça tek kişilik yönetimin Sovnarkom'a niçin uygulanmadığını sordu, nefret uyandıran bu yeniliği daha az önemli birinin üzerine atmaya çalışan Tomski tek kişilik yönetimin ilk savunucusunun "Troçki değil Krasin" olduğunu ve Lenin'in bu ilkeyi iki yıllık bir tereddütten sonra desteklediğini ileri sürdü.[138] Her zamanki gibi tartışmaları Lenin'in konuşmaları sonuca bağladı.[139] Tartışmayı noktalayan kongre kararı tek kişi tarafından yönetim ilkesini açıkça kabul eden bir madde içeriyor, sanayiyi yönetmenin henüz deneme aşamasında olduğunu belirterek tek kişi yönetimini gerçekleştirme yolunda "mümkün olan dört değişik formül" öneriyordu: sendikalardan gelen bir yönetici-işletmeci ve teknik asistan konumunda bir mühendis; yönetici olarak bir uzman mühendis ve kendisine bağlı bir sendikalı komiser; yönetici olarak bir uzman ve kendisine yardımcı bir ya da iki sendikacı; ya da başkanı yönetimden tamamen sorumlu olmak kaydıyla, önceden varolan ve tam bir birlik içinde etkin bir biçimde çalışan küçük bir kolektif yönetim kurulu. Aynı zamanda, "işletmenin yönetimine hiçbir sendikanın doğrudan müdahale etmemesi" öngörülmüştü.[140] Parti disiplini, partinin yüce organı kararını bildirdi mi tartışmaya son vermeye yetecek kadar güçlüydü. "İşçi muhalefeti" olarak henüz palazlanmaya başlayan grup adına Lutovinov, "hoşlanmadıkları halde bu kararı uygulamak için kendisinin ve arkadaşlarının sadakatle çalışacaklarını" açıkladı.[141] Birkaç gün sonra toplanan üçüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Konferansı'nda karar sorun çıkmadan, zımnen kabul edildi; Lenin ve Troçki'nin konuşmaları bu kez çalışma yükümlülüğüne ve iş disiplinine ilişkin yeni bir tartışmaya

136. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 184.

137. Troçki'nin karar tasarısı ve diğer iki karşı tez *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 513, 535, 537-9'da yer almaktadır.

138. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 140, 168, 169.

139. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 102-8, 109-15.

140. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, 332-3, 339.

141. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 257.

ağırlık veriyordu.[142] Kasım 1920'de yapılan bir açıklamaya göre, kolektif yönetim kamulaştırılmış işletmelerin sadece yüzde 12'sinde uygulanıyordu.[143] Bu istatistik herhalde Vesenka'nın merkez organları tarafından denetlenen büyük işletmelerle ilgiliydi; haklarında ayrıntılı bilgi verilen işletmeler topu topu 2 051'den ibaretti; 1920'de tek kişinin yönetimi altındaki işletmelerin sayısı ise 1 783'tü.[144]

Savaş komünizmi döneminde sanayi üretimine ilişkin istatistikler tarım üretimine ilişkin istatistiklere kıyasla daha azdı ve tahminlere dayanıyordu. Sınai üretim tarım üretiminin çok daha altına düşmüştü. İşçi başına verimlilikteki düşüş, muhtemelen daha çarpıcıydı (çünkü kötü beslenme, öteki unsurlara ekleniyordu)[145] ve sanayide çalıştırılan işçi sayısında da net bir azalma olmuştu; tarımda böyle bir durum yoktu. Düşüş gittikçe artıyordu, çünkü bir sanayide üretimin durması bu sanayiye bağlı diğer sanayilerde de çoğu zaman üretimin durmasına yol açıyordu. Sanayideki kriz ancak 1919'da hissedilmeye başlandı. Devrim sırasında varolan mal stoku şimdi tamamen tükenmişti ve iç savaş ya da İtilaf Devletleri'nin uyguladığı abluka, bunların yenilenmesini genellikle önlemişti; ham pamuğun tek kaynağı olan Türkistan 1919 sonbaharına kadar tamamen tecrit edilmişti; başlıca keten üreticisi olan Baltık ülkeleri kendi kaderlerine terk edilmişti ve bu ülkelerle ticaret ancak 1920'de başladı. Bakü bölgesinden ve Kafkasya'dan petrol sağlamak 1918 yazından 1919 sonuna kadar mümkün olmadı. Ukrayna'daki başlıca kömür ve demir kaynaklarına ancak 1920'de erişilebildi. Sanayideki çöküşün başlıca sebebi yakıt kriziydi. Mayıs 1919'da yapılan bir tahmine göre, o sırada sanayi için gerekli yakıt ihtiyacının ancak yüzde onu sağlanabiliyordu.[146] 1918-19 ve 1919-20 kışlarında, insanların sefaleti ve verimsizliği muhtemelen açlıktan çok soğuğa bağlıydı. Çöküşün hem bir parçası hem de sebebi olan bir diğer temel unsur demiryolu ulaşımındaki krizdi. Avrupa Rusyası'ndaki 70 000 verstlik* demiryolunun, savaşta ya da iç savaşta sadece 15 000 versti sağlam kalmıştı. Lokomotif ve vagonlar

* Rusya'da kullanılan 1067 m değerinde yol ölçüsü birimi. (ç.n.)

142. Bkz. s. 198-200. 143. *Narodnoe Kozyaistvo*, Kasım 1920, s. 12.

144. *A.g.e.*, No. 4, 1921, s. 56.

145. Bir tahmine göre, 1920'de büyük sanayide işçi verimliliği 1913'teki rakamın yüzde 39'u, küçük sanayide ise yüzde 57'siydi (L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* [tarihsiz (1924?)], s. 190); küçük sanayi büyük ölçüde kırsal kesimdeydi ve oradaki şartlar hemen hemen tarımdaki şartların aynıydı.

146. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 49.

da büyük zarar görmüştü. 1919 sonunda kriz had safhaya ulaştığında, 16 000 lokomotifin yüzde 60'ı kullanılamaz haldeydi.[147] Ocak 1920'de üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde belirtildiği gibi, bütün bu faktörler "ülkenin üretici güçlerinin tam olarak istihdam edilemediği ve fabrikalarımızla atölyelerimizin büyük bir kısmının kapalı kaldığı" bir durumun ortaya çıkmasına yol açtı.[148]

Bununla birlikte, belki de sanayideki çöküşün en dikkat çekici belirtisi sanayi proletaryasının dağınıklığıydı. Sanayi işçileri kitlesinin büyük bir kısmının kırsal kesimle bağlarını ancak nadiren koparmış olan ve bazı durumlarda, hasat zamanları genellikle oraya dönen eski köylülerden meydana geldiği Rusya'da, şehirlerde ya da fabrikalarda patlak veren bir kriz — açlık, işsizlik, işlerin durması— kelimenin Batı'daki anlamıyla proletaryada bir işsizlik sorunu yaratmıyor, şehirlerdeki sanayi işçilerinin akın akın göç ederek köy hayatına dönmelerine yol açıyordu. Devrimin ilk kışında sanayideki çözülme böyle bir harekete yol açmıştı; Mart 1918'de, yedinci parti kongresinde Buharin proletaryanın dağılmasından söz ediyordu.[149] İç savaş her iki taraftan, tükenmiş ve çaresiz bir durumdaki yüzbinlerce insanın silahlı kuvvetlere katılmasına sebep olunca bu süreç bir hayli hızlandı. Hem seferberlikten hem de karmaşık donanım ve üretim aygıtının çökmesinden özellikle sanayi zarar gördü. Krasin 1918 sonunda, Brest-Litovsk sırasındaki "korkunun yarattığı panikle" Petrograd'ın alelacele boşaltılmasının indirdiği "büyük darbenin sanayinin tamamen çökmesine neden olduğundan" söz ediyordu.[150] Derlenen tahmini rakamlar işçi sayısındaki azalmanın ilk önce ve en büyük hızla Petrograd bölgesinde meydana geldiğini doğruluyor; Petrograd bölgesinde işçi sayısı iki yıl önceki sayının ancak yarısına erişiyordu. Tehlike işaretini Ocak 1919'da ikinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde Rudzutak verdi.

> Sanayi merkezlerinin büyük bir kısmında fabrikalarda üretimin gerilemesinden dolayı işçilerin köylü kitlesiyle bütünleşmekte olduğunu görmekteyiz ve biz işçi nüfus yerine yarı köylü, hatta bazen tamamen köylü bir nüfusa sahip olmaktayız.[151]

147. Ulaştırmadaki krizin eksiksiz dökümü Aralık 1920'de Troçki'nin sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri'ne sunduğu raporda yer almaktadır (*Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1921] s. 154-75); ünlü "1042 sayılı emir" ve ulaşımdaki durumu düzeltmek için Troçki tarafından yapılan değişiklikler için bkz. 336-7.

148. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narod. Kozyaistva* (1920), s. 22.

149. *Sed'moi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1924), s. 33, 45.

150. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 75.

151. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Profesional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 138.

1919'da Sovyet denetimi altındaki tüm bölgelere ilişkin sendika istatistiklerine dayanan tahminler sanayi işletmelerinde işçi sayısının 1917'deki toplam sayıya oranla yüzde 76'ya, inşaat sektöründe yüzde 66'ya, demiryollarında yüzde 63'e düştüğünü göstermektedir.[152] Birkaç yıl sonra yayımlanan genel bir tabloya göre sanayide çalışan işçi sayısı 1913'te 2 600 000 iken 1917'de 3 milyona yükselmiş, sonra gitgide azalarak 1918'de 2 500 000'e, 1920-21'de 1 480 000'e ve 1921-22'de 1 240 000'e, yani 1919'daki toplam sayının yarısına düşmüştür.[153] 1920 tarihli bir rapora göre, Briyansk'daki önemli demir çelik sanayilerinde Ocak 1919'da işçilerin %78'inin, Temmuz 1919'da yüzde 63'ünün, Ocak 1920'de yüzde 59'unun ve Nisan 1920'de yüzde 58'inin çalıştırıldığı anlaşılıyor. En büyük kayıp vasıflı işçiler arasında görülüyordu. 1920 ilkbaharında Vesenka en önemli 60 metalurji işletmesinde "öncü işçi grupları" kurulmasını istedi; Kolomenski fabrikalarında işe gelmeyenlerin sayısı Ocak 1920'de yüzde 41 iken, Mayıs 1920'de yüzde 27'ye düştü. Bu rakamların yer aldığı rapor "Rusya'da metalurji ve madeni eşya sanayinin bir çıkmazda olduğu" sonucuna varıyordu.[154] "Tüm üretimdeki genel azalmanın, emeğin olağanüstü düşük verimliliğinin ve çalışır haldeki işletmelerin pek azından yararlanmanın" yol açtığı bunaltıcı şartları Ocak ayında gözden geçiren Tomski, temel sebebi çalışabilecek güçte sağlıklı elemanların (1) kırsal alanlara, (2) orduya, (3) işçi komünlerine ve Sovyet çiftliklerine, (4) tarım sanayisine ve üretim kooperatiflerine, (5) memuriyete (iaşe birlikleri, denetim, ordu, vb.) yönelmesinde ve sanayiye kırsal alanlardan yeni işçi akışının olmayışında görüyordu.[155] İlkbaharda Rusya'ya giden İngiltere İşçi Partisi heyeti "eski püskügiyinmiş, yarı aç fabrika işçileri" görmüş, köylülerin çalıştırdıkları insanlara fabrikalarda ödenenden çok daha yüksek bir ücret ödediklerini "ve şehirde işçinin almadığı miktarda erzak verdiklerini," öğrenmişti.[156] Savaş komünizmi döneminde kırsal alanlardaki şartlar ne kadar güç olursa olsun, herhalde şehir-

152. Bu rakamlar S. G. Strumilin'in Vesenka yayınlarında yer alan bir incelemesine dayanmaktadır: *Dva Goda Diktaturi Proletariata, 1917-1919* (tarihsiz), s. 17-18; yazar bu incelemesinde kesin bir tahminde bulunmanın imkânsız olduğunu açıkça kabul ediyor. Sendikalar tarafından 1919 yılı için verilen rakamlar o sırada bir işte çalışanların sayısını muhtemelen olduğundan daha yüksek göstermektedir.

153. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 317.

154. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 9-10, 1920 s. 2-6; eğer mevcutsa, o dönemde tek tek her fabrikayla ya da sanayilerle ilgili istatistikler, muhtemelen genel istatistiklerden daha güvenilirdir.

155. *Rezolyutsii Tret'ego S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 25.

156. *British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* (1920), s. 18.

lerde ve fabrikalardaki şartlardan çok daha iyiydi. 1920 sonbaharında taşradaki kırk kentin nüfusu 1917'den beri yüzde 33 azalarak 6 400 000'den 4 300 000'e, diğer elli büyük kentin nüfusu yüzde 16 oranında bir azalmayla 1 517 000'den 1 271 000'e düşmüştü. Kent ne kadar büyükse, nüfustaki azalma da o kadar büyük oluyordu; Petrograd'ın nüfusu üç yıl içinde yüzde 57.5, Moskova'nınki ise yüzde 44.5 azalmıştı.[157]

Bu rakamlar durumun vahametini yeterince gösteriyor. Ancak emeğin verimliliğindeki düşüş istatistiklerin gösterdiğinden çok daha fazlaydı ve üretimdeki gerçek düşüş işçi sayısındaki azalmanın yol açabileceğinden çok daha büyüktü. Yayımlanan istatistikler tüm sanayi kollarında üretimin 1920'ye kadar sürekli düştüğünü gösteriyordu. En büyük düşüş demir cevheri ve dökme demir üretiminde görülüyordu. 1914 rakamlarına oranla bu sektördeki üretim sırasıyla yüzde 1.6'ya ve yüzde 2.4'e düşmüştü. En iyi durumda olan petrol üretimiydi; 1920'deki üretim 1913 rakamlarının yüzde 41'iydi. Bunu tekstil üretimi izliyordu. Maden kömürü üretimi ise yüzde 27'ydi, fakat yüzdeler genellikle 10 ile 20 arasında değişiyordu.[158] Rublenin savaş öncesi değeri esas alınarak yapılan bir tahmine göre, işlenmiş meta üretimi 1913'teki üretimin yüzde 12.9'u, yarı işlenmiş meta üretimi ise yüzde 13.6'sıydı.[159] "Proletarya diktatörlüğü" kurulduktan sonra, paradoksal olarak, adına kurulmuş olduğu işçi sınıfının gerek sayısında, gerekse ekonomideki özgül ağırlığında bir düşüş meydana geldi.[160] Bunun tali bir sonucu, 1919'dan sonra ekonominin çeşitli dallarından sorumlu diğer birçok komiserlik arasında artık sıradan bir komiserlikten başka bir şey olmayan Vesenka'nın itibarını yitirmesi ve zoralıma başvurarak tahıl sağlamakla görevli Narkomprod'un savaş komünizmi döneminde temel bir kuruluş haline gelerek öneminin artması olmuştur. Ekonomiyi denetleyen bir organ olarak Vesenka, Çalışma ve Savunma Konseyi (STO)[161] yanında pek sönük kalıyordu.

157. *Ekonomiçeskaya Jizn'*, I Aralık 1920.

158. *Za Pyat' Let* (1922), s. 406-8; Donetz kömür madenlerine ilişkin ayrıntılı rakamlar *Na Novik Putyak* (1923), c.III, s. 47-9'dadır.

159. *A.g.e.*, c. III, s. 180-1.

160. Menşevikler'in ve rejimin diğer muhaliflerinin sık sık gündeme getirdikleri bir iğneleme konusuydu bu. Lenin Mayıs 1921'de verdiği cevapta "proletarya sınıf özelliğinin zayıfladığı bir dönem geçirecek de olsa, iktidarı ele geçirme ve sürdürme görevini yine de yerine getirebilir," diyordu (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 394).

161. Vesenka'nın gözden düşüşünü inceleyen L. Kritsman, 1920 yılı boyunca Narkomprod'a ve diğer komiserliklere kaptırdığı görevleri bir bir sıralıyor (*Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* [tarihsiz (1924?)], s. 208); 1921'de Lenin Narkomprod için "en iyi kuruluşlarımızdan biridir," diyordu (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 248). STO için bkz. s. 334.

Mevcut kaynakları değerlendirerek sanayide bir canlanmayı gerçekleştirmesi beklenen iç savaşın sona ermesi, ilk başta umulanın aksine bir sonuç yaratır gibi oldu. Bunun sebepleri kısmen psikolojikti. Savaşın yarattığı özel dürtülerin ortadan kalkması gerginliğin ve bunun yanı sıra gayretlerin azalmasına yol açtı. Savaştan yorgun çıkmış bir halk ekonomik durumu düzeltme isteği duymuyordu. Ancak bu sürekli gerilemenin maddi sebepleri de vardı: Sanayinin çöküşü, makinaların ve hammaddelerin tamamen tükenmesi, durumun kolayca düzeltilmesine imkân vermeyecek bir noktaya erişmişti. Mart 1920'deki dokuzuncu parti kongresi ilk kez iç savaşı değil, Lenin'in "ekonominin yeniden inşasının kansız cephesi" dediği şeyi[162] ele aldı. Ancak 1920'nin ruh hali, Polonya'ya ve Wrangel'e karşı kazanılan zaferlerin yarattığı bir sevinç duygusuydu genel olarak. Aralık'ta düzenlenen sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Rikov, Sovyet sanayi üretiminde ve Sovyet işçisinin verimliliğinde meydana gelen düşüşü mazur göstermek için, Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki benzer düşüşleri ileri sürdü ve "ekonomide genel bir canlanmanın başladığını" belirtti.[163] Ekonomi alanında yılın kitabı Buharin'in *Geçiş Dönemi Ekonomisi*'ydi. Kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olduğunu öngören (ve böylece, Ocak 1920'de Komintern'in ikinci kongresinde hâkim olan iyimser havayı dile getiren) Buharin, proleter devrimin kapitalist toplumun sadece siyasi aygıtını değil ekonomik aygıtını da tahrip etmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bu elbette üretimin azalacağı bir geçiş dönemini gerektiriyordu:

> Üretimde anarşi ya da Profesör Grinevetski'nin deyişiyle "sanayinin devrimci parçalanışı", hiçbir yakınmanın önleyemeyeceği kaçınılmaz bir tarihi aşamadır. Diğer bütün devrimler gibi komünist devrim de üretici güçlerde bir zayıflamaya sebep olur.[164]

Bir başka yazar devrimin ekonomi alanındaki gücünü bir demiryolu köprüsünü havaya uçuran ya da topçusunun ateşine yol açmak için bir ormanı

162. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 107.

163. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1921), s. 89-90. Öte yandan, Rikov kongreyi "burjuvaziden devralınan stokların artık tükenmiş olduğu" ve "işçilerle köylülerin sadece, devralınmış stokları tüketmekle yetinmeyip ihtiyaç duydukları şeyleri kendilerinin üretebileceklerini göstermeleri gerektiği" konusunda uyardı (*A.g.e.*, s. 94).

164. N. Buharin, *Ekonomika Perehodnogo Perioda* (1920), s. 48. Grinevetski'nin *Poslevoennye Perspektivi Russkoy Promişlennosti* adlı eseri 1918'de yazıldı. Troçki Ocak 1920'de üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'ni şu görüşüyle rahatlattı: "Bir ekonomik düzenden bir başka ekonomik düzene geçiş, ekonomik fedakârlıklar da dahil olmak üzere daima sayısız fedakârlıklar pahasına olur" (Troçki, *Soçineniya*, c. XV, s. 55).

dümdüz eden bir komutanın eylemine benzetti: "Ekonomik açıdan tamamen etkisiz olan tedbirler, devrim açısından etkili olabilirler."[165] Ekonomik kaosun tezahürleri ve ekonomi aygıtının çöküşü sosyalizm yolu üzerindeki kilometre taşları olarak selamlanabilirdi. Savaş komünizmi döneminde ortaya atılan bütün teoriler gibi bu teoriler de, kaçınılması mümkün olmayan bir şeyin *ex post facto** doğrulanmasıydı; o sırada sanayiyi denetlemek için yapılmış her şey savaş komünizmi uygulamalarının yarattığı genel hoşnutsuzluğu sonradan daha da artırdı. Bununla birlikte, sanayideki çöküşün örgütlenmedeki herhangi bir eksiklikten ileri gelmediğini, aksine sebeplerinin çok daha derinlerde olduğunu, öyle ki buna *glavklar*'ın ya da Vesenka'nın bürokratik ihmallerinin yol açtığını savunan daha sonraki bir eğilimin de hiçbir şekilde haklı görülemeyeceğini, ayrıca savaş komünizminin nihai iflasının sanayideki çöküşten ziyade şehirlerin ve fabrikaların beslenmesi için gerekli ürünlerin köylülerden sağlanmasına imkân veren bir tarım politikası uygulayamamaktan kaynaklandığını açıkça belirtmek gerekir. Savaş komünizminden NEP'e geçiş, Sovyet ekonomisinin bütün dallarını etkilediği gibi sanayiyi de etkiledi; ama bunun asıl zorlayıcı sebepleri ekonomi politikası alanının dışındadır.

c) *Emek ve İşçi Sendikaları*

Yeni rejimin ilk aylarında emek politikasını içinden çıkılmaz bir hale getiren tereddütler ve belirsizlikler iç savaşın etkisiyle ortadan kalktı. Karşı konulmaz bir milli hedefin varlığı, işgücünün yönetim ve disiplinine ilişkin politikalara hız kazandırdı. İşçi sendikalarıyla devlet arasındaki ilişkiler sorunu, işçi sendikalarının ve devletin bekasını "beyaz" ordulara karşı kazanılacak askeri bir zafer uğruna tüm erkeklerle tüm makinaların seferber edilmesinde gören aldatıcı bir basitliğe indirgendi. Savaş komünizmi döneminde emek politikası, işçileri savaş gücüne katmak ve onları kendilerine en çok ihtiyaç duyulan yerlere göndermekti; işçi sendikaları bu politikanın en etkili bir biçimde uygulanmasına yarayan araç oldular. İç savaş devam ettiği sürece her ilke sorunu açık seçik, dolambaçsız ve tartışılamaz göründü.

* sonradan yapılmış olup öncekileri de kapsayan (ç.n.)

165. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 56.

Yeni bir denetim aygıtının kurulması yolunda göze çarpmayan ilk adımlar, işçiler adına hareket eden işçi sendikalarıyla işverenler ya da fabrika yöneticileri arasında toplu sözleşmelerin sonuçlandırılması için gerekli şartları düzenleyen 2 Temmuz 1918 tarihli bir kararnameyle atıldı. İşverenin işçi sendikalarınca önerilen sözleşmeyi reddettiği durumda Narkomtrud'un bunu resmen kabul ettirme yetkisine sahip olması, kararnamenin en önemli maddesiydi.[166] Sadece laftan anlamayan işverenlere baskıda bulunmayı amaçlayan bu madde, gerçekte işçi sendikalarıyla görüş birliğinde olan Narkomtrud'a istihdam şartlarını dilediği gibi saptama hakkını tanıyordu; kararnamenin en kalıcı etkisi de bu oldu. Savaş komünizmi döneminde işgücünü örgütlemenin hukuki temeli, RSFSC'nin, 10 Ekim 1918'de VTsIK tarafından kabul edilip altı hafta sonra yayımlanan ilk iş yasasında[167] bulunuyordu. Yasanın maddeleri emeği korumayı amaçlayan mevcut hukuki hükümleri tekrar doğruluyor, ücret düzenlemelerinin yöneticilere ya da işverenlere danışıldıktan sonra sendikalarca hazırlanmasını ve Narkomtrud tarafından onaylanmasını öngörüyordu. Narkomtrud üyeleri aslında sendikalar tarafından atandığı için, bu onaylama sadece bir formalite sorunuydu; toplu iş sözleşmesi tamamen rafa kaldırılmış oluyordu. Savaş komünizmi öğretilerinin ve uygulamalarının mantıki sonucuydu bu. Sanayinin en önemli kollarını kamulaştıran 28 Haziran 1918 kararnamesinden sonra, devlet teorik açıdan başlıca işveren oluyordu. Çalışmak topluma hizmet etme şekliydi: İşgücü alım satımına ilişkin kapitalist sözleşme anlayışının modası geçmişti. Ücret oranlarının saptanmasında işin güçlüğü ya da rizikoları, sorumluluk derecesi ve gerekli nitelikler hesaba katılacaktı. Nisan 1918 sendikalar kararnamesiyle[168] yasaklanmış olan parça başına ücret sadece hoş görülmekle kalmadı, aynı zamanda normal kabul edildi ve Sovyet ücret politikasının bir parçasını oluşturduğu için bir daha hiç tartışılmadı.

1918 iş yasası herkesin çalışmasını şart koşuyor ama işçiye de kendi niteliklerine denk bir iş ve uygun bir ücret talep etme hakkını tanıyordu; bununla birlikte bu hak işçinin kendi nitelikleriyle bağdaşan bir iş bulamadığı takdirde geçici bir işi kabul etme mecburiyetini getiren bir başka maddeyle değiştirilmişti. Ancak bu yasa zorla çalıştırma sorununa değinmiyordu. Daha önce, Eylül 1918'de yayımlanmış bir kararname işsiz birinin kendisine önerilmiş bir işi reddetmesine izin vermiyor, aksine hareket eden işçiyi

166. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 48, madde 568.
167. *A.g.e.*, No. 87-8, madde 905. 168. Bkz. s. 105-6.

işsizlik ödeneğinden yoksun bırakıyordu.[169] Ama başka bir ceza öngörülmemişti ve işçi doğal bir tepki gösterip memleketine dönünce bu tehdidin pek bir hükmü kalmıyordu. 29 Ekim 1918 tarihli bir kararnameye göre iş ve işçi bulma kurumları Narkomtrud'un yerel organlarına dönüştürülmüştü; işçilerle işverenlerin başvurmaları gereken kuruluşlar sadece bunlardı ve bir teklifi reddeden işçiye ayrıca ceza uygulanmıyordu.[170] Aynı ay içinde burjuvazinin her iki cinsten 16-50 yaşındaki üyelerinin sosyal bakımdan gerekli bir işte çalışmalarına izin veren bir kararname yayımlandı. Burjuvazinin 14-55 yaşındaki tüm üyelerine "çalışma karneleri" verildi; yiyecek kartları ya da seyahat belgeleri almak için bu karneleri göstereceklerdi ve bunlar ancak sahiplerinin sosyal bakımdan yararlı bir iş yaptıklarını gösteren bir kanıt içerdikleri takdirde geçerli olacaktı.[171]

Emeğin örgütlenme şekli Ocak 1919'da, ikinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde açıkça ortaya çıktı. İç savaşın kızıştığı bir dönemdi bu; bir ay önce Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi sanayide denetimin merkezileşmesi yönünde sağlam bir adım atmıştı ve Lenin "merkeziyetçiliğin" ve "salt yerel çıkarlardan vazgeçmenin kaosa karşı biricik çare olduğundan söz ediyordu.[172] İşçi sendikaları kongresi, devlet ve sendikalar arasındaki ilişkiler sorunu ile bu şartlar altında bir kez daha yüz yüze geliyordu. Kongreye katılan 600'ü aşkın delegenin 450'si Bolşevik delegelerdi. Küçük bir anarşist grup tüm iktidarın bağımsız sendikaların elinde olmasını istiyordu; otuz Menşevik, sendikaların bağımsızlığı ilkesini ileri süren ve Sovyet iktidarının işçileri temsil ettiğini reddeden bir karar lehinde oy kullandılar; Lozovski'nin önderliğindeki otuz yedi "enternasyonal sosyal demokrat" daha ihtiyatlı bir tutum takınarak, sendikaların işlevlerinin devlet organlarının işlevlerinden ayrılmasını ve sendika organlarının devlet tarafından massedilmesinin "devrimin bu aşamasında" "saçma" olacağını sa-

169. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 64, madde 704.

170. *A.g.e.*, No. 80, madde 838.

171. *A.g.e.*, No. 73, madde 792. Çalışma karnesinin Lenin için sembolik bir değeri vardı. Eylül 1917'de şöyle yazıyordu: "Her işçinin çalışma karnesi var. Bu belge *şu sırada* kapitalist köleliği, işçinin şu ya da bu şekilde dangalağın tekine ait olduğunu belgelemekle birlikte işçiyi küçük düşürmüyor. Sovyetler çalışma karnelerini *zenginler için*, sonra da, yavaş yavaş bütün bir halk için uygulayacaklar... Çalışma karnesi, yeni toplumda, bundan böyle 'işçiler' diye bir şeyin bulunmadığının, ama çalışmayan hiç kimse de kalmadığının kanıtı olacak (*Soçineniya*, c. XXI, s. 263). İşçiler, özellikle Moskova'daki işçiler için çalışma karnesi Haziran 1919 tarihli bir kararnameyle oluşturuldu. Kızıl Ordu ve Kızıl Donanma mensuplarına da çalışma karneleri verildi (*Sobranie Uzakonenii*, 1919, No. 28, madde 315).

172. Bkz. s. 168.

vundu.[173] Kongrenin büyük çoğunluğu, Lenin'in ilkesel olarak desteklediği Bolşevik kararı kabul etti. Ancak Lenin yaptığı uzun konuşmada "devletleştirme"[174] ilkesini kabul etti ve bunun sendikalarla devlet organlarının kaynaşması şeklinde değil, "her ikisinin eşgüdüm ve dayanışma içinde, içtenlikli çalışmalarının kaçınılmaz sonucu olarak ve sendikaların geniş emekçi kitleleri devlet aygıtının ve tüm iktisadi denetim organlarının yönetimi konusunda hazırlamasıyla gerçekleşeceğini" vurguladı.[175] Bu karar bir belirsizliği de ortaya koyuyordu: Devlet mi sendikaları yavaş yavaş kendi bünyesinde eritecekti, yoksa sendikalar mı devleti kendi bünyelerinde eriteceklerdi? Ancak Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi sekreteri olan ve komiserliğe atanması bu kuruluş sayesinde gerçekleşen Çalışma Halk Komiseri Shmidt işçi sendikalarının girişimi ilkesini ustaca destekledi:

> Komiserliğin rolü... sendikalar tarafından yapılan önerileri ve hazırlanan planları uygulamak olmalıdır. Ayrıca, komiserliğin sendikaların haklarına müdahale etmemesinin yanı sıra, komiserliğe bağlı organlar da mümkün mertebe sendikalar tarafından oluşturulmalıdır. Biz merkezde daima bu ilkeye göre hareket ediyoruz.

Tüm Rusya Merkez Konseyi, Narkomtrud'un rolünün sendikaların rolüyle "tamamen aynı" olduğunu tereddütsüz bir dille ifade etti:

> Narkomtrud'un temel aldığı çalışma tarzı, sendikaların günlük eylemlerinde ilan ettikleri ve kendi kongrelerinde kabul edilen kararlarda dile getirdikleri ilkeler doğrultusundadır. Çalışma Komiserliği tarafından kabul edilen bu kararlar, devlet iktidarı olarak yine onun tarafından uygulanmaktadır.

Shmidt konuşmasını "Halk Komiseri'nin sendikalar merkez konseyi tarafından atandığını ve Narkomtrud'un tümünün merkez konsey temsilcilerinden oluştuğunu" açıklayarak sürdürdü. Eksik olan şey, Narkomtrud'un yerel temsilcileriyle sendikalar temsilcileri arasında buna benzer sıkı bir işbirliği kurmaktan ibaretti.[176] Bununla birlikte bu üstü kapalı pazarlığın bir

173. Üç karar tasarısı *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 72-8, 92-4, 94-6; oylama sonuçları *a.g.e.*, c. I, s. 97'de yer alıyor.

174. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 490. Bu kelime (*ogosudarstvlenie*) sendikalara ilişkin tartışmalarda gerçek bir klişe halini aldı; aynı kelime kimi zaman sanayinin kamulaştırılması için de kullanıldıysa da, bunun için daha yaygın olarak tercih edilen kelime *natsionalizatsiya* idi.

175. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 96-7. Bolşevik kararı destekleyen Riyazanov "bizim idealimiz daha gelişkin bir devletleştirme değil, tüm sosyal hayatın devletten arındırılmasıdır," diyordu (*A.g.e.*, c. I, s. 69). Bu tavır devlet iktidarının dolaysız bir biçimde güçlenmesi olgusunu gözlerden kaçırmak için, devletin gücünü yitirerek ortadan kalkacağını ileri süren görüşü dile getirmenin bir başka örneğidir.

başka yanı Tomski'nin *obiter dictum*'unda* ortaya çıktı:

> Sendikaların ücretleri ve çalışma şartlarını düzenledikleri, ayrıca Çalışma Halk Komiseri'nin atanmasının da kongremize bağlı olduğu bir sırada Sovyet Rusya'da hiçbir grev yapılamaz. Bu böylece bilinmelidir. [177]

Hayati önem taşıyan pratik bir konuya dair politikanın böyle açıkça dile getirilmesi, sendikalarla devlet arasındaki ilişkilere hâlâ hâkim olan tüm teorik belirsizliklerden çok daha anlamlıydı.

İkinci sendikalar kongresi ilk kez genel bir ücret politikası saptamaya da girişti. Bir Menşevik delege, toplu sözleşme uygulamasına dönülmesini savundu.[178] Ancak ya erken davranıyordu ya da geç kalmıştı. İş yasası aslında ücretlerin tek taraflı saptanmasını, işverenlere danışılması ve Narkomtrud'un resmi onayının alınması kaydıyla sendikalara bırakıyordu; savaş komünizmi döneminin ücret tespitine ilişkin başlıca kararnameleri VTsIK ve Sovnarkom tarafından çıkarılmıştı. Kongre kararları, üretimi artırmak ve ülke ekonomisini yeniden inşa etmek için işçilerin sendikalara ve sendikaların da tüm proletaryaya karşı sorumlu olması gereğinden söz ediyordu. Ücret politikası rekabet, ödüllendirme esasına, örneğin parça başına ücret ve prim ilkesine, ya da parça başına işin mümkün olmadığı yerlerde kesin bir şekilde belirlenmiş üretim normlarına göre saptanacaktı. Ücret tarifeleri gruplara göre sınıflandırılacak, en yüksek iki ücret baremi "üst seviyedeki teknik, ticari, idari personele" ve "orta derecedeki benzeri personele" ayrılacaktı. İdari personel olsun işçi olsun, bütün gruplar yetenek temelinde on iki dereceye ayrılmıştı ve birinci dereceyle on ikinci derece arasındaki değişme oranı 1-1.75'ti; ancak her grup içinde kategoriler arası ücret baremi aynıydı.[179] Gerçi bu herkese eşit ücret idealine çok uzak düşüyordu ama ge-

* Bir yetkili tarafından geçerken söylenmiş bağlayıcı olmayan söz. (ç.n.)

176. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 98-9.

177. H... sky, *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nikSoyuzov* (1919), s. 96. Birinci sendikalar kongresine grev fonları için bir devlet yardımı sunan Zinovyev (bkz. s. 101), Ocak 1920'de üçüncü kongredeki konuşmasında, sendikaların artık grev fonlarına ihtiyacı kalmadığına göre bu para diğer ülkelerin devrimci sendikaları için uluslararası bir fon oluşturulmasında kullanılabilir, diyordu (*Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1920], s. 14). İç savaşın doruk noktasına ulaştığı bir sırada, zaman zaman gayri resmi grevler yapıldığı oluyordu; 1919'da sendikalar merkez konseyinde Şliyapnikov sendikalardan işçilerin hoşnutsuzluklarını gidermeye çalışmalarını istiyor ve "onlara bu gibi yöntemlerin ne kadar yıkıcı olduğunu açıklayarak düzen bozucu grev eğilimlerine karşı var gücümüzle mücadele etmeliyiz," diyordu (*Desyatyi S"ezd RKP(B)* [1933], s. 869-70'te yer alan yayımlanmamış arşivlerden alıntılanmıştır).

178. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 156-7.

179. *A.g.e.*, c. I (Plenumi), s. 153-4.

ne de vasıflı işçi ile sıradan işçinin ücretleri arasında 1914'ten beri süregelen farkta bir azalmayı temsil ediyordu.[180] Kongreye bu konu hakkında bir rapor sunan Shmidt, "bir işletmenin özünü orta vasıftaki işçinin oluşturduğunu", onlara daha adil bir ücret ödenmesinin önemli olduğunu ileri sürdü; fakat bir konuşmacı buna itiraz ederek ücret baremlerinin "proletaryanın vasıflı kesimini" haksız yere zor duruma soktuğunu söyledi.[181] Moskova kenti ve dolayları için yeni ücret baremleri VTsIK tarafından 21 Şubat 1919'da yayımlanan ve 1 Şubat'tan itibaren geçerli olan bir kararname ile saptandı. Bu kararnameye göre yetişkin bir işçi için asgari ücret ayda 600 ruble, üst seviyedeki en vasıflı yönetici personel için ayda 3 000 rubleydi; daha yüksek ücretler, her özel durumda ancak Sovnarkom'un özel kararıyla ödenecekti. Üç hafta sonra bir başka kararname yüzdeleri saptadı. Bu yüzdelere göre Moskova standartı 100 kabul edilerek, Moskova'nın ücret baremleri ülkenin diğer bütün şehirlerine uygulanacaktı.[182] Nisan 1919'da "sorumlulukları olan siyaset işçilerinin" ücretlerine ilişkin bir kararname Halk Komiserleri'nin, VTsIK üyelerinin ve üst düzeydeki bazı görevlilerin ücretlerini ayda 2 000 ruble olarak —ya da en yüksek kategoriden teknik ve yönetici personelin ücretlerinin üçte ikisi olarak— saptıyordu.[183] Ağustos 1919'da fiyat artışları ücretlerin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı. En düşük ücret 600'den 1 200'e, en yüksek ücret ise 3 000'den 4 800'e çıkarıldı[184] ve daha fazla eşitlik ilkesi özenle korundu. Savaş komünizminin ilk döneminde eşit ücret idealini gerçekleştirmek için hiçbir girişim yapılmamış olmakla birlikte, eşitlik ilkesi diğer başka sebeplerin yol açtığı daha

180. Bu durum A. Bergson, *The Structure of Soviet Wages* (Harvard, 1944), s. 182'de gösterilmiştir.

181. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov*, c. I (Plenumi), s. 152, 157.

182. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 5, madde 52; No. 15, madde 171. Petrograd için ücret oranları Moskova'dakinin yüzde 120'siydi ve Petrosavodsk'un kuzeyinde, Murmansk demiryolu işçileri için (şüphesiz son derece ağır şartlardan dolayı) yüzde 125'e kadar yükseliyordu. Diğer bütün şehirlerde (yüzde 100 olarak saptanmış Yaroslavl hariç) oranlar Moskova'dakinden daha düşüktü ve köylerde şehirlerdekinin altındaydı. En düşük oran yüzde 45'le Kuzey Kafkasya'daydı. Bu incelikli düzenlemelerin ne kadarının uygulandığı ise kuşkuludur.

183. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 18, madde 206; Ekim 1919'da "sorumlulukları olan siyaset işçilerinin" ücretleri fiyat artışları göz önünde tutularak en yüksek kategorinin eline ayda 4 200 ruble geçecek şekilde bir kez daha yükseltildi (*A.g.e.*, No. 50, madde 489); Haziran 1920'de bu kategorinin aylığını 7 600 rubleye çıkaran yeni bir artış oldu (*Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 53, madde 231). Daha sonra, savaş komünizmi döneminde ise nakit ücretlerin artık bir anlamı kalmadı ve NEP başladıktan sonra ücretlere ilişkin resmi rakamlar genellikle yayımlanmaz oldu.

184. *A.g.e.*, No. 41, madde 396.

fazla farklılaşma eğilimlerini frenleyici bir engel oluşturuyordu. Bununla birlikte bu eğilimler kısa zamanda tekrar ortaya çıkacaktı.

İkinci sendikalar kongresi sendikal örgütlenmenin pekiştirilmesi yönünde ileri bir adım attı. Birinci kongre sendikaların mesleki özelliklere göre değil, "sanayiler" tarafından kurulması ilkesini ortaya atmıştı; "mesleki açıdan çok yakın gruplar", aynı işletmedeki tüm işçiler aynı sendikaya bağlı olacak şekilde birbirleriyle kaynaşacaklardı.[185] Bu kuralı uygulama girişimleri oldu; bir tanık, bağımsız küçük sendikaların Ağustos 1918'de Petrograd'daki Treugolnik kauçuk fabrikasından nasıl atıldıklarından ve işçilerin kimya sanayisi sendikasına üye olduklarından söz etmektedir.[186] Ancak ilerleme yavaş oluyordu. Bu hedefin gerçekleşmesinin fabrika işçisini büro görevlisinden ve teknisyenden ayıran "siyasi ve iktisadi önyargılar" yüzünden ertelendiğini belirten ikinci kongre, "bir yıllık proletarya diktatörlüğü"nden sonra, bu kuralı uygulamaya koymanın vaktinin geldiğini düşünüyordu. Sendikalar, "işletmenin ya da kuruluşun kusursuz çalışmasını, işçiler arasında iş disiplinini, ücretlerin belirlenmesi ve üretim ölçütleri konusunda sendikaların koydukları kurallara uymayı" sağlamak amacıyla sorumluluk üstlenecekler, genel toplantılar düzenleyerek sendika üyeliğini zorunlu kılmaya çalışacaklardı. Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nin kararları bütün sendikaları ve üyelerinin her birini yükümlü kılıyor ve Tüm Rusya Sendikalar Merkez Konseyi'nce kongre adına hareket etme ve kendi adına bağlayıcı kararlar alma yetkisi veriyordu.[187] Örgütlenme geliştikçe sendikaların üye sayısı, Ocak 1918'deki birinci kongre toplandığında 2 600 000'e ve Ocak 1919'daki ikinci kongrede 3 500 000'e yükseldi.[188]

İkinci sendikalar kongresi Ocak 1919'da toplandığında iç savaş henüz doruk noktasına ulaşmamıştı ve ekonomi bir bütün olarak savaşın gereklerini karşılayacak kadar donatılmamıştı. Bunu izleyen iki ay boyunca bu bakımdan dikkate değer bir ilerleme oldu. Sekizinci parti kongresi fırtınalı bir hava içinde toplandı. Kongre ilk iş olarak modası geçmiş 1903 programı-

185. *Pervii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1918), s. 375.

186. *Professional'nye Soyuzi SSSR*, der. Y. K. Milonov (1927), s. 164.

187. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 191-3.

188. Bunlar, Zinovyev'in onuncu parti kongresinde açıkladığı rakamlardı (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 188). Sayıların şişirilmiş olduğunu kabul etmekle birlikte karşılaştırma açısından yararlı olacağını söylüyordu ve muhtemelen bu doğruydu. Başka kaynaklar tarafından verilen rakamlar çok az farklılık göstermektedir.

nın yerine yeni bir parti programı kabul etti. Devrimden beri parti sendikalara karşı tutumunu belirleme fırsatını hiçbir zaman bulamamıştı. Artık "sanayinin örgütlü aygıtının" esas itibariyle sendikalara dayanacağını ilan ediyor ve ilerde güçlükler yaratacak bir ifade kullanarak, "tek bir ekonomik birim olarak kabul edilen milli ekonominin yönetiminin fiilen sendikaların elinde yoğunlaşması" gerektiğini ileri sürüyordu. Fakat iç savaşta sendikaların başlıca işlevi programın ekonomiyle ilgili bölümünün bir başka paragrafında açıklanıyordu:

> Devletin mevcut işgücünün tamamının alabildiğine kullanılması, bu işgücünün hem farklı coğrafi bölgeler arasında hem de milli ekonominin farklı kolları arasında milli ekonominin planlı gelişmesi için uygun bir şekilde dağılımı ve yeniden dağılımı, Sovyet iktidarının ekonomi politikasının sendikalarla sıkı bir işbirliği kurulmaksızın gerçekleştirilmesi imkânsız olan acil görevini oluşturmalıdır. Belirli bir sosyal işi gerçekleştirmek uğruna çalışabilir tüm nüfusun sendikaların katılımıyla en son ferdine varıncaya dek Sovyet iktidarı tarafından seferber edilmesi, şimdiye kadarkinden çok daha geniş ve çok daha sistemli bir tarzda gerçekleştirilmelidir.

"Sosyalist üretim yönteminin ancak işçiler arasında yoldaşça bir disiplin temeli üzerinde gerçekleşebileceğini," belirten program, "bu yeni sosyalist disiplini yaratma görevinde başrolü" sendikalara veriyordu.[189] Mart 1919 parti kongresinin ardından Sovnarkom'un genel bir seferberliği emreden 10 Nisan 1919 tarihli kararnamesi yayımlandı;[190] ertesi gün Lenin parti merkez komitesi adına işçi sendikaları merkez konseyine, ülkenin her yanındaki tüm parti ve sendika örgütlerini bu seferberlik görevinde işbirliğine çağıran "Doğu Cephesi'nin Durumu" başlıklı bir dizi tez sundu. İşçileri gayrete getirmek için sendikaların üyelerinin yüzde 50'sini derhal seferber etmeye kendiliklerinden karar verdikleri Pokrovsk örneği ileri sürüldü ve sendikalar "ülke içinde kendilerine ihtiyaç duyulmayan üyelerini Volga ya da Ural cephesine sevk etmeye" teşvik edildi.[191] Bundan bir yıl sonra Troçki bütün belagatıyla şöyle diyordu:

> Cephede işler çetinleşince, bir yandan komünist partisi merkez komitesine, öte yandan sendikalar merkez konseyi kuruluna başvurduk. Ve önde gelen işçiler bu iki

189. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 290-1. Son şeklini almış metinde, işçi sendikalarının disiplin konusunda oynayacağı rol, Lenin'in, muhtemelen Şubat 1919'da kaleme aldığı ve yine de daha o zamandan, "işgücünün en geniş ve mümkün olan en bütünlüklü biçimde ülke çapında merkezileşmesini" (*Soçineniya*, c. XXIV, s. 102) isteyen ilk tasarısına kıyasla çok daha kesinlikle belirtilmişti. Ne var ki bu zaman zarfında iç savaşın şiddeti de artmıştı.

190. *İzvestiya*, 11 Nisan 1919.

191. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 224-6, 229-42.

merkezden cepheye gönderildi; böylece bu işler Kızıl Ordu'yu kendi suretlerinde ve kendi üsluplarınca yarattılar.[192]

Kararname ve Lenin'in teşvikleri resmen askerlik hizmetine çağrıyla sınırlıydı ve o dönemde çalışma yükümlülüğünü zorunlu kılan hiçbir kararname yayımlanmadı. Fakat askerlik hizmeti ile çalışma yükümlülüğü arasındaki ayrım çok geçmeden gerçekliğini yitirdi. Seferberlik kararnamesi ile aynı zamanda, STO tarafından maden işçilerinin işten ayrılmalarını yasaklayan ve askere çağrılma yaşına gelmiş bütün madencilerin bulundukları yerde seferber edilmiş sayılacaklarını bildiren bir kararname[193] yayımlandı.

Sekizinci kongrede yeni parti programının kabulü, Sovnarkom'un seferberlik kararnamesi ve parti merkez komitesinin sendikalara çağrısı savaş komünizmi ilkelerinin emeğin örgütlenmesinde tastamam ve kesinkes uygulandığı kritik bir yılın başlangıcını belirledi. Savaş komünizminin emek politikasının özü emek pazarının ve işçilerin istihdamı ve yönetimine ilişkin geleneksel kapitalist işlemlerin terk edilmesiydi; aynı dönemde uygulanan diğer politikalar gibi bu da, iç savaşın gerektirdiği bir taviz gibi değil sosyalist düzene doğru gerçek bir ilerleme olarak gösterildi. Kendi vatandaşlarını cepheye gönderme hakkına kimsenin itiraz etmediği işçi devletinin, fabrikalar için gerekli işçileri seferber etme hakkına da sahip olduğunu savunan görüşe itiraz etmek çok güçtü; emeği alınır satılır bir meta olmaktan ziyade bir yükümlülük olarak kabul eden bu görüş, teoride sosyalizmin yüksek ideallerini kapitalist ücret sisteminin aşağılık uygulamalarından ayırt eden her şeyin simgesiydi. Nakit ücretin giderek ayni hale dönüşmesi de esas itibariyle paranın değer yitirmesinin ve normal mübadele sürecindeki genel çöküşün sonucu olmakla birlikte, kolayca bu görüşe mal edilebilirdi. Buharin, "proletarya diktatörlüğü sisteminde işçiler ücret değil sosyal bakımdan belirlenmiş bir pay alırlar,"[194] diye yazıyordu ertesi yıl. Devlet işçinin işgücünü satın alacağı yerde, tıpkı cephedekilerin geçimini sağladığı gibi onun da geçimini sağlıyordu çalıştığı sürece. Yiyecek karnelerinin sendikalar aracılığıyla fabrikalarda dağıtılması bu tutumu doğruluyordu; Eylül 1919'da, sendikalar merkez konseyi tarafından fabrika ve atölyelerdeki işçilere işçi üniformalarına tekabül eden ve işletmenin mülkiyetinde

192. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1920), c. I (Plenumi), s. 87.

193. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 14, madde 163; bu kararname daha sonra "emek ordularının" madenlerde daha geniş ölçüde çalıştırılmalarının yolunu da açmış oldu.

194. N. Buharin, *Ekonomika Perehodnogo Perioda* (1920), s. 105.

kalan işçi tulumları dağıtılması emredildi. [195]

Bu şartlarda yetkililer işçiler arasında işten kaytarma ve verimsizlik gibi müzmin hale gelen iki belanın üretimde yarattığı düşüşe bir son vermek için, kapitalist düzende olduğu gibi "ekonominin kamçısı"nın yerini alacak yeni teşvikler geliştirme ihtiyacını duydular. Sosyalizm anlayışına en uygun teşvik, fabrika işçisini de tıpkı cephedeki arkadaşı gibi harekete geçireceği umulan devrimci coşkuydu. Mayıs 1919'da, işgücünün seferber edilmesine ilişkin kararnameden bir ay sonra Moskova-Kazan demiryollarındaki Moskovalı birkaç yüz işçi, birliklerin ve erzakın cepheye yollanmasını hızlandırmak amacıyla cumartesi günü gönüllü olarak altı saat fazla mesai yaptılar; böylece "Komünist Cumartesiler"in ilki başlamış oldu. Bu âdet yaygınlaştı ve Lenin söz konusu çalışmayı, özel bir kitapçıkta, "yeni sosyal disiplinin, sosyalist disiplinin" dikkate değer bir örneği diye niteleyerek minnetle andı.[196] Fakat partinin kapsamı sınırlı bir girişimiydi bu;[197] ve maddi ödüllerle takviye edilse de, işgücü özgül bir şekilde örgütlenmedikçe ve iş disiplini sağlanmadıkça, moral yükseltmelerin yeterince etkili olacağı hiçbir zaman ciddi bir şekilde düşünülmedi. Böyle bir örgütlenmeyi geliştirmek artık acil bir görev halini almıştı.

Zorla çalıştırmanın sadece eski burjuva sınıfının üyeleriyle toprak sahiplerine uygulanması gerektiğine ve işçileri gayrete getirmek için öz disiplinin yeterli olacağına ilişkin o ilk varsayım çok geçmeden terk edildi. Ekim 1918 tarihli iş yasası daha önce RSFSC anayasasında yer alan genel ilkeyi, çalışmayı herkes için zorunlu kılan ilkeyi tekrarlıyordu yalnızca; ne bunun uygulanması için bir tedbir ne de çalışmayı reddedecek olanlar için bir ceza öngörüyordu. Fakat gönüllü çalışma sisteminden geriye ne kaldıysa 10 Nisan 1919 tarihli seferberlik kararnamesiyle fiilen sona erdi. Haziran 1919'da Moskova ve Petrograd'da işçilere çalışma karnesi verilmesi, denetimi artırma yolunda yeni bir girişimdi.[198] Şüphesiz, başka bir alternatif olmadığından sendikaların çalışmasına çok fazla umut bağlanmıştı. Oysa sendikalar vasıflı işçilerin seferber edilmesinde bile etkili olamamıştı. 1919-20 kı-

195. *Proizvodstov, Uçet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (tarihsiz [1921?]), s. 446-8.

196. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 329.

197. Buharin ve Preobrajenski, *Azbuka Kommunizma*, bölüm XII, parag. 100'e göre "Komünist Cumartesiler"e katılanların sayısı 5 000'den Ağustos-Eylül 1919'da 10 000'e yükseldi; normal verimlilik düzeyinde yüzde 213, vasıfsız işçinin verimlilik düzeyine oranla ise yüzde 300 artış sağlayan vasıflı işçilerden söz ediliyordu.

198. Bkz. s. 186, not 171.

şında Lenin üzüntü içinde, Tomski'ye vasıflı 10 000 maden işçisinin demiryolu tamir atölyelerine transfer edilemeyişinden yakınıyordu.[199] 1919 sonundan itibaren, vasıfsız işçileri seferber etme görevi Narkomtrud'a ve onun yerel organlarına bırakılmak üzere sendikaların elinden alındı. Kasımda, yakıt krizi, "her türlü yakıtı sağlamak, doldurmak, boşaltmak için" köylülere çalışma yükümlülüğü getiren ve yerel organların talebi üzerine sözümona "arabalı taşımacılığı", yani istasyonlara ya da limanlara kereste, erzak, askeri gereç nakliyatı için at, araba ya da kızak sağlama hizmetini şart koşan bir kararname yayımlanmasına yol açtı. Kararname askere çağrılmamış olan, elli yaşını aşmamış tüm köylülerle kırk yaşını doldurmamış kadınlara uygulandı.[200] Ocak 1920'de Sovnarkom yayımlamış olduğu bir kararnamenin önsözünde genel çalışma yükümlülüğünün ilkelerini ortaya koydu. Daha önce de RSFSC anayasasında ve iş yasasında vatandaşların "sosyalist toplumun çıkarları için sosyal bakımdan yararlı işleri" yapmaları ve "sanayiye, tarıma, ulaştırmaya ve milli ekonominin diğer kollarına genel ekonomik plan esasına göre işgücü sağlamaları" zorunluluğu getirilmişti. "Çalışan nüfusun" herhangi bir üyesi çeşitli yükümlülükler için bir kez ya da dönem dönem işe çağrılabilecekti: Yakıt, tarım ("devlet çiftliklerinde ya da bazı durumlarda köylülerin çiftliklerinde"), inşaat, yol yapımı, iaşe, kar temizleme, arabacılık ve doğal afetlerin sonuçlarıyla mücadele etmek için gerekli tedbirler örnek olarak sıralanmıştı. Çalışma yükümlülüğünü örgütlemek için STO yönetiminde çalışma üst komitesi (Glavkomtrud) kuruldu;[201] il, köy ve kent çalışma komiteleri Glavkomtrud'a bağlandı. Bunlar, emek borsalarının yerini alan Narkomtrud'un yerel organları ile birlikte artık işgücünün topyekûn seferber edilmesinden sorumluydular.[202] Kayıtlarından yararlanılamadığı için "vaktiyle sadece şehirlerdeki vatan-

199. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIX, s. 383-4.

200. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 57, madde 543.

201. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 8, madde 49; ek bir kararname köy Sovyetleri'ni, kırsal kesim işçilerini emek orduları için seferber etmekle görevlendiriyordu (*A.g.e.*, No. 11, madde 68). Kolomenski fabrikalarından bir işçi 1920 ilkbaharında Rusya'yı ziyaret eden İngiltere İşçi Partisi heyetine, "fabrikalardan firarların olağan hale geldiğini, firarilerin askerler tarafından tutuklanarak köylerinden geri getirildiklerini" söyledi (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* [1920], s. 18).

202. Moskova Komitesi 1920 yazında çalışma yükümlülüğüne ilişkin çalışmalar konusunda o dönemdeki basınla kıyaslandığında aydınlatıcı bilgiler verecek olan *İzvestiya Moskovskogo Komiteta po Trudovoy Povinnosti* adlı haftalık bir gazete yayımladı. Mayıs 1920 tarihli bir kararname (*Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 35, madde 168) Glavkomtrud ve onun yerel organlarını işten kaçınanın bütün biçimlerine karşı mücadele etmekle yetkili kılıyordu.

daşları değil, köylerdekileri bile fişlemeyi becermiş eski polis örgütünün" devrim tarafından dağıtılmış olmasına neredeyse hayıflanıldığı söylenebilir. Yine de bir çare bulundu ve ormanlarda, ulaştırmada, inşaatta ve vasıfsız işçilik gerektiren diğer işlerde çalıştırılmak üzere çok sayıda işçi alındı.[203] Sonradan Narkomtrud'un bir sözcüsü "plana göre, yani ne özel nitelikleri ya da becerileri, ne de işçinin şu ya da bu işte çalışma isteğini göz önünde tutmaksızın işçi sağlıyoruz," dedi.[204] Bir yetkiliye göre, 1920'nin ilk yarısında çalışma yükümlülüğü gereğince kereste sanayisinde çalıştırılmak üzere altı milyondan fazla insan seferber edilmişti.[205]

O sırada, başlangıçta sayısal öneminden çok aslında simgesel bir önemi olan, yeni bir işgücü kaynağı ortaya çıktı. Nisan 1919'da Çeka, devrim mahkemeleri ya da halk mahkemeleri tarafından yargılanarak suçlu bulunanlardan kimileri için mecburi çalışma kampları kuruldu. Bu tür kampları kurma girişimi yerel Çeka'lardan geliyordu. Kampların yönetimi İçişleri Halk Komiserliği'nin (NKVD) bir seksiyonu tarafından sağlanıyordu; bu kamplardaki mahkûmlar "Sovyet kurumlarının talebi üzerine" çalıştırılıyordu. Çocuklar ve reşit olmayanlar için ayrı kamplar kurulmuştu. Sekiz saatlik işgünü öngörülmüştü, bununla birlikte iş yasasınca saptanmış şartlara göre fazla mesai ve gece vardiyası da uygulanıyordu. Tutukluların ücretleri sendika tarafından belirlenecek, ancak bu ücretlerin üçte birini aşmayacak bir kısmı tutukluların bakımı ve kamp giderleri için kesilecekti.[206] Sistem, bu ilk aşamasında, sonradan temel bir ekonomik değer niteliği alan meşum kimliğine bürünmemişti. Aynı tarihte, iç savaş sırasında karşı devrimci faaliyetlerden suçlu görülenlere karşı daha sert bir ceza şekli olan "toplama kampları" oluşturuldu.[207] 1920 ilkbaharında İngiltere İşçi Partisi heyeti için hazırlanmış bir raporda "Halk Komiserliği'nin, ağır ve hoşa gitmeyen çeşitli işlerin görülmesi için toplama kamplarında tutuklu bulunanlardan (esas itibariyle eski yönetici sınıfın elemanlarından) oluşan işçi müfrezeleri sağladığı" belirtiliyordu.[208]

203. Bütün bu bilgiler Nisan 1920 üçüncü Tüm Rusya Sendikaları Kongresi'ne sunulan eksiksiz ve güvenilir bir raporda yer alıyor (*Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1920], c. 1 [Plenumi], s. 50-1).

204. *Stenograficeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 83.

205. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 106.

206. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 12, madde 124; No. 20, madde 235.

207. *A.g.e.*, No. 12, madde 130.

İşgücü seferberliği doruk noktasına 1920'nin ilk aylarında, Denikin ve Kolçak'ın yenik düşmesi sayesinde seferberliği gerekli kılan kaçınılmaz aciliyet ortadan kalkmaya başladığı sırada ulaştı. Ocak 1920'deki üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Troçki konuşmasının en büyük kısmını çalışma yükümlülüğüne ve çalışma disiplinine ayırdı;[209] sanayide işgücü tükenişine ilişkin karamsar incelemesini daha önce belirttiğimiz[210] Tomski'nin önerisi üzerine, başka şeylerin yanı sıra tek tek ya da toplu halde prim ödenmesini, işçi disiplin mahkemeleri[211] oluşturulmasını, çalışma yükümlülüğünden kaytarmaları önlemek amacıyla tüm işçilere çalışma karnesi verilmesini, işgücü seferberliği ve transferi için gönüllü asker alma sisteminin harekete geçirilmesini talep eden geniş kapsamlı bir karar kabul edildi.[212] Bu arada, cephede savaşların durması askeri birliklerin diğer acil görevlere sevkedilmesine yol açtı. 15 Ocak 1920'de yerel sivil makamlara karşı askeri üstünlükten yararlanılarak Urallar'daki üçüncü orduyu "ilk devrimci emek ordusuna" dönüştüren bir kararname yayımlandı.[213] "Emeğin askerileştirilmesi" için sahne hazırdı artık.

208. Y. Larin ve L. Kritsman, *Oçerk Kozyaistvennoy Jizni i Organizatsiya Narodnogo Kozyaistvo* (1920), s. 126-7; cezalandırma amacıyla yaptırılan işin, toplumun ihtiyaç duyduğu en ağır işlerle özdeşleştirilmesi bu kuruma son derece acımasız bir kimlik kazandırdı.

209. Kongre tutanakları yayımlanmadı, ancak Troçki'nin konuşması kitapçık olarak basıldı ve sonradan toplu eserlerinde yer aldı. (*Soçineniya*, c. XV, s. 52-78).

210. Bkz. s. 181.

211. 1919 yılı ortasında fabrikalarda ilk "işçiler arası yoldaşça disiplin kurulları" oluşturuldu. (*Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 56, madde 537). Bunlar çok geçmeden fabrikalarda disiplini sağlayan düzenli kuruluşlar haline geldi. İşçi disiplin kurullarının işleyişi hakkında pek fazla ayrıntılı bilgi yok; ancak fabrika personeli ve çalışanları için oluşturulan benzer kuruluşların işleyişine ilişkin bazı rakamlar, suçlamalar ve uygulanan cezalar hakkında bir fikir vermektedir. 1920'de işlem gören 945 davanın hemen hemen yarısı işlerin tam vaktinde yapılmamasıyla ilgiliydi; "müşterilere saygısız davranışlar", "cumartesi fazla mesaiden kaytarma", "sendika disiplinine aykırı hareket etme", "emirlere itaatsizlik", "kasıtlı iş bırakma" ve "iş gününün kısaltılması lehinde propaganda" sıkça rastlanan suçlamalardandı. Davaların dörtte birinden fazlası beraatle, yarısına yakını işten atılmayla sonuçlanmış, 30 davada mecburi çalışma, 79'unda da toplama kampına gönderme cezası verilmişti (D. Antoşkin, *Profdvijenie Slujaşçik* [1927], s. 152). Daha sonraki yıllarda, savaş komünizmi sadece acı bir hatıra olarak kaldığında Tomski bazı sendikaların o dönemde işi dikbaşlı üyeleri için "hapisaneler kurmaya" kadar vardırdıklarını utanç duyarak anımsıyordu (*Vos'moi S"ezd Professional'nik Soyuzov SSSR* [1929], s. 42-4).

212. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezd Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 25-30.

213. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 3, madde 15. Sonradan VTsIK'ya sunduğu bir raporda Troçki, ilk emek ordusunun üçüncü ordudan başlayarak "ordunun girişimiyle" kurulduğunu" ileri sürdü (*Soçineniya*, c. XV, s. 5); ilk işçi ordusuna ilişkin çoğu belgeler *a.g.e.*, c. XV, s. 263-342'de yer almaktadır. Dokuzuncu parti kongresinde Troçki, "bizi bir bölgesel ekonomik

Dokuzuncu parti kongresi Mart 1920'de toplandığında karşılaşılan yeni sorun buydu. Artık savaş sona erdiğinden Kızıl Ordu birlikleri şeklinde ortaya çıkan emek orduları her yerde görülüyor, ormancılık ve madencilik dahil her türlü ağır işte çalıştırılıyordu. Ve bunun ne anlama geldiği konusunda en ufak bir şüphe yoktu. Sanayinin sorunlarının ancak iç savaşın kazanılmasını sağlayan yöntemlerle ve coşkuyla çözümlenebileceğine inanan Troçki, "çalışma yükümlülüğü ilkelerine göre çalıştırılan geniş köylü kitlelerinin askerileştirilmesi" gereğinden söz ediyor ve şöyle diyordu:

İşçi sendikalarını sendikalar olarak askerileştirmeden ve her işçinin kendini bir emek neferi gibi hissedeceği, kendi emeğini özgürce tasarruf edemeyeceği bir rejim kurulmadan, herhangi bir askerileştirme düşünülemez; işçinin başka yere gönderilmesi emredildiği takdirde bu emre uyması gerekecektir, uymadığı takdirde kaçak işlemi görecek ve cezalandırılacaktır. Kim ilgilenecektir onunla? Sendika. Yeni rejimi yaratan odur. İşçi sınıfının askerileştirilmesi budur işte.[214]

Radek, Komintern'in sorunlarını ele aldığı konuşmasını, "Menşevikler'in ve her türden uzlaşmacının dört elle sarıldıkları '"emeğin özgürleşmesi' burjuva önyargısının defterini dürmek için sendikalara bir çağrıda" bulunarak tamamladı.[215] Başka hiç kimse benzeri bir üslup kullanmadıysa da, Troçki'nin arkasında merkez komitesinin ve Politbüro'nun desteği vardı; kongre kıl payı atlatılmış bir askeri yenilginin etkisi altındaydı hâlâ ve aşılması hemen hemen imkânsız ekonomik güçlüklerin yeterince bilincindeydi, dolayısıyla bu politikayı açıktan açığa eleştirmeden kabullenmek durumundaydı.[216] Troçki'nin etkili üslubunun izlerini taşıyan uzun bir kararda

merkez haline dönüştüren" ordunun otoriter tutumuyla övündü ve yapılan şeyin "yasadışı olmakla birlikte, son derece mükemmel bir iş olduğunu" iddia etti (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 114); hemen ardından, "Urallar'da normal bir ekonomik ve askeri hayatı gerçekleştirme ve güçlendirme işinde genel yönetimin, ilk işçi ordusunun devrim konseyine havale edilmesine" karar verildi (*Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 30, madde 151). Ağustos 1920'de Güneydoğu Rusya işçi ordusunun devrim konseyine de benzer görevler verildi (*A.g.e.*, No. 74, madde 344) ve Kasım 1920 gibi ileri bir tarihte Ukrayna işçi ordusu konseyi "Çalışma ve Savunma Konseyi yerel organı" olarak tanındı (*A.g.e.*, No. 86, madde 428). Troçki'nin 1920'nin ilk aylarındaki yazıları ve konuşmaları (*Soçineniya*, c. XV, s. 3-206) işçi orduları hakkında zengin bir bilgi kaynağıdır: bir ordu petrol nakliyatı için Türkistan'da bir demiryolu yapımı, bir diğeri de Donetz kömür madenleri için işgücü sağladı (*A.g.e.*, c. XV, s. 6).

214. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 101.

215. *İzvestiya*, 2 Nisan 1920, bu konuşmanın çok kısa bir özetini veriyor. Konuşmanın metni ayrı bir kitapçık halinde yayımlanacağı gerekçesiyle kongre tutanaklarından çıkarıldı (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 277); tutanağın ikinci baskısındaki bir notta kitapçığın hiç bir zaman yayımlanmadığı belirtiliyor.

216. Kongreden önce Şliyapnikov, "siyasi iktidarın ifadesi" olan Sovyetler'le "ulusal eko-

kongre, Kızıl Ordu birliklerinin "askeri görevler için gerekli olduğu sürece" çalışma yükümlülüğü altında istihdam edilmelerini ihtiyatlı bir dille onaylıyordu. Emeğin askerileştirilmesi ilkesi konusunda ise kongrede herhangi bir kaygı görünmüyordu. "Üretici bir çalışmaya yöneltilmeleri amacıyla, tüm vasıflı işçilerin dökümünü, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için subayların seçiminde gösterilen aynı kesinlik ve titizlikle yapmaları için" sendikalara ve işçi kuruluşlarına yardım etmek gerekiyordu.[217] Çalışma yükümlülüğü gereğince kitlelerin seferber edilmesine gelince, mevcut insan sayısı ile işin kapsamı ve gerekli araç gereç arasında bir uyum sağlamak ve "Kızıl Ordu'nun yaratılması durumunda olduğu gibi" uzman eğitmenler sağlamak gerekiyordu yalnızca. İşini terk eden işçi bir "emek kaçağı" olarak kabul edilmeli ve "toplama kampına gönderilmek" dahil bir dizi ağır cezaya çarptırılmalıydı.[218]

Mecburi çalışma konusundaki tartışma birkaç hafta sonra, küçük fakat sesini duyuran bir Menşevik grubun[219] katıldığı ve Bolşevikler'in saflarında bu politikaya karşı hâlâ varolan muhalefetin güçlü olabildiği üçüncü Tüm

nominin örgütlenmesinin yegâne sorumlusu" olan sendikaların birbirinden ayrı olduğunu ileri sürentezler dağıtımıştı delegelere: Troçki'nin gerçekleştirdiği emeğin askerileştirilmesine karşı sert bir cevap olması amaçlanan bu tezler resmen tartışılmamakla birlikte, Krestinski ve Buharin kongre boyunca bu tezlere atıfta bulundular (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 88, 225; bu atıflardan yapılmışalıntılar için bkz. *a.g.e.*, s. 564, not 32). Şliyapnikov'un kendisi kongreye katılmamıştı; sendikalarla ilgili bir görev için —belki de kongreden uzak tutulması istendiği için— yurt dışına gönderilmişti (*A.g.e.*, s. 62).

217. *Kommandnii sostav* kelimesi astsubayları da kapsar. İşçi kitlelerini örgütleyip yönetmek için vasıflı işçilerden oluşan bir tür "subay topluluğu" (bu tasarıya karşı olanların "işçi aristokrasisi" dediği şey) yaratma fikrini yansıtır. Bu tasarının tam bir açıklaması Goltsman'ın 26 Mart 1920 tarihli *Pravda*'da yayımlanan, dokuzuncu parti kongresinde sözü edilen (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 171), Troçki tarafından onaylanan (*A.g.e.*, s. 210-12) ve Riyazanov tarafından kıyasıya eleştirilen (*A.g.e.*, s. 247-9) bir makalesinde yer almaktadır. Lenin Goltsman'ın görüşlerine nüphem ancak sıcak bir üslupla değindi (*Soçineniya*, c. XXV, s. 120). Zinovyev kongreden önce yayımlanmış "tezlerde" bu görüşü kınamıştı: "Sendikal hareket içinde komünist işçilerin görevi, işçi sınıfının bir azınlığını oluşturan vasıflı işçilere bir ayrıcalık tanıyarak bunları ayrı gruplandırmaktan ibaret olamaz" (G. Zinovyev, *Soçineniya*, c. VI [1929], s. 344).

218. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 330, 335-6; kaçak işçiler hakkındaki kararname, aynı mahiyetteki resmi bir kararname gereğince kongreden hemen sonra yürürlüğe girdi (*Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 35, madde 168).

219. Yaklaşık 1 000 delegenin 70'i Menşevik'ti. Menşevik sözcüler matbaa, kimya, metalurji ve tekstil işçileri sendikalarında hâlâ çoğunlukta olduklarını iddia ediyorlardı (*Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1920], c. I [Plenumi], s. 43, 110); matbaa işçileri sendikası hariç bu iddianın doğruluğu kuşkuluydu. Emeğin askerileştirilmesine karşı Menşevik muhalefet, Rusya ziyaretinde İngiltere İşçi Partisi heyetine sunulan bir açıklamada da yer aldı (*British Labour Delegation to Russia, 1920: Report* [1920], s. 80-2).

Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde tekrar başladı. Bir hafta önce Tüm Rusya maden işçileri sendikası kuruluş kongresinde "Kızıl Ordu'da sağladığımız yoldaşça disiplinin aynısını sendikalar aracılığıyla yaratmalıyız,"[220] diyen Lenin, şimdi bu politikanın daha ılımlı bir savunmasını yapıyordu. Brest-Litovsk'tan sonra Nisan 1918'de VTsIK'ya sunduğu tezlerde Sol Komünistler'e karşı çıkarken, "çalışma disiplininin pekiştirilmesi"ni desteklediği "rahatlama" dönemini hatırlattı. "İki yıl önce emek ordularının söz konusu olmadığını" kabul ediyordu. Fakat "sermayeye karşı mücadele biçimleri değişiyordu". Bir başka rahatlamanın aynı sorunları yarattığı şu sırada "işgücü yeni bir tarzda örgütlenmeliydi, çalışmayı teşvik etmenin ve çalışma disiplinini sağlamanın yeni şekillerini yaratmak gerekiyordu"; bununla birlikte Lenin, "yeni sosyal disiplin şekilleri yaratmanın onlarca yılı gerektireceğini" de kabul ediyordu.[221] Lenin sorunu bu geniş çerçevede ortaya koydu ve konuşmasından hemen sonra kabul edilen kısa bir kararla, kongre "tüm işçi örgütlerinde tabandan tavana kadar sıkı çalışma disiplininin derhal uygulanmasına" karar verdi.[222] Rikov kongrenin sonlarına doğru "Bugün kendimizi zora koşmaksızın yaşayamayız," dedi kısaca. "Savurganlarla taşkafalılar, işçilerle köylüleri açlıktan ve kıtlıktan kurtarmak amacıyla zorla çalıştırılmalıdır."[223] Menşevik "çalışma özgürlüğü" savunusuna karşı Bolşevik tutumun teorik savunmasını yapmak da Troçki'ye kaldı:

> Zorunlu olmayan özgür emeğin ne anlama geldiğini Menşevik sözcüler açıklasınlar; köle emeğini, serf emeğini biliyoruz, ortaçağ loncalarının zorunlu örgütlü emeğini biliyoruz. Burjuvazinin "özgür" dediği ücretli emeğin ne olduğunu gördük. Şimdiyse sosyal bir ekonomik plan temelinde düzenlenmiş, ülkenin tamamı için, yani tüm işçiler için zorunlu bir emek türüne doğru ilerliyoruz. Sosyalizmin temelidir bu... Bunun böyle olduğunu kabul ettiğimiz andan başlayarak işçi devletinin. esas itibariyle —şeklen değil esas itibariyle— kadın ya da erkek her işçiyi ekonomik görevlerin gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulan yere gönderme hakkına sahip olduğunu da kabul ediyoruz. Böylece, devletin emrine uymayı reddeden, kendi iradesini işçi sınıfının iradesine ve onun ekonomik görevlerine tabi kılmayan erkek ya da kadın her işçiyi, devletin, işçi devletinin cezalandırması hakkını da kabul ediyoruz... Emeğin sözünü ettiğim temel anlamda askerileştirilmesi, çalışma güçlerini örgütlemenin zorunlu ve temel yöntemidir. Her emeğin sosyal bakımdan zorunlu emeği oluşturduğunu biliyoruz. Ölmemek için çalışmak gerek. Çalışmayı reddedeni toplum çalışmaya zorlar, çalışmamanın cezasını çektirir.[224]

220. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 135. 221. *A.g.e.*, c. XXV, s. 137-42.
222. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1920), c. I (Plenumi), s. 28.
223. *A.g.e.*, c. I, s. 87.
224. *A.g.e.*, s. 88-90. Bu görüş, Troçki'nin dokuzuncu parti kongresindeki konuşmasında

Emeğin devletçe sürekli ve sınırsız askerileştirilmesini savunan bu görüş, tıpkı paranın kaldırılmasını savunan görüş gibi kaçınılması imkânsız ağır bir zorunluluğa teorik bir kılıf bulma girişimi olarak anlaşılmalıdır. Ancak bu dobra dobra konuşma partinin resmi politikasını temsil etmesine ve kongrede Menşevikler'in muhalefetinden başka bir muhalefetle karşılaşmamasına rağmen, Troçki'yi sıradan sendikalı işçilerin gözünde hiç de sevimli kılmıyordu. Aynı yıl Buharin *Geçiş Dönemi Ekonomisi*'nde, devlet kapitalizmi döneminde zorunlu çalışma yükümlülüğü "işçi sınıfının köleleşmesi" anlamına geldiği halde, aynı tedbir proletarya diktatörlüğü döneminde "işçi sınıfının kendi kendini örgütlemesini" ifade eder diyordu.[225] Manevi teşviklerle ve örneklerle maddi ikna yöntemlerinin yanı sıra cezalandırılma korkusu da, Polonya savaşı ve Wrangel saldırısı sırasında giderek artan güçlüklere rağmen iş disiplini düzeninin sağlanmasında etkili oldu. Çalışma disiplinine ilişkin düzenlemeleri azimle destekleyen dokuzuncu parti kongresi kararı "işçiler arasında" bireysel ve kolektif rekabetin teşvik edilmesini savunuyor, ayni prim sistemini tavsiye ediyor ve önceki yaz kendiliğinden başlamış olan "Komünist Cumartesiler" uygulamasını hararetle destekliyordu.[226] Mayıs 1920'de parti basım işçileri harekete yeni bir ivme katmak için bir günlük özel bir gazete, *Komünist Cumartesi*'yi yayımlayarak örnek bir davranışta bulundular; aynı yıl cumartesiye rastlayan 1 Mayıs sabahı bizzat Lenin Kremlin'de bir "Komünist Cumartesi"ye katıldı. Daha sonra bir parti kararıyla parti üyelerinin cumartesi günleri de çalışması zorunlu hale getirildi.[227] Yine aynı yıl boyunca, Troçki'nin başlattığı ulaştırmanın restorasyonu kampanyasına katılan son derece aktif bazı işçi grupları, askeri bir mecazla, *udarnikler*'i, öncü birliklerini oluşturdular; ve *udarnik* ekipleri çok güç ya da acil işleri gerçekleştirdiklerinden, emek cephesinde özellikle övgüye değer çalışmaları dile getirmek üzere *udarniçestvo* ya da "öncü çalışma" kelimesi yaratıldı. Bu yöntem başlangıçta yararlı bir itki oluşturdu, fakat sonradan olur olmaz her şey için kullanıldığı için giderek önemini yitirdi.[228]

da kısmen dile getirilmişti (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 104-5); şurada yeralan uzun bölüm, L. Troçki, *Terrorizm i Kommunizm* (1920), s. 124-50 (tekrar basımı, *Soçineniya*, c. XII, s. 127-53) bu iki konuşmanın bir sentezidir.

225. N. Buharin, *Ekonomika Perehodnogo Perioda* (1920), s. 107; Bolşevik önderler arasında savaş komünizminin en tutarlı teorisyeni olan Buharin, o sıralar sendikalar konusunda Troçki ile aynı görüşteydi (Bkz. s. 205-8).

226. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 330-1, 336.

227. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 612, not 92, s. 697-8.

İlk *udarnikler*, sadece moral ve psikolojik teşvik gördükleri için, sırf şan olsun diye çalıştılar. Mevcut maddi teşviklerin tamamen küçümsenmesi anlamına gelmiyordu bu. Ocak 1919 ikinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi tarafından saptanmış ücret çizelgelerinin[229] ne derece uygulandığını kestirmek güç. Ancak Nisan 1920'de toplanan üçüncü kongre tüm dikkatini sadece emeğin askerileştirilmesi sorununa ayırmayıp ücret politikasını da tartıştı ve yeni bir ücret çizelgesini kabul etti. Yeni bir tasarı sunan Çalışma Halk Komiseri Shmidt, "ücretlerin saptanmasındaki değişikliklerin sanayiye vasıflı işgücü çekmeyi amaçladığını," açıkça belirtti ve bu amaç gözden kaçırılmadan ücretler arasındaki farklar belirlendi; buna göre, en vasıfsız işçilerle en vasıflı işçilerin ücretleri arasındaki oran 1/2'ydi.[230] Böylece, savaş komünizminin doruk noktasında vasıflı işçileri gayrete getirecek daha esaslı teşvikler sağlama ihtiyacı kendini dayattığı için başlangıçta öngörülmüş ve bir dereceye kadar uygulanmış olan eşit ücret politikasına oranla bir gerileme başlamış oluyordu. Bununla birlikte, bu yeni politikaya damgasını vuran şey, ayni ödemeler lehine nakdi ödemelerin ortadan kalkmak üzere oluşuydu. Pay kategorilerinde her ne kadar tüketicilerin durumuna ve mesleklerine göre birçok değişiklik yapılmıştıysa da,[231] bu payları bireysel verime göre ayarlamak için 1920'den önce bir girişimde bulunulmamıştı. Ocak 1920'de, nakdi ücretler hemen hemen hiçbir şey ifade etmez bir hale geldiği ve payların ayni ücrete dönüştüğü bir sırada ayni primler verilmesi önerisi gündeme geldi ve bu öneri üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde destek buldu;[232] aynı öneri Mart 1920'deki dokuzuncu parti kongresinde ve ertesi ay üçüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde de tekrarlandı.[233] Haziran 1920'de "emeğin verimliliğini artırmak için" hem nakdi hem de ayni primler sisteminin kurulmasını emreden bir kararname yayımlandı. Genel kanıya göre bu sistemin uygulanabilirliği, "ayni primler için genel bir fon oluşturulmasına" bağlıy-

228. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 138; Mayıs 1921 dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde bir konuşmacı, "'*Öncü çalışma*' kavramının kapsamı öyle genişledi ki şimdi '*öncü olmayan*' işletmeden daha çok '*öncü*' işletme var," diyordu (*Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* [1921], c. II [Sektsii], s. 48).

229. Bkz. s. 188-9.

230. *Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1920), c. I (Plenumi), s. 112; A. Bergson, *The Structure of Soviet Wages* (Harvard, 1944), s. 183-4, aynı dönem için ücretler arasında daha büyük farklılaşma eğilimine ilişkin başka örnekler sıralıyor.

231. Bkz. s. 213-4. 232. Bkz. s. 196.

233. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 331; *Tretii Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 112-14.

dı;[234] bu amaçla, Ekim 1920'de 500 000 pud'luk bir tahıl fonuyla, diğer yiyecek maddelerine bir o kadarlık pay ayıran ikinci bir fon oluşturuldu.[235] Ancak sendikalar tarafından uygulanması gereken bu plan, Narkomprod'un şubeleri "erzakı çoğu zaman prim şeklinde değil normal payın bir kısmı olarak dağıttığı için"[236] iaşe yetersizliğinden dolayı başarısızlığa uğradı. Para artık hemen hemen bütün değerini yitirdiğinden, işçilerin gerçek ücreti, sürekli artan ve ayni olarak ödenen bu paydan ibaretti. Ama iaşe kıtlığı asgari pay sınırını aşan her dağıtımı sürekli engellediği için, prim ya da ücret farklılıkları için ödenmesi öngörülen maddi teşvikler ortadan kalkmış oluyordu. Emek politikası alanında savaş komünizminin nihai sonucu, devrimci coşku ve salt yükümlülük dışında başka hiçbir teşvik bırakmamak oldu.

1920 sonuna doğru, Wrangel'in yenilgisinden ve iç savaşın bitmesinden sonradır ki emek cephesi milli ekonominin diğer bütün veçheleri gibi dayanılmaz rahatsızlık işaretleri vermeye başladı. "Emeğin askerileştirilmesi", ölüm kalım savaşı sürerken kabul görmüş gibi görünen haklılığını yitirdi. İşçi sendikaları bir kez daha kıyasıya sürtüşmelerin —merkez konsey içindeki, merkez konseyle sendikalar arasındaki ve sendikalarla Sovyet makamları arasındaki sürtüşmelerin— alanı ve konusu haline geldi. Çoğu zaman ilkesel olmaktan ziyade ikbal sorunları olarak görünen tartışmalı sorunlar, sendikaların temel görevinin üretimi teşvik etmek mi yoksa üyelerinin acil ve özel çıkarlarını savunmak mı olduğunu, işgücünü cebir yoluyla mı yoksa kendi arzusuyla mı örgütleyip seferber edeceğini, politika konusunda yapılacak şeyin devlete boyun eğmek mi, bağımsızlığını belli ölçüde korumak mı olduğunu saptamakla ilgiliydi. Emeğin askerileştirilmesi sorunu ile sendikaların devletle olan ilişkileri arasında hiçbir temel bağ yoktu. Fakat emeğin askerileştirilmesini sosyalist ekonominin bir parçası olarak düşünenlerin işçi sendikalarını devlet aygıtıyla bütünleştirmeye çalışmaları doğaldı, oysa bağımsız sendikalardan yana olanlar sendikaların üstün niteliğini uygulanan disiplinin gönüllü yapısının oluşturduğunu varsayıyorlardı. Emeğin cebren seferber edilmesi ve sendikaların devlete tam bağımlılığı konusunda sınır tanımaksızın ısrar eden Troçki'nin parlak şahsiyeti tartışmayı kızıştırdı ve zıtlıkları keskinleştirdi; Tomski ise geleneksel "sendi-

234. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 55, madde 239.

235. *A.g.e.*, No. 92, madde 497; Lenin bu kararnameye "Sovnarkom'un ve STO'nun kararnameleri ve kararları içinde en önemlilerinden biridir," dedi (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 40).

236. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 29, 114-15.

kalar"ın savunucusu olarak göründü.

Birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi "sendikaların devlet iktidarının organları haline gelmesi gerektiğini," 1918'de ilke olarak kabul etmiş, ertesi yıl düzenlenen sekizinci parti kongresi parti programının bu sorunla ilgili bölümünde "sendikaların ulusal ekonominin tüm yönetimini tek bir ekonomik birim olarak *de facto* ele geçirmeleri gerektiğini" bildirmişti. İç savaşın kızıştığı bir sırada her iki görüş birbiriyle kaynaşabiliyordu; ne var ki iç savaş sona erince temel seçeneklere ilişkin kararların sendikalar tarafından mı yoksa devlet tarafından mı alınacağı sorununun ortaya çıkması kaçınılmaz oldu. Tartışmaya yol açan şartlar az çok kendiliğinden gelişti. 1919-20 kışında demiryollarının durumu çok kötüydü ve ulaşımda hüküm süren topyekûn kargaşa, ekonomide bir çöküşe sebep olacak gibiydi. Lenin o sırada Urallar'da bulunan Troçki'ye bu sorunla ilgilenmesini bildiren bir telgraf çekti.[237] Bilinen baskı yöntemleri düşünüldü önce. STO'nun 30 Ocak 1920 tarihli bir kararnamesi tüm demiryolu işçilerinin çalışma yükümlülüğü için seferber edilmesini bildirdi ve bir hafta sonra bir başka kararname demiryolları yönetimine disipline ilişkin geniş yetkiler verdi; her iki kararnamede de sendikalardan söz edilmiyordu.[238] Mart 1920 başında Troçki kendi politikasını uygulamak için Ulaştırma Halk Komiserliği (Narkompud) bünyesinde "demiryolları üst siyasal yönetimi" (Glavpolitput) denilen yeni bir örgüt kurulmasını sağladı. Bu örgütün görevi demiryolları işçilerinin siyasal bilincine seslenmekti.[239] Bunun yaratılmasının sebeplerinden ya da en azından sonuçlarından biri, devrimin ilk haftalarındaki karışıklıklardan beri bağımsız eylem geleneğini sürdürmekte sendikaların birçoğundan daha fazla ayak direyen demiryolları sendikasını devre dışı bırakmaktı. Mart 1920 sonunda dokuzuncu parti kongresinin özel bir kararı ulaştırmanın büyük önemi üzerinde duruyor, "ulaşımın düzene sokulmasında karşılaşılan temel güçlüğün demiryolları sendikasının güçsüzlüğünden" kaynaklandığını vurguluyor ve "ulaştırmayı deneyimli komünistlerin örgütsel etkisi sayesinde düzeltmek... ve aynı zamanda demiryolları sendikasını güçlendirmek, Glavpolitput'un gönderdiği işçilerin tümünü sendikaya kaydetmek ve bizzat sendikanın kendi örgütü içinde demir bir disiplin uygulayarak sendikayı demiryolları ulaşımının geliştirilmesinde

237. L. Troçki, *Moya Jizn* (Berlin, 1930), c. II, s. 198; bkz. s. 370-1.

238. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 8, madde 52; No. 10, madde 64.

239. *İzvestiya Çentnal'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 13, 2 Mart 1920, s. 4.

yeri doldurulamaz bir araç haline getirmek"[240] gibi çifte bir görevi üstlenmiş Glavpolitput'u yürekten selamlıyordu. Kısa zamanda kıskançlıklar baş gösterdi ve Glavpolitput ile demiryolları sendikası arasında açık bir mücadele başladı. Ağustosta parti merkez komitesi demiryolları sendikası komitesini görevden alıp yerine bir sonraki anlaşmazlıkta Tsektran[241] diye bilinen yeni bir komite atadığında mücadele doruk noktasına ulaştı. Polonya'yla savaşın sürmesi ve Wrangel'in güneydeki yeni müdahalesi, ulaşımın sağlanmasını mümkün kılabilecek tüm acil otoriter tedbirleri yine de haklı gösterir gibiydi. Ancak Eylül sonunda işçi sendikaları, "sendikaların içişlerine her türlü aşağılık vesayeti ve müdahaleyi" kınayan, ulaştırmada durumun "tamamen düzeldiğini" belirten, Glavpolitpud'u ve onun nehir taşımacılığındaki uzantısı Glavpolitvod'u sendikal örgütlere dönüştürme zamanının geldiğini bildiren bir karar alan parti merkez komitesinde eski itibarının birazını yeniden kazandı.[242]

Bu yüzden, Tüm Rusya İşçi Sendikaları Konferansı (tam bir kongre değil) 1920 Kasımı'nın ilk günlerinde Moskova'da toplandığında gergin bir hava esiyordu. Polonya ile ateşkes anlaşması imzalanmış, iç savaş ve ulaştırma krizlerinin en kötüsü fiilen sona ermişti. Bolşevik delegeler konferansta izlenecek tutumu saptamak üzere, her zamanki gibi önceden toplanmışlardı. Troçki üretime ilişkin bir tartışmayı fırsat bilip "silkelenmesi" gerektiğini söylediği sendikalara karşı genel bir hücuma geçti; Tomski sertçe cevap verdi.[243] Bu tartışma Rudzutak'ın üretiminin artırılmasında sendikaların rolüne[244] ilişkin hayli tarafsız tezlerle yetinen konferansın dışına taştı. Ancak parti içinde durum öylesine gergin bir hale gelmişti ki merkez komitesinin işe el atması gerekiyordu. 8 Kasım 1920 tarihli bir toplantıda Lenin ve Troçki farklı tasarılar sundu ve ertesi gün çetin tartışmalardan sonra komite Lenin'in tasarısını esas alan bir kararı dörde karşı on oyla kabul etti (Troçki, Krestinski, Andreyev ve Rikov aleyhte oy kullanmışlardı). Karar

240. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 335.

241. Onuncu parti kongresinde Troçki, Tsektran'ı (muhtemelen Troçki'nin girişimiyle) kurma kararının Tomski'nin itirazlarına rağmen Lenin, Zinovyev ve Stalin'in desteği ile 28 Ağustos 1920'de merkez komitesi tarafından alındığını iki kez tekrarladı ve hiç kimse bunu yalanlamadı (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 195, 214).

242. *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (*Bol'şevikov*), No. 26, 20 Aralık 1920, s. 2.

243. *Desyatyi S"ezd Rossiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 202; Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 87-8, 631, not 49.

244. Lenin, olduğu gibi alıntıladığı bu tezleri övdü (*A.g.e.*, c. XXVI, s. 77-80).

bürokrasiye ve "sendikalar üzerinde aşağılık bir vesayete dönüşecek olan merkeziyetçilik ve işgücünün askerileştirilmiş şekilleri" ile "işgücünün askerileştirilmesinin sağlıklı şekilleri" arasında ince bir ayrım yapıyordu. Tartışılan sorunla ilgili olarak Tsektran'ın, sendikalar merkez konseyine diğer büyük sendikaların merkez komiteleriyle aynı düzeyde katılmasını öngörüyor ve sendikalarla ilgili yeni direktifleri saptamakla görevli bir komite atanmasına karar veriyordu.[245] Bunun ardından Tsektran bünyesinde bir bölünme meydana geldi[246] ve 7 Aralık 1920'de merkez komitesi gittikçe gerginleşen bir atmosfer içinde tartışmalara yeniden başladı. Bu vesileyle Lenin, Troçki'yi eleştirme işini Zinovyev'e bıraktı. Ancak komite üyelerinin hepsi bu iki öncüye karşı cephe aldı. Buharin "tampon grup" denilen ve Preobrajenski, Serebriyakov, Sokolnikov ve Larin'den oluşan bir grup kurdu ve gelecek ilkbahardaki parti kongresine kadar tüm sorunların askıya alınmasını amaçlayan uzlaştırıcı bir karar yediye karşı sekiz oyla kabul edildi. Glavpolitput ve onun uzantısı Glavpolitvod resmen dağıtıldı, üyeleri ve mal varlıkları işçi sendikalarına transfer edildi. Ulaştırma işçilerinin Şubat 1921'deki kongresinde yeni seçimler yapmak kaydıyla Tsektran varlığını sürdürdü.[247]

O andan itibaren, parti içi görüş ayrılıklarının açıkça tartışılmasını teşvik etmeme konusunda Kasım'da alınmış olan ilk karara bağlı kalmak mümkün olmadı.[248] Merkez komitesinin Aralık'taki oturumundan 8 Mart 1921'de başlayan onuncu parti kongresine kadar geçen üç ay boyunca parti toplantılarında ve basınında sendikaların rolü konusunda şiddetli tartışmalar oldu.[249] Troçki ve Tsekran'a göre, demiryolu işçileri sendikası üretimin örgüt-

245. Karar *Protokoli X S"ezd RKP(B)* (1933), s. 798-9'da tekrar yayımlandı. Troçki'nin tasarısı *Partiya i Soyuzyi*, der. G. Zinovyev (1921), s. 354-60'ta yayımlandı. İki günlük tartışmanın bazı ayrıntıları, Lenin'in tasarısının dörde karşı sekiz oyla kabul edildiği, Troçki'nin tasarısının yediye karşı sekiz oyla reddedildiği ilk günkü oylama dahil, Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, 88'de yer almaktadır. (Lenin "tartışma sırasında açıkça abartılı, dolayısıyla yanlış savlar ileri sürdüğünü" kabul ediyor); s. 624, not 35; s. 630, not 45; Troçki bu komiteye katılmayı reddetti ve bu yüzden Lenin tarafından şiddetle kınandı (*A.g.e.*, c. XXVI, s. 88).

246. *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 26, 20 Aralık 1920, s. 3.

247. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 88-9, 630, not 45; "tampon" karar 14 Aralık 1920 tarihli *Pravda*'da yayımlandı ve G. Zinovyev, *Soçineniya*, c. VI, (1929), s. 599-600'de yer aldı.

248. Lenin'in kararları üzerine konan yasağın kaldırılmasını isteyenin Zinovyev olduğunu Troçki belirtmektedir (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 216).

249. Bu tartışmanın benzersiz genişlikteki kapsamı hakkında bir fikir vermek için belirleyici noktalarından birkaçına işaret etmek gerekir. 24 Aralık 1920'de, Troçki çok sayıda sendikacı ve delegenin katıldığı sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde bir konuşma yaptı; konuş-

lenmesini ikinci plana atmakla kapitalist bir sendika gibi davranmış oluyordu: Tomski "işçi devletinin Gompers'i"* rolünü oynuyordu. Hasımlarına göre "Narkomput aygıtı, geriye boynuzlarından ve toynaklardan başka bir şey bırakmaksızın, sendikalar aygıtını yutmak üzereydi".[250] Yarım düzine program ya da "parti bildirgesi" yayımlanmıştı. Kongre toplandığında durum bir bakıma yalın bir görünüm kazanmıştı. Buharin'in "tampon grubu" uzlaşma sağlayamadığından Troçki ile anlaştı ve merkez komitesinin sekiz üyesi —Troçki, Buharin, Andreyev, Cerjinski, Krestinski, Preobrajenski, Rakovski ve Serebriyakov— adına kongreye ortak bir tasarı sunuldu.[251] Muhalif kanatta, 1920-21 kışı boyunca "işçi muhalefeti" adı altında bir sol grup oluştu. Muğlak ama geniş kapsamlı programı sınai üretimin işçi sendikaları tarafından denetlenmesini içeriyordu ve onuncu parti kongresine bu yönde öneriler sundu: Bu hareketin liderleri Şliyapnikov'la Kollontay'dı.[252] Bu yeni unsur, Lenin-Zinovyev grubunun merkez ve ılımlı bir güç olarak görünmesini büsbütün kolaylaştırdı; kendi görüşünü kongreye "On'lar"ın —Lenin, Zinovyev, Tomski, Rudzutak, Kalinin, Kamenev, Lozovski, Petrovski, Artem ve Stalin— görüşü diye bilinen bir karar tasarısı[253] şeklinde

ması ertesi gün bir kitapçık şeklinde yayımlandı (*Rol' i Zadaşi Profsoyuzov*); bu toplantıda Tomski ve diğerleri de konuştular (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 625, not 35; s. 639, not 78). 30 Aralık 1920'de benzeri bir başka toplantıda Lenin, Zinovyev, Troçki, Buharin, Şliyapnikov ve diğerleri konuştular; bu konuşmalar bir kitapçıkta yer aldı: *O Role Professional' nik Soyuzov v Proizvodstve* (1921). Bir hafta sonra Zinovyev Petrograd'daki bir toplantıda konuştu (G. Zinovyev, *Soçineniya*, c. VI [1929], s. 403-31). Ocak 1921 boyunca *Pravda* hemen her gün, bu farklı görüşleri savunanların makalelerini yayımladı. Stalin'in Troçki aleyhindeki makalesi 19 Ocak'ta (*Soçineniya*, c. V, s. 4-15). Lenin'in *Parti Saflarında Kriz* başlıklı makalesi 21 Ocak'ta (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 87-94) yayımlandı. Lenin Ocak sonunda, *Troçki ve Buharin Yoldaşlarm Hataları Hakkında* altbaşlığını taşıyan *Yine Sendikalar Hakkmda* başlıklı kitapçıkta tartışmaların birdökümünü yaptı (*Soçineniya*, XXVII, s. 111-45). Kongre toplanmadan önce, başlıca belgeler, merkez komitesinin emriyle Zinovyev tarafından hazırlanan *Partiya i Soyuzi* (1921)'de yayımlandı. Parti kongresinde bir delege, Zinovyev Petrograd'da mücadele verirken "savaş stratejisi uzmanı ve aşırı-demokrat Stalin yoldaşın, Lenin'in görüşünün daha çok oy topladığına ve Troçki'nin görüşünün sadece altı oy aldığına, falan ya da filan cephede kazanılan zafere, vs." dair raporlar yazdığını alay yollu dile getirirken, Stalin'in perde arkasında oynadığı rolün, yayımladığı tek makalenin yarattığı etkiden şüphesiz çok daha önemli olduğunu ortaya koyuyordu (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 52-3).

* Samuel Gompers (1850-1924), Amerikalı sendika lideri. 1881'de bir federasyona dönüştürdüğü işçi sendikaları 1886'da Amerikan İşçi Federasyonu (American Federation of Labour) adını aldı. *Seventy Years of Life and Labour* adlı bir eseri vardır. (ç.n.)

250. *Partiya i Soyuzi*, der. G. Zinovyev (1921), s. 116-17, 126, 250.

251. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 352-9.

252. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 360-4; işçi muhalefeti için bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 185-6.

sundu. Küçük gruplar mücadele alanında başlıca üç düşman bırakarak kimi kongreden önce kimi kongre başlar başlamaz ortadan kayboldular.

Onuncu parti kongresindeki açık tartışma usulen yapılmıştı. Bu da, özellikle karşılıklı önemsiz suçlamalarla geçen tek bir oturumda yapıldı; delegeler şartlandırıldığı için sonuç önceden biliniyordu. Lenin'in kişisel nüfuzu ve parti aygıtının ağırlığı sonucu değiştirmeye yetiyordu. Ancak alternatif programlar kongre oylamasının yansıttığından çok daha büyük bir sempati topladı. Söz konusu ilke sorunlarını başlıca üç program açıkça gösteriyordu. "İşçi muhalefeti", tıpkı "işçi denetimi"nin eski savunucuları gibi parti öğretisindeki sendikalist eğilime göndermede bulunarak temelde sendikalist bir "işçi devleti" görüşünü kabul ediyordu: Kongrede Şliyapnikov, Engels'in "geleceğin toplumunun, sanayiyi tüm üreticilerin özgür ve eşit işbirliği esasına göre örgütleyeceği"[254] öngörüsünü dile getirdi. Sendikalar doğrudan doğruya ve özellikle işçilerin temsilcileri olduklarına göre, hangi türden olursa olsun siyasal bir otoriteye boyun eğmeleri düşünülemezdi. Milli ekonomiyi merkezde bir tüm Rusya üreticiler kongresinin, daha alt düzeyde ise sendikaların yönetmesi gerekirdi. Siyasal görevler, zımnen siyasal iktidarın emanetçisi olarak kesinlikle yok olup gidecek olan Sovyetler'in eline teslim edilmişti. Acil pratik sorunlar konusunda işçi muhalefeti ücretlerin eşit kılınmasını, yiyecek maddeleriyle temel maddelerin tüm işçilere serbestçe dağıtımını ve paranın yerine zamanla ayni ödemelerin geçmesini talep ediyordu. İşçi muhalefeti kelimenin dar anlamıyla işçileri temsil ediyordu ve en azından teoride, köylülere verilecek her tür tavize karşıydı. Emeğin askerileştirilmesini andırabilecek her şeye karşı çıkmakla birlikte, savaş komünizminin en aşırı ekonomik ve mali politikalarını kabul ediyor ve böylece kendini partinin sol kanadına yerleştiren tutumunu sürdürmüş oluyordu. İşçi muhalefetinin onuncu parti kongresinin geçirdiği krize karşı önerebileceği hiçbir şey yoktu ve topu topu on sekiz oy alabildi.

Troçki'nin birazcık yumuşatılmış ilk görüşünü temsil eden Troçki-Buharin programı, kendini "sendikal" bir programa karşı bir "üretim" programı diye tanımlıyordu. "Sendikaların sadece ismen değil, öz ve çalışma yöntemi olarak da üretim birimlerine dönüşmesini" talep ediyordu. 1919 parti programı, "tek bir ekonomik varlık olarak kabul edilen ulusal ekonominin tamamının yönetiminin bütünüyle" sendikaların elinde toplanmasını ön-

253. *A.g.e.*, s. 334-51; Lozovski partiye 1919'da yeniden katılmıştı.

254. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii*, s. 196; Lenin "Engels sadece 'komünist toplum'dan söz ediyor," diye karşılık verdi (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 236).

görmüştü. Ancak bu, "sendikaların planlı bir şekilde işçi devletinin aygıtları haline gelmesini" varsayıyordu. Bu sürecin bir sonucu olarak Vesenka ile sendikalar merkez konseyi arasında daha sıkı bir bütünleşmenin gerçekleşmesi ve Çalışma Halk Komiserliği'nin büsbütün ortadan kalkması gerekiyordu. Pratikte sendikaların "devletleştirilmesi" zaten çok ileri bir aşamaya ulaşmıştı. Bunu tam anlamıyla sonuçlandırmamak için hiçbir sebep yoktu. Troçki-Buharin programı son derece tutarlı ve mantıklıydı. Ancak, sanayi işçilerinin genellikle Sovyet devletinin çıkarlarından farklı çıkarları olmaması gerektiğini, dolayısıyla bağımsız sendikalarca korunmasına gerek kalmadığını temel alan varsayım her ne kadar "proletarya diktatörlüğü" teriminin gündelik kullanılışıyla doğrulanmış gibi görünse de —mevcut devletin sanayi işçisi ile köylü arasında süregiden bir uzlaşmaya dayanması olgusunda da görülebileceği gibi— gerçekte pek az dayanağa sahipti; Troçki-Buharin programı, tıpkı işçi muhalefetinin programı gibi bir başka açıdan benzer suçlamaya yol açıyordu, yani Sovyet iktidarında köylü unsurunu hesaba katmamakla suçlanıyordu. Bu programın benimsenmesinin önündeki daha somut bir engel, kendi öncüllerinin mantıksal sonucu olarak işçilerin zorunlu seferberliği politikasını desteklemesiydi. Zekice ve inandırıcı bir tarzda sunulmuş olmasına rağmen Troçki-Buharin tasarısı kongrede sadece 50 oy alabildi.

Biri 50, diğeri 18 oy alan iki rakip tasarıya karşı 336 oyla kabul edilen "On'lar" kararı, önündeki engeli böylece aşmış oluyordu. Bir sonuca varmayışı ve her şeyi hemen hemen olduğu gibi bırakması bu tasarıya yöneltilen başlıca eleştiriydi. "Onlar", Zinovyev'in karşı çıkışında açıkça görüldüğü gibi, "böyle vahim bir anda çoğunluğu partisizlerden ve büyük bir kısmı Sosyalist Devrimciler'le Menşevikler'den oluşacak" tüm Rusya üreticileri büyük kongresi önerisini kesinlikle reddediyordu.[255] Ne var ki, sendikaların şimdiden devletin bazı işlevlerini yerine getirmelerine karşın, "hızla devletleştirilmelerinin büyük bir hata olacağını da", Troçki'nin aksine, açıkça ifade ediyordu. Önemli olan "parti dışındaki bu kitle örgütlerini giderek Sovyet devletine kazanmaktı". İşçi sendikalarının belirgin özelliği, bazen "proleter zorlama"ya başvurulsa da ikna yöntemlerini kullanmasıydı; sendikaları devletle bütünleştirmek onları bu yeteneklerinden yoksun bırakmak olurdu.[256] "On'lar" tasarısı teorik tutarlılıktan ziyade pratik çarelere ağırlık veriyordu. Gücünün kaynağı da buradan geliyordu. "On'lar" da ücretleri

255. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 190.

eşit kılmanın nihai hedef olduğunu kabul etmekle birlikte, belirli konularda bunun işçi muhalefeti tarafından acil bir politik amaç ilan edilmesine karşı çıkıyordu; sendikaların nakdi ya da ayni ücretleri işçileri disipline sokmanın ve üretkenliğini artırmanın (prim sistemi, vs.) bir aracı olarak kullanmaları gerekiyordu. Aynı zamanda onları disipline uymaya zorlamaları ve "yoldaşça işleyen disiplin mahkemeleri" sayesinde işten kaytarmalara karşı mücadele etmeleri gerekiyordu. Sendikalar konusundaki anlaşmazlığa çare olarak onuncu parti kongresi tarafından kabul edilmiş "On'lar" önerileri yeni ya da sansasyonel değil, akla uygun önerilerdi. Ancak sendikaların devletin temsilcileri haline getirilmeksizin gerçek bir işleyişe nasıl kavuşturulacağı sorusunu yine de cevapsız bırakıyordu.

Troçki kongredeki konuşmasında, kabul edilen kararın "on birinci kongreye kadar hükmünü yitireceğini" öne sürdü.[257] Dediği gibi de oldu. İki ay sonra yeni bir kriz meydana geldi ve partinin sendikalar hakkındaki tutumu merkez komitesinin Ocak 1922 tarihli kararıyla bir kez daha büyük ölçüde değişti.[258] Bu yeni değişikliklerin 1920-21 kışına damgasını vuran acı durumdan payını almadan gerçekleşmiş olması iki nedene dayanıyordu: Birincisi, onuncu kongrede parti disiplininin sıkılaştırılması kongre öncesindeki gibi açık ve şiddetli bir tartışmayı imkânsız kılmıştı. İkincisi, 1920-21 kışında sendikalar konusundaki tartışmanın tamamı savaş komünizmi sistemi döneminde ve bu sistemin ekonomik varsayımlarından ötürü meydana gelmişti. Savaş komünizminin terk edilmesi ve NEP'in başlatılması, işçi politikasında hem Troçkistler'in hem de işçi muhalefetinin programlarını hükümsüz kılan, fakat kongre tarafından kabul edilen daha esnek programla uyum sağlayan ve onun mantıki sonucu gibi görünebilecek değişikliklere yol açtı. Emeğin devlet tarafından seferber edilmesine ilişkin Troçkist politika savaş komünizminin aşırı gerginliğini yansıtıyordu ve acil durum düzelince bu gerginliğin yerini bir rahatlama alacaktı. Bununla birlikte, söz konusu politika savaş komünizminin diğer bazı özelliklerinden daha uzun süreli bir geçerliliğe sahip olduğunu da ortaya koymuş oldu; nihayet beş yıllık planlarda benimsenen emek politikası onuncu parti kongresince kabul edilen karardan ziyade Troçki'nin görüşlerini yansıtıyordu.

256. Lenin sendika sorunu hakkında kongrede yaptığı kısa konuşmada özellikle bu nokta üzerinde durdu: "Ne pahasına olursa olsun önce ikna etmeli, sonra zora başvurmalıyız" (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 235).

257. *Desyati S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 214.

258. Bkz. s. 295-6.

d) *Ticaret ve Dağıtım*

Şehirlerle köyler arasında ticaretin çöküntüye uğraması Sovyet Hükümeti'ni daha 1918 ilkbaharında bazı yeni tecrübelere yöneltmişti — ürünlerin dolaysız mübadelesini örgütleme ve kooperatiflerle uzlaşma. 1918 yazından itibaren iç savaş bu sorunu gitgide acilleştirmiş ve bazı bakımlardan çabaları en gerekli ve en basit ihtiyaçlar üzerinde yoğunlaşmaya zorlayarak basitleştirmişti. Savaş komünizminin ticaret ve dağıtım alanında birçok belirgin özellikleri vardı: devletin acil gereksinim duyduğu ürünleri sağlamak için mübadeleden ziyade zoralım yöntemlerini geniş ölçüde uygulaması, ayni mübadelenin daha da geliştirilmesi, sabit fiyatların ve karne usulünün yaygınlaştırılması, başlıca toplama ve dağıtım araçları olarak kooperatiflerin Sovyet sistemiyle özdeşleşmesi, resmi ticaret kanallarının yanı sıra karaborsanın palazlanması ve sonunda, kapsam ve önem bakımından onları ikinci planda bırakması.

Temel ürünlere —yani o dönemde Kızıl Ordu için yiyecek maddelerine, donanıma ve şehir halkı için besinlere— el koyma iç savaştan dolayı kaçınılmaz olmuştu ve askeri zorunluluk gerekçesiyle haklı görülebilirdi. Hatta bu el koymalar, para gücünün temel faktör olduğu mübadele yöntemlerinin yerine geçecek ve herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre ilkesini geçerli kılacak olan geleceğin komünist toplumunun bir ön aşaması olarak da kabul edilebilirdi. Teorik açıdan ele alındığında, ihtiyaçlara göre dağıtım ilkesi elde edilen ürünler karşılığında dağıtım ilkesiyle çelişebilirdi: Bu iki ilke ticaret tekeline ilişkin 2 Nisan 1918 tarihli ilk kararnamede[259] yan yana yer almıştı. Fakat mal yokluğunda bu iki ilkeden hiçbirini uygulamak mümkün olamayacağına göre, bu çelişki köylülerden kaynaklanmıyordu. Karşılığında kendilerine pek az şey verilebilen köylülerden azami miktarda tarımsal ürün sağlamak için sarfedilen umutsuz çaba doğrultusunda, silahlı birliklerce 1918 yazında başlatılan ve yeni kararnamelerle Ağustos 1918'de tekrarlanan zoralım yöntemine[260] 1919 ve 1920'de de devam edildi; öyle ki bütün bu dönem boyunca köylülerden tahıl sağlamanın başlıca aracı ticaret ve mübadele değil, emir uyarınca uygulanan zoralımdı. Bu, kısa zamanda kamuoyunda savaş komünizminin belirgin bir özelliği ve köylüler arasında başgösteren kızgınlığın baş sebebi olarak yer etti.

259. Bkz. s. 114. 260. Bkz. s. 140.

Savaş komünizmi döneminde devletle sanayi arasındaki ilişkiler de ticari bir süreç olmaktan çıktı. 1918 ortasından itibaren Vesenka, Rus sanayisinin tüm önemli kollarını hızla kendi denetimi altına aldı ve tüm üretim olanaklarını iç savaşın ihtiyaçlarına tabi kıldı. Savaş zamanında daima olduğu gibi, kullanım için üretim pazar için üretimi dışladı. Vesenka'nın genel karargâhında bir "savaş sözleşmeleri seksiyonu" ve yerel Sovnarhozlar'da da buna bağlı alt seksiyonlar kuruldu;[261] bu kuruluşun yanı sıra, bölümler arası nitelikte bir "savaş gereçleri için olağanüstü komisyon" oluşturuldu ve başkanlığına Eylül 1918'de Rusya'ya dönen Krasin getirildi; iki ay sonra da adı "Kızıl Ordu'nun donanımı için olağanüstü komisyon" olarak değiştirildi.[262] Bu örgüt 1919 yazında Rikov'un "olağanüstü yetkilerle" İşçi ve Köylü Savunma Konseyi'ne atanmasıyla güçlendi ve en yüksek siyasal yetkiye sahip olarak,[263] tarımsal ürünler dışında kalan tüm gereç ve donanımı Kızıl Ordu'ya sağlamayı üstlendikten başka, sınai üretimin baş kullanıcısı ve baş denetleyicisi haline geldi. Kızıl Ordu'nun gereksinimlerini karşılamak, Krasin'in deyişiyle, "ekonomi politikasının temel taşını oluşturuyordu".[264] 1919 ve 1920 boyunca Rus sanayisinin hâlâ faaliyette bulunan işletmelerinin büyük bir kısmı Kızıl Ordu'nun siparişlerine hasredildi.

Rus sanayisinde sivil halk için tüketim malları stoku olarak kalmış olan ne varsa savaş gücü uğruna kullanıldı. Bu sınırlı malzemenin temel işlevi, köylülerin mal ihtiyacını düzenli bir şekilde karşılayarak onları Kızıl Ordu'nun savaşabilmesi ve kentlerdeki ahalinin açlıktan ölmemesi için gerekli yiyecek maddelerini sağlamaya teşvik etmekti. Bu yüzden Vesenka hem doğrudan doğruya Kızıl Ordu'nun ihtiyaçlarını karşılayan sanayileri, hem de tüketim malları sanayisini daha sıkı denetlemek zorundaydı; bu malların dağıtımını Narkomprod'un üstlenmiş olması ne amaçla kullanılacaklarını gösteriyordu. 1918 sonbaharında, sanayileri kamulaştırma akımı açıkça "özel ticaret aygıtı"nın yerini alması amaçlanan "İaşenin Örgütlenmesine Dair" başlıklı 21 Kasım 1918 tarihli bir kararnameyle doruk noktasına ulaştı. Bu kararname bilhassa "özel ticaret aygıtının" yerine geçmek için tasarlanmıştı ve fiilen devlet ticaret tekelini gerçekleştiriyordu. Vesenka ile

261. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 52-3.

262. *A.g.e.*, c. II, s. 721; bu komisyonun görevleri hakkında bkz. Krassin, *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 78-80.

263. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 742-3; İşçiler ve Köylüler Savunma Konseyi (sonradan Çalışma ve Savunma Konseyi [STO]) için bkz. *Bolşevik Devrimi*, c.I, s. 202.

264. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s.75.

Narkomprod arasındaki ilişkileri dikkatle tanımlamaktaydı. Kamulaştırılmış ya da Vesenka'nın denetimindeki fabrikalarda üretilen ve "kişisel tüketime ya da ev ekonomisine" tahsis edilmiş bütün ürünler ilgili *glavk* merkezleri ya da seksiyonları tarafından, bir plana göre kullanılmak amacıyla Narkomprod'a aktarılacaktı; plan önce ihracata ayrılacak miktarları, stoklanması gereken miktarları, sınai tüketim ve halka dağıtım için gerekli miktarları belirleyecekti. İkinci olarak üretim fiyatları, toptan ve perakende fiyatlar saptanacaktı. Üçüncü olarak ise halkın tüketimine tahsis edilmiş malların dağıtım yöntemini saptayacaktı. Bu işlerin birincisi ve üçüncüsü, Vesenka, Narkomprod ve Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği'nin temsil edildiği bir "kullanım komisyonu"na havale edildi.[265] İkinci görev Vesenka'nın fiyat komitesine verildi. Dağıtım işlevlerinin yerine getirilmesi, Vesenka'nın yetki alanına girmeyen ürünlerin (özellikle köy el sanatları ürünlerinin) toplanması için Narkomprod, Glavprodukt denilen ve Vesenka'nın da temsil edileceği özel bir organ oluşturdu. Kooperatifler ülkenin her yerinde halka kolaylık olsun diye sık bir perakendeci dükkân ağıyla desteklenecek dağıtım sürecine katılacaklardı. Perakende ticaret "belediyenin denetimine tabi kılınacak", yani yerel Sovyetler'in denetimi altına girecekti.[266] Kararname kâğıt üzerinde iyi düşünülmüştü. Bolşevik politikanın 1919 parti programında tanımlanan "ticaret yerine tüm ülkede ürünlerin planlı, örgütlü dağıtımının sağlanması" amacına uygun düşüyordu.[267] Ne var ki, karne ile dağıtım temeline dayalı bu sistem iki şeyin, güçlü bir yönetim düzeneğinin ve dağıtılacak yeterli miktarda ürünün bulunduğunu varsayıyordu. 1919 ve 1920 Rusyası'nda bunların hiçbiri yoktu, olması da ümit edilemezdi. Bununla birlikte, savaş komünizminin diğer veçheleri gibi bu sistemi de teorik düşüncelerden ziyade acil pratik ihtiyaçlar ortaya çıkarmıştı ve iç savaşın kızıştığı bir ortamda uygulanacak başka bir sistem tasarlamak güçtü.

Tahıl için uygulanan sabit fiyatlar, tahıl tekeli ile birlikte Geçici Hükümet'ten devralınmıştı ve fiyatlar o zamandan beri defalarca artırılmıştı. Diğer mallar üzerinde 1918 ilkbaharı ve yazında başlayan devlet tekelini bu malların fiyatlarının saptanmasının izlemesi mantıki ve kaçınılmazdı. 1918

265. "Kullanım Komisyonu" kısa bir süre için önemli bir kuruluş oldu; Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 125'te bu komisyon için "*glavklar* sisteminin tepe noktası" deniyor. Komisyonun planlama öncesindeki kısa ömürlü rolü hakkında bkz. s. 333.

266. *Sobranie Uzakonenii 1917-1918*, No. 83, madde 879.

267. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 293.

son bulmadan önce post, deri ve deri eşya, yün ve yünlü mamuller, pamuk ipliği ve pamuklu mamuller, kauçuk, sabun, tütün ve çay fiyatları saptanmıştı. 1919'da ve 1920'nin ilk yarısında denetimler artırıldıkça sabit fiyatlar listesine hemen hemen bütün tüketim malları dahil edildi.[268] Sabit fiyatlar tahıl fiyatlarındaki düzenli artışlara kıyasla daha sık olmak üzere boyuna artıyordu; öyle ki, ticari koşullar gitgide işçilerin yararına ve köylülerin zararına işlemeye başladı.[269] Fakat fiyatları para değerindeki hızlı düşüşü hesaba katacak şekilde artırmak mümkün olmadığına göre, bunun işe yarar bir yanı yoktu. Böylece zaman içinde, yasak olmasına rağmen karaborsada satılmasına göz yumulan aynı ürünlerin sabit fiyatları ile "serbest" fiyatları arasındaki fark gitgide arttı; 1920'den itibaren sabit fiyatların genellikle hükmü kalmadı; sabit fiyatlara göre dağıtım fiilen bedava dağıtım demekti ve sonunda onun yerini aldı. Fakat dağıtım için devlet organlarının elinde bulunan mallar hemen hemen yok denecek kadar azalmıştı.

Karne uygulaması sabit fiyatların doğal sonucuydu. Temel yiyecek maddeleri için karne, Geçici Hükümet döneminde Petrograd ve Moskova'da yürürlükteydi; şeker ve ekmek Şubat Devrimi'nden önce karneye bağlanmıştı. Sovyet rejiminin, karneyle mal sağlamanın gitgide zorlaştığı ve aynı malların sabit fiyatlarıyla serbest piyasa fiyatları arasındaki farkın arttığı ilk dokuz ayı boyunca sistemde hiçbir değişiklik meydana gelmedi. Ancak 1918 yazında özellikle büyük kentlerdeki işçileri etkileyen aşırı kıtlık ve köylülerden zoralımla tahıl sağlama politikasının kabul edilmesi dağıtımdan doğrudan doğruya hükümeti sorumlu kıldı. Ağustos 1918'de Moskova ve Petrograd'da halk üç kategoriye ayrıldı ve ilk kez farklı bir karne

268. 1918 kararnameleri *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 473-656; diğer kararnameler *Proizvodstvo, Uçet i Raspredelenie Produktov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz [1921?]), s. 231-409.

269. Mayıs 1919 Tüm Rusya Maliye Görevlileri Kongresi'nde Milyutin, önceki Ekim ayında ekmeğin fiyatı artırıldığında diğer sabit fiyatlarda "şehir halkını kayıran" benzeri bir artış yapıldığını açıkladı. Ocak 1919'da, ücretlerdeki yüzde 50 artışla bağıntılı olarak, işlenmiş malların fiyatları bir önceki sonbahardaki fiyatların iki buçuk katı artırıldı, ancak ekmeğin fiyatında bir değişiklik olmadı. Ekim 1918'de 1914'tekinin yirmi beş katı olan işlenmiş madde fiyatları Ocak 1919'da altmış kat arttı (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* [1919] s. 50-1). Bu kadar hızlı olmamakla birlikte, aynı süreç NEP başlayıncaya kadar devam etti. Mart 1919'da 1.3 pound ağırlığındaki çavdar ekmeği ile eşdeğerde olan bir arşın kumaşın karşılığı iki yıl sonra 2.2 pounda yükselmişti (L. Kritsman, *Geroyçeşkii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* [tarihsiz (1924?)], s. 212). Lenin köylüye ürettikleri karşılığında hakça bir ödeme yapılmadığını, ondan devrimin zaferine katkı olarak, kent proletaryasına "kredi açması" ya da "avans vermesi" istendiğini birçok kez kabul etmişti (*Soçineniya*, c. XXIV, s. 409-10, 569, 696).

usulü uygulandı: Ağır işlerde çalışan kol işçileri birinci kategoriyi, diğer işçiler ve tüm işçi aileleri ikinci kategoriyi, eski burjuvazinin üyeleri ise üçüncü kategoriyi oluşturuyordu; üçüncü kategoriye oranla, birinci kategorinin payı dört kat, ikinci kategorinin payı üç kat fazlaydı.[270] Farklılığa dayalı bu sistem hızla yayıldı ve sayısız değişik türleri görüldü. Kol işçileri daima en yüksek kategoriyi oluşturdu ve diğer bütün kategorilere oranla kendilerine mutlak bir öncelik tanındığından "esaslı bir pay" aldıkları söyleniyordu. Kızıl Ordu mensuplarının aileleri de genellikle bu en yüksek kategoriye dahil ediliyordu. Bununla birlikte, topluma sağladıkları hizmetlerin değeri esas alınarak kol işçilerini oluşturan farklı gruplar ile kamu çalışanlarını oluşturan farklı gruplar arasında bir ayrım gözetilir olmuştu; hayati ya da acil işlerde çalışan öncü işçilere daha büyük pay veriliyordu. Bu ayrımcılık o derece ileri götürüldü ki, 1919 sonbaharında bazı yerlerde yirmiye yakın farklı pay kategorisi oluşmuştu.

Bu durum sadece yönetimde dayanılmaz karışıklıklara değil, aynı zamanda, Kasım 1919'da bir Sovyet dağıtım aygıtları konferansında açıkça ifade edildiği gibi kuraldışı uygulamaların, kıskançlıkların ve hoşnutsuzlukların yaygınlaşmasına da yol açmıştı. O sırada Narkomprod'da görevli olan SSCB'nin müstakbel Başsavcısı ve Dışişleri Bakanı Vişinski konferansa bu konuda bir rapor sundu. Hohenzollern Almanyası ile Habsburg Avusturyası'nda ve Rusya'da Geçici Hükümet döneminde karne uygulamasına egemen olan "burjuva eşitlik ilkesi"ne şiddetle saldırdı. Buna göre burjuvaziye karşı ayrımcılık haklı ve yerinde olmakla birlikte "savaş döneminde kendi komşularına karşı ayrıcalıklı gruplar yaratan", şehirlere ve bölgelere göre tamamen farklı bir şekilde uygulanan karne sistemi de savunulabilir değildi. Vişinski kol işçileri, diğer işçiler ve işçi olmayanlardan meydana gelen standart üçlü kategoriye dönülmesini öneriyordu: Paylar bu kategoriler arasında üç, iki, ve bir oranına göre saptanacaktı. Konferansta bu yönde bir karar oybirliğiyle kabul edildi.[271] Bir ay sonra, Kasım 1919 yedinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi "işçiler için tek bir pay" talep ediyordu.[272] Nisan 1920'de, ağır işlerde çalışan işçilere ve "son derece uzmanlaşmış kafa işçilerine" özel tayın verilmesi kaydıyla, ilk üç kategoriyi andı-

270. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 110.

271. *Vserossiiskoe Soveşçanie Predstavitelei Raspredelitel'nik Prodorganov* (1920), s. 13-16, 28, 51-2.

272. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 144.

ran bir sisteme dönüldü.[273] Ancak 1920 boyunca karne sisteminin yerini ayni ücret sistemi aldıkça bu değişiklikler anlamını yitirdi. Bunun, ücretlerle fiyatları değerini yitirmekte olan bir paraya göre hesaplama zorunluluğundan kurtulmak ve yapılan çalışmaları kabataslak bir karnelendirme sisteminden umulabilecek olandan çok daha dakik bir şekilde ödüllendirmeyi sağlamak gibi çift yönlü bir yararı vardı. Bu kriz dönemine, sanayi işçisi için teorik açıdan yeteneğe göre dağıtım üzerine kurulmuş bir ücret sistemi, teorik açıdan ihtiyaca göre dağıtım üzerine kurulmuş bir karne sisteminden daha uygun düşüyordu.[274]

Köylülere tüketim malları, ilke olarak, ihtiyaca göre dağıtımdan başka bir ölçüt önermeyen 21 Kasım 1918 tarihli kararname gereğince verilecekti. Ancak köylülere tüketim malları dağıtmanın baş nedeni, aslında karşılık olarak tarım ürünleri sağlamaktı. Dağıtım, 6 Ağustos 1918 kararnamesi gereğince "zorunlu mübadeleye" göre, yani teslim edilen ürünlerin tutarının yüzde 85'inin ayni olarak ödenmesi ilkesine göre yapılıyordu[275] ve işlenmiş ürünlerin fiyatlarını tarım ürünleri fiyatlarına oranla daha yüksek düzeyde tutma politikası gündemde olduğu için, bu uygulama köylülerden belirli bir vergi alınması anlamına geliyordu.[276] 1919 hasatından sonra bu durum 5 Ağustos 1919 tarihli yeni bir kararname ile pekiştirildi. Bu kararname gereğince Narkomprod, "her il ya da bölge için teslim edilmesi zorunlu tarım ve köy el sanatları ürünlerinin miktarını ve köy halkına tahsis edilecek mal miktarını ayrı ayrı saptayacaktı"; ilk teslimat sonuçlanmadan yeni teslimat yapılmayacaktı. Yeni kararname bir yıl öncekine göre iki bakımdan ileri bir adım oluşturuyordu: Her şeyden önce, para unsurunun tamamen ortadan kalktığı görülüyordu. Eşdeğerlerin hesaplanması, gerekli tahıl ve diğer ürünlerle eldeki mevcut işlenmiş ürünler esas alınarak Narkomprod tarafından yapılacaktı. İkincisi, Ağustos 1918 kararnamesinde askıya alınmış olan kolektif sorumluluk ilkesi şimdi açıkça ilan ediliyordu; dağıtılan işlenmiş ürünlerin miktarı teslim edilen tarım ürünleri miktarına bağlı olmakla birlikte, dağıtımı gerçekleştiren "tüketim kuruluşları", "devletten ücret ya da ödenek alan proleter veya yarı proleter unsurlara" karşı farklı davranma hakkına sahip değildi; öyle ki alınan mallarla teslim edilen ürünler arasında

273. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 34, madde 165.

274. Ayni ödemeler konusunda bkz. s. 201-2. 275. Bkz. s. 140.

276. Zorunlu mübadeleye ilişkin kararnameye ek tedbir olarak tahıl fiyatlarının artırılmasını savunan Lenin, işlenmiş ürün fiyatlarının "aynı oranda (hatta daha da fazla) artırılması" gerekeceğini özellikle belirtiyordu (*Soçineniya*, c. XXX, s. 991).

mutlaka bir bağlantı olması gerekmiyordu.[277] Savaş komünizminin son aşamasında geliştirilmiş haliyle kırsal kesimle kentler arasındaki resmi mübadele sistemi böylece kelimenin alışılagelmiş anlamıyla ticaret ya da mübadeleyi değil, tarım ürünlerinin sağlanmasında başvurulan ve işlenmiş ürünlerin bedava dağıtımıyla telafi edilmiş bir zoralım sistemini andırıyordu daha çok. Bu sistem bireyi üretime teşvik edici unsurlardan yoksundu hâlâ ve "herkesten yeteneğine, herkese ihtiyacına göre" ilkesi yetersiz bir biçimde de olsa uygulanmaya kalkışıldıkça böyle bir şey mümkün değildi.

Savaş dönemi boyunca dağıtım politikasında Sovyet Hükümeti tarafından sağlanan bu sonuçlar, esas itibariyle, kooperatif hareketini bu politikanın başlıca aracı haline getirmesindeki başarısından kaynaklanıyordu. İç savaşın etkisi kooperatiflerin Sovyet yönetim aygıtıyla bütünleşmesini ve bu aygıtın eksiklerini kapatmakta kullanılmasını hızlandırdı. Sovyet Hükümeti'ni, kentlerle kırsal kesim arasında ticareti geliştirmek amacıyla geçmişe oranla daha dolaysız ve daha enerjik bir şekilde müdahale etmeye zorladı ve Vesenka en sonunda sınai üretim alanına kaydırıldığından, bunun gerçekleştirilmesi Narkomprod'a bırakıldı. Öte yandan Sol SD'lerin gözden düşmesi ve Sovyetler'den atılmaları kooperatifleri onların siyasi desteğinden yoksun kılmıştı. Kooperatifler için, şimdi artık hoşgörülü davranmak ya da uzlaşma aramak için hiçbir siyasi gerekçeye ihtiyaç duymayan Bolşevikler'le anlaşmaktan başka çare yoktu. Böylece tüketim kooperatiflerini Sovyet yönetim aygıtına katmak için 11 Aralık 1918 kararnamesiyle başlatılan hareket şimdi daha hızlı devam ettirilebilirdi.

Bu sürecin ilk açık belirtisi "zorunlu mübadele"ye ilişkin 6 Ağustos 1918 kararnamesiydi. Köylülerle yapılacak mübadeleye ilişkin 2 Nisan 1918 tarihli ilk kararname kooperatiflerle yapılan anlaşmadan önce sonuçlandırılmıştı ve kooperatiflerden hiç söz etmiyordu. Yeni kararname mübadelenin gerçekleşmesini sağlayacak araçlar olarak kooperatifleri resmi Sovyet organlarıyla bir sayıyor —hatta maddelerden biri, resmi organların değil sadece kooperatiflerin adını anıyordu— ve saptanan kurallara uymadıkları takdirde cezalar öngörüyordu: Hatalı görülen kooperatif yönetim kurulu mahkemeye verilecek, yeni yönetim kurulu Sovyet Hükümeti tarafından ya da onun onayıyla atanacak ve kooperatifin kendisi para cezasına

277. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 41, madde 387.

çarptırılacaktı.[278] İç ticaretin kamulaştırılmasına ilişkin 21 Kasım 1918 kararnamesi kooperatiflerin ayrıcalıklı durumunu tanıyordu. Toptan satış depolarını ve perakende satış mağazalarını "kooperatifler kendileri işletecekler, ama Narkomprod'un denetimine tabi olacaklardı". Yerel Sovyet organlarının aşırı gayretkeşliği sonucu kamulaştırıldıkları ya da belediyenin denetimine tabi kılındıkları yerlerde bunlar kooperatiflere geri verilecekti. Buna karşılık Narkomprod Çentrosoyuz prezidyumuna, iller ve bölgelerdeki kooperatiflere tam yetkili bir temsilci atamakla yetkili kılınmıştı.[279] Kooperatiflere belirli bir taviz verilmesi demekti bu ve Menşevikler'le Sol SD'lere zeytin dalı uzatılmasıyla ve onların kısa bir süre için Sovyetler'e yeniden kabul edilmeleriyle[280] aynı zamana rastlıyordu. Kararname parti çevrelerinde hoşnutsuzluğa yol açtı;[281] ancak Lenin, kooperatiflere hâkim olduklarını kabul ettiği küçük burjuva unsurların "mağazaların nasıl örgütleneceğini bildiklerini," ve dolayısıyla tröstleri örgütleyen kapitalistlere tanınan hoşgörüden bunların da yararlanmaları gerektiğini ileri sürerek durumu savundu.[282] Gerçek olmaktan çok görünüşte bir tavizdi bu. Uzun vadede kararnamenin, kooperatifleri, eskiye oranla daha tam ve daha açık biçimde Sovyet politikasının güvenilir temsilcileri haline getiren bir etkisi oldu. Birkaç gün sonra Moskova Narodnyi Bank'a el konulması, kooperatiflerin mali özerkliğini tamamen ortadan kaldırdı.[283]

Savaş komünizminin doruk noktasına ulaştığı bundan sonraki iki yılın dökümü, bu el koymalar sonunda başlatılan sürecin tamamlanmasıydı yalnızca. Bolşevikler, önce işçi kooperatiflerini bölerek ve onları genel kooperatiflere ya da "tüm yurttaşların" kooperatiflerine karşı kışkırtarak örgütü ele geçirmeyi ummuşlardı. Aralık 1918'de Moskova'da toplanan işçi koo-

278. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 58, madde 638.

279. *A.g.e.*, sayı 83, madde 879. 280. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 163-4.

281. İkinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde kooperatiflerin yerel yetkililer tarafından kapatılmasını ya da "kamulaştırılması"nı protesto edenlere karşı, kooperatif yöneticilerinin "Çekler ve Beyaz muhafızlarla" birlikte Ufa'ya kaçtıkları iddia edildi ve dağıtımı işini kooperatiflere bırakmanın "bütün bu işleri kendileriyle mücadele edilen unsurlara teslim etmek" anlamına geldiği ileri sürüldü (*Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* [tarihsiz], s. 110, 114).

282. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 328.

283. Bkz. s. 131; Narodnyi Bank, Milli Banka'nın kooperatif şubesine dönüştürüldü. Birkaç ay sonra Maliye Halk Komiseri gerçekte hiçbir şeyin değişmemiş ve eski memurların yerlerinde kalmış olmasına seviniyordu, çünkü bu durum kooperatiflerin Sovyet denetim sistemiyle bütünleşmesini kolaylaştırıyordu (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* [1919], s. 77).

peratifleri kongresi, Çentrosoyuz'un tüzüğünün işçi kooperatifleri delegelerine prezidyumda sürekli bir çoğunluk sağlayacak biçimde değiştirilmesini az bir oy çokluğuyla onayladı.[284] Bolşevikler'in hâlâ azınlıkta olduğu tüm kooperatifler kongresi Ocak 1919'da Moskova'da toplandığında, çoğunluk, Çentrosoyuz yönetim kurulundaki on üç üyelikten beşini işçi kooperatiflerine önererek bir uzlaşma sağlamayı denedi. Öneri reddedildi ve Bolşevik delegeler kongreyi terk etti.[285] Bunun üzerine daha açık yöntemler denendi. Mart 1919'daki sekizinci parti kongresinde kabul edilen parti programı, parti politikasının "ticaretin yerine ülkenin dört bir yanında planlı bir mal dağıtım sistemini ikame etmeyi sürdürmek olduğunu" bildirdi; bu amaçla tüm halk "tek bir *tüketim komünleri* ağı" içinde örgütlenecekti; bununla birlikte bu tüketim komünlerinin, "kapitalizmin tarihi boyunca oluşagelmiş en geniş tüketici örgütünü ve kitlesel dağıtım aygıtını oluşturan işçi kooperatifleri ve mevcut genel kooperatifler" tarafından yaratılacağı da ayrıca belirtiliyordu.[286] Parti politikası çok geçmeden devletçe benimsendi. Kongre henüz toplantı halindeyken yayımlanan 16 Mart 1919 tarihli bir kararname "tek bir dağıtım aygıtı" talebini yansıttı. Kararname, tüm işçi ve genel tüketim kooperatiflerinin ve dağıtımla uğraşan devlet organlarının, hepsi bir örnek olan "tüketim komünlerine" dönüştürüleceğini ve iki tip kooperatif arasındaki geleneksel ayrım ortadan kalkacağı için tüm halkın bu komünlere katılacağını bildiriyordu. Tüketim komünleri il birliklerine temsilciler seçecekti; her ildeki birlik ise sistemin yönetici organı olarak kalan Çentrosoyuz'a bir delege seçecekti. Sovyetler'in piramit biçimindeki yapısı böylece epey basitleştirilmiş bir biçimde benimsenmiş oluyordu. Kooperatif görevlilerinin ve çalışanlarının statüsünü devlet levazım organlarında çalışanların statüsüyle bağdaştıran bir madde, sistemin resmi niteliğini belirtiyordu. Nihayet, yerel Sovyet levazım organları bütün yerel kooperatiflerde temsil edilme hakkını kazanmıştı ve "Halk Komiserleri Konseyi, Çentrosoyuz yönetim kurulu üyelerini kendi gerekli sayıda temsilcisiyle tamamlayabilecekti". Kararnamenin uygulanmasından Sovyet Hükümeti adına Narkomprod sorumlu kılınmıştı; Vesenka, kooperatiflerden so-

284. Krestinski'ye göre (*Devyatyi S"ezd RKP(B)* [1934], s. 277) "partimiz işçi kooperatiflerinin başlıca fikir merkezinde çoğunluğu sağlamayı başardı"; E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 116, Bolşevikler'i kongre seçimlerinde hile yapmakla suçluyordu.

285. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 278.

286. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 293.

rumlu seksiyonunun kapatılmasıyla bu alandaki görevlerinden sonuncusunu da yitiriyordu. Kararname boyunca "tüketim komünleri" teriminin kullanılması, artık geçmişte kalan kooperatiflerin adını bile anmamak arzusunun anlamlı bir belirtisiydi.[287]

Bu kararnamenin uzun vadeli etkileri oldu. Çentrosoyuz'un mevcut yönetim kurulu, işçi kooperatiflerinden (Bolşevik ya da Bolşevik sempatizanı) dört üye ve genel kooperatiflerin Bolşevik olmayan sekiz üyesinden ibaretti. İlginç bir uzlaşma sonucu, Sovnarkom kararname tarafından kendisine tanınan hakkı kullanarak Çentrosoyuz yönetimine üç temsilci atadı; böylece Bolşevikler gene azınlıkta kalıyordu, ancak bu üç temsilciden biri olan Frumkin'in veto hakkı vardı. Bolşevikler'e her şeyi engelleme yetkisini veren, ama herhangi bir öneride bulunmalarına da olanak tanımayan bu plan çok geçmeden işlerliğini yitirdi. Temmuz 1919'da Sovnarkom üç temsilci daha atadı.[288] İç savaşın doruk noktasına ulaştığı bir zamanda kooperatiflere baskıda bulunmak son derece netameli bir işti ve Çentrosoyuz'daki kesin çoğunluğa rağmen kooperatifleri eritme işlemi yavaş ilerliyordu. Yine de Kasım 1919'da Narkomprod'un bir yerel temsilcisi "Sovyet organlarıyla kooperatifler arasındaki ilke ayrılığının azaldığını," öyle ki kooperatiflerin artık "devlet aygıtının" bir parçası gibi kabul edilebileceğini belirtiyordu.[289] Ocak 1920'de iç savaş krizi atlatılmadan hemen önce önemleri ve güçleri çok daha az olan kredi ve üretim kooperatiflerine saldırı yoğunlaştırıldı. Nakit paranın hızla çöküntüye uğramasından dolayı hem mevduat hem de ödemeler fiilen durunca, kredi kooperatifleri özgün işlevlerinden birçoğunu yitirmişlerdi ve bazı durumlarda mal alım satımına finansman sağlayan aracılar olarak iş görüyorlardı. Üretim kooperatifleri, tarım ürünlerinin ve köy el sanatları ürünlerinin üretimini örgütleyerek hâlâ yararlı bir iş yapıyorlardı.[290] Ancak Ocak 1920 tarihli bir kararname her ikisinin de

287. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 17, madde 191; üç ay sonra bir başka kararname (*a.g.e.*, No. 34, madde 339) "tüketim komünleri" terimini kaldırıyor ve kooperatif geleneğinde ayak diremenin sembolü olan "tüketim dernekleri" terimini koyuyordu.

288. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 280-1.

289. *Vserossiiskoe Soveşçanie Predstavitelei Raspredelitel'nik Prodorganov* (1920), s. 20.

290. İkinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi Aralık 1918'de tarım kooperatiflerini "milli ekonominin devlet tarafından düzenlenmesini öngören genel bir sisteme" katılmaları, "tarım üreticileri komünlerinin örgütlenmesi dahil" tarımda işbirliğini geliştirme amacını daima göz önünde tutmaları şartıyla destekliyordu (*Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* [tarihsiz], s. 395) ve Mart 1919 parti programı "tarım üretimini artırmayı amaç edinmiş tarım kooperatiflerinin devletin tam desteğinden yararlanmalarını" öngörüyordu (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* [1941], c. I, s. 292).

"Tüm Rusya'da bir merkezleri bulunmadığını," ve çoğu zaman kuruluşları ve yapıları gereği işçilerin çıkarlarını değil, sınıf düşmanlarının çıkarlarını yansıttıklarını vurgulayarak mal varlıklarını tüketim kooperatiflerine devrediyor ve onları doğrudan doğruya Çentrosoyuz'a tabi kılıyordu.[291] Böylece kooperatif hareketinin her türü, daha öncesinden Sovyet yönetim aygıtına bağlanmış tek bir merkezi örgütün çatısı altında toplanmış oluyordu.

Bu kadar yol aldıktan sonra, bu gibi işlemleri mantıklı bir sonuca vardırmanın ve kooperatifleri devlet organlarına dönüştürmenin vakti gelmiş gibi görünüyordu. Bu gidişat Mart 1920 dokuzuncu parti kongresinde geniş bir çoğunluk tarafından desteklendi. Kongrede bu sorunla ilgili olarak Milyutin kooperatiflerin "devletleştirilmesi"ni şiddetle savundu ve bunların "Narkomprod'un teknik aygıtları" olmalarına ilişkin bir kararın onaylanmasını sağladı. Ancak Milyutin bu başarısının bir kısmını "devletleştirme"ye karşı çıkanların kendi aralarında anlaşamamış ve kooperatiflerin ilerdeki statüleri hakkında en azından üç ayrı öneride bulunmuş olmalarına borçluydu. Genel Kurul'da Lenin Milyutin'e şiddetle karşı çıktı ve Krestinski adına önerilmiş bir kararı kongreye kabul ettirdi.[292] Bu konuda ileri sürdüğü başlıca kanıt, böyle bir değişikliğe hazır olmayan köylülüğü kazanma zorunluluğuna ilişkin malum kanıttı: "Kolay erişemediğimiz ve kamulaştırmaya hiç de razı gelmeyen bir sınıf var karşımızda." 20 Mart 1919 ve 27 Ocak 1920 tarihli iki temel kararnameyi esas alan Krestinski kararnamesi tüketim kooperatiflerinin Narkomprod'a, tarımsal üretim kooperatiflerinin Narkomzem'e, sınai üretim kooperatiflerinin Vesenka'ya tabi olduğundan açıkça söz ediyordu; üretim kooperatiflerinin Çentrosoyuz'a bağımlılığı "sadece idari ve siyasal bir nitelik" taşıyacaktı. Kooperatiflerin "devletleştirilmesi", böylece ismen değilse bile fiilen gerçekleşmişti; savaş komünizmi rejiminde başka türlü de olamazdı. Ancak kooperatiflerin bağımsızlığının şeklen gözetilmiş olması bir sonraki dönem boyunca gene de

291. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 6, madde 37; E. Fuckner, *Die Russische Genossenschaftsbewegung, 1865-1921* (1922), s. 150, bu kararname gereğince "tasfiye edilen" ve Çentrosoyuz'un ya da Narkomzem'in şubeleri haline gelen kooperatiflerin bir listesini veriyor.

292. Lenin'in bu tutumunun özellikle dış politikayı gözetmekten kaynaklandığı düşünülebilir. Ocak 1920'de abluka resmen kalkmıştı ve 1920 sonunda İngiliz hükümeti, kooperatiflerle ilgili görüşmelerle Sovyet Hükümeti'yle ilgili görüşmeler arasında açıkça bir ayrım yaparak, ticaretin yeniden başlamasını tartışmak için Çentrosoyuz'dan bir heyeti kabul edeceğini bildirmişti; o sırada, bu ayrımı desteklemek Sovyetler'in yararınaydı.

293. Dokuzuncu parti kongresindeki tartışma, birçok karşıt tasarının metinleri dahil, *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 277-319, 381-400'de yer alıyor. Lenin'in kongredeki konuşma-

bir önem kazanacaktı.[293] Çentrosoyuz'un başkanı eski Menşevik Kinçuk dokuzuncu parti kongresinde partiye alındı; yeni örgütlenmeyi reddeden kooperatif yöneticilerinden birçoğu sonraki ay tutuklandılar ve hapis cezasına çarptırıldılar.[294]

Bununla birlikte, savaş komünizmi dönemindeki iç ticaret tarihinin en anlamlı kısmı kararnamelere ve resmi politikaya göre yazılamaz. Bu dönemin tarihi insanların hayatta kalabilmelerini sağlayacak ürünleri mübadele etmede ayak diremelerini ve ne gibi çareler aradıklarını gösteren sayısız örneklerle doludur. Bu yasadışı çarelerin ilki ve en basiti, devrimin ilk günlerinden itibaren herkesin sözünü ettiği ve yeni rejimin böğründe bir çıban başı olan "çuvalcılar" karaborsasıydı.[295] Ancak gıda ürünlerinin kentlere kaçak olarak nakli, demiryollarında ve nehir yollarında yolcuların yanlarında götürdükleri aşırı miktarda yiyecek maddelerine arama ekipleri tarafından el konulmasını emreden bir kararnameye rağmen engellenemiyordu.[296] Eylül 1918'de Moskova ve Petrograd işçilerinin bir buçuk pud'u aşmayan yiyecek maddelerini kente getirmelerine izin veren bir emirde çuvalcılar karaborsasına zımnen göz yumulmuştu. Kısa bir süre sonra, çuvalcılara "bir buçuk pud'luklar" dendi ve bu taviz her ne kadar 1 Ekim'e ya da sonraki bir değişikliğe göre 10 Ekim'e kadar geçerli sayılacak[297] olsa da, bu miktarları aşmayan yiyecek maddelerinin nakli konusundaki iznin sürekli geçerli olduğu anlaşılıyor. Ocak 1919'da VTsIK'nın yayımladığı bir emir ise yolcuların hırpalanmasını ve kişisel kullanım için gerekli yiyecek maddelerine haksız olarak el konulmasını kınıyordu.[298] 1918-19 kışından itibaren fabrikalar, sendikalar ve diğer örgütler için, kendi yiyeceğini kendin sağla yöntemlerinin yasallaşması sayesinde baskı bir parça hafifledi.[299] Ancak "çuvalcılık" ya da "çuvalcılar" deyimi kullanılmaz olduysa, bunun sebebi aslında bu durumun sözü edilmeyecek kadar yaygınlaşması ve resmi makamların buna genellikle hoşgörülü davranmasıydı. O dönem istatistikçileri 1919-20'de kentliler tarfından tüketilen yiyecek maddelerinin ne ka-

sı, *Soçineniya*, c. XXV, s. 122-5'te; kongre kararı *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 340-42'dedir.

294. *Sovremennye Zapiski* (Paris), No. 1, 1920, s. 155. 295. Bkz. s. 112.

296. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 57, madde 364; Mahno anılarında (*Pod Udarami Kontrrevolyutsii* [Paris, 1936], s. 151), 1918 yazında Ukrayna-Rusya sınırını geçen "binlerce çuvalcıdan" söz etmektedir.

297. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 590, not 147'de yer almaktadır.

298. *İzvestiya*, 3 Ocak 1919. 299. Bkz. s. 146-7.

darının karneyle, ne kadarının yasadışı yollardan sağlandığını hesaplamaya çalıştılar. Bu istatistiklerden birine göre, yiyecek maddelerinin sadece yüzde 20'si ya da 25'i karneyle sağlanıyordu;[300] "tüketici" bölgelerdeki kentlerle "üretici" bölgelerdeki kentler arasında bir ayrım yapan bir başka istatistiğe göre ise birincisinde ihtiyaçların yüzde 25-40'ı, ikincilerde yüzde 35-55'i karneyle sağlanmıştı.[301] Nisan 1920'deki dördüncü işçi sendikaları kongresinde, bir işçinin gerekli masraflarının aldığı nakdi ya da ayni ücretin iki buçuk katına eşit olduğu saptanmıştı.[302] Durum her ne olursa olsun, savaş komünizmi dönemi boyunca kent halkının ya açlık çektiği ya da temel yiyecek maddelerinin yarısından fazlasını yasadışı bir ticaret aracılığıyla sağlamış olduğu açıkça görülüyor. NEP'in devreye sokulduğu sırada, karneli dağıtımın en yüksek kategorisinden yararlanan işçilerin bir kol işçisi için kabul edilmiş 3 000 kalorilik asgari miktarın sadece 1 200 ila 1 900'ünü aldığı saptanmıştı.[303] Birkaç hafta sonra, Piyatakov "Don havzasındaki bir madencinin ... tüm gücünü toparlayabilmesi için gerekli kalori miktarının sadece yüzde 50'sini aldığını" ileri sürüyordu; Rikov da serbest piyasadan mal almayan pek az işçi olduğunu, "bizim burjuvazimizin bu şekilde yıllardır geliştiğini" kabul ediyordu.[304]

Bu yasak malların karşılığı ne şekilde ödeniyordu? Başlangıçta "çuvalcılar" aşırı fiyat biçerek parayla ödenmesini kabul ediyorlardı; sonradan paranın değeri düştükçe alışverişin büyük bir kısmı takas usulüyle yapılır oldu. Sadece varlıklı kişilerin satılık malları vardı ve bu mallar kısa zamanda tükendi. Böylece, yiyecek maddelerinin karaborsadan sağlanması diğer mallar için de karaborsa yolunun açılmasına neden oldu. Devrimden hemen sonra fabrikalar ücretleri —kendi ürünlerinden bir kısmının verilmesi şeklinde— ayni olarak ödemeye başladılar; başlangıçta hiç şüphesiz işçilerin ve ailelerinin kişisel kullanımı için tasarlanmış olan şey kısa zamanda takas aracı haline geldi ya da serbest piyasada yüksek fiyatla satıldı. Mayıs 1918'de Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde bir konuşma-

300. G. Y. Sokolnikov, vd., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 82. Bu değerlendirme 1919 sonbaharına ilişkindir; yazar bu oranın 1920'de arttığını bildirmektedir.

301. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 9-10, 1920, s. 43-5; dönemin güncel terminolojisine göre "tüketici" iller ürettikleri yiyeceklerden çok daha fazlasını tüketen illerdi, buna karşılık "üretici" iller tükettiklerinden çok daha fazlasını üretiyorlardı.

302. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 119.

303. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 237.

304. *Trudi IV Vserossiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 40, 57.

cı "parça mal satışı" olarak adlandırılan bu uygulamaya dikkat çekti:

> Çuvalcılık korkunç bir felaket, parça mal satışı müthiş bir felaket; fakat işçilere kendi ürettikleri ürünleri ayni olarak ödemeye başladığınızda ve kendileri parça mal satıcıları haline geldiğinde bu daha büyük bir felakettir.[305]

Ancak bu uygulama devam etti ve hatta Aralık 1918'de Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi, fabrika işçilerine ayni ödeme yapılması lehinde bir kararı onayladı.[306] İki yıl sonra skandal çok daha kötü bir hal aldı ve dördüncü işçi sendikaları kongresi, işçilerin çalıştıkları fabrikaların kayışlarını, aletlerini ve donanımlarıyla ilgili öteki malları satmalarını kınayıcı bir karar aldı.[307] Kamu kuruluşları ve kamulaştırılmış sanayiler, resmen yasaklanmış olmasına rağmen ihtiyaçlarını çoğu zaman serbest piyasadan sağlıyorlardı.

Böylece, savaş komünizmi döneminde Sovyet Rusya'da iki farklı dağıtım sistemi birlikte varlık sürdürdü: devlet temsilciliklerince sabit fiyatlar üzerinden (ya da sonradan bedava) dağıtım ve özel ticaret aracılığıyla dağıtım. 2 Nisan ve 21 Kasım 1918 kararnamelerinden[308] sonra, yiyecek maddeleri ve gerçekte bütün günlük tüketim malları ticareti, fiilen bir devlet tekeli haline geldi. Bu mallardan bulunabilenler, başlangıçta (kooperatifler de dahil olmak üzere) devlet kuruluşları aracılığıyla, sözde karne sistemi uyarınca sabit fiyatlarla dağıtılıyordu; oysa ekmek ve birkaç ana giyecek maddesi dışında karne sistemi hiçbir zaman düzenli yürümedi. Sadece bu tür dağıtımlar yasal olarak kabul edilmişti:[309] Nisan 1920'de kaleme alınmış güvenilir bir raporda, "yasal iç ticaret gerçekte mevcut değildir, bunun yerini bir devlet dağıtım aygıtı almıştır," diye belirtiliyordu.[310] Ancak bu resmi dağıtım sisteminin yanı sıra, hukuken yasaklanmış olmasına rağmen bütün tüketim malları için özel ticaret devlet tarafından saptanmış fiyatların kırk elli

305. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 434.

306. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 393.

307. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 66, 119.

308. Bkz. 114, 211.

309. 1920-21 kışı boyunca, 34 milyon kişi, yani gerçekte kentli nüfusun tamamının ve kırsal kesimden 2 milyon el sanatları işçisinin karne usulünden yararlandığı belirtilmişti (*Çetyre Goda Prodovol'stvennoy Politik* [1922], s. 61-2); ancak bu rakam, muhtemelen uygulamadan çok, hedefi göstermektedir.

310. Y. Larin ve L. Kritsman, *Oçerk Kozyaistvennoy Jiznii Organizatsiya Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 133; bu kitapçık başlangıçta Rusya'yı ziyaret eden İngiltere İşçi Partisi heyeti için kaleme alınmıştı.

katı fiyatlar uygulanarak olanca hızıyla devam ediyordu. Moskova'da bu ticaretin merkezi, karaborsacılarla müşterilerin doldurduğu Suharevski Meydanı'ndaki pazardı. Polis zaman zaman baskın yapsa da bu büyük "karaborsa" pazarına genellikle göz yumuluyordu ve "Suharevka" Sovyet ekonomisinin bu "serbest" sektörünün takma adı oldu. Lenin, "kapitalistlerin karaborsa, Suharevka, vb. aracılığıyla Sovyet iktidarının temellerini mayınlamaya devam ettiklerini," ileri sürerek karaborsayı kınamaktan geri durmadı.[311] Ancak zaferi kimin kazandığı ortadaydı. 1920'nin başlarında resmi bir haber organı "tamtakır Sovyet mağazalarıyla", "Suharevka, Smolensk Pazarı, Okotni Riyad ve diğer özel ticaret merkezlerinde görülen canlılık" arasındaki zıtlığı belirtiyordu.[312] Bütün bu dönem boyunca Sovyet Rusya'da ülke içi mal dağıtımının gittikçe artan bir kısmı kabul görmeyen, genellikle yasadışı olan yollardan gerçekleşti; buna karşı boş yere mücadele eden resmi makamlar bunları önce kaçınılmaz bir felaket, sonra da ulusal ekonomiye olumlu bir katkı olarak benimsediler. Bazı bakımlardan NEP, hükümet kararnamelerini hiçe sayarak ve savaş komünizmi döneminde devlet baskısına rağmen kendiliğinden gelişen ticaret yöntemlerini onaylamış oluyordu sadece.

Dış ticaret savaş komünizmi dönemi boyunca Sovyet ekonomisinde fiilen hiç bir rol oynamadı. 1918'in başlarında İtilaf Devletleri ablukasının yarattığı çember, aynı yılın Kasım ayında Almanya'nın uğradığı yenilginin Kıta Avrupası'yla olan ilişkilere son vermesiyle ve iç savaşın Doğu pazarları ve ürün kaynaklarıyla son bağı da koparmasıyla büsbütün daraldı. 1918'de önemini yitiren ithalat ve ihracat 1919'da sıfır noktasına ulaştı; o sırada Sovyet Rusya'nın ekonomik bakımdan bu şekilde tamamen tecrit edilmiş olması, kapalı bir sistem dışında denenmesi ya da sürdürülmesi çok zor olan ekonomik tecrübelere katkıda bulunan güçlü bir faktör oldu. Ocak 1920'de ablukanın kalkışı ve bundan on beş gün sonra Estonya ile imzalanan barış anlaşması teorik olarak uluslararası ticaret imkânını yarattı. Ancak ödemelerin Rus altınıyla yapılmasının İtilaf Devletleri'nce reddedilmesi —gayrı resmi "altın ablukası"— Sovyet makamlarını en gerekli malların ithalatını sağlamak için başvurabilecekleri tek ödeme aracından da yoksun bırakıyordu. İlk Sovyet ticaret heyeti Mart 1920'de Krasin'in başkanlığında Kopenhag'a gitti ve Mayıs 1920'de bir grup İsveç firmasıyla imzalanan bir

311. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 155. 312. *Ekonomiçeskaya Jizn'*, 18 Şubat 1920.

anlaşma Sovyet Rusya'ya sınırlı miktarda değerli demiryolu malzemesi ve tarım makinaları sağladı. Krasin sonra Londra'ya da gitti, ancak Polonya savaşı daha uzun vadeli görüşmelerin bir kez daha önünü kesmiş oldu ve 1920 boyunca pek az şey gerçekleştirildi.[313] Fiilen yürürlükten kalkmış olan Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği'ni Krasin başkanlığında bir Dış Ticaret Halk Komiserliği'ne dönüştüren 11 Temmuz 1920 kararnamesi,[314] mevcut bir ihtiyacı karşılamaktan ziyade geleceğe yönelik bir politika ve hazırlık bildirisiydi. 1920 yılında ticaret istatistikleri 1919'un sıfır düzeyine oranla artış gösteriyor, ancak 1918 yılının önemsiz rakamlarına bile ulaşamıyordu. İhracata ayrılmış kereste, tahıl, keten fazlasına ilişkin iyimser tahminler gerçekleşmedi. Resmi bir gazetede, "Dış Ticaretimiz" başlıklı 20 Eylül 1920 tarihli bir makalede daha gerçekçi bir tutum yansıtılıyordu:

> Çok ihtiyaç duyduğumuz bir şeyi satın almak için, daha az ihtiyaç duyduğumuz bir şeyi ihraç etmemiz gerekecek. Her lokomotif, her saban için kelimenin tam anlamıyla ulusal ekonomimizden koparılmış parçaları kullanmak zorunda kalacağız.[315]

Sovnarkom'un 1920 sonbaharında, 1918 ilkbaharında tartışma konusu olmuş bir tasarıya —imtiyazlar karşılığında yabancı sermayeye yeşil ışık yakma planına— geri dönmesine yol açan şey bu kaçınılmaz zorunluluğun ortaya çıkışıydı.[316] Ancak kısa zamanda ya da derhal başarı sağlayamayacak bu ilham, o sırada artık neredeyse iflas etmiş savaş komünizmi görüşüne değil yaklaşan NEP dönemine aitti.

e) *Maliye*

1918 yazında savaş komünizmi rejimi başladığında Bolşevik mali planının ilk hızı kesilmişti. Planın ana hedefi olan bankaların kamulaştırılması için gerekli yasa tam zamanında çıkarılmış ve büyük ölçüde uygulanmıştı. İkinci hedef olan önceki Rus hükümetlerinin borçlarının reddedilmesi de gerçekleşmişti. Sosyalist teoriye göre bankaların kamulaştırılmasının sanayinin denetimini ve finansmanını kendiliğinden sağlayacak bir araç olacağı

313. Sovyet Rusya ile Batı Avrupa arasındaki ticari ilişkilerin yeniden kurulması aşamaları 3. ciltte incelenecektir.

314. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 53. madde 235.

315. *Ekonomiçeskaya Jizn'*, 3 Eylül 1920.

316. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 91. madde 481; imtiyazlara dönüşü yaratan şartları 3. ciltte inceleyeceğiz.

umudu, aslında gerçekleşmedi. Dış borçların reddedilmesi de kamu giderlerinin finansmanı sorununu çözemedi; aksine, gelir sağlama yöntemlerinden birini, borç alma imkânını ortadan kaldırdı. Para basımı, cari kamu giderlerini karşılamak ve sanayiye kredi vermek için gerekli fonları sağlamanın tek geçerli kaynağı olarak kalıyordu. Sürekli bu yönteme başvurulması paranın değerinin hızla düşmesine ve sonunda, satıcıların ürünlerine karşılık, artık hemen hemen hiçbir değeri kalmamış banknotları kabul etmekten kaçınmalarına yol açtı; öyle ki para, normal ticaret ve mübadele sürecini kolaylaştırma işlevini yitirdi. Savaş komünizminin mali açıdan belirgin özelliği ekonomiden parayı fiilen kaldırmaktı. Bununla birlikte bu niyet, hiçbir anlamda bir öğretinin ya da bilinçli bir amacın ürünü değildi. Ağustos 1918'de Maliye Halk Komiserliği'ne, maliye konusundaki katı ve yavan tutumundan ötürü partinin aşırı sağ kanadında yer alan Gukovski'nin yerine, Ocak 1918'den beri Milli Banka Komiserliği görevini yürüten, daha esnek ve zeki biri olan Krestinski atandı. Krestinski, Brest-Litovsk konusunda Sol muhalefete katılmış ancak sonraki ekonomik tartışmalarda onlardan uzak durmuştu. Ne var ki bu değişikliğin yeni bir mali politikanın habercisi olarak tasarlandığı şüphelidir. Maliye Halk Komiserliği'ni yeni ve beklenmedik girişimlere zorlayan şey iç savaşın baskısıydı.

1918 sonbaharında geliri artırmak için başvurulan normal yöntemler tükenmişti. 30 Ekim 1918'de VTsIK farklı iki vergi ya da maliye politikası anlayışı arasında bir uzlaşmadan ziyade, umutsuz bir durumdan kurtulmak için akla gelebilecek her çareye başvurmak gibi karmaşık ve günübirlik bir girişimi temsil eden iki kararname yayımladı. Birinci kararname bir "olağanüstü devrim vergisi" öngörüyordu: Toplam on milyar ruble tutarında bir meblağ getireceği umulan dolaysız bir vergi türüydü bu. İkinci kararname ise ilke olarak bütün çiftçilerden üretimlerinin ailelerinin ihtiyaçlarını aşan bir miktarının tahsil edilmesi şeklinde "ayni bir vergi" getiriyordu.[317] Birincisi, kamu giderlerini dolaysız nakdi vergiyle karşılamak için Sovyet rejiminin ilk döneminde yapılmış son ciddi girişimdi; ikincisi, savaş komünizmi döneminde paradan vazgeçişin doğal sonucu olan ilk ayni vergi denemesiydi. Krestinski bu ikisi arasındaki zıtlığa bu anlamda işaret ediyor-

317. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 80, madde 841; No. 82, madde 864. Lenin üç ay önce ayni bir vergi önermişti (*Soçineniya*, c. XXX, s. 392); öneri sahibinin kendisi olduğunu iddia eden Larin'e göre ise bu ayni vergi Sovnarkom tarafından kabul edilmiş, ancak VTsIK tarafından reddedilmişti (*Narodnoe Kozyaistvo*, No. 11, 1918, s. 21).

318. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 20.

du: "Olağanüstü vergi bizim geçmişle bağımız, ayni vergi ise gelecekle bağımız."[318]

Olağanüstü devrim vergisi Sovyetler'in elinde kalmış olan tüm iller tarafından, bizzat kararnamede saptanmış oranlar içinde desteklenecekti. Bu, yabancılar ya da Beyazlar tarafından işgal edilen Ukrayna, Güneydoğu Rusya, Asya illeri ve kuzeyde Arhangelsk bölgesinin dışlandığı anlamına geliyordu. Moskova ve Petrograd kentleriyle bunlara bağlı illerin on milyar ruble tutan toplam verginin yarısını ödeyecekleri bekleniyordu. Diğerleri ise nüfuslarına ve kaynaklarına göre daha az vergi ödeyeceklerdi; içlerinde en yoksulu olan Olonets'in sadece 15 milyon ruble ödemesi gerekiyordu. Bu kapsamlı miktarlar içinde, bölgelerin ve son olarak bireylerin vergilendirilmesi il yürütme komitelerinin takdirine kalmıştı. Hiçbir mülkü olmayanlar ve ayda 1500 rubleden fazla kazanmayanlar vergiden bağışık tutulmuştu; kamulaştırılmış ya da belediye yönetimine tabi kılınmış işletmeler de vergi ödemeyeceklerdi. Ayrı bir madde yoksul kentlilerle yoksul köylülerin vergilendirilmeyeceklerini, "orta tabakaların" az miktarda vergi ödeyeceklerini ve verginin bütün ağırlığıyla "zengin kentlilerle zengin köylülerin üzerine çökeceğini" bildiriyordu.

Olağanüstü verginin ödenmesi için saptanan ilk tarih 15 Kasım 1918'di. Ancak bütün bir kış boyunca Narkomfin'e soruşturmalar, şikâyetler yağdı ve genelgelerle ya da genelge-telgraflarla il makamlarına cevaplar verildi. Bir yığın şey yerel yönetimlerin yetkisine ve kararına bırakıldığından yorum farklarının ortaya çıkması kaçınılmazdı; şikâyetlerin büyük bir kısmı, kararnamede vaat edilen vergi bağışıklıklarının uygulanmamasından kaynaklanıyordu. 15 Ocak 1919 tarihli uzun bir genelge verginin mali amacının yanı sıra bir de sınıfsal amaç içerdiğini söylüyordu:

> Vergi mali açıdan parlak bir başarı sağlasa bile, kimi hatalı uygulamalardan ötürü verginin yarattığı hoşnutsuzluk yoksullarla kırsal kesimdeki ve kentlerdeki *kulaklar* arasında bir yakınlaşmaya yol açıyorsa bunu bir başarısızlık olarak kabul etmemiz gerekecektir.[319]

Bu iki hedefi birbiriyle bağdaştırmanın ve hatta vergi tahsil etmenin son derece güç olduğu ortaya çıktı. Nisan 1919'da orta köylülere ilişkin olarak duyulan büyük kaygıyı dile getirerek başlayan (çünkü politikanın açıkça onlardan yana çark ettiği andı bu[320]) kararname, vergilerini ödememiş kü-

319. Bu genelgeler *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 151-62.

320. Bkz. s. 151-2.

çük vergi yükümlülerinin tümünü vergiden bağışık tutuyor, orta halli yükümlülerin vergisini azaltıyor, ama buna karşılık "en büyük vergi yükümlülerinin genel indirimden yararlanmayacaklarını" bir kez daha belirtiyordu.[321] Vergi toplama yöntemleri de sonuçları da ilden ile büyük farklılıklar gösteriyordu. Toplam vergi tutarının yarısını ödemekle yükümlü Moskova ve Petrograd'a bağlı illerde hasılat çok düşüktü. Birkaç il ödemekle yükümlü oldukları verginin yüzde ellisini, birçok il yüzde yirmi beşini ödedi. Fakat Mayıs 1919'da toplam hasılat vergi matrahının yüzde onunun altındaydı, topu topu bir milyar ruble tutuyordu.[322] Bu tarihten sonra daha fazlasının tahsil edilmiş olması ihtimali çok azdır. Şüphesiz, hasılat o dönemdeki diğer dolaysız vergi hasılatından daha az değildi. Ancak Milyutin'in uygulamadan şu sonucu çıkarması da kaçınılmazdı:

> Şahsen dolaysız vergilerden hiçbir umudum yok. Denemelerimiz önemsiz sonuçlar verdi. Bu vergilere gelecekte şüphesiz devam edilecektir, fakat buna umut bağlamamak gerekir. Sağladıkları önemsiz sonuçların yanı sıra büyük bir hoşnutsuzluk yaratıyorlar ve tahsil edilmeleri için karmaşık bir aygıt gerektiriyorlar.[323]

Sovyet Hükümeti'ni alternatif çareler aramaya, teoriye aşırı bağlılıktan çok, dolaysız nakdi vergideki bu açık başarısızlık yöneltmiş oldu.

Öte yandan, ilk ayni vergi denemesinin büyük ölçekli dolaysız nakdi vergi girişiminden çok daha kısır bir sonuç verdiği ortaya çıktı. Ayni vergiyi öngören Ekim 1918 kararnamesi, tıpkı olağanüstü devrim vergisi gibi, tedbirin mali niteliği üzerinde olduğu kadar sınıf niteliği üzerinde de duruyordu. Ekonomisi darmadağın olmuş savaş halindeki bir devletin tarım ürünlerine duyduğu büyük gereksinim vergiyi haklı kılıyordu. Ama ikinci hedef, "vergiyi hâkim sınıfların üzerine yıkarak yoksulları bu yükten tamamen kurtarmaktı; bu hedef ülkedeki orta köylülerin sadece az bir vergi ödemesi ve devletin tahsil ettiği vergilerin büyük kısmını, *kulaklar*'la zenginlerin ödemesi şeklinde gerçekleşmeliydi".[324] Verginin merkezi yönetimini Narkomfin üstlendiği halde (bu onun mali sorumluluğunun tek belirtisiydi), vergi tahsili yerel yürütme komitelerine ve tarım bölgeleriyle köylerde

321. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, sayı 12, madde 121.

322. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 21-3, 33-5; abartılı olduğu düşünülen bir başka tahmine göre vergi tahsilinden 1919 ortasında vazgeçildiğinde 1,5 milyar ruble sağlanmıştı (G. Y. Sokolnikov, vd., *Soviet Policy in Public Finance* [Stanford, 1931], s. 115).

323. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 50.

324. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 82, madde 864.

bu amaçla atanmış ve çoğunluğu yoksul köylülerden oluşan komisyonlara havale edilmişti.[325] Ancak bu hükümlere ve vergi miktarlarını sahip olunan toprağın yüzölçümüne, verginin uygulandığı ile ve mal sahibinin aile fertlerinin sayısına göre saptayan ayrıntılı çizelgelere rağmen vergi tahsilatı tam bir başarısızlığa uğradı ve Lenin daha sonra bunun, o dönemin "asla uygulanmamış" kararnamelerinden biri olduğunu söyledi.[326] O dönemde tasarlanmış haliyle ayni verginin özelliği, üretime göre değil varsayılan ihtiyaçlara göre saptanmış olmasıydı. Hesaplanan tek şey "vergi yükümlüsü"nün ve ailesinin ihtiyaçlarıydı; bunun dışında her şeye el konmuştu. Bu yüzden, vergi zoralımdan ayırt edilemez oldu. Bu umutsuz çare, 1919-20 yılları boyunca Sovyet Hükümeti'nin Kızıl Ordu ve RSFSC kentlerinin halkları için gerekli malları elde etmesini sağlayan tek araç değilse bile başlıcasıydı. Bu şartlarda, savaş komünizmi döneminde devlet bütçeleri işe yaramaz bir formaliteden başka bir şey olamazdı. 1918'in ikinci yarısı için, tıpkı birinci yarısında olduğu gibi bir bütçe[327] saptanmış ve aynı dönemin sonuna doğru resmen kabul edilmişti.[328] 1919'un ilk yarısı için düzenlenen bir bütçe 30 Nisan 1919'da Sovnarkom tarafından kabul edildi.[329] Sonradan, geçmiş yıllar için âdet yerini bulsun diye hazırlanmış bütçelerin geriye dönük olmak üzere onaylandığı 1921 yılına, yani NEP başlayıncaya kadar Narkomfin'e hiçbir bütçe tasarısının sunulmadığı anlaşılıyor. 1919 ve 1920 yılları boyunca paranın sürekli değer yitirmesi ve paraya duyulan güvensizlik her türlü bütçeyi anlamsız hale sokuyordu.[330]

İç savaş, Sovyetler'in vergi hakları konusunda, Narkomfin'le yerel Sovyetler arasındaki bitmemiş mücadeleyi körükledi. Anayasa vergilerin nihai denetiminin merkezi otoriteye ait olduğunu kabul etmekle birlikte, vergilendirme yetkilerini öncelik hakkını kullanmakta ayak direyen yerel Sovyetler'e bırakmıştı. 1918 yılı boyunca esas itibariyle özel vergiler ve katkılar şeklinde uygulanan yerel vergi, ülkenin büyük bir kısmında merkezi hü-

325. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 169.

326. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 217.

327. Bkz. s. 137, not 345.

328. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam, 1917-1919* (1919), s. 291; rakamlar giderlerin 29 milyar ruble, gelirlerin 12.7 milyar ruble olduğunu gösteriyor (G. Sokolnikov, vd., *Soviet Policy in Public Finance* [Stanford, 1931], s. 126).

329. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 23, madde 272.

330. *Na Novik Putyak* (1923), c. II, s. 1-49'da Narkomfin'de görevli bir memurun bu yıllardaki bütçelere ilişkin makalesi kabul edilen rakamları içeriyor, ancak bu rakamlardan elle tutulur bir sonuca varıldığı görülmüyor.

kümetin aldığı vergilerden daha ağır ve daha etkili oldu. Ekim 1918'de olağanüstü devrim vergisine karar verildiğinde, Sovnarkom, ilçe, kent, il Sovyetleri'ni kendi hesaplarına benzeri vergiler tahsil etmekle yetkili kılan bir başka kararname yayımladı; 3 Aralık 1918'de genel ve ayrıntılı bir kararname farklı Sovyetler'in vergi konusundaki yetkilerini bir esasa bağlıyordu.[331] Ancak 1919 boyunca denge kesinlikle yerel girişimin aleyhine bozuldu. 3 Aralık 1918 kararnamesi yerel Sovyetler'in gelir kaynaklarını tanımlarken, gerçekte bunları sınırlandırmıştı; öte yandan, yerel ihtiyaçların kısmen yerel vergilerle kısmen de devlet yardımlarıyla karşılanacağını hükme bağlamıştı. Tüm vergi tahsilatına ket vuran paranın değerinin düşmesi ve sanayide en verimli kaynakları kurutan kamulaştırmayla (kamulaştırılmış işletmeler her türlü vergiden bağışıktı) birlikte yerel Sovyetler'in gelirleri hızla azaldı ve merkezi yönetime bağımlılıkları arttı.[332] Mayıs 1919 maliye seksiyon başkanları kongresi, vergi konusunda yerel özerklik ilkesine karşı cepheden hücum etti; kongre 3 Aralık 1918 kararnamesinin yürürlükten kaldırılmasını isteyen ve Narkomfin'in bir sonraki Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne anayasanın bütçe bölümüne ilişkin bir değişiklik önergesi sunmak niyetinde olduğunu bildiren bir kararı kabul etti. Bu arada bir başka karar, "tek bir devlet bütçesi"nin genel ilkelerini ortaya koyuyordu:

> Devlet gelirleri de yerel gelirler de tek bir devlet hazinesine yatırılır; aynı şekilde, ihtiyaçları karşılamak için gerekli kamu giderleri de, yerel giderler de tek bir devlet hazinesinden karşılanır.
>
> Hem gelirler hem de giderler hakkında mali açıdan tüm değerlendirmeler genel bütçe kurallarına göre yapılır.[333]

Bir sonraki Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi ancak altı ay sonra, Aralık 1919'da toplandı ve anayasadaki değişiklik resmen tartışmaya sunulmadı. Ancak Eylül 1919 tarihli bir kararname, yerel Sovyetler'den gelecek bütün mali yardım taleplerinin kendisine sunulacağı ve Narkomfin'in belirleyici bir oya sahip olacağı bölümlerarası bir komite kurdu;[334] vergi ve maliye

331. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 81, madde 846; No. 93, madde 931. Narkomfin bu iki kararnameye de karşı çıktı. Daha sonra Krestinski, "bu kararnamelerin geçmişten kaynaklandığını, Maliye Komiserliği'ne gelişinden önceki şiddetli tartışmaların bir sonucu olduğunu" bildirdi (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* [1919], s. 18).

332. O dönemdeki yerel bütçeler hakkında istatistik yayımlanmadığı anlaşılıyor; Smolensk ilinde buna şahsen tanık olan bir yazarın anlattıkları G. Y. Sokolnikov, vd., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 133-7'de yer alıyor.

333. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 130-1.

334. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 59, madde 558.

yetkilerinin merkezileşmesi belki de asıl o anda gerçekleşti. Durum ancak 18 Temmuz 1920'de VTsIK'nın bir kararnamesiyle düzenlendi:

> Bütçenin devlet bütçesi ve yerel bütçe diye ayrılmasına son verilmiştir; gelecekte yerel giderler ve gelirler genel devlet bütçesine dahil edilecektir. ...
> Narkomfin'e amaçları kesinlikle belirlenmiş ve özgül yerel ihtiyaçları karşılamak için tahsil edilmiş bir vergi sistemi kurması için talimat verilmiştir.[335]

Ne var ki o dönemde nakdi vergi hemen hemen yürürlükten kalkmıştı ve bu talimatı yerine getirmek için hiçbir şey yapılmadı. Topyekûn merkezileşme adına şeklen kazanılmış bir zaferin yanında bütçe sisteminin tümünde bir bozulma meydana geliyordu. Ancak NEP uygulamasından ve istikrarlı bir paranın yerleşmesinden sonradır ki RSFSC anayasasında öngörülene uygun yerel bir vergi sistemi oluştu.

Sanayinin finansmanı sorunu devlet bütçesinden kamu giderlerini karşılama sorunundan daha az vahim değildi. 1919 parti programı, mülkiyetin kamulaştırılmasıyla birlikte dolaysız vergi kaynakları ortadan kalktıkça "devlet giderlerini karşılamanın, çeşitli devlet tekellerinin gelirinin", ya da başka bir deyişle kamulaştırılmış sanayilerin kârlarının, "bir kısmının zorunlu olarak derhal devlet gelirine dönüştürülmesine bağlı olduğunu" bildirirken, parti içinde ortaya çıkmış güncel görüşleri yansıtıyordu.[336] Fakat devrimin ilk yılında bu henüz uzak bir idealdi ve savaşın yıprattığı kamulaştırılmış sanayiler hem yatırım için hem güncel işler için kredi sıkıntısı çekiyorlardı. 1917-18 kışı boyunca bankalar kamulaştırılınca ve Vesenka, kamulaştırılmış olsun olmasın, başlıca sanayiler üzerinde denetim kurunca bu kredilerin nereden bulunabileceği sorusu ortaya atıldı. Şubat 1919 tarihli bir kararname, sınai işletmelerin kredi taleplerini incelemek üzere VTsIK'nın, Vesenka'nın, işçi sendikaları merkez konseyinin ve çeşitli Halk Komiserlikleri'nin temsil edildiği bir Milli Banka merkez komitesi kurdu.[337] Benzeri komiteler Milli Banka'nın yerel şubelerine bağlanmıştı. Ancak baştan ortak bir hareket hattı saptanmadı ve öyle görünüyor ki krediler dikkatli bir incelemeden geçirilmeksizin ve Vesenka'nın politikası göz önünde tutulmaksızın verilmişti.[338] Mülkleri Vesenka tarafından kamulaş-

335. G. Y. Sokolnikov, vd., *Soviet Policy in Public Finance* (Stanford, 1931), s. 137.
336. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 294.
337. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 24, madde 332.
338. Milli Banka ve şubeleri, Mart 1918'den önce "özel işletmecilere birkaç yüz milyar ruble avans vermişti" (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* [1919], s. 75).

tırılmak üzere olan mülk sahiplerinin kamulaştırmanın arifesinde bunları Milli Banka'nın bir şubesine ipotek etmeyi başardıkları durumlardan söz edilmektedir.[339] Bu rizikolu usullerin bir düzene sokulması ve sistemleştirilmesi gerektiği açıkça görülüyordu. 1919 ilkbaharında Gukovski'nin ve Sağ çevrelerin desteğiyle hazırlanan ilk somut plan, sanayinin başlıca kollarını finanse etmek için hisselerin yarısının devlete, yarısının da o sanayi kolundaki özel yatırımcılara ait olacağı özel bankaların —tahıl bankası, metal bankası, tekstil bankası, vb.— kurulmasına ilişkindi. Meşçerski ve diğerleriyle görüşülen karma şirket projelerinin bir karşılığı olan ve özel bankaları özerkliklerine yeniden kavuşturmayı amaçlayan[340] planın doğal uzantısı olan bu tasarıya, 4 Nisan 1918 tarihli muhtırasında "bankaların bir başka kisve altında kamulaştırma dışı bırakılmasıdır bu," diyen Sol muhalefet tarafından karşı çıkıldı.[341] Meşçerski planının yenilgisi bu planın da terk edilmesine yol açtı. Fakat bankaların bağımsızlığının böylece ortadan kaldırılması ve hazine dışında diğer bütün kredi kaynaklarının kurumasıyla birlikte meydan boş kaldı ve Rus sanayinin finansmanı Vesenka'nın eline geçti. Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi arifesinde yayımlanan bir kararname gereğince kamulaştırılmış sanayilere krediler Vesenka'nın kararları temelinde hazine tarafından verilecekti: Kredi talepleriyle ilgili denetlemenin ve incelemelerin sorumluluğunu *glavklar*'la benzeri örgütler ya da bölge Sovnarhozları üstleniyordu.[342] "Bankaların yaygınlaşması"na ilişkin Gukovski planını kongrede şiddetle eleştiren Sokolnikov, 1918'de sanayinin finansmanı için Vesenka'nın emrine iki buçuk ya da üç milyar ruble tutarında bir fon verilmesini önerdi.[343] Bu öneri destek görmedi ve Vesenka hazine ile olan ilişkilerinde günübirlik yaşamaya devam etti. Fakat uygulamada, hareket serbestliğinin hiçbir şekilde sınırlandırılmadığı görülüyordu ve 1918'in ikinci yarısında, kararnamelerin elverdiği ölçüde Vesenka Rus sanayisinin mutlak denetleyicisi oldu. Kasım 1918 ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi, Milli Banka'nın "Vesenka'nın ve ona bağlı organların kararları uyarınca ödemeleri gerçekleştiren ve muhasebeye bakan teknik bir kuruluşa dönüştürülmesini"[344] istedi. Sınai işletmelerin bilançoları, kâr ve zarar hesapları

339. A. Potyaev, *Finansovaya Politika Sovetskogo Pravitel'stva* (1919), s. 31.
340. Bkz. s. 86-7 ve s. 130-1.
341. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 568; 4 Nisan 1918 tarihli muhtıra için bkz. s. 94.
342. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 36, madde 477.
343. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 121-7.

Vesenka'ya sunuluyor, siyasal kararlar buna göre alınıyor, devlet bütçesine yalnızca bakiyeler aktarılıyordu.

Bu arada, 1918 sonunda sanayinin finansmanı üzerinde Vesenka'nın uyguladığı özel denetim sürekli eleştiri konusu oldu. Lenin'in de dahil olduğu sosyalist yazarlar, sosyalist bir ekonominin saymanlığından sorumlu olacak bir merkez bankası öngörmüşlerdi. Ne var ki Milli Banka bu görevi yönetim ve saymanlık rollerini bağdaştırmaya kalkışan Vesenka'ya bırakmıştı. Bu iki görevi bir arada yönetmenin kaçınılmaz sakıncaları vardı. Vesenka'nın tek amacı, hangi yöntemle ve ne pahasına olursa olsun üretimi artırmaktı. İç savaş krizinde savunulabilirdi bu. Ancak her şeyin acilen yapılmasının gerektiği bir döneme bağlı yetersizlikler ve yeni bürokrasinin tecrübesizliği Vesenka'yı, Narkomfin'in ve Milli Banka'nın kıskanç ve görece uzman maliyecileri için kolay bir hedef haline getiriyordu. Vesenka'nın hesaplarında yatırım kredileriyle —yani işletme sermayesiyle— gelir arasında ayrım yapılmadığı ortaya çıktı.[345] Kârlar yeniden sanayiye yatırılmış ve genellikle bütçede sadece zararlar gösterilmişti. 1919'un başlarından itibaren Vesenka ile Narkomfin arasında görüşmeler başladı ve Sovnarkom'un 4 Mart 1919 tarihli kararnamesinde ikisi arasında bir uzlaşma sağlandığı kaydedildi. Sanayinin finansmanında Vesenka'nın yetkisinin bölünmezliğini tanıyan Mayıs 1918 tarihli kararname iptal edildi. Devlet işletmelerine kredi açılması konusunda Vesenka ve organları tarafından verilen bütün kararlar "Maliye ve Devlet Denetimi Komiserlikleri'nin katılımıyla ortaklaşa alınacak"; üzerinde uzlaşma sağlanamayan anlaşmazlıklar Sovnarkom'a havale edilecekti. Bütün krediler, tüm hesapların ve tüm giderlerin incelenmek üzere sunulacağı Milli Banka aracılığıyla verilecekti.[346] Bir başka değişiklik Narkomfin'in yetkisini artırırken Vesenka'nın yetkisini tekrar sınırlandırıyordu. 1919'un ilk yarısı için hazırlanmış bütçede, kamulaştırılmış sanayilerle bunları denetleyen *glavklar*'ın, merkezlerin ve Nar-

344. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 397. Milli Banka kongrede ağır eleştirilerle karşılandı; bir delegeye göre "eski görevlilerle çalıştığı için, henüz yürürlükten kaldırılmamış olduğu anlaşılan yöntemleri körü körüne uygulamaktaydı" (*A.g.e.*, s. 272).

345. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 26-7; Vesenka'nın 2 Kasım 1918 tarihli kararnamesi bunu gidermek için yapılmış bir girişimdi (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 96, madde 960).

346. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 10-11, madde 107; Vesenka ile Narkomfin arasındaki "anlaşma"dan *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 79'da söz edilmektedir.

komprod'un tüm gelirlerinin Narkomfin hesabına yatırılması ve devlet bütçesinin gelir kısmında gösterilmesi öngörülmüştü. [347]

Bu düzenlemeler Vesenka'yı sanayinin finansmanı üzerindeki özel yetkisinden yoksun kılıyor ve son sözü Narkomfin'e bırakıyordu. Hiç şüphesiz maliye ile teknik yönetimi birbirinden ayırma, ilke olarak sanayinin daha etkili bir biçimde örgütlenmesi yönünde ileri bir adımdı. Fakat bu değişikliklerin tecrübeyle doğrulanmayan bir başka yanı da vardı. Sanayinin finansmanından doğrudan doğruya Narkomfin'in sorumlu kılınması ve sanayi bilançosundaki bazı maddelerin devlet bütçesindeki maddelerle bütünleşmesi, sanayinin finansmanının ticari kredi ilkelerine göre değil bütçe ilkelerine göre yönetildiği anlamına geliyordu. Böyle bir sistem içinde bankacılığın kendi başına bir yeri yoktu; bu durumun doğal sonucu Milli Banka'nın Ocak 1920'de lağvedilmesi oldu. Sovnarkom'un yayımladığı kararname atılan adımın sebeplerini hayli ayrıntılı açıklıyordu:

> Sanayinin kamulaştırılması ... tüm devlet sanayi ve ticaret bütçelerinin genel bir sisteme tabi kılınmasıyla, Milli Banka'nın (Devlet Bankası'nın) kelimenin önceki anlamıyla devlet kredi kurumu olarak kullanılmasına son verdi.
>
> Banka kredi sistemi, özel küçük sınai işletmeler ve tasarruflarını devlet tasarruf bankalarına yatırmış vatandaşların kişisel ihtiyaçlarını karşılamak üzere geçerliliğini her ne kadar koruyor ise de, bu işlemler milli ekonomik hayatta önemlerini git gide yitirmeleri bakımından artık özel banka kurumlarının varlığını gerektirmiyor. Şimdi bu tali işlevler Narkomfin'in merkez ve yerel kuruluşları tarafından mükemmel bir şekilde yerine getirilebilmektedir.[348]

Böylece, savaş komünizminin merkeziyetçi eğilimlerinden yararlanan Narkomfin sadece üstün bir mali otorite olmakla kalmadı, ama aynı zamanda, yerel yönetimin ve bankacılık sisteminin zararına, gerçek bir tekel olmayı da başardı. Her iki alandaki bu yoğunlaşma süreci NEP döneminde yeniden gözden geçirilip düzenlenecekti.

Narkomfin'in, 1919'un başlarında yerel kamu maliyesi ve sanayinin finansmanı üzerinde otoritesini kurmakta gösterdiği başarılar, milli ekonomide sağduyuya dayanan bir düzen kurulması yolunda önemli bir adım olarak görünmektedir. Ancak bu başarılar, kısmen siyasi ve ekonomik düzen böylesine merkezileşmiş bir denetimin ağırlığına dayanacak kadar ya-

347. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 23, madde 273.

348. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 4-5, madde 25. Tasarruf bankalarına Milli Banka'yla bütünleştikleri 10 Nisan 1919 tarihine kadar dokunulmadı (*Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 18, madde 200); Ocak 1920'de mevduatın tüm gerçek değerini yitirdiği varsayılabilir.

pılandırılmamış olduğu, kısmen de Narkomfin'in yararlandığı mali silahlar paranın baş döndürücü bir hızla değer yitirmesi sonucu kendi elinde patladığı için, Pirus zaferleriydi. 1919'dan itibaren rublenin değer yitirmesi Sovyet mali ve ekonomi politikasının bütün alanlarına hâkim oldu ve savaş komünizminin bütün hedeflerine nihai ve karakteristik şeklini verdi. Sovnarkom'un birdenbire yasallık kaygısına kapılarak karşılıksız banknot basımının 33.5 milyar rubleye kadar artırılmasını onaylayan bir kararname yayımlaması ancak 26 Ekim 1918'de gerçekleşti.[349] Böylece, Geçici Hükümet'in son kararnamesiyle 16.5 milyar ruble olarak saptanmış miktar resmen 50 milyarı bulmuş oldu. Bu konuda da Geçici Hükümet tarafından saptanmış emsal çok yakından izlenmişti. Kararname vaktiyle yapılmış olanı onaylamaktan başka bir şey yapmış olmuyordu; daha ilan edildiği anda bu yeni sınıra ulaşılmıştı ve sınır bir kez daha aşılmak üzereydi.

O andan itibaren, iç savaşın giderek büyüyen ihtiyaçları, banknot basımının artışında ve rublenin satın alma gücünü yitirmesinin bir yansıması olan hızlı fiyat yükselmelerinde kendini hissettirmeye başladı. Bizzat olgulardaki kesin bir değişiklikten çok, olguların psikolojik algılanmasından ibaret olan dönüm noktası 1919'un ilk aylarında gerçekleşti. Öyle görünüyor ki yeni paranın dolaşıma çıkması Bolşevik liderlerin iyimser düşüncelerinde bir an için belli belirsiz bir kurtuluş umudu yarattı.[350] O zamana kadar Sovyet Hükümeti, çarlık ve Geçici Hükümet tarafından kullanılanlara benzer banknotları hiç değiştirmeksizin basmaya devam etmişti. RSFSC banknotları ilk kez Şubat 1919'da, fakat "daha sadeleştirilmiş" bir, iki, üç rublelik birimler halinde dolaşıma çıkarıldı.[351] Ardından, 15 Mayıs 1919'da bütün birimler için Sovyet tipi yeni banknotları öngören ve aynı zamanda Milli Banka'ya "26 Ekim 1918 kararnamesiyle saptanmış düzeyin üstünde ve piyasadaki banknotlar için milli ekonominin gerçek taleplerinin sınırları içinde" banknot basma hakkı tanıyan bir kararname yayımlandı.[352] Uzun bir süre bu banknotlar, hem Rusya'da karaborsada hem de dış ülkelerle döviz işlemlerinde, çarlık banknotlarından daha düşük değerdeki Geçici Hü-

349. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 90, madde 913.

350. Mayıs 1919'da Krestinski, "Lenin'in ve (kendisinin) eski para yerine yeni bir para çıkarılmasına, zenginlerin ellerindeki paranın büyük bir kısmının iptaline ilişkin önerilerine" imada bulundu (*Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* [1919], s. 29). Bununla birlikte, Krestinski'nin "köklü bir para reformu"ndan hâlâ söz etmesine rağmen, o andan itibaren bu tür öneriler uygulanamaz olduğu için terk edildi (*A.g.e.*, s. 30).

351. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 10-11, madde 102.

352. *A.g.e.*, No. 16, madde 179.

kümet banknotlarının da altında bir değer üzerinden geçerli oldu. Bir Sovyet yetkilisine göre, çarlık Rusyası'nın 1 000 rublelik bir banknotu bir dönem 50 000-60 000 Sovyet rublesi değerindeydi.[353]

15 Mayıs kararnamesi sınırsız banknot basımına karşı son resmi engeli ortadan kaldırınca banknot dolaşımı 80 milyar rubleyi aştı. 1918'dekinin iki katı olan banknot miktarında 1919'da üç kat, 1920'de de beş kat artış meydana geldi. Para değerindeki bu çöküşün önlenemez bir felakete dönüştüğünü saklamak artık mümkün değildi ve bunun tüm etkileri ilk kez kendini hissettirmeye başladı. Rublenin altın ya da yabancı paralar karşısında hemen hemen hiçbir değeri kalmadı. Dış ticaret 1919'da fiilen durdu ve sonraki yıl yavaş yavaş canlanmaya başladığında, dış ticaret tekelinin varlığı ödemelerin istikrarlı bir yabancı parayla yapılmasını zorunlu kılıyordu.[354] Ne var ki iç piyasada rublenin satın alma gücündeki düşüş feci bir hal almıştı. Enflasyon sürecinin ilk aşamasında fiyatlardaki yükselme para hacmindeki artıştan daha yavaştır, öyle ki dolaşımdaki toplam paranın satın alma gücü artar ve banknot basımı kamu giderlerinin finansmanında geçici fakat etkili bir araç olur. İkinci aşamada, halkın büyük çoğunluğu enflasyon olgusunun bilincine varıp paraya duyulan güven sarsılınca fiyatlar para hacmindeki artışa oranla çok daha hızlı yükselmeye başlar, öyle ki yeni para basımı fiyatlardaki bu hızlı yükselmeyi gemleyemez olur ve dolaşımdaki paranın satın alma gücü iyice azalır. Bu ikinci aşamaya daha Şubat 1917 Devrimi sırasında ulaşılmıştı. Şubat Devrimi ile Ekim Devrimi'ni ayıran sekiz ay boyunca banknot hacmi neredeyse iki kat artarken fiyatlar üç kat arttı. Sovyet Hükümeti iktidara geldiğinde, fiyatların para hacmine oranla daha hızlı yükseldiği bu ikinci aşamada enflasyon kat be kat artmıştı. Devrim'in ilk yıllarındaki düşme oranı, belirtilen tarihlerde dolaşımdaki toplam paranın satın alma gücüne ilişkin ve 1914 fiyatları esas alınarak resmi hayat pahalılığı endeksine göre hesaplanmış bir değerlendirmede ortaya konmuştur:

1 Kasım 1917	2 200	milyon ruble
1 Temmuz 1918	488	" "

353. Z. S. Katzenellenbaum, *Russian Currency and Banking, 1914-1924* (1925), s. 80-1.

354. Zaman zaman büyük değişiklikler gösteren rublenin mübadele değeri üzerinde Moskova'da ve yabancı borsalarda spekülasyon devam etti; 8 Ekim 1918 tarihli bir kararname (*Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 72, madde 781) Sovyet vatandaşlarının ya da işletmelerinin döviz bulundurmalarını ve Narkomfin'in özel izni olmaksızın, ne şekilde olursa olsun dış ülkelere ya da işgal altındaki bölgelere para transfer etmelerini yasakladı.

1 Temmuz 1919	152	"	"
1 Temmuz 1920	62	"	"
1 Temmuz 1921	29	"	"

Bir başka değerlendirme aynı süreci farklı bir şekilde ortaya koyuyordu. 1918-19'da 523 milyon altın rubleye yükselen devlet geliri, 1919-20'de 390 milyona, 1920-21'de 186 milyona düştü.[356] 1919 ortasında rublenin hızla artan hacminin meta olarak değeri nerdeyse sıfıra yaklaşıyordu. Yine de alışkanlığın etkisi ve itibari bir mübadele aracına duyulan kaçınılmaz gereksinim, gerçekte değerini yitirmiş bu rubleyi üç yıl daha yaşattı. Darphane durmadan çalışıyordu. 1919 sonunda "paraya talep o kadar büyüktü ki, adi kâğıda basılmış, üzerinde yetkili birinin, kurumun ya da herhangi bir komite başkanının damgası bulunan fabrika bonoları" para yerine geçmeye başladı.[357] 1920'de banknot basımı Moskova, Penza, Perm ve Rostov'da 10 000'i aşkın kişinin çalıştığı dört farklı işletmeye bırakılmıştı.[358]

Rublenin çöküşünün fiili sonuçları giderek arttı. Resmi fiyatlar para değerinin düşüşüne ayak uyduracak kadar hızlı yükselmediği için, sabit fiyatlarla serbest piyasa fiyatları arasındaki uçurum akıl almaz boyutlara ulaştı ve ekonominin resmi fiyatların hâlâ egemen olduğu sektörlerinde, artık hiçbir anlamı kalmamış parasal işlemleri tamamlayacak ve onların yerini alacak değişik trampa usulleri ve ayni ödeme biçimleri çıktı ortaya. Böylece, kamulaştırılmış fabrikalara resmi fiyatlar üzerinden hammadde teslim etmek zorunda olan tüccarlara, karşılık olarak fabrikanın ürünleriyle ayni ödeme yapılıyordu.[359] İşçilere kısmen çalıştıkları fabrikaların (ya da anlaşmalı bir başka fabrikanın) ürünleriyle ödeme yapılıyordu, öyle ki hemen hiç değeri kalmamış para yerine ya kendi kullanımları için ya da takas etmek üzere çeşitli ürünler alıyorlardı.[360] Para değerindeki düşüş, sanki sos-

355. L. N. Yurovski, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 27.

356. *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopedia*, c. XII (1928), s. 374, "Voennyi Kommunizm" maddesi. Aynı kaynağa göre, aynı üç dönem boyunca tahıl zoralımı sırasıyla 121, 223 ve 480 milyon altın-ruble olarak hesaplanmıştır. Para enflasyonu tarım ürünleri sağlama aracı olarak etkisini yitirdikçe, doğrudan doğruya zoralıma başvurmak gerekmiştir.

357. *Dva Goda Diktaturi Proletariata, 1917-1919* (tarihsiz), s. 56.

358. *Finansovaya Politika za Period s Dekabrya 1920 g. po Dekabr' 1921 g.: Otçet kIX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 140.

359. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 197, 1920 başında geçerli olan bazı oranlardan söz ediyor: bir kilo işlenmemiş yağa bir kilo sabun, 5.92 metre keten bezine 100 kg keten tohumu, 100 kilo patatese 2.5 kilo nişasta.

360. Bkz. s. 221-2. Sistem öylesine düzene sokulmuştu ki önce Narkomprod, sonra da Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi'nin bir seksiyonu tarafından bu amaçla ruhsat verildi. (*Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 84, madde 415).

yalizmin ruhuna özellikle uygunmuş gibi görünen doğal bir ekonomiye dönüşün diğer örneklerini oluşturdu. Sabit fiyatlarla serbest piyasa fiyatları arasındaki fark boyuna arttığından, karneye tabi malların sabit fiyatlar üzerinden dağıtımı gitgide bedava dağıtıma yaklaşıyordu. Bu noktadan itibaren bütün temel mallar ve hizmetlerin parasız sağlanması için küçük bir mesafe kalmıştı geriye, ve bu mesafe de 1920'de yavaş yavaş aşıldı. Mayıs 1919'dan beri, on dört yaşından küçük çocuklara yiyecek maddeleri bedava veriliyordu.[361] Ocak 1920'de, ilk önce Moskova ve Petrograd işçi ve memurlarına parasız "yemekhaneler" açılmasına karar verildi.[362] 11 Ekim 1920'de Sovnarkom'un bir kararnamesi Maliye Komiserliği'ne, posta-telgraf-telefon, su, kanalizasyon, aydınlatma, kamu konutları gibi genel hizmetler için Sovyet kurumları ya da onların işçi ve memurları tarafından yapılan ödemelere son vermek amacıyla yönetmelikler hazırlamasını emretti.[363] 4 Aralık 1920'de karneyle verilen tüm yiyecek maddeleri için, 23 Aralık 1920'de ise devlet kurumlarıyla işletmelerine ve buralarda çalışan işçilerle memurlara sağlanan yakıt için nakdi ödemeye son verildi. 27 Ocak 1921'de "kamulaştırılmış evler ve belediye evleri için" kira ödeme yükümlülüğü kaldırıldı.[364] Nakdi vergi tahsilinin bir anlamı kalmadı. Damga ve gümrük resmi Ekim 1920'de terk edildi.[365] 3 Şubat 1921'de VTsIK'nın önünde tüm nakdi vergilerin kaldırılmasını öngören bir kararname tasarısı duruyordu; NEP'in devreye girmesi atılacak bu mantıki adımı tam zamanında önledi.[366]

Para değerindeki çöküş ilk Bolşevik planın bir parçası olmak şöyle dursun, sorumlu her Sovyet lideri tarafından başlangıcından itibaren önlenmesi için mümkün olan her türlü tedbirin alınmasını gerektiren gerçek bir felaket olarak kabul edilmişti. Ancak uygulamada bir çare bulmanın mümkün

361. *Sobranie Uzakonenii, 1919*, No. 20, madde 238.

362. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 4-5, madde 21.

363. *A.g.e.*, No. 85, madde 422; bu kararnameden Komintern, Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi, Çentrosoyuz gibi kurumlarla Kızıl Ordu mensupları, savaş malülleri ve aileleri ve Sosyal Sigortalar Halk Komiserliği'nden yardım alanların tümü yararlanıyordu. Kararnamenin amacı sadece bütün nakdi ödeme şekillerini değil, bu hizmetler için her türlü parasal hesaplamayı da ortadan kaldırmaktı.

364. *A.g.e.*, No. 93, madde 505; No. 100, madde 539; *Sobranie Uzakonenii 1921*, No. 6, madde 47.

365. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 84, madde 413.

366. *Pyat' Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 393.

olmadığı anlaşılınca ve savaş komünizminin son dönemlerinde para Sovyet ekonomisinde etkin bir unsur olmaktan çıkınca, kaçınılmaz hale gelmiş olan şey bir erdemmiş gibi gösterildi ve paranın bilinçli bir siyaset güdülerek ortadan kaldırıldığı görüşü yayıldı. Bu görüş iki farklı sava dayanıyordu. Birinci sav, darphaneyi "burjuva sisteminin artçısını yaylım ateşine tutan ve bu rejimin para yasalarını rejimin kendisini yıkmak için kullanan Maliye Halk Komiserliği'nin mitralyözü" olarak tanımlayan Preobrajenski'nin ünlü deyişinde özetlenmişti.[367] Sınırsız kâğıt para basımının, devlet yararına burjuvaziyi sermayesinden yoksun bırakma yöntemi olduğu gerçekti. Fakat bu sakat bir yöntemdi ve bu durumda ortaya çıkan sonuç önceden tasarlanmamıştı. Enflasyonun küçük fakat nüfuzlu bir sanayici grubun yararına hizmet ettiği ve dış yükümlülüklerin yerine getirilmemesi için umulmadık bir mazeret sağladığı 1919 sonrası Almanyası'ndaki durumla benzer hiçbir yanı yoktu. Rublenin değer kaybının burjuva para sistemini tahrip ederek burjuvaziyi çökertmek için Sovyet Hükümeti'nce körüklendiğini ya da hoşgörüyle karşılandığını ileri süren bu tez, kaçınılmaz olduğu için devam ettirilmiş bir sürece, her şey olup bittikten sonra meşru bir gerekçe aramanın sonucuydu.

Enflasyonu açıklamak ve haklı göstermek için ileri sürülen ikinci ve daha yaygın kanıt, geleceğin komünist toplumunda paranın ergeç ortadan kalkacağına ilişkin bilinen öğretiden kaynaklanıyordu. İnançlı Bolşevikler'in paraya karşı duydukları güvensizliğin paranın geleneksel itibarını azaltmış ve onu daha açık bir hedef haline getirmiş olduğu da söylenebilir. Ancak ciddi hiçbir komünist paranın ortadan kaldırılmasını öncelikli bir hedef olarak düşünmemişti. Çok eskide değil, Mart 1919'da sekizinci parti kongresinin kabul ettiği gözden geçirilmiş parti programı, "kapitalizmden komünizme geçişin ilk aşamasında ... paranın ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını" bildiriyordu[368] ve bundan iki ay sonra, parayı kurtarabilecek köklü bir reformdan umudunu kesen Krestinski, "para sistemimizin nihai çöküşünü erteleyebilecek ve onu Batı'da sosyalist devrim gerçekleşinceye dek devam ettirmemize yardım edebilecek" "geçici önlemlere"[369]

367. E. Preobrajenski, *Bumajnye Den'gi v Epoçi Proletarskoy Diktaturi* (1920), s. 4. Mart 1921'deki onuncu parti kongresinde Preobrajenski, Fransız Devrimi *assignat*'ları 500 kat değer kaybettiği halde, rublenin değerinin 20 000 kat azalmasından dolayı kongreyi yarı alaycı bir dille kutladı: "Demek ki biz Fransız Devrimi'ne karşı 40'a 1 galibiz" (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 232).

368. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 293; bu görüş daha önce Lenin'in tasarısında ifade edilmişti (*Soçineniya*, c. XXIV, s. 103).

umut bağlıyordu hâlâ. Rubleyi ayakta tutmanın kaçınılmaz zorunluluğu o dönemde Lenin'in tahıl ürününü kâğıt para karşılığında devlete teslim etmeleri için köylülere yaptığı çağrıda zımnen mevcuttu; köylüler "karşılığında mal alamayacaklar" ama "banknotu devlete duydukları güvenin bir simgesi" olarak kabul edeceklerdi.[370] 1919 sonbaharında yayımlanmış *Komünizmin ABC'si* adlı ünlü kitabında Preobrajenski, "kapitalizmle komünizm arasındaki zorunlu bir ara aşama olan sosyalizmde" paranın mutlaka gerektiğini ısrarla vurguluyordu.[371] Paranın ortadan kalkması toplumun sosyalizmden (ya da komünizmin alt aşamasından) gerçek komünizme geçmesiyle gerçekleşecekti, ve Bolşevikler'in hiçbiri Rusya'da, Avrupa'daki muhtemel bir proleter devrimin desteği olmaksızın bu nihai aşamanın gerçekleşebileceğine inanmıyordu. Gerçekte, bazıları parasız bir ekonomiye kavuşulacağını hâlâ düşlüyorlardı. Parti programı paranın ortadan kaldırılmasını reddetmekle birlikte gene de "paranın ortadan kaldırılmasına zemin hazırlayabilecek" düzenlemeler önermekten geri durmuyordu ve *Komünizmin ABC'si* de bu temayı işlemeye devam ediyordu. Savaş komünizmi son aşamasına ulaşırken, paranın baş döndürücü bir hızla düşüşünün, geleceğin parasız komünist düzenine giden yolda bir aşama olduğu düşüncesinde bir teselli aranıyordu. 1919 sonunda bir Sovyet maliye uzmanı "ekonomide maddi dolaşım açısından paranın rolünün büyük ölçüde sona erdiğini," memnuniyetle belirtiyordu. Böylece bir sürü lüzumsuz iş görülmemiş olacaktı.[372] Değersiz Rus parasını suçlayan Alman Sosyal Demokratlar'a karşı Zinovyev şu kanıtı ileri sürdü:

> Rusya'da paranın değerinin düşmesi elbette bizim için katlanılması zor bir durumdur. Bunu inkâr etmiyoruz. Fakat bizce bir çıkış kapısı, bir umut var. *Paranın tamamen ortadan kaldırılması*'na doğru yol alıyoruz. Ücretleri ayni ödüyoruz, tramvaylar bedava, öğrenim parasız, akşam yemekleri (gerçi şimdilik kötü ama) bedava, lojman, aydınlatma bedava, vs.[373]

369. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 30. Hemen hemen aynı zamanda Krestinski yabancı bir gazeteciye, Batı'daki devrime atıfta bulunmaksızın aynı görüşü savunuyordu: "Yok oluşumuzun ya da kurtuluşumuzun paranın hızla azalan değeri (ve bunun sonucu olarak, daima daha çok banknot basma zorunluluğu) ile paradan tamamen vazgeçebilme yeteneğimiz arasındaki yarışa bağlı olduğunu haklı olarak söyleyebilirsiniz" (A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* [1919], s. 89).

370. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIV, s. 409.

371. Buharin ve Preobrajinski, *Azbuka Kommunizma* (1919), bölüm XV, parag. 120.

372. *Dva Goda Diktaturi Proletariata, 1917-1919* (tarihsiz), s. 57.

373. G. Zinovyev, *Zwölf Tage in Deutschland* (1920), s. 74.

Ancak komünizmin en yüksek aşamasına bir ilk adım olarak savaş komünizmine ilişkin bu iman tazelemelerin hiçbiri, bu sınırsız enflasyon politikasının bir açıklaması diye düşünülmemelidir.

O dönemde, Sovyet kurumları ve kamulaştırılmış sınai işletmeler arasında "parasız ödemeler" uygulanmasına ilişkin çok tartışılmış ve çok daha fazla meşruluğa sahip bir talep, 1919 ve 1920 yılları boyunca paranın ortadan kaldırılması lehinde gittikçe yaygınlaşan kampanyaya asılsız bir güç kazandırdı. Ne var ki, "para" kelimesinin kullanılışındaki belirsizlik bu savın geçerliliğine gölge düşürmekteydi. Sol muhalefetin Nisan 1918 tezleri, "merkezi, sosyal bir saymanlık örgütlenmesine ve kapitalist mali uygulamalara son verilmesine" ilişkin bir talep içeriyordu[374] ve Mayıs 1918'de, kamulaştırılmış işletmeler dahil bütün kamu kuruluşlarına defter tutmaları, nakdi varlıklarını Milli Banka'ya yatırmaları ve bütün işlemleri çekle ödemeleri emredildi;[375] kapitalizmin bilinen uygulamalarından hiç de farklı olmayan bu düzenlemeler,[376] birçoklarınca sosyalist ekonomide paranın kaldırılışına doğru bir adım diye kabul edildi. Aralık 1918 ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'nde Larin, Vesenka'nın görevinin gerekli ürünleri kamulaştırılmış sınai işletmelere sipariş etmek ve söz konusu işletmenin siparişin yerine getirilmesi için gereken hammaddeleri, yakıtı ve diğer malları almasıyla ilgilenmek olduğunu ileri sürdü. İşletmenin bu mallar için ödemede bulunmasının, ya da işlenmiş ürün için kendisine bir ödeme yapılmasının ya da bunların taşınması için devlet demiryollarına navlun ödenmesinin hiçbir anlamı yoktu. İşçilerin ücretlerinin ödenmesi için işletmelere para verilmesi gerekiyordu, ama paranın bundan başka hiçbir rolü olmayacaktı. Bununla birlikte, bu savın bütününde temel bir belirsizlik gizliydi. Larin'in fiilen parasal bir ödeme yapılıp yapılmayacağı ya da bu işlemler için para değeri üzerinden fatura çıkarılıp çıkarılmayacağı sorusunu geçiştirdiği anlaşılıyor. Bu yüzden, Narkomfin'in bir sözcüsü Milli Banka'nın görevinin fabrikadan fabrikaya taşınan malların hesaplarını "eski para birimleriyle ifade edilmiş de olsa" denetlemeyi sağlamaktan ibaret olduğunu belirttiğinde, Larin'le kendisi arasındaki tek anlaşmazlığın, Vesenka'nın saymanlıkla görevli seksiyonuyla Milli Banka arasındaki belirli iliş-

374. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 568.

375. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 35, madde 460; Ağustos 1918 kararnamesi daha da kapsamlıydı (*A.g.e.*, No. 63, madde 691).

376. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 1-2, 1920, s. 7'de bir yazar Sovyet kurumlarınca benimsenen "parasız ödemeleri" İngiliz bankalarının takas sistemi ile kıyaslıyordu.

kiler konusunda olduğunu kabul ediyordu ya da kabul eder gibi görünüyordu. Diğer konuşmacılar ise daha muhafazakâr bir yorum getirmişlerdi. Metalurji işçilerinin bir temsilcisi, "ödemelerde şimdiye kadar uygulanan bu muhasebe kayıtlarına artık gerek kalmadığını"; Milli Banka tarafından önerilen plan gereğince "herkesin yararsız hesap işlerinin köleleri olacağını" ileri sürdü; bir başka delege ise sendikaların yakın bir gelecekte ayni ücret sistemi uygulayacaklarını, bu şekilde para ihtiyacının ortadan kalkacağını ve "nihayet rubleyle hesaplamaktan ve her gün her saat sarf edilen enerjinin hesabını tutmaktan vazgeçeceğimizi" düşünüyordu. Ancak sorumlulardan hiçbiri bu temel sorunu cesaretle karşılamaya hazır değildi.[377]

Bu tartışma sonunda kongre, sanayinin finansmanına ilişkin uzun ve epey belirsiz bir kararı onayladı; kararın Narkomfin'le varılan bir anlaşmayı temsil ettiği açıkça belirtilmişti.[378] İlkelere ilişkin tumturaklı bir açıklama yer alıyordu kararda:

> Ekonomik hayatta sosyalist yeniden inşanın gelişmesi, üretimde özel sermayeye özgü eski karşılıklı ilişkilerin terk edilmesini ve son tahlilde çeşitli ekonomik faktörler arasındaki ilişkilerde paranın etkisinin ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır.
>
> Özel mali kurumların ilgası, üretimin temel kollarının devlet elinde yoğunlaşması ve dağıtımın devlet organları tarafından yönetilmesi para dolaşımının şimdiye kadarki bütün boyutlarıyla birlikte ekonomik hayattan kesinlikle tasfiyesi için yeterli bir temel oluşturmaktadır.

Karar, konuyla ilgili bu girişten sonra devlet işletmelerine ait emtianın devlet demiryollarında ve deniz yollarında ücretsiz taşınmasını, senetlerin "tasfiye" edilmeleri için Narkomfin'e devredilerek işletmeler arasında bakiye borçların iptal edilmesini, Vesenka'nın emri üzerine devlet işletmeleri tarafından ya da devlet işletmelerine sağlanmış mallar için hiçbir ödeme yapılmamasını ve devlet işletmelerinin nakdi ödemeye ancak ayni ödeme yapmanın mümkün olmadığı hallerde başvurmalarını öngörüyordu.[379]

Karar kongre tarafından oybirliğiyle onaylandı. Daha coşkulu bazı delegelerin gelecekte herhangi bir devlet işletmesinin diğerine ürün ya da hizmet sağlaması söz konusu olduğunda bu gibi işlemlerin parasal terimlerle

377. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 266-8; tartışma genel oturumda değil, "sanayi finansmanı seksiyonu"nda yapıldı, tartışma tutanağının sadece kısa bir özeti yayımlandı.

378. *A.g.e.*, s. 192.

379. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 396-400.

kayda geçirilmeyeceğini, hatta herhangi bir alternatif ölçüt önerilmediğine göre, değer olarak ifade edilmeyeceklerini de düşünmüş olmaları mümkündür. Herkeste para sisteminin sona ermek üzere olduğu izlenimi uyandırılmak isteniyordu. Paranın kısa vadede ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını vurgulayan gözden geçirilmiş Mart 1919 parti programı, gene de "parasız ödemelerin daha geniş bir alana yayılmasını sağlayacak ve paraya son vermenin yolunu açacak bir takım tedbirler öneriyordu: paranın Milli Banka'da bulundurulması zorunluluğu, para yerine çek ve mal alma hakkı veren kısa vadeli bonolar kullanılması, vb."[380] Ne var ki, para muhasebesi sorununun henüz açıkça ortaya atılmadığı bir durumda bu tarzın savunucuları gitgide savunmaya geçmek durumunda kalıyordu. Mayıs 1919'da toplanan mali seksiyon başkanları konferansında bu açıkça görülüyordu. Krestinski ihtiyatlı bir dille, "komünist rejimde ayrı bir maliye bölümü ve ayrı bir maliye politikası" olmayacağını ve böyle bir anlayışın "gelişmiş bir ülkeye" yabancı olduğunu ileri sürerek tartışmaları açtı. Şimdi bile "salt bir maliye politikası" olamazdı; maliye ekonominin hizmetindeydi.[381] Ancak basiretli biri olan Milyutin, "para sistemini sağlam temeller üzerine oturtan parasız ödemelere geçişi" kutladıktan sonra, maliye ile kamulaştırılmış sanayi arasındaki ilişkileri çok kesin sözlerle şöyle niteledi:

> Parasız bir sistem ödemesiz sistem değildir. Tam aksine. Bir işletmenin gelirinin, tıpkı giderleri gibi parasal simgelerle ifade edilmesi ve hesabının verilmesi gerekir; para elden ele geçmemeli, gerektiği biçimde milyon ruble olarak kaydedilmelidir; hesaplar belli bir işletmenin şu kadar milyon harcadığını ve şu kadar milyon ruble tutarında mal teslim ettiğini göstermelidir... Muhasebe yoluyla ödeme yöntemi bize bir işletmenin gelişip gelişmediğini, bunun sebeplerinin neler olduğunu, güçlüklerin nereden kaynaklandığını, ne gibi bir çare bulmak gerektiğini değerlendirme imkânını verecektir. Fakat, tekrar ediyorum, mal satın alımı ve teslimi için işletmeler arasındaki bu tür ödemeler parasal simgelerin dolaşımını tamamen gereksiz kılar.[382]

Tartışmaların daha sonraki bir aşamasında Krestinski, "para maddi olarak varlığını yitirecek bile olsa, rublenin hesap birimi olarak kalabileceğini," ihtiyatla kabul ediyordu.[383] Fakat hiç kimsenin açıklamadığı şey, değerin ölçülmesini mümkün kılabilecek bir saymanlık sistemi için "parasal semboller" sağlama işlevinin hızla değer kaybetmekte olan bir para tarafından

380. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 293.
381. *Trudi Vserossiiskogo S"ezda Zaveduyuşçik Finotdelami* (1919), s. 9-10.
382. *A.g.e.*, s. 51-2. 383. *A.g.e.*, s. 84.

tatmin edici bir tarzda nasıl yerine getirileceğiydi. Rublenin sadece bir dolaşım aracı olarak değil, istikrarlı bir hesap birimi olarak da işlevini yerine getiremeyişi, sosyalist bir ekonominin gelişmesinin paranın ortadan kaldırılmasına bağlı olduğu lehindeki güçlü teorik atılımı kamçılıyordu.

Demek ki, rublenin etkili bir dolaşım aracı olamaması bir yana, hesap birimi de olamayışı bir başka hal çaresinin araştırılmasını ergeç kaçınılmaz kılacaktı. Marksistler bu hal çaresini nerede arayacaklarını biliyorlardı:

> Muhasebe bir başka sabit birimi gerektiriyor [diye yazıyordu bir maliye uzmanı 1919 sonunda]; gelecekte hayat enerjisinin —kalorinin— evrensel genel birimine dönüştürülebilecek emek süresi birimi, belki de bu işlevi yerine getirecektir.[384]

Ocak 1920'de üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi, "para biriminin ve hesap biriminin (rublenin) aşırı istikrarsızlığından" dolayı, ekonomide ölçüt olarak emek birimini kabul eden "yeni bir hesap birimi saptamanın yerinde olacağını bildiren" bir tezi[385] sonunda kabul etti. Bu öneri bir komisyona havale edildi. Ülkenin en seçkin ekonomistlerini aylarca uğraştırdı ve "emek birimi", *tred (trudovaya edinitsa)* diye kısaltılarak dile yerleşti. Robert Owen kendi ödeme modeli için "emek parası"nı tasarlamıştı. Emeğin değerin kaynağı kabul edilmesi ortodoks Marksizm'in yüceltilmesi olarak görünüyor, bir yanıyla da, tamamen sağduyudan kaynaklanmış izlenimi veriyordu. Larin, daha Aralık 1918'de bunun temel ilkesini şöyle ortaya koymuştu:

> Bugün milli ekonominin tümü bir bütün olarak ele alındığında nisbi kâr ya da zarar anlayışı anlamını yitirir. Bugün asıl sorun belirli bir üretim dalında ne kadar günde ne kadar mal üretileceğini bilmektir.[386]

VTsIK Haziran 1920 tarihli bir kararında, para sisteminin tamamen ortadan kaldırılması amacıyla —RSFSC'nin ekonomik ve sınai gelişmesinin temel sorunlarına tıpatıp uyan bir çözümdü bu— parasız ödemelerin yaygınlaştırılmasından söz ediyordu.[387] Fakat bu, alternatif bir hesap birimi bulma sorununa pratik hiçbir çözüm getirmiyordu; hesaplar ne kadar yanıltıcı görünürse görünsün, saymanlar değer yitirmekte olan rubleyle iş görmeye devam ediyorlardı. 15 Temmuz 1920'de Sovnarkom'un bir kararna-

384. *Dva Goda Diktaturi Proletariata, 1917-1919* (tarihsiz), s. 58.

385. L. N. Yurovski, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 34'te yer almaktadır. Bu tez kongrenin yayımlanmış kararlarında yer almıyor.

386. *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 96.

387. L. N. Yurovski, *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1925), s. 33-4.

mesi, devlet kurumlarıyla işletmeler ve kooperatifler arasındaki ödemelerin kurumdan kuruma para, çek, poliçe dolaşımına gerek kalmaksızın Milli Banka aracılığıyla yapılmasını bir kez daha karara bağlıyordu.[388] Ancak bu, önceki kararnamelerde öngörülmüş olanların tekrarından başka bir şey değildi ve parayı hâlâ hesap birimi olarak kabul ediyordu. NEP'in başlaması tüm tasarıyı bir kez daha akademik spekülasyon haline getirince, para yerine *tred* ya da başka bir hesap birimi kullanılmasına ilişkin sayısız tasarıların hiçbiri kabul görmedi.[389]

388. *Sobranie Uzakonenii, 1920*, No. 67, madde 305.

389. 1920 yılının ve 1921'in ilk aylarının ekonomik yazılarında bu tartışma çok büyük bir yer kapladı; *tred* yerine "enerji birimi" (*ened*) önerildi. Bu tartışmanın ayrıntılı bir incelemesi teorik açıdan ilgi çekici olabilir; ne var ki sonraki gelişmeler üzerinde hiçbir etkisi olmamıştır bu tartışmanın. Alman iktisatçı Otto Neurath'ın o dönem Sovyet yazarlarınca üzerinde çok durulmuş iki eseri bu tartışmayı etkilemiştir: *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (Münih, 1919) ve *Von der Nächsten und Übernächsten Zukunft* (Jena, 1920).

BÖLÜM 18

SAVAŞ KOMÜNİZMİNDEN NEP'E

Devrimin ilk sekiz ayında burjuva düzeninden sosyalist ekonomi düzenine geçiş başarılamadı. O zamana kadar başlıca kazanım, geleceğin ekonomisinin temellerini atmak yerine feodal toprak sahiplerinin ve burjuvazinin ekonomik güçlerini kırmak olmuştu. O dönemdeki temel düzenlemelerin hiçbiri Marksist anlamda sosyalizmin —hele hele komünizmin— özgün damgasını taşımadı. Toprak şeklen kamulaştırıldı; gerçekte tarım amacıyla sayısız küçük işletmelere bölünmüştü. İlerici burjuva radikallerin birçoğu tarafından salık verilen bu düzenleme, Marksistler'in esas itibariyle küçük burjuva olarak kabul ettikleri Sosyalist Devrimciler'in programıydı. Sanayide ağır aksak ve hayli isteksiz bir kamulaştırma politikası başlatılmıştı; ancak bu, devlet kapitalizmi programının bir parçası olarak uygulanıyor ve hâlâ "kapitalistlerden ders almanın" gereği telkin ediliyordu. Ticaret ve dağıtım alanında, Geçici Hükümet'in kurduğu tahıl tekelinin yaygınlaştırılması ve örgütlenmesi dışında hiçbir şey yapılmamıştı. Maliye alanında bankalar kamulaştırılmıştı —burjuva radikalizmiyle tamamen bağdaşan bir düzenleme söz konusuydu yine; başka bakımlardan da ortodoks kapitalist uygulamadan herhangi bir kopmaya rastlamak güçtü. Lenin o dönemde, birçok kez Sovyet niyetlerinin ılımlılığı üzerinde durmuştu. Daha sert tedbirler uygulandığında, hatayı başka yerde aramak gerekiyordu: "Kapitalist sınıfın kabul edip uyguladığı taktik bizi, eski ilişkileri başlangıçta tasarladığımızdan çok daha büyük ölçüde bozmak zorunda bırakan umutsuz bir mücadeleye yöneltti."[1] Nisan 1917 tezlerine ana hatlarıyla bağlı kalınmıştı:

Acil görev sosyalizmin uygulanmaya "başlaması" değil, İşçi Temsilcileri Sovyeti'nin ürünlerin sosyal üretim ve dağıtımının *denetlenmesine* derhal başlamasıdır.

Lenin, Mayıs 1918'de, RSFSC'nin gelecekteki adını yorumlarken bu durumu özetlemişti:

1. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 63-4.

"Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" deyimi Sovyet iktidarının yeni ekonomik düzenlemeleri sosyalist düzenlemeler olarak kabul ettiğini değil, sosyalizme geçişi gerçekleştirme niyetini göstermektedir.[2]

Demek ki sosyalizmin ekonomi politikalarına girişmek ve bunu amansız bir iç savaşın baskısı altında üstlenmek sonraki döneme bırakılıyordu. "Savaş komünizmi" denilen şey, önde gelen çağdaş tarihçilerden birinin yazdığı gibi "sosyalizme geçişin ilk adımlarının denenmesiydi".[3] 1918'den 1920 sonuna kadarki dönem yeni rejim için her alanda bir deneme süreciydi; yeni rejim eski düzeni ihya etmekten başka bir şey amaçlamayan düşmanlarını şaşılacak bir kolaylıkla yenerken iç savaşın dayattığı zorunluluklar karşı karşıya kalacağı temel ikilemi de açığa çıkardı. Rusya'nın ekonomik geriliği devrimcilerin siyasi zaferini kolaylaştırmıştı, çünkü ortada, çürümüş bir feodalizmin kalıntılarıyla az gelişmiş ve henüz etkisiz bir kapitalizmden başka direnen yoktu. Ancak bu durum sonraki dönemde sosyalizmi inşa görevini son derece güçleştirdi, çünkü yeni bir sosyalist düzeni Marksist teorinin zorunlu gördüğü sağlam demokratik ve kapitalist temeller olmaksızın kurmaları gerekiyordu. Lenin'in tamamen bilincinde olduğu bu özgül şartlar sosyalizmin asıl görevlerine yaklaşımda bir yavaşlık ve ihtiyatlılık gerektiriyordu. Teorik bakımdan, sosyalist devrime geçmeden önce burjuva devrimini gerçekleştirmek gerekiyordu ve Lenin dahil parti yöneticilerinin zihnindeki bu geçişe en uygun ana ilişkin tereddütler bu gizli sıkıntıyı yansıtıyordu. İç savaş rejimi sosyalizm yoluna ister istemez son hızla yöneltmekle bütün tereddütleri ortadan kaldırdı. Fakat Rusya'daki bu savaş komünizmi büyük ölçüde, Almanya'da kimi zaman "savaş sosyalizmi" denilen şeyin yapay ve istikrarsız niteliklerine sahipti.[4] Son derece acil bir durumun ürünüydü ve bu durum son bulduğunda (bazı kalıcı izler bıraksa bile) tam olarak hayatta kalabilmesini sağlayacak yeterince sağlam bir sosyal ve ekonomik temelden yoksundu.

Wrangel'in Kasım 1920'de yenilmesiyle, iç savaşın zaferle sonuçlanması ve yarattığı gerginliğin azalması savaş komünizminin kaderini tayin etti. Savaş devam ettiği sürece günübirlik politikalar kaçınılmazdı; savaşın son bulması bu politikaların daha uzun vadeli düşüncelerin ışığında yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılıyordu. Yarınlara bağlanan umutların zararına da olsa, varoluş gerekçesi günün ihtiyaçlarını sürekli ve acımasızca

2. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 513.
3. L. Kritsman, *Geroyçeskii Period Velikoy Russkoy Revolyutsii* (tarihsiz [1924?]), s. 75.
4. Bu benzetme L Kritsman, *a.g.e.*, s. 69'da geliştirilmiştir.

karşılamak olan tahıl zoralımı politikası için özellikle doğruydu bu. Bolşevik rejime sadakat gösteren ve esas itibariyle, "Beyazlar" geri geldiği takdirde topraklarını kaybetmekten korktukları için zoralımları sineye çeken köylülerin tutumu belirleyici faktör oldu. Bu korkudan kurtulur kurtulmaz, tek haklılık nedeni de artık ortadan kalkmış olan ağır zoralımlara karşı meşru bir başkaldırı için yol açılmış oluyordu. Eylül 1920'de seferberliğin sona ermesiyle birlikte köylüler arasında başlayan huzursuzluk,[5] "terhis edilmiş on binlerce, yüz binlerce askerin" eşkiyalığa başladığı Lenin tarafından Mart 1921'de kabul edilinceye kadar[6] bütün bir kış boyunca giderek yaygınlaştı ve şiddete dönüştü. Artan bu karışıklıklar —1918 yazından beri Sovyet rejimine karşı ülkede ilk örgütlü isyanın— Mart 1921 Kronştadt ayaklanmasının arka planını ve başlangıcını hazırladı. Köylülerin talepleri isyancı denizcilerin toplantısının ilk kararında önemli bir yer tutuyordu: "Bütün topraklar üzerinde köylülere tam bir çalışma özgürlüğünün yanı sıra kendi imkânlarıyla, yani ücretli işçi çalıştırmaksızın, yetiştirdikleri hayvanlara sahip olma hakkı tanımak" ve "bireysel emeğe dayalı küçük ölçekli serbest üretime izin vermek..."[7]

İflas ettiğini bu olayların ortaya koyduğu savaş komünizminin ekonomik sonuçları, çözüm için hiçbir başlangıç noktasının bulunmadığı bir kısır döngü oluşturdu. Kısmen emeğin örgütsüz oluşundan, kısmen de *glavklar* tarafından temsil edilen merkezi sistemin hantallığından dolayı sınai üretimde meydana gelen feci gerilemenin ardından, sabit fiyatlı malların devlet ya da devlet denetimindeki kuruluşlar tarafından dağıtımında fiili bir çöküş yaşanması fahiş fiyat uygulayan yasa dışı özel ticaretin hızla büyümesine ve azgın bir enflasyona yol açtı; mal kıtlığı ve değersiz para karşısında köylüler kentlere gerekli olan tahıl ürünlerini teslim etmemeye başladı, öyle ki nüfus giderek sanayi merkezlerinden çekildi ve sınai üretim tamamen duracak bir hale geldi. Tarihe NEP diye[8] geçen panzehir, bir ham-

5. Bkz. s. 158-60. 6. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 204.

7. *İzvestiya Revolyutsionnogo Komiteta Matrosov Krasnoarmeitsev i Raboçik gor. Kronştadta*, No. 1, 3 Mart 1921, yeni basımı *Pravda o Kronştadte* (Prag, 1921)'de, s. 46-7. Bununla birlikte, NEP'in Kronştadt isyanından kaynaklandığına ilişkin yaygın görüş doğru değildir; NEP'le ilgili karar isyandan beş gün önce, 24 Şubat 1921'de parti merkez komitesine sunulmuştu.

8. Büyük harf ya da tırnak kullanmadan yazılan "yeni ekonomi politikası" terimi, ilk kez Mayıs 1921'de yapılan parti konferansının kararında kullanıldı (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* [1941], c. I, s. 405), ancak yaygınlık kazanmadı. Terim devrimin dördüncü yıldönümünü kutlamak için Lenin'in kaleme aldığı, 14 Ekim 1921 tarihli *Pravda*'da yayımlanan makalesinde

lede kavranamayan, süreç içinde birbirinin içinden çıkarak gelişen bir dizi düzenlemeydi. Tehlikenin en vahim hale geldiği noktada, köylüleri yeniden teşvik edip tahıl teslimatını artırmayı amaçlayan bir politika olarak başladı; ticaret ve mübadeleyi geliştirmeye yönelik bir ticaret politikası ve parayı istikrara kavuşturacak bir maliye politikası şeklinde devam etti ve nihayet felaketin kökenlerine inerek sosyalizmi inşa etmenin şartı olan sınai üretkenlik artışını sağlayacak bir sanayi politikasına dönüştü. NEP'in temel özelliği, savaş komünizmi politikalarını yadsımasıydı. Şaşkınlığın ilk etkisi geçer geçmez herkes NEP'i bir zorunluluk olarak kabul etti. Kimileri istekle kabul ederken, kimileri vicdanen huzursuzdu; NEP'i haklı gösterme çabası daha rejimin ilk günlerinde başlayan ve sonraki ekonomik ihtilafları belirleyen uzun tartışmaların ana konusu oldu.

Savaş komünizmi iki temel öğeden oluşmuştu: bir yandan merkezi denetim ve yönetim dahil ekonomik yetki ve iktidarın yoğunlaşması, küçük üretim birimlerinin yerini büyük üretim birimlerinin alması ve bir bakıma birleştirilmiş bir planlama; öte yandan karne sistemi, temel ihtiyaç ve hizmetlerin parasız ya da düşük fiyata sağlanması, ayni ödeme ve farazi bir pazar yerine doğrudan kullanım için üretim gibi ticari ve parasal dağıtım şekillerinden kaçınma. Bununla birlikte, bu iki öğe arasında hayli net bir ayrım yapmak mümkündü. Yoğunlaşma ve merkezileşme süreci savaş komünizmi serasında serpilip geliştiği halde, devrimin ilk dönemi boyunca başlamış olan sürecin devamıydı. Sosyalizmin mantıken devlet kapitalizminden sonraki adım olduğunu[9] ve birinin özünde bulunan örgütlenme biçimlerinin diğeri için de gerekli olduğunu Lenin çok zaman önce belirtmişti. Savaş komünizmi kendisinden önce yapılmış olanın temelleri üzerine bir şeyler inşa ediyordu ve başarılarının birçoğu kalıcı olmuştu; tercihlerinin ayrıntılı uygulamalarından ve kapsamının çok geniş tutulmasından dolayı sonradan eleştiriye uğradı ve hükmünü yitirdi. Savaş komünizminin ikinci öğesi, yani "pazar ekonomisi" yerine "doğal" bir ekonominin ikamesi böyle bir temele dayanmıyordu. Devrimin ilk dönemindeki tercihlerin mantıki gelişmesi olmak şöyle dursun, bu tercihlerin düpedüz terk edilme-

tırnak içine alınmıştı (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 30); Aralık 1921 parti konferansının bir kararında "yeni ekonomi politikası denilen şey" diye geçmektedir (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* [1941], c. I, s. 411). Kısaltılmış adı NEP, Mart 1922'de, Lenin'in onbirinci parti kongresine sunduğu raporun notlarında ve raporun bir başka yerinde yer alıyordu (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 207, 241), fakat kısaltılmamış şekli raporun önemli bir bölümünde ve kongre kararlarında aynen kullanılıyordu. Daha sonra her yerde NEP diye geçti.

9. Bkz. s. 88-9.

siydi — bilinmeyene hazırlıksız bir dalıştı. Savaş komünizminin bu yönleri NEP tarafından kesinlikle reddedildi; zaten savaş komünizmini muhaliflerinin gözünde değersiz kılan da, her şeyden çok bu yönleriydi.

Bununla birlikte, savaş komünizminin bu iki temel öğesi arasında bir başka ayrım da vardı. Yoğunlaşma ve merkezileşme politikaları neredeyse sadece sanayiye uygulanmıştı (bunları tarıma uygulama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı); devrim başlıca sosyal desteğini sanayide buluyor ve Rus ekonomisi sanayide ileri kapitalizmin bazı özelliklerini yansıtıyordu. Paranın terk edilmesi ve "doğal bir ekonominin" ikamesi politikaları, tüm nüfusun yüzde 80'ini oluşturan geri bir köylü tarımının sorunlarını çözememekten kaynaklandı. Bu politikalar, küçük burjuva eğilimli antifeodal köylü devriminin, antiburjuva ve antikapitalist sanayi proletaryası devrimiyle bir arada yürütülmesinde karşılaşılan temel güçlüğün ve kentle köy arasındaki çelişkinin ifadesiydi. Savaş komünizmine başkaldırıya ve onu tahrip etmeye yol açan bağdaşmazlıklar bunlardı.

Genellikle savaş komünizmi diye bilinen politikalar yumağının özündeki bu farklılıklar, partinin ona ilişkin yorumlarını büyük ölçüde açıklamaktadır. Düşünce akımlarından birine göre, savaş komünizmi, önceki dönemde uygulanan politikaların mantıki bir gelişmesi olduğu ve doğru olarak saptandığı halde iç savaşın etkisiyle acele uygulanmış bir kararlar dizisiydi; savaş komünizminin temel hatası niteliksel olmaktan çok bir nicelik ve zamanlama hatasıydı. Savaş komünizminin en aşırı düzenlemelerini bile sosyalist ilkelerin zaferi olarak selamlayanların görüşüydü bu. Bir diğer düşünce akımına göre savaş komünizmi, rejimin ilk dönemlerindeki politikalardan ihtiyatsız ve gösterişçi bir biçimde dönülmesiydi ve objektif şartlarla doğrulanmamış bir biçimde bilinmeyene ve ütopyaya dalıştı. Bu görüşe göre savaş komünizmi sosyalizm yolunda bir ilerleme değil, iç savaşın aciliyetine karşı zorlama bir cevaptı. İki düşünce akımı arasındaki ayrım ne katı ne de değişmez bir ayrımdı. Birinci görüş daha çok, eski Sol muhalefetin tutumu ile, ve proletarya üzerinde artan baskılardan yakınan, bir devrim ekonomisinde sanayinin büyük önemine işaret eden yeni kurulmuş işçi muhalefeti ile özdeşleşiyordu. Bu görüş, *Geçiş Dönemi Ekonomisi*'nde savaş komünizmini Rusya'da kapitalizmden sosyalizme geçişin özel şartlarına özgü bir geçiş süreci olarak inceleyen Buharin'den destek alıyordu bir ölçüde. İkinci görüş, Lenin ve Troçki dahil, köylülüğün taleplerine ve çıkarlarına şimdi daha büyük bir ağırlık vermenin gereğine inanmış öteki önemli parti önderleri tarafından işlenmişti. Ancak Lenin savaş komünizminin ar-

dındaki itici gücü tanımlamakta çok tutarlı değildi. Onuncu parti kongresinde NEP'le ilgili iki konuşmasından birinde, savaş komünizmine Sovyet düzeninin "ekonomik temeli"ni üç yılda değiştirmenin mümkün olduğunu düşünen "hayalperestler"in bel bağladıklarını söylüyor, diğer konuşmasında ise savaş komünizmini "ekonomik ihtiyaçların değil, askeri zorunlulukların, düşüncelerin ve şartların dayattığını" belirtiyordu[10]. Mart 1921'in kriz atmosferi içinde savaş komünizminin daha aşırı politikalarının yerine NEP'in ikame edilmesi genellikle arzu edilen ve gerekli bir rahatlama olarak kabul edildiğinde bu görüş ayrılıkları geçici olarak unutuldu, ama tümüyle ortadan kalkmadı. Savaş komünizmi, ekonomik zorunlulukların değil askeri zorunlulukların, sosyalizmin gereklerinin değil iç savaş şartlarının dayattığı bir sapkınlık olarak düşünüldüğü ölçüde, NEP, esef verici ama elbette ki kaçınılmaz yanılgılardan sonra, Haziran 1918 öncesinin güvenli yollarına bir dönüştü. Savaş komünizmi sosyalizmin doruklarına doğru pervasız, aşırı coşkulu, vaktinden önce ve şüphesiz övgüye değer bir sıçrama olarak kabul edildiği ölçüde, NEP, elde tutulması şimdilik imkânsız görünen ama er geç ulaşılması gereken mevzilerin terk edilmesiydi. Birinci görüşün açığa vurulmamış gerekçesi geri bir köy ekonomisini ve geri bir köylü zihniyetini hesaba katmanın pratik zorunluluğundan, ikinci görüşün açığa vurulmamış gerekçesi ise sanayiyi yeni baştan kurma ve devrimin temel dayanağını oluşturan işçilerin durumunu tehlikeye düşürmeme ihtiyacından kaynaklanıyordu.

Her iki görüşün de izleri Lenin'in konuşmalarında, yazılarında ve NEP politikalarında görülebilmektedir. Birinci görüş, Lenin'in Nisan 1921'in başlarında yayımladığı *Yiyecek Vergisi Üzerine (Yeni Politikanın ve Onu Yaratan Şartların Anlamı)* adlı kitapçıkta kuvvetle savunuldu. Bu kitapçıkta Lenin daha önceki ihtiyatlı üslubunu terk ederek, NEP'i 1918 ilkbaharında kendisi tarafından saptanmış ve ancak iç savaştan dolayı ara verilmiş

10. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 239, 253. Nihai resmi karar denilebilecek hali *Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XII, (1928), s. 374'te "Voennyi Kommunizm" başlıklı makalede yer alıyordu: "Savaş komünizminin açık ekonomik ütopyacılığının arkasında — ekonomimizi pazar ekonomisiz merkezileşmiş bir temel üzerine inşa etmeye kalkışan— savaş komünizmi döneminin ekonomi politikasını, esas itibariyle zafer için amansız bir mücadelenin dayattığını görmemek büyük bir hata olurdu... Savaş komünizminin tarihi anlamı, askeri ve siyasi güce dayanarak ekonomik temeli ele geçirme zorunluluğundan ibarettir. Fakat savaş komünizminde sadece savaş şartlarının gerektirdiği seferberlik tedbirlerini görmek bir hatadır. İşçi sınıfı tüm ekonomiyi iç savaşın gereklerine uyarlamaya çalışmakla, tutarlı bir savaş komünizmi sistemi inşa etmekle, aynı zamanda geleceğin sosyalist düzeninin temellerini de atmaktadır."

asıl amaca yeniden dönüş olarak tasvir ediyordu. Sol muhalefete karşı Mayıs 1918'de kaleme aldığı *Sol'un Çocukluk Hastalığı ve Küçük Burjuva Zihniyeti*'nden uzun bir alıntıyla başlıyordu. Geri kalmış Rus ekonomisinde, devlet kapitalizmi (NEP, Mart 1921'de belirtildiği gibi, kırsal kesimde devlet denetiminde küçük ölçekli kapitalizmin tanınmasını temsil ediyordu) sosyalizme giden yolda ileri bir adımdı:

> Yiyecek vergisi aşırı sefaletin, yıkımın, savaşın dayattığı olağandışı "savaş komünizmi"nden ürünlerin düzenli sosyalist mübadelesine geçiş biçimlerinden biridir. Bu sonuncusu ise (yani NEP) halk arasında küçük köylülüğün yol açtığı özelliklerin öne çıkmasıyla birlikte, sosyalizmden komünizme geçiş biçimlerinden biridir.[11]

Ticaret özgürlüğünün restorasyonu kapitalizme bir dönüştü. Ancak Lenin, vaktiyle 1918'de söylediği şeyi, altını çizerek tekrarlıyordu: "*Kapitalistlerden öğrenilebilecek ve öğrenilmesi gereken çok şey var.*"[12] Bu söz, sosyalizme geçişin güven içinde ve başarıyla gerçekleşmesi için görece çok uzun bir süre gerektiği anlamına geliyordu. Partili işçilere yeni rotayı açıklamak için toplanmış olan Mayıs 1921 parti konferansında Lenin, NEP'in "ciddiyetle ve uzun bir süre için" kabul edildiğini ısrarla vurguluyordu; konferans kararı NEP'i "yıllarla ölçülebilecek uzun bir süre için kabul edildi," diye tanıtıyordu.[13] Öte yandan Lenin, NEP'in bir "geri çekilme" olduğunu da belirtiyordu aynı toplantıda; birkaç ay sonra ise NEP için "yeni bir saldırı için bir yenilgi ve geri çekilme," dedi;[14] bu tür tanımlamalar NEP'i mümkün olduğu kadar çabuk hakkından gelinmesi gereken bir felaket, partinin üzerinden silinmesi gereken bir leke olarak kabul eden görüşü teşvik ediyordu. 1921 sonunda Lenin, daha da geri çekilinmesi gerektiğinden söz etti.[15] Şubat 1922'de "bu geri çekilmenin, kapitalistlere verdiğimiz tavizler anlamında sona erdiğini" bildirdi birdenbire; aynı demeç bir ay sonra, NEP'in merkez komite tarafından onaylandığını da belirterek, daha resmi bir tarzda tekrarlandı.[16] Ancak bu demecin politika üzerinde doğrudan hiçbir etkisi olmadı ve şüphesiz tek amacı, partinin bozulan moralini yükseltmek ya da Rusya'nın Uluslararası Cenova Konferansı'nda ödün vermeye-

11. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 332. 12. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 341.
13. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 408; *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 396.
14. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 408, c. XXVII, s. 35; Lenin başka bir bölümde, savaş komünizmini Japonlar'ın Port Arthur'u doğrudan bir hücumla ele geçirme girişimiyle karşılaştırdı: dolaylı yaklaşımın doğru taktiğinin keşfedilmesi ve uygulanması için pahalıya mal olan zorunlu bir hata (*A.g.e.*, c. XXVII, s. 58-9).
15. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 70. 16. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 175, 238.

ceğini bütün dünyaya ilan etmekti.

Partinin ve bizzat Lenin'in NEP'e karşı tutumundaki bu kararsızlıklar ve tutarsızlıklar NEP'in ardında yatan amaçların ikili karakterini, ne pahasına olursa olsun köylülükle anlaşarak elverişli bir ekonomi yaratma ihtiyacını ve uzun zamandır ertelenen ve ancak tarım ekonomisinde köklü bir değişiklikten sonra mümkün olabilecek sosyalist düzene geçişi gerçekleştirme arzusunu yansıtıyordu. Bu, Bolşevik devriminin başlangıçtan beri peşini bırakmayan temel sorunu, burjuva demokrasisi ve burjuva kapitalizmi aşamasından geçmemiş bir ülkede sosyalist bir düzen kurma sorununu gündeme getiriyordu. Lenin NEP'i on birinci kongreye sunduğunda, 1905'ten beri açıklamış olduğu sosyalizme geçişin iki şartını[17] tekrar söz konusu ediyordu: "Sosyalizme dolaysız geçiş" ancak "gelişmiş kapitalist ülkelerde" mümkündü. Rusya'da hâlâ "sanayi işçileri azınlıkta, küçük üreticiler ise ezici çoğunluktaydı":

> Böyle bir ülkede sosyalist devrim ancak iki şarta bağlı olarak zafere ulaşabilir. Şartlardan birincisi, bir ya da birkaç ileri ülkede sosyalist bir devrim tarafından tam zamanında desteklenmesidir; bildiğiniz gibi bu şartı yerine getirmek için bundan önce yapılanlara kıyasla çok daha fazlasını yaptık, ama gerçekleşmesi için yeterli olmadı.
>
> İkinci şart, diktatörlüğünü uygulayan ya da devlet iktidarını elinde tutan proletarya ile geniş köylü kitlesinin anlaşmasıdır.[18]

Lenin ne o zaman ne de daha sonra bu iki şart arasındaki bağlantıyı tartışmadığı gibi, birinden ya da ötekinden vazgeçebileceğini de ima etmedi. Fakat NEP'in 1920 yazında, büyük umutların birdenbire kırıldığı, uluslararası bir sosyalist devrime beslenen inancın 1917 yazından beri hiç olmadığı kadar zayıf olduğu bir anda başlatılması, birinci şart üzerinde değil, kaçınılmaz olarak ikinci şart üzerinde duruluyormuş izlenimini uyandırıyordu. Dünya devrimi geciktiği, Batı Avrupa proletaryası yardıma gelmeyi başaramadığı içindir ki Rus devrimi köylülüğün insafına kalmış ve NEP zorunlu olmuştu. Lenin onuncu kongrede, "diğer ülkelerde devrim gerçekleşinceye kadar Rusya'da sosyalist devrimi köylülükle anlaşmak kurtarabilir ancak," diyordu ve Riyazanov NEP'i "bir köylü Brest-Litovsk"u[19] diye nitelerken aynı tartışmanın önceki şeklini hatırlatıyordu açıkça. NEP'in özü

17. Bkz. *Bolşevik Devrimi,* c. I, s. 66-7. 18. Lenin, *Soçineniya,* c. XXVI, s. 237-8.
19. Lenin, *Soçineniya,* c. XXVI, s. 239; *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 255.

köylülükle proletarya arasında, iç savaşın kazanılmasını sağlayan "bağı" devam ettirmekti.

> Proletarya köylülüğün önderidir [diyordu Lenin Mayıs 1921'deki parti konferansında], fakat bu sınıfı toprak sahipleri ve kapitalistleri saf dışı bırakıp yok ettiğimiz gibi saf dışı bırakmak mümkün değildir. Onu yorucu bir çalışma ve büyük yoksunluklar pahasına dönüştürmek gerekir. [20]

İki ay sonra, Lenin aynı görüşü uluslararası bir toplantıda, üçüncü Komintern kongresinde açıkladı. Sömürücüler sınıfının yanı sıra, hemen hemen bütün kapitalist ülkelerde küçük üreticiler ve küçük tarım işletmeleri vardı. Rusya'da bunlar büyük bir çoğunluğu oluşturuyordu. "Şimdi, devrimin temel sorunu bu son iki sınıfa karşı mücadele etmekten ibaretti." Sömürücülere uygulanmış olan mülksüzleştirme ve ülke dışına çıkarma tedbirleri onlara uygulanamayacağından, başka yöntemlere başvurmak gerekiyordu. Bu yöntemler "proletarya ile köylülük arasındaki ittifakın devam ettirilmesini, böylece proletaryanın önderliğini korumasını ve iktidarda kalmasını" ilke edinmiş olan NEP'te somutlaşıyordu. Köylülüğün ikili durumu, başka bir deyişle kendisini alt etmek isteyen bir mücadelenin hem temel bir müttefiki hem de odak noktası oluşu, gelecekte birçok sorunun sebebi olacaktı. Lenin bir süre düşündükten sonra, "herhalde, giriştiğimiz tecrübe geleceğin proleter devrimlerine yararlı olacaktır,"[21] diye ekledi. Mart 1922 on birinci parti kongresinde yukarıdaki görüşünü tekrarladı: "Yeni ekonomi politikası, bizce, köy ekonomisiyle bağlantıyı gerçekleştirmek üzere olduğumuzu göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır."[22] Ancak NEP bu bakımdan çapraşık, henüz tam olarak ortaya çıkmamış sorunlar hakkında önemli uyarılar içeriyordu. NEP'in eğilimi sosyalizme geçişin bu iki şartından birini, yani Sovyet iktidarının gerçekleştirmeyi başaramadığı sosyalist bir dünya devrimi şartını ikinci plana atmak ve bütün dikkatini köylülüğü kendi davasına kazanmaya vermekti. Bunun yerine getirilmesi de Sovyet politikasının yaratıcılığına ve gücüne bağlıydı. Üç yıl sonra birinci şartın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı açıkça ortaya çıkınca, Lenin'in NEP'in sosyalizme giden doğru yol olduğunu ısrarla belirtmesi "tek ülkede sosyalizm" öğretisinin habercisi olarak görünüyordu.

20. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 400. 21. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 455, 460.
22. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 228; birkaç dakika sonra "köy ekonomisiyle bağlantının henüz kurulmamış olduğunu" ekledi (*A.g.e.*, c. XXVII, s. 229).

BÖLÜM 19

NEP: İLK ADIMLAR

a) *Tarım*

Yeni Ekonomi Politikası'nın ilk tedbiri, ürün fazlalarına el konulmasının yerine ayni verginin ikame edilmesi, bir yenilik değildi. Ayni vergi ilk olarak 1918 sonbaharında ileri sürülmüştü, ama zoralımlar devam etmiş ve ayni vergi terk edilmişti.[1] Şubat 1920'deki dokuzuncu parti konferansından önce, iç savaşın sona erecekmiş gibi göründüğü bir anda Troçki Politbüro'ya ürün fazlalarına el konulması yerine üretim yüzdesine göre hesaplanmış bir ayni vergi alınmasını ve köylülerle ürün mübadelesinin kolektif olmaktan ziyade bireysel bir temele dayandırılmasını önermişti. Ancak Lenin Troçki'ye karşı çıkmış ve Troçki'nin önerisi on beş oydan sadece dördünü almıştı.[2] Wrangel'in kesin yenilgisinden sonra bu tür tasarılar yeniden gündeme gelmişti ve sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Sosyalist Devrimciler ve Menşevik delegeler tarafından açıkça tartışılmıştı.[3] O zamana kadar bu tür tasarılar, Bolşevik ilkelerden kabul edilemez, düşünülemez bir sapma —"serbest ticarete" ve küçük burjuva kapitalizmine bir dönüş— oldukları gerekçesiyle reddedilmişti. Ancak Troçki'nin ilk girişiminden tam bir yıl sonra, 8 Şubat 1921'de Politbüro'da tarım politikasına ilişkin bir tartışma Lenin'i açıkça benzer bir tasarı önermeye sevketti. Lenin tarafından kaleme alınmış ve incelenmek üzere bir Politbüro komitesine sunulmuş olan tasarının ana hatları şöyleydi:

1. Bkz. s. 228-9.

2. Troçki onuncu parti kongresinde bu olguları hiçbir polemiğe girişmeksizin açıkladı (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 191). Daha sonra, Şubat 1920'de Politbüro'ya sunduğu muhtıranın temel noktalarını "İaşe ve Tarım Politikasının Temel Sorunları" adıyla, L. Troçki, *Novyi Kurs* (1924), s. 57-8'de yeniden yayımladı; Troçki bu muhtıranın "Urallar'a yaptığı bir gezi ve ordudaki durumun etkisiyle" kaleme alınmış olduğunu ekliyordu (*A.g.e.*, s. 53).

3. Bkz. s. 159.

1. Partisiz köylülüğün zoralım (yani ürün fazlasına el konulması) yerine bir tahıl vergisi uygulanması arzusunu yerine getirmek,
2. Bu verginin miktarını önceki yılın zoralımına oranla azaltmak,
3. Vergi miktarını çiftçinin sarf ettiği çabayla orantılı olarak saptama ilkesini benimsemek, yani bu vergiyi, çiftçi daha büyük bir çaba sarf ettiği ölçüde azaltmak,
4. Vergiyi zamanında ve tamamen ödediği takdirde, çiftçiye geri kalan ürün fazlalarını yerel mübadele için kullanma özgürlüğü tanımak.

17 ve 26 Şubat'ta *Pravda*'da, bu değişiklikler tasarısından esinlenilerek onu savunan ve açıklayan makaleler yayımlandı. 24 Şubat'ta, Lenin'in notları esas alınarak komite tarafından hazırlanmış ayrıntılı bir tasarı parti merkez komitesine sunuldu. Yeni bir tartışmadan ve bir başka yazı kurulu atandıktan sonra, merkez komite gözden geçirilmiş bir tasarıyı 7 Mart 1921'de onayladı. Ertesi gün onuncu parti kongresinde genel politikaya ilişkin olarak yaptığı konuşmada Lenin, tasarıyı şüphesiz ihtiyatla ve temel konu bu değilmiş gibi bir üslupla sundu. 15 Mart'taki başka bir konuşmasında Lenin öneriyi kongreye resmen sundu; kongre öneriyi oybirliği ile kabul etti ve bir yasa metni hazırlamak üzere yeni bir yazı kurulu atadı; bu metin Politbüro'ya da sunuldu ve orada metin üzerinde yeni değişiklikler yapıldı. 20 Mart'ta konu ilk kez partiden hükümet aygıtına havale edildi. Kararname en sonunda, Politbüro tarafından kabul edilmiş şekliyle, ertesi gün VTsIK tarafından resmen onaylandı.[4]

Kararnamenin ölçülü dili değişikliğin devrimci niteliğini gizlemiyordu. Rekolte yüzdesine göre hesaplanan ayni vergi, orta ya da yoksul köylülerle

4. Partinin yayımlanmamış arşivlerinde yer alan Politbüro çalışmalarının ayrıntıları ve Lenin'in tasarı metni Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 651-3, not 11'dedir. Parti kongresindeki tartışmalar yalnızca sondan bir önceki gün düzenlenen tek bir oturumla sınırlı kaldı (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* [1921], s. 221-4); 140 delege Kronştadt'a hareket etti, diğerleri evlerine döndüler (*A.g.e.*, s. 184). Oturumun yaklaşık yarısı Lenin'in açış ve kapanış konuşmalarıyla geçti (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 237-56); Lenin'den sonra söz alan İaşe Halk Komiseri Tsiurupa temelde aynı görüşte olduğunu, ancak kooperatiflere özgürlük tanınmasını doğru bulmadığını belirtti (Bkz. s. 305). Tartışmanın geri kalan kısmında prezidyumun seçtiği altı konuşmacı görüşlerini dile getirdi; her birine on dakikalık bir süre tanınmıştı. İçlerinden hiçbiri öneriyi ilke açısından eleştirmedi, ayrıntılarla ilgili birkaç eleştiri yapıldı. Kongrenin dikkatini Kronştadt isyanı, partinin birliği ve sendikalar hakkındaki hareketli tartışmalar çekiyordu. Delegelerin çoğu kararnamenin önemini ancak daha sonra anladılar. 1 Mart 1921'de parti kongresince onaylanan metin, *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 388-9'dadır; 23 Mart'ta *İzvestiya*'da yayımlanan kararname *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 26, madde 147'dedir.

"kasaba işçilerinin" çiftliklerini daha az etkileyecek şekilde artan oranlı bir vergi olacaktı. O zamana kadar, yeteneğe ve ihtiyaca göre ayarlanmış vergi ilkesine bağlı kalınmıştı. Fakat Lenin'in ilk tasarısı, ekili toprağın yüzölçümünü ya da tüm topraklarının verimini artıran köylülere vergi indirimi sağlanarak uygulandı; ve başka bakımlardan, parti kongresinden sonra Politbüro tarafından yapılan ve kararnamenin son metninde yer alan değişikliklerin hepsi, bu yeni politikanın tamamen ticari nitelikte olduğunun altını çizmeye yönelikti. Kongre tasarısında hâlâ kabul gören kolektif sorumluluk açıkça kaldırılmıştı ve her köylü ödemek zorunda olduğu vergiden sorumlu tutulmuştu; "halkın en yoksul kesimine" değil, ancak vergi tutarının üstünde gönüllü olarak teslim edilen ürün fazlası karşılığında tüketim malları ve tarımsal donanım sağlamak amacıyla bir devlet fonu kurulmuştu; ürün fazlasını "yerel ekonomik mübadele çerçevesi içinde" satma özgürlüğü, "hem kooperatifler aracılığı ile hem de piyasada ve pazarlarda satış" sözlerinin eklenmesiyle daha da belirgin kılınmıştı. Birkaç gün sonra Sovnarkom'un bir kararnamesi, "ticaret, satma ve satın alma özgürlüğünü" sağlayarak ve yiyecek maddelerinin karayolu, demiryolu ve deniz yoluyla ulaştırılmasına konulan kısıtlamaları kaldırarak, "yerel mübadele" deyiminin kapsadığı bütün kısıtlamalara son verdi.[5] Mayıs 1921'de bir parti konferansı, "yeni ekonomi politikasının yıllarla ölçülebilecek uzun bir dönem için yerleştiğini" ve "temel dayanağının" mal mübadelesi olduğunu ciddi bir üslupla açıkladı.[6]

NEP'in devreye girmesi, yeni kurumlar yaratmaktan ziyade mevcut kurumları baskı araçları olmaktan çıkarıp bunları köylünün bireysel girişimini teşvik eden yeni politikanın araçlarına dönüştürmeyi gerektiriyordu. İlk girişim, Aralık 1920'de sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin kararıyla kurulan "ekim komiteleri" oldu.[7] 26 Mayıs 1921'de VTsIK ile Sovnarkom'un ortak bir kararnamesi o zamana kadar tanımlanmış şekliyle komitelerin görevlerinin "çok sınırlı" olduğunu, faaliyet alanlarının "köylülüğün bağımsızlığının gelecekteki gelişmesi yararına" genişletilmesi gerektiğini, tohum ekilen tarlaların yüzölçümünü genişletmenin yanı sıra tarım yöntemlerini geliştirmeyi, tarım sanayilerine yardım etmeyi, yerel mal mübadelesini ve kooperatiflerin gelişmesini teşvik etmeyi de iş edinmelerini ilan ediyordu.[8] Bir ay sonra, bizzat Lenin'in kaleme aldığı uzun bir kararname,

5. *Sobranie Uzakonenii*, No. 26. madde 149'dadır.

6. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 396-7; NEP döneminde ticaretin yaygınlaşması hakkında bkz. s. 300-2.

7. Bkz. s. 160-1. 8. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 57, madde 364.

köy komiteleri sistemini ilçe ve il "ekonomi konferansları" aracılığıyla (eski "ekonomi Sovyetleri" hayaline dönüş) Çalışma ve Savunma Konseyi'nin emrine veriyordu.[9] Ancak bu karmaşık yapı hiçbir zaman hayata geçirilmedi ve sonraki gelişmelerde de hiçbir iz bırakmadı. Merkezi denetim, devletin köylüyle ilişkisini vergi tahsildarlığına indirgemeyi amaçlayan NEP anlayışıyla bağdaşmayacak kadar savaş komünizmi kokuyordu.

NEP'in temel anlayışı —yani köylüye ürün fazlasını dilediği gibi kullanma ve toprağını tasarruf etmekte güvenlik içinde özgür olma hakkı tanındığı takdirde tarımsal üretimin artırılabileceği kanısı— doğruydu. Ancak bunu uygulamak ve geliştirmek için zaman gerekiyordu; oysa çok vahim bir duruma çare bulmak için aceleyle alınan 21 Mart 1921 kararı, büyük bir doğal felaketi önlemekte ya da yatıştırmakta geç kalmış bir karardı. Öyle görünüyor ki, ilk tahminler önceki yılın rekoltesi esas alınarak ihtiyatlıca yapılmıştı. Sovnarkom'un 28 Mart 1921 tarihli bir kararnamesi, ayni vergi olarak alınacak miktarı, 1920'de 423 milyon olarak hesaplanan ama gerçekte yaklaşık 300 milyon pud'u tahsil edilen miktara karşılık, "ortalama bir rekolteye göre" 240 milyon pud olarak saptadı.[10] 160 milyon pud'luk bir miktarın ticaret ve mübadeleden sağlanacağı, böylece 400 milyon pud olarak hesaplanan asgari miktara ulaşılacağı tahmin ediliyordu.[11] Politikada değişiklik yapılacağı açıklaması kılpayı bir zamanlamayla tohumlama programını etkileyebileceği bir döneme rastladı. Belki de kısmen NEP'in teşvikleriyle kuzey ve merkez illerinde ekim alanı yüzölçümü 1921'de yüzde 10 ile 15 artırıldı. Bununla birlikte, bu iller kendi ihtiyaçlarını bile karşılayamayan "tüketici" illerdi; çok daha önemli olan güney ve güneybatı illerinde ekim yapılan tarlaların yüzölçümü fiilen aynı oranda azaldı.[12] Ancak

9. *A.g.e.*, No. 44, madde 223. Lenin'in 21 Mart 1921 tarihli ilk tasarısı *Soçineniya*, c. XXVII, s. 364-81'dedir ve o dönemde NEP'in Lenin tarafından tasarlanmış kapsamının bir özetidir.

10. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 26, madde 148. Mart 1921'deki onuncu parti kongresinde Tsiurupa'nın demecine göre, o sırada "hasılat bu rakama yaklaşıyordu" (*Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistçeskoy Partii* [1921], s. 228); aynı anda yapılan ihtiyatlı bir tahmine göre "şimdiye kadar" hasılat 265 milyon pud'du (*A.g.e.*, s. 236). 21 Nisan 1921 tarihli iki kararnamede patates (112 milyona karşılık 60 milyon pud), yağlı tohumlar (24 milyona karşılık 12 milyon pud), yumurta (628 milyona karşılık 400 milyon pud) tahminleri belirtiliyordu (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 38, madde 204 ve 205).

11. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 302, 409, 417-18; bu rakamlar Lenin'in 1921 ilkbaharındaki konuşmalarında birçok kez tekrarlandı.

12. *Otçet Narodnogo Komissariata Zemledeliya IX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 70-5.

bütün hesapları altüst eden şey, özellikle Volga havzasının "üretici" illerinde ikinci bir kuraklık yılının başlamasıydı. Çalışma ve Savunma Konseyi'nin Nisan 1921 sonunda "kuraklıkla mücadele tedbirleri"ni ilan etmesi[13] ilk tehlike işaretiydi. Temmuz 1921'de, partiyle bağlantısı olmayan Tüm Rusya Açlıkla Mücadele Komitesi'ne görev verilmesinin yarattığı yankılar ve bundan bir ay sonra açlara yurtdışından yardım sağlayan Hoover's American Relief Administration (ARA) ile imzalanan sansasyonel anlaşma, felaketin ne kadar vahim olduğunu gösterdi.[14] Temmuzda, kıtlık bölgelerinden 100 000 kişinin Sibirya'ya gönderilmesi için kararnameler çıkarıldı.[15] Birkaç gün sonra, rekolteleri büyük zarara uğrayan köylülerin ayni vergiden bağışık tutulmalarını öngören bir kararname yayımlandı.[16] Yıl sonunda, RSFSC'nin Avrupa illerinde 38 milyon desyatinlik ekili toprakların 14 milyon desyatinlik kısmında 1921 rekoltesi sıfırla sonuçlanmıştı.[17] Tahmin edilen 240 milyon pud yerine 1921-22 ayni vergisi sadece 150 milyon pud, yani 1920-21 hasılatının yarısını sağlamıştı.[18]

Tüm Volga havzasını mahveden 1921 kıtlığının sebep olduğu yıkım birçok tanık tarafından, özellikle dış ülkelerden gelen açlara yardım heyetlerinin üyeleri tarafından çok canlı bir şekilde anlatıldı. Kıtlık çoğu zaman doğrudan değil dolaylı bir ölüm sebebi olduğu için ölü sayısına ilişkin tahminlere güvenilemez; ne kadar hayvan öldüğünü tahmin etmek de mümkün değildir. Tüm Rusya Komitesi'nin kuruluş kararnamesi ihtiyaç içinde olanların sayısını on milyon olarak tahmin ediyordu. Beş ay sonra, Aralık 1921'de dokuzuncu Tüm Rusya Kongresi'nde yapılan resmi tahmin ise yirmi iki milyondu ve Kalinin gerçek rakamın en az beş milyon daha fazla olduğuna dair açıklamalarda bulundu. O sırada, yaklaşık bir milyon iki yüz elli bin kişinin felakete uğramış bölgelerden Ukrayna'ya ve Sibirya'ya göç ettiğine ve bazılarının haftalarca hatta aylarca yol yürüdüklerine inanılıyordu. Kıtlığın çok çile çekmiş ve zayıf düşmüş insanlar üzerindeki etkileri, 1891-92'deki büyük kıtlığa oranla daha yaygın, daha şiddetli ve daha vahim olmuştu. Kalinin, Aralık 1921'e kadar yapılan yardımın toplam miktarının, ülke içi stoklardan 1 800 000 pud tahıl, 600 000 pud diğer yiyecek

13. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 49, madde 250.
14. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 169.
15. *Sobranie Uzakonenii. 1921*, No. 59, madde 396 ve 397.
16. *A.g.e.*, No. 64. madde 484.
17. *Otçet Narodnogo Komissariata Zemledeliya IX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 80.
18. *Pyat' Let Vlasti Sovetov* (1922), s. 373.

maddeleri, dış ülkelerden 1 600 000 pud'u tahıl olmak üzere 2 380 000 pud olduğunu tahmin ediyordu.[19] Bu yiyecek maddelerinin büyük bir kısmını sağlayan ve dağıtımını yapan resmen tanınmış tek yabancı kuruluş ARA' ydı. Kamenev'in o dönemdeki bir makalesine göre, "Amerikan Hükümeti'nin desteği, ARA'nın geniş çaplı bir yardımı sistemli bir şekilde başarmasını ve başka herhangi bir kuruluşun yapabildiğinden daha fazlasını yapmasını sağladı".[20]

Yetersiz rekolte ve kıtlık tüm dikkatlerin bir sonraki hasat üzerinde toplanmasına neden oldu ve Aralık 1921'de bir parti konferansı ve dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, "tabandan tavana bütün parti örgütünün katılmasını istedikleri" "1922 yıl tarım seferberliği"nin açılışını ilan ettiler.[21] Tohum sağlanması ve diğer maddi yardımlar dahil bilinen teşvik ve örgütleme tedbirlerinin yanı sıra, bireysel ve kolektif teşvikler ilkesi ilk kez kayıtsız şartsız uygulandı. Aralık başında bir Tüm Rusya tarım kongresi — devrimin ilk günlerinde olduğu gibi sadece köylülerin değil, tarım görevlilerinin de katıldığı kongre— "ekonomik düzeyin yükseltilmesinde her başarının, özellikle daha düzenli bir şekilde Emek Nişanı ve parayla ödüllendirilmesi"ni istedi.[22] Aralık ortasında, dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi tarafından "1922 tarım seferberliğinin başarılarını ve başarısızlıklarını saptamak ve illeri, ilçeleri, bölgeleri açıkça teşvik etmek amacıyla, 1922 sonbaharında Moskova'da, en başarılı olanlara ekonomik bakımdan yararlı ödüllerin verileceği (örneğin, bir elektrik santralının kurulması için gerekli donanım ya da bir traktör filosu) bir tarım sergisi açılmasına" karar verildi.[23] O sırada NEP etkisini göstermeye başlamıştı; ama bir Narkomzen

19. *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 23-33; Saratov ilinden ve Volga Alman cumhuriyetinden gelen görgü tanıkları kongreye kıtlıkla ilgili raporlar sundular (*A.g.e.*, s. 110-17, 135-6). Kalinin Mayıs 1922'de VTsIK'ya bir başka rapor sundu (*III Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva* , No. 1 [22 Mayıs 1922], s. 1-5).

20. *İtogi Bor'bi s Golodom v 1921-1922 gg.* (1922), s. 24: Kamenev bu makalesinde, Amerikan yardımının özellikle hangi "iç politika çıkarlarından ve dış politika hesaplarından kaynaklandığını" kendi kendine soruyor ve "Amerika'nın, yaptığı önemli yardım sayesinde, Rusya'nınekonomisi ve diğer şartlarını başka herhangi bir ülkeden daha iyi tanıyabilecek durumda olduğunu" ekliyor. Amerikan yardımının ayrıntıları F. M. Surface ve R. L. Bland, *American Food in the World War and Reconstruction Period* (Stanford, 1931), s. 244-57'de yer alıyor.

21. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 408-9; *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 212-13 (*Sobranie Uzakonenii, 1922*'de yayımlandı: No. 4, madde 41).

22. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 64

23. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 231-41; sergi sonradan 1923 sonbaharına kadar ertelendi (*Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* [1923], s. 452).

görevlisinin 1921 sonunda tasvir ettiği yeni toprak açlığının, "toprak için gerçek mücadelenin" NEP'den mi yoksa kıtlıktan mı kaynaklandığını bilmek yine de güçtü.[24] Mart 1922'den itibaren resmi makamlar kendilerini, gelecekte ayni vergiyi üretimin yüzde 10'u kadar azaltacak ve verginin ödenmemesi halinde köylülerin elinden hayvanlarının alınmasını yasaklayacak kadar güven içinde hissetmişlerdi.[25] 1922 ilkbaharında kıtlık bir felaket olmaktan çıktığında ve yeni rekolte umudu belirdiğinde, NEP'in köylerde dönüm noktasına ulaştığı görüldü: Sadece iyi bir hasat gerekiyordu bu iyileşmenin gerçekleşmesi için.

Eski toprak sahiplerine ait malikânelerin köylülere dağıtımı fiilen 1918'de son bulmuştu ve bu gerçekleşince savaş komünizmi dönemi boyunca toprak imtiyazı sisteminde artık başka köklü değişiklik görülmedi. Yeni kolektif tarım biçimlerinin resmen desteklenmesi uygulamada değil, daha çok teoride önemli oldu. Savaş komünizmi doruk noktasına ulaştığı zaman bile, köylüleri kolektifleştirme tedbirlerine zorlamak için hiçbir girişimde bulunulmadı. Toprağın dönem dönem kendi üyelerine ve bireysel işletmelere yeniden dağıtıldığı *mir*'ler, aralarında resmen bir ayrım gözetilmeksizin, yan yana varlık sürdürdüler. Fakat resmi makamların tutumu belirsizdi.[26] Toprağı kiralamanın (kamu mülkiyeti teorisi açısından, toprak alım satımı mümkün değildi) ve ücretli işçi çalıştırmanın hukuken yasaklanmış olması, köylünün aile şartlarında meydana gelen değişikliklere uyum sağlamasını —*mir* sisteminde yeniden dağıtım yoluyla kendiliğinden gerçekleşiyordu bu— önlüyor ve böylece bireysel toprak imtiyazı aleyhine işliyordu; ayrıca ürün fazlasına el konulan bir rejimde köylü kendi hesabına tarım yapmayı göze alamıyordu. Savaş komünizmi tartışmalı toprak imtiyazı sorununu genelde iki farklı şekilde etkiledi. Bir yandan, teşviksizlik ve imkânsızlıktan dolayı değiştirilemeyen mevcut toprak imtiyazı biçimlerini devam ettirme eğilimindeydi. Öte yandan, sürekli tekrarlanan zoralımların moral bozucu sonuçlarının yanı sıra toprak imtiyazının bütün bir geleceği açıkça iç

24. *O Zemle*, c. I, (1921), s. 6.

25. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 132-3.

26. Merkez toprak komitesinin 16 Mayıs 1919 tarihli bir emri, köylülerin komünal tarımdan ayrılıp kendi topraklarını (*kutor* ve *otrub*) işleme hakkına sahip olduklarını tekrar doğruluyordu. Fakat bunun için bütün komün üyelerinin razı olmasının gerekip gerekmediği asla açıklığa kavuşmadı; farklı yerel otoriteler farklı tutum aldılar ve bazı yerel otoriteler bireysel tarımın her türlüsünü engelleddiler (*O Zemle*, c. I [1921], s. 7).

savaşın sonucuna bağlı olduğu ve bir Bolşevik zafer ihtimali bile yeni devrimci değişikliklere karşı bir garanti sağlamayacağı için, savaş komünizmi tam bir güvensizlik ortamı yaratıyordu.

Demek ki, NEP'in önemli bir işlevi köylüye son derece önem verdiği iki şeyi sağlamasıydı: uygulayacağı tarım şeklini seçme özgürlüğü ve toprak imtiyazı güvenliği. Ne var ki bu durum toprak kiralamaya ve ücretli işçi çalıştırmaya konulan yasakların uygulanması halinde, bunların yapılacak seçimi adamakıllı aldatıcı kılacakları konusunda hızla bir tartışmaya yol açacaktı. Eğer savaş komünizmi döneminde bu yasaklar büyük ölçüde ihlal edilmediyse, bunun nedeni böyle bir ihlal için yeterli saiklerin ortada olmamasıydı. Şimdiyse, ticari teşvikler NEP'le birlikte yeniden işlerlik kazanmaya başladığından, ihlaller kaçınılmazdı. Ekim 1921'de Narkomzem, "kiralamanın gizlice yapıldığını" belirtiyordu;[27] aynı şey ücretli işçi çalıştırma için de geçerliydi şüphesiz. Toprak imtiyazı sorunu, "mevcut yasadaki tüm belirsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla" yürürlükteki farklı imtiyaz sistemlerini birer birer sayan ve bunlar arasında özgür bir seçim yapma hakkı tanıyan Aralık 1921 Tüm Rusya tarım kongresinin baş konusu oldu.[28] On beş gün sonra, dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi uzun ve muğlak bir tartışmada bu konuyu ele aldı. Osinski sorunun "mevcut yasada çok belirsiz ve anlaşılmaz bir şekilde işlendiğinden" ve "köylümüzün toprağı kendi yararına kullanmak için yasal güvencesi olmadığından" yakındı. Osinski, köylüye sahibi olsun diye değil kullansın diye verilmiş olan toprağın kiralanmasına izin vermenin yarattığı anormalliği kabul ediyor ve bir uzlaşma yolu olarak kiralamanın altı yılla sınırlandırılmasını —üç yıllık sistemde iki rotasyonun eşdeğeri— öneriyordu.[29] Güçlüklerin bilincinde olan fakat çözüm yolları konusunda bölünmeye uğrayan ya da karar veremeyen kongre, VTsIK'yı bu ilkeleri bir kararnameyle açıklamakla görevlendirdi ve Narkomzem'den "yeni ekonomi politikasının esaslarıyla tam bir uyum sağlaması ve bütün tarım işletmeleri için açık seçik, tutarlı ve anlaşılır bir dizi yasa hazırlaması amacıyla" mevcut tarım yasasını yeni baştan ele almasını istedi.[30]

27. *O Zemle*, c. I (1921), s. 16; aynı yayında bir Narkomzem yetkilisinin kiralamanın yasallaşması lehinde uzun bir yazısı yer alıyordu (*A.g.e.*, c. I, s. 105-15).

28. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 40.

29. *Devyatyi, Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 103-4.

30. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 209.

VTsIK'nın "Toprağın İşçiler Tarafından Kullanılması Hakkında Otuz Yedi Maddelik Temel Yasa" başlıklı kararnamesi Mayıs 1922'de yayımlandı.[31] Artel, komün, *mir*, *otrub* ya da *kutor* şeklindeki bireysel toprak veya bunların bileşimi kabul edilmişti: İlgili köylü tercihini yapmakta özgürdü; anlaşmazlık halinde yerel yetkililerin pek açık seçik tanımlanmamış bir karar verme hakkı vardı. Toprağın dönem dönem yeniden dağıtımına dayanan *mir*'in devam ettirilmesi ne yasaklanmıştı ne de açıkça yerilmişti. Fakat köylü, en azından teorik açıdan, *mir*'i terk etmekte ve toprağını kendisi işlemekte özgürdü; kararname sözde olağanüstü özel durumları bir çözüme bağlama gerekçesiyle hem toprağın kiralanmasına hem de ücretli işçi çalıştırılmasına izin vererek bunu mümkün kılıyordu. Doğal felaketler ya da işgücü kaybı yüzünden "geçici olarak zor duruma düşmüş" aileler, topraklarını azami iki rotasyonluk bir dönem için kiralayabileceklerdi. "Kiralanan işçilerle birlikte eşit derecede çalışmak" şartıyla aileler ücretli işçi kiralayabileceklerdi. Böylece NEP'in devrim döneminden arta kalan eşitlikçi eğilimlere son veren bir etkisi oldu. NEP köylünün toprağını kendi malıymış gibi işleme, genişletme, ücretli işçi tutarak ekip biçme ya da başkalarına kiralama hakkını bu hak kamusal toprak mülkiyeti öğretisiyle bağdaştığı ölçüde tanımış oluyordu. Köylünün devlete karşı yükümlülükleri vergi ödeyen birinin yükümlülükleriydi. Buna karşılık devlet ona devrimden bu yana ilk kez toprağı hem kendisi için hem de kamu yararına işleyip verimini artırma güvenliğini sağlıyordu.

NEP uygulaması (fabrikalara, Sovyet kurumlarına ya da işçi sendikalarına "tahsis edilmiş" çiftlikler dahil) Sovhozlar, tarım komünü ya da artel gibi yürürlükteki gönüllü kolektif tarım kuruluşlarına sağlanan resmi desteği teorik bakımdan etkilemedi. NEP lehindeki ilk konuşmalarından birinde Lenin, tarımsal gelişmenin geleceğinin "en düşük verime sahip, en küçük, en az donatılmış ve en dağınık çiftliklerin yavaş yavaş birleşmeleri ve büyük ölçekli bir tarımı ortaklaşa örgütlemeleri" perspektifine bağlı olduğunu tekrarlayarak şu anlamlı sözü ekliyordu: "İşte sosyalistler bütün bunların böyle olacağını hayal etmişlerdi."[32] İlke açısından tek değişiklik, NEP döneminde devlet sanayisine uygulanan yeni ticari ilkelerin şimdi kendilerinden kâr elde etmeleri beklenen Sovhozlar'ı da kapsamasıydı.[33] "Tahsis edilmiş" çiftlikler bunları işleten ve komiserliğe ayni bir kira ödeyen ku-

31. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 441-6.

32. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, 299. 33. Bkz. s. 275-7.

rumlara yasal bir sözleşmeyle kiralandığından, tüm Sovyet çiftlikleri Tarım Halk Komiserliği'ne bağlıymış gibi kabul edilecekti.[34] Sonradan, Sovhozlar'ın kayırılmış bazı özel kişilere kiralanmasına izin veren emirler de yayımlandı.[35] Sanayide yapılmakta olanla bir benzerlik kurularak, her ilin Sovhozları bir il "tröstü" halinde yeniden gruplandırıldılar ve bu yapı Narkomzem'e bağlı "devlet çiftlikleri tröstü" (Gossel'sindikat) ile tamamlandı. İster tarım komünleri ister arteller şeklinde olsun üretim kooperatifleri hâlâ fiilen destekleniyordu.[36] Fakat NEP kırsal kesimle kent arasında normal mübadele kanallarını yeniden açtıkça, başlangıçta "tahsis edilmiş" çiftlikler sistemini yaratmış olan atılım tavsadı ve diğer Sovhozlar zar zor ayakta kalabildi. Bireysel işletme üzerinde durulması, devlet tarafından örgütlenmiş kolektif tarım kuruluşlarıyla bağdaşmıyordu.[37]

Partinin NEP'e Mart 1921'deki hoşgörülü ve rahat yaklaşımının devam etmesi beklenemezdi. Sosyalizm yolunda ileri bir adımın tüm partide yarattığı umutlara ve beklentilere böylesine aykırı ve böylesine köklü bir değişikliğin ilk bakışta sadece kapitalizme değil aynı zamanda Sosyalist Devrimciler'le Menşevikler'in dile getirdikleri kötümser görüşlere de bir taviz gibi görünen, politikayı devrimin öncü gücü ve destekleyicisi sanayi proletaryasına değil, geri ve genellikle küçük burjuva köylülüğe devreden bir değişikliğin kaygı ve öfke yaratması kaçınılmazdı.[38] Köylülüğe karşı bu yeni tutum NEP'in temelini oluşturduğundan, ilk hücumların en şiddetlileri

34. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 42-7.

35. *A.g.e.*, s. 167.

36. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 47-9; *S'ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 230-1.

37. NEP döneminde Sovyet çiftliklerine ilişkin tam bilgi *Na Novik Putyak* (1923), c. V, s. 582-618'dedir. Verilen ayrıntılı bilgi verim düşüklüğünü ve umursamazlığı olduğu gibi yansıtmaktadır; bu cildin editörlerinin, makale yazarınca verilmiş istatistiklerin sorumluluğunu almamaları anlamlıdır.

38. 1921 yazında bir Fransız ziyaretçiye Maksim Gorki'nin çok çarpıcı bir şekilde dile getirdiği buydu: "Şimdiye kadar işçiler efendiydi, ama onlar ülkemizde sadece küçük bir azınlıktır; birkaç milyondan ibarettirler. Köylüler ise sürüsüne bereket. Devrimin başlangıcından beri bu iki sınıf arasında devam eden mücadeleyi köylülerin kazanma şansı çok daha büyüktür... Kent proletaryası dört yıldan beri sürekli gerilemektedir. Köylerdeki muazzam gel git sonunda her şeyi yutacaktır. Köylü Rusya'nın efendisi olacaktır, çünkü sayıca üstündür. Ve geleceğimiz açısından felaket olacaktır bu" (A. Morizet, *Chez Lénine et Trotski à Moscou* [tarihsiz (1922?)], s. 240-2). Bolşevikler'in birçoğu kuşkusuz bu duyguları paylaşıyor ama açıkça dile getirmiyordu.

yeni tarım politikasına yöneldi. Parti çevrelerinde yeni bir eleştiri anlayışı yayıldı ve bu anlayış iki farklı çizgide dile getirildi.

Tarımda NEP uygulamasına yöneltilen ilk eleştiri köylülüğün sosyal yapısı üzerindeki etkisine ilişkindi. Üç yıl boyunca, Sovyet tarım politikasının daima eşitleyici bir etkisi oldu: Söz konusu politika hem en alt düzeyde hem de en üst düzeyde bir eşitlik sağlamaya çalışmış ve bunda epey başarılı olmuştu.[39] *Kulaklar*'a düşmanlığı, yoksul köylülerin kaderini değiştirmek ve herbirinin tarlalarını genişletmek arzusunun tamamlayıcı bir parçasıydı. NEP'in amacının *kulaklar*'ın itibarını sağlamak ve onları yoksul köylünün zararına teşvik etmek olduğu şimdi ortaya çıkıyordu. Lenin bu gerçeği kabul etti ve yapılan eleştirilere verdiği tek cevap buna mecbur kalındığını söylemek oldu:

> Zoralım yerine ayni vergiyi ikame etmenin *kulaklar*'ın sayısının bu sistemde, eskisinden daha çok artacağı anlamına geldiği gerçeğine gözlerimizi kapayamayız. *Kulaklar* geçmişte tutunamadıkları yerlerde ortaya çıkacaktır.[40]

Piyasadaki serbest rekabetin başarılı ve zengin olanlarla başarısız ve yoksul olanlar arasındaki farklılaşmayı artırması ve zenginlere yoksulları sömürme imkânı sağlaması kaçınılmazdı. İster Stolipin reformu döneminde, ister NEP döneminde olsun kapitalizmin köylere yayılması için ödenmesi gereken bir bedeldi bu. 1921 kıtlığının yarattığı müthiş şartlarda *kulaklar*'ın yeniden canlanması kolay değildi: kıtlık çeken bölgelerde tek mesele hayatta kalabilmek ya da açlıktan ölmekti. Fakat diğer bölgelerde belirtiler daha açıktı. Aralık 1921 parti konferansında Preobrajenski *kulak*-çiftçi tipi ekonominin gelişmesi üzerine dikkat çekti.[41] Mart 1922'de, on birinci parti kongresi hazırlıkları vesilesiyle merkez komitesine sorunu ilk kez ciddi bir şekilde ele alan ayrıntılı bir dizi tez sundu. "İç savaş boyunca ekonomik istikrarını korumuş ve kentlerin köylere aşırı bağımlılık olduğu dönemde güçlenmiş olan" köylü tabakası NEP döneminde "geçici ya da sürekli olarak ücretli işçi çalıştıran, yoğun tarıma dayalı küçük işletmeler şeklinde ya da Sibirya'da ve diğer sınır bölgelerinde sürekli işçi çalıştıran büyük ölçekli işletmeler şeklinde" üstünlük kuruyordu. Öte yandan, "yük hayvanları sayısındaki azalmanın, işçilerin emperyalist savaş ya da iç savaş cephesine gönderilmelerinin ve art arda gelen yetersiz hasatların sonucu atsız, tarlaları işlenmemiş, ineksiz ... köylülerin sayısı arttı". Böylece ilk eğilimlerin

39. Bkz. s. 158. 40. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 246.
41. *Vserossiiskaya Konferentsiya RKP (Bol'şevikov)*, No. 3 (21 Aralık 1921), s. 20.

tam tersi bir genel görünüm oluşmak üzereydi:

> Kırsal kesimde sınıf çelişkilerinin dengelenmesi süreci bozuldu. Farklılaşma süreci yeniden başladı ve giderek güçlendi, köy ekonomisindeki canlanmanın en sağlıklı olduğu ve ekili alanların arttığı yerde doruk noktasına ulaştı... Köy ekonomisi bir bütün olarak müthiş gerilerken ve köyleri genel bir yoksulluk kaplarken bir tarım burjuvazisi doğmaktadır.

Preobrajenski'nin mevcut felaketlere ilişkin ayrıntılı incelemesi Bolşevik teorinin eski ideallerine bir dönüşle son buluyordu: "Sovhozlar'ı geliştirmek, fabrikalara tahsis edilmiş topraklarda proleter tarımı desteklemek ve yaygınlaştırmak, kolektif tarımın gelişmesini teşvik etmek ve bunlara sosyalist ekonomide köy ekonomisinin dönüştürülmesinin temel şekli olan planlı ekonomi içinde yer vermek." Preobrajenski "büyük tarım işletmeleri yaratmak" ve kaba tarımda modern teknik yöntemleri uygulamak amacıyla yabancı sermaye ve yabancı işçiler kullanılmasını önerirken günün modasına uyuyordu.[42]

Preobrajenski'nin tezlerini okurken, yaşanılan anın pratik imkânlarıyla pek az ilgisi olduğu görülen bu uzun vadeli planlamaya ilişkin teorik alıştırmalar karşısında Lenin'in sabrı taştı. Politbüro'ya sunduğu son derece eleştirel bir notta bu tezleri "uygun bulmadığını" belirtti. Gelecek kongrenin "beylik sözleri tekrarlayıp durmak yerine salt yerel *pratik tecrübeyi* ayrıntılarıyla incelemekle" görevlendirilecek bir komisyon kurulması sorununu ele almasını önerdi. Parti merkez komitesi Lenin'in görüşlerini kabul etti.[43] Preobrajenski'nin ekonomik politika hakkında genel bir tartışma açılması talebi reddedildiğinden, kongre tartışmaları bu esasa göre düzenlendi ve kongrenin, komisyonun tavsiyesi üzerine kabul edilen kısa kararı, NEP'in varsayımları geçerli kaldığı sürece çare bulunması imkânsız olan bir felakete değinmekten kaçındı.[44] Rekolte durumu belli olmadığından *kulaklar*'a karşı bir kampanya açmanın zamanı değildi.

İkinci eleştiri daha geniş bir temele dayalıydı ve daha acil bir tehdit içeriyordu. NEP köylüye zorunlu bir taviz olarak başlatıldığında, *kimden* ta-

42. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 440-6.

43. Lenin'in Politbüro'ya notu için bkz. *a.g.e.*, c. XXVII, s. 191-4; merkez komitesinin kararı için bkz. *a.g.e.*, c. XXVII, s. 524, not 81.

44. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* (1936), s. 88; *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), s. 428-9. Kararın kaleme alınmasında Lenin'in ne dereceye kadar katkıda bulunduğu, hiçbir eleştirel incelemeye dayanmayan "cahilce müdahaleler"den nefretini dile getirdiği Osinski'ye mektubundan anlaşılabilir (*Soçineniya*, c. XXVII, s. 273-4).

vizde bulunmasının talep edildiğini sormakta hiç kimse acele etmemişti; tarımsal üretimi ve kentlerin iaşesini artırmaya yönelik her tedbirin, en azından herkes kadar sanayi işçisinin de yararına olduğu inandırıcı bir şekilde ve iyi niyetle savunulabilirdi. Ancak 1921 yılı boyunca köylüye taviz üstüne taviz verildi ve yiyecek karnesi hakkını yitirme ve işsiz kalma tehdidi altındaki sanayi işçisinin durumu gittikçe sarsıldı. Aralık 1921'de parti konferansı ve dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, sanayide artan hoşnutsuzluğu umursamaksızın köylülüğü ön planda tutmaya devam etti. Onuncu parti kongresince kıyasıya suçlanan ilk işçi muhalefeti NEP öncesi döneme aitti, ve bu muhalefetin, "proleter olmayan" unsurların partide üstünlük kazanmasından yakınırken ima ettiği köylülük değildi. Ancak NEP'in köylü yararına sanayi işçisinin feda edilmesi anlamına geldiği söylentileri yayılmaya başlayınca, bu yakınmanın işçi muhalefetinin eski üyelerinin faal olduğu çevreler tarafından sahiplenilmesi doğaldı. Mart 1922 on birinci parti kongresinde NEP'in amacının "köylülere daha az pahalıya mal olan bir hükümet" sağlamak olduğunu ve bunun işçilerin zararına gerçekleştirildiğini ağzından kaçıran Şliyapnikov'du.[45] Lenin, Preobrajenski'nin eleştirisine yaptığı gibi, Şliyapnikov'un eleştirisine de doğrudan doğruya cevap vermekten kaçındı. Köylülükle "bağ" kurmanın zorunluluğuna ilişkin görüşünü tekrarladı ve "her şeyin bu anlayışa bağlı olması gerektiğini" özellikle belirtti. Lenin sanayi konusuna kısaca ve epey belirsiz bir şekilde değindi ve "çeşitli sebeplerden, genellikle de hastalığından dolayı" raporunun bu bölümünü hazırlayamadığı için özür diledi. Geri çekilmenin sona erdiğini bildirdi.[46] Ancak konuşmasında politikada köklü bir değişiklik olduğunu düşündürecek hiçbir şey yoktu. NEP'in altında yatan genel sorunlar henüz yeterince olgunlaşmış değildi.

Lenin'in on birinci parti kongresinde izlemekle yetindiği bekle-gör politikası daha sonra büyük ölçüde doğrulandı. Kısmen NEP'in tarım üretimine sağladığı teşvikler, kısmen de havaların iyi gitmiş olması sayesinde 1922 rekoltesi devrimden beri en bereketli olanıydı[47] ve Sovyet iktidarı ile köy-

45. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* (1936), s. 108.

46. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 230, 233, 238.

47. Nisan 1923 on ikinci parti kongresinde Zinovyev, "1922 rekoltesinin savaş dönemi öncesi ortalama rekoltenin yüzde yetmiş beşini oluşturduğunu" resmen açıkladı; sınai üretim savaş öncesindekinin yüzde 25'iydi (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii [Bol'şevikov]* [1923], s. 25). Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 432'de yer alan daha sonraki bir tahmine göre, tarımsal üretim 1913 rakamlarının yüzde 75'i, sınai üretim ise üçte biriydi.

lülük arasındaki yeni ilişkilerin tamamen doğrulanması anlamına geliyordu. Köylü devrimden beri ilk kez yerel yetkililerin teşvikiyle ürün fazlasını satma hakkına kavuşmakla kalmıyor, aynı zamanda bu işi olağanüstü elverişli piyasa şartlarında yapıyordu. Yarı aç yarı tok yaşanan yıllardan sonra kentler yiyecek maddelerine susamışlardı ve aynı zamanda sanayi, tamamen farklı sebeplerden dolayı,[48] işlenmiş ürün stoklarının büyük bir kısmını tasfiye etmek zorunda kaldı. Öyle ki, 1922 yazı ve sonbaharı boyunca fiyatlarda sanayinin zararına ve tarımın lehine görülmedik oranlarda bir gelişme oldu. NEP'in hem açıklanmış amaçlarının hem de gizli kalmış sonuçlarının birdenbire tahmin edilemeyecek kadar geniş ölçüde bilincine varıldı: Kısmen bile bile, kısmen tesadüfen, köylü proletarya diktatörlüğünün şımarık çocuğu olmuştu. Kasım 1922'de Komintern'in dördüncü kongresinde Lenin, NEP'in başarısını ilan etmekte tamamen haklıydı:

> 1921'den önce Rusya'nın adeta genel bir özelliği haline gelen köylü ayaklanmaları hemen hemen tamamen son buldu. Köylülük şimdiki durumundan memnun... Köylülük iktidarımızın şu ya da bu alandaki uygulamasından hoşnut olmayabilir, yakınabilir. Şüphesiz böyle bir şey mümkün ve kaçınılmazdır, çünkü devlet aygıtımız, milli ekonomimiz henüz bunu önleyemeyecek kadar kusurludur; ama köylülüğün bir bütün olarak bizden gerçekten hoşnut kalmaması gibi bir durum katiyen söz konusu değildir. Bu sonuca bir yıl gibi kısa bir sürede ulaşıldı.[49]

1922 yazında meydana gelen şeyin hem Preobrajenski'nin hem de Şliyapnikov'un eleştirilerini haklı çıkardığı doğrudur. Neredeyse altı yedi yıllık bir aradan sonra, köylülere gereken mallar sınırlı bir şekilde de olsa kentlerden ve fabrikalardan gelen mallarla karşılandı. Bu mallar en geniş ve en bereketli toprakları edinmiş ve rekoltenin başarılı olmasına en çok katkıda bulunmuş en etkin ve en zengin köylülerin eline geçti. Köylerde NEP tarafından sağlanan refahın yanı sıra ağır sanayide benzeri bir ilerleme olmadı, ve bir bakıma sanayi işçisinin zararına gelişti bu. Ancak bu kanıtlar teorik bakımdan ne kadar doğru olursa olsun, NEP'in ekonomiye kazandırdığı ivme şimdilik bunları bastıracak kadar güçlüydü. Gerçi tarımdaki canlanmanın sağladığı kârların tamamı *kulaklar*'ın ve *kulaklar*'a özenenlerin ceplerine akmıştı, ama yoksul köylünün son yıllar boyunca katlanmak zorunda kaldığı dayanılmaz baskılar da kısmen de olsa üzerinden kalkmıştı. Her ne kadar köyler şehirlerin zararına zenginleşiyorsa da, dağıtımın eşitsiz ve fiyatların yüksek olmasına rağmen kentler ürün bolluğundan önemli kârlar

48. Bkz. s. 283. 49. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 347.

sağlıyorlardı. NEP'in canlandırıcı etkisi ekonominin her alanına yayıldı; her ne kadar uzun vadede yeni gerilimler ve yeni eşitsizlikler yaratacak olsa da, şimdilik genel refahın artmakta oluşu bunları unutturuyordu.

1922 sonbaharında, NEP başarısının doruk noktasına ulaştığında ve henüz yeni bulutlar ortalığı kaplamadan önce, Sovyet Hükümeti durumu yasal yoldan istikrara kavuşturmaya karar verdi. 30 Ekimde VTsIK tarafından resmen onaylanan ve 1 Aralık 1922'de yürürlüğe giren tarım yasası[50] hiçbir yenilik içermiyordu. Aslında yasa mevcut hükümler çerçevesinde köylüye güven duygusu vermeyi amaçlıyordu. Toprağı kamulaştırma ilkesi yasada yeniden resmen doğrulanmıştı: "RSFSC sınırları içindeki topraklar, madenler, sular ve ormanlar üzerinde özel mülkiyet hakkı ebediyen kaldırılmıştır." Tarımsal amaçlarla kullanılan ya da kullanılacak toprakların tamamı "tek bir devlet fonu" oluşturuyordu. Bununla birlikte, toprakların "işçiler tarafından işletilmesi hakkı" bilinen bütün biçimleriyle uygulanabilecekti; düzenli bir yeniden dağıtımı ve karma ekimi içeren ya da içermeyen *mir* tarım topluluğu, bireysel çiftlik, tarım komünü şeklindeki gönüllü ortaklık, artel ya da Sovhoz. Anlaşamayan bir bireyin ya da azınlığın kendisine belirli bir toprak tahsis edilerek ayrılma hakkı, çiftliklerin aşırı parçalanmasını önlemeye yönelik (ve Mayıs 1922 yasasından beri çok daha dikkatle tanımlanmış) hükümler uygulanmak kaydıyla tanınmıştı.[51] Bu sınırlandırmaların yanı sıra, toprak sahibi köylülere fiilen uygulanan sınırlandırmalar hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştı. Toprak kiralamaya ve ücretli işçi çalıştırmaya ilişkin temel haklar, tümüyle Mayıs 1922 yasası hükümlerine benzer hükümlerle tanınmıştı. "Cins, inanç ya da milliyet farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşlar toprağı tarımsal amaçlarla ve kendi emekleriyle" işleme hakkına sahiptiler. Yasa sürekli yararlanma hakkı diye bir şey tanımıyordu, ama yasada tanınan hakların zamanla sınırlı olmadığı kastediliyordu. Tarım topluluğunun küçük köylü işletmesi ilkesini ve geleneksel tarım modelini geniş ölçekli modern kolektif birimin korkunç saltasına karşı savunmak için giriştiği mücadelede, köylü kendi ürün fazlasını pazarda satma hakkını savunmada olduğu kadar parlak ve tam bir zafer ka-

50. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 68, madde 901.

51. Köylünün *mir*'i terk etme hakkı yasada en çok tartışılan sorun oldu ve karar için Sovnarkom'a başvurmak gerekti (*IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 1 [25 Ekim 1922], s. 33). VTsIK'nın yasa raportörü parçalanma sorununu gerektiği gibi çözmenin güç olduğunu kabul etti: Ekim için asgari yüzölçümü saptama işi illerin kendilerine bırakıldı (*A.g.e.*, s. 35-6).

zanmış görünüyordu. 1922 sonbaharında NEP köylerde hâlâ başarılıydı ve hiç değilse bu bakımdan ciddi bir değişikliğe uğraması mümkün görünmüyordu. Fakat Rusya'nın tarımsal yapısı ancak on yıl kadar devam edecekti, ve bu yıllar boyunca Sovyet ekonomisinde tarımla büyük sanayi arasındaki temel soruna ilişkin tartışma hiç durmamacasına devam etti. 1923'ün "makas krizi" daha o günden bu tartışmanın başlangıcını belirliyordu.

b) *Sanayi*

Yeni Ekonomi Politikası tarıma yönelik bir politikaydı ve bu yüzden, sanayiye değil iç ticarete yönelikti. NEP'i onaylayan parti kongresi sanayi sorunlarını tartışmadı. "Zoralım Yerine Ayni Vergi İkamesi Üzerine" başlıklı karar, sanayiye ancak "ulaştırma ve sanayideki yeniden canlanma Sovyet iktidarına tarım ürünlerini normal yoldan, yani fabrika ürünleriyle küçük sanayi ürünleri karşılığında almayı sağlayabildiği ölçüde" atıfta bulunuyordu.[52] İki ay sonra Lenin, NEP'i tüm ayrıntılarıyla açıkladığı makalesinde sorunu pratik açıdan ilk kez ele almış oldu:

> Sefalet ve yıkım o hale geldi ki, büyük ölçekli sosyalist üretimi *bir anda* rayına oturtmamız mümkün değil... Yani makinalar gerektirmeyen, önemli hammaddeler, yakıt ve yiyecek gerektirmeyen ve köy ekonomisine kısa vadede yardım sağlayan *küçük* sanayinin[53] kalkınmasına bir ölçüde yardım etmek zorunludur.[54]

Ama büyük sanayinin ikinci plana atılmasının yarattığı güçlükler de vardı. Birkaç hafta sonra, Mayıs 1921 ortasında kaleme alınmış ve sonradan VTsIK'nın kararnamesi diye yayımlanmış bir tasarıda sorun daha ihtiyatlı bir biçimde askıda bırakılmıştı:

> Büyük sosyalist işletmelerin devlet ürünlerinin üretimini ve teslimatını artırarak bu mübadeleyi yoluna koymayı ne ölçüde başaracağımızı, yerel küçük sanayiyi ne ölçüde teşvik edeceğimizi ve geliştireceğimizi bize tecrübe gösterecek.[55]

52. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 388.

53. "Küçük" sanayi başlıca üç kategoriden oluşuyordu: kendi başlarına, yardımsız ya da en çok bir veya iki ücretli işçiyle birlikte çalışan bağımsız zanaatkârlar; part-time işçiliğe ya da köylülerle ailelerinin çalışmasına dayanan "ev" ya da "köy" ekonomisi ("*kustarnaya promişlennost*"); ve ilk iki kategoriden birindeki ya da diğerindeki işçileri bir araya getirip örgütleyen sanayi kooperatifleri: "Küçük sanayi sadece basit makinalar kullanıyordu ve kentlerdeki sanayi fabrikalarından farklı olarak, esas itibariyle köy ekonomisiydi.

54. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 332-3.

55. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 365-6; *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 44, madde 223.

Bununla birlikte, bu tasarı dördüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'ne ve dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'ne sunulduğunda, her iki kuruluş da büyük ölçekli milli sanayinin çıkarlarını savunduğu için kuşkular hızla açığa çıktı. Bir konuşmacı köylülerin kendi ihtiyaçlarını esas itibariyle yerel sanayiden karşılayacağını, bu yüzden "kentle köy arasındaki bağın" kopacağını düşünüyordu; tartışmanın sonunda Milyutin, kongre başkanlığına iletilen düzinelerle pusulada "serbest rekabet ve küçük sanayiyi teşvik yönündeki bu yeni gidişatın büyük sanayiyi temelinden yıkacağı" kaygısının dile getirildiğini belirtti.[56] Dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde Lozovski sendikaların, "küçük sanayi"nin düzenlenmesi sürecine katılmaları gerektiğini ileri sürdü; Shmidt ise bu yeni şartlarda, işçi sınıfını "temel görevinden saptırarak küçük sanayiye yöneltecek" bir tehlike görüyordu.[57]

Mayıs 1921 sonunda düzenlenen parti konferansı Lenin'in bütün bu eleştirileri her zamanki gibi ustaca törpülemesine vesile oldu. Sosyalist toplumda büyük sanayinin üstünlüğü ön plana çıkarılmadıysa, sebebi bunun genellikle kabul edilmiş bir önkabul oluşuydu. Şimdi en gözde *deus ex machina*'sı* olan elektriklendirme planını yardıma çağırıyordu:

> Tamamen kesin hesaplara dayanan, en büyük Rus bilim adamları ve uzmanları tarafından hazırlanmış bir planımız var; bu plan, Rusya'nın doğal zenginliklerini göz önünde tutarak, ekonomimizi nasıl ve hangi kaynaklarla büyük sanayi üzerinde kurabileceğimiz hakkında tam bir bilgi vermektedir. Bu olmaksızın, ekonomik hayatımız için gerçekten sosyalist bir temelden söz etmek mümkün değildir.

Ancak büyük sanayiyi daha bol miktarda yiyecek ve hammadde olmaksızın yeniden canlandırmak imkânsızdı, bunlar da ancak mübadele yoluyla sağlanabilirdi. Küçük sanayinin gelişmesini teşvik etmek bu süreci başlatacaktı. "Büyük sanayinin canlandırılmasına ciddi ve sistemli bir şekilde başlayabilmek için küçük sanayinin canlandırılmasına ihtiyacımız var."[58] Konferansın kararı, sanayi politikasına ilişkin dilekleri bu görüş açısından mantıki bir sıraya göre saptıyordu. Önce "özel ya da kooperatif şeklindeki,

* Bir bunalımı çözmek için dışarıdan müdahale. (ç.n.)

56. *Trudi IV Vserossiiskogo S"ezd Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 42,43.

57. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 49, 115. Eylül 1922'de beşinci işçi sendikaları kongresinde Güney Rusya'dan bir delege, Rostov'daki büyük sigara fabrikası işçilerine yol verirken, o yörede sigara üretimiyle uğraşan manufaktürlerin hızla geliştiğinden yakınıyordu (*Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* [1922], s. 91-2).

58. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 390-1.

küçük ve orta işletmeleri destekleme"; sonra "devlet işletmelerinin özel kişilere, kooperatiflere, artellere ve kurumlara kiralanınasına izin verilmesi"; üçüncü olarak "büyük sanayi ile ilgili programların, köylülerin her gün kullandıkları tüketim mallarının üretimini artırma yönünde kısmen gözden geçirilmesi" ve nihayet "mali ve maddi kaynaklarını kullanma konusunda bütün büyük işletmelere daha çok bağımsızlık ve girişim imkânı sağlanması".[59] Sovyet talimatnamelerinde izlenmesi gereken sıra buydu.

NEP'in sanayi alanındaki ilk adımları, 17 Mayıs 1921'de Sovnarkom tarafından yayımlanan iki kararnameydi. Birinci kararname "hükümetin ister özel, ister kooperatifler şeklinde olsun küçük sanayilerin ve tarım sanayilerinin geliştirilmesi için gerekli tedbirleri" almak ve "bireylerin ya da grupların ekonomik girişimini yok eden aşırı bir düzenlemeden ve şekilcilikten kaçınmak" niyetinde olduğunu bildiriyordu;[60] ikinci kararname ise üretim kooperatiflerinin kapsamını ve yetkilerini sınırlandıran önceki kararnamelerin birçoğunu iptal ediyor, 17 Mayıs 1921'den önce yürürlüğe girmiş kamulaştırmaların iptal edilmeyeceğini garanti etmekle birlikte 29 Kasım 1920 kararnamesinin uygulanmasına son veriyordu.[61] Bütün bir 1920 yazı boyunca yayımlanan bir dizi kararname açıkça sanayi kooperatiflerini teşvik eder nitelikteydi. Bu işletmeler tüzel bir kişilikten yararlanıyor, toplam üyelerinin yüzde 20'sinden az olmak kaydıyla ücretli işçi kullanabiliyor, İşçi ve Köylü Denetimi Halk Komiserliği'ne tabi olmuyor ve böylece devlet kurumları gibi bağımlı olmaktan kurtuluyorlardı. Öte yandan Narkomfin'in kooperatif seksiyonundan kısa ya da uzun vadeli kredi alma hakkına sahiptiler.[62] "Evde

59. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 397.

60. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 47, madde 230.

61. *A.g.e.*, No. 48, madde 240. Bu kararname, o dönemde kullanıldığı anlamda kamulaştırma teriminin belirsizliğini açıkça göstermektedir. Bütün sınai işletmeler (bazı önemsiz istisnalar dışında), kelimenin hukuki anlamıyla 29 Kasım 1920 kararnamesi gereğince "kamulaştırılmıştı"; 17 Mayıs 1921 kararnamesi o ana kadar yönetim tarafından el konulmamış işletmelere dokunulmayacağı anlamına geliyordu açıkça. 14 Haziran 1921'de Adalet Halk Komiserliği, bu anlama gelen bir "yorum" yayımlayarak 17 Mayıs 1921'den önce devlet tarafından el konulmamış işletmelerin "kamulaştırılmamış kabul edileceğini" belirtiyordu (*Novaya Ekonomiçeskaya Politika v Promişlennosti: Sbornik Dekretov* [1921], s. 38-40). Aralık 1921 tarihli bir kararname bu karışık durumu bir parça açıklığa kavuşturuyordu. Bu kararnameye göre, Vesenka prezidyumunun belli bir işletmeyi kamulaştırılmış ya da kamulaştırılmamıştır diye ilan etmesi kesin bir hüküm oluşturuyordu (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 79, madde 684); aynı kararname, 20'den az işçi çalıştıran ve daha önce kamulaştırılmış olan işletmelerin devlet organları tarafından yeterince kullanılmadığı takdirde kamulaştırmadan çıkarılmasını da öngörüyordu.

62. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 53, madde 322; No. 58, madde 382.

çalışan işçiler dahil on ya da yirmiden fazla ücretli işçi çalıştırmadıkları" saptanmış köy sanayileri ile küçük sanayi işletmeleri, fazla göze batmayacak bir şekilde bir hayli kayırılmış oluyorlardı, çünkü kendilerine kamulaştırılmayacakları ya da belediye yönetime tabi olmayacakları ve Vesenka kuruluşlarından yardım görecekleri vaadediliyordu.[63] Bu tedbirlerin genel sonucu, küçük zanaatkârlara ve kırsal kesimdeki küçük işletmelere, NEP'in köylülüğe sunduğu yasal güvencenin ve ticaret yapma fırsatının aynını tanımak oldu.

Mayıs 1921 parti konferansı kararında sözü edilen ikinci aşama, vaktiyle kamulaştırılmış, ama bu yeni şartlarda devlet açısından verimli olmayan sanayi işletmelerinin kiralanma yoluyla özel yönetime ve özel denetime geri verilmesiydi. Bu işletmelerin eski sahiplerine mutlaka geri verileceği söylentisi öylesine yayıldı ki, tapu senetleri şeklindeki işlemler Moskova'da mal sahiplerinin kendileri ya da mirasçıları tarafından hızla gerçekleştirildi.[64] Parti konferansının kararı "yerel organlara" kendi yönetimlerindeki işletmeleri "üst makamların izni olmaksızın" kiralama hakkı tanıyordu. Yerel organlar Sovyet kararnamesinin resmen yayımlanmasını beklemeksizin hemen bu yönde harekete geçtiler. Milli ekonomi il konseyleri, üçüncü kategoriye dahil (kendi özel denetimleri altındaki) işletmeleri[65] yönetmenin ağır sorumluluğundan kurtulmak için bunları, hangi şartlarla olursa olsun, isteyen herkese kiralamaya başladılar.[66] Birdenbire başlayan bu işlemin, kendi haline terk edilmiş birçok işletmeyi yeniden canlandırdığı ileri sürülebilirdi belki. Ancak bu durum karşısında Sovnarkom 6 Temmuz 1921'de kamulaştırılmış işletmeleri kiralama şartlarını saptayan bir kararname yayımladı. Öncelik kooperatiflere tanınmıştı, ama işletmeler özel kişilere de kiralanabiliyordu. Kiracılar kiraladıkları mülklerin yönetiminden hem hukuk mahkemesine hem de ceza mahkemesine karşı sorumluydular ve işletmelerin ve işçilerinin iaşesi sadece kendilerine aitti.[67] Kiralamalar genellikle iki-beş yıllıktı ve kira elde edilen ürünlerden yüzde vermek şeklinde ayni vergi olarak ödeniyordu. Kararnamenin yerel girişim dolayısıyla yayımlanmış olması esas itibariyle yerel küçük işletmelere uy-

63. *A.g.e.*, No. 53, madde 323.

64. *Trudi IV Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 12.

65. Bkz. s. 170.

66. Vesenka'nın acele kiralamalara karşı il meclislerini uyaran ve kararnameyi beklemelerini sağlık veren bir telgraf ve genelgesi *Novaya Ekonomiçeskaya Politika v Promişlennosti: Sbornik Dekretov* (1921), s. 45-6'da yer almaktadır.

67. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 53, madde 313.

gulandığını düşündürüyor. Bu sistemin bir yıllık uygulamasından sonra 1 Eylül 1922' de yayımlanan istatistikler de bunu doğruluyor. Bu tip kiralamanın en çok uygulandığı işletmeler deri ve gıda maddeleri işletmeleriydi. Kiralanabilir varsayılan 7 100 işletmeden 3 800'ü kiralanmıştı; bu işletmeler toplam 68 000 işçi çalıştırıyordu, yani her birinde ortalama 20 işçi çalışıyordu. Kiralanmış işletmelerin sadece yarısına yakın bir kısmı ile sınırlı olan rakamlar, bunların yüzde 50'den daha azının, çoğunluğu eski sahipleri olmak üzere özel kişilere kiralandığını gösteriyordu; geri kalanı kooperatiflere, işçi artellerine ve devlet kurumlarına kiralanmıştı. Bunların büyük bir kısmının az bir sermayeyle sınırlı oldukları ve esas itibariyle yerel pazar için üretim yaptıkları açıkça görülmektedir.[68]

Bu tür işlemler, bazı sanayi işletmelerinin özel mülkiyete dönüşmesinin ve diğerlerinin kiralanmasının sosyalizmin ilkelerine bir ihanet olduğunu düşünen ortodoks parti çevrelerini öfkelendirmeye devam ediyordu. Parti il merkezlerine gönderilmiş ve merkez komite sekreteri Molotov'un imzasını taşıyan Kasım 1921 tarihli bir talimat bu tutumun parti içi konseylere bile ne kadar yayılmış olduğunu göstermektedir. Bu yazı, bir komünistin ücretli işçi çalıştıran bir ekonomik kuruluşun sahibi ya da kiracısı olmasının ya da kâr amaçlı bir ekonomik kuruluşa katılmasının kabul edilemeyeceği konusunda parti üyelerini uyarıyordu. Komünistler ancak devlet ya da kooperatifler hesabına çalışan bir artele ya da kolektif bir ekonomik kuruluşa katılabilirlerdi, "amacı özellikle zenginleşmek olan" kuruluşlar söz konusu olamazdı.[69] İlke sorunu maddi çıkarlardan çok daha önemliydi. Aralık 1922'deki onuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Kamenev özel ya da kiraya verilmiş sanayilerde çalıştırılan 70 000 işçiye karşılık, devlet sanayilerinde ulaştırma dahil 3 milyon işçinin çalıştığını bildirdi.[70] Mart 1923'te sınai denilen işletmelerin 165 000'inde yapılan bir sayım bunların yüzde 88.5'inin özel ya da özel şahıslara kiralanmış işletmeler olduğunu, yüzde 8.5'inin devlet tarafından yönetildiğini, yüzde 3'ünün ise kooperatiflerden oluştuğunu gösteriyordu. Ancak tüm sanayi işçilerinin yüzde 84.5'i, her biri ortalama olarak 155 işçi çalıştıran devlet işletmelerinde çalışıyordu; buna

68. Buradaki istatistikler Milyutin'in *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 69-84'te yayımlanan makalesinden alınmıştır; Mart 1922 on birinci parti kongresinde belirtilen rakamlar (*Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* [1936], s. 268) ortalama olarak daha az işçi çalıştıran kiralanmış işletmelerin sayıca çok daha fazla olduğunu göstermektedir.

69. *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 34, 15 Kasım 1921, s. 10.

70. *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 20.

karşılık kooperatif işletmelerin her biri ortalama 15 ücretli işçi, özel işletmeler ise sadece 2 işçi çalıştırıyordu. Ayrıca, emek üretkenliği devlet işletmelerinde çok daha yüksek olduğundan bunlar değer olarak tüm üretimin yüzde 92.4'ünü sağlıyorlardı; oysa tüm üretimin sadece yüzde 4.9'u özel işletmeler, yüzde 2.7'si de kooperatifler tarafından sağlanıyordu.[71] Aylar sonra Lenin Komintern'in dördüncü kongresindeki saldırılar karşısında NEP'i savunurken, övünerek "tüm hâkim mevkilerin" devletin elinde kaldığını söylüyordu.[72] İnandırıcı ve haklı bir savunmaydı bu. Yeni sanayi politikasının asıl önemi, çoğu asla kamulaştırılmamış ve o dönemde kamulaştırılmaları fiilen mümkün olmayan bir yığın küçük işletmenin özel sahipliğine ya da özel yönetimine izin vermiş olması değil, Mayıs 1921'deki parti konferansının büyük sanayinin tüketim malları sektörünün güçlendirilmesine ve sınai işletmelerin "bağımsızlığının ve girişimciliğinin" geliştirilmesine ilişkin üçüncü ve dördüncü talimatıyla bağdaşan yeni bir tutum izlenmesiydi.

Sovnarkom'un "Yeni Ekonomi Politikası İlkelerinin Yürürlüğe Konması Üzerine" başlıklı 9 Ağustos 1921 tarihli "talimatı", NEP'in esas itibariyle büyük sanayiye yönelik ilk önemli kararnamesiydi. Bu kararname "köy sanayisini ve küçük sanayiyi büyük sanayinin yardımcısı olarak" kabul ediyor ve işletmelerin sistemli bir tasnifini yapmaya çalışıyordu:

> Devlet Vesenka'nın ve onun yerel organlarının şahsında, sanayinin farklı kollarını ve devlet için bazı bakımlardan önem taşıyan ya da birbirini karşılıklı olarak tamamlayan işletmelere tabi sınırlı sayıda küçük işletmeyi doğrudan doğruya kendi yönetimi altında tutar.

Bu kategorilerin hiçbirine girmeyen işletmeler kooperatiflere ya da diğer kuruluşlara veya özel kişilere kiralanacak, kiracı bulamayan işletmeler kapatılacaktı. Ancak doğrudan doğruya devlet organlarının yönetimi altına giren işletmeler "kesin bir ekonomi politikasının (*kozraşet*) ilkelerine göre yönetileceklerdi".[73] İki ilke aynı zamanda kabul edilmişti; biri merkeziyetçilik ilkesi, diğeri de ademi merkeziyetçilikti. Aynı "üretim kolu"nda yer

71. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 211-12.

72. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 350.

73. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 59, madde 403. "Talimat" Vesenka tarafından kaleme alınmıştı (*Pyat' Let Vlasti Sovetov* [1922], s. 318). Bunda, NEP şokundan sonra büyük sanayide meydana gelen "yeniden canlanmanın" başlangıcını görmek mümkündür. Bu yasal bir kararname olmaktan ziyade, nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini gösteren bir talimatname şeklindeydi; ama bu tür bildiriler resmi kararnameler arasında sıkça görülmektedir ve yasal bakımdan bağlayıcı nitelikleri vardır.

alan işletmeler, o dönemde "birlikler", sonra da "tröstler" diye bilinen kurumlarda "bir araya geleceklerdi"; öte yandan "birlikler" ve birleşme dışında kalabilecek kadar büyük ya da önemli işletmeler bağımsız olmak anlamında "ayrılacaklar" ve Vesenka ile ona bağlı kuruluşların yönetim ve denetimine tabi olmayacaklardı. STO'nun 12 Ağustos 1921 tarihli bir kararnamesinin çifte temasıydı bunlar:

> Belirli bir sanayi kolunda teknik bakımdan en iyi donatılmış, en iyi örgütlenmiş ve en iyi durumdaki işletmeler *kozraşet* ilkelerine göre yaratılmış ve örgütlenmiş özel bir birlik içinde yer alabileceklerdir. Bireysel işletmeler de aynı ilkeler doğrultusunda "ayrılabileceklerdir".[74]

Kamulaştırılmış büyük sanayinin doğrudan devlet yönetiminden "ayrılması" ve ticari ilkeler uyarınca bağımsız olarak yönetilmesi, kamulaştırılmamış ya da kiralanmamış ve yeni ekonomik düzenin temel taşını oluşturan her tür küçük sanayiyi teşvik etmenin karşılığı oluyordu. Çalıştırdıkları işçilerin geçiminden doğrudan sorumlu olan ve nakdi ya da ayni her türlü geçim şeklinin ücret olarak kabul edildiği işletmelerde, "ayrılma", emek politikasında can alıcı önemde sonuçlar yaratıyordu;[75] sanayinin büyük çoğunluğunun kendi satıcıları ve müşterileri olarak devlet organlarına bel bağlamak yerine serbest piyasada alıcı ve satıcı olmayı yeğlediği ticaret ve dağıtım alanında da durum aynıydı.[76] Sanayinin bütçe tahminlerine göre artık hazineden değil, ama kârlılık esasına göre devlet bankasından ve daha sonra da diğer bankacılık kuruluşlarından kredi aldığı maliye politikası alanında da yine aynı durum söz konusuydu.[77] Lenin'in "ticari ilkelere geçiş" olarak tanımladığı *kozraşet* uygulaması NEP'in yarattığı kaçınılmaz bir sonuçtu: Devlet sektörü piyasa şartlarını kabul etmedikçe, aynı ekonomi içinde özel kapitalist tarımla devlet sanayisini bağdaştırmak mümkün değildi.[78] *Kozraşet*'in işlevi, her şeyden önce devlet işletmelerinin devlete yük olmaktan çıkmasını sağlamak, ikincisi, resmi makamların hangi işletmelerin devlet mülkiyeti ve yönetimi imtiyazını korumayı hak ettiklerini belirlemelerini mümkün kılmaktı. Ancak 1921 sonbaharında devletin elindeki araçlar bu çetin işi gerçekleştirecek kadar mükemmel değildi. Aralık 1921'deki dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunduğu raporda Vesenka, kâr tanımına ilişkin en basit kararların bazılarının hâlâ alınmamış olduğunu kongreye hatırlattı:

74. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 63, madde 462.
75. Bkz. s. 291-2. 76. Bkz. s. 280. 77. Bkz. s. 314-5.
78. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 76.

Kârdan ne anlamak gerektiği, tümüyle hesaplanıp hesaplanamayacağı, işletme sermayesini artırmak amacıyla kârın bir bölümünü ayırmak gerekip gerekmediği, işletmeye kalan satılmamış ürünler şeklindeki kârın nasıl değerlendirileceği konusunda şimdiye kadar yol gösterici hiçbir talimat yoktur.[79]

Bunlar ne basit ne de salt biçimsel sorulardı. Yaklaşık iki yıl sonra STO' nun bir yayınında uzman bir yazar farklı tröstlerin üretim maliyetlerini ve dolayısıyla kârlarını çok farklı biçimde hesapladıklarını belirtiyordu.[80]

Tröstlerin oluşumu, sanayinin *kozraşet*'e geçişini sağlayacak ve bu değişikliğin yaratacağı gerilimlere dayanabilmesini mümkün kılacak bir yöntemdi. Bir bakıma kendi yağıyla kavrulma politikasıydı bu. Sanayi, özellikle iç savaş boyunca mutlak öncelik kazanmış olan ağır sanayi, köylülüğe verilmiş tavizlerin ve bir pazar ekonomisine dönüşün ağır yükünü taşımak zorunda kalacaktı. Bununla birlikte, büyük ölçekli sanayi artık proleter devletin gözdesi değilse, açık rekabetin yeni, alışılmadık gerilimlerine dayanmak için örgütlenmesi gerekirdi. Daha acil bir başka anlamda, tröstler mantığa uygun çözüm bulma sorununa bir cevaptı. Düşük verimli bazı işletmeleri kapatıp en etkili olanların üretimini artırarak muazzam hammadde, donanım ve işgücü israfını önlemenin mümkün olduğu uzun zamandan beri fark edilmişti. Her işletmenin ayrı yönetildiği, yönetimin tutuculuğunu hafifletmek için hiçbir şey yapmamış güçlü bir sendikacılığın hüküm sürdüğü *glavk* sisteminden pek bir sonuç alınamamıştı. Aynı üretim kolunda bazen tröst, bazen *kust* ya da "demet" denilen küçük işletmeler kurma girişimleri de pek az başarılı olmuştu. Mayıs 1921'de, NEP'in ilk coşkulu döneminde, parti merkez komitesi dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'ne işçileri en iyi, en büyük ve mümkünse kalabalık olmayan işletmelerde toplayarak işletme ve işçi sayısının hızla azaltılmasını tavsiye etmişti. Parti merkez komitesi, dördüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'ne de aynı tavsiyede bulunmuştu.[81] Fakat ilerleme yavaştı. Yakıt krizi sadece can alıcı önemdeki tek bir sektörde köklü tedbirler alınmasını zorunlu kılmıştı. 1920 yazında teknisyenlerden oluşan bir komis-

79. *Finansovaya Politika za Period s Dekabrya 1920 g. po Dekabr' 1921 g.: Otçet k IX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 60-1; Vesenka'nın eski başkanı Rikov, mevcut istatistiklerin hiçbir "gerçek *kozraşet*" için yeterli olmadığını ve "sabit sermayeyi belirleyecek rakamlardan bile yoksun olduklarını" yazıyordu o dönemde (A. I. Rikov, *Stat'i i Reçi*, c. II [1928], s. 97).

80. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 133-7.

81. *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 32, 6 Ağustos 1921, s. 3-4.

yon, Donetz havzasında birçok askeri harekâtın sebep olduğu yıkımlardan sonra yeni onarılmış kömür madenlerini denetledi ve donanımsız çalıştıkları için "köylü kuyuları" olarak adlandırılan 338 kuyu da içinde olmak üzere, faaliyet halinde 959 kuyu keşfetti. Savaş komünizminin son dönemindeki emek orduları Donetz madenlerinde geniş ölçüde çalıştırılmıştı, ve şüphesiz bu yüzden yoğunlaşma nispeten kolay oldu. 1 Temmuz 1921' de çalışan maden kuyusu sayısı 687'ye indirildi.[82]

Yeni sanayi politikası, her yerde tröstler oluşmasını teşvik ederek bu ilkenin en geniş şekilde uygulanmasını mümkün kıldı. Biri keten fabrikası, diğeri Beyaz Deniz bölgesindeki bir bıçkı fabrikası olmak üzere, ilk iki tröst (o dönemde henüz birlikler deniyordu) STO'nun kararnameleriyle Ağustos 1921'de kuruldu. Tüzükleri onları kâr ve zarar hesabı tutmaya mecbur ediyor ve serbest piyasada (sözde istisna olsa da) gereç satın almalarına ve ürünlerini satmalarına izin veriyordu.[83] Bu iki tröst kurulacak benzerlerine örnek oluşturmaları için açılmıştı ve Ekim 1921'den itibaren bu tür tröstler hızla çoğaldı. Aralıkta, dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Vesenka'nın yeni başkanı Bogdanov on beş büyük tröstün (bu kelime artık serbestçe kullanılıyordu) kurulduğunu bildirdi.[84] Eylül 1921'de STO tarafından Don havzasına bir başka heyet gönderildi. Bu heyetin çalışmaları sonunda 288 maden kuyusu devlet yönetiminde kaldı (bunların 267'si çalışır durumdaydı) ve yeni bir tröste, Donugol'a dahil edildi; geri kalan 400'ü kiralandı ya da terk edildi.[85] 1922 yazında diğer kömür üretim bölgeleriyle petrol üretim bölgelerinde de aynı modele göre tröstler kuruldu. Bunlar tamamen tröstleşmiş ve bir araya getirilmiş sanayilerdi. Ancak aynı mantıksal süreç hafif sanayiye de uygulandı. Daha önce Glavkoz yönetimindeki deri sanayisinde 1 000'den fazla işletmenin 124'ü devlete geçti ve deri tröstleri halinde yeniden gruplandırıldı, diğerleri kiralandı ya da terk edildi. Ancak bu 124 işletme kendi aralarında toplam üretimin yüzde 70 ila 88'ini sağlıyorlardı.[86] Ağustos 1922 sonunda, tröstleşme süreci fiilen tamamlandığında 421 tröst oluşmuştu; bunun 50'den fazlası tekstil, metalurji ve yiyecek maddeleri sanayisinde, 40'tan fazlası deri, 35'i

82. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 49-50.
83. *Novaya Ekonomiçeskaya Politika v Promişlennosti: Sbornik Dekretov* (1921), s. 95-103, 110-20.
84. *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 72, 89.
85. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 51.
86. *A.g.e.*, c. III, s. 11.

kimya ve 20'si elektrik sanayisindeydi. Her tröst içinde yer alan işletmelerin ortalama sayısı yaklaşık 10'du. Haklarında ayrıntılı istatistiklerin mevcut olduğu 380 tröst 84 000 işçi çalıştırıyordu, bunun 525 000'i tekstil ve metalurji tröstlerindeydi. Bu rakamlara büyük kömür ve petrol tröstleri dahil değildi.[87] Tröstlerin en büyüğü 54 000 işçi çalıştıran İvanovo-Voznesenk tekstil tröstü[88] ile sırasıyla 48 000 ve 41 000 işçi çalıştıran Gomza ve Yugostal metalurji tröstleriydi. Her biri 10 000'den fazla işçi çalıştıran 21 tröst vardı.[89] Devlet tröstü Sovyet cumhuriyetlerinde sanayi için başlıca örgütlenme şekli olmuştu.

Kozraşet'lere geçiş, tröstleşme sürecine oranla başlangıçta geri kaldı. 27 Ekim 1921 tarihli bir kararname iki devlet işletmesi kategorisi arasında ayrım yapıyordu: devletten hiçbir şekilde mal ve yardım almayan işletmeler ve çoğu zaman işçilere tahsis edilmiş, Narkomprod tarafından dağıtılan karneler şeklinde devlet desteğine bağımlı işletmeler. Kısa zamanda devlet işletmelerinin büyük bir kısmını kapsayacak olan birinci kategori, ürünlerini serbest piyasada dilediği gibi satma özgürlüğüne sahipti; esas itibariyle ağır sanayinin temel sektörlerini içeren ikinci kategori ürünlerin yüzde 50 kadarını özel anlaşmalara göre, piyasaya sürebiliyordu; ama önceliği daima devlet kurumlarına, sonra koopetariflere ve en son olarak özel alıcılara tanımak zorundaydı.[90] İşletmeler ürünlerinin bir kısmını serbest piyasada değerlendirme iznini kolayca elde ediyorlardı ve bu uygulama Aralık 1921 parti konferansının özel onayından geçti.[91] 21 Mart 1922'de daha ileri bir adım atıldı: Yakıt sanayisi ticari bir tabana oturtuldu. Sanayi işletmeleri yakıtı bundan böyle artık devletten sağlamayacak, Yüksek Yakıt İdaresi'nden satın almak mecburiyetinde kalacaklar anlamına geliyordu bu. Öte yandan, yakıt sanayisi işçileri artık iaşelerini de devlet organlarından almayacaklar-

87. *A.g.e.*, c. III, s. 27-30. Devrimin beşinci yıldönümü vesilesiyle Kasım 1922'de yayımlanmış bir kitap, 4144 işletmenin yer aldığı ve toplam bir milyon kadar işçinin çalıştığı 430 trösten söz etmektedir; bunun 65'i yiyecek, 57'si maden ve 52'si tekstil sanayisindedir (*Pyat' Let Vlasti Sovetov* [1922], s. 321). Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 216-20'de tröst sayısı biraz daha yüksek verilmektedir.

88. 1922'de bir VTsIK temsilcisi tröstlerin oluşumuna ilişkin bazı açıklamalarda bulundu. En önemli yerel tekstil fabrikaları bu tröste dahildi; daha az önemli fabrikalar önce kiralanmış, ama sonradan yerel Sovyet'in ticaret ve sanayi bölümünün yönetimi altında bir birlik oluşturmuşlardı (*IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 2 [26 Ekim 1922], s. 25-6).

89. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 220.

90. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 72, madde 577.

91. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 410.

dı.[92] Ne var ki bu kesin emrin görünüşe bakılırsa, bazı istisnaları da vardı. Kararname demiryolu idaresine bedava yakıt vermeye devam edilmesini öngörüyordu; sonradan eklenen bir madde gereğince, Donetz havzası madencilerinin iaşesi sağlandı.[93] Ancak "ticari ilkelere" geçiş, sınai alanın büyük bir kısmında temelde 1922 sonundan önce tamamlanmıştı.

1922 sonbaharında yurttaşlık yasasının hazırlanması yeni tröstlerin yasal statüsünü tamamlamak için ilk ciddi girişime yol açtı. Yeni tröstler bir yönetim örgütünün (Vesenka ya da *glavk* ve merkezleri) doğrudan yönetimine tabi olmadıkları ve kendi kâr ve hesaplarından kendileri sorumlu oldukları için, savaş komünizmi döneminin devlet sınai işletmelerinden ya da bu tür işletme gruplarından farklıydılar; öte yandan o dönemde ne sabit sermayeleri vardı ne de tüzel kişilikleri. Yurttaşlık yasasının 19. maddesi "özerk bir yönetime tabi ve finansmanı devlet bütçesine bağlı bulunmayan devlet işletmeleri ve devlet işletmeleri birliği" şeklinde özel bir kategori yarattı. Bu tür kuruluşların "bağımsız tüzel kişiler sıfatıyla ekonomik işlemlere katılma" hakları vardı ve normal yasal işlemlere tabiydiler; işletme sermayesi dahil, döner varlıklar (milli mülkiyet olarak kalan sabit sermayeler hariç) borçlanmalara karşı teminat olarak gösterilebiliyordu. Nihayet 10 Nisan 1923 tarihli kararname, tröstlerin statüsünü bu şemaya göre tanımlayıp düzenliyordu.

[Kararnamenin 1. maddesine göre] devlet tröstleri her işletme için tanımlanmış statü çerçevesinde faaliyet göstermeleri amacıyla devletçe bağımsızlık tanınmış ve kâr sağlamak için ticari muhasebe ilkelerine göre hareket eden devlet sınai işletmeleridir.

Devlet kendi devraldığı tröstler dışındaki tröstlerin borçlarının sorumluluğunu kabul etmiyordu ve muhtemel zararları karşılamak mecburiyetinde değildi. Bazı yasal kesintilerden sonra, kârlar devlete kalıyordu. Her tröste sabit sermaye olarak bir meblağ tahsis edilmiş ve sermaye yüzdesi olarak hesaplanmış amortisman yıllık kârlar üzerinden alınmıştı; kârın dörtte biri tröste, yüzde 22'si işçilerin durumunu düzeltmek için bir sosyal fona kalıyor, yüzde 3'ü yöneticilerle memur ve işçilere prim olarak dağıtılıyordu. Tröstler serbest piyasada alım satımda tamamen özgürdüler ve devlet kuruluşlarına öncelik tanımaları ancak önerilen ya da talep edilen fiyatlar eşit

92. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 216-18.

93. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 53.

derecede elverişliyse mümkündü.[94] *Kozraşet*'te yer alan kâr öğesi üzerinde özellikle durulmuştu: başlangıçta bir rasyonelleştirme aracı ve bir değer ölçütü olarak tasarlanmış olan şey, sınai üretim için yeni bir teşvik olarak geliştirildi.

Tarımda NEP, Sovyet Rusya'yı ekonomik kalkınma yoluna yönelten gerekli üretim güdüsünü hızla sağladı. Sanayide ise ilerlemeler yavaş, daha dolaylı ve tehlikeli bir şekilde tek yanlıydı. İlk hedefi köylüye ürünleri için çabuk ve yeterli bir gelir sunmaktı ve gelişme 21 Mayıs parti kararnamesinde çizilen yolu izledi. Bu genel amaç doğrultusunda, her şeyden önce doğrudan doğruya köylü için üretim yapan, donanım için ya pek az ya da hiç sermaye yatırımı gerektirmeyen ve ürünlerini tarım ürünleriyle hızla mübadele edebilecek küçük köy sanayilerini ve yerel sanayileri teşvik etti. Modern sanayiler alanında NEP ekonomiye daha uzun vadede yarar sağlayacak olan yatırım malları sanayilerini değil, ürünleri hemen pazarlanabilecek tüketim sanayilerini teşvik etti. Özel işletmeye ve serbest piyasaya dönüş bu hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet ediyordu; Rusya ekonomisinin ilkel şartlarında bu hedefler, uzun vadeli sermaye yatırımlarını gerektirmeyen günlük ve basit tüketim ihtiyaçlarını yansıtıyordu sadece. 1920'de, hemen her yerde sınai üretim en düşük seviyedeydi; 1912'deki rakamın yüzde 16'sıydı.[95] Kalkınma çok eşitsiz bir şekilde gerçekleşti. 1920'de, 1912'deki üretimin ancak dörtte birine ulaşan küçük sanayide —köy ve el sanatları— üretim 1921'de 1912 rakamlarının yüzde 35'ine, 1922'de yüzde 54'üne yükseldi. Öte yandan, 1920'de modern büyük sanayide 1912'deki üretim seviyesinin yüzde 15'ine düşen üretim 1921'de sadece yüzde 17'ye ve 1922'de yüzde 20'ye yükseldi. Büyük sanayide en iyi sonuçlar, doğrudan köylüler için üretim yapan hafif tüketim malları sanayisinde alındı. Deri sanayisi o yıllarda 1912 yılı üretimine eşit bir üretim sağlayan tek sanayiydi.[96] Tekstil sanayisinde de büyük bir ilerleme oldu. 1912 rakamlarına oranla yünlü mallar üretimi 1920'de yüzde 36'yken, 1922'de yüzde 55'e; keten

94. *Sobranie Uzakonenii, 1923*, No. 26, madde 336.

95. 1912 fiyatlarına göre altın ruble olarak hesaplanmış rakamlar *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 186-9'dadır; şüphesiz bunlar sadece kaba tahminlerdir. 1922 rakamları ilk dokuz ayın gerçek sonuçlarına göre hesaplanmıştır ve bütün bir yıla ilişkin nihaî sonuçları tam olarak yansıtmamaktadır.

96. Bu şaşırtıcı sonuç "1912 istatistiklerinde yer almayan" ya da belki "el sanatları" sanayisine dahil edilmiş küçük deri işletmelerinin artık kamulaştırılmış olmasına atfediliyordu (*A.g.e.*, c. III, s. 185).

ürünleri 1920'de yüzde 35'ken, 1922'de yüzde 72'ye ve pamuklu maddeler (başlıca hammadde kaynağı olan Türkistan'a iki yıl boyunca ulaşmak mümkün olmamıştı) 1920'de yüzde 6.5 iken 1922' de yüzde 15.5'e yükseldi. Ağır sanayi alanında maden sanayisi 1912'deki üretime oranla 1920'de yüzde 33'lük bir üretim sağladı; üretim 1921'de yüzde 30'un altına düştü ve 1922'de sadece yüzde 36'ya yükseldi. Dikkate değer bir gelişme sadece petrol sanayisinde görüldü; 1912'deki üretime oranla 1920'de yüzde 16 olan üretim 1922'de yüzde 39'a yükseldi; petrol sanayisinde 1920'de üretimin düşük olmasının asıl nedeni önceki iki yıl boyunca meydana gelen askeri olaylardı. Ancak en anlamlı sonuçlar Rusya'nın devrim öncesi sanayilerinin en büyüğü ve geniş ölçekli sanayisinin temeli olan metalurji sanayisinde alındı. 1920'de üretim 1912'dekinin yüzde 6'sı iken, 1921'de yüzde 9'a yükseldi ve 1922'de tekrar yüzde 7'ye düştü. Nisan 1923'teki on ikinci parti kongresinde verilen bir demece göre, rasyonalleştirme tedbirlerine rağmen sanayi o dönemde kapasitesinin ancak yüzde 30'uyla çalışıyordu.[97]

NEP'in ilk döneminde Sovyet sanayisi iki ters etkiye maruz kalmıştı. Her şeyden önce NEP başlangıçta sadece köylüye bir taviz politikası değil proletaryanın zararına bir taviz politikası, ya da en azından sanayiyi gözetmeye imkân vermeyen bir taviz politikası oldu. Bu yüzden, büyük sanayi için ürkütücü bir politikaydı.[98] İkinci olarak, NEP tüketim malları talebini teşvik ederken sanayi sektörü içindeki dengeyi bozdu.

Bu etkilerden ilki, sanayi ürünleri fiyatlarındaki krizde kendini neredeyse birdenbire gösterdi. Savaş komünizmi boyunca resmi sabit fiyatlar işlenmiş mal üreticisinin yararlanacağı şekilde düzenlenmişti. Öte yandan, karaborsada yiyecek maddelerine aşırı talep önceki dengeyi bozdu; öyle ki, örneğin bir *pud* çavdar karşılığında savaş öncesi dönemdekinden çok daha fazla miktarda deri ya da pamuklu kumaş alınabiliyordu. Bu yüzden, denetimler kaldırıldığında tarım ürünleri fiyatlarında bir yükselme beklenebilirdi. Sadece gerçekleşmekle kalmayan, ama hiç kimsenin tahmin etmediği bir şiddette ve kapsamda gerçekleşen bu hareket, hem köylerdeki hem de kentlerdeki özel şartların sonucuydu. Köylerde savaş komünizminin zoralımları köylüleri ihtiyati erzaktan yoksun bırakmış ve 1921'in feci hasadı

97. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 339.

98. Aralık 1921'de bir parti konferansında Kamenev NEP'in temel ikilemini şöyle açıklıyordu: "Sanayiyi ve dolayısıyla tüm ekonomimizi ancak ya köylünün ya da işçinin, veya her ikisinin aleyhine canlandırabiliriz" (*Vserossiiskaya Konferentsiya RKP [Bol'şevikov]*, No. 1 [19 Aralık 1921], s. 20).

ülkenin birçok yerinde halkı NEP'in gelişmelerinden yararlanmaktan alıkoymuştu; öyle ki sanayi mallarına gerçek talep beklenmedik derecede azalmış, buna karşılık rezervleri tükenen yiyecek maddelerine kentlerden gelen talep her zamankinden daha fazla artmıştı. Yıllardan beri ilk kez, NEP köylüyü ailesinin ve vergi tahsildarının taleplerini karşıladıktan sonra üretim fazlasını dilediği fiyata satacak duruma getirmişti. 1921-22 kışında, satılacak ürün fazlası olan köylüler kendi güçlerinin bilincindeydiler ve savaş komünizmi döneminde kentlerden çektiklerinin acısını çıkarmaktan geri kalmıyorlardı.

Sanayinin durumu daha karmaşıktı. NEP dönemindeki ticaret özgürlüğü ve denetimlerin gevşetilmesi köylüleri teşvik eder ve cesaretlendirirken, birdenbire kendi yağıyla kavrulmak durumunda kalan ve *kozraşet*'in insafına terk edilen büyük sanayi için durum bambaşkaydı: 1921 sonbaharından itibaren sayıları gitgide artan işletmeler her türlü devlet kredisinden, hammaddeden ve yiyecek maddesinden yoksun kaldılar, kendi başlarının çaresine bakmaları istendi. En güçlü işletmeleri bile karanlık bir gelecek bekliyordu. Yedi yıllık bir ihmalden sonra donanım son derece yıpranmıştı ve yinelenmesi daha fazla ertelenemezdi. Mali kaynaklar kurumuştu ve kredi bulma imkânı hemen hemen yoktu.[99] İşletme masraflarını karşılamak, bir kısmı artık doğrudan devlet yardımından yoksun kalmış işçilere nakdi ya da ayni ücret ödemek için kaynak bulmak gerekiyordu. Mevduat, gerçekte, ikamesi ancak serbest piyasa fiyatları üzerinden mümkün olabilen hammadde stoklarından ve işlenmiş ürün stoklarından meydana gelmişti; işletmelerin birçoğunda, aslında derhal paraya çevrilebilen değerler sadece işlenmiş ürünlerdi.[100] Bu yüzden, devlet desteğinin son bulmasının sebep olduğu acil işletme sermayesi ihtiyacı işlenmiş ürün stoklarını geniş ölçüde eriterek karşılanabilirdi ancak. Bu tasfiye hareketi, 1921 sonunda *razbazarovaniye* (pazarlarda satma) diye adlandırılacak kadar ilginç bir olgu haline geldi.[101]

99. Ticari bir temelde sanayiye kredi açma yetkisi olan yeni Devlet Bankası ancak 16 Kasım 1921'de açılmıştı ve kaynakları yetersizdi (Bkz. s. 315).

100. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 15'te yayımlanmış, kesin bilgi edinmeye imkân vermeyecek ama genel bir değerlendirme için kullanılabilecek bir tabloya göre 1 Ocak 1922'de işlenmiş ürün stokları, metalurji ve tekstil sanayisi hariç, bütün sanayilerde hammadde stoklarından fazlaydı. Çok daha spekülatif bir başka tahmine göre ise bu stoklar sanayilerin işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılayamayacak bir durumdaydı.

101. *Razbazarovaniye*, sonuna "denilen şey" sözcükleri eklenerek Aralık 1921 dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde de dile getirildi (*Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1922], s. 95).

Katı ve esnek olmayan bir piyasada stokları ne yapıp yapıp eritme girişimi kaçınılmaz olan sonucunu verdi: İşlenmiş ürünlerin fiyatlarında büyük bir düşüş. NEP gereğince, devlet sanayisi artık tek bir otoriteye bağımlı değildi; "aralarında hemen hemen hiçbir bağ olmayan ayrı ekonomik birimlere" bölünmüştü ve yürürlükteki yeni ticari anlayışa göre bu birimler arasındaki "sınırsız rekabet", her birini daha fazla satmak için fiyatlarını indirmek zorunda bırakarak çöküşü hızlandırdı.[102] Sürekli para enflasyonu bu gidişi kısmen ve geçici olarak maskeledi, ancak kıtlıktan dolayı yükselen tarım ürünleri fiyatlarıyla sanayi ürünleri fiyatları arasında yapılan bir karşılaştırma durumu açıkça gösteriyordu.

Örneğin, 1 Ocak 1921'de bir arşın pamuklu kumaş 4 lb. çavdar unu, bir kutu kibrit 0.23 lb. çavdar unu ve yarım kilo şeker 11.55 lb. çavdar unu değerindeydi; 1921'in ilk dört ayı boyunca, bu ürünlerin değeri çavdar ununa oranla yüzde 50'den fazla azaldı. 1 Mayıs 1921'e tekabül eden fiyatlar sırasıyla 1.68 lb., 0.09 lb. ve 5.07 lb. oldu.[103] 12 sanayi ve 12 tarım ürününe göre saptanmış fiyat endeksi, tarım ürünlerinin değerinin 1 Ocak 1922'de 104 iken (100, 1913'teki seviyedir) 1 Mayıs 1922'de 113'e yükseldiğini, buna karşılık sanayi ürünlerinin değerinin aynı dönem boyunca 92'den 65'e düştüğünü göstermektedir.[104] Böylece, tarım ürünleri değerleri ile sanayi ürünleri değerleri arasında Mayıs 1922'de en uç noktasına ulaşan fark, bir dereceye kadar tarımsal değerlerdeki yükselmeden ve büyük ölçüde de sınai değerlerdeki düşüşten ileri gelmektedir. Sanayinin kötü durumda olduğu Mart 1922'deki on birinci parti kongresinde Şliyapnikov tarafından dile getiriliyordu:

> Piyasanın durumu öyle ki dayanmamız mümkün değil; mal bolluğundan başımızı kaldıramıyoruz. Acilen paraya ihtiyacımız var ve para bulalım derken öyle anarşik bir rekabet yaratıyoruz ki —bu metal ürünleri için de geçerli— ürünlerimizin değerinin aşırı düşmesi yüzünden aylıkları ödeyecek para bulamıyoruz.[105]

102. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 34, 138.

103. Bu rakamlar *a.g.e.* (1923), c. I, s. 11'den, Kondratiyev'in bir makalesindeki çizelgeden alınmıştır. Benzeri rakamlar o dönem Sovyet istatistiklerinde görülen önemsiz değişikliklerle birlikte S. G. Strumilin, *Na Kozyaistvennom Fronte* (1925), s. 211'de yer alıyor. İki çizelge arasındaki fark Kondratiyev'in 1920 ve 1 Ocak 1921 resmi fiyatlarını esas almasından, buna karşılık Strumilin'in o dönemde yasadışı olan serbest piyasa fiyatlarını kullanmasından ileri gelmektedir; öyle ki Kondratiyev'in çizelgesinde ürünlerin değerinde çavdar ununa oranla düşüş ancak 1 Ocak 1922'de başlar, oysa Strumilin'de 1 Ocak 1922 değerleri, NEP öncesi dönemin serbest piyasa değerlerine oranla bir düşmenin çoktan başlamış olduğunu ortaya koyar.

104. *A.g.e.*, (1925), s. 212.

105. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* (1936), s. 111.

Genel bir tahmine göre pamuklu kumaş Mayıs 1922'de maliyetinin yarısından daha düşük bir fiyatla satılıyordu[106] ve tekstil sanayisi mali bakımdan diğerlerinden daha sağlam bir durumdaydı. Sonradan bir Sovyet iktisatçısının yazdığı gibi, "çavdar diktatörlüğü ve devletimizin sanayi sermayesinin israf edilme dönemiydi bu".[107]

Bu sonuçlar, NEP'in acil amacına şüphesiz uygun düşüyordu: Köylüye emeğinin karşılığında hakça bir ücret ödemek. Ne var ki, Sovyet sanayisi için bir felaket olan bu duruma liderlerin ve yöneticilerin tepki göstermeleri kaçınılmazdı. Normal bir kapitalist sistemde bu tür durumların yarattığı tepkiye çok benzeyen bir tepkiydi bu. Mart 1922'de felaket büyük bir boyuta ulaştığında ve Lenin "geri çekilme"nin sona erdiğini ilan ettiğinde, belli bir sanayinin tüm satış aygıtını bir araya toplamayı ve inhisarına almayı amaçlayan "tekeller" kurulmaya başlandı. Sonraki üç ay boyunca belli başlı bütün sanayilerde tröstler, sanayisine göre üretimin yüzde 70 ila 100'ünü kapsayan bu tür tekeller kurmak için birleştiler.[108] Bu örgütler aracılığı ile sanayinin kazandığı artan pazarlık gücü, sınai ürün fiyatlarının düşmesini önleyen başlıca faktör oldu ve Mayıs 1922'den sonra gidişatı karşıt yöne çevirdi. Vesenka başkanı, tekellerin "her şeyden önce tröstlerin ticari çıkarlarını savunmak için kurulduğunu," ve "özel durumlarda kendilerine düşen rolü yerine getirerek rekabeti önlediklerini, böylece bir dizi ürünün fiyatının yükselmesini sağladıklarını" açıkça belirtti.[109] Ağustos 1922'de, zararlar öylesine giderildi ki, sanayi ve tarım ürünleri fiyatları 1913'tekinin hemen hemen aynı oldu. Bu tarihten itibaren sanayinin daha iyi örgütlenmesi ve iyi bir hasat sayesinde, fiyatlar arasındaki farklılık aksi yönde, yani tarım fiyatları lehine değil sanayi fiyatları lehine arttı. Bu yeni farklılığın ya-

106. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 17.

107. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 428.

108. Y. S. Rozenfeld, *Promişlennaya Politika SSSR* (1926), s. 230-7. 1922 sonunda en önemlileri tekstil, Ural madenleri, deri, dikiş ipliği, tütün ve tarım aletleri tekelleri olmak üzere 18 tekel vardı (*Na Novik Putyak* [1923], c. I, s. 336-42); tekellerin listesi için bkz. *a.g.e.*, c. III, s. 36. Önceki deneyimden farklı olarak, NEP'in ilk döneminde tekellerin oluşumuna kendi istekleriyle ve tamamen katılanlar ağır sanayilerden ziyade tüketim sanayileriydi.

109. *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 42. Birkaç ay sonra on ikinci parti kongresinde Bogdanov, belki de önceki demeçlerindeki açıksözlülüğü hafifletmek için tekellerin işlevi hakkında daha ılımlı bir demeç verdi. Bu ikinci demece göre, "tekellerle tröstler şimdi genel masraflarını azaltmaya başladılar; maliyet fiyatlarının azaltılması sloganı tröstlere bu yönde baskı yapan, onları piyasanın gereklerini hesaba katmaya zorlayan tekellerimizin temel sloganıdır" (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii [Bol'şevikov]* [1923], s. 332).

rattığı gerilimler Sovyet tarihine 1923'ün "makas krizi" diye geçti.

NEP'in sanayi alanındaki ikinci karşıt etkisi, ağır sanayi zararına hafif tüketim sanayilerini teşvik etmek oldu; başlangıçta daha az sarsıcı olan bu ikinci yönelim uzun vadede daha vahim sonuçlar yarattı. NEP sadece, küçük burjuva köy ekonomisini andıran ve buna karşılık geniş ölçekli modern sanayinin bir hayli uzağında kalan, özel yönetime tabi bireysel ya da dar kapsamlı üretim şekillerini geliştirmekle kalmadı, aynı zamanda, büyük ölçekli sanayi alanında sanayi proletaryasının geleneksel kalesi, ülkenin sanayileşmesinin ve sosyalist inşanın kilit taşı olan ağır sanayilerin zararına, ürünleri günü birlik tüketilen hafif sanayileri de harekete geçirdi. 1922 yılı sona ermeden önce, ağır sanayinin geleceği hakkında dört bir yandan tehlike işaretleri belirmişti. Eylül 1922'deki beşinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi, "serbest piyasaya dayalı bazı üretim kollarında bir canlanma kaydedildiğini" dile getirirken, "tüm milli ekonominin gelişmesini belirleyen temel sanayi kollarının" —ulaştırma, maden, metalurji, makina yapımı ve elektrik sanayilerinin— daha şiddetli bir kriz yaşamakta olduğunu hatırlatıyor ve "geniş ölçekli sanayinin ve ulaştırmanın restorasyonunu cumhuriyetin acil görevi" ilan ediyordu.[110] İki ay sonra Lenin, dördüncü Komintern Kongresi'nde NEP'i savunduğu konuşmasında, hafif sanayide "genel canlanma" ile ağır sanayinin "çok güç durumu" arasındaki aynı zıtlığa dikkat çekerek, alınması gereken derse işaret ediyordu:

> Rusya, sadece bir köy ekonomisindeki iyi bir hasatla kurtarılamaz —yeterli değildir bu; köylülüğe tüketim malları sağlayan hafif sanayinin durumunun düzelmesiyle de kurtulamaz —bu da yeterli değildir; *ağır* sanayi de gereklidir...
>
> Ağır sanayinin devlet teşviklerine ihtiyacı var. Bu teşvikleri sağlayamazsak, sosyalist devlet olmak şöyle dursun, uygar bir devlet bile olamayız.[111]

Lenin'in ekonomik sorunlar konusundaki bu son konuşması NEP'in ilk iki yılı boyunca yarattığı temel sorunu en yakın ve en açık sözlerle ifade ediyordu.

Bu kaygıların ima ettiği şey, hemen kabul edilemeyecek kadar tedirgin edici ve geniş kapsamlıydı. 1922 sonbaharında ağır sanayideki huzursuzluk Devlet Bankası'nın uyguladığı kısıtlayıcı kredi politikasından yakınma-

110. *Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 507-9; kongrede en önemli konuşmayı yapan Tomski, Lenin'in şu sözünü hatırlattı: "Ağır sanayisiz, sosyalizm inşa edilemez, dolayısıyla sosyalizm olmaz, hatta kötü sosyalizm bile olmaz" (*A.g.e.*, s. 114).

111. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 348-9.

larda dile geldi. Vesenka'nın başkanı Bogdanov VTsIK'da Narkomfin'i kıyasıya eleştirirken, Donetz madenlerinin kredisizlik yüzünden ücretleri ödeyemediği için madencilere yol vermek zorunda kaldığını iddia ediyordu.[112] Kredi yokluğu Kasım'da dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunduğu raporun da ana teması oldu.[113] Kongrede resmi sözcüler hâlâ tasasız bir iyimserliği dile getiriyorlardı. Kamenev "ilke sorunları konusunda siyasi tartışmalar döneminin kapandığını," ve "yeni ekonomi politikası sorununun bir ilke sorunu, bir ihtilaf sorunu olmaktan çıktığını, artık açıklama gerekmediğini" bildirdi ve her ne kadar bir süre sonra "NEP'in devlet sanayisine karşı bir mücadele verdiğini" kabul ettiyse de, Sovyet iktidarının NEP'i dizginleyecek kadar güçlü olduğundan emin olduğunu söyledi.[114] Maliye Halk Komiseri Sokolnikov, *kozraşet*'e olan sarsılmaz güvenini tekrar dile getirdi. Sanayi bundan böyle devlet tarafından finanse edilemezdi; devlet sanayi işçilerinin ücretlerini ödemeyi ya da onlara yiyecek karneleri sağlamayı artık üstlenemezdi. Devletle sanayi arasındaki ilişki, satın aldığı bir şeyin parasını tastamam ödeyen bir müşteri ilişkisi olabilirdi ancak. "İster pazarda satsın, ister devlete satsın, sadece üretmeyi değil ama sermayesini yenilemesini de mümkün kılan" şartlarda satmak zorunda olan sanayi ile devlet birbirinden tamamen ayrılmıştı. Sokolnikov, sanayi köylünün satın alma gücüne dayandığına göre sanayiye yardım etmenin en iyi şeklinin köylüye yardım etmek olduğunu bile ileri sürdü.[115] Larin, Sokolnikov'un tezlerine ağır sanayi adına karşı çıktı; bir başka delege ise "sanayi Narkomfin'in üvey çocuğudur," dedi.[116] Ne var ki NEP'in o sırada geçerli olan yorumu temelinde hiçbir düzelme mümkün değildi. NEP piyasa ekonomisini yeniden kurarken, ekonominin değişik öğeleri arasındaki karşılıklı bağımlılığı kapitalist düzenin bilinen esasları üzerine oturtmuştu. Ağır sanayiye devletin doğrudan doğruya müdahalesi yeni ilkelere aykırıydı. Sanayinin kaderini ve sınai üretimin yönünü belirleyecek olan çekişmeler ticari ve mali politika alanlarında cereyan edecekti.

112. *IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo İspolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 5 (29 Ekim 1922), s. 5.

113. *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 36, 40.

114. *A.g.e.*, s. 17-18, 29. 115. *A.g.e.*, s. 101-2, 110-11. 116. *A.g.e.*, s. 121, 136.

c) *Emek ve İşçi Sendikaları*

NEP'in emek politikasına etkileri, tıpkı tüm sanayi üzerindeki etkileri gibi kendini birdenbire hissettirmedi, 1921 yazı ve sonbaharı boyunca görülür hale geldi ve nihayet 1922 ilkbaharında biçimlendi. Savaş komünizmi döneminde emek, tıpkı diğer üretim faktörleri gibi karşılığı ve ödenmesi ticari ilkelere tabi olmaması gereken zorunlu bir devlet hizmeti olarak ele alınmıştı. Bu tutum, emek istihdam eden bazı sınai girişimlerin yeniden özel mülkiyete ve yönetime geçtiği, devlet mülkiyetinde ve denetiminde kalanlarda ise işlerin ticari ilkelere göre yürütülmesinin öngörüldüğü bir sistemde köklü bir biçimde yeniden gözden geçirilmeliydi. Gerek özel sanayi gerekse devlet sanayi ürünleri meta olarak düşünüleceğine göre, bunun mantıki sonucu işgücünün de bir meta olmasını gerektiriyordu. NEP döneminde serbest piyasaya dönüş serbest bir emek pazarına dönüş anlamına da geliyordu ve bu sonuç hemen görünmemekle birlikte, işgücüne karşı takınılan tutum değişikliğinde belirleyici oldu.

Savaş komünizminin tüm ilkeleri içinde ilk terk edilen zorunlu işgücü seferberliğiydi. Buna karşı bir tepki iç savaş sonunda, ordular terhis edildiğinde doğmuş ve Mart 1921'deki onuncu parti kongresinin işçi sendikalarına ilişkin kararında dile getirilmişti.[117] Bu tepki politika değişikliğini zorunlu kılan genel huzursuzluğun önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte, NEP' in kabul edilmesine yol açan temel düşüncelerin dışında gelişmişti. Kongreden sonra yayımlanan ilk kararname Glavkomtrud'la yerel organlarını ilga ederek, görevlerini Narkomtrud'a devretmişti; bu düzenleme zorunlu çalışmayı uygulayan aygıtın parçalanmasına yol açmakla birlikte, zorlamayı uygulayan güç odaklarını olduğu gibi bırakıyordu ve aslında kongreden önce hazırlanmıştı.[118] Birkaç gün sonra, "yoldaşlardan kurulu disiplin mahkemeleri"ni düzenleyen ayrıntılı bir kararname yayımlandı.[119] 6 Nisan 1921'de bir başka kararname işçilerin iş değiştirmelerine ilişkin başlıca kısıtlamaları kaldırıyor, böylece serbest emek pazarına dönüş yolu açılmış oluyordu.[120] Ancak bu olumsuz düzenleme yavaş yavaş geçerlilik kazandı ve başlangıçta devlet işletmelerindeki istihdam şartları üzerinde büyük bir etki yaratmıyormuş gibi göründü. Bu kararnameyle Narkomt-

117. Bkz. s. 208-9. 118. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 30, madde 164.
119. *A.g.e.*, No. 23-4, madde 142; disiplin mahkemeleri konusunda bkz. s. 196, not 211.
120. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 36, madde 188.

rud'a devredilmiş olan emek orduları[121] bile bir süre feshedilmedi. Haziran 1921'de, şeker pancarı hasatı için yeteri kadar gönüllü işgücü sağlanamadığı takdirde zorunlu çalışma hizmeti öngörülmüştü.[122] Temmuz 1921'de ayrıntılı bir kararname ormancılık çalışmaları için köylülerin seferber edilmesinin koşullarını düzenliyordu.[123] Zorunlu çalışma hizmeti gereğince seferber edilecek olanlara ilişkin 3 Kasım 1921 kararnamesi bir dönüm noktası oldu. Bu kararnameye göre hizmete çağrılacak insanlar kesin bir biçimde sınıflandırılıyordu; bunlar hiçbir devlet organında, kurumunda ya da girişiminde görev almamış olacaklardı ve görevlendirilmelerinin amacı da belli başlı doğal afetlerle sınırlıydı.[124] Savaş komünizmi döneminde uygulanan zorunlu çalışma hizmeti hayaletini savuşturmadan önce 9 Şubat 1922'de bir başka kararname gerekti; işe alma ve işten çıkarma işlemleri işçi sağlamanın ve işçileri bir yerden bir başka yere göndermenin olağan yöntemleri haline geldi.[125]

Emeğin ücretinin belirlenmesi ise daha güç bir sorundu. Çalışmanın bir devlet hizmeti olduğu savaş komünizmi döneminde ücretlerin ödenmesi iki şekilde anlaşılırdı: (tıpkı bir askerin tayını için yapılan harcama gibi) yararlı olması amacıyla işçiyi sağlıklı kılmak için devlet fonlarından gerekli harcamanın yapılması, ya da işçinin toplum uğruna çalışması için gerekli sosyal yükümlülüğü ("çalışmayana ekmek yok" ilkesi) dengeleyen ama çalıştığı işle özel bir ilgisi bulunmayan sosyal bir hak sayılması. Her iki görüş de gittikçe yaygınlaşan ayni ücret ödemeleriyle —teorik görüşlerden ziyade paranın değerindeki çöküşün zorunlu kıldığı ve kolay kolay terk edilmeyecek uygulamayla— bağdaşıyordu. Dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi Mayıs 1921'de toplandığında Shmidt "işçi sınıfının alışmış olduğu, devlet tarafından garanti edilmiş yardımdan işçileri vazgeçmeye mecbur etmenin mümkün olmadığını" düşünüyordu hâlâ. Kongre, NEP'in gelmesiyle ağır sanayiyi destekleme politikasının her zamankinden daha zorunlu olduğu ve "işçi sınıfının ihtiyaçlarının parayla değil ayni yardımlarla karşılanması gerektiği" yolundaki bir kararnameyi büyük bir çoğun-

121. *A.g.e.*, No. 27, madde 155. 122. *A.g.e.*, No. 55, madde 337.

123. *A.g.e.*, No. 55, madde 343.

124. *A.g.e.*, No. 74, madde 607. Shmidt'e göre (*Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov*, [1922], s. 83) bu girişim Narkomtrud'dan geldi; ilke konusundaki karar ise Narkomtrud'un bir raporu üzerine VTsIK tarafından alınmıştı (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 72, madde 591).

125. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 17, madde 179.

lukla kabul etti.[126] Ayrıca, savaş komünizminin son günlerinde bedava karne sistemine dönüşen bu ücret ödeme şekli, toplumda hedeflenen ideal bir dağıtım olarak tasarlanmış eşitçilik anlayışına da denk düşüyordu; onuncu parti kongresinin işçi sendikaları kararı, bu eşitçilik duygusunun sürmesini epey hayret verici bir takdirle karşılıyor ve "nicelik farklarına tekabül eden ücret farklılıklarının birçok sebepten dolayı bir süre daha korunması gerekse bile, takip edilecek politikanın yine de ücretler arasında mümkün olacak en kapsamlı eşitliği sağlamayı amaç edinmesi gereğine" işaret ediyordu.[127] Mayıs 1921'deki sendikalar kongresi hâlâ şeklen ayni primleri tavsiye ederken, kronik mal kıtlığı karşısında böyle bir sistemin uygulanamayacağını da belirtmek mecburiyetinde kalıyordu.[128]

NEP'in sanayiye uygulanışının mantıki sonuçları elde edilinceye kadar belli bir zaman geçmesi gerekti. *Kozraşet* uygulaması para ekonomisine dönüşü gerektiriyor ve bedava karne sistemiyle ya da vatandaşlara devlet tarafından yapılan bir sosyal hizmet şeklindeki ücret anlayışıyla bağdaşmıyordu. Savaş komünizminin emek felsefesi geçerliliğini yitirmişti. Mayıs 1921 parti konferansı, "işçinin üretimden sağlayacağı çıkara" dikkat çekilmesini önerdi ve "ücretlerin ayni vergi olarak hesaplanan kısmının ürünlerin cari fiyatlarına tekabül etmesi gerektiği" üzerinde durdu.[129] Ancak gerçekleştirilmesi güç olan bu değişiklik bir kaç ay ertelendi. 10 Eylül 1921 tarihli bir kararname ücret sistemini "sanayinin gelişmesinde temel bir faktör" diye tanımlayarak bir yenilik getiriyordu. Ücretler artık işçi ile işçinin çalışmakta olduğu işletme arasındaki ilişkiye bağlıydı öncelikle. Kararname "işletmenin üretimle ilgisi olmayan her şeyden ve sosyal yardım niteliğinden arındırılmasını" öngörüyordu: Sosyal yardım bundan böyle devletin yetkisinde olacaktı. Bu değişiklik, farklı emek biçimlerinin değerlerine göre ödüllendirilmesini sağlayacaktı. "Her türlü eşitlikçi düşünce bir yana bırakılmalıydı." Ücretler üretkenliğe bağlı olacaktı. Mühendislerin ve vasıflı işçilerin, ücret sistemi zaten hiçbir farklılık gözetmiyor diye kaba işlerde çalıştırılmaları gerekmiyordu artık.[130] Kasım 1921'den sonra, iaşe karnelerinin bedava ya da itibari bir fiyat üzerinden dağıtımı yerine, ücretlerin

126. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 116, 134.
127. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 376.
128. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I, s. 30.
129. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 410.
130. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 67, madde 513.

bir kısmına sayılan, ama değerleri piyasa fiyatlarına göre hesaplanmış olan yiyecek maddeleri dağıtımına başlandı.[131] Bu sistem bir yıldan fazla devam etti.[132] Böylece, 1921 sonbaharından itibaren ücret sistemi yavaş yavaş istikrar kazanır ve işgücü fazlasına *kozraşet* adına yol verilirken, bir taraftaki işçi ve bağlı bulunduğu sendika ile karşı taraftaki işveren arasında özgürce imzalanan bir sözleşme temelinde, işe alma işverenle işçi arasında bildik olağan ilişki biçimini aldı; eski sistemden arta kalan tek şey zorunlu bir asgari ücretin devlet tarafından saptanmasıydı. Sanayi tröstlerinin 1921 sonbaharında gelişmesiyle birlikte,[133] işçi sendikaları tarafından kendi üyeleri adına imzalanan toplu iş sözleşmeleri dönemi başladı. NEP döneminin ilk önemli toplu iş sözleşmesi ilk büyük devlet tröstü Severoles ile kereste işçileri sendikası arasındaydı ve Kasım 1921'de imzalandı.[134]

Ayni ödemeden nakdi ücret sistemine geçiş halk tarafından hiç hoş karşılanmadığı için ancak kademe kademe uygulanabildi. Teoriyi umursamayan işçi, garantili ayni ödemeler yerine satın alma gücü boyuna azalan istikrarsız bir nakdi ücret almanın yaratacağı sonuçlara karşı son derece duyarlıydı. Bu maddi zararı karşılayacakmış gibi görünen zorunlu çalışma seferberliğinin kaldırılmasının[135] çok aldatıcı olduğu ortaya çıktı; çünkü bu ilkel iş disiplini yönteminin yerini kapitalizmin bildik "ekonomik kamçısı" almıştı. İç savaşın sona ermesi ve NEP uygulaması, *kozraşet* ilkelerine göre yeniden örgütlenen devlet hizmetlerinde ve sınai işletmelerde büyük ölçüdeki işten çıkarmalardan ötürü ciddi ve yaygın bir işsizlik dönemi başlattı. O zamanın bir simgesi haline gelmişti bu: 1921 sonbaharında, yarı yarıya unutulmuş 1918 işsizlik sigortası mevzuatını hatırlatan bir kararname yayımlandı; bir başka kararname ise devlet işletmeleri ve kurumlarından "kendi hataları olmaksızın" çıkarılan işçilere bir aylık ücretlerinin yarısının

131. *A.g.e.*, No. 76, madde 617.

132. Söz konusu sistem Eylül 1922'de hâlâ uygulanıyordu ve beşinci işçi sendikaları kongresinde bundan, yanlışlıkla "eski karne sistemi" diye söz edildi (*Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* [1922], s. 97). *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 108'deki bir çizelgeye göre, ücret ödemelerinde 1921'de %6'ya kadar düşen para öğesi 1922'nin ilk üç ayında ancak yüzde 32'ye yükselmişti. 133. Bkz. s. 277-9.

134. *Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 47.

135. İlişki salt teorik değildi: Ayni yardım vaadi zorunlu işgücü seferberliğini tahammül edilebilir hatta hoşa gidebilir kılan bir uyaran olmuştu. Daha Aralık 1921'de dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde bir konuşmacı Donetz kömür madenlerinde çalışmak üzere iki kez gönderildiğini ama bir üçüncü kez gitmek istemediğini, "çünkü işe olarak hiçbir şey verilmediğini" bildiriyordu (*Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1922], s. 86).

verilmesini öngörüyordu.[136] Gereksiz kadroları işten çıkarma uygulamaları gittikçe hızlandı. 1921 yazında 1 240 000 olan demiryolu işçileri sayısı 1922'de 720 000'e indirildi.[137] Önde gelen bir dokuma fabrikasında 1 000 iğ başına işçi ve ücretli sayısı 1920-21'de 30 iken ertesi yıl 14'e indirildi (1914'ten önce ortalama 10.5'du).[138] 1918'in ilk yarısında işsiz sanayi işçileri köylerine döndüler ve kırsal kesimde kolayca massedildiler, öyle ki işsizlik yalnızca proletarya saflarındaki bir azalma olarak belirdi. 1921'de kıtlık köyleri sardı ve işsiz sanayi işçileri kentlere doluşarak ilk kez Batılı sanayileşmiş ülkelerde görülen türden bir işsizlik sorunu yarattı. Bu yolla klasik ekonominin "yedek işgücü ordusu"nun oluşması, işgücünü ihtiyaç duyulan yerlere daha başka yasal hüküm gerektirmeksizin kendiliğinden yöneltecek ölçüde güçlü bir baskı yarattı. Hukuki bir yükümlülük olarak çalışmanın (ki Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi'nin ve RSFSC anayasasının temel kavramlarından biriydi bu) yerini ekonomik zorunluluk olarak çalışma, hukuki cezalardan korkunun yerini açlık korkusu aldı. En sonunda, 9 Şubat 1922 tarihli kararname işgücünün zorunlu seferberliği yerine "işe alma ve işten çıkarma"yı yerleştirdi.[139] Çoktan modası geçmiş bir silahın terk edilmesiydi bu. Mart 1922'deki on birinci parti kongresinde, Şliyapnikov'un kapitalist ülkelerde uzun zamandır bilinen şeyden, yabancı işçi ithalinden dolayı yerli işçilerin işsiz kalmasından yakındığı bile duyuldu.[140] Henüz bir yıl geçmeden NEP kapitalist ekonominin temel özelliklerini yeniden yaratmıştı.[141]

Savaş komünizminin ve zorunlu çalışma hizmetinin kaldırılması, işçi sendikalarını mantıki olarak iki yönde etkiledi. İzin verilen özel işletmelerin ve devlet işletmelerinde *kozraşet*'in ortaya çıkardığı yeni şartlarda, işçinin çıkarlarını işverenlere karşı korumak işçi sendikalarının başlıca görevi olarak görünüyordu ve sendikaları devletle bütünleştirme hareketi haklılı-

136. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, sayı 68, madde 536; sayı 77, madde 646.
137. S. G. Strumilin, *Na Kozyaistvennom Fronte* (1925), s. 86.
138. *Na Novik Putyak* (1923), c. III, s. 14.
139. Bkz. s. 289. 140. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* (1936), s. 111.
141. İşsiz sayısı Ekim 1921'de 150 000, Ocak 1922'de 625 000, Ocak 1923'te 625 000 ve Ocak 1924'te 1 240 000'di (Y. Gindin, *Regulirovanie Rinka i Bor'ba s Bezrabotitsey* [1928] s. 13, 18); işsizlik kendini illerden ziyade Moskova'da hissettiriyordu ve işsizliğin en yoğun olduğu kent Petrograd'dı (*Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* [1922], s. 101). 1924 ilkbaharında sosyal sigorta maliyesinin iflasından ötürü işsizlerin sadece yüzde 15 ila 20'si "düzenli yardım alıyordu" (*Report of the British Labour Delegation* [1924], s. 154).

ğını yitiriyordu. Dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi Mayıs 1921'de toplandığında, bu sorunlardan ilki henüz tartışılabilecek bir hale gelmemişti. Sanayinin NEP koşullarında örgütlenmesi ancak başlamıştı. İşçi sendikalarının devlet sanayilerine karşı tutumu ile özel yönetime devredilmiş sanayilere karşı tutumu arasında kesin bir ayrım olduğu varsayımı, kongrenin kararını (sonraki gelişmeler bu kararı doğrulamamıştı) hükümsüz kılıyordu.[142] İkinci sorun —işçi sendikalarıyla devlet arasındaki ilişkiler sorunu— parti üyelerine göre iki ay önceki onuncu parti kongresinin kararıyla çözümlenmişti. Ancak bu karar eski, ama o zamana kadar ikincil önemde kalmış bir soruna —partiyle sendikalar arasındaki ilişkiler sorununa da— kendiliğinden yeni bir anlam veriyordu. Sendikaların devletten bağımsız olmaları NEP'in mantıki bir sonucuydu. Ancak sendikalar şüphesiz yine de parti tarafından denetlenecekti. Parti kongresinin kararı bunu ihtiyatla ama kesin bir dille belirtiyordu:

> Rus Komünist Partisi, işçi sendikalarının çalışmalarının tüm ideolojik içeriğini eskiden olduğu gibi merkez ve yerel organları aracılığıyla kayıtsız şartsız yönetir... Sendika hareketine önderlik edecek olanların seçimi, şüphesiz, partinin yönlendirici denetimi altında yapılmalıdır. Ancak parti örgütü, yöneticilerin örgütlü kitleler tarafından seçilecekleri işçi sendikalarında proletarya demokrasisinin normal yöntemlerini uygulamaya özellikle dikkat edecektir.[143]

Dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi 17 Mayıs 1921'de toplantıya çağrıldı; "Sendikaların Rolü ve Görevleri Üzerine" başlıklı bildik tezler kongre tarafından incelenerek kabul edilmek üzere parti merkez komitesi tarafından hazırlanmıştı. Bununla birlikte bu tezler, parti kongresi kararının aksine "sendikalarda proletarya demokrasisinin normal yöntemlerinin" uygulanışından söz etmiyordu artık; söz konusu tezler kongre toplanmadan birkaç saat önce Bolşevik fraksiyona sunulduğunda, Riyazanov bu kararın şartlarına ilişkin bir değişiklik önerdi. Bu beklenmedik değişiklikten şaşkına dönen ya da belki de bunu pek önemli bulmayan Tomski değişikliğe yeterince karşı çıkmadı ve değişiklik Bolşevik fraksiyonun büyük çoğunluğu tarafından onaylandı. Kongre aynı akşam usulen Tomski'nin resmi bir konuşmasıyla açıldı. Ancak merkez komite olup bitenlerin farkına varınca, tezleri Bolşevik fraksiyona aynen kabul ettirmeyi başaramadığı için Tomski'yi kınadı ve kongredeki görevinden geçici olarak uzaklaştırdı.

142. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 66-7.
143. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, 372-3.

Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi çalışmaları hakkındaki rapor gene Shmidt tarafından; "İşçi Sendikalarının Rolü ve Görevleri Üzerine" tezler ise bizzat Lenin'in de katıldığı Bolşevik fraksiyonun daha sonraki bir toplantısında, Lozovski tarafından sunuldu.[144] Tomski olsun, onun hatalı davranışından sorumlu tutulan Rudzutak olsun, ikinci oturumun açılışında kongre prezidyumuna seçilemedi; kongre sonunda yapılan merkez konsey seçimlerinde ise Rudzutak konsey tam üyeliğine yeniden seçildiği halde Tomski sadece yedek üye olarak kaldı.[145] Birkaç hafta sonra, Tomski ve Rudzutak yeni kurulmuş Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ndeki olayları denetlemek üzere Taşkent'e gönderilen özel bir komisyonun üyeliğine atandıklarını öğrendiler.[146]

Bu değişikliklerin şaşırtıcı bir sonucu, onuncu parti kongresinde Troçki platformunu destekleyenler arasında olan ve merkez komitesine yeniden seçilemeyen Andreyev'in görevine iade edilmesiydi. Andreyev dördüncü işçi sendikaları kongresinin en tartışmalı sorunu haline gelen "Örgütlenme Sorunu Üzerine" resmi bir rapor hazırlamak üzere seçildi. İşçi sendikalarının bağımsızlığı NEP'in kabul görmüş bir özelliği haline geldiği için, sadece partinin merkez sendika örgütünü tam bir denetim altına alması değil, merkez örgütün de sendikaları tek tek denetleyebilmesi gerekiyordu. Bu amaç Andreyev'in önergesi sayesinde ustalıkla başarıldı. İşçi sendikaları örgütünde zorunlu bir ademi merkeziyetçilik kisvesi altında tam tersi yönde bir sonuç elde edilmişti. Doğrudan Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi'ne bağlı yerel sendikalar arası örgütler, ademi merkeziyetçilik kisvesi altında belirli sendikaların yerel organları üzerinde tam bir denetim kurmuş olacaklardı: Üçüncü kongrede ortaya atılmış olan bir görüşü ele alan önerge, günün birinde sendikalarla örgütlerinin "sanayi seksiyonları içeren tek bir sendika"yla bütünleştiğini görme arzusunu dile getiriyordu. Bu öneriler kıyasıya eleştirildi. Bir delege, asıl sorunun "sanayi sendikalarının varlık sürdürüp sürdürmeyeceklerini" bilmek olduğunu söyledi; bir başka delege

144. Bu olaya ilişkin başlıca kaynak, Tomski'nin hatalı davranışını araştırmak için merkez komite tarafından Stalin'in başkanlığında oluşturulan özel bir komisyonun hazırladığı rapordur (*İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 32, 6 Ağustos 1921, s. 2-3); Riyazanov, kendisini bundan böyle sendika çalışmalarına katılmaktan alıkoyan merkez komite kararının kaldırılması talebinde bulunduğu on birinci parti kongresinde bu olaydaki rolünden söz etti (*Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* [1936], s. 277-9).

145. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 18, 185.

146. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c.I, s. 310.

ise kararnamenin "yerel seksiyonları olan bir işçi sendikaları komiserliği kurulmasına" yol açacağını bildirdi. Bolşevik olmayan delegelerin azınlıkta kaldığı bir kongrede Andreyev'in önergesinin özüne ilişkin değişiklik önerisi yine de 593'e karşı 453 oy topladı.[147] Ne var ki Andreyev'in önergesi böyle düşük bir çoğunlukla onaylanmış olsa da, alınan sonuç üzerinde belirleyici oldu. Partinin Tüm İşçi Sendikaları Merkez Konseyi üzerindeki denetimi, tıpkı Sovyet devletinin aygıtları üzerindeki denetimi gibi mutlaktı. Merkez konseyin sendikalar üzerinde denetimi tam anlamıyla gerçekleşince —dördüncü işçi sendikaları kongresinden çıkan kararın son derece belirleyici olduğu bir süreçti bu — partinin, devletin ve sendikaların tek bir güç halinde kaynaşarak birleşmesi ileri bir aşamaya varmış oldu. İşçi sendikalarının "devletleştirilmesi" sorunu hükmünü yitirdi. Ancak ekonomi politikasındaki her yeni adım, sendikaların önceden sahip oldukları önemin ve bağımsızlığın bir kısmını daha yitirmelerine yol açtı. Savaş komünizmi döneminde devlet iktidarının hiç değilse gerekli ve kısmen özerk organlarıydılar. NEP döneminde ise artık bu durumda değildiler ve yeni şartlarda devlet otoritesine karşı muhtemel her başkaldırı eğilimini engellemek gerekli olduğu için, partinin işçi sendikaları üzerinde uyguladığı denetim daha da artırıldı. Dördüncü işçi sendikaları kongresinden sonra merkez konsey başkanlığına Tomski'nin yerine Andreyev atandı.

1921 sonuna doğru NEP'in sonuçları sanayide kendini hissettirmeye başlayınca, işçi sendikalarında sabırsızlık belirtileri görülür oldu. O zamana kadar Tomski ve Rudzutak Türkistan'dan geri çağrılmış ve onlarla Andreyev arasında parti üst makamlarının müdahalesiyle kesin bir anlaşma sağlanmıştı. 28 Aralık 1921'de parti merkez komitesi, işçi sendikaları hakkında Rudzutak, Andreyev ve diğerleri tarafından sunulan raporları dinledi.[148] Politbüro, 12 Ocak 1922'de Lenin'in Rudzutak ve Andreyev'in sunmuş oldukları tezleri esas alarak hazırladığı ayrıntılı bir önerge kabul etti ve bu önerge beş gün sonra *Pravda*'da yayımlandı. Önerge "işçi sendikalarının farklı görevleri arasındaki bir dizi çelişkiyi" ortaya koyuyordu. Bu çelişkiler "arızi değildi ve onlarca yıl geçmeden" —aslında kapitalizmin ve küçük sanayi-

147. *A.g.e.*, s. 153-62, c. II (Sektsii), s. 202. Savaş komünizmi döneminde, ayni ücret ödemelerinden ötürü üye aidatı genellikle tahsil edilemez olmuştu, ve sendikalar esas itibariyle merkez konsey aracılığı ile ödenen devlet yardımları sayesinde varlıklarını sürdürdükleri için, konsey kendi otoritesini kabul ettirecek kadar güçlü imkânlara sahipti (*Stenografiçeskii Otçet I'yatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* [1922], s. 44-5).

148. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 515, not 56.

nin kalıntıları ortadan kalkmadan— giderilemezdi. Böylece, işçi sendikalarının her zamanki ikna ve eğitim yöntemleri ile onların "devlet iktidarının ortakları olarak" başvurmaları gereken baskı yöntemleri arasında, "emekçi kitlelerin çıkarlarının savunulması" ile "devlet iktidarının ortakları ve tüm milli ekonominin kurucuları olarak" başvurmaları gereken "baskı" yöntemleri arasında, sınıf mücadelesinin uzlaşmazlığı ile sendikalara özgü uzlaştırma tedbirleri arasında çelişki vardı. Bu çelişkiler sosyalizme geçiş döneminin çelişkilerini yansıtıyorlardı. Ancak kararın somut tedbirlerle ilgili paragrafları daha da anlamlıydı. *Kozraşet*'in devlet işletmelerine uygulanması kaçınılmaz olarak "bu işletmelerin yönetimleri ile buralarda çalıştırılan işçiler arasında bir zıtlığa" yol açtığı için, NEP döneminde Sovyet işçi sendikaları bazı bakımlardan kapitalist düzendeki sendikaların işlevine benzer bir işlev görüyorlardı. İşçilerin çıkarlarını savunmak "kayıtsız şartsız" onların göreviydi. Öte yandan, işçilerin sendika üyeliği isteğe bağlı olmalıydı (bununla birlikte, devlet hem hukuki hem de maddi bakımdan "işçilerin sendikalara katılmalarını teşvik edebilecekti"); sendikalar fabrika yönetimine müdahale etmemeliydiler. Bütün bunlar tamamen kapitalist diye adlandırılabilecek bir sendika anlayışına verilen tavizlerdi. Devlet işletmelerinde —*ve* kamulaştırılmış işletmelerde— grev bile yasaklanmış değildi; ne var ki sendikalar "proleter bir yönetimin geçerli olduğu bir devlette grevlerin böyle bir devlet bünyesinde ancak bürokratik sapmalara ve kapitalist kalıntılara karşı haklı görülebileceğini" işçilere açıklayacaklardı. Anlaşmazlıkları gidermenin normal yolu işçiler ile ilgili ekonomik kuruluş arasında görüşme yapılmasıydı ve bu amaçla uzlaştırma komisyonlarının kurulması salık verilmişti.[149]

Politbüro'nun kararı Tüm Rusya İşçi Sendikaları Merkez Konseyi'nin ezici çoğunluğunu oluşturan Bolşevikler için bağlayıcıydı şüphesiz; Şubat 1922'de konsey kararın uygulanmasını görüşmek üzere toplandı. Sonradan, beşinci sendikalar kongresinde Tomski, "bu bizim sendikal devrimimizdir, işçi sendikaları hareketinde yeni bir çağın başlangıcıdır," diyecekti.[150] Gerçekte, NEP ilkelerinin işçi politikasına ilk tutarlı uygulamasıydı bu. Ücret-

149. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 147-56.

150. *Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 105; aynı kongrede Andreyev'in konuşması (*a.g.e.*, s. 40-54) yeni politikanın sürekliliğini sağlayan öğeler üzerinde ve 1921 sonunda, yani Andreyev'in henüz merkez konseyin politikasından sorumlu olduğu dönemde, bu değişikliklerin hangi ölçüde önceden tahmin edildiği üzerinde anlamlı bir şekilde duruyordu.

lerin bundan böyle üretkenliğe bağlı olacağı doğrulanıyor ve istihdamın toplu iş sözleşmesine dayandığı onaylanıyordu; sekiz ay sonra, "devlet işletmelerinde ya da özel işletmelerde işçilerin ezici çoğunluğunun toplu iş sözleşmesi rejimine tabi olduğu" gözlemleniyordu. İşçilere devletçe garanti edilen asgari ücretin mümkün olduğu kadar üstünde ücret sağlamak, ve böylece küçük sanayilerin örgütlenmemiş ve esas itibariyle köy kökenli binlerce işçisini sendikalaşmanın yararlarına inandırmak sendikaların görevi idi. Grevlerin kabul edilebilir olduğu ihtiyatla belirtiliyor ve önerilmiş uzlaştırma komisyonlarının kurulmasına ilişkin tedbirler alınıyordu. İsteyen herkes sendika üyesi olabilecekti. Savaş komünizmi dönemindeki devlet yardımlarının kesilmesinin bir sonucu olarak sendikaların mali kaynakları bundan böyle sadece üyelerinin aidatına dayalı olacaktı.[151] Bir ay sonra, on birinci parti kongresi Politbüro'nun kararını resmen kabul etti ve partinin denetimini sağlamlaştırmak için aldığı bir başka kararla, ancak uzun bir süreden beri parti üyesi olanların işçi sendikalarında yöneticiliğe seçilebileceği koşulunu getirdi; liyakat süresi yöneticilik görevinin önemine göre değişiyordu.[152] Sendikaların başına gelenler, belirli bir ekonomik özgürlük tanıyan NEP'in bu şartlı özgürlüğü kötüye kullanmaya kalkışabilecek olan bireyler ya da organlar üzerinde partinin doğrudan denetimini nasıl tahkim ettiğinin çok çarpıcı bir örneğiydi. Parti kongresinden bir ay sonra, NEP'te ve parti kararında öngörüldüğü şekilde, yönetim görevlerinin sendikaların elinden alınması, hastalık ve işsizlik sigortası yönetimini işçi sigortalarının elinden alıp Narkomtrud'a devreden bir kararnameyle bir adım daha ileri götürüldü.[153]

Eylül 1922'de toplanan beşinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nin en ilginç olayı, Tomski'nin yeniden eski görevine atanmasıydı. Andreyev bir önceki kongreden beri yaptığı çalışmalara dair bir rapor sundu.

151. *Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 48, 88-9, 109. Gönüllü üyelik uygulamasının sendika yöneticileri arasında "tereddütlere" sebep olduğu kabul edilmişti (*a.g.e.*, s. 34); ama bunun aslının olmadığı anlaşıldı. Dolaylı baskılar ve ücretlerden üyelik aidatı kesilmesi işçileri sendikalarda tutmaya yetiyordu. Temmuz 1921'de 8 400 000 olan üye sayısının Ocak 1922'de 6 700 000'e, (gönüllü üyelik kuralının konulmasından iki ay sonra) Nisan 1922'de ise 5 800 000'e düşmesinin nedeni artan işsizlikti. Bununla birlikte, bu rakamlar da daha önceki rakamlar gibi (bkz. s. 190) farklılıklar gösterebilir.

152. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 424.

153. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 29, madde 338; 15 Kasım 1921 tarihli bir kararname bu hizmetler için nakdi katkı öngörüyordu (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 76, madde 627); böylece bu katkılar ilk gerçek sigorta hizmetini oluşturdu.

Ancak kongrede asıl konuşmayı "Yeni İşçi Sendikaları Politikasının Sonuçları ve Sendikal Hareketin Şimdiki Görevleri" başlığı altında Tomski yaptı; kongre tarafından merkez kongreye seçilenlerin listesinin başında Tomski ve Rudzutak yer alıyorlardı.[154] NEP, gelişmesinin doruk noktasına ulaşmak üzereydi; Politbüro'nun Ocak'ta, işçi sendikaları konseyinin Şubat'ta ve parti kongresinin Mart'ta söylemiş olduklarını tekrarlamak ve vurgulamaktan başka bir şey yapmak gerekmiyordu artık. Sadece iki hususta uyarıda bulunmanın yerinde olacağı düşünülüyordu. İşçi sendikaları işçiler için en iyi şartların sağlanması üzerinde ısrarla durmalarına rağmen, Tomski'nin deyişiyle, "üretimde istikrarlı bir düzeye erişilmesinden" vazgeçemezlerdi ve emeğin üretkenliğini artırmanın yollarını araştırmaları gerekiyordu. Diğer çetin sorun grevlere ilişkindi. Andreyev'e göre, önceki yıl 43 000 işçinin katıldığı 102 grev olmuştu: Kapitalist ülkelerdeki grevlere oranla önemsiz bir sayıydı bu, ama gene de azaltılması gerekiyordu. Kongrenin kararı her grev ihtimalinin, "ilgili ekonomi sektörünün önemi ve bu sektörün tüm ekonomik hayatı ilgilendirmesi açısından, tümüyle bireysel bir sorun olarak ele alınması" gerektiğini bildiriyordu. Tomski "örneğin, işçi sınıfının genel görevleri açısından, demiryolu işçileri grevinin hoşgörülemeyeceğini" özellikle belirtiyordu. Karar, "kendiliğinden ya da sendikal örgütlerin isteklerine karşı" patlak veren her grevin "hızla önlenmesinin" sendikaların görevi olduğunu belirtiyordu. [155]

Kongre oturumları devam ederken modası geçmiş 1918 iş yasasının[156] yerine ülke çapında yeni bir iş yasası tasarısı ve NEP ilkelerinin yürürlüğe konması üzerinde tartışmalar başlamıştı. Ekim 1922 sonunda tasarıyı sunan ve VTsIK'da savunan Çalışma Halk Komiseri Shmidt'di. 1918 iş yasası "esas itibariyle, genel çalışma hizmeti üzerine kurulmuştu"; 1922 iş yasası ise, NEP anlayışına uygun olarak gönüllü anlaşmaya dayanıyordu. 1918'de devlet ücretleri ve istihdam şartlarını saptayıp sınırlandırmayı istemişti; şimdi devletin görevi, artırılabilecek ve genellikle aşılan bir asgari ücret saptamak ve bazı asgari şartlar (sekiz saatlik iş günü, ücretli tatil, çocuk çalıştırmanın sınırlandırılması, vs.) üzerinde ısrar etmekti. İşçi sendikaları tarafından karara bağlanan toplu sözleşme zorunlu olmayan bir anlaşmaydı. İş aramak için, ilke olarak iş ve işçi bulma kurumlarına başvurulacaktı, ama özellikle mesleki ya da "siyasi" bir yetenek gerektiren işler için bu kuralın

154. *Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* (1922), s. 511-2.

155. *A.g.e.*, s. 51, 109, 529-30. 156. Bkz. s. 185-6.

dışına çıkan sayısız istisna kabul ediliyordu. İşçi sendikaları emeği ve işçilerin çıkarlarını koruma tekelini ellerinde tutuyorlardı; fabrika komitelerinin seçimi ilgili sendikanın tüzüğüne uygun olarak yapılacak ve sendika tarafından onaylanacaktı. Tomski, iş yasasını sendikalar adına memnuniyetle karşıladı; "ücretlerin devlet tarafından düzenlenmesi işlerliğini yitirdi ve Yeni Ekonomi Politikası'nın şartlarına kesinlikle uymuyor," dedi ve sendikalardan "işçilerin çıkarlarını savunan özel örgütler" diyerek övgüyle söz etti.

Bununla birlikte, NEP anlayışına göre resmi ya da özel işverenlerin hakları da gözetilmeliydi. Üretimi teşvik etmek sendikaların görevleri arasında yer alıyordu; fabrika komiteleri özellikle "devlet işletmelerinde normal üretim sürecinde işbirliği" yapacaklar, "ilgili sendikalar aracılığıyla milli ekonominin düzenlenmesine ve örgütlenmesine" katılacaklardı. Gerekli üretim düzeyine erişemeyen işçinin ücretinde kesinti yapılacak, bununla birlikte, ücreti normal tarifenin üçte ikisinden aşağı düşürülmeyecekti. Bir işçinin sözleşmeye uymadığı gerekçesiyle hangi durumlarda tazminat ödenmeksizin işten atılacağını belirleyen bir dizi gerekçe, iş yasasının VTsIK'da ciddi bir eleştiriye uğrayan tek maddesi oldu: Bir konuşmacı haklı olarak, "bunun özel işverenlerin elinde bir koz olacağını" dile getirdi.[157] Lenin, yasanın kabul edildiği VTsIK oturumunda yaptığı konuşmada —topluluk önündeki son konuşmalarından biri ve VTsIK'daki son konuşmasıydı bu— Shmidt ve Tomski'nin resmiyetçi iyimserliğine katılmıyordu:

> Şu olguyu göz önünde tutmalıyız: çılgın kapitalist rekabetin hüküm sürdüğü, milyonlarca, on milyonlarca insanın işsiz kaldığı, kapitalistlerin güçlü kapitalist ittifaklar kurmak için çaba gösterdikleri ve işçi sınıfına karşı kampanya yürüttükleri ülkelere kıyasla kültürce daha geriyiz, kaynaklarımız daha az gelişmiş ve nasıl bir çalışma yöntemi izleyeceğimizi bilmiyoruz... Ancak tam da bu gerçekleri tumturaklı sözlerle ve resmi övgülerle örtbas etmeye kalkışmadığımız, aksine açıkça itiraf ettiğimiz, durumumuzun bilincinde olarak bu eksikleri gidermek için daha çok enerjiye ihtiyacımız olduğunu ifade etmekten korkmadığımız için, öteki ülkeleri hayal bile edemeyecekleri kadar kısa bir zamanda yakalamayı başaracağımızı düşünüyorum.[158]

Emek ve işçi sendikaları politikası milli ekonominin daha verimli bir hale getirilmesi sorununun temel bir parçasıydı. NEP kendi mantığı gereğince

157. 15 Kasım 1922'de yürürlüğe giren yasa *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 70, madde 903'te yer almaktadır. VTsIK'daki tartışma *IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 1 (28 Ekim 1922), s. 1-20'de yer alıyor; yasanın onaylanışı ise a.g.e., No. 7 (1 Kasım 1922), s. 6'da anlatılmaktadır.

158. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 318.

ne tür yaptırımlar öngörürse görsün, Sovyet ekonomisinin temel ihtiyacı sınai üretimin artırılmasıydı: NEP'in tarım sektörüne tanıdığı imtiyazlara oranla sanayi elverişsiz bir durumda kaldığı için bu ihtiyaç büsbütün hayati bir önem taşıyordu ve emek politikası şöyle ya da böyle ve her ne pahasına olursa olsun bu ihtiyacın karşılanmasına yardımcı olabilmeliydi.

d) *Ticaret ve Dağıtım*

Üreticiden tarım ürünleri fazlasının zorla alınması yerine bir yöntem olarak ayni vergilendirmeyi ikame etmenin doğal sonucu özel ticarete dönüş oldu. Devlet tarafından tahsil edilebilecek tahılın az miktarda oluşu karne sisteminin sürdürülmesini imkânsız kılıyordu;[159] köylülüğü yeniden teşvik, ona hasat fazlasını sabit bir fiyatla devlete satma zorunluluğu yerine serbest piyasada dilediği fiyata satma hakkını veriyordu. Bu sonuç partinin sadık üyeleri için ne kadar sarsıcı olursa olsun[160] kaçınılmazdı. Parti kongresinde bu yeni politikayı öven Lenin, "ticaret özgürlüğü sloganının kaçınılmaz olacağını," çünkü bu sloganın "küçük ölçekli üretimin varoluşunun ekonomik koşullarına uygun düştüğünü" öne sürdü.[161] Bununla birlikte, bu yeni politikanın açıklandığı kararname, tam olarak ticaretten değil mal takasından söz ediyordu:

> Vergisi ödendikten sonra, artan yiyecek maddelerinin, hammadde ve hayvan yeminin tümü üreticiye aittir; bunu kendi ekonomik durumunu geliştirmek ve güçlendirmek için, ya da kendi tüketimi için kullanabilir veya işlenmiş ürünlerle, el sanatları ürünleriyle ya da tarım ürünleriyle mübadele edebilir.
>
> Mübadeleye ürünlerin yerel dolaşımı çerçevesi içinde, kooperatiflerde, pazarlarda, çarşılarda yapılmak kaydıyla izin verilmiştir.[162]

Ayrıca köylünün bu tür bir teşvik görmesi mübadelede kendisine ortaklık edecek sanayi işçisine de benzer bir kolaylık sağlıyordu: Mübadele imkânı

159. NEP uygulamasından önce 34 000 000 kişi ihtiyaçlarını karneyle sağlıyordu. Bu sayı 1921 sonbaharında 7 000 000'e düştü (*Çetyre Goda Prodovol'stvennoy Politiki* [1922], s. 61-2).

160. Eski bir komünist, "hapisanelerde ticaret yapmayı öğrenmedik" diyordu büyük bir düş kırıklığı içinde (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 74); Lenin bu "duygusal sosyalizmi" kınamakla birlikte, ticareti sadece "ekonomik açıdan bir geçiş şekli" olarak salık vermeye özen gösterdi (*A.g.e.*, c. XXVII, s. 84).

161. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 216-17.

162. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 26, madde 147.

köylünün hem satmak hem satın almak istediği şeye uygulanabilecekti. On beş gün sonra yayımlanan bir başka kararname sanayi işçilerine ürünlerden sağlanacak bir "mübadele fonu" oluşturma izni veriyordu; böylece stoklanan sanayi ürünleri köylünün tarımsal ürünleriyle mübadele edilecekti: Bu mübadeleyi gerçekleştirmek için işçi kooperatifleri kurulacaktı. Sanayi işçileri de ürünlerinin bir kısmını kendi tüketimlerine ayırabilecekler ve bu amaçla iş zamanlarının bir kısmını bu özel üretime hasredebileceklerdi; ya da belirli bir işletmede işçilerin bir kısmı bu özel üretim için tam gün çalışabilecekti.[163] Aslında bu kararnamenin amacı belki de özellikle, savaş komünizmi döneminde tehlikeli boyutlara ulaşmış olan kaçak ticareti[164] yasallaştırmak ve denetim altına almaktı. Dördüncü Tüm Rusya İşçi Sendikaları Kongresi'nde bir "deney" olarak tanımlanmıştı bu.[165] Lenin, bunu psikolojik nedenlerin yol açtığı bir "taviz" diye niteledi:

> Köylülere bir ayrıcalık tanındı: aynı gerekçeyle işçilere de aynı şekilde davranmak zorundayız.[166]

Bu ürün mübadelesi sadece "yiyecek maddeleri sağlamanın başlıca yöntemi" değil, aynı zamanda "sanayi ile tarım arasında, uyumlu bir karşılıklı ilişkinin de mihenk taşıydı".[167] 1921 Mayısı sonundaki parti konferansı bunun "yeni ekonomi politikasının ana kaldıracı olduğunu" bildirdi.[168]

Çoğu zaman özel ticarete dönüş olarak nitelendirilen şey gerçekte bir yenilik değil, o zamana kadar süregelen yasadışı uygulamaların resmen tanınması ve yasallaştırılmasıydı. NEP'in bu ilk aşamasında hükümetin asıl görevi sadece iç mübadele hacmini belirli bir düzeye yükseltmek değil, aynı zamanda bunu tüm sosyalist yapıyı çökertmeyecek ve özel sermayenin ekonominin her alanında egemen olmasını önleyecek şekilde düzenlemek ve gereğinde önüne set çekmekti. Lenin, "ticaret özgürlüğünün bir dereceye kadar kapitalizmin gelişmesi anlamına geldiğini" açıkça kabul etmiş, ancak "bu kapitalizmin devletin denetim ve gözetimi altında olacağını" eklemişti.[169] Bununla birlikte ilk düzenleme girişimleri başarısız oldu. 21

163. *A.g.e.*, No. 28, madde 156. 164. Bkz. s. 233-4.

165. *Çetvertyi Vserossiiskii S"ezd Professional'nik Soyuzov* (1921), c. I (Plenumi), s. 117-18. Bu deney ilkin 31 Mayıs 1921'de sona eren bir dönemle sınırlandırılmıştı, fakat bir para ekonomisinin yeniden tam olarak kurulmasına kadar yer yer devam etti.

166. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 392-3.

167. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 44, madde 223; NEP'in ilkeleri hakkında VTsIK'nın bu ayrıntılı bildirisi Lenin tarafından kaleme alınmıştı (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 364-81).

168. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 397.

Mart 1921 tarihli ilk NEP kararnamesinde ticarete "ürünlerin yerel mübadelesi çerçevesi içinde" izin verilmekle neyin amaçlanmış olduğu açık değildi. Ama amaç ne olursa olsun, ok yaydan fırlamıştı. Düzenleme ilkesini geçerli kılma amacıyla Sovnarkom'un tahıl, hayvan yemi ve patates ticaretine ilişkin 28 Mart 1921 tarihli kararnamesiyle bir girişimde bulunuldu. Ancak bu kararname ulaşımla ilgili bütün kısıtlamaları ortadan kaldırdığı için aslında yerel engellerin kaldırılması gibi bir sonuç yarattı.[170] Özel mübadele ilkesi bir kez kabul edildikten sonra, bunu yerel pazarlarla ya da ayni mübadeleyle sınırlandırmaya kalkışmanın başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmazdı. 24 Mayıs 1921'de yayımlanan bir kararname bütün vatandaşlara ve kooperatiflere, ayni vergi ödendikten sonra, elde kalan tarımsal ürünleri "mübadele etme, satın alma ve satma" hakkı veriyordu.[171]

Ağustos 1921'de Lenin bu konuda yenilgiye uğranıldığını açıkça kabul etti:

> Niyetimiz bütün ülkede sanayi ürünlerinin, genellikle sosyalist bir tarzda tarım ürünleriyle mübadele edilmesi ve bu mübadele sayesinde sosyalist örgütlenmenin mümkün biricik temeli olan büyük sanayiyi kurmaktı. Sonuç ne oldu? Sonuç, uygulayarak sizlerin de çok iyi anladığı ve tüm basından izleyebildiği gibi, ürün mübadelesinin denetlenemez hale gelmesidir, yani alım satıma dönüşmesidir. Kendi yenilgilerini kabul etmekten kaçınan insanların durumuna düşmek istemiyorsak, tehlikeyi cesaretle karşılamaya hazırsak, bunu artık itiraf etmek zorundayız. Devlet kapitalizminden, alım satımların, para dolaşımının devlet tarafından düzenlenmesine geçerken yeterince geri çekilmediğimizi, biraz daha geri çekilmemiz, geriye doğru bir adım daha atmamız gerektiğini itiraf etmeliyiz. Ürün mübadelesinden elimize hiçbir şey geçmedi; özel piyasa bizden daha güçlü çıktı ve ürün mübadelesi yerine alım satımla, düpedüz ticaretle uğraşır olduk.
>
> Buna uyum sağlamak için çaba gösterin, aksi halde alım satımın, para dolaşımının ağırlığı altında ezilirsiniz.[172]

Lenin'in bu uyarıda bulunduğu Moskova ili komünistleri konferansı, "bir piyasanın varlığından hareketle ve bu pazarın yasalarını göz önünde tutarak ona egemen olmanın ve pazar mekanizmasının doğru bir değerlendirilmesi üzerine kurulmuş, sistemli ve iyi düşünülmüş ekonomik tedbirler sayesinde ... pazarı düzenlemenin ve para dolaşımını denetim altına almanın"

169. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 307.
170. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 26, madde 149.
171. *A.g.e.*, No. 40, madde 212.
172. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 67-8; daha sonra Lenin NEP dönemi Sovyet devletini son hızla giden bir arabaya benzetti: "Arabada bir sürücü var, ama sanki araba onun istediği yönde gitmiyor" (*A.g.e.*, c. XXVII, s. 237).

acil hale geldiğini bildiren bir kararı kabul etti.[173] Bundan iki ay sonra, dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Lenin bir kez daha, "ticaretin ekonominin mihenk taşı olduğu"nu söyledi; yeni ekonomi politikasının özü öğrenmekti — kâr sağlama işinde, hiçbir komünistin ya da sendikacının beceremediği ölçüde yüzde yüz kâr edecek kadar yetenekli olan tüccardan öğrenmek.[174] Kamenev bir kez daha savundu bunu:

> Ayni vergiler sayesinde bir pazar yaratarak tahıl ticaretine izin vermekle sürekli gelişen bir çevre yarattık. Pazar, varolan şekliyle kalabilecek mantıki bir olgu değildir. Pazar durmadan gelişen ve boyuna yeni olgular yaratan bir olgudur.[175]

"Bir iç pazar oluşmasının" ve "parasal mübadelenin gelişmesinin" ekonomik panoramanın tipik özellikleri olduğunu belirten kongre kararı, NEP döneminde yaşanan serbest rekabeti mantığa aykırı gelen bir tarzda övüyordu:

> Artık komünist yönetimle özel yönetim arasındaki mücadele ekonomik alanda, pazarda sürmektedir; kamulaştırılarak işçi devletinin eline geçmiş olan sanayi, pazar şartlarına ve onunla ilgili rekabet yöntemlerine uyum sağlayarak, nihai üstünlüğü kazanmalıdır.[176]

NEP döneminde ticaretin kurumsal örgütlenmesi üç yönlüydü. Ticaret özel tüccarlar, kooperatifler ve devlet organları tarafından yürütülüyordu. Birbiriyle eşit şartlarda rekabet ettikleri söylense de, doğal olarak aralarında bir yeterlik ayrımı oluşuyordu. Özel tüccar esas itibariyle perakende ticarette uzmanlaşırken, zamanla devlet tröstlerinin ve diğer resmi kuruluşların temsilcisi sıfatıyla toptan ticarette de boy gösterdi. Devlet organları başlıca ticari faaliyetlerini toptancılığa hasrettiler; bununla birlikte perakende satış yapan devlet mağazaları da açıldı. Kooperatifler eski geleneklerini sürdürerek toptan ve perakende ticareti bir arada yürüttüler.

Özel kişilerin perakende ticarete teşvik edilmesi bir önceki politikaya tamamen ters düşüyordu. Temmuz 1921'de yayımlanan bir kararname, on altı yaşından yukarı herkesin dükkânlarda, meydanlarda, pazarlarda ya da çarşılarda devletçe sağlanan hammaddelerden imal edilmiş ürünler dışında her türlü ürünün ticaretini yapmak amacıyla ruhsat almasını mümkün kılı-

173. *A.g.e.*, c. XXVII, s. 430'da alıntılanmıştır. Kararda ileri sürülen para reformu için bkz. s. 314.

174. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 135-6.

175. *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 60.

176. *S'ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 222, 225-6.

yordu: Bu kısıtlamanın amacı, herhalde kamu sanayisi ürünlerini pazar dışında tutmaktı.[177] Burada da, yeni bir şey yaratmaktan ziyade daha önce varolanı yasallaştırıp yaygınlaştırmak söz konusuydu. En ünlüsü Moskova'daki Suharevka olan pazarlarda gizli ya da yarı yasal bir özel ticaret zaten her zaman kesintisiz sürmüştü. NEP'in ilk yılı boyunca özel ticareti, mallarını az çok örgütlü pazarlarda, çarşılarda sergileyen gezici esnafın, seyyar satıcının yaptığı ticaret simgeliyordu; ancak seyyar satıcı zaten NEP'in yarattığı bir tüccar tipi değil, savaş komünizminin "çuvalcısı"nın mirasçısıydı ve eğer resmi bir kimlik kazanmamış olsaydı ondan ayırt edilmesi de olanaksızdı. Bununla birlikte özel ticaret hoş görülüp teşvik edilince, bu ilkel tüccar tipi varlığını sürdüremeyecekti. Daha gelişkin ve daha etkili bir ticaret ortamı yaratmaya yeterli sermaye ve yeterli işletme oluştukça, bu ilkel ticaret şekilleri ortadan kalkacaktı. 1922 yılı ortalarında bu yeni süreç çoktan rayına oturmuştu. Vesenka'dan türeyen, tüm büyük kentlerde şubeler açan Genel Devlet Mağazası (GUM) kısa zamanda, sayıları gittikçe artan perakende mağazaların en büyüğü oldu. 1922'de, 1917'den beri ilk kez iki ünlü Rus fuarı yeniden hayat buldu: ilkbaharda Sibirya'da düzenlenen İrbit fuarı ve yaz sonunda düzenlenen Nijni Novgorod fuarı.[178] Küçük perakende ticaretin tamamına yakın bir kısmı özel ellerde kaldı; devlet kuruluşları yalnızca daha büyük işletmelerde önemli bir yer edinebildiler.[179]

177. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 57, madde 356.

178. Fuarların yeniden açılışı hakkında bkz. *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 272-80; açılış STO'nun kararı üzerine gerçekleştirildi ve fuarlarda devlet ticareti egemendi. Nijni Novgorod fuarına katılan birine göre ciro 1917'dekinin yüzde 75'ine, 1913'tekinin yüzde 50'sine ulaşıyordu (*Stenografiçeskii Otçet Pyatogo Vserossiiskogo S"ezda Professional'nik Soyuzov* [1922], s. 160-2).

179. 1921 ve 1922'de verilen ticaret izin belgesi üzerine ayrıntılı bir araştırma farklı ticaret şekillerinin göreceli önemi hakkında çok kesin olmayan fakat ilginç bilgiler veriyor. 1921 yılı ticaret izin belgeleri üç kategoriye ayrılıyor: gezici esnaf, açık pazarlar ve çarşılar, son olarak da "kapalı yerler" yani dükkânlar için izin belgeleri. 1922'de üçüncü kategori söz konusu dükkânın boyutuna göre üç alt kategoriye ayrılıyordu, yani toplam beş kategori vardı. İlk kategori gerçekte özel tüccarlardan, ikinci kategori özel tüccarlarla kooperatiflerden oluşuyordu. Birinci kategori ticaret daha örgütlü hale geldiği için 1921'den itibaren geriledi; en çok izin belgesi ikinci kategoriye verilmişti. İzin belgesi sayısı bakımından değil, ticaret hacmi bakımından en önemli kategoriler ise üç ayrı ticaret şeklinin birbiriyle rekabet ettiği üçüncü, dördüncü ve beşinci kategorilerdi. Üç ildeki kentlerden gelen istatistiklere göre 1922 yılı için yapılmış bir değerlendirme tüm kategorilerdeki izin belgelerinin yüzde 84'ünün özel işletmelere, yüzde 15'inin kooperatiflere, yaklaşık yüzde 1'inin ise devlet işletmelerine verildiğini gösteriyordu. Ancak bu rakamlar izin belgeleri arasında fark gözetmemektedir. 1922 yılında Moskova'da izin belgelerinin yüzde 95,1'i özel işletmelere, yüzde 3,6'sı kooperatiflere ve yüzde 1,3'ü de

NEP özel ticaretten çok kooperatifleri kayırmak için başlatılmıştı, çünkü kooperatifler Bolşevik ortodoksluğa, rekabetçi bireycilik kadar sevimsiz gelmeyen kolektiflik ilkesi üzerine kurulmuştu hiç değilse.[180] Lenin Mart 1921'de onuncu parti kongresinde NEP'i överken, kooperatiflerin kesinlikle Narkomprod'a tabi olmasını ısrarla belirten bir önceki kongre kararının iptal edilmesini önerdi;[181] çünkü ayni verginin tahsilinden sonra köylülerden tarım ürünleri sağlamanın yolları takas ve ticaret olduğuna göre, tüketim kooperatifleri önemli bir rol oynayacaktı. 7 Nisan 1921 tarihli bir kararname bu kooperatiflere iki yıl önce yitirdikleri şekli bağımsızlığın bir kısmını geri veriyor, ancak Narkomprod, "devlete karşı zorunlu görevlerini" yerine getirmede onları yönetme hakkını, VTsIK ise seçilmiş üyelerle eşit haklara sahip yönetici üyeleri atama hakkını koruyordu.[182] Sonraki ay, hükümetle kooperatifler arasında bir dizi anlaşma imzalandı. Bunlardan biri 17 Mayıs 1922'de tüketim kooperatifleriyle imzalanmış olan ve "genel sözleşme" denilen anlaşmaydı. Bu anlaşmaya göre, Çentrosoyuz bütün ülkede tüketim mallarının toptan dağıtımı için hükümetin tek temsilcisi oluyordu.[183] NEP'in ilk aylarında hâkim olan anlayışın bu düzenlemelerden kaynaklandığı açıkça görülüyordu. Köylüden yiyecek iki yoldan sağlanacaktı: ayni vergi ve ürün mübadelesi. Bunlardan birincisi doğrudan doğruya Sovyet makamlarınca, ikincisi ise Narkomprod'un temsilcileri sıfatıyla kooperatifler tarafından gerçekleştirilecekti.

Bu anlayış başarısızlığa uğradı. Başarısızlığının nedeni kısmen Narkomprod'un[184] mübadeleye ayrılması öngörülen tüketim mallarını sağlayabilecek durumda olmayışıydı; öyle ki kısa bir zaman sonra Narkomprod'la

devlet işletmelerine verilmişti; oysa devlet işletmelerine dördüncü kategoride izin belgelerinin yüzde 12,9'u, (sayıca daha az olan) beşinci kategoride ise yüzde 45,9'u verilmişti (*Na Novik Putyak* [1923], c. I, s. 179-85).

180. Lenin o sırada şöyle yazıyordu: "Rusya'nın şimdiki şartlarında kooperatiflere tanınan özgürlük ve haklar kapitalizme tanınan özgürlük ve haklar anlamına gelmektedir... Fakat 'kooperatif' kapitalizm, özel ticari kapitalizmden ayrı olarak Sovyet iktidarında bir tür devlet kapitalizmidir ve böyle olduğu için şimdilik bizim açımızdan iyi ve yararlıdır — şüphesiz bir ölçüye kadar" (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 336).

181. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 242-3; dokuzuncu parti kongresinin kararı için bkz. s. 220-1.

182. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 26, madde 150.

183. *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 143; Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 401-2 ("anlaşma" diye söz ediyor). Mayıs 1921 parti konferansında kooperatifler hakkındaki rapor Kinçuk tarafından kaleme alındı (bkz. s. 220-1); konferansın kararı kooperatifleri "mal mübadelesini yöneten temel aygıt" diye betimliyordu (*VKP(B) v Rezolyutsiyak* [1941], c. I, s. 397).

184. NEP döneminde karne usulünün ve ayni ödemelerin tedricen ortadan kalkmasıyla birlikte Narkomprod savaş komünizmi dönemindeki itibarının ve öneminin bir kısmını yitirdi

Çentrosoyuz birbirlerinden yakınmaya başladılar. Ancak asıl olarak bu iş için gerekli son derece iyi örgütlenmiş aygıtın yokluğundan ötürü, bütün bu hantal mal mübadelesi süreci Lenin'in deyişiyle "denetlenemez" olmuş ve "alım satıma" dönüşmüştü. NEP'in harekete geçirdiği ve yaratıcılarının zapt edemediği güçler, devlet tarafından denetlenen bir ayni mübadele sistemi planını dumura uğratarak, kooperatiflerin statüsünün ve görevlerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kıldı; Sovnarkom'un 26 Ekim 1921 tarihli kararnamesi de kooperatiflerin kitlelerin güvenini ne ölçüde kazanmış olduklarını gösteren bu yeniden değerlendirmeye ilişkindi. Kamulaştırılmış ya da yerel yönetime tabi kılınmış kooperatiflere ait bütün mülkler kendilerine iade edilecekti (1919 yılına kadar uzanan eski bir anlaşmazlıktı bu); kooperatifler yönetimin hiçbir müdahalesi olmaksızın alım satım hakkına kavuşmuş oluyordu; tröstler, *glavklar* ve Vesenka'nın seksiyonları dahil Sovyet sanayi organlarına mallarını öncelikle Çentrosoyuz'a ya da yetkili yerel kooperatiflere teklif etmeleri emredilmişti, ancak bu öncelikli müşteriler kabul etmedikleri takdirde fiyatları artırmadan onlar da açık piyasaya mal sunabileceklerdi.[185] Aynı zamanda, parti merkez komitesinden tüm parti üyelerine verilen bir talimatta NEP çatısı altında kooperatiflere tanınan yeni bağımsız rol üzerinde duruluyor ve "bu örgütlerde denetimi sağlamak amacıyla" komünistlerin etkin bir rol oynaması isteniyordu.[186]

Teorik açıdan, yürürlükteki bu kararname tüketim kooperatiflerinin statüsünü ve bir sonraki dönem boyunca Çentrosoyuz'la Sovyet Hükümeti arasındaki ilişkileri düzenlemeyi sürdürdü. Uygulamada ise tartışmalar ve şikâyetler devam ediyordu. Kamulaştırılmış mülklerin kooperatiflere geri verilmesi konusunda Vesenka ile görüşmeler uzadıkça uzadı; devlet organları ve tröstler (ve Nisan 1922'de kurulmaya başlayan tekeller) kooperatifleri atlayarak özel tüccarlara satış yapmayı yeğlediler. Bununla birlikte eldeki rakamlar, 1922'nin ilk yarısında kooperatiflerin mallarının dörtte üçünü tröstler dahil devlet organlarından almayı sürdürdüklerini doğrular gibidir.[187] Bazı bölümlerin ve kurumların kendi başlarına bazı engellemelere

(*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii [Bol'şevikov]* [1923], s. 334); tamamen ortadan kalkışı konusunda bkz. s. 310-1.

185. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 72, madde 576.

186. *İzvestiya Çentral'nogo Komiteta Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)*, No. 33, Ekim 1921, s. 33-4; sendikalar üzerinde parti denetiminin güçlendirilmesi girişiminin karşılığıydı bu (Bkz. s. 292-5).

187. Bu şikâyetlerden bazıları ve istatistikler, görünüşte kooperatiflerden yana bir kaynak olan *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 144-6'da yeralmaktadır.

kalkışmalarına rağmen parti olsun hükümet olsun kooperatiflerden vazgeçemiyordu. Ağustos 1922'deki parti konferansında kooperatiflere karşı takınılacak tutum hakkında uzun bir karar onaylandı. Kararda zorunlu üyelik ilkesinin "tüketim kooperatiflerini sadece ürün mübadelesini ve dağıtımını sağlamakla yükümlü teknik aygıtlar haline getirmemesi" gerektiği belirtiliyordu. Özel ticaretin devlet tarafından denetlenen sanayi ile köylü arasında aracılık etmesi bir "çelişkiydi"; kooperatiflerin görevi "özel sermayeyi ticaretin dışında bırakmak ve bu sayede, köy ekonomisi ile sosyalist sanayi arasında sağlam bir bağ kurmaktı".[188] Kooperatiflerin rolüne dair bu iyimser görüş gerçekleşmedi. Devletle kooperatifler arasındaki ilişki kolay yürümeyen, istikrarsız bir ilişki olarak kaldı. Sovyet Hükümeti ya da bazı hükümet organları, kooperatiflere karşı onlarla içtenlikle çalışamayacak kadar kıskanç ve güvensizdiler. Kooperatifler toptan ticarette özel tüccarlarla rekabet etmekte zorlanıyorlardı; tröstler ve devletin satış kurumları lehine giriştikleri rekabet için de aynı şey söz konusuydu. Perakende ticarette ise, tüketiciler arasında uzun zamandan beri devam eden geleneksel ünleri durumlarını sürdürmelerini sağladı. Lenin 1923'ün başlarında yazmış olduğu en son makalelerinden birinde NEP döneminde kooperatiflerin "olağanüstü önemini" belirtiyordu.[189] Nisan 1923'teki on ikinci parti kongresinde ise Kinçuk yaklaşık 25 000 tüketim kooperatifinin ve 30 000 satış kooperatifinin varlığından söz ediyordu.[190]

NEP'in başlatılması devlet organlarında bir boşluk yarattı; çünkü iç ticareti yönlendirmenin ya da yönetmenin Sovyet Hükümeti'nin görevlerinden biri olduğu o zamana kadar kabul edilmemişti. Kapitalist ülkelerle ticaret apayrı bir şeydi ve özel bir kuruluş tarafından yönetiliyordu. Ticaret ve Sanayi Halk Komiserliği başlangıçta iç ticaretle hiç uğraşmamıştı; halkın ihtiyaçlarını denetleyen Narkomprod ve Vesenka'nın organları ticaret organları değil, dağıtım organlarıydılar. NEP başladığında, ticaretin —eğer varsa— tamamen kooperatiflere ve özel kişilere bırakılması gerektiğini savunan görüş çabucak terk edildi. Vesenka içinde merkezi bir ticaret seksiyonu ku-

188. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 460-3; kararın ikinci alıntıyı yaptığımız ve bu cilde alınmayan son bölümü *Direktivi VKP(B) v Oblasti Kozyaistvennoy Politiki*, der. M. Saveliev (1928), s. 356-64'te yer almaktadır.

189. Lenin, *Soçineniya*, XXVII, s. 391.

190. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* (1923), s. 328.

ruldu; bu seksiyon, GUM aracılığı ile perakende ticarete müdahale etmenin yanı sıra, il Sovnarhozları'na bağlı toptan ticaret kuruluşlarını (*gostorgi* ya da kısaca *torgi*) yönetiyordu. Narkomprod ve diğer komiserliklerin birçoğu da, kendilerini ilgilendiren malların ticaretini yapacak ticaretseksiyonları kurdular.[191] Ancak daha önemlileri başlıca işlenmiş ürünlerin üreticileri olan sanayi tröstleriydi; bunlar ticari ilkelere uyacak şekilde eğitildiklerinden, kendi ürünlerinin satışını bazen kooperatifler, bazen de (26 Ekim 1921 kararnamesi ile kooperatiflere verilen güvencelere rağmen) özel tüccarlar aracılığı ile sağlamayı denediler. Başlangıçta devlet ticaret organlarının ya da devlet organlarının ihtiyaç duyulan malları piyasadan satın almaları öngörülmemişti. Fakat hammaddelerin ve malların merkezi sistem tarafından sağlanması zamanla işlerliğini yitirince, bu kuruluşların bunları açık piyasadan almalarına önce istisnai olarak, daha sonra ise 4 Ekim 1921 kararnamesi gereğince izin verildi; fakat kendilerinden kooperatiflere öncelik tanımaları isteniyordu.[192] Ne var ki bu kurumlardan hiçbiri ne gelenek ne de tecrübe açısından karmaşık ticari süreçlere atılacak donanıma sahip değildi. "Mal mübadelesi" ve ayni ödeme politikasından vazgeçilince ve "alım satım" ciddi olarak başlayınca piyasanın kurallarını ve işleyişini çok iyi bilen, gerektiği anda alıcı ve satıcı bulabilen, fiyatlar konusunda tavsiyelerde bulunan ve genellikle hiç alışkın olmadıkları bu ticaret aleminde kendilerini rahatsız hisseden yöneticiler adına aracılık yapacak insanlara acil bir ihtiyaç duyuldu.

Bu boşluk daha hırslı, daha başarılı Nepadamları tarafından dolduruldu: İçlerinden bazıları devrimden bu yana yaşadıkları yeraltı dünyasını terk eden itibarlı —ya da sözde itibarlı— iş adamlarıydı, diğerleri ticaretin yeni ayak oyunlarına hızla uyum sağlamış yeni tiplerdi. Nepadamlarının gücü, devletin ticari kurumları ve sınai tröstler için kendilerini gerekli kılmakta gösterdikleri başarıdan kaynaklanıyordu. Yarı resmi bir rapora göre, "çağdaş özel toptan ticaretin ayırt edici özelliği özel sermayenin devlet ticari kurumlarına güçlü bir şekilde girmesi ve bu ikisinin birbirleriyle kaynaşmalarıydı". Nepadamları devlet kurumlarının temsilcileri olarak seyahat

191. *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 107-128, NEP'in ilk ayları boyunca ticaret şubeleri kuran devlet kuruluşlarının listesini vermektedir; bunlar arasında Sağlık ve Eğitim Halk Komiserlikleri'yle Devlet Bankası da vardır.

192. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 68, madde 527; aynı zamanda, devlet organlarının siparişlerini yerine getirmeleri gerektiğinde özel müteahhitlerle iş görmelerine de izin verildi (*A.g.e.*, No. 68, madde 529).

ediyor ve her yerde özel kabul görüyorlardı; şüphesiz, rüşvetin her türlüsüne başvuracak kadar büyük kârlar sağlıyorlardı. Bir kısmı özel ticareti sürdürmek için kullanılmaya başlanan kooperatifleri ele geçiriyorlardı. Böylece "özel sermaye devlet organlarını her yandan sarmalıyor, onlarla besleniyor ve onların zararına varlık sürdürüyordu".[193] Aralık 1921'de dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde bir konuşmacı nispeten zararsız bir olguya, yeniden canlanışı "*café chantant*'lar, mezeciler, pastacılar şeklinde kutlayan spekülatörlerin, karaborsacıların, faizcilerin küçük kapitalizmine" işaret ediyordu.[194] Yeni devlet kapitalizminin özel temsilcileri için, 1922-23 yıllarında yabancı ziyaretçilerin bir hayli eleştirdikleri lüks bir Moskova görüntüsü yaratan bu olguydu.[195] Lenin'in "ticaret yapmayı öğrenmek" emrini yerine getirmek için ödenmesi gereken bir bedeldi bu.

1922 sonbaharında NEP'in ilk aşaması tamamlandığında, Sovyet Hükümeti tarım ve iş yasalarıyla[196] birlikte yeni bir yurttaşlık yasası da çıkarmaya karar verdi. Lenin bu yeni yasayı, "kesin bir biçimde uyguladığımız ve hakkında hiçbir tereddüte kapılmamamız gereken bu politikanın" ete kemiğe bürünmesi, "mübadeleye dayalı mevcut ekonomik sistemde vatandaşların meşru yollardan tatmin edilmesiyle NEP'in istismar edilmesi arasındaki sınırı koruma" girişimi diye tanımladı.[197] Yasayı onaylanması için VTsIK'ya sunan raportör, yasanın amaçlarını "devletin, Yeni Ekonomi Politikası'nın gerektirdiği tavizleri verdiğinde bile koruduğu bu fetihlerin, bu yüce iktidarın işçi ve köylü devletinin elinde zedelenmeden kalmasını ve aynı zamanda özel girişime işçi ve köylü devletinin çıkarlarının elverdiği sınırlar içinde gelişme imkânı tanımasını güvence altına almak," diye tanımlıyordu.[198] Ancak aradan geçen zaman NEP'in başlatılmasını gerektiren müt-

193. *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 185-8; yerel raporların yanı sıra, bu metinde Rabkrin tarafından yayımlanan ve bizim yararlanamadığımız *Naşa Trestirovannaya Promişlennost*'daki "bu soruna ilişkin çok zengin kaynaklar"dan söz edilmektedir.

194. *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 93.

195. Moskova'yı iyi bilen ve güçlü bir belleği olan Menşevik Dan, Ocak 1922'de hapisten çıkarken yiyecek mallarının bollaştığını, ama bunların ancak yeni zenginlerin alabilecekleri bir fiyata satıldığını, "spekülatörler"in her yerde boy gösterdiğini, *barin* kelimesinin garsonlar, faytoncular arasında yeniden kullanıldığını, Tverskaya'ya hayat kadınlarının doluştuğunu belirtmişti (F. Dan, *Dva Goda Skitanii* [Berlin, 1922], s. 252-5). Krasin Eylül 1922'de Moskova'dan karısına şöyle yazmıştı: "Moskova'da her şey yolunda; bazı semtleri sanki savaştan önceki gibi" (Lyubov Krasin, *Leonid Krasin: His Life and Work* [tarihsiz (1929?)], s. 202).

196. Bkz. s. 269-70, 298-9.

197. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 319.

198. *IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 3 (27 Ekim 1922), s. 7-8.

hiş krizi unutturduğu, yeni ekonomi politikasının hoşa gitmeyen bazı sonuçları açıkça görüldüğü için NEP'ten yakınmalar —üst makamlarda nadiren dile getirilmekle birlikte— gittikçe daha fazla duyulur oldu. VTsIK' da Narkomfin'in bir sözcüsü kırsal kesimde "merkezin adamakıllı sağa kaydığı"ndan, "spekülatörler"le "yağmacıları" kayırmanın anlamsız olduğundan, "onlara karşı Sovyet yasalarının uygulanmadığından", tersine bu "spekülatörler"in "kesinlikle NEP tarafından korunması istenen" tüccarlar olduğundan söz edildiğini öfkeyle dile getirdi. Aynı delege şöyle devam ediyordu:

> NEP'in durumunun sallantıda olduğuna dair son zamanlarda Moskova'da bile dolaşan dedikodularda bir miktar doğruluk var, çünkü bugünlerde "devrimci yasallık"tan çokça söz etsek de, yasalara her yerde saygı gösterildiğinden söz edilemez.[199]

Daha önce belirttiğimiz gibi, RSFSC iç ticareti yönetebilecek ya da düzenleyebilecek hiçbir resmi aygıt olmaksızın NEP dönemini başlatmıştı. NEP kendi felsefesi gereği devlet organlarını ticarete katılmaya teşvik ederken, devletin müdahalesi olmaksızın arz ve talep yasasına göre ticaret yapılması üzerinde ısrarla duruyordu; demek ki NEP, farklı sebeplerden dolayı da olsa, denetleyici herhangi bir kurumun yaratılmasına savaş komünizmi kadar karşıydı. Aslında tam bir resmi tarafsızlık imkânsızdı. Takasa dayalı mal mübadelesini gerçekleştirmek amacıyla yapılan beceriksizce girişimler her yerde parasal işlemlere yol açınca, fiyatların denetim altına alınması ihtiyacı kendini kaçınılmaz olarak hissettirdi. Narkomfin, 5 Ağustos 1921'den itibaren, devlet organları ya da devlet işletmeleri tarafından piyasaya sürülen tüm malların fiyatlarını saptayacak bir fiyat komitesi kurdu.[200] Ancak bu tam bir fiyaskoyla sonuçlandı ve fiyatlar her yerde piyasa şartlarına göre değişti.[201] 1921 sonbaharından itibaren Narkomfin paranın yeniden istikrar kazanmasını, dengeli bir bütçenin sağlanmasını amaçladı ve NEP'in açık piyasa ekonomisine her türlü müdahaleye karşı koydu.[202] Aslında, hiçbir devlet dairesi bu rolü üstlenebilecek durumda değildi. Vesenka'nın merkez ticaret seksiyonunun "ticareti düzenleyecek bir yönetime" dönüştürülmesi

199. *A.g.e.*, No. 5 (29 Ekim 1922), s. 3.

200. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 60, madde 406.

201. Bu başarısızlığın hikâyesi *Finansovaya Politika za Period s Dekabrya 1920 g. po Dekabr' 1921 g.: Otçet k IX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 112-16'da anlatılmaktadır.

202. Narkomfin'in fiyatların düzenlenmesine karşı tümüyle geleneksel mali ilkelere dayanan itirazları *Na Novik Putyak* (1923), c. I, s. 47'de yer almaktadır.

için bir girişimde bulunuldu.[203] Fakat haklı olarak, ekonominin sanayi sektörünü temsil ettiği düşünülen bir organının işlevlerinin genişletilmesinin ticari politikayı yönlendiren organlar tarafından kabul edilme şansı pek azdı. Mayıs 1922'de Sovnarkom, kendisinin ya da STO'nun onayına sunulacak kararname tasarıları hazırlamakla ve mevcut kararnamelerin sınırları içinde kendi başına düzenlemeler yapmakla sınırlı, STO'ya bağlı, bir iç ticaret komisyonu kurdu.[204] Bu komisyonun yetkilerini geniş ölçüde kullanması ya da fiilen uygulaması büyük bir ihtimalle mümkün olmamıştır. Düzensiz bir ticaretin yol açtığı *razbazarovaniye* krizinin uyarısına rağmen iç ticaretin gelişmesine, en azından 1923 sonbaharına kadar hemen hemen sadece rekabet yasası egemen oldu. İç ticaret komisyonunun Narkomprod'un kalıntılarıyla birleşerek bir Ticaret Halk Komiserliği kurması ancak Mayıs 1924'ten sonra mümkün olmuştur.[205]

e) *Maliye*

Yeni Ekonomi Politikası mali sonuçları hiç düşünülmeksizin başlatıldı. Yerel pazarlarda mübadelenin takas şeklinde yapılmasına ilişkin ilk tasarı, parasız bir ekonomiye yönelişle ve sürekli para enflasyonu ile bağdaşıyor gibi görünüyordu. Neler olabileceğini sezinleyen, sık sık enflasyonun erdemlerini öven Preobrajenski'ydi sadece. NEP'i onaylayan onuncu parti kongresindeki konuşması keskin bir sağduyu ile inanılmaz bir hayal gücünün karışımıydı. "Piyasada sadece gün boyu değil, her saat başı dalgalanan bir ruble kuruyla ticaret yapmanın imkânsız olduğu" konusunda kongreyi uyardı; ama önerdiği tek çözüm gümüşe endeksli yeni bir paraydı. Ne ileri sürdüğü kanıtlar, ne de "içine girilmekte olunan yeni ekonomik şartlara uygulanacak" mali politikanın tüm evrelerini gözden geçirmekle yükümlü bir komite kurulması yolundaki makul önerisi kongreyi etkiledi.[206] Teoriden

203. *A.g.e.*, c. I, s. 386-7.

204. *Sobranie Uzakonenii, 1922,* No. 34, madde 400.

205. NEP döneminde dış ticaret Sovyet ekonomisinde ilk kez önem kazanmaya başladı: Dış ticaretin canlanmasının bir belirtisi olan İngiltere-Sovyet Rusya ticaret anlaşması, onuncu parti kongresinde Lenin'in NEP'i ilan etmesinin ertesi günü imzalandı. İmtiyazlar karşılığında yabancı sermaye çekme girişimi daha önce başlatılmış olmasına rağmen (bkz. s. 224-5), çoğu zaman NEP'in bir özelliği olarak belirtildi, ama bundan bu dönem boyunca hiçbir somut sonuç sağlanamadı. Dış ticaretin ve imtiyaz teklifinin o dönemde ancak dış politika açısından önemi oldu. Bu konu 3. ciltte ele alınacaktır.

206. *Desyatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (1921), s. 232-4.

değil, tecrübeden ders alınması gerekiyordu ve henüz bunun vakti gelmemişti. Sanayiyi finanse etmek için geleneksel bankacılığa ya da devlet giderlerinin adamakıllı azaltılması sayesinde dengeli bir bütçe sağlayacak olan geleneksel mali politikaya dönmeyi hiç kimse düşünmedi. Bu sonuçlara, köylülerin tarım ürünleri fazlasını ihtiyaç duydukları ürünlerle mübadele etmelerine imkân veren ilk tedbirden hareket edilerek, yavaş yavaş ve dolaylı yollardan varıldı. NEP döneminde mali politikanın rotası, tek bir ekonomik yapı içindeki parçalar arasında gerekli olan karşılıklı ilişkiyi mükemmel bir şekilde açıklamaktadır.

Yerel pazarlarda mübadelenin takas şeklinde yapılmasına ilişkin ilk tasarı ülke çapında bir alım satım anlayışına dönüşünce, para politikası NEP'in ayrılmaz bir parçası oldu. Kapitalizme —hatta "devlet" kapitalizmine— dönüş, para ekonomisine dönüşü kaçınılmaz kıldı. Parti içindeki önyargılar ilk adımların yavaş ve ihtiyatla atılmasını gerektirecek kadar güçlüydü. 30 Haziran 1921'de, giriş bölümünde "ekonomik mübadeleleri engelleyen kısıtlamaları kaldırmak, mevduat ve transferlerin geliştirilmesi sayesinde sağlıklı bir para dolaşımı sağlamak" arzusunu dile getiren bir Sovnarkom kararnamesi, özel kişilerin ya da kuruluşların bulundurabilecekleri meblağlar üzerine konulan tüm kısıtlamaları kaldırdı. Narkomfin'in ya da kooperatiflerin tasarruf bankalarındaki mevduatına artık el konulamayacaktı ve istendiği takdirde mevduat sahibine ödenebilecekti; mevduat sahibi ve adli makamlar dışında, hiç kimseye bu mevduatla ilgili bilgi verilmeyecekti.[207] Sovyet Rusya'yı geleneksel maliyeciliğe götürecek uzun yoldaki ilk adımı oluşturan bu düzenleme halkın gözünde paraya itibar kazandırmayı amaçlıyordu. Ne var ki bu düzenleme, Preobrajenski'nin kongrede beceriksizce ortaya attığı sorunu, güven sağlayabilecek ve mübadelenin en temel işlevlerini yerine getirebilecek istikrarlı bir para yaratılması sorununu ön plana çıkardı. Matbaa makinaları sınırsız miktarda ruble basmaya devam ettiği sürece istikrarlı para elbette ki mümkün değildi; hükümet iki yakasını bir araya getirecek bir başka çare bulmadıkça para basımını durdurmak imkânsızdı. Devlet sanayinin finansmanını ve işçi ücretlerini içeren muazzam yükten kurtulmadıkça, devlet giderlerini muhtemel kaynakların sınırları içinde tutmak mümkün değildi. İstikrarlı bir para birimine duyulan ihtiyaç, kamulaştırılmış sanayinin *kozraşet* ilkelerine göre faaliyet gösterdiği bir ekonomide çok daha acildi. Dokuma fabrikaları tröstünün kurulması-

207. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 52, madde 301.

nı öngören 8 Ağustos 1921 kararnamesi aktifin "1913-14 fiyatları" üzerinden hesaba katılmasını emrediyordu.[208] Birkaç gün sonra büyük sanayinin gelişmesine ilişkin bir kararname, "stokların ve hammaddelerin, yaklaşık olarak Batı Avrupa piyasası (özellikle Londra piyasası) fiyatları ortalamasına göre değerlendirilmesini" öngörüyordu.[209] Fakat bu şaşırtıcı önlemler, soruna iyice düşünülmüş çözümlerden ziyade tehlike işaretleriydi.

NEP'ten mali sonuçlar çıkarmakta isteksiz görünen önderler, 1921 yazında üst üste yığılan bütün bu sorunlarla karşı karşıya geldiler; acil durumlara yanıt vermek için atılan adımlar hiçbir tutarlı plana dayanmayan kısmi çarelerden ibaretti. Bütçe sorununu her iki taraf da aynı zamanda ele aldı. Savaş komünizmi döneminde bütçe kavramına bile sırt çevrilmişti. Bütçe tasarıları 1919'un ve 1920'nin ikinci yarısı için hazırlanmış ama hiçbir zaman resmen onaylanmamıştı. Sanayi bilançolarının devlet bütçesine dahil edilmesi devlet gelir ve giderleri anlayışına son vermişti; nakdi vergilerin tümünü kaldıran 3 Şubat 1921 kararname tasarısı,[210] yürürlüğe girdiği takdirde doğal ekonomiye doğru evrimin mantıki bir parçasını oluşturacaktı. Şimdi NEP döneminde bütün bunlar tersine dönmüştü. Temmuz ve Ağustos 1920'de işletmelerin kiralanması başladığında ve devletin elinde kalan işletmeler *kozraşet*'e geçme emrini aldıklarında sanayinin devlet bütçesinden desteklenmesi son buldu. Temmuz 1922'de, çalıştırılan işçi sayısına göre değişen ruhsatname ücretini ve sermaye tedavülünü kapsayan bir sanayi vergisi getirildi.[211] Birkaç hafta sonra Sovnarkom'un bir kararnamesi, devlet ya da devlet organları tarafından sağlanan bütün mal ve hizmetlerin peşin parayla ödenmesini kesin hükme bağlıyordu.[212] 21 Ağustos 1921'de Sovnarkom, devlet bütçesi hazırlanmasını yeniden zorunluluk haline getirdi. Sovnarkom 1919'un ikinci yarısına ilişkin anlamsız sayılar içeren bütçelerle (gelir

208. *Novaya Ekonomiçeskaya Politika v Promişlennosti: Sbornik Dekretov* (1921), s. 94.
209. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 63, madde 462. 210. Bkz. s. 238.
211. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 56, madde 354.
212. *A.g.e.*, No. 59, madde, 394. 9 Temmuz'daki bir kararname yeni demiryolu tarifesini saptıyordu. Kararnamenin birinci maddesi ulaştırmanın peşin parayla ödenmesini zorunlu kılıyordu; devlet işletmeleriyle kooperatifler için istisnalar hâlâ geçerliydi (*a.g.e.*, No. 54, madde 327); yeni tarifenin uygulanmasıyla ulaştırma ücretleri 20 000 kat artırılarak, savaş öncesi rublesiyle savaş öncesi ücretlerin yaklaşık yüzde 40'ına yükseltiliyordu (*Pyat' Let Vlasti Sovetov* [1922], s. 401). Ağustos 1921'de posta-telgraf hizmetleri için yeni bir tarife yayımlandı (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 56, madde 351). 15 Eylül 1921'den itibaren, kanalizasyondan baca temizlemeye varıncaya kadar bütün kamu hizmetleri için peşin para zorunlu hale getirildi (*a.g.e.*, No. 62, madde 445); kiralarla ilgili 27 Ocak 1921 kararnamesi (bkz. s. 238) yürürlükten kaldırıldı.

28 milyar ruble, gider 164 milyar ruble) 1920'ye ilişkin bütçeleri (gelir 159 milyon ruble, gider 1 215 milyar ruble) usulen onayladı. Sonra, devlet dairelerinden 1921 yılı tahminlerini Ekim'den önce, 1922 tahminlerini Mart'tan önce ve 1923 yılı tahminlerini 31 Aralık 1922'den önce hazırlamalarını istedi.[213] Sonraki gün, yerel yetkililerin mali özerkliğe kavuşturulması yönünde bir adım attı: Merkez bütçenin yükünü hafifletecek bir başka düzenlemeydi bu. Bu düzenleme, il yürütme komitelerinin mali gereksinimlerini karşılamak için sanayi vergisinden belirli bir oranın oraya aktarılmasını sağlıyordu.[214] Böylece Ekim 1921 başında VTsIK, NEP'in başlangıcından beri maliye politikasını ilk kez sistemli bir şekilde gözden geçirdiğinde, temel çalışmaların birçoğu yapılmıştı. 10 Ekim tarihli bir kararda VTsIK, Narkomfin'i, "devlet gelirlerini artırmak", "döviz harcamalarını kısıtlamak ve idareli kullanmak", "milli ekonomiyi iyileştirmek için gerekli banka işlemlerini geliştirecek" düzenlemeleri yapmakla görevlendiriyor ve "devlet bütçeleriyle yerel bütçelerin birleştirilmesi uygulamasının feshedilmesine" karar veriyordu. Bunlar aslında daha önce ilkesel olarak alınmaları istenen kararlardı; gereken sadece yürürlüğe konmalarıydı, bu da kapsamlı bir gereksinmeydi. Ama karar Narkomfin'e yeni ve hayati önemde bir talimat da içeriyordu: "Banknot sorununu çözümlemek".[215] Tüm maliye reformu yapısını taçlandıracak olan düzenlemeye giden yol işaret edilmiş ama henüz özellikle ağırlık verilmemişti: İstikrarlı bir paranın yaratılmasıydı bu yol.

Bununla birlikte, Ekim 1921 mali reformlarının en etkileyici olanı başlangıç dürtüsünü bir başka kaynaktan aldı. Devlet kredilerinin kesilmesi sanayiyi zor bir durumda bırakmış, her zamanki döner sermaye kaynağını kurutmuştu. Başlangıçta Sovyet sanayisi Milli Banka'dan kredi alıyordu. Sonradan ticari kredinin yerini devlet bütçesinden avanslar aldı; Milli Banka'nın varlığı aslında Ocak 1920'de sona ermişti. NEP başlatıldığında, Sovyet Rusya'da kredi kooperatiflerinden arta kalanları resmen az çok desteklemeye devam eden Narkomfin'in kooperatif seksiyonundan başka bir kredi kurumu yoktu. Artık yeniden ticarete dönüldüğü ve sanayi devlet hazinesince desteklenmeyeceği için bir kredi kurumu yaratmak gerekiyordu. 12 Ekim 1921'de, maliye konusundaki genel kararın sonucu olarak VTsIK bir devlet bankası kurulmasına ilişkin Sovnarkom karar tasarısını onayladı ve sonraki gün bu bankanın tüzüğünü resmen kabul etti. Bu banka "sanayi-

213. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam*, c. IV, (1921), s. 120-1.
214. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 62, madde 446.
215. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam*, c. IV, (1921), s. 121-2.

nin, tarımın ve mal mübadelesinin gelişmesini kredi ve diğer banka işlemleri yoluyla gerçekleştirmeyi" amaçlıyordu ve *kozraşet* ilkelerine uygun hareket edecekti. 2 000 milyar rublelik başlangıç sermayesi devlet tarafından sağlanmış, yönetim kurulunu Narkomfin atamıştı; başkanın atanması ise Sovnarkom tarafından onaylanacaktı.[216] RSFSC'nin yeni Devlet Bankası (Gosbank)[217] 16 Kasım 1921'de açıldı. Başlangıç hiç de cesaret verici değildi. Kaynakları kuruluş sermayesinden ibaret olduğu için sınırlıydı ve faiz oranları çok yüksekti; faizin yanı sıra banka verdiği kredilerden devlet kurumları için yüzde 8, kooperatifler için yüzde 10 ve özel şirketler için yüzde 12 üzerinden hesaplanmış bir "sigorta yüzdesi" uygulayarak paranın değer kaybına karşı kendini güvence altına alıyordu.[218] Bankanın sağladığı yardımın büyük ölçekli sanayinin sermaye ihtiyaçlarını karşılayacak[219] ya da gelecek kış patlak verecek olan *razbazarovaniye* krizini atlatacak kadar hızlı ve cömert olmayışına şaşmamak gerekir. Hızla değer kaybeden bir parayla iş görmek bankayı güç durumda bırakıyor, sermayesinin satın alma gücünü gittikçe azaltıyor ve tüm kredi politikasını engelliyordu. Nasıl ki bütçe durumu düzelmedikçe paranın istikrara kavuşması mümkün değilse, para istikrara kavuşmadıkça gerekli kredi sistemi de işlerlik kazanamazdı. Ekim 1921'de öngörülen ve Devlet Bankası'nın kurulmasıyla doruk noktasına ulaşan mali reformların tümü tek bir politikanın birbirine bağlı parçalarıydı.

Sonuçta Ağustos 1921'de, istikrarlı bir paranın ve dengeli bir bütçenin her mali reformun temel unsurları olduğu ve bizzat NEP'in temel şartlarını meydana getirdiği açık bir biçimde ortaya çıktı. NEP'in ardından, 1921 yazında artık müzminleşmiş olan fiyat yükselmelerinde geçici bir duraksama ortaya çıktı; Temmuz 1921'den itibaren fiyatlar Ekim Devrimi'nden beri ilk kez dolaşımdaki para hacminin artış oranından daha düşük bir oranda yükseldi ve para basımında bir yavaşlama oldu.[220] Para politikasında danış-

216. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 72, madde 593, 594; sayı 75, madde 615.

217. Adı iki yıl sonra "SSCB Devlet Bankası"na dönüştürüldü (*Sobranie Uzakonenii, 1923*, No. 81, madde 786).

218. *Na Novik Putyak* (1923), c. II, s. 192.

219. 1 Ocak 1922'de Gosbank'ın sanayiye verdiği avanslar (1922 rublesi üzerinden) toplam 10 milyonu buluyordu. Bu miktar savaş öncesinin 400 000 rublesine eşitti. Mal karşılığı krediler de 10 milyon rubleye yükseliyordu. Poliçeler üzerinden iskonto ancak Mayıs 1922'de başladı (*A.g.e.*, c. II, s. 201-5). Sonradan avanslar ve krediler yavaş yavaş arttı, ama ancak 1922 sonbaharında önemli bir boyuta ulaşabildi.

manlık yapacak bir komisyon atandı. 3 Kasım 1921'de, sonraki yıl yeni bir para çıkarılmasına karar verildi. Yeni ruble 10 000 eski rubleye eşdeğer olacaktı; yeni banknotlara artık "ödeme bonosu" yerine "kâğıt para" deniyordu — şüphesiz "para" kelimesine itibar ve saygınlık kazandırmak amacıyla devrim öncesi alışkanlığına bir dönüştü bu.[221] 5 Kasım 1921'de Sovnarkom 1922 bütçesine ilişkin iki önemli karar aldı. Bu bütçe dokuz aylık bir süreyi kapsayacak, böylece gelecek bütçe yılı 1 Ekim'de başlayacaktı; bütçenin hazırlanmasında savaş öncesi rublesi esas alınacaktı.[222] Aynı tarihte Narkomfin'den gelen bir talimat cari rublenin değiştirilme oranını savaş öncesinin bir rublesine karşılık 60 000 Sovyet rublesi olarak saptıyordu.[223] Sonradan, bu oran fiyat yükselmelerini göz önünde tutmak için aydan aya değiştirilerek Mart 1922'de 200 000 rubleye ulaştı.[224] Aslında, fiyat endeksine göre ayarlanmış ve bazen "meta ruble" denilen bir paraydı bu. Fakat cari fiyat düzeyi ile 1913 yılı fiyat düzeyi arasındaki dalgalanan oranı sürekli bir ölçüt olarak kullanmanın mahzurlarını ve saçmalığını iktisatçılar hemen gösterdiler; bu sorun çevresinde gelişen tartışma boyunca, "meta ruble" "altın ruble" lehine yavaş yavaş terk edildi. 14 Kasım 1921 tarihli bir kararname kiralanmış işletmeler için ödenen kiraların altın ruble esasına göre hesaplanmasını öngörüyordu.[225] Ekonomi politikasının evriminde bu aşamaya ilişkin ilginç bir belge, Lenin'in Ekim Devrimi'nin yıldönümü nedeniyle *Pravda*'da çıkan makalesiydi. Devrimin bu dördüncü yıldönümünde makalenin beklenmedik bir başlığı vardı: "*Altının Şimdiki ve Sosyalizmin Kesin Zaferinden Sonraki Önemine Dair*". Makale, özellikle altın sorunundan ziyade genellikle NEP'e hasredilmişti ve Lenin'in ünlü kehanetini içeriyordu: "Bütün dünyada zafere ulaştığımızda, dünyanın en büyük kentlerinden bazılarının caddelerinde umumi tuvaletleri som altından inşa edeceğiz"; ama makale aslolarak RSFSC'nin o günkü şartlarında

220. *Za Pyat' Let (1922)*, s. 331.

221. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 77, madde 643. Paradan söz ederken kullanılan rakamları aşağıya çekerek yaratılması umulan psikolojik sonuç gerçekleşmemiş olmalı, çünkü eski rakamlar halk arasında kullanılmaya devam etmiştir. Bundan bir yıl sonra yayımlanan bir kararname ile (*Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 66, madde 867), 1923'te basılan bir rublenin 1922 yılı basımı olan 100 rubleye, ya da önceki yıllarda basılan 1 000 000 rubleye eşdeğer olduğu belirtilmiştir.

222. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam*, c. IV (1921), s. 126.

223. *A.g.e.*, c. IV, s. 127.

224. *Novoe Zakonodatel'stvo v Oblasti Sel'skogo Kozyaistva: Sbornik Dekretov* (1923), s. 273-7.

225. *Sbornik Dekretov i Rasporyajenii po Finansam*, c. IV (1921), 136.

en önemli şeyin "altını idareli kullanma" ve "ticareti iyi öğrenme" zorunluluğu olduğunun üzerinde duruyordu. [226]

Ekim ve Kasım 1921'de maliyeye ilişkin kararlar mali politikanın Sovyet liderlerinin uğraşları arasında başta geldiğini ve Narkomfin'le Gosbank'ın bir süre için NEP'in en hassas komuta merkezlerine dönüştürüldüğünü gösteriyordu. Savaş komünizmi dönemindeki tutumların tuhaf bir biçimde tersine dönmesiydi bu; o dönemde mali işlerin ekonomi politikasının bir aracı olmaktan öteye geçemeyeceği yüksek sesle dile getiriliyor ve Narkomfin sözcüsü adeta özür dileyerek bunun bir an önce son bulmasını bekliyordu. Bu değişikliği bir dizi yeni atama simgeledi. Vaktiyle Sol muhalefet üyesi olan ve Mart 1919'dan beri artık ağır bir iş sayılmayan Maliye Halk Komiseri göreviyle parti merkez komitesi sekreterliğini bir arada yürüten Krestinski, Mart 1921 onuncu parti kongresinde başarılı olamadığı gerekçesiyle ikinci görevinden uzaklaştırıldı.[227] Kısa bir süre sonra görevli olarak Almanya'ya gönderildi, orada Sovyet elçisi oldu ve onun yerine Narkomfin'in başkanlığına Sokolnikov getirildi. Ünlü kilitli trenle Petrograd'a Lenin'le birlikte dönmüş olan, partinin kıdemli üyelerinden Sokolnikov, mali politika konusundaki ilk tartışmalarda yetkin ve etkili bir rol oynayan tecrübeli bir işadamıydı.[228] Kendini NEP'in mali sorunlarına, özellikle de istikrarlı bir para yaratılması sorununa adadı ve birkaç yıl boyunca Narkomfin'i Sovyet politikasında tutucu ya da sağ eğilimlerin kilit noktası haline getirdi. Bir bankerin oğlu olduğu söylenen ve o zamana kadar pek tanınmayan bir parti üyesi olan Sheinman, Gosbank'ın başına getirildi. 1922'nin başlarında ise çok daha sansasyonel bir adım atıldı: Witte kabinesinde bakanlık yapan ve 1905'ten sonra Kadet partisi üyesi olan eski bir maliyeci ve sanayici olan Kutler, Gosbank yönetim kuruluna atandı. Bu tarihten 1924'teki ölümüne kadar Kutler, Gosbank'ın —belki de Narkomfin'in— perde arkasındaki nüfuzlu bir kişi oldu ve paranın istikrara kavuşturulmasında önemli bir rol oynadı. [229]

Gosbank'ın kurulması, milli ekonominin merkezi düzenleyicisi olarak

226. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 79-85.

227. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 191. 1918'de Maliye Halk Komiserliği'ne atanışı ve maliye konusundaki sözleri hakkında bkz. s. 226, 243-4.

228. Birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi'ndeki konuşması s. 149'da yer almaktadır.

229. NEP'in en parlak döneminde devrim öncesi rejimin uzmanlarıyla işbirliği yapmayı gizleme gereği duyulmuyordu artık: V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 402, 1922 sonbaharında Sheinman'la Kutler'in, "Devlet Bankası'nın birinci yıldönümünü ve

bir devlet bankası aracılığıyla derhal ve öncelikle istikrarlı bir para yaratılmasını amaçlayan ve uzun vadede "geleneksel" kapitalist maliyenin temel ilkelerini yeniden geçerli kılmaya yönelik bir kampanyanın başlangıç noktası oldu. 20 Kasım 1921'de, para sorunuyla ilgili komisyonun raporunu incelemek üzere Gosbank'ta bir konferans düzenlendi ve bundan altı ay önce olsa büyük sansasyon yaratacak bir dizi tez kabul edildi. Raporda serbest piyasalar, iç ticareti hızla geliştirmek amacıyla ağır sanayiden ziyade hafif sanayinin desteklenmesi, dış ticaret tekelinde değişiklik yapılması, dış ülkelerden kredi sağlanması amacıyla yeni girişimlerde bulunulması ve daha sonra altın para esasına dönülmesi öneriliyordu.[230] Maliyecilerin görüşleriydi bunlar ve Narkomfin'in desteğini sağlamış olmalarına rağmen, partinin tümü tarafından kabul edilemeyecek kadar ileri gitmişlerdi. Ancak Aralık 1921 parti konferansı, "kâğıt para basımını sınırlandırmayı amaçlayan tutarlı bir planın gerçekleştirilmesine yönelik bir ilk adım olan metal (altın) esasına dayalı para dolaşımına dönüşün Sovyet iktidarının mali konularda temel ilkesi olması gerektiğini" ilan etti.[231] Bu program Kamenev'in "ekonomik bir plan yapmanın ya da bir devlet bütçesi hazırlamanın para 'renkli kâğıt parçalarından' ibaret kaldıkça mümkün olamayacağını" belirttiği dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde de tekrarlandı.[232] Mart 1922'de toplanan on birinci parti kongresinde Sokolnikov parti kongresinin maliye konusunu ilk kez ele aldığını özellikle belirterek yeni mali politikanın ayrıntılı bir savunmasını yaptı.[233] Lenin kongredeki tek konuşmasının epey tutarsız, ama dikkate değer bir bölümünü yaklaşmakta olan "mali krize" ve bunun sanayiye yansıyan sonuçlarına ayırdı:

> Eğer kriz çok şiddetli ve çok vahim ise, birçok şeyi bir kez daha gözden geçirmemiz ve tüm gücümüzü tek bir nokta üzerinde toplamamız gerekecektir. Eğer kriz

istikrarlı bir paranın yaratılmasını kutlamak" için, konservatuarda düzenlenen genel bir toplantıda nasıl konuştuklarını anlatmaktadır. Öte yandan, Narkomfin içinde süren nüfuz arayışları, onu, politikasına karşı çıkan sanayi çevrelerinin hücumları karşısında hedef haline getirdi. Berlin'de yayımlanan ve çoğu zaman güvenilir kaynaklara dayanan Menşevik gazete *Sotsialisticeskii Vestnik*, No. 2, 17 Ocak 1923, s. 16'ya göre, Aralık 1922 onuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Larin, Sokolnikov'un "eski Çar bakanları, Kutler, vb. tarafından kullanıldığını" dile getirmiştir; ama Larin'in bu sözü resmi tutanakta yer almamaktadır.

230. *Finansovaya Politika za Period s Dekabrya 1920 g. po Dekabr' 1921 g.: Otçet k IX Vserossiiskomu S"ezdu Sovetov* (1921), s. 35-43.

231. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 407.

232. *S'ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 222; *Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1922), s. 53.

233. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B),* (1936), s. 312.

vahim değilse yararlı bile olabilir: Komünistleri her tür devlet tröstünden azat edecektir. Ama unutmamamız gereken bir şey var. Mali bir kriz kurumları ve işletmeleri sarsar ve içlerinde en zayıf olanları daha ilk ağızda çökertir. Ama her şeyden sadece uzmanları sorumlu tutmaya kalkışmamalı, sorumlu görevlerdeki komünistlerin kusursuz oldukları, ön safta mücadele verdikleri ve her zaman çok iyi çalıştıkları iddiasında bulunmamalıyız. Böylece, mali kriz çok vahim değilse bundan yararlanabiliriz, bir tasfiye hareketi[234] mümkün olur, merkezi denetleme komisyonları ya da merkezi soruşturma komisyonları gibi davranmadan, gerekli olduğu takdirde ekonomik kurumlarda sorumluluğu olan komünistleri tam anlamıyla tasfiye edebiliriz.[235]

Şüphesiz, bu övgüde mali krizin yararlı etkileri geleneksel kapitalist maliyenin terimleriyle ve bile bile abartılmıştı; aynı şekilde komünistlere karşı uzmanların savunulmasında da bir abartma vardı. Ancak Lenin'in "geri çekilmenin" son bulduğunu ilan ettiği konuşmasında yer alan bu pasaj, mali sorunun o sırada parti tarafından nasıl algılandığının işaretiydi. Kongre, tartışmayı maliye politikasına ilişkin olarak "devlet ekonomisinin doğal payının azaltılması bedeline karşılık paranın dolaşım alanının genişletilmesini" öngören, "bütçe açığı ile mücadele edilmesini" hatırlatan ve "ekonomi ve maliye politikasının altın esasına dayalı istikrarlı paraya güven duyarak yöneldiğini ifade etmenin" zorunlu olduğunu ilan eden uzun bir kararla kapatıyordu.[236]

1922 yazında bu politikanın yavaş yavaş olgunlaştığı görüldü. Aralık 1921'de onaylanmış ve savaş öncesinin rubleleri esas alınarak hesaplanmış 1922'nin ilk dokuz ayına ilişkin bütçe tahminleri, öngörülmüş giderlerin yüzde kırkını aşmayan bir açık gösteriyordu; 1920 ve 1921'in sorunlu bütçesine tekabül eden yüzdeler sırasıyla 86 ve 84'tü.[237] Devlet kurumlarındaki personel sayısını azaltarak ve mümkün olduğu kadar çok sayıda sanayi işletmesini ve işçiyi bütçe dışında bırakarak, giderlerde kısıntı yapmak için büyük bir çaba harcanmıştı. Parasal bir ekonomiye dönüş mantıki olarak ayni vergiden nakdi vergiye geçilmesini zorunlu kılıyordu. Ancak bu değişiklik ilkel bir köy ekonomisinde çok yavaş gerçekleşiyordu. İlk adım Mart

234. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 192-4. Rusça'da "ayıklama" ya da "temizleme" anlamına gelen *çistka* ya da *çistit* kelimesi genellikle "tasfiye hareketi" diye çevrilince daha sert bir ifade kazanmaktadır; kelime tüm komünistlerin azledileceği anlamında değil, hepsinin durumlarının dikkatle inceleneceği ve yetersizliği görülenlerin tasfiye edileceği anlamında kullanılmıştır.

235. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 257.

236. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 425-8.

237. *Na Novik Putyak* (1923), c. II, s. 2.

1922'de atıldı: Zoralım yerine bir yıl önce ikame edilmiş bir dizi ayni vergi, belirli oranda çavdarla hesaplanan tek bir vergiye indirgendi.[238] Fakat tarım ürünleri üzerinden ayni vergilendirme bütün 1922 yılı boyunca yürürlükte kaldı: Aynı yılın sonunda toplam gelirin üçte birinden fazlası hâlâ bu yoldan tahsil edilmişti.[239] Aynı zamanda şarap, alkollü içkiler, tütün, bira, kibrit, bal ve maden suyu vergisi gibi yeni nakdi vergi kaynakları yaratıldı; bütün bu vergiler Ağustos 1921 ile Şubat 1922 arasında yürürlüğe kondu. Ocak 1922'de, bütçenin savaş öncesinin rublesi üzerinden hesaplanması kararı tüm vergilerin savaş öncesi rublesi üzerinden hesaplanmasını ve cari kambiyo kuruyla ödenmesini öngören bir kararnameyle tamamlandı.[240] Şubat 1922'de, aslında kıtlık kurbanlarına mali yardımı amaçlayan kelle vergisi ("vatandaş başına" vergi) konuldu.[241] 1922 sonbaharında daha da önemli bir deney yaşanmıştı: "Serbest" meslek erbabıyla (doktorlar, avukatlar, yazarlar, vd.) Nepadamları'nın ve devlet kurumlarında ya da sanayi tröstlerinde çalışan —Sokolnikov'un, "tröst kuruluşlarımızın üst tabakasını oluşturan kent burjuvazisi unsurları, kent burjuvaları, teknisyenler entelijensiyası" dediği— yüksek ücretli görevlilerin kazançlarından gelir vergisi alınmaya başlandı.[242] Bütün bu düzenlemeler sayesinde nakdi gelirden sağlanan hasılat, bütçede ilk kez önemli bir bölüm oluşturdu. 1922 yılının ilk dokuz ayında tüm devlet gelirlerinin sadece yüzde 10'u nakdi vergiden, yüzde 60'ı ise kâğıt para emisyonundan elde edilmişti. Oysa nakdi vergiden sağlanan hasılatın Ocak ve Eylül'de yüzde 1,8'den yüzde 14'e yükseldiğini, buna karşılık kâğıt para emisyonundan sağlanan hasılatın yüzde 90'dan yüzde 56'ya düştüğünü gösteren aylık rakamlar daha cesaret vericiydi.[243] 1922'nin son üç ayında Sokolnikov gelirin üçte birinin nakdi vergiden, üçte birinden daha azının kâğıt para emisyonundan, geri kalanın da ayni vergiden sağlandığını ilan edebildi.[244]

1922 yazında geleneksel kamu maliyesine yeniden dönüş için başka bir deneme daha yapıldı. Sovyet Hükümeti toplam 10 milyon pud çavdar değerindeki ilk devlet istikrazı tahvillerini piyasaya çıkardı. Değeri 100 pud olan tahviller faiz getirmeyecek, fakat 95 pud olarak işlem görecek ve 1 Aralık

238. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 22, madde 233.
239. *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 138.
240. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 6, madde 75. 241. *A.g.e.*, No. 16, madde 167.
242. *A.g.e.*, No. 76, madde 940; *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 138-9.
243. *Na Novik Putyak* (1923), c. II, s. 134-5.
244. *Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 138.

1922 ve 31 Ocak 1923 arasında itfa edilecekti. Ödeme ve geri ödeme çavdarın piyasa fiyatı üzerinden nakdi olarak yapılacak, istikraz, devlet hazinesine yatırılacak 10 milyon ruble değerinde altın mevduatı ile garanti edilecekti.[245] İstikrazın onaylandığı VTsIK oturumu, devlet istikrazına duyulan güvensizliğin ve Sovyet Hükümeti'nin bunu başarıyla uygulayabileceğine karşı duyulan şüphelerin ne kadar köklü olduğunu göstermektedir: Sokolnikov geçmişte işlenmiş hataların devlet istikrazı tahvili çıkarma olanağını ortadan kaldırmadığını ispatlamak için Fransız Devrimi örneğini ileri sürdü.[246] Ekim 1922'de, arzedilen miktarın yüzde 85'i satın alınmış olduğundan, Sokolnikov istikrazın başarılı olduğunu ilan edebildi.[247] Ne var ki, esas ilgi ayni verginin tahvillerle başa baş ödenmesi olanağından kaynaklanıyordu. Bunu yüzde 6 faizli 100 milyon altın ruble değerinde bir istikrazın çıkarılması izledi: İstikrazın amacı paranın istikrarına zemin hazırlamaktı.[248] Bu istikraz, büyük ihtimalle devlet kurumları ve devlet sanayi tröstleri tarafından taahhüt edilmişti. Fakat istikrazın amacı NEP döneminde birikmiş özel servetin bir kısmını da çekmekti; satın alınmaları için büyük ölçüde ahlaki baskıda bulunulmuştu.[249] 26 Aralık 1922'de Sovnarkom'un onayıyla tasarruf sandıklarının kurulması, kamusal borçlanmaya dönüşün ve özel tasarrufları teşvik etmenin işaretiydi.[250] İlk iki tasarruf bankası Moskova ve Petrograd'da Şubat 1923'te açıldı. Mevduat altın ruble olarak hesaplanmıştı ve cari kurdan geri ödenecekti. Tasarruf bankaları, şüphesiz ilk başlarda bir yatırım şekli olmaktan ziyade paranın değer kaybına karşı bir garanti yöntemi olarak kullanıldı, fakat bir alışkanlığın ve geleneğin yaratılmasında etkili oldu. Ekim 1923'te 60 000 mevduat sahibini kapsayan 300 banka bulunduğu ve bu sayının altı ay sonra on katından fazla arttığı söyle-

245. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 36, madde 430.

246. *III Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 7 (21 Mayıs 1922), s. 16-17.

247. *IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 4 (28 Ekim 1922), s. 26.

248. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 67, madde 887; G. Y. Sokolnikov, *Gosudarstvennyi Kapitalizm i Novaya Finansovaya Politika* (1922), s. 31-4.

249. Aralık 1922 onuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde Sokolnikov, "istikrazı destekleme imkânına sahip bir insan desteğini esirgerse, biz bunu aslında Sovyet Hükümeti'ne yardımı reddediyor şeklinde yorumlayabiliriz, böyle yorumlayacağız da," diyordu (*Desyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1923), s. 140).

250. A. Z. Arnold, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia* (New York, 1937), s. 324; eski tasarruf bankaları 10 Nisan 1919'da Milli Banka'nın yönetimine geçmişti (Bkz. s. 234, not 348).

niyordu.[251] Şubat 1923'te milli piyango uygulamasının ilan edilmesi geçmişin mali yöntemlerine dönüş yolunda atılmış bir başka adımdı.[252]

Bir Devlet Bankası'nın yeniden kurulmasını, doğal olarak tüm bankacılık sisteminin yeniden kurulması girişimi izledi. Nasıl ki bir devlet bankasının kurulması için ilk girişim sanayiye devlet hazinesinden doğrudan yardım kesildikten sonra kredi kaynağı sağlama ihtiyacından doğduysa, sistemin genişletilmesi için ilk önemli girişim de tıpkı bunun gibi 1922'nin başlarında sanayinin sözcüsü olarak Vesenka'dan geldi ve hem Gosplan hem de yeni sanayi tröstleri tarafından desteklendi. Sanayiye kısa vadeli ticari kredi ve üç yıl süreli istikraz sağlamaya yetkili bir Sanayi Bankası (Prombank) tasarısı 1 Eylül 1922'de STO tarafından onaylandı. Bu bankanın sermayesi, Vesenka ve ilgili halk komiserlikleri dahil devlet kurumları ve devlet sanayi işletmeleri tarafından taahhüt edilmişti.[253] İlk projenin amacı, hiç şüphesiz sanayiyi Devlet Bankası'nın vesayetinden ve maliye yetkililerinin sanayiye karşı kısıtlayıcı politikasından kurtarmaktı. Fakat Prombank hiçbir zaman Devlet Bankası'nın ve Narkomfin'in vesayetinden kurtulacak kadar güçlü olmadı ve sımsıkı kenetlenmiş bir bankacılık sisteminin bir parçası haline geldi. Şubat 1922'de kooperatifler, Ocak 1923'te Tüm Rusya Kooperatif Bankası'na (Vsekobank) dönüşen[254] bir Tüketim Kooperatifi Bankası (Pokobank) kurmuşlardı. 1922 yılı boyunca yerel sanayilerle yerel yönetim projelerini finanse etmek için belediye bankalarının[255] ve NEP döneminde küçük tüccarların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla karşılıklı (ortak) kredi kurumlarının da kuruldukları görüldü.[256]

Yeni geleneksel maliyenin tapınağı Gosbank'ın nüfuzunun hızla artması, NEP'in mali alanda sağlamakta olduğu gelişmelerin simgesiydi. Narkomfin'in cari rubleyi savaş öncesinin rublesine dönüştürmede esas aldığı fiyat endeksi maliyecilerin eleştirilerine uzun süre dayanamadı. Mart 1922'de bu sistem kaldırıldı ve sonraki ay, Gosbank tarafından satın alma fiyatı

251. *A.g.e.*, s. 325-6.

252. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 67, madde 871; No. 81, madde 1029.

253. A. Z. Arnold, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia* (New York, 1937), s. 287-8. Prombank'ın ilk direktörü, Uzak Doğu Cumhuriyeti'nin sabık başbakanı Krasnoşçekov'du (bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 324-5); 1924'te görevini kötüye kullanmaktan ve banka fonlarını zimmetine geçirmekten hapse mahkûm edildi (V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 402-3).

254. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 16, madde 163; A. Z. Arnold, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia* (New York, 1937), s. 296-7.

255. *A.g.e.*, s. 307-8. 256. *A.g.e.*, s. 318-19.

üzerine kurulmuş altın ruble sistemi ikame edildi. Dönüştürme oranı her ay artık Narkomfin tarafından değil, Gosbank tarafından ilan ediliyordu: Bundan böyle tüm devlet gelir ve giderleri savaş öncesi rubleye göre değil, altın rubleye göre hesaplanacaktı.[257] Paraya temel olan altının ve onu koruyan Gosbank'ın itibarı artırıldı. Para reformuna giden yolda bir adım daha atılmıştı. 1921 yazında enflasyonist gidişte kısa bir yavaşlamadan sonra, ekonomik dengesizliğin hâlâ dizginlenememiş güçleri bir kez daha ağır bastı ve kâğıt para emisyonu oranını azaltma girişimleri çaresiz terk edildi. 1 Eylül 1921'de tedavüldeki toplam kâğıt ruble 3 500 milyar iken, Ocak 1922'de 17 500 milyar (1921 yılı rublesine göre), 1 Mayıs 1922'de 130 000 milyar, 1922 yılı sonunda ise yaklaşık 2 milyon milyar rubleye yükseldi.[258] Altın karşılığı bulunan ve bir devlet bankası tarafından denetlenen, Avrupa modeline göre bir kâğıt para emisyonu zorunluluğu kendini kaçınılmaz bir şekilde hissettiriyordu. Sonradan kuşkulu ve sınırlı bir geçerliliği olduğu ortaya çıkan bir iddiaya göre, dış ticaret geliştirilmek isteniyorsa istikrarlı bir para birimi zorunluydu.[259] 25 Temmuz 1922'de Sovnarkom Gosbank'a çervonet denilen yeni para birimine dayalı kâğıt para çıkarması için yetki verdi. Bir çervonet on altın ruble değerindeydi; kâğıt para emisyonu yüzde 25 değerli madenle ve yüzde 75 kısa vadeli tahvil ve diğer likit varlıkla teminat altına alınmıştı.[260] 11 Ekim 1922 tarihli bir başka kararnamede yer alan daha ayrıntılı hükümlerden[261] sonra ilk çervonetler Kasım sonuna doğru dolaşıma çıkarıldı. Yıllarca süren bir mali anarşi ve nakit para kargaşasından sonra istikrarın cazibesine kapılmamak imkânsız görünüyordu. Muhalefet çok güçlü değildi; VTsIK'da Narkomfin'in sözcüsü muhalefeti "solun çocukluk hastalığının" yeni bir uzantısı olmakla suçladı.[262] İlk kâğıt para emisyonu çok sınırlı oldu ve yeni çervonetler uzun bir süre dolaşım aracı olarak, fakat daha ziyade yedek akçe ya da hesap birimi olarak iş gördü. On

257. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 26, madde 310; No. 31, madde 377. Ağustos 1922'de bir başka değişiklik yapıldı. Dönüştürme oranı Narkomfin ve Gosbank'ın temsil edildiği bir komisyon tarafından, istikrarlı yabancı dövizlere ilişkin değişim kuru esas alınarak saptandı (*A.g.e.*, No. 55, madde 692). 1922-23 bütçesi savaş öncesi rubleye göre değil, altın rubleye göre hazırlandı.

258. A. Z. Arnold, *Banks, Credit and Money in Soviet Russia* (New York, 1937), s. 128-9.

259. G. Y. Sokolnikov, *Gosudarstvennyi Kapitalizm i Novaya Finansovaya Politika* (1922), s. 6.

260. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 46, madde 578.

261. *A.g.e.*, No. 64, madde 827.

262. *IV Sessiya Vserossiiskogo Çentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta IX Soziva*, No. 5 (29 Ekim 1922), s. 2.

beş ay boyunca, istikrarlı fakat sınırlı miktarda çervonet dolaşımda sınırsız ve boyuna değer yitiren rubleyle yan yana yer aldı. Önemli işlemler git gide çervonetle ifade edilir oldu; fakat peşin ödemeler cari kur üzerinden rubleyle yapılmaya devam etti.

Böylece, 1922 sonunda maliye ve ekonomi politikasında kısa vadeli ve aldatıcı belirli bir denge sağlanmış oldu. NEP'in kazandırdığı ivme ve 1922 hasatının verimliliği, henüz çok uzaktan da olsa gelecekte dengeli bir devlet bütçesini ve can çekişen bir paranın canlanmasını olmasa bile ikamesini görülür hale getirmişti. Fakat devrimin ilk yıllarındaki tutkulardan tamamen farklı olan bu tutkuların peşinden ancak ekonominin diğer sektörlerinde şiddetli sarsıntılar yaratma pahasına gidilebilirdi. Bunların tam anlamıyla gerçekleşmesi için, önce 1923 krizinden kurtulmak gerekiyordu.

BÖLÜM 20

PLANLAMANIN KÖKENLERİ

Akıldışı, plansız kapitalist ekonominin karşısına geleceğin sosyalist düzeninin planlı, akılcı ekonomisini koyan Marksist çözümleme biçimi, kapitalizmden sosyalizme geçiş süreci hakkında hemen hemen hiçbir şey söylemiyordu. Sadece Engels, ömrünün son yıllarında Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin Erfurt programında geçen "özel kapitalist üretimin kendi özünde planlamanın olmadığına" ilişkin bir pasaja atıfla, hisseli şirketlerin özel üretime çoktan son verdikleri ve "hisseli şirketlerden tüm sanayi dallarını tekelleştiren ve kendi vesayeti altına alan tröstlere geçildiğinde yalnızca *özel üretimin* değil, bu *planlama eksikliğinin* de sona ereceği"[1] kehanetinde bulunuyordu. Demek ki, planlamanın gelişmesi kapitalizmin ve kapitalist üretim biriminin durmadan artan hacminin özünde vardı. 1909'da yayımlanmış *Das Finanzkapital* adlı kitabında Hilferding, yirminci yüzyılın ilk yıllarında başlıca kapitalist ülkelerde sanayi sermayesinin önemli bir kısmının büyük bankaların eline geçtiğini ve mali sermaye şeklinde daha da yoğunlaşmış olduğunu göstermekle bu tahlili daha ileri götürüyordu. Bu ise, banka sisteminin sanayiyi yöneten ve örgütleyen kaldıraç olduğuna ilişkin geleneksel sosyalist görüşü dikkate değer bir biçimde doğruluyordu ve Marksist tahlile göre, sosyalist devrimin etkisiyle kapitalizmin kendi mahvına giden yolda bir adım daha attığını doğrular gibiydi. Lenin'in *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı kitabı bu metnin daha da geliştirilmiş şekliydi.[2]

1914 savaşı bütün bu süreçlerin yeşerdiği bir alan oldu. Savaş, savaşan başlıca ülkelerin kapitalist ekonomilerini yoğun bir birikime ve merkezileşmiş bir planlamaya zorlayarak, Marksistler'e göre özel kapitalizmin par-

1. Marx ve Engels, *Soçineniya,* c. XVI, Kısım II, s. 105-6; Marx "kapitalist hisse senetli şirketlerin", "kapitalist üretim tarzından sosyal üretim tarzına geçiş biçimleri" olarak işçi sanayi kooperatifleriyle yan yana bulunduğunu belirtiyor (*Das Kapital,* c. III, Kısım XXVII).

2. Lenin'in bankaların rolünü vurgulaması ve Saint-Simon'dan aktardığı pasaj hakkında bkz. s. 126.

çalanmasını hızlandıracak ve planlı bir ekonomiye yol açacaktı. Bu gelişmeler Almanya'da daha fazla göze çarpıyordu; nedeni ise Almanya'nın ekonomik gerginliklerin en şiddetlisine maruz kalmış olması değil (bu bakımdan Avusturya-Macaristan ve Rusya da aynı durumdaydı), Almanlar'ın savaştan önce de bu yönde çok daha ileri gitmiş olmalarıydı. Stockholm'da yaşayan o dönemin ünlü Menşevikler'inden Larin, Petrograd'da yayımlanan *Vestnik Evropi* dergisi için Almanya'nın savaş ekonomisi hakkında 1915 yılı boyunca bir dizi ilginç makale yazdı. Nisan 1915'te yayımlanan ilk makale şöyle son buluyordu:

Çağdaş Almanya tüm dünyaya, belirli bir plana göre tek bir makina gibi çalışan merkezileşmiş milli ekonominin örneğini verdi. Çağdaş Almanya'da makinanın kumanda kollarını ellerinde tutanlar Siemens, Börsig, Gwinner, Bleichröder, ülkenin en büyük bankalarının ve sanayi sermayesinin en büyük birikimlerinin temsilcileriydi. Kumanda kolunu elinde tutan makinayı kendi anlayışına göre işletir; ama modern medeniyetin çerçevesi içinde böylesine birleşik bir makinayı inşa edebilen büyük bir ülkenin pratik hayatında bu tecrübe, uyandırdığı teorik ilgi ve sosyal bilimsel anlam açısından önemlidir.

Ve dört ay sonra, Helfferich'in Maliye Bakanı olmasından sonra, Larin durumu yine özetliyordu:

Alman ekonomisi, büyük sermayenin devletin büyük bankalarla işbirliği sayesinde gerçekleşen planlı ve örgütlü egemenliğine doğru yol almaktadır.[3]

Başka kaynaklardan yararlanmış olsa da, Lenin şüphesiz Larin'in makalelerini okumuştu ve Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya döndüğünde devlet denetimindeki savaş dönemi Alman ekonomisi onun ekonomi konusundaki düşüncesini giderek etkilemişti. Lenin'in "tekelci devlet kapitalizmi" ya da sadece "devlet kapitalizmi" diye adlandırdığı ekonomi sistemiydi bu — Almanca'daki karşılığı *Planwirtschaft*, Fransızcası *une économie dirigée*, İngilizcesi *planning*'di. Şöyle yazıyordu Lenin:

Zorunlu tröstleşme, yani devlet denetimindeki kuruluşlarla zorunlu birleşme, işte kapitalizmin hazırlamış olduğu şey, işte *Junker* devletin Almanya'da gerçekleştirdiği şey, işte Rusya'da Sovyetler'in ve proletarya diktatörlüğünün yararına gerçekleştirilecek olan, işte bizim evrensel, modern ve bürokrasiden arınmış *"devlet aygıtı"*mızın gerçekleştireceği şey budur.[4]

3. *Vestnik Evropi*, Nisan 1915, s. 303; Ağustos 1915, s. 300; Larin'in makaleleri Moskova'da 1928'de (ilk Beş Yıllık Plan'ın yapıldığı yıl) *Gosudarstvennyi Kapitalizm Voennogo Vremeni v Germanii* adıyla yayımlandı.

4. Lenin, *Soçineniya,* c. XXI, s. 261-262.

Lenin bunun sosyalizm olmadığını özellikle belirtiyordu: "Alman Plehanov'ların (Scheidemann'ın, Lentsch'in, vb.) savaş sosyalizmi dediği şey, aslında tekelci devlet kapitalizmidir." Ancak kapitalizmin bu nihai aşamasında savaşın baskısıyla bu noktaya gelinmiş olması sosyalist devrimin yaklaşmakta olduğunu da gösteriyordu:

> Tarihin diyalektiği öyledir ki, savaş tekelci sermayenin tekelci devlet kapitalizmine dönüşmesini son derece hızlandırmakla insanlığı *bu sayede* sosyalizmin eşiğine getirmiştir.
>
> Emperyalist savaş sosyalist devrimin arifesidir. Ancak proletaryanın ayaklanmasına yol açan şey, taşıdığı tüm dehşetle savaş değildir sadece — ekonomik bakımdan olgunlaşmamışsa, hiçbir ayaklanma sosyalizmle sonuçlanmaz. Tekelci devlet kapitalizmi sosyalizm yolunda en kapsamlı *maddi* hazırlık ve sosyalizme *geçiş yolu* olduğu için, tarih merdiveninde sosyalizm basamağıyla onun arasında başka *hiçbir ara basamak yoktur artık*.[5]

Devlet kapitalizmi kisvesine bürünen planlama, böylece kapitalizmden sosyalizme geçişte baş yeri işgal etmektedir. Sorel'in aykırı gelebilecek bir şekilde belirttiği gibi, "sosyalizmin sanayinin örgütlenmesini kendine dert etmesine gerek yok artık, çünkü bunu kapitalizm üstlenmiştir".[6] Kapitalizmin kendisi, anarşik eğilimlerine panzehir olacak bir planlama öğesi geliştirmektedir. Kapitalizmin gelişmesinin son aşaması, sosyalizmin yaratılışının da ilk aşaması olmaktadır. Tarihi açıdan Friedrich List planlama teorisinin babası olarak Marx'dan önce geldi; Birinci Dünya Savaşı Almanyası'nda ilk modern planlı ekonomiyi örgütleyen Rathenau, Sovyet Rusya'da planlama sorununa yaklaşımı bilinçli olarak Almanya modelinden kaynaklanan Lenin'in öncüsüydü. Ama Menşevik bir yazar 1917 sonbaharında planlamanın Rusya'ya uygulanmasını önerdiğinde ve bunun "aygıtın değiştirilmesini değil, sadece yenilenmesini gerektirdiğini" öne sürdüğünde, Lenin "plan" anlayışını savunmakla birlikte (kelime, o sırada tırnak içinde gösterilecek kadar yeniydi), kapitalist düzeni savunmanın son hattı olan planlama ile sosyalizme geçiş aracı olacak planlama arasındaki farkı şöyle açıkladı:

> Proletarya zafere ulaşınca yapacağı şey şudur: İktisatçılara, mühendislere, tarım uzmanlarına, işçi örgütleri *denetiminde* ve onlar tarafından incelenecek bir plan hazırlatacaktır ve işçi örgütleri merkezileşme sayesinde işgücünden tasarruf sağlamanın yollarını araştıracaktır... Biz merkeziyetçilikten ve "plan"dan yanayız, ama *pro-*

5. *A.g.e.*, c. XXI, s. 186-187.
6. G. Sorel, *Reflections on Violence* (İngilizce çeviri, 1916), s. 35.

leter devlete özgü, yoksulların, sömürülen işçilerin yararına, sömürücülere *karşı*, proleter üretim ve dağıtım kurallarına özgü bir merkeziyetçilikten ve plandan yanayız.[7]

Bu sözler devrimden birkaç ay sonra Lenin'in sosyalizmin artık gerçekleştiği —maddi, ekonomik yarısının Almanya'da tekelci devlet kapitalizmi şeklinde, siyasi yarısının ise Rusya'da proletarya diktatörlüğü şeklinde gerçekleşmiş olduğu— yolundaki sözlerinin habercisiydi.[8]

Bolşevik devrimin temel ikilemi —sosyalist bir toplumu ekonomik bakımdan geri bir ülkede kurma girişimi— planlama sorununu iki farklı şekilde etkiliyordu. Rusya'nın yoksulluğu, sermaye kaynaklarının cılızlığı, sanayisinin düşük verimliliği, başlangıçtan itibaren, özel kapitalizmin aleyhine devlet kapitalizminin gelişmesini teşvik etmişti. Rusya'da sanayi, devletin amaçlarına hizmet etmek ve devlet iktidarını güçlendirmek amacıyla geniş ölçüde hükümetin girişimleriyle kurulmuştu; devlete, hem müşteri olması sıfatıyla doğrudan, hem de büyük bankalar üzerinden dolaylı olarak bağımlı kalan sanayi kamusal ve yarı askeri niteliğini hiçbir zaman tamamıyla yitirmedi. Batı ülkelerinde planlamaya karşı muazzam bir güç oluşturan özel girişimin sağlamış olduğu çıkarlar Rusya'da hemen hemen yok gibiydi ve büyük sanayilerde egemen olan büyük yoğunlaşma, devletin müdahalesini teknik bakımdan kolaylaştırıyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca, planlama Rusya'da büyük bir ilerleme kaydetmediyse,[9] bunun nedeni Rusya'nın merkezi bir yönetim için olgunlaşmamış olmasından ziyade, ülkedeki kamu hizmetlerinin yetersizliği ve açıkça görülebilen savrukluğuydu.

Öte yandan, Rusya'da geniş ölçüde gelişmiş özel kapitalist girişimlerin olmayışı planlamayı bir dereceye kadar kolaylaştırmakla birlikte, Sovyet planlamacıları geri adım atmak zorunda bırakıyordu. Planlamacılar büyük maddi sıkıntılar içinde çalışmak durumunda kalıyorlardı, böylece planlama kavramı aşırı kıtlığı ve yoksunluğu çağrıştırıyordu. Deneyimli personel ve örgütlenme kaynakları etkili bir planlamanın ihtiyaçlarının çok altındaydı. Üstelik ilk yıllarda rejimi boykot ettikleri ve rejim tarafından boykot edil-

7. Lenin, *Soçineniya*, c. XXI, s. 268-270. Lenin'in planlamaya ilişkin ilk tartışması "işçi denetimi" lehinde yürüttüğü mücadeleye sıkı sıkıya bağlıydı (bkz. s. 64-6).

8. *A.g.e.*, c. XXII, s. 517; öte yandan Lenin Mart 1917'de Almanya'daki sistemi "dahiyane örgütlenmiş bir açlık" diye tasvir ediyordu.

9. Başlıca sanayilerin savaş komiteleri ile Geçici Hükümet tarafından kurulan Ekonomik Konsey ve Yüksek Ekonomi Komitesi planlama için çok ciddi katkılar olmamakla birlikte, sonradan Sovyet organlarının kurulacağı bir temel sağladılar.

dikleri için ekonomi ve teknik alanlarda çalışan zaten sınırlı sayıdaki Rus burjuva uzmanlar da dışlanmış durumdaydılar. Ciddi bir planlama ancak 1920 ve 1921 yıllarında, vasıflı kişilerle sağlanan uzlaşmadan sonra mümkün oldu. En önemlisi de, Rusya ekonomisinin geri kalmışlığı kendini planlamaya karşı diğer her şeyden fazla direnen ilkel bir tarımda ortaya koyuyordu. Bu yüzden Rusya'da planlama kaçınılmaz olarak sanayinin gelişmesi üzerinden ekonomide yeni bir denge sağlama girişimiyle başladı ve kentle köy arasında yüzyıllardır süren mücadelenin bir parçası oldu. 1923 ilkbaharında yayımlanmış son makalesinin sonuna doğru Lenin, "mecazi olarak söylemek gerekirse, bir attan bir başka ata yani köylünün, *mujik*'in sıska atından ağır sanayi atına geçmenin" gereğine işaret ediyordu[10] ve buna "çalışmamızın, politikamızın, taktiklerimizin, stratejimizin genel planı" diyordu. Rusya'nın şartlarından ötürü başlangıçtan itibaren ve gelecek yıllar boyunca Sovyet planlamasının ana teması bu oldu.

Sosyalist ekonomiye ilişkin Marksist görüşün kendi özündeki planlama ilkesi Ekim Devrimi arifesinde Lenin tarafından ihtiyatla onaylandı. Bu ilkelerin somut uygulamasına ilişkin ilk deneysel girişim, Brest-Litovsk antlaşmasının ertesi günü oldu. O sırada ekonomik kalkınma yolu sanki açılmış gibi görünüyordu. İşte o anda Lenin bu görevin büyüklüğünü ve yeniliğini kavramaya başladı:

> Sosyalizmin ne olduğunu biliyoruz, ama milyonlarca insanı ilgilendiren bir örgütlenme nasıl gerçekleştirilir, mallar nasıl örgütlenir ve dağıtılır, bunu bilmiyoruz. Eski Bolşevik önderler bize bunu öğretmediler. Bolşevik el kitaplarında buna dair henüz hiçbir şey yazılmadı, Menşevik el kitaplarında da hiçbir şey yazılı değil bu konuda.[11]

Birkaç hafta sonra daha uzun bir açıklama getiriyordu:

> Tüm bildiğimiz, kapitalist toplumun bu gidişatı önceden gören en yetenekli uzmanlarının, en güçlü beyinlerinin bize açıkladıkları tek şey, tarihsel bir zorunluluk olarak belirli bir genel çizgideki bir değişimin gerçekleşeceğiydi; üretim araçlarının tarihçe mahkûm edilmiş olan özel mülkiyeti son bulacak, sömürenler mülksüzleştirilecekti. Bilimsel bir kesinlikle saptanmıştı bütün bunlar. Bunu biz sosyalizm bayrağını yükselttiğimiz, sosyalist olduğumuzu ilan ettiğimiz, sosyalist partiler kurduğumuz, sosyalist yeniden örgütlenmeye girişmek için iktidarı ele geçirdiğimiz zaman biliyorduk. Ama bilemediğimiz şey, bu dönüşümün alacağı biçimler ve bu somut yeniden örgütlenmenin gelişme hızıdır. Ancak kolektif tecrübe, milyonlarca insanın tecrübesi bu alanda bize kesin bilgiler verebilir.[12]

10. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 417. 11. *A.g.e.*, c. XXII, s. 484.

Lenin, Bilimler Akademisi'nin ülkenin doğal kaynaklarını araştırmış olduğunu öğrenince,[13] "sanayinin yeniden örgütlenmesini ve Rusya ekonomisinin yeniden canlandırılmasını sağlayacak" ve sanayinin coğrafi dağılımını, üretimin birkaç büyük işletmede yoğunlaşmasını, ulaştırmanın ve tarımın elektriğe kavuşturulmasını içerecek bir plan hazırlamak için uzmanlardan oluşan bir komisyon kurulmasını önerdi.[14] Lenin hemen hemen aynı dönemde "üretimin örgütlenmesi ve on milyonlarca insanın yaşaması için gerekli malların planlı dağıtımını sağlayacak yeni örgütsel ilişkileri içeren, son derece karmaşık ve dakik bir ulaşım ağının gerçekleşmesine ilişkin pozitif nitelikte ya da yaratıcı bir görev" de tasarlıyordu.[15]

Yeni kurulmuş olan Vesenka "planlama" sorunlarını ele almak için deneysel bir girişimde bulunmuştu bu sırada; aslında henüz planlama kelimesi kullanılmıyor, "bayındırlık işleri" deniyordu. Mart 1918'de bir toplantıda Larin, çok acil olarak yapılması gereken üç "bayındırlık işi"nin listesini sundu: Kuznetsk kömür madenlerinin geliştirilmesi, Petrograd sanayisinin elektriğe kavuşturulması ve Türkistan'da pamuk üretimi için toprakların sulanması.[16] Aşağı yukarı aynı zamanda Vesenka'nın bayındırlık işleriyle görevlendirdiği kurulun başkanı Pavloviç, Mayıs 1918'de birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri kongresine ayrıntılı bir rapor sundu. Amaç doğal kaynakların tamamının kullanılmasından başka bir şey değildi. Komite demiryolları, kanallar ve yollar, elektrik santralları, tahıl siloları, havuzlar ve soğuk hava depoları, su gücünün düzenlenmesi ve kullanılması, toprakların sulanması, tarıma elverişli hale getirilmesi için projeler hazırlanmasını önerdi. Pavloviç komitenin yetkileri ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi vermek üzere hazırlıklıydı:

> Bayındırlık işleri komitesi, kuruluşu sırasında her şeyden önce iki görevi amaç edinmişti: birincisi, tüm Rusya için genel bir yapı işleri planı hazırlamak, ikincisi de ülke çapında tüm yapı işlerini tek bir bölümde birleştirmek.
>
> Yapımla ilgili görevler komiserliklerin elinden alınmalı, genel görüşler ve he-

12. *A.g.e.*, c. XXIII, s. 40.

13. Mayıs 1915'de İmparatorluk Bilimler Akademisi, Rusya'nın Doğal Üretim Kaynaklarının İncelenmesi Komisyonu'nu kurdu. Bu komisyon devrimden sonra da varlığını sürdürdü ve 1918'den itibaren Sovyet Hükümeti'nden yardım aldı (*Obzor Naučnoy Deyatel'nosti Komissii po Izuçeniyu Estestvennik Proizvoditel'nik Sil Rossii*, der. G. P. Blok [1920], s. 6: bu kitapçık komisyonun bilimsel yayınlarının uzun bir listesini içeriyor, komisyonun çalışmalarının daha sonra ele alındığı bir kaynak da *Raboti Akademii Nauk v Oblasti Issledovaniya Prirodnik Bogatsv Rossii* [1922]'dir).

14. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII. s. 434. 15. *A.g.e.*, c. XXII, s. 451.

16. *Byulleteni Visşego Soveta Narodnogo Kozyaistva*, No. 1, Nisan 1918, s. 27.

defler doğrultusunda hareket edecek, ülkenin iç ve dış politikasının gereklerini göz önünde tutacak özel bir kuruma devredilmelidir.

Kongrenin bu raporla ilgili tartışmanın ertelenmesini onaylaması ve görünüşte, bu konu hakkında hiçbir karar almaması, belki de delegelerin çoğunluğunun konu üzerinde pek düşünmediğinin kanıtıydı.[17] Eylül 1918'de Vesenka "yönetimin örgütlenmesinden üretimin örgütlenmesine geçildiğini" bildirdi ve tüm *glavk* ve merkezlere "gelecek çalışma yılı için bir üretim programı hazırlamalarını" emretti.[18] Aynı ay, elektroteknik yapımla ilgili ve bayındırlık işleri komitesine tabi özel bir seksiyon kurdu Vesenka.[19] Ama iç savaşın gerçeklikleri daha tehlikeli boyutlara ulaştıkça bu muazzam projeler dosyalarda kaldı. Bayındırlık işleri komitesi arka plana çekildi.[20] Aralık 1918 ikinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri kongresinde Vesenka'nın "ekonominin genel sorunlarını" ihmal ettiğinden, vaktini ve dikkatini özellikle "günlük işlere" hasrettiğinden yakınan Larin'in sözleri ise hayli gerçekdışıydı.[21] Kongre "1919 yılı için tek bir ekonomik plan yapılmasının" mümkün olduğundan hâlâ umutla söz ediyordu.[22] Mart 1919 sekizinci parti kongresinde kabul edilen gözden geçirilmiş parti programı "ülkedeki tüm ekonomik faaliyetler arasında, genel bir plana göre kurulacak azami bir birlik" öngörüyordu.[23] Ancak bu o sırada, yalnızca bir özlem olarak kaldı. Vesenka bu görevden zımnen vazgeçtiği için, ekonomi politikasının kapsadığı tüm alanlar tek bir organ tarafından denetlenmiyordu artık. Planlama konusunda bütün yapılan, kamulaştırılmış sanayileri örgütlemek için ilkel girişimlerden ibaretti sadece. Ekonomik faaliyet iç savaşta Kızıl Ordu'nun iaşesinin sağlanması gibi çok yorucu ve bazen neredeyse umut kırıcı günübirlik bir görev haline gelmişti.

17. *Trudi I Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1918), s. 180-1, 202; 25 sayfalık kongre tutanaklarını içeren bu rapor (*a.g.e.*, s. 176-202) planlamanın kâğıt üzerinde kaldığının dikkat çekici bir örneğidir.

18. *Narodnoe Kozyaistvo*, No. 10, 1918, s. 42.

19. *Sbornik Dekretov i Postanovlenii po Narodnomu Kozyaistvu*, c. II (1920), s. 45-6; aşağı yukarı aynı zamanda Sovnarkom Krasin'in önerisi üzerine bir "merkezi elektrik konseyi" kurdu (*Trudi 8 Elektrotekniçeskogo S"ezda* [tarihsiz (1921?)], c. I, 128-9). O sırada kurulan sayısız örgütün pek azı yürürlükte kaldı.

20. A. Ransome, *Six Weeks in Russia in 1919* (1919), s. 65-72'de "savaşın herşeyi berbat ettiğinden" ve "bu komitenin Rusya'yı hem kendine hem de dünyanın geri kalan ülkelerine daha yararlı kılacak barışçıl görevleri yerine getirmesi gerektiğinden" yakınan Pavloviç'e Şubat 1919'da yaptığı ziyareti anlatmaktadır.

21 *Trudi II Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (tarihsiz), s. 19.

22. *A.g.e.*, s. 319. 23. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 290.

Ancak 1920'nin başlarında Kolçak ve Denikin'in birlikleri yenilgiye uğratıldığında ve savaşın sonu gelmiş gibi olduğunda, ekonominin yeniden yapılandırılması gündeme geldi. O zaman iki farklı planlama anlayışı ortaya çıkmaya başladı; planlama paralel ve çoğu zaman rakip iki çizgi boyunca yavaş yavaş gelişti. Birinci görüşe göre plan genel hatları belirlenmiş uzun vadeli bir ekonomi politikasıydı; planlamanın esası genel ekonomi politikasının ("plan") saptanmasından ve ekonomi politikasını günü gününe gerçekleştirmekle yükümlü komiserliklerin yönetiminden sorumlu merkezi bir organdı. İkinci anlayışa göre ise plan, genellikle üretimin artırılmasını, milli ekonominin bütünüyle yeniden kurulmasını amaçlayan, ama aynı zamanda belirli işlerin yerine getirilmesi için şu kadar sürede şu kadar mal üretilmesine ilişkin özgül ve ayrıntılı talimatları da içeren bir proje ya da bir dizi projeydi. Birinci anlayış genel bir yaklaşım, ikincisi ise özgül bir yaklaşımdı; ne var ki bu iki anlayış da, ancak daha sonra kendini kabul ettirecek olan plan anlayışının, yani tüm milli ekonomiyi kapsayan, ayrıntılandırılmış bir bütçe kavramının uzağında kalıyordu.

Birinci planlama anlayışı, temel bir öncelik olarak ekonomide yetki sahibi merkezi bir otorite kurulmasını kaçınılmaz kılıyordu. İç savaş tecrübesi mevcut ekonomik örgütlere otoritesini kabul ettirecek ve ekonomi politikasını tek bir seferberlik planının ışığında yönetecek kadar güçlü merkezi bir bölüme gerçek bir ihtiyaç duyulduğunu göstermişti. 1918 sonbaharında ekonomi alanındaki baş yeri, il Sovnarhozları'na ve yerel Sovnarhozlar'a bağlı alt seksiyonlarıyla birlikte, Vesenka'nın savaş sözleşmeleri seksiyonu ve Kızıl Ordu'nun iaşesinden sorumlu, Krasin başkanlığındaki olağanüstü komisyon alıyordu.[24] Ancak bu bağımlı kuruluşların son derece önemli bir yönetim ve denetim görevini yerine getiremeyecekleri şüphesizdi. 30 Kasım 1918'de, VTsIK sonradan çok önemli olduğu anlaşılan bir karar alarak "ülke kaynaklarının ve imkânlarının savunma amacıyla seferber edilmesi"

24. Savaş sözleşmeleri seksiyonu ve olağanüstü komisyon hakkında bkz. s. 211. Vesenka'nın ilkel bir planlamayı uygulamak için görevlendirdiği organ "kullanım komisyonu"ydu (bkz. s. 212). Bu komisyonun faaliyetini Milyutin 1920'de şöyle anlatıyordu: "Kullanım komisyonu tarafından bir dağıtım planı hazırlanır ve onaylanmak üzere Vesenka prezidyumuna sunulur; böylece merkezi depolardan gerekli hammaddeleri alıp bunları fabrikalara ve atölyelere dağıtan yetkili üretim seksiyonları tarafından planın uygulanması başlar" (*Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* [İkinci basım, 1920], s. 197). Komisyonun 1918'de 19, 1919'de 44 ve 1920'de 55 ürüne ilişkin "planları" onayladığı anlaşılıyor (*Bol'şaya Sovetskaya Entsiklopediya*, c. XXIII [1938], s. 619, "Komissiya Ispol'zovaniya" maddesi). Mart 1921'de bu komisyon Vesenka'dan STO'ya devredildi, Aralık 1921'de ise ilga edildi (bkz. s. 341).

için tam yetkili bir İşçi ve Köylü Savunma Konseyi kurdu. Konsey başkanı Lenin'di, üyeleri arasında Savaş Halk Komiseri ve askeri devrim konseyi başkanı Troçki, Olağanüstü İaşe Konseyi başkanı Krasin ve VTsIK temsilcisi Stalin vardı.[25] Böylece, hızla kurulmuş olan bu yeni konsey askeri konular hariç her konuda en üst otorite oldu. İç savaş devam ettiği sürece geçici, acil bir ihtiyaca bağlı olan bir kuruluş statüsüne büründü, Vesenka'nın yetkilerine açıkça tecavüz etmedi ve günübirlik işler dışında planlamayla ilgilenmedi. Bu durum 1919 yılı boyunca devam etti. Ocak 1920 üçüncü Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri kongresi "tek bir ekonomik plan" ve "cumhuriyetin maddi kaynaklarına bağlı olarak bütün sanayi kollarını kapsayan üretim programlarının eşgüdümü" lehinde alışılagelmiş bir kararı kabul etti ve hatta Vesenka yönetimi içinde "daimi nitelikli merkezi bir üretim komisyonu" kurmaya da karar verdi.[26] Ancak iç savaş 1920 ilkbaharında sona erer gibi olduğunda, planlama sorunu Vesenka ile İşçi ve Köylü Savunma Konseyi arasında açık bir rekabet şeklinde ilk kez kesin bir biçimde ortaya çıktı.

Troçki'nin ilk kez planlamanın savunucusu olarak görünmesi Mart 1920 dokuzuncu parti kongresindedir. O sırada iç savaş sonunda terhis edilmiş işgücünün sanayide çalıştırılmasıyla çok meşgul olduğundan, kongreye "Ekonomik Kuruluşun Güncel Görevleri Üzerine" bir rapor sunmakla görevlendirilmişti. Troçki'nin kongreye sunduğu ilk karar taslağında yer almayan, ama bu taslak tartışıldığı sırada merkez komite tarafından eklenen ve "gelecekteki tarihi dönem için geçerli *tek bir ekonomik plan*"ın hazırlanmasını öngören bir bölüm içeriyordu.[27] Tasarı, bir planda yer alması gereken "birbirine bağlı tutarlı bir dizi görev" içermesiyle önceki belirsiz özlemlerden farklıydı. Troçki bu raporunda, işgücü seferberliğinin "işgücünü, ülkenin tamamını ve ekonominin bütün kollarını kapsayan tek bir ekonomik plana göre yerli yerinde kullanacak bir aygıta sahip olunduğu takdirde bir anlam kazanacağını", planın temel amacının kısa vadeli yarar sağlamak değil, "üretim araçlarının üretimi için gerekli şartları" hazırlamak olması gerektiğini de belirtiyor ve şöyle devam ediyordu:

25. *Sobranie Uzakonenii, 1917-1918*, No. 91-2. madde 924.

26. *Rezolyutsii Tret'ego Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1920), s. 42-4.

27. Troçki'nin kendisi tarafından kaleme alınmış ilk taslak *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 511-12'de yer almaktadır. Troçki bu taslakta planlamadan söz edilmemesinin "ciddi ve önemli bir ihmal" olduğunu kongrede kabul etti (*A.g.e.*, s. 102). Eklemenin merkez komitesinin hangi üyesi tarafından yapılmış olduğu ise kayda geçmemiş görünüyor.

Şimdiye kadar rekabet yasalarının temel mekanizması yerine koyabileceğimiz tek bir ekonomik plana sahip olmadık. Vesenka'nın güçlükleri böyle bir planın olmayışından kaynaklanmaktadır. Aslında belirli bir plan vardır. Ekonomik zorunluluklara göre merkezde hazırlanan bu planın pratikte ancak yüzde 5 ile 10'u gerektiği gibi uygulanmaktadır.[28]

Troçki'nin askeri sorumlulukları onun İşçi ve Köylü Savunma Konseyi'yle sıkı bir işbirliği kurmasına yol açmıştı ve Rikov'la Milyutin haklı olarak bu yeni ve radikal önerilerde Vesenka'nın amaçlarına yönelik bir tehdit görmüşlerdi. Rikov, Troçki'nin "planı"nı "hayattan kopuk, soyut bir derleme" diye eleştirerek, "eğer tüm sanayimizi donatmak için makinalar üreteceksek, bunun için onlarca yıl gerekecektir" demişti. Ancak Lenin, Rikov'a şiddetle karşı çıkarak, "Vesenka'nın ekonomi komiserliklerinden ayrı bir blok halinde örgütlenmeye kalkışmasının, parti merkez komitesinde olumsuz bir etki yarattığını"[29] söyledi. Kongrenin kararı, parti kongresince onaylanmış ekonomik planın gerçekleştirilmesinde hep birlikte hareket edilmesi için, merkez komiteyi, ekonomiyle doğrudan ilgili diğer komiserliklerle Vesenka arasında en kısa zamanda örgütsel bir bağ kurmakla görevlendiriyordu.[30] Karar, Vesenka'yı kesin bir biçimde "diğer komiserliklerle" bir tutmakla ve "örgütsel bağ"ın başka yerde aranmasını zımnen belirtmekle, onun amaçlarına son vermiş oluyordu. Kongreden hemen sonra İşçi ve Köylü Savunma Konseyi yeni bir canlılık kazandı. İşgücünün seferber edilmesi ve yeniden dağıtımı o anın temel ekonomik sorunu olduğu için, adı Çalışma ve Savunma Konseyi'ne çevrildi (Soviet Truda i Oboroni ya da STO);[31] STO bu yeni kimlikle ekonomik alanda yavaş yavaş üst merkez organ, ekonomi politikasında hakem ve geleceğin planlama kurulu haline geldi. Ama 1920 yazında savaşın tekrar başlaması "tek ekonomik planı" rafa kaldırdı ve yetki sorununu erteledi.

28. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1943), s. 103. Troçki'nin üç yıl sonraki bazı görüşleri onun planlamaya başlangıçtaki yaklaşımı hakkında ilginç ipuçları vermektedir: "Planlı ekonominin temel dayanakları nelerdir? Önce, ordudur; ordunun yaşayışına hiçbir zaman pazar ekonomisi temel teşkil etmez. Ordu planlı bir ekonomidir. İkincisi, ulaştırmadır; bizim (demiryolu) ulaşımımız devlete aittir; üçüncüsü ordu, ulaştırma ya da devlet sanayisinin diğer kolları için üretim yapan ağır sanayidir" (*Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* [1923], s. 306-7).

29. *Devyatyi S"ezd RKP(B)* (1934), s. 139; Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 120.

30. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 337.

31. Bu değişikliği yürürlüğe koyan kararname Aralık 1920 sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin kararında yer almaktadır (*S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* [1939], s. 181; Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 619-20, not 23'e de bakınız.

Bu arada özgül sorunların ele alınmasını öngören diğer planlama anlayışı geçerlilik kazanmaya başladı ve Sovyet planlama tarihinde seçkin bir rol oynayacak olan bir başka organ yaratıldı. Nisan 1918'de Lenin, ulaştırmanın ve tarımın elektriklendirilmesinin Rusya ekonomisi için uzun vadeli bir planın temel öğeleri olduğuna değinmişti.[32] Şubat 1920'de planlama bir kez daha pratik bir sorun haline geldiğinde, Lenin VTsIK'daki konuşmasında, "köylerin elektriğe kavuşturulması sorunu üzerinde durarak, böylece köylerin kentlere bağlanacağını" belirtti.[33] Oturum sonunda VTsIK, "daha düzenli planlanmış bir ekonomik kalkınma için ve milli ekonominin tümüne yönelik bir devlet planının bilimsel bir şekilde hazırlanıp aksatılmadan uygulanması için gerekli tedbirleri almanın kaçınılmaz olduğuna" karar verdi. Sanayinin, tarımın ve ulaştırmanın elektriğe kavuşturulmasının "büyük önemini" göz önünde tutarak, Vesenka'yı "elektrik santralları ağı" kurulmasına ilişkin bir proje hazırlamak ve Rusya'nın elektrikle donatılması için bir komisyon (Goelro) oluşturmakla görevlendirdi.[34] Yüzden fazla üyesi bulunan komisyonda birçok *burjuva* uzman vardı ve başkanı eski Bolşevik Krjijanovski'ydi.[35] Proje, kişisel olarak Lenin'i giderek daha fazla heyecanlandırmaya başladı. Komisyonun çalışmaları hakkında propaganda yapması için Krjijanovski'ye baskıda bulundu.[36] Lenin'in Rikov'u payladığı, Vesenka'nın savlarını hiçe saydığı dokuzuncu parti kongresi planlamaya özgül yaklaşımı açıkça teşvik etti; çünkü kongre "gelecekteki tarihi dönem için *tek bir ekonomik plan*" uygulamasını önerirken, planın, "birbirini karşılıklı etkileyen bir dizi tutarlı temel göreve ayrıştığını" da ekliyordu. Bu görevler arasında ulaştırmanın ve makina üretiminin geliştirilmesi başta geliyordu. Tüm planın dayandığı teknik temel "sanayinin, ulaştırmanın ve tarımın elektriklendirilmesini" içeren ve "milli ekonominin elektriğe kavuşturulmasına ilişkin bir plan hazırlanmasıydı".[37] Lenin'e göre, elektriklendirme son derece önemli olan tarım sorununa hâlâ sıkı sıkıya bağlıydı. 1920 yazında Komintern'in ikinci kongresi için kaleme aldığı ve kongre ta-

32. Bkz. s. 330.

33. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 22 (Bu konuşmadan geriye sadece bir gazete haberi kalmıştır).

34. *İzvestiya*, 8 Şubat 1920: VTsIK'nın bu oturumuna ilişkin hiçbir tutanağın yayımlanmadığı ve kararın yasalar ve kararnamelere ait resmi koleksiyonda yer almadığı anlaşılıyor.

35. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 620, not 24. Krjijanovski, Lenin'in teşvikiyle 30 Ocak 1920'de *Pravda*'da *Sanayinin Elektriklendirilmesi Görevleri* hakkında bir makale yayınladı (*A.g.e.*, c. XXIX, s. 432-3).

36. *A.g.e.*, c. XXIX, s. 434-5.

37. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 329.

rafından kabul edilen tarım sorununa ilişkin tezlerde Lenin, "sanayinin tamamının geniş ölçekli üretim ilkesine ve en modern tekniğe (yani ekonominin tamamen elektriğe kavuşturulmasına) dayalı olarak yeniden örgütlenmesinin" acil hale geldiğini ilan ediyordu: Kentler için "geri kalmış ve tecrit edilmiş kırsal kesime" yardım etmenin ve köylerde işgücünün verimliliğini artırmanın tek çaresi buydu.[38] Tüm Rusya Komünist Gençlik kongresinde Lenin sanayinin ve tarımın yeniden inşasının modern bilimde "son söz" olan elektriğe bağlı olduğunu söyledi.[39] 1919'da sosyalist bir Alman profesör, tüm Alman ekonomisinin üç dört yılda elektriğe kavuşturulabileceğini söylediği bir eser yayımlamıştı. Kitap hemen Rusça'ya çevrildi;[40] Lenin Kasım 1920'de Moskova'da bir parti konferansında Rusya'yı elektriklendirme planının on yıla kalmadan gerçekleşebileceğini söylerken hesabını bu kitaba göre yapıyordu. Lenin şu ünlü sözünü bu vesileyle söylemişti: "Komünizm, Sovyet iktidarı artı tüm ülkenin elektriklendirilmesidir."[41] Yarısı Rusya'da, yarısı Almanya'da gerçekleşmiş olan sosyalizme ilişkin başka bir özdeyişin yeni bir yorumuydu bu; elektriklendirme Rusya'ya sosyalizme geçiş için gerekli şartları sağlayacaktı.[42]

1920 yılı, Lenin'in elektriklendirmeye ilişkin planından daha az kapsamlı, ama daha kısa sürede sonuç alınabilecek bir başka özgül "plana" tanık oldu. Dokuzuncu parti kongresinin kararı, planın temel görevlerinden biri olarak ulaştırmanın geliştirilmesini saptıyordu.[43] Parti kongresinin hemen ardından bir ulaştırma komisyonu kuruldu. Ulaştırma Halk Komiserliği'nin (Narkomput) ve demiryolları yapımından ve bakım onarım atölyelerinden sorumlu Vesenka'nın temsilcilerinden oluşan komisyonun başkanı Troçki'ydi. 20 Mayıs 1920'de bu komisyon ünlü "1042 no.lu emirnameyi" yayımladı. 1924 sonuna kadar normal şartlara kavuşturulması öngörülen lokomotif parkının kurulmasına ilişkin ayrıntılı bir plandı bu emir. Polonya savaşının dayattığı zorunluluklar ve "öncü" emek örgütünün kazandırdığı hız sa-

38. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 276; *Kommunistiçeskii Internatsional v Dokumentak* (1933), s. 137-8.

39. Lenin, *Soçineniya*, c. XXV, s. 389.

40. K. Ballod, *Der Zukunftstaat* ilk olarak 1906'da yayımlandı; elektriklendirme programını içeren gözden geçirilmiş baskısı 1919'da, Rusça çevirisi de 1920'de yayımlandı. Lenin bu kitaptan ilk olarak Şubat 1921'de söz etti (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 171); ancak Ballod'un üç dört yılda gerçekleşir dediği ve Almanya için yaptığı değerlendirmeyi bu konuşmada Rusya için on yıl diye belirttiğine göre, Lenin bu kitabı şüphesiz Kasım 1920'deki konuşmasından önce okumuştu (*A.g.e.*, c. XXVI, s. 462).

41. *A.g.e.*, c. XXV, s. 491. 42. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 338.

43. O dönemdeki ulaştırma krizi için bkz. s. 179-80, 203-4.

yesinde çalışmalar öylesine ilerledi ki Aralık 1920 sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunduğu raporda (o sırada lokomotif planına vagon yapımıyla ilgili bir plan da eklenmişti) Troçki, öngörülen beş yıllık planın üç buçuk yılda tamamlanacağını ilan edebildi.[44] Bu başarı planlamaya kamuoyunda bir anda büyük bir itibar kazandırdı. Lenin'le Troçki'nin bu harekete öncülük ettikleri her yerde taklitçileri boy gösteriyordu. Milyutin'in belirttiği gibi "genel ekonomik planlar" dönemiydi bu:

> Elektriklendirmeye, yeni inşaya, akaryakıt üretiminin artırılmasına ya da hammaddelere, yeni çalışma normlarının saptanmasına ilişkin sorunlar en ciddi, en önemli sorunlar olarak görünüyordu ve Sovyet Rusya'nın en yetkin güçleri bu sorunların üstesinden gelmeye koyulmuşlardı.[45]

İhtiyatlı davranan Rikov[46] bile, şüphesiz Vesenka'ya dayanarak son derece iyimser değerlendirmelerde bulundu. Bu değerlendirmelere göre kereste üretimi 1921'de 10 milyon *sajen* küpten 19 milyon *sajen* küpe, maden kömürü üretimi 431 milyon puddan 718 milyon puda, zeytinyağı 71 milyon puddan 298 milyon puda, şeker yedi buçuk milyon puddan 25 milyon puda, pamuklu kumaş 135 milyon arşından 780 milyon arşına... yükselecekti. Bu listede en mütevazı yeri, 180 milyon kilovattan 244 milyon kilovata yükseleceği öngörülen elektrik enerjisi üretimi alıyordu. Krjijanovski planına duyulan kıskançlık, Vesenka'daki istatistikçilerin değerlendirmelerini etkilemiş olmalıydı.[47]

Öyle anlaşılıyor ki, sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi —iç savaşın sonuyla NEP'in başlangıcı arasında gerçekleşen en önemli kongre—

44. 1042 no.lu emirname Troçki, *Soçineniya*, c. XV, s. 345-7'de yer alıyor. Troçki'nin kongredeki konuşması (*Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1921], s. 174-5), o dönemin diğer belgeleriyle birlikte Troçki, *Soçineniya*, c. XV, s. 348-485'te yeniden basılmıştır. Lenin kongredeki konuşmasında emirnamenin uygulanmasını da yorumladı (*Soçineniya*, c. XXVI, s. 42,47).

45. V. P. Milyutin, *Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci Basım, 1929), s. 192.

46. Bütün bu dönem boyunca Sağ'a kayan Rikov, kelimenin en geniş anlamıyla planlamanın en kararlı hasımlarından biriydi. Sekizinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde "ekonomik hayatımızın her yanını kapsayabilecek bir üretim planı sağlayabilmek için yıllarca beklememiz gerektiği" inancında olduğunu söyledi ve "bir üretim planının bir yazarın kaleme sarılıp aklındakileri ak kâğıda dökmesiyle yaratılacağına inananlarla" alay etti (*Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1921], s. 101-2). 1924'te on üçüncü Parti Konferansı'nda şu anısını dile getirdi: "Savaş komünizmi döneminde Vesenka'dayken işler öylesine düzenlenmişti ki telefonu açıyordunuz ve üç saat sonra, size etrafı kırmızı, mavi dairelerle, karelerle süslenmiş bir plan veriliyordu" (*Trinadtsataya Konferentsiya Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii (Bol'şevikov)* [1924], s. 18).

47. *Vos'moi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1921), s. 110-1.

Aralık 1920'de toplandığında, planlama herkesin dilindeydi, ama planlama kelimesi farklı ve bir bakıma karşıt görüşleri içeriyordu. Kongre her iki tarafa da onay verme eğilimindeydi. Elektriklendirmeye öncelik tanıyarak ekonomik ilkeler açısından önemli bir adım olarak niteledi ve ilgili kuruluşlara "bu planın hazırlanmasının mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesini" emretti. Kongre Troçki'nin raporunu onayladı ve "ulaştırmanın işletilmesi için tek bir plan hazırlanmasına büyük önem verdiğini" bildirdi. STO'nun tüzüğünü ve görevlerini onayladı ve onu başlıca Halk Komiserleri'nden, bir sendikalar temsilcisinden ve danışman olarak İstatistik Genel Müdürlüğü başkanından meydana gelen ve Sovnarkom'a bağlı olan bir komisyon haline getirdi. STO, diğer görevlerinin yanı sıra şu yükümlülüklerle donatılmıştı: "RSFSC'nin tek ekonomik planını saptar, Halk Komiserlikleri'nin ekonomik nitelikli çalışmalarını plan çerçevesi içinde yönetir, planın gerçekleşmesine nezaret eder ve gerektiğinde değişikliklere karar verir."[48] RSFSC böylece ilk kez görevleri açıkça belirlenmiş genel bir planlama örgütüne kavuşmuştu.

Lenin kendini elektriklendirme planına öylesine adamıştı ki genel plana karşı hayli kayıtsız kalmıştı. Kongrede "komünizm Sovyet iktidarı artı elektriklendirmedir" özdeyişini tekrarladığı gibi buna bir yenisini de ekledi: "Elektriklendirme planı bizim ikinci parti programımızdır."[49] Öte yandan, Gusev adında, tanınmış, eski bir Bolşevik'in, "aralarında Troçki'yle Rikov'un da bulunduğu önde gelen parti üyelerinden oluşacak Çalışma ve Savunma Konseyi kurulmasına ilişkin uzun vadeli bir plan" öneren kitapçığını kıyasıya eleştirdi.[50] Lenin STO'nun Sovnarkom'a bağlı bir komisyona dönüştürülmesi konusunda ısrar etmekle onu dizginleyeceğini varsaymış gibi görünmekle birlikte, aslında Sovnarkom'un başkanı sıfatıyla STO'ya da başkanlık etmesi ve Troçki'yle Rikov dahil diğer başlıca Halk Komiserleri'nin onun üyesi olmaları, STO'yu tartışmasız en tepedeki ekonomik organ haline getiriyordu. Böyle bir organın varlığı Vesenka'nın sunduğundan çok daha geniş genel planlama imkânları sunuyordu. Bununla birlikte Lenin güvensizlik duyuyordu. *Pravda*'nın 22 Şubat 1921 tarihli sayısında yayımlanan "Tek Bir Ekonomik Plan Hakkında" başlıklı alışılmadık bir sabırsızlık taşıyan makalesinde Kritsman, Milyutin ve Larin'e, "bir yığın gevezelik" ve "... kâh edebi kâh bürokratça, boğucu bir ukalalık" diye nitele-

48. *S'ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1939), s. 181-2.
49. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 45-6. 50. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 43-4.

diği makalelerinden ötürü şiddetle hücum etti. Goelro'nun elektriklendirme planı "tek ekonomik plan konusunda en ciddi çalışma"ydı ve Goelro planı dışında planlama komisyonuna ilişkin her türlü görüş "cahilce bir kendini beğenmişlikti yalnızca".[51] Bununla birlikte, bu zehir zemberek makaleye rağmen Lenin Sovnarkom'da bir tür yenilgiye uğramış oldu: Makalenin yayımlandığı gün, STO'ya bağlı bir "devlet genel planlama komisyonu" kurulmasına karar verildi.[52] Bir taviz olmak üzere Lenin parti merkez komitesini Krjijanovski'nin komisyon başkanlığına atanmasına ikna etti; böylece Goelro'nun işlerliğine bir süreklilik sağlamış oluyordu. Goelro yeni kuruluşun alt komisyonu olarak çalışmaya devam edecekti. Ancak Lenin arzuladığı pratik ve kesin planlamanın başlıca düşmanı olarak kabul ettiği Larin'e engel olamadı ve Krjijanovski'ye onu etkisiz bırakmanın çareleri hakkında kaygılı bir mektup yazdı.[53] Halk arasında Gosplan denilen "devlet genel planlama komisyonu" bu hayli elverişsiz şartlarda kuruldu.

Onuncu parti kongresinin ve NEP uygulamasının yol açtığı büyük çekişmeler yüzünden planlama konusundaki tartışma tavsadı. Gosplan Nisan 1921'de çalışmaya başladı. Otuz dört görevliden oluşan komisyon üyelerinin büyük bir kısmı "özel çalışmalarından ötürü ünlenmiş bilgili teknisyenler ve profesörlerdi"; bunların sadece yedisi parti üyesiydi. Gosplan için çalışan uzmanlar 1 milyon ruble aylık, imtiyazlı yiyecek karneleri, kendileri ve aileleri için giysiler alıyorlar, bunun yanı sıra VTsIK üyeleri gibi otobüslerde ve trenlerde öncelik sahibi oluyorlar, parasız seyahat edebiliyorlardı.[54] Planlama komisyonları Vesenka'ya ve başka ekonomi komiserliklerine bağlıydılar, öyle ki Gosplan bu komisyonlar aracılığıyla özel sorunlar üzerinde çalışabiliyordu.[55] Lenin yatışmıştı. Genel plan hakkında ahkâm kesen "her şeyi bilir komünistleri" elektriklendirme planıyla ilgilenmeye

51. *A.g.e.*, c. XVI, s. 168, 173; bir ay sonra Goelro planını ilk kez okumuş olan Stalin, Lenin'e Troçki ve Rikov'u eleştiren bir mektup yazdı; mektup şöyle son buluyordu: "*Bir ve yalnızca bir* 'tek ekonomik plan' var: o da 'elektriklendirme planı'dır ve diğer bütün planlar boş ve zararlı gevezeliklerden başka bir şey değildir" (Stalin, *Soçineniya*, c. V, s. 50-51).

52. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 17, madde 106. V. P. Milyutin'e göre (*Istoriya Ekonomiçeskogo Razvitiya SSSR* (ikinci basım, 1929), s. 303) Lenin, Milyutin ve Larin bu kararın alındığı Sovnarkom toplantısında raporlar sundular.

53. Lenin, *Soçineniya*, c. XXIX, s. 445-6.

54. V. N. Ipatieff, *The Life of a Chemist* (Stanford, 1946), s. 308. Ipatieff, Gosplan'a Mayıs 1921'de atandı.

55. *Trudi IV Vserossiiskogo S"ezda Sovetov Narodnogo Kozyaistva* (1921), s. 83-4. Bu planlama komisyonlarının kurulduğunu bildiren kararname *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 38, madde 203'tedir.

mecbur ettiği gibi, Goelro'daki görevlileri de gerekirse "güncel ekonomik planlama sorunlarıyla" ilgilenmeleri için zorlamaya hazır olduğunu Krjijanovski'ye bildirdi.[56] Mayıs 1921'de çalışmaların ayrıntıları hakkında Krjijanovski'ye yeniden yazıyor ve "bürokratik ütopyalara" karşı hâlâ homurtular yükselmesine rağmen, Gosplan'ın hiç değilse hasat konusunda gelecek dönem için bir ya da iki yıl geçerli genel bir devlet ekonomi planının temellerini atabileceğini umduğunu dile getiriyordu.[57] Yine de bu dönemde planlamanın en etkili savunucusu Troçki'ydi. 7 Ağustos 1921'de NEP ilk kez sanayiye uygulandığında, Troçki parti merkez komitesine yeni politikanın "çelişkili zikzaklarını" protesto eden ve "ekonomi alanında merkezi bir otorite" ile geniş ölçekli sanayi temeli üzerinde yeniden örgütlenmiş özerk bir Gosplan kurulmasını talep eden bir muhtıra verdi.[58] İki gün sonraki sonuç Gosplan'a resmen bir özerklik tanımamakla birlikte, onun "sadece tüm Rusya'yı kapsayan tek bir ekonomik plan saptamasını değil, aynı zamanda komiserlikler dahil ekonomi bölümlerinin planları arasında uyum sağlamasını ve planın hem genel olarak, hem de ayrıntıları bakımından gerçekleştirilmesinde denetleyici bir rol oynamasını" öngören bir kararname yayımlandı.[59] Bu arada Goelro, işlevleri bakımından Gosplan'a bağlı bir bölüm haline geldi. Ekim 1921'de 1 000 delegenin katıldığı Tüm Rusya Elektro-Teknik Kongresi Moskova'da toplandı[60] ve Goelro'nun çalışmalarını onayladı.[61] İki ay sonra Lenin, dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne geçen iki yıl boyunca 12 000 kilovatlık 221 elektrik santralının işletmeye açıldığını ve biri Moskova banliyösünde, diğeri Petrograd yakınında olmak üzere yeni iki büyük santralın 1922 başında açılacağını bildirdi.[62]

56. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVI, s. 296. 57. *A.g.e.*, c. XXVI, s. 359, 466.
58. 7 Ağustos 1921 muhtırası Troçki arşivlerindedir.
59. *Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 59, madde 403.
60. "Rusya'nın elektriklendirilmesinin gerçekleştirilmesine ilişkin teknik ve ekonomik sorunlar hakkında genel bir tartışma" için kongre düzenlenmesi kararı daha Şubat 1921'de alınmıştı (*Sobranie Uzakonenii, 1921*, No. 10, madde 66). 1913 kongresiyle şekli bir bağıntı kurmak için buna resmen "sekizinci Tüm Rusya Elektro-Teknik Kongresi" denildi; Lenin'in mesajı kongrede okundu (Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 21). Çalışmalarla ilgili tutanak (*Trudi 8 Vserossiiskogo Elektrotekniçeskogo S"ezda*) Gosplan tarafından (tarihsiz) iki cilt halinde yayımlandı.
61. Bu karar, yakında bilimin iki şeyi, televizyonu ve atom enerjisini gerçekleştireceğini bildiren Krijiyanovski tarafından dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'ne sunuldu (*Devyatyi Vserossiiskii S"ezd Sovetov* [1922], s. 219).
62. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 134.

Bu başarılara rağmen NEP'in mantıki sonucu planlamanın arka plana atılması oldu. Aralık 1921 dokuzuncu Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi gelişmeleri onaylamasına, elektriklendirme işini üzerine almasına ve Smilga'nın sorumluluğundaki bir "akaryakıt planı"nı tartışmasına karşın,[63] "tek bir ekonomik plan"dan hiç söz etmedi;[64] Mart ayında yapılan on birinci parti kongresinde de bu konu es geçildi. Ancak bu kongrede Lenin, NEP'le başlayan "geri çekilmenin" sona erdiğini bildirdi. Sovyet planlamasının sanayinin milli ekonomi içindeki rolünü artırmayı amaç edineceği kesindi; bu anlamda Sovyet planlaması, köylülüğün üstünlüğüne karşı sanayi proletaryasının, küçük sermayeye karşı sosyalizmin giriştiği mücadelede bir araçtı.[65] NEP kapitalizme geri dönüşe işaret ettiği ve köylülüğe bir taviz olduğu için, bu gerilemeye her türlü tepki ya da aşırıya kaçtığı konusunda beslenen inanç belki de planlamanın önemi üzerinde yeniden durulmasına yol açacaktı. Bu yeni antitez sanayi krizinin gelişmesiyle birlikte 1922'de ortaya çıkmaya başladı. Sovyet bürokrasisi açısından bu antitez sanayinin baş savunucusu Gosplan'la, NEP'in mantıki sonuçlarına varana dek sürdürülmesini amaçlayan en nüfuzlu kuruluşlardan olan Narkomfin arasındaki kıyasıya rekabette ifadesini buldu. İkinci derecedeki liderler arasında, savaş komünizminin en ateşli destekleyicilerinden olan Preobrajenski, Larin ve Kritsman NEP döneminde "planlı ekonominin zayıflatılmasına" karşı seslerini yükseltiyorlardı artık. Mart 1922'den itibaren Larin sanayi krizinin bu faktörden ileri geldiğini söylüyordu.[66] Parti yöneticileri kesin bir tutum almaktan kaçınıyorlardı. Troçki ise genel bir planın ve sanayiyi geliştirmenin hayati bir ihtiyaç olduğu konusunda bütün gücüyle ayak diremekte devam ediyordu. Gosplan'ı güçlendirme kampanyası 1922 yılı boyunca

63. *S"ezdi Sovetov RSFSR v Postanovleniyak* (1929), s. 236-9. Akaryakıt planı için bkz. Lenin, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 132-3.

64. O sırada Lenin "yeni ekonomi politikasının, devletin tek ekonomi planını *değiştirmediğini*, ama bunu gerçekleştirme tarzını değiştirdiğini" yazdı (*Soçineniya*, c. XXIX, s. 463).

65. Buharin 1920'de şöyle yazmıştı: "Kentlerde ekonomi modeli için girişilen temel mücadele proletaryanın zaferiyle *sonuçlanmaktadır*. Kırsal kesimde ise büyük kapitalizm söz konusu edildiğinde yine zafer gerçekleşmektedir. Ama aynı zamanda mücadele *tekrar başlamaktadır*; sosyalleşmiş emeği temsil eden proletarya için devlet planlaması ile, küçük mülkiyeti ve pazar öğelerini temsil eden köylülüğün piyasada yol açtığı anarşi ve spekülatif kural tanımazlık arasındaki mücadeledir bu. Ancak bu, basit bir pazar ekonomisi olarak kapitalist ekonominin embriyonundan başka bir şey olmadığı içindir ki, yukarda tanımladığımız eğilimler arasındaki mücadele aslında komünizm ile kapitalizm arasındaki mücadelenin devamıdır" (N. Buharin, *Ekonomika Perekodnogo Perioda* [1920], s. 86).

66. *Odinnadtsatyi S"ezd RKP(B)* (1936), s. 118; bu üç kişinin protestolarının nedeni kullanım komisyonunun ilga edilmesiydi (Bkz. s. 332, not 24).

aralıksız sürdürüldü ve 8 Haziran'da yayımlanan yeni bir kararnameyle görevleri ve yetkileri yeniden tanımlandı. Gosplan'ın görevleri arasında uzun vadeli bir planla (*perspektivnyi plan*) acil bir üretim planının (*eksploatsionnyi plan*) hazırlanması yer alıyordu ve ilgili komiserlikler tarafından Sovnarkom ya da STO'ya sunulacak önemli ekonomik ve mali kararnamelerin hazırlanmasında Gosplan'a danışılacaktı.[67] Ancak Gosplan'ın yetkilerinin büyük ölçüde artırılması yolundaki her girişime Lenin hem Mayıs 1922'de sağlığındaki ilk bozulmadan önce, hem de sonbaharda iyileştikten sonra genellikle karşı çıktı, ama Politbüro'da kendisini destekleyen olmadı. Sonbaharda Troçki iki özgül öneriyle hücuma geçti: Gosplan yasama gücüyle donatılmalı ve Sovnarkom'un başkan yardımcısı Gosplan'ın başkanı olmalıydı. 27 Aralık 1922'de Lenin, hasta yatağında Politbüro'ya bir muhtıra dikte ettirdi; bu muhtırada birinci öneriye katıldığını, ancak ikincisini onaylamadığını bildiriyordu. Troçki'nin genel görüşünü, genel bir planlamanın zorunlu olduğunu kabul ediyordu; ama Gosplan başkanının "bilgili bir teknisyen" olması gerektiği düşüncesini koruyor ve Krjijanovski'nin Gosplan'ın başkanı, Piyatakov'un da başkan yardımcısı olmasını savunuyordu.[68] Ne var ki Lenin'in sahneden çekilmesinden sonra Troçki parti üst düzey yöneticileri arasında yapayalnız kaldı. Lenin'in muhtırasının yayımlanması talebi Politbüro tarafından reddedildi ve Gosplan reformu bir kez daha rafa kaldırıldı.[69]

Nisan 1923 on ikinci parti kongresince kabul edilen sanayi hakkındaki kararda planlamaya ayrılmış bölüm mevcut durumu özetliyordu; ekonomi politikasının temel sorunları konusunda rakip liderler arasında tedirgin edi-

67. *Sobranie Uzakonenii, 1922*, No. 40, madde 468.

68. Lenin'in hastalığı boyunca Sovnarkom'un diğer başkan yardımcılarını atama tasarısına (o zamana kadar sadece Rikov başkan yardımcısıydı) ilişkin bir tartışmanın da eklendiği bu uyuşmazlığın ana hatları (birçok eksikliklerle de olsa) Troçki arşivinden izlenebilir. Tartışma özellikle Aralık 1922'de alevlendi. Lenin'in Troçki'nin görüşlerinin bir kısmına katıldığını bildiren 27 Aralık 1922 tarihli muhtırası, Troçki'nin 22 Ekim 1923'te Politbüro üyelerine yolladığı mektupta alıntılanmıştır. Troçki'nin bu mektubundan uzun alıntılar *Sotsialistiçeskii Vertnik* (Berlin), No. 11 (81), 28 Mayıs 1924, s. 11'de yayımlandı. Daha önce Sovnarkom başkan yardımcılığını reddeden Troçki'ye bir ara Gosplan başkanlığının önerildiği anlaşılıyor; nedeni olsun ya da olmasın, hasımları Troçki'nin bu tutkulu girişimlerinden açıkça şüpheleniyorlardı. Açık ki Lenin'in, Troçki'nin beğenmediği Krjijanovski'ye duyduğu bağlılık önemli bir faktör olmuştu bu durumun ortaya çıkmasında.

69. Lenin'in muhtırasının yayımlanmamasına ilişkin Politbüro kararı Troçki arşivindedir. Troçki'nin Gosplan tartışmasıyla ilgili son girişiminin tüm merkez komite üyelerine yolladığı 25 Ocak 1923 tarihli mektup olduğu anlaşılıyor; Şubat 1923'te tamamen sanayinin finansmanı sorunuyla (bkz. s. 286-7) ilgilenmeye başladı.

ci bir mütarekenin izleri bu bölümde açıkça görülüyordu.[70] Troçki'nin olumlu tutumunu yansıtır gibi görünen her cümle Politbüro'daki yoldaşları tarafından ihtiyatla ve şüpheyle karşılanmıştı. Amaç "tüm sanayi kollarının kendi aralarındaki ilişkileri ve sanayinin tümü ile tarım arasındaki karşılıklı ilişkileri kapsayan gerçek bir sosyalist ekonomik plan"dı ve bu plan ancak "uzun bir hazırlık gerektiren ekonomik tecrübe sonunda" gerçekleşebilirdi; öyle ki bu acil program "genel direktifleri içeren ve geniş ölçüde hazırlayıcı nitelikte" bir programdı. Troçki'nin Gosplan'a ilişkin görüşleri, kararın ancak onun tarafından yazılmış olabilecek bir paragrafında dile getirilmişti:

> Açıkça görülmektedir ki ekonominin bir bütün olarak planlanması sadece sanayi içinde, yani onu denetleyen idari organın, Vesenka'nın tecrit edilmiş çabalarıyla gerçekleştirilemez; bunu ancak sanayi örgütünün üstünde yer alan ve onun maliye ile, ulaştırmayla bağlantısını sağlayan ayrı bir planlama organı gerçekleştirebilir. Böyle bir organ vardır, bu da konumu bakımından Gosplan'dır.

Ancak bunun sonucu Gosplan'a "özel bir idari yetki" vermeyi reddetmek oldu. Yetki kullanılması gerektiğinde Gosplan gene komiserlikler, STO ya da Sovnarkom aracılığıyla hareket edecekti.[71] Troçki'nin düşlediği bağımsız ve güçlü bir planlama organı gerçekleşmiyordu henüz.

Bu uzlaşma kararından daha anlamlı olan şey, Zinovyev'le Troçki'nin kongrede kendi tutumlarını bir kez daha dile getirmeleriydi. İkisi de tutumlarını kongre çalışmalarından ayrı olarak ve farklı zamanlarda açıkladılar; böylece şiddetli bir tartışma ustalıkla savuşturulmuş oldu. Lenin'in planlama konusundaki tutumunda son iki yıl boyunca meydana gelen önemli değişikliği ve yayımlanmamış Aralık 1922 tarihli muhtırasında dile getirdiği görüşleri kasten bilmezlikten gelen Zinovyev, merkez komite çalışmalarına ilişkin ilk raporunda Lenin'in Kritsman, Milyutin ve Larin'in planlamaya ilişkin fantezilerine hücum ettiği, elektriklendirme planını planlamaya biricik katkı ve Goelro'yu etkili biricik planlama organı diye ilan ettiği Şubat 1921 tarihli "Tek Bir Ekonomik Plan Üzerine" başlıklı makalesine değindi. Zinovyev'in bundan neyi amaçladığı açıkça görülüyordu: kısmi

70. Troçki, "ekonomik sorunlar konusunda merkez komite üyelerinin büyük bir kısmı ile ciddi bir anlaşmazlık" içinde olduğunu kongreden önce Stalin'e bildirdiğini anlatır. (*Stalin*, New York [1946], s. 366). Kongrede açıkça ortaya konmayan bu tür görüş ayrılıkları bu kitapta daha sonra ele alınacaktır. Troçki'nin planlama konusundaki görüşleri bu ayrılıkları bir dereceye kadar yansıtmaktadır.

71. *VKP(B) v Rezolyutsiyak* (1941), c. I, s. 478-80.

planları yüceltirken, Troçki'nin savunduğu genel planlamayı ve Gosplan'ın üstünlüğünü hasıraltı etmek.[72] Troçki daha da ileri gitti. Kapitalizmde özel işletmeler ve sanayiler için tekil planlar vardı ama ekonomiyi kapsayan genel bir plan yoktu; bunun yerine "piyasa, rekabet, arz, talep, buhranlar, vs. vs." vardı. Sosyalizm piyasanın ve piyasa olgularının ortadan kaldırılması demek olduğu içindir ki, planlama sosyalizmin özüydü. Sanayinin içinde bulunduğu kriz planlamayı zorunlu kılıyordu: "Ağır sanayiyi piyasanın başıboş oyunlarına terk etseydik kayalara çarpıp parçalanırdı." Troçki NEP karşısındaki tutumunu tanımlamayı denedi; konuşmasının en hassas noktasıydı bu. Lenin'in iki yıl önceki bir sloganını dile getirdi; amacı sloganın otoritesinden yararlanmak değil, haklılığını göstermekti. Lenin NEP'in "ciddi olarak ve uzun bir süre için" başlatıldığını söylemişti. Troçki ise NEP'in "ciddi olarak ve uzun bir süre için gerçekleştirildiğini", ama ebediyen devam etmeyeceğini tekrarlıyordu. NEP, "kendisi tarafından atılmış temelleri ve bir bakıma kendi yöntemleri kullanılarak aşılmak üzere" benimsenmişti. Başka bir deyişle, "yeni ekonomi politika temelindeki başarılarımız, kendiliğinden ortadan kaldırılması için bize yol açar".[73] Troçki sıkıcı, uzun konuşması boyunca yaklaşmakta olan dönemi "ilkel sosyalist birikim" —Marx'ın ilkel kapitalist birikiminin karşıtı— dönemi olarak nitelendirdi.[74] Bu birikimi gerçekleştirmek —adını anmaksızın Troçki'nin ima ettiği buydu— planın temel işleviydi. Troçki'nin partili arkadaşlarından daha önce ileriyi görmek ya da çözümlemek için henüz çok erken bir zamanda ortaya sorular atışı ilk değildi. Böyle yapmakla parti önderliğine soyunuyormuş gibi görünmesi de ilk değildi. Oysa 1923 ilkbaharında planlama sorununu tekrar gündeme getirmeye hiç kimsenin niyeti yoktu; belki de pek az kişi anlamıştı söylediklerini. Troçki'nin konuşmasında planlamayla ilgili pasajlar kongrede devam eden tartışmalarda en az eleştirilenler oldu; komisyonda, kararın planlamayla ilgili bölümü, üzerinde hiçbir değişikliğin önerilmediği tek bölümdü.[75] Planlama ilkesine hiç kimse karşı çıkmıyordu —aslında hiçbir Marksist planlama ilkesine karşı çıkamazdı da. Ne

72. *Dvenadtsatyi S"ezd Rossiiskoy Kommunistiçeskoy Partii* (*Bol'şevikov*) (1923), s. 26-7; Zinovyev konuşmasının sonunda bir kez daha Lenin'in otoritesine sığınarak tekrar hücuma geçti (*A.g.e.*, s. 45). Lenin'in Şubat 1921 tarihli makalesi için bkz. s. 338-9: Lenin'in yazılarından seçme alıntılarla onun otoritesini kötüye kullanmanın belki de ilk örneğiydi bu.

73. *A.g.e.*, s. 306, 313.

74. *A.g.e.*, s. 321. Troçki bu cümleyi Gosplan'da çalışan Smirnov'a maletti. Planlamaya ilişkin tartışmanın sonraki bir aşamasında ünlü bir cümle haline geldi bu.

75. *A.g.e.*, s. 373.

var ki Gosplan uzmanlarının soyut değerlendirmelerinin, soyut tasarılarının bu ilk dönemde politikayı etkilemesi istenmiyordu. Gosplan boşlukta çalışmaya ve denemelerde bulunmaya devam etti. Planlamacıların elinde etkili bir araç olabilmesi için en azından iki ya da üç yıl geçmesi gerekiyordu. Planlama sorununun acımasız iktidar mücadelesi içinde su yüzüne çıkmasına daha hayli zaman vardı.

NOT C

MARX, ENGELS VE KÖYLÜLÜK

Marx'ın ve Marksistler'in köylülüğe karşı tutumları yığınla tartışmaya ve yanlış anlamaya konu olmuştur. Marksizm'in özü, kapitalizmden sosyalizme geçişin tahlil edilmesiydi. Kapitalizm, kapitalist toplumun egemen sınıfı olan burjuvazinin yaratısıydı; öncelikle proletaryanın gerçekleştireceği sosyalist devrim, tüm sınıfların sonunda ortadan kalkmak üzere birbiriyle kaynaşacağı geleceğin toplumuna yol açacaktı. Öte yandan bir sınıf olarak köylülük, feodal düzene özgü bir sosyal oluşumdu ve ne burjuva kapitalizm dünyasına ne de proleter sosyalizm dünyasına aitti. Marx *Kapital*'in ilk cildinde kapitalist düzenin tahliline giriştiğinde, bilindiği gibi, varolan herhangi bir toplumun resmini değil, soyut bir modeli kullanmıştı; dolayısıyla köylüye ya da zanaatkâra yer bulamamıştı: Çünkü bunlar kapitalizmin tipik unsurları değil, modası geçmiş, eski bir sosyal düzenin hâlâ yaşamını sürdürmekte olan arızi kalıntılarıydı.

Bu görüşe göre, kendi feodal kökeninin damgasını taşıyan köylülük, çağdaş toplumda geri bir unsurdu — sadece kapitalist burjuvaziye oranla değil, öncelikle proletaryaya oranla da geri bir unsurdu. Bundan çıkan sonuç şuydu: Kapitalizmin en ileri olduğu yerde, köylülük bir sınıf olarak çoktan çürümeye yüz tutmuştu. *Komünist Manifesto*'da esas itibariyle Batı Avrupa'yı göz önünde tutan Marx, köylülüğü diğer küçük burjuva gruplarla bir saydı (topunu birden "küçük imalatçı, esnaf, zanaatkâr ve köylü" diye sınıflandırıyordu) ve büyük ölçekli kapitalizm selinin sürüklediği kaybolmaya mahkûm bir sınıf olarak ele aldı. Bu süreç içinde bütün bu gruplar muhafazakâr hatta gericiydiler; "tarihin tekerleğini tersine döndürmeye" yelteniyorlardı:

> Eğer tesadüfen devrimci olurlarsa bu ancak proletarya saflarına katılmalarının kaçınılmaz oluşundandır; böylece o andaki çıkarlarını değil gelecekteki çıkarlarını savunurlar; proletaryanın görüşüne katılmak için kendi görüşlerinden vazgeçerler.

Flocon, on bir milyon Fransız küçük çiftçisinin "mal canlısı toprak sahipleri" ve komünizm kokan her şeyin amansız düşmanı oldukları yolunda Engels'i uyarmıştı.[1] Köylülüğün muhafazakâr ve gerici mizacına ilişkin bu saptama, köylülerin Batı Avrupa'nın her yerinde, özellikle de devrimin ya pasif seyircileri olarak kaldıkları ya da proletaryanın isyanının otoriteler tarafından bastırılmasına fiilen katıldıkları 1848 tecrübesi vesilesiyle Fransa'da doğrulanmış görünüyordu.

Doğu Avrupa'da ise (Almanya Doğu ile Batı arasında kalıyordu) köylülük tarihsel gelişimin hâlâ az gelişmiş bir aşamasındaydı. Onun feodal statüsü 1848'e kadar hemen hemen aynı kalmıştı ve feodalitenin son kalelerini ortadan kaldıracak olan burjuva devrimi henüz çok uzaktaydı. Ama vahim bir ikilem başgöstermişti. Görevin asıl yükünü doğuya doğru gidildikçe güçleri ve sayıları daha da azalan burjuvazi ya da proletarya üstlenecekse devrimin başarıya ulaşma şansı hiç yoktu; ancak köylüler tarafından fiilen desteklenen bir tarım devrimiyse başarıya ulaşma şansı vardı bunun. *Komünist Manifesto*'da Marx'ın öngörüsü esas itibariyle Batı Avrupa üzerinde yoğunlaşmıştı; ama "komünistlerin mevcut farklı muhalefet partilerine karşı tutumlarını" ele alan son kısa bölümde, komünistler hem Amerika Birleşik Devletleri'ndeki "reformcu çiftçilere" hem de "ulusal kurtuluşun şartını bir tarım devriminde gören" Polonya partisine destek veriyorlardı. Bundan birkaç ay sonra Marx bu ilkeyi çok daha açık bir şekilde dile getirdi:

> Baltık'la Karadeniz arasındaki büyük tarım ülkeleri feodal ve ataerkil barbarlıktan, ancak toprağa bağlı köleleri ya da köylüleri özgür toprak sahiplerine dönüştürecek bir tarım devrimi —1789'da Fransa'nın kırsal kesimlerinde meydana gelen devrime benzer bir devrim— sayesinde kurtulabilirler.[2]

Demek ki burjuvazi ile proletaryanın ayrı ayrı ya da birlikte burjuva devrimini gerçekleştirecek ve feodaliteyi yıkacak kadar güçlü olmadıkları yerlerde, komünistler bireysel köylü mülkiyeti adına devrim yapan köylüleri "bu her türlü komünizme açıkça karşı çıkan bir toprak reformu olarak kalsa da" destekleyeceklerdi.[3] Burjuva devriminin çoktan yapılmış olduğu ülkelerle yapılması beklenen ülkeler arasındaki ayrım mantıklı bir ayrımdı. Ne var ki, Doğu Avrupa köylülerine mülk sahibi olma ayrıcalığını tanırken Batı Avrupa köylülerini bu hakkı savundukları için "barbarlık"la suçlamak

1. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXI, s. 91.
2. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe*, 1er Teil, c. VII, s. 302.
3. *A.g.e.*, c. VI, s. 12.

tedirginlik yaratan bir durumdu.

Proletarya ile köylülük arasında devrimci ittifak düşüncesi ilk kez bu güç şartlar altında şekillenmeye başladı. 1525 Alman köylü savaşını inceleyen açık ya da örtük karşılaştırmalarla dolu uzun bir makalesinin sonunda Engels 1848'de Alman küçük burjuvazisinin kaderini şöyle çiziyordu:

> Ulusun önemli bir kısmı, küçük burjuvalar, zanaatkâr ve köylüler, o zamana kadar doğal müttefikleri olan burjuvazi tarafından aşırı devrimci oldukları, buna karşılık proletarya tarafından da bazı durumlarda yeterince devrimci olmadıkları gerekçesiyle kendi kaderine terk edildi; bölünmeye uğradığı için boşlukta kaldı ve hem Sağ'daki hem de Sol'daki komşularına muhalif oldu.[4]

Bu pasajın burjuvazi tarafından terk edilen köylülüğün proletaryayla ittifaka yöneleceğini ima ettiği açıktır; ayrıca, daha ilerde meyve verecek olan bir görüşü, burjuvaziyle ittifak yapacak olan köylülerle proletaryaya katılacak köylüler arasında bir bölünme meydana geleceği görüşünü de içermektedir. Marx ve Engels hem tarımda hem de sanayide büyük ölçekli üretimi örgütlemenin sosyalizmin temel şartı olduğu konusundaki inançlarını hiçbir zaman terk etmediler; bundan köylülerin, ancak mülkiyete bağlılıktan kurtuldukları takdirde sosyalist devrimde proletaryanın müttefiki olacakları sonucu çıkıyordu. Almanya'da bu aşamaya erişilmemişti henüz. Marx'ın Engels'e yazdığı 1856 tarihli mektubunda çokça alıntı yapılan bir pasaj vardır. Marx'ın Almanya'da her şeyin "proleter devrimin, köylü savaşının bir tür ikinci baskısıyla desteklenmesine bağlı olduğunu"[5] yazdığı bu pasaj, onun Almanya'yı, feodal düzene karşı burjuva devriminin henüz tamamlanmadığı ve bu yüzden proleter azınlığın köylü mülkiyetine ilişkin bir programa geçici olarak taktik bir destek verebileceği tarım ağırlıklı ülkeler arasında saydığını göstermektedir.[6]

1850'den sonra Marx ve Engels ömürlerini topyekûn sanayileşme sürecinde köylü sorununun yakıcılığını kaybettiği ve köylülükten arta kalanla-

4. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. VIII, s. 197.

5. *Karl Marx-Friedrich Engels: Historisch-Kritische Gesamtausgabe,* 1er Teil, c. II, s. 131-2 (Ayraç içindeki alıntı özgün metinde de İngilizcedir).

6. Yarı-serf durumundaki tarım emekçileri tarafından işlenen geniş Prusya topraklarında ise durum yine farklıydı: Engels 1865 tarihli bir mektubunda, "Prusya gibi ağırlıkla tarıma dayalı bir ülkede tarım proletaryasının büyük feodal aristokrasi tarafından ataerkil sopayla sömürülmesi hakkında tek kelime söylemeksizin sırf sanayi proletaryası adına burjuvaziye hücum etmek haksızlık olur," diye yazıyordu. Burada Engels, serflerin feodal sömürülüşünden ücretli işçilerin oluşturduğu bir tarım proletaryasının kapitalist sömürülüşüne geçmektedir (Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXIII, s. 239).

rın tarım proletaryasına dönüştüğü bir ülkede geçirdiler. Ayrıca Avrupa'da onları taktik sorunu yeniden gözden geçirmeye zorlayan hiçbir somut devrimci durum ortaya çıkmadı. 1848 yangınının söndürülüşüyle Paris Komünü arasında geçen yirmi yıl onların köylülüğe karşı tutumunda hiçbir değişiklik yaratmadı ve Paris Komünü'nün kahramanca mücadelesi komünü yenilgiden kurtarabilecek bir köylü ayaklanmasına yol açmadı. Ama hayatının son on yılında Marx'ı köylü sorununu yeniden ele almaya zorlayan etken çok uzak ve beklenmedik bir kaynaktan, Rusya'dan geldi.

1860'lı yılların sonuna doğru Marx ve Engels Rusya'daki olaylarla ilgilenmeye başladılar ve Rus iktisat kitaplarını okumak için Rusça öğrendiler. Rusya o sırada tarihinin önemli bir dönüm noktasındaydı o sırada. 1850'li yıllarda Rusya'da yeni bir düşünce akımı ortaya çıkmıştı (*Narodnikler* örgütlü bir partiden çok bir aydınlar topluluğuydu). Slavofillerin Rusya'nın kendine özgü bir kaderi olduğuna ve Batı'yı aydınlatmada belirleyici bir rolü olacağına besledikleri inanç ile, Batılı sosyalist öğretiler içinde özellikle ütopyacı öğretileri bağdaştıran bir akımdı bu. *Narodnikler*'in başını çektiği bu akımın en somut yanı Rus köylü komünlerinin ortak mülkiyet sistemine dayandığı, bu nedenle aslında sosyalist olduğu, ve geleceğin sosyalist düzeninin temellerini atabileceği, böylece Rusya'nın diğer Avrupa ülkelerini sosyalizm yoluna götüreceği inancıydı. 1861'de serflerin özgürlüğe kavuşması bu inancı yıkmadı. Bu özgürlüğe, Rusya ekonomisini Kırım Savaşı'nın sebep olduğu yıkımlardan sonra modernleştirme arzusu ve İngiltere'deki *çitleme* hareketine benzer biçimde ülke sanayileşmesi için yedek sanayi ordusu yaratma ihtiyacı yol açmıştı. Serflerin özgürlüğe kavuşması, efendi-toprak beyi ile serf-köylü arasındaki feodal ilişkiyi koparmış ve kapitalizmin kırsal kesime sızmasını çok kolaylaştırmıştı. Ama tarımda egemen örgütlenme şekli olmakta devam eden köylü komününü resmen ortadan kaldırmadığı için bu değişimin ciddiyeti iyice anlaşılamadı ve *narodnik* öğretiyi pek az etkiledi. *Narodnikler*'in *narodnik* öğretiye bağlı terörist grupların eylemleriyle güçlenen faaliyetleri 1870'lerde doruk noktasına ulaştı. *Kapital*'in birinci cildinin 1872'nin başlarında yayımlanan ilk Rusça çevirisini de Danielson adlı bir *narodnik* yapmıştı.

Bakunin'e karşı mücadele, Marx'la Engels'i Rusya konusundaki tartışmaların içine çekti. 1875'te Rus *narodnik* Tkaçev'in saldırısına cevap veren Engels, *Rusya'da Sosyal İlişkiler* başlıklı bir makale yayımladı. Engels bu makalede, serflerin özgürlüğe kavuşmasının "komünal mülkiyete en ağır darbeyi" indirdiğine, "Rusya'daki komünal mülkiyetin parlak döneminin

çoktan geçtiğine ve görünüşe göre ortadan kalkmaya yüz tuttuğuna" işaret ediyordu. Ayrıca uzun bir tartışmaya yol açacak başka görüşler de ileri sürüyordu:

> Bununla birlikte, şüphesiz bu komünal topluluğu daha üst düzeyde bir topluluğa dönüştürme ihtimali vardır, yeter ki bu dönüşüm için gerekli şartlar olgunlaşıncaya dek en azından bugünkü durumunu devam ettirebilsin ve köylüler ayrı ayrı değil, birlikte çalışacak şekilde kendilerini geliştirebilsin. O zaman, Rus köylüleri küçük burjuva mülkiyeti ara aşamasından geçmeksizin bu yüksek düzeye erişebilirler. Ama bunun olabilmesi için, ortak mülkiyet tamamen ortadan kalkmadan önce Batı Avrupa'da patlak verecek bir proletarya devriminin —Rus köylüsüne böyle bir değişiklik için gerekli şartları, özellikle tüm tarım sistemini kökten değiştirecek maddi şartları sağlayacak bir devrimin— gerçekleşmesi şarttır. [7]

Önemli şartlardı bunlar. Rusya'nın burjuva kapitalizm safhasını kendi çabasıyla aşması ve feodal geçmişinden miras kalan komünal kurumları kendi sosyalist geleceğinin komünal kurumlarına doğrudan dönüştürmesi söz konusu değildi. Önerilen şey, ileri ülkeler proletaryasının kendi devrimlerini başarıyla gerçekleştirdikten sonra geri kalmış Rusya'yı kapitalist aşamadan geçmesine gerek kalmaksızın sosyalizme götürebilecekleriydi ve Avrupa bir birlik olarak düşünüldüğünde bunda akla aykırı hiçbir şey yoktu. O dönemde Marx bu konuda bir açıklama yapmadı. Ancak iki yıl sonra kendisini Rus düşmanı olmakla suçlayan bir makaleye cevap vermek için bir Rus gazetesine gönderdiği makale Engels'in görüşünü desteklediğini gösteriyor. Marx cevabında, hiçbir zaman "bütün milletlerin mutlaka geçmeleri gereken tek bir yol" önermemiş olduğunu söylüyor, düşüncesini olumsuz ama açıklayıcı bir cümleyle özetliyordu:

> Rusya eğer 1861'den beri girdiği yolu izlemeye devam ederse, tarihin bir millete kapitalist düzenin belalarından kurtulması için sunduğu en büyük fırsatı kaçırmış olacaktır.[8]

Rusya'da *Narodnikler*'le tüm bağlarını koparark onlara açıkça muhalefet eden, sadece feodal bir kalıntı olarak gördükleri köylü komününü mahkûm ederek proleter devrime başlangıç olarak Rusya'nın kapitalist gelişmesini salık veren genç Marksistler'in oluşturduğu dinamik bir grubun ortaya çıkmasiyla sorun kısa zamanda karmaşık bir hal aldı. Bu hareketin önderleri Plehanov, Akselrod ve Vera Zasuliç 1870 yılı sonunda Rusya'yı terk ederek İsviçre'de Emeğin Kurtuluşu adlı grubu kurdular.[9] Bu grubun üyeleri

7. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XV, s. 261. 8. *A.g.e.*, c. XV, s. 375-7.

Komünist Manifesto'da çizilen tablonun bütün ülkelere uygulanabileceğini ve Rusya'da sosyalizme ancak burjuva kapitalizmi ara aşamasından geçerek varılabileceğini varsayıyor, bu varsayıma göre hareket ediyorlardı. Yazarlarından birinin bu şemaya katılmadığını açıkça dile getirmesi bir şaşkınlık yarattı. Şubat 1881'de Vera Zasuliç, Rus köylü komünü hakkındaki görüşünü açıklığa kavuşturmasını isteyen bir mektup yazdı Marx'a. Bu sorunun yaşlanmakta olan Marx'ı sıkıntıya sokmuş olduğu, dosyaları arasında bulunan birbirinden farklı üç uzun cevap taslağından anlaşılmaktadır. Sonunda hiçbirini beğenmediğinden kısa bir cevap yazmakla yetindi. *Kapital*'de ortak mülkiyetin çoktan ortadan kalktığı Batı ülkelerindeki şartları göz önünde tutan tahlilin, bu tür mülkiyetin hâlâ köylü komünü şeklinde varolduğu Rusya'ya uygulanamayacağını açıklıyordu bu kısa mektubunda. "Bu komünün, Rusya'da sosyalist yeniden doğuş için bir temel oluşturduğu" inancında olduğunu belirtiyor, ama epey muğlak bir ifadeyle "bu haliyle devam edebilmesi için dört bir yandan maruz kaldığı zararlı etkilerden arındırılmasının ve serbest gelişme şartlarının sağlanmasının gerekeceğini"[10] de ekliyordu. Engels'in ileri sürdüğü temel şarta, yani Batı Avrupa'da bir proleter devrimin zaferine Marx ne 1877'de ne de 1881'de değindi. Ancak bu eksiklik, Marx ve Engels'in sonraki yıl *Komünist Manifesto*'nun yeni Rusça çevirisini birlikte imzaladıkları ve Rusya konusunda son kez ortak düşüncelerini belirttikleri önsözde giderildi:

> Şimdi soru şudur: Gerçekte, ilkel kolektif toprak imtiyazının iyice bozulmuş bir biçimi olan Rus komünü doğrudan doğruya en yüksek biçimine, toprağı kolektif olarak kullanma biçimine geçebilir mi? Ya da aksine, Batı'daki tarihi gelişmeyi belirleyen aynı bozulma sürecinden mi geçmelidir?
>
> Bugün bu soruya verilmesi mümkün tek karşılık şudur: Eğer Rus Devrimi Batı'da bir proleter devrim için bir işaret olursa ve böylece bu iki devrim birbirini tamamlarsa, çağdaş Rus toprak imtiyazı komünist bir gelişmenin başlangıç noktası olabilir.[11]

Bu metinlerin incelenmesi, hayatlarının son yıllarında Marx'la Engels'in — hatta Engels'ten çok Marx'ın— gayet insani bir isteğin güdüsüyle, coşkulu *narodnik* taraftarlarını tatmin etmek için Rus komününün potansiyeline, Rusya şartlarının ya da *Komünist Manifesto*'da veya *Kapital*'deki akla yatkın herhangi bir yorumun doğruladığından daha çok inanmalarını sağlamak

9. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 16.

10. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXVII, s. 117-8; beğenmediği taslaklar *a.g.e.*, s. 677-97'dedir.

11. *A.g.e.*, c. XV, s. 601.

gibi bir çaba içinde olduklarının ipuçlarını vermektedir. Marx 1883'te öldü. Rusya'da kapitalizm gelişmeye ve bunun yanı sıra Marksist grup güçlenmeye devam etti. Terörizme saplanan *narodnikler* etkilerini yitirmeye başladılar. Plehanov parlak bir dizi makalede ve kitapçıkta köylü komününün komünist değil ancak burjuva tarzda bir sosyal örgütlenme şeklinde gelişebileceğini, "burjuva-köylü sosyalizmi"nin komünizme yol açamayacağını ileri sürdü ve 1889'da, Paris'te İkinci Enternasyonal'in kuruluş kongresinde meydan okuyucu bir çıkışla "Rus Devrimi'nin ancak bir proleter devrim olarak zafer kazanacağını, aksi halde kazanamayacağını" iddia etti.

Rusya'da 1891'deki büyük kıtlık tarım sorununu bütün dehşetiyle bir kez daha gündeme getirdi. Bu felaket, komünal sisteme özgü yetersizliğe ve geriliğe olduğu kadar kapitalizmin köylü komünü üzerindeki yıkıcı etkilerine de yorulabilirdi. Ancak teşhis ne olursa olsun, tarihi süreçlerin işlemekte olduğu ve geriye döndürülemeyeceği de açıkça görülüyordu. Engels, Marx'ın ve kendisinin on-on beş yıl önce *narodnikler*'e verdikleri tavizlerden sessiz sedasız vazgeçti. Kıtlığın sebebi kapitalizmdir, diye yazan *narodnik* Danielson'a Engels'in yolladığı Şubat 1893 tarihli mektup bu vazgeçişe tanıklık etmektedir. Kapitalizmin kötülüklerini inkâr etmek Engels'in aklının köşesinden geçmiyordu. Ancak sorun bu değildi artık. Bundan kaçınma fırsatı olmuştuysa bile, bu fırsat kaçırılmıştı. Köylü komünü "ölü geçmişte" kalmıştı ve Rusya kendi kapitalist kaderinden kaçamazdı artık:

> Tarih tüm tanrıçaların en zalimidir. Zafer arabasını sadece savaş zamanında değil, "barışçıl" ekonomik gelişme dönemlerinde de ceset yığınları üzerinden geçirir.[12]

Bu acımasız yargı Rusya'yı *Komünist Manifesto*'nun devrim şemasında olağan bir yere koyuyordu. Marx'la Engels'in Rusya'nın kurtuluşa doğru özel bir yoldan gideceğine dair yaktıkları umut ışığı sönmüştü. Sonraki yıl Engels 1875 tarihli makalesinin yeniden yayımlanması vesilesiyle çekingen tutumunu bir kez daha ortaya koyduğunda, "Rus komününü bu tür bir dönüşüme uğratma girişiminin Rusya'nın kendisinden gelmeyeceğini, aksine özellikle Batı sanayi proletaryasından geleceğini" ve "ilkel bir sosyal düzenin kalıntısı olan tarım komünizminin asla kendi parçalanışından başka bir şey üretmemiş olduğunu"[13] vurguluyordu yalnızca. Lenin 1890'lı yıllarda yazmaya başladığında Plehanov'un *narodnikler*'e karşı başlattığı polemikte tamamen onun yanında yer aldı ve Rusya'da kapitalizmin gelişme-

12. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. XXIX, s. 206.

sini ana tema olarak işledi. Eski savlarından bazıları yıllar sonra, "tek ülkede sosyalizm" ve tarımın kolektifleştirilmesi tartışmaları boyunca çok farklı bir bağlamda yeniden gün ışığına çıkacaktı.

Amaca götüren yol konusundaki görüş ayrılıkları ne olursa olsun, Marx ve Engels şu temel noktada daima ayak dirediler: Geniş ölçekli kolektif tarım sosyalizmin vazgeçilmez bir şartıdır. *Narodnikler* bu şartı bir dönem benimsemiş gibi göründükleri için, teorileri Marx ve Engels'e bir an için çekici gelmişti. Engels, ömrünün son yılında, tartışmalı bir sorunu tahlil etmeye giriştiği "Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu" başlıklı uzun bir makalesinde Batı Avrupa üzerinde tekrar durdu. Burjuva devriminin Batı Avrupa köylüsünü feodal statüsünden ve yükümlülüklerinden kurtarmakla birlikte, onu "üyesi olduğu özerk komünü savunmaktan" yoksun bıraktığı için maddi ve manevi durumunu daha da berbat ettiğini ileri sürüyordu. Batı Avrupa köylüsü kapitalist sömürünün pençesine düşmüş ve "geleceğin proleterine" dönüşmüştü. Öyleyse köylü, şehir proletaryasının partisi olan sosyal demokrasiyi niçin genellikle amansız düşmanı olarak görüyordu? Çünkü sosyal demokratlar programlarına toprakların kamulaştırılmasını koymuşlardı; bu köylüyü tehdit ediyor, elinde kalan bir parça toprağı kaybetmesine sebep olacakmış gibi görünüyordu.

Engels, Fransa ve Batı Almanya'da egemen olan küçük toprak sahipleri ile Mecklenburg ve Doğu Prusya'da egemen olan büyük toprak sahipleri arasında kesin bir ayrım yapıyordu: Almanya'nın diğer bölgeleri ise ikisi arasında bir konuma sahipti. Küçük toprak sahiplerine ilişkin şu ikilemi açıklıkla ortaya koyuyordu: "Hiç şüphe yok ki yerine getiremeyeceğimiz vaadlerde bulunmak şartıyla küçük köylüleri kendi davamızı kazanabiliriz." Kiraların ve ipoteklerin kaldırılmasına, ömür boyu toprak mülkiyetinin garanti edilmesine ilişkin taleplerdi bunlar. Sosyal demokratlar, hem sosyalizm hem de verimli üretim ilkeleriyle çelişen küçük toprak sahipliği sistemini sürdürmeye yönelik bir politikayı sürgit savunamazlardı. Ama küçük köylüye karşı hücuma geçmeleri de gerekmiyordu:

> İlk olarak ... küçük köylünün kaçınılmaz yıkılışını önceden görüyoruz, ama bunu çabuklaştırmamız hiç de gerekmemektedir.
>
> İkincisi, devlet iktidarını sağladığımızda, küçük köylüyü (tazminat ödense de ödenmese de) zorla mülksüzleştirmeyeceğimiz açıkça görülmektedir, oysa büyük toprak sahiplerini mülksüzleştirmeye mecburuz. Küçük köylülere karşı görevimiz, her şeyden önce onların özel üretimini ve özel mülkiyetini zora başvurmaksızın ve

13. *A.g.e.*, c. XVI, Kısım II, s. 391-2.

ikna yoluyla kolektif mülkiyete dönüştürmek ve bu amaçla onlara sosyal yardım sağlamaktır.[14]

Ücretli işçi çalıştıran büyük ve orta toprak sahiplerine gelince, sosyalistler toprak sahiplerinden ziyade doğal olarak tarım işçileriyle ilgileniyorlardı. Ancak toprak sahipleri konusunda bile, onları ortadan kaldırmaktan ziyade "kendi kaderlerine terketmek" söz konusuydu. Çünkü tahıl ihraç eden Atlantik ötesinin daha gelişmiş kapitalist rekabeti karşısında yok olacakları kesindi. Ne olursa olsun sosyalistler, üretimleri küçük köylünün üretiminden daha rasyonel olan büyük toprak sahiplerinin topraklarını parçalamayı amaçlamıyorlardı. 1850 gibi eski bir tarihte Marx burjuva devrimi programı çerçevesinde bile toprakların kamulaştırılmasını ileri sürerken, "el konulan malikânelerin devlet mülkiyetinde kalmasını ve büyük ölçekli tarımın tüm avantajlarından yararlanacak kırsal kesim proletaryası tarafından işletilen işçi kolonilerine dönüştürülmesini" önermişti.[15] Engels, nasıl ki büyük kapitalist sanayi sosyalist sanayiye dönüşebiliyorsa, kapitalist malikânelerin de kolektif sosyalist çiftliklere dönüşebileceğini belirtmişti:

> Burada, kapitalist tarımın sosyal tarıma dönüşümü şimdiden tamamen hazırlanmıştır, ve örneğin tıpkı Herr Krupp'un ya da Herr von Stumm'un fabrikası gibi derhal uygulamaya konulabilir.

Ayrıca, bu büyük sosyalleşmiş tarım küçük köylüler için küçük bir model yerine geçecek ve onlara büyük ölçekli kooperatif işletmenin yararlarını gösterecekti.[16]

Böylece, sosyalizm için büyük ölçekli bir tarımın gerekliliği ilkesini yeniden ortaya atması, büyük ölçekli kapitalist mülklerin doğrudan sosyalist devlet çiftliklerine dönüşmek üzere olgunlaştığı ve küçük toprak sahibi köylüyü kaçınılmaz kolektif mülkiyet yoluna zorla sürüklemek yerine ikna yöntemlerine başvurulması görüşü, Engels'in köylü sorununa yaptığı son katkı oldu. Bu görüşler sonraki yirmi yıl boyunca bütün sosyal demokrat partilerin tarım politikasına temel oluşturdu; ama yine de köylülerin büyük çoğunluğunun bu politikalara soğuk bakmasını engellemekte pek az başarılı oldu.

14. Lenin (*Soçineniya*, c. XXIII, s. 308) "orta köylüyü" (ki, Rusya'da Engels'in "küçük köylüsüne" tekabül ediyordu) ücretli işçi çalıştırmayan toprak sahibi küçük çiftçiyle uzlaştırma politikasını savunmak için, ileride bu pasajı aktaracaktır.

15. Marx ve Engels, *Soçineniya*, c. VIII, s. 487.

16. *A.g.e.*, c. XVI, bölüm II, s. 441-461.

NOT D

DEMİRYOLLARINDA İŞÇİ DENETİMİ

"İşçi denetimi" sorunu demiryollarında görünen şekliyle iki bakımdan aykırılık gösteriyordu. İlk olarak, Rusya'nın başlıca demiryolları devrimden önce devlete aitti, öyle ki bunlara hâlâ eski sahipleri tarafından, ama işçi denetimi altında yönetilen fabrikalarda olduğu gibi işçi denetimi ilkesinin uygulanması mümkün değildi. İkincisi, Rus işçi sendikaları arasında en büyük ve en iyi örgütlenmiş sendika olan Demiryolu İşçileri Sendikası'nın, işçileri olduğu kadar memurları ve teknisyenleri de içermesi bakımından apayrı bir özelliği vardı; bu yüzden başka yerlerde işçiler fabrikalara el koyduğunda ortaya çıkan pratik güçlükler burada görülmüyordu. Bu elverişli şartlardan güç alan demiryolu işçileri, daha kuruluşunun ilk gününde Sovyet Hükümeti'ne kaçınamayacağı ya da erteleyemeyeceği resmi bir dayatmada bulunmuşlardı. Demiryolu İşçileri Sendikası işlerin yönetimini yaklaşık kırk üyeden oluşan bir yürütme komitesine ("Tüm Rusya Demiryolu İşçileri Yürütme Komitesi ya da Vikjel) bırakmıştı. Ekim Devrimi sırasında bu komitede iki Bolşevik'in, iki *Mejrayonka*'nın ve parti üyesi olmayan bir Bolşevik sempatizanın yer aldığı söyleniyordu; geri kalanı Sağ ve Sol Sosyalist Devrimciler ile Menşevikler ve bağımsızlardan meydana geliyordu.[1] Vasıflı işçilerin söz sahibi olduğu birçok sendika gibi Demiryolu İşçileri Sendikası da devrimci olmaktan çok radikal bir tutum sergiledi. Kısacası, "işçi denetimi" uygulayan dev bir fabrika komitesi rolü oynadı. Demiryolu işçilerinin mesleki çıkarlarından başka hiçbir siyasi otorite ve hiçbir çıkar tanımadı.

Bu meydan okuma en açık ve en dramatik biçimde Ekim Devrimi'nin ertesi gününde ikinci Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde görüldü. Kongrenin 26 Ekim/8 Kasım 1917 günkü ikinci ve son oturumunda Kamenev, Ulaştırma Halk Komiserliği görevinin "geçici olarak boş bırakıldığı" ve

1. Vikjel üyelerine ilişkin kaynaklar Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 153'de yer alıyor.

hepsi de eski Bolşevikler'den oluşan yeni Sovnarkom listesini okudu. Çalışmalar sonunda Vikjel'in bir delegesi söz istedi, ama bu istek başkan Kamenev tarafından reddedildi. Bu durum "toplantı salonunda gürültülere" yol açtı ve "uzun tartışmalardan sonra" delegenin konuşmasına karar verildi. Bunun üzerine delege aynı gün Vikjel tarafından kaleme alınmış bir bildiri okudu. Vikjel, "siyasi partiler içinden birinin tüm iktidarı ele geçirmesine" olumlu bakmıyordu; bildiride Vikjel'in "devrimci demokrasinin tümünü temsil ederek tam yetkili bir organa karşı sorumlu olacak devrimci bir sosyalist hükümet" kuruluncaya dek demiryolları yönetimini üstleneceği ve yalnızca kendisi tarafından verilen emirlere uyulması gerektiği belirtiliyordu; Vikjel demiryolu işçilerine karşı sindirme tedbirleri alınmaya kalkışıldığı takdirde Petrograd'dan sağlanacak iaşenin sevkiyatını durdurmakla tehdit ediyordu. Kamenev bu bildiriye, Tüm Rusya Sovyetleri kongresinin hükümran otoritesini dile getiren şekli bir cevap verebildi sadece. Toplantı salonunda bulunan bir başka demiryolu işçisi Vikjel'i "siyasi bir kadavra" olmakla suçladı ve "demiryolu işçileri kitlesinin onu çoktan terketmiş olduğunu" bildirdi. Ama olguların çok uzağında kalan bu demeç büyük bir etki yaratmadı.[2]

Vikjel'in tutumu genel geçerli işçi denetimi anlayışını aşıyordu: Sendikalizmin en aşırı şekliydi. Ne var ki, Sovnarkom güçsüzdü. Demiryolları Vikjel'in yönetiminde kaldı ve iki gün sonra demiryolu işçilerinin genel grev tehdidini içeren ültimatom[3] Bolşevikler'i bir koalisyon hükümeti kurmak için diğer partilerle görüşmek zorunda bıraktı. Görüşmeler uzadı ve Lenin'le Troçki'nin tutumunu çok sert bulan bir grup Bolşevik'in istifasına yol açtı.[4] Ama her şey tam bir çıkmaza girmiş gibiyken 10-23 Kasım 1917' de Petrograd'da toplanan Tüm Rusya Köylü Temsilcileri kongresinde görüşmeler yeniden başladı. Kongre beş gün sonra, üç Sol Sosyalist Devrimci'nin Sovnarkom'a alınmasını kabul eden bir anlaşmayla sonuçlandı. Vikjel anlaşmayı imzalıyor ve açık tutulan Ulaştırma Halk Komiserliği'ne komitenin eski bir üyesi atanıyordu.

Vikjel'le yapılan uzlaşma tedirgin ediciydi ve koalisyon ortaklığından bile daha az ömürlü oldu. Kurucu Meclis toplandığı sırada Tüm Rusya demiryolu sendikaları kongresi oturum halindeydi ve Vikjel'in ısrarı üzerine, Kurucu Meclis'e az bir farkla güven oyu verdi. Bu Bolşevikler'e ve onların

2. *Vtoroy Vserossiiskii S"ezd Sovetov* (1928), s. 87-90.
3. Bunyan and Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 155-6.
4. Bkz. *Bolşevik Devrimi*, c. I, s. 108-9.

kurdukları hükümete bir meydan okumaydı ve böyle anlaşıldı. Buna karşılık Bolşevikler artık zemin yoklaması yapmış oldukları için bu meydan okumaya eylemle karşılık vermeye hazırdılar. Demiryolu işçileri kitlesi Bolşevikler'e, Vikjel'e egemen olan ılımlı yöneticilerden daha çok sempati duyuyordu. Kongrede yenilgiye uğrayan azınlık kendi aralarında bir toplantı yaparak rakip bir demiryolu işçileri kongresi oluşturdu. Bu kongre Lenin'in uzun bir siyasi konuşmasını dinledikten sonra, Vikjedor diye bilinen ve otuz beş Bolşevik, on iki Sosyalist Devrimci ve üç bağımsızdan meydana gelen kendi yürütme komitesini kurdu.[5] Yeni kongre ve onun yürütme komitesi Sovnarkom tarafından derhal resmen tanındı ve Vikjedor üyesi Rogov Ulaştırma Halk Komiseri oldu. Bütün iş bu yeni sistemi etkin kılmaktı. Bunun üzerine Sovyet Hükümeti demiryolu çalışanları nezdinde Vikjel'in otoritesini yıkmak amacıyla işçi denetimi ilkesine sarıldı. Tüm Sovyet mevzuatı içinde şüphesiz en açık sendikalist düzenleme olan 10-23 Ocak 1918 tarihli karar, her demiryolu hattının yönetimini bu hatta çalışan demiryolu işçilerinin seçtikleri bir Sovyet'e ve bütün Rusya demiryollarının yönetimini de Tüm Rusya demiryolu işçileri temsilcileri kongresine devretti.[6] Tabandan kurulan bu yeni örgüt, güçlü ve hasım Vikjel'i dağıtmaya ve onun yerine Bolşevikler'e yakın ama pek de ağırlığı olmayan Vikjedor'u getirmeye yaradı. Ne var ki Vikjedor Rus demiryollarını yönetecek etkili bir araç olmadı, olamazdı da. Brest-Litovsk krizi sona erince ve iç örgütlenme sorunlarına dönüş bir kez daha mümkün ve kaçınılmaz hale gelince Sovyet Hükümeti işi ele aldı. Çalışma Halk Komiserliği'nden VTsIK'ya gönderilen bir rapor "Rusya demiryollarındaki" karışıklığı ve moral bozukluğunu belagatle ve ayrıntılarıyla ortaya koyuyordu.[7] Ulaştırma Halk Komiserliği'ne "demiryolu taşımacılığına ilişkin konularda diktatörce yetkiler veren" 26 Mart 1918 tarihli Sovnarkom kararnamesine bir başlangıçtı bu. Tüm Rusya demiryolu işçileri kongresinin işlevleri, görünüşte komiserlik kurulu üyelerinin seçimiyle sınırlandırılıyordu; bu seçimler Sovnar-

5. Lenin, *Soçineniya*, c. XXII, s. 226-42. Kongre, Ocak 1918 birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları kongresiyle aynı zamanda toplandı; fakat iki kongre arasında ilişki kurulmadığı görülüyor. Her iki kongrenin de nisbi gücünü ve önemini Lenin'in bir ara demiryolu işçileri kongresine gelerek bizzat konuşması, buna karşılık sendikalar kongresine parti adına konuşması için Zinovyev'i yollaması belirledi.

6. Karar Narkomput'un resmi dergisinde yayımlandı; bu karardan çevirisi yapılan parçalar Bunyan ve Fisher, *The Bolshevik Revolution, 1917-1918* (Stanford, 1934), s. 653-54'te yer almaktadır.

7. *Protokoli Zasedanii VTsIK 4 go Soziva* (1920), s. 44-5.

kom ve VTsIK'nın onayına tabiydi ve kurulun yetkileri, komisere karşı bu aynı iki organa başvurmakla sınırlı kalıyordu.[8] Sert, kesin bir dille kaleme alınmış görünen kararnameyi savunmak ve haklı göstermek güç değildi. Lenin VTsIK'da yaptığı konuşmada, "yüzbinlerce şikâyet dinlerken," diye söze başladı, "bu ülkenin her yerinde açlık kol gezerken, bu şikâyetlerin haklı olduğunu, ekmeğimiz olduğu halde ulaştıramadığımızı görür ve bilirken ve demiryollarına ilişkin kararnamemizde yer alan tedbirlere karşı Sol komünistlerden alaylar ve protestolar yükselirken" —ve sözlerini küçümseyici bir tavırla yarıda kesti.[9] Demiryolları Rus sanayisinin bir mikrokozmosuydu. Sonradan Lenin'in dediği gibi, ekonomik durumun "kilit taşlarından biriydi". Demiryollarına ilişkin politika tüm sınai politikanın ilk örneği oldu. İşçi denetimi birbiri ardı sıra iki amaca yaradı. Devrime düşman eski düzeni yıktı ve kendi mantığı içinde, çelişki ihtimalinin ötesinde, daha katı ve daha merkezileşmiş yeni iktidar biçimlerinin zorunlu olduğunu ispatladı.

—

KISALTMALAR

Komintern	Kommunistiçeskii Internatsional (Komünist Enternasyonal)
Glavk(i)	Glavniyi(ye) Komitet(i) (Üst Komite[ler])
Glavkomtrud	Glavniyi Komitet Truda (Çalışma Üst Komitesi)
Goelro	Gosudarstvennaya Komissiya po Elektrifikatsii Rossii (Rusya'nın Elektriklendirilmesi İçin Devlet Komisyonu)
Gosplan	Gosudarstvennaya Obşçeplanovaya Komissiya (Devlet Genel Planlama Komisyonu)
GUM	Gosudarstvenniyi Universal'niyi Magazin (Devlet Genel Mağazaları)
Kombedi	Komiteti Bednoti (Yoksul Köylü Komiteleri)
Narkomfin	Narodniyi Komissariat Finansov (Maliye Halk Komiserliği)
Narkomprod	Narodniyi Komissariat Prodovol'stviya (İaşe Halk Komiserliği)
Narkomput	Narodniyi Komissariat Putei Soobşçeniya (Ulaştırma Halk Komiserliği)
Narkomtrud	Narodniyi Komissariat Truda (Çalışma Halk Komiserliği)
Narkomzen	Narodniyi Komissariat Zemledeliya (Tarım Halk Komiserliği)
NEP	Novaya Ekonomiçeskaya Politika (Yeni Ekonomi Politikası)
RSFSC	(RSFSR) Rossiiskaya Sotsialistiçeskaya Federativnaya Sovetskaya Respublika (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti)
Sovhoz	Sovetskoe Hozyaistvo (Sovyet Çiftliği)
Sovnarhoz	Sovet Narodnogo Hozyaistva (Milli Ekonomi Konseyi)
Sovnarkom	Sovet Narodnik Komissarov (Halk Komiserleri Konseyi)
SD	(SR) Sotsial Revolyutsioner (Sosyalist Devrimciler)
STO	Sovet Truda i Oboroni (Çalışma ve Savunma Konseyi)
Vesenka	Vissii Sovet Narodnogo Hozyaistva (Milli Ekonomi Yüksek Konseyi)
Vikjel	Vserossiiskii Ispolnitel'niyi Komitet Soyuza Jeleznodorojnikov (Tüm Rusya Demiryolu İşçileri Yürütme Komitesi)
VTsIK	Vserossiiskii (Vsesoyuzniyi) Tsentral'niyi Ispolnitel'niyi Komitet (Tüm Rusya (Sovyetler Birliği) Merkez Yürütme Komitesi)

DİZİN

Abluka 120-1, 224
Akselrod, P. 350
Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) 99 d.
Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 17, 21, 97, 325
Amerika Birleşik Devletleri, RSFSC ile ilişkiler. Bkz. RSFSC.
Amerikan Relief Administration (ARA) 259-60
Anarşistler 186
Andreyev, A. 204, 206, 294, 295, 296 d., 297, 298
Artem (Sergeyev, F.) 206
Atom enerjisi, tahminleri 340 d.
Bakunin, M. 349
Bankalar: 1917'den önce 126-7; kamulaştırılması 75, 80 d., 125-6, 129-30, 225-6; tasarruf bankaları 234 d., 312, 321; ve sanayi 231-4, 314-5; yabancı ~ 131-2; ~ın engellemesi 127-8; ayrıca bkz. Gosbank
Bauer, O. 126 d.
Bolşevizm, Bolşevikler: ve "işçi denetimi" 59-66, 72; ve borçların iptali 132; ve emek politikaları 96-7; ve eşit ücret 108-9; ve koalisyon hükümeti 356; ve köylülük 22-3; ve mali politikalar 125-6, 132; ve sanayi politikaları 57-61, 80-1, 87-92; ve sendikalar 97-9, 101; ve tarım politikaları 23-6, 31-2, 38-9, 42-57; ayrıca bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik); Menşevizm, Menşevikler
Borçlar, dış 125, 131-2, 225
Brakke, W. 12
Brest-Litovsk anlaşması, 3 Mart 1918, 83, 95-6, 122
Bronski, M. 73 d., 90 d., 95 d., 123 d., 124
Buharin, N.: ve ekonomik çözülme 180, 183; ve ekonomik politikalar 87, 91, 93; ve emek politikaları 192, 200; ve Milli Ekonomi Yüksek Konseyi 73, 73 d., 74, 84; ve planlama 341 d.; ve sanayi örgütlenmesi 77; ve savaş komünizmi 250; ve sendikalar 200 d., 205-6, 207-8
Bürokrasi 168, 175
Bütçe (RSFSC bütçesi) 133, 135-6, 228-31, 233, 310, 313-4, 315-6, 319-20, 323 d.
Çalışma ve Savunma Konseyi (STO) [önceki İşçi ve Köylü Savunma Konseyi] 182, 194, 203, 211, 258-9, 276, 311, 322, 333, 334, 339
Cave, Lord 129
Çeka (Ve-Çe-Ka) 112 d., 195
Çekoslovak birlikleri, 95
Cenova Konferansı 252
Cerjinski, F. 206
Çernov, V. 35, 39 d.
Dalin, D. 172
Dan, F. 160, 309 d.
Danielson, N. 349, 352
Dağıtım: fuarların yeniden hayat bulması 304; ilk örgütlenmesi 113, 117-9; NEP döneminde ~ 303-11; parasal ödeme olmaksızın ~ 213, 237-8, 313 d.; savaş komünizmi altında ~ 210, 223-5; ve "çuvalcılık" 112-3, 118, 221-3, 304; ve "kullanım komisyonu" 212, 332 d., 341 d.; ve ayni mübadele 210, 215, 222, 237, 300-1, 306; ve ayni ödeme 215-6, 222-3, 237; ve ayni vergi 300, 302; ve belediyelerin ticaret denetimi 212; ve enflasyon 113, 118, 212-3; ve kaçak ticaret 210, 213, 221-3, 301; ve karne uygulaması 210, 212, 213-5, 221-3, 238, 300; ve kooperatifler 114-7, 118-9, 210, 212, 216-9, 300-1, 303-8; ve Kızıl Ordu 210-1, 229, 331-2; ve özel ticaret 116, 118, 300-4; ve sabit fiyatlar 210, 211-3, 237-8, 311-3; ve serbest fiyatlar 213, 310; ve tarım politikaları 140; ve ticaret tekeli 211-2; ve tüketim komünleri 218-9; ve Şubat devrimi 110-1; zorla el koyma ile ~ 210, 216, 229, 237 d.; ~ın çökmesi 111-3
Demiryolları 71, 179-80, 336-7, 355-8
Denikin, A. 196, 332
Devlet Genel Planlama Komisyonu. Bkz. Gosplan.
Devlet kapitalizmi 86-91, 129-30, 326-7
Devrim: 1905 Rus devrimi 22, 26; 1917 Ekim devrimi: ve dağıtım 110-3; 1917 Ekim devrimi: ve emek politikaları 96-7; 1917 Ekim

devrimi: ve planlama 328-9; 1917 Ekim devrimi: ve sanayi politikaları 67-72; 1917 Ekim devrimi: ve tarım politikaları 38-57; 1917 Ekim devriminin ekonomik sonuçları 246; 1917 Şubat devrimi: ve dağıtım 111; 1917 Şubat devrimi: ve sanayi politikaları 57-65; 1917 Şubat devrimi: ve sendikalar 99; 1917 Şubat devrimi: ve tarım politikaları 33-8, 110-1
"Ekonomizm" 97
"Emeğin Kurtuluşu" 350-1
Emek politikaları: NEP döneminde ~ 209, 288; savaş komünizmi altında ~ 184, 190-2, 203-4, 209; ve "komünist Cumartesiler" 193, 200; ve "öncü işçiler" 200; ve asgari ücret 291, 297; ve ayni ücretler 192, 201-2, 215, 222-3, 237, 289-91; ve burjuvaların mecburi olarak çalıştırılması 186; ve çalışma hizmetleri 192-200, 202-5, 288-9, 291-2; ve çalışma karneleri 186 d., 193, 196; ve disiplin 105-7, 193-4, 208-9; ve disiplin mahkemeleri 196, 209, 288; ve Ekim Devrimi 101; ve emek orduları 177, 196-7, 278, 288-9; ve eşit ücret 107-8, 189, 201, 208-9, 290; ve grevler 188, 296-8; ve ilk iş yasası 185; ve iş ve işçi bulma kurumları 104, 186, 298; ve işçiler arasında rekabetin teşviki 200; ve işsizlik 291-2; ve işverenlerin hakları 299; bkz. Sendikalar ve mecburi çalışma 195; ve parça başı ücretler, 106-7, 109-10, 185, 188; ve prim sistemi 200, 201, 209, 290; ve serbest emek pazarı 276, 288, 291-2; ve teşvikler, 107-10, 185-6, 188-9, 193, 200, 289-91, 297; ve toplama kampları 195, 198; ve toplu iş sözleşmesi 185, 291, 297, 298; ve uzlaştırma komisyonları 296; ve yeni iş yasası 298; ~nın hedefleri 103
Emekçi ve Sömürülen Halkın Hakları Bildirgesi 81, 292
Enflasyon 113-4, 118, 132-4, 235-41, 311-2, 315-6, 323
Engels, F.: ekonomi-politiği tanımlayışı 13 d.; ve büyük ölçekli tarım 353-4; ve eşit ücret 107; ve köylülüğün rolü 348-9; ve küçük köylüler 353; ve planlama 13, 325; ve Rus köy komünü 350-1, 352
Enternasyonaller: Birinci (Uluslararası Emekçiler Birliği): ve sendikalar 97; Üçüncü (Komünist Enternasyonal, Komintern): ve sanayinin kamulaştırılması 165 d.; Üçüncü (Komünist Enternasyonal, Komintern): ve tarım politikaları 156, 335
Estonya 224
Fabrika komiteleri 58-9, 64, 67-71, 72, 102-3
Flocon, F., 347
Frumkin, M. 219
Glavklar 76, 79-80, 85, 93, 123, 165-6, 167-70, 172-4, 184, 212, 232, 233, 248, 277, 306, 331
Goelro (Rusya'nın Elektriklendirilmesi İçin Devlet Komisyonu) 335-6, 339, 340
Gorki, M. 264 d.
Gosbank (Devlet Bankası) 314-5, 317-8
Gosplan (Devlet Genel Planlama Komisyonu) 338-45
Gukovski, I. 130 d., 135 d., 136-7, 226, 232
Gusev, S. 338
Halk Komiserleri Sovyeti. Bkz. Halk Komiserleri Konseyi
Haxthausen, A. von 19 d.
Helfferich, K. 326
Hilferding, R. 125, 325
İçişleri Halk Komiserliği 195
İmtiyazlar, dış ülkelere verilen 123-4, 225
İşçi denetimi 59-74, 85, 93-4, 111, 355-8
İşçi Muhalefeti 178, 206-9, 250, 267
İşçi ve Köylü Savunma Konseyi. Bkz. Çalışma ve Savunma Konseyi (STO)
Kadetler 44 d., 317
Kalinin, M. 170, 207, 259
Kamçatka 124
Kamenev, L.B.: ve demiryollarında "işçi denetimi" 355-6; ve kıtlık yardımı 260; ve mali politikalar 318; ve NEP 274, 282 d., 287; ve özel ticaret 303; ve sendikalar 206
Kamulaştırma: bankaları ~ 75, 80 d., 125-6, 128-30, 225; dış ticareti ~ 122; ormanları ~ 140-1; sanayiyi ~ 75, 80-3, 84 d., 85-6, 92-6, 110, 163-6, 271-3; ticaret filosunu ~ 121-2; toprağı ~ 47-8, 269-70
Kinçuk, L. 221, 305 d., 307
Kolçak, A. 157, 196, 332
Kolegayev, A. 45-6, 51
Kollontay, A. 206
Komintern. Bkz. Enternasyonaller, Üçüncü
Komünist Manifesto 13-15, 16-17, 18, 97, 107, 346, 347, 350-2
Komünist Parti. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Komünistler, Sol, demiryollarında "işçi denetimi" 358; ve bankacılık 130; ve ekonomik politikalar 87-94; ve emek politikaları 106-7, 109, 199; ve dış ticaret; 123 d.; ve mali politika 137-8, 232, 241; ve sanayi politikaları 176; ve savaş komünizmi 250
Kooperatifler 114-7, 118-9, 210, 212, 216-9, 301, 303-8, 312, 322
Kozraşet 275-81, 283, 287, 290-2, 296, 311-5

Köylülük, Köylüler: Almanya'da 348, 353; Batı Avrupa'da 346-7, 353; devrimci rolü 19 d., 22-3, 29, 31, 33, 52-3, 56-7, 253-4, 346-8; Doğu Avrupa'da 347; *kulaklar* 151-2, 153-5, 228, 265; NEP döneminde ~ 255-8, 262, 265-6, 266-70; orta köylüler 151, 153, 227-8; üç kategori 28, 151; ve Ekim devrimi 38-57; ve *narodnikler* 18; ve Rus ekonomisi 29-30, 249; ve Sovyet çiftlikleri 146-8, 155-6, 158; ve tahıla zorla el konulması 140-1, 159; ve Şubat devrimi 33-8; yoksul köylüler 54-7, 139, 144-5; ~ arasında huzursuzluk 248; ~ üzerine Marx ve Engels 346-54; ayrıca bkz. Tarım politikaları; Toprak imtiyazı
Krasin, L.B. 123, 178, 180, 211, 309 d., 331 d., 332
Krasnoşçekov, A. 322 d.
Kredi politikaları 231-4, 314-5, 322
Krestinski, N. 131 d., 204, 206, 218 d., 220, 226-7, 230 d., 235 d., 240, 243, 317
Kritsman, L. 89 d., 341, 343
Krjijanovski, G. 335, 337-40, 340 d., 342
Kronştadt ayaklanması 248, 256 d.
Krupskaya, N. 23 d.
Kulaklar 140, 142, 149, 150 d., 151-2, 153-5, 265-6, 268-9
Kutler, N. 317
Kıtlık, 1891 352; 1921 51-7, 258-60
Larin, Y. 73, 73 d., 74, 75, 85-6, 88 d., 92, 105 d., 108 d., 124, 205, 226 d., 241-2, 244, 287, 317 d., 326, 330-1, 332-3, 338, 341, 343
Lenin, Vladimir İlyiç (Ulyanov): "geri çekilmenin" sona erdiğini bildirmesi 252, 341; "Nisan Tezleri" 31-2, 246-7; altının önemi hakkında 316-7; devrimin aşamaları üzerine 22, 31; savaş komünizmi hakkında 250-1; STO'nun başkanı olarak 338-9; ve "işçi denetimi" 59-63, 64-70, 73-5, 76 d., 357-8; ve "tek ülkede sosyalizm" 254; ve "yoksul köylü komiteleri" 150; ve ayni vergilendirme 255-6; ve bankacılık 125-6, 129-30, 233; ve bürokrasi 168, 175; ve çalışma karneleri, 186 d.; ve dağıtım 110-1, 309; ve devlet kapitalizmi 86-91, 130, 249, 252, 325-7; ve dış borçlar 131; ve Ekim devrimi 246-7; ve ekonomik program 31-2; ve elektriklendirme 335-6, 338-40; ve emek politikaları 104; ve enflasyon 133, 240; ve eşit ücret 107-8; ve fiyatlar 213 d., 215 d.; ve kooperatifler 114-5, 217, 220, 305, 307; ve köylüler arasında huzursuzluk 248; ve köylülüğün rolü 19 d., 22-3, 29, 31, 33-4, 53, 56-7, 253-4; ve *kulaklar* 153-4, 265; ve mali kriz 318-9; ve *narodnikler* 18-9, 26; ve NEP 251-4, 275; ve orta köylülük 151-7; ve özel ticaret 224, 300-2; ve planlama 16, 65, 327-30, 328 d., 335-6, 338-40, 340 d., 342-4, 343 d.; ve proletaryanın rolü 182 d.; ve Rus kapitalizmi 19-20; ve sanayi politikaları 57-8, 59-61, 87-92, 270-1, 276, 286; ve sanayilerin kamulaştırılması 75, 80 d., 92-3, 96, 165; ve sendikalar 97-8, 186-7, 192, 204-5, 205-6 d., 206, 294, 295; ve tarım politikaları 22-6, 27-8, 31, 36-40, 44-8, 44 d., 51-7, 139-40 d., 143-5, 150-1 d., 155-7, 159-60, 263, 266-8; ve Taylorizm 107; ve tek kişi yönetimi 176-7; ve ürünlerin zorla alınması 141, 159 d., 160; ve uzmanlar 171-5; ve vergilendirme 134, 135 d., 136, 226 d., 229;
Lentsch, P. 327
List, F. 327
Lomov, A. 74, 84, 93
Lozovski, A. 63, 68, 75, 101-2, 109-10, 186, 206, 271, 294
Lutovinov, Y. 178
Luxemburg, Rosa 99 d.
Mali muhasebe. Bkz. *Kozraşet*
Mali politikalar: NEP döneminde ~ 311-2, 316; ilkeleri 136-8; paranın gelecekte ortadan kaldırılması 239-45; savaş komünizmi altında ~ 225-34; ve devlet tahvilleri 321-3; ve pazar ekonomisine dönüş 276-7; ~da merkezileşme 231-4; ayrıca bkz. Bütçe (RSFSC bütçesi); Kredi politikaları; Para politikaları; Borçlar, dış; Enflasyon
Marksizm: Rusya'da 17-8, 350-1; ve bankacılık 125-6, 325; ve emek politikaları 96-7; ve planlama 325-6 ve tarım politikaları 18
Martov, Y. 101
Marx, Karl: ve *narodnikler* 18, 350-2; *Das Kapital*'in ilk Rusça çevirisi 349; Kapitalizmin ekonomik tahlili 11-3; ve büyük ölçekli tarım 353; ve eşit ücret 107; ve köylüler 346-9; ve Rus köy komünü 351; ve Rusya'da sosyalizm 350; ve sendikalar 97 d.; ve sosyal reformlar 16-7; ve sosyalizme geçiş 14-6, 325 d., 346; ve toprağın kamulaştırılması 354
Maslov, S. 44 d.
Mayski, I. 101
Menjinski, V. 128
Menşevizm, Menşevikler: Sovyetlere yeniden kabul edilmeleri 217; ve ekonomik politikalar 88; ve emek politikaları 106, 108, 188, 198-200; ve sanayi politikaları 172; ve sendikalar 99 d., 109-10, 186; ve tarım politikaları 23-5, 160-1, 255; ayrıca bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik); Bolşe-

vizm, Bolşevikler
Meşçerski, V. 86-9, 92-3, 130, 232
Milli Ekonomi Yüksek Konseyi (Vesenka): birinci Tüm Rusya Milli Ekonomi Konseyleri Kongresi 76, 93-5, 109-10, 117-9; kuruluşu 72-4; örgütlenmesi ve işlevleri 73-6, 170, 172 d.; ve "öncü işçiler" 181; ve "parasız ödemeler", 241-2, 320-1 ve dağıtım 114 d., 117, 211-2, 216, 220, 304, 306-8, 310-1; ve dış ticaret 121-3; ve *glavklar* 76, 79-80, 85, 93; ve kooperatifler 118-9; ve kredi politikaları 231-4, 322 ve kırsal sanayiler 163-4; ve planlama 330-6 ve sanayi örgütlenmesi 78-80, 85-7, 94-6, 109-10, 165-70, 275-6; ve sanayinin kamulaştırılması 75, 80-3, 85-6, 92-6, 110, 163-5, 272 d.; ve sendikalar 103, 109-10; ve tarım politikaları 146; ~nin itibarını yitirmesi 182; ~nin yeniden örgütlenmesi 166-7
Milyukov, P. 35
Milyutin, V. 44, 67-9, 73, 74, 84-6, 86 d., 93 d., 94, 105, 123, 174 d., 213 d., 220, 228, 243, 271, 334, 337, 338, 343
Mirbach, W. von 95, 139
Miyasnikov, G.I. 99 d.
Narodnikler 17-8, 25, 37, 163 d., 349-53
NEP (Yeni Ekonomi Politikası): "geri çekilmenin" sona ermesi, 252, 341; ilan edilişi 251; kökenleri ve gelişimi 248-9, 255, 270, 272-3; Nepadamlarının rolü 308-10; temel özellikleri 249, 253; terimin ilk kullanılışı 248-9 d.; ve "tek ülkede sosyalizm" 254; ve emek politikası 288-9, 296-7; ve Kronştadt ayaklanması 248 d.; ve sanayi 268, 281-7; ve tarım 265-8, 300-1; ~ döneminde işsizlik 291-2; ~ döneminde serbest pazar 300-3; ~'e dair yorumlar 249, 250-4; ~'in mali sonuçları 311-2, 315-6
Obolenski, V. bkz. Osinski, N.
Osinski, N. (Obolenski, V.) 72-5, 84, 93, 109, 128, 161 d., 176, 178, 262
Owen, R. 14 d., 244
Para politikaları 132-4, 136-8, 226, 229, 234-45, 310-4, 315-6, 319-20, 323 d.
Pavloviç, M. 330
Piyatakov, Yu. 222, 342
Planlama: Almanya'da ~ 325-7; çatışan ~ anlayışları 334-8, 343-5; ilk ~ çabaları 329-33; sosyalist ~ teorisi 15-6; ve akaryakıt planı 341; ve devlet kapitalizmi 327; ve Goelro 335-6, 338-40; ve Gosplan 339-40, 344-5; ve NEP 343-4; ve Rus ekonomisinin geriliği 328-9; ve ulaşım ve taşıma 336-8; ~ üstüne Lenin'in ilk tartışması 65
Plehanov, G. 18, 19 d., 350-3.
Preobrajenski, E.I. 205-6, 239-40, 265-8, 311-3, 341
Radek, K.: ve dış ticaret 123; ve dış ticaret imtiyazları 123-5; ve ekonomi politikaları 87, 95 d.; ve emek orduları 197
Rakovski, K. 206
Rathenau, W. 327
Rikov, A.: ve çalışma disiplini 199; ve dağıtım 211, 222; ve ekonomi politikaları 88 d., 93-4; ve kamulaştırma 82; ve *kozraşet* 277 d.; ve Milli Ekonomi Yüksek Konseyi, 74 d.; ve planlama 334, 337-8; ve sanayi politikaları 165, 178, 183; ve sendikalar 204
Riyazanov, D. 63, 64 d., 71, 75, 101, 187 d., 253, 293
Robins, R. 124
Rogov, A. 357
RSFSC. bkz. Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti
Rudzutak, Y. 180, 204, 206, 294, 298
Rusya Komünist Partisi (Bolşevik). Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi. Bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)
Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti (RSFSC): ABD ile ilişkileri 124, 260; Estonya ile anlaşma, 2 Şubat 1920 224; İsveç'le ilişkileri 224-5; İtilaf devletleriyle ilişkileri: bkz. Abluka; İttifak devletleriyle ilişkileri: bkz. Brest-Litovsk; İttifak devletleriyle yaptığı anlaşma, 3 Mart 1918, bkz. Brest-Litovsk; ayrıca bkz. Cenova Konferansı; Enternasyonaller; Dışişleri Halk Komiserliği; Ticaret, dış
Rusya'nın Elektriklendirilmesi İçin Devlet Komisyonu. Bkz. Goelro
Saint-Simon, H. 15, 125
Sanayi istatistikleri 164-5, 179-82, 274, 277-9, 281-2, 284
Sanayi politikaları: 1917'den önce 19-20, 29-30; iç savaşın ~na etkisi 162-4, 164-6, 168, 170, 179-82; NEP döneminde ~ 270, 272, 275-9, 281-2; savaş komünizmi altında ~ 162-3, 179-82, 183-4; ve "devlet tröstleri" 165, 169-70; ve "işçi denetimi" 58-66, 84-5, 93, 355-8; ve "makas krizi" 286; ve "öncü işçi grupları" 181; ve akaryakıt planı 341 ve Brest-Litovsk 83-4, 95-6; ve bürokrasi 175; ve devlet kapitalizmi 79-80, 86-92; ve Ekim devrimi 67-72; ve ekonomik yeniden inşa 183; ve elektriklendirme 335-6, 338, 341; ve kamulaştırma 75, 80-3, 84 d., 85, 92-6, 110, 162-6, 272-3; ve *kozraşet* 275-81,

283, 287, 290-2, 296, 312-5; ve küçük sanayi 270-4; ve kırsal sanayiler 163-4; ve mali politikalar 231-4, 322; ve Milli Ekonomi Yüksek Konseyi 73-83, 85-7, 93-5, 166-7; ve NEP'in ters etkisi 282-7; ve özel girişim 273-7; ve planlama 329-38, 341-2; ve sanayi fiyatlarında düşüş 282-6; ve sanayinin yönetimi 166-9; ve sendikalar 63-4, 67-9, 72; ve tek kişi yönetimi 162-3, 175-9; ve tekeller 285, 306; ve tröstler 275-81, 291-2, 306-7, 308; ve tüketim sanayileri 281-2, 286; ve ulaşım ve taşıma 336-8; ve uzmanların istihdamı 162-3, 171-5; ve yerel özerklik 167-71; ve Şubat devrimi 57-64; ayrıca bkz. *Glavklar*; Sanayi istatistikleri; *Kozraşet*; Planlama, Milli Ekonomi Yüksek Konseyi
Sapronov, T. 170, 178
Savaş komünizmi: ve dağıtım 210, 220-4; ve emek politikaları 184, 190-2; ve mali politikalar 225-6, 235; ve sanayi 179-84; yorumları 250-1; ~nin başlangıcı 55, 162-3; ~nin genel ilkeleri 247-50;
Saveliyev, M. 73, 73 d., 74
Scheidemann, P. 327
Sendikalar: ve kırsal sanayiler 271; 1917'den önce ~ 96-100; Birinci Tüm Rusya Sendikaları Kongresi 72; Birinci Tüm Rusya İşçi Sendikaları Konferansı 63; NEP döneminde ~ 293, 294-9; örgütlenme ve üyelik 169, 190, 294-5, 296; partiyle ilişkileri 292-7; savaş komünizmi altında ~ 190-1, 202-9; Tüm Rusya Sendikaları Merkez Konseyi 63; ve "işçi denetimi" 63-4, 67-9, 72, 98-100, 102-3; ve ağır sanayi 286, 289-90; ve Çalışma Halk Komiserliği 187, 208; ve devlet 101-3, 184-5, 186-8; ve Ekim devrimi 63, 100; ve ekonomik örgütlenme 102-3, 109-10; ve emek politikaları 100, 102-3, 109-10, 190; ve emeğin seferber edilmesi 184-5, 191-5, 197-8; ve fabrika komiteleri 102, 110; ve grevler 188, 296-8; ve iş disiplini 105-6, 198-200, 208-9, 288-9; ve prim sistemi 209; ve sosyal güvenlik 297; ve Sovyetler 98-9; ve tek kişi yönetimi 177-9; ve toplu iş sözleşmeleri 185, 291, 296, 297, 298; ve ulaşım ve taşıma 203-5; ve üretkenlik 110, 298-9 ve Şubat devrimi 99; ayrıca bkz. Emek politikaları
Serebriyakov, L. 205-6
Sereda, S. 51
Sheinman, A. 317, 317-8 d.
Shmidt, V. 74, 103-4, 187, 189, 201, 271, 289, 294, 298-300
Slavofiller 349
Smilga, I. 341
Smirnov, V.M. 73, 84 d., 137, 178, 344 d.
Sokolnikov, G. 74, 129, 137, 205, 232, 287, 317, 317-8 d., 318, 320
Sorel, G. 12-3, 327
Sosyalist Devrimciler (SD'ler): Sağ: ve kooperatifler 216; ve tarım politikaları 25-6, 33-4, 35-40, 42-50
Sosyalist Devrimciler (SD'ler): Sol: ve Bolşevikler'le koalisyon 41, 356; ve sanayi politikaları 176; ve tarım politikaları 44-50, 139-40, 160, 255
Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) [önceki Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) ve daha önceki Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi]: asgari ve azami programlar 21-2, 97; ilk program ve tüzük 16, 21-2; on birinci kongre, 1922, ve NEP 252, 254, 271-73, 274, 341; onuncu kongre, 1921, ve NEP 251; ve borçların iptali 131-2; ve burjuva uzmanların kullanılması 171-5; ve dağıtım 211-2; ve ekonomik politikalar 86-7; ve ekonomik yeniden inşa 183; ve emek orduları 196-8; ve emek politikaları 105-6; ve eşit ücret 108-9; ve işçiler arasında rekabetin teşviki 200; ve kooperatifler 217-8, 220-1, 306-7; ve kırsal sanayiler 163-4; ve mali politikalar 125-6, 231-2, 317-19; ve paranın kaldırılması 239-41, 241-3; ve planlama 330-1, 333-35, 341, 342-4; ve sanayi örgütlenmesi 171; ve sanayi politikaları 57-8, 61; ve savaş komünizmi 250-1; ve sendikalar 97-100, 190-2, 203-9, 292-7; ve tarım politikaları 22-6, 33, 35, 151-5, 255, 267; ve tek kişi yönetimi 177-9; ve vergilendirme 134; ayrıca bkz. Bolşevizm, Bolşevikler; Menşevizm, Menşevikler
Sovyetler ve sendikalar 98-9; ayrıca bkz. Lenin; Devrim, Rus ~i.
Spiridonova, M. 139
Stakeyev 87
Stalin, Josef Vissariyonoviç (Cugaşvili): ve sendikalar 205-6 d., 206, 294 d.; STO üyesi olarak 333
Stolipin, P. 26-9, 56, 150-1 d., 265
Struve, P. 93
Sverdlov, Y. 51, 154
Şliyapnikov, A. 63, 89 d., 108, 188 d., 197-8 d., 205-6 d., 206-7, 284, 292
Tarım politikaları: Çar döneminde ~ 26-9; hakkında Şubat 1919 kararnamesi 145-6; NEP döneminde ilgili yasama 263, 269-70; NEP döneminde tarım politikası kurumları

257-8; NEP döneminde ~nın eleştirisi 264-7; parti içinde görüş ayrılıkları 22-6, 139-41, 159-61; savaş komünizminin son döneminde ~ 160-2; ve "ekim komiteleri" 161, 257; ve "Makas krizi" 270; ve "toprak kararnamesi" 42-4; ve "yoksul köylü komiteleri" 55-7, 139, 144, 148-50, 150d, 151; ve 1921 kıtlığı 259-61; ve arazi büyüklükleri 158; ve ayni vergi 142, 255-7, 261, 300, 302, 319-21; ve Ekim devrimi 38-57; ve gıda temini 51-4; ve kolektif ekim 143-7, 155-7, 158, 261-2, 263-4; ve NEP'in başlangıcı 255-6; ve NEP'in etkisi 267-8; ve orta köylülük 151-6; ve savaş komünizminin başlangıcı 139; ve Sovyet çiftlikleri 146-7; ve teşvikler 260; ve ticaret özgürlüğü 257; ve toprak imtiyazı 261-3; ve toprağın kamulaştırılması yasası 48; ve toprağın kullanılması hakkında yasa 263; ve yiyecek maddelerinin zorla alınması 140-1, 155, 157, 159-60, 210, 215-6, 228-9, 237d, 247-8; ve yiyecek müfrezeleri, 140-1; ve Şubat devrimi 33-8, 110-1; ayrıca bkz. *Kulaklar*, Toprak imtiyazı, Köylülük

Tarımsal yeniden dağıtım: istatistikleri 158-9; yöntemleri 48-50

"Tasfiye hareketi" 319 d.; ayrıca bkz. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)

"Tek ülkede sosyalizm" 254, 353

Televizyon, öngörüler 340 d.

Teodoroviç, I. 161

Ticaret, dış: Ekim devrimiyle kesintiye uğraması 119-20; savaş komünizmi altında ~ 224-5, 236; ve Brest-Litovsk 122; ve dış ticaret imtiyazları 123-5, 225; ve ticari delegasyonlar 224-5; ve İtilaf devletleri ablukası 120, 224; ~te devlet tekeli 119-23; ayrıca bkz. İmtiyazlar, dış ülkelere verilen

Ticaret, iç, bkz. Dağıtım.

Tkaçev, P. 349

Tomski, M. 100 d., 103, 109, 178, 181, 187-8, 194, 196 d., 202-3, 204, 206, 293-6, 297-300

Toprak imtiyazı 17-8, 261-2, 269-70

Troçki, L.D.: ekonomi politikalarını eleştirmesi 343 d.; STO'nun üyesi olarak 333, 338; ve 1905 devrimi 30, 32, 59; ve ayni vergilendirme 255; ve devrimin ekonomisi 183 d.; ve emeğin askerileştirilmesi 196, 196-7 d., 197, 199, 209; ve Kızıl Ordu 171, 191-2; ve NEP 344; ve planlama 333-4, 340, 341-5; ve savaş komünizmi 250; ve sendikalar 203-6, 207-9; ve tarım politikaları 27; ve tek kişi yönetimi 177-9; ve ulaşım ve taşıma 180 d., 200, 203, 336-8

Tsiurupa, A. 141, 256 d., 258 d.

Tüm Rusya Açlık Yardımı Komitesi 259

Tüm Rusya Köylü Temsilcileri Kongresi 36

Tüm Rusya Demiryolu İşçileri Sendikası Yürütme Kurulu (Vikjel) 355-8

Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi: Dokuzuncu: ve NEP dönemindeki "geri çekilmenin" sona ermesi 341; Dördüncü: ve ekonomik politikalar 83; Sekizinci: ve planlama 337-8; Sekizinci: ve tarım politikaları 160-2; İkinci: ve "işçi denetimi" 355-6

Türkistan 294

Uluslararası Emekçiler Birliği. Bkz. Enternasyonaller: Birinci

Vergilendirme: "olağanüstü devrim vergisi" 226-8, 230; ayni ~ 142, 226-7, 228-9, 255-7, 261, 270, 300-1, 302, 319-21; ilk politikalar 134-8; nakdi vergilerin kaldırılması 238, 313; nakdi ~ye dönüş 319-20; sanayide ~ 313-4; ve "bağış" sistemi 134-7; ve gelir vergisi 320; ve kamulaştırılmış işletmeler 230; ve kelle vergisi 320; ve *kulaklar* 228; ve merkezi denetim 134-7, 229-31, 313-4; ve orta köylüler 227-8; ve Sol komünistler 137-8

Vesenka. Bkz. Milli Ekonomi Yüksek Konseyi

Vikjel. Bkz. Tüm Rusya Demiryolu İşçileri Sendikası Yürütme Komitesi

Vişinski, A. 214

Witte, S. 132, 317

Wrangel, P. 160, 183, 200, 202, 204, 247, 255

Zasuliç, Vera 350-1

Zinovyev, G.: ve "işçi denetimi" 62, 357 d.; ve "yoksul köylü komiteleri" 55-6 d.; ve bürokrasi 175; ve paranın ortadan kaldırılması 240-1; ve planlama 343-4; ve sendikalar 99 d., 101-2, 188 d., 190 d., 205, 205-6 d., 206, 208; ve tarım politikaları 149-50

SOVYET RUSYA TARİHİ

BOLŞEVİK DEVRİMİ 2

E.H.Carr 1917-1923

Bolşevik Devrimi'nin "Ekonomik Düzen" başlığını taşıyan bu cildinde devrimin hemen sonrasındaki tarım, sanayi, ticaret, emek ve sendika, dağıtım ve para politikaları inceleniyor. Devrimin ekonomik hayata etkileri, savaş komünizmi, NEP dönemi ve planlamanın ilk adımları 1917-1923 arasının alt kronolojik dönemleri olarak ele alınıyor.

Bir krizin, yoğun mücadelelerin, teori ve programla gerçek hayat arasındaki zıtlıkların tarihidir bu cilt: Bir yandan devrim için siyasi iktidarın alınmasının yetmediği ortaya çıkar, diğer yandan Bolşeviklerin Rusya'da sosyalizme geçiş için desteğini umdukları Avrupa devrimi gelmemektedir... Burada anlatılan tarihin, sosyalizm düşüncesinin nasıl devletçiliğe itildiğinin, devletçiliğin sınırları içine hapsolduğunun tarihi olduğu da söylenebilir; Carr'ın bugünkü okurları için, "duvarın yıkılışını" görmüş yirminci yüzyıl sonundaki okurları için kitabın taşıdığı anlam da bizce budur.

Metis Sosyalizm: Teori ve Tarih
Tk. No. ISBN 975-7650-19-6
Cilt No. ISBN 975-342-164-8

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

17.00 YTL